

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ

НАРИС ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
ЄВАНГЕЛЬСЬКО-
РЕФОРМОВАНОГО
РУХУ

**OUTLINE OF THE HISTORY
OF THE UKRAINIAN EVANGELICAL-REFORMED
MOVEMENT**

**by
ALEXANDER DOMBROWSKY**

English summary pages 509—517

1 9 7 9

New York, N.Y., USA

Toronto, Ont., Canada

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ

НАРИС ІСТОРІЇ

УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНОГО РУХУ

English summary pages 509—517

**Видання Українського Євангельського Об'єднання
в Північній Америці**

Нью Йорк, США

1 9 7 9

Торонто, Канада

Copyright 1979 by the Ukrainian Evangelical Alliance of N.A.

Усі права застережені за УЄО в ПА.

Перший наклад — 1979 р.

Книжку можна набути, пишучи на адресу:
Ukrainian Evangelical Alliance of N.A., 5610 Trowbridge Drive,
Dunwoody, Georgia, 30338 USA

Printed by
HARMONY PRINTING LIMITED
70 Coronet Road, Toronto, Ontario, Canada M8Z 2M1

СЛОВО ВІД АВТОРА

У році 1965 Провід Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці запросив мене написати Нарис Історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху. З мого боку не було речевих причин відкинути ту просьбу. В парі з моєю основною науковою діяльністю на полі стародавньої історії та ранньої історії Руси-України я вже понад 40 років цікавився широким вахлярем проблематики догматично-церковних принципів і цих як світового, так і східноєвропейського, зокрема українського протестантизму, в складному зіставленні загального релігіознавства, а в першу чергу на тлі історії генези й початків християнства. Це в свою чергу штовхнуло мене у напрямку зацікавлення дальшими добами християнства, включно з добою Реформації, Контр-Реформації та вкінці релігійних течій XVIII-XIX століть. Тому тим більше наукова совість і почуття обов'язку диктували мені після деяких вагань прийняти це запрошення. Тим більше, що та ділянка стоїть повним облогом на полі наших історичних дослідів.

Приймаючи вкінці запрошення УЄО, я застеріг собі в умові, що ця праця має бути написана в світлі наукового об'єктивізму та в душі релігійно-віровизнаєвої толеранції у відношенні до інших християнських віроісповідань.

Уже в процесі підготовчої праці виринули труднощі в наслідок того, що ми тут, на еміграції, не маємо вистачальних джерельних матеріялів до історії цього Руху. В першу чергу не розпоряджаємося джерельним і фактичним матеріялом до історії УЄРРуху на східноукраїнських Землях у часі від революції (1917 р.) до сьогоднішнього дня та на західноукраїнських Землях від кінця Другої Світової Війни дотепер, бо советська влада зліквідувала брутально УЄРРух. Багато архівного матеріялу пропало в огні нелюдських переслідувань на Рідних Землях. В даному випадку окупант воював не лише з виявами релігійности, але й виразним національним обличчям, яким той Рух відзначався. А поза тим навіть на американсько-канадському терені, де виходили євангельські часописи ще перед Першою Світовою Війною, деякі річники є неповні, бо першим піонерам Руху не вдалося послідовно збирати архів Руху, який у майбутньому міг би придатися історикові. Отже, крім писаних джерел треба було користати також і з усних оповідань деяких членів Руху, які доживають свого віку та задержали в пам'яті моменти з історію того ж Руху. З вищеподаних причин ця публікація не претендує на повну Історію, лише на Нарис Історії УЄРРуху. Треба було в міру можливости зберегти для історії все те з того, що лише дасться зберегти.

Належне зрозуміння ваги опрацювання Нарису Історії Руху виказав, між іншими, паст. В. Боровський, який, як член Історичної

Комісії УЄО, постачав мені джерельні матеріали (річніки євангельсько-реформованої преси, дещо з архіву) та служив деякими відомостями з минулого Руху. Крім того він виконував функцію координатора між автором і відповідними чинниками УЄО, які співпрацювали з автором у справі вірного відтворення світоглядного обличчя УЄРРуху в минулому й теперішньому та його історії. До заслуг пастора В. Боровського належить також опрацювання життєписів головніших діячів УЄРРуху та інших документальних вставок у цей Нарис при допомозі матеріалів з євангельської преси та архіву УЄО, а також Вступного Слова від Видавця. За все те належить йому особлива подяка.

Згадую з подякою також і інших діячів Руху, які фактично, — отже, деякими матеріалами зі своїх приватних архівів, чи вкінці сердечним словом, — спомагали мене, щоб успішно закінчив діло. До них належать у першу чергу пастори: покійний українсько-євангельський патріот — І. Р.-Ковалевич; щирий ентузіяст писання Нарису Історії УЄРРуху, що особливо очікував на нього, і, на жаль, не діждався — І. Яцентій, а з живих М. Фесенко і В. Вінявський. А зі світських діячів: теперішній президент УЄО — В. Багрій, інж. В. Яровенко, добр. М. Козак і добр. Іван Драган, не вчислюючи багатьох інших з браку місця. Нехай пам'ять про них, а також про всіх інших згаданих у цьому історичному нарисі діячів УЄРРуху, залишиться тривалою в історії цього Руху. Та особлива, бо молитовна подяка, належиться Богові, що в Своїй ласці вирвав мене з лабетів смерті та дозволив мені після важкої недуги докінчити цю працю, як скромний дар не тільки для українського реформованого євангелізму, але й загальнохристиянської, української культури. Віддаючи цю працю до друку, згадую з безмежною тугою мій Рідний Край — мою Україну та місто мого дитинства й молодості — Львів, з яким, між іншим, є пов'язані мої перші зацікавлення Біблією та перші особливі впливи Євангелії на мене.

Хоча розділ про важніші критичні думки світоців української культури у відношенні до хиб і релігійного формалізму в християнському світі і між нашим народом не належить безпосередньо до історії УЄРРуху, однак я опрацював його на особливе прохання Видавця, бо згаданий розділ вказує, що український євангелізм, чи Український Церковно-Реформаційний Рух, не є духовим безбатченком, а, навпаки, має поважні основи в думанні і творчості творців скарбниці української культури.

Редактор цього Нарису справив також деякі уступи, головню зі старших річників євангельської преси, або скоротив менш важливі місця. Джерельні дані подані в тексті.

Олександр Домбровський

Нью Йорк, Н.Й. У шістдесяті роковини
Листопадового Чину — Першого Листопада,
Року Божого 1978.

ВСТУП ВИДАВЦЯ

“Бог — Дух; і ті, що Йому поклоняються,
— в душі та правді мусять поклонятися”.
(Івана 4:24).

Двадцять століття вже від самого свого початку заповідалося бути бурхливим не тільки в Росії, а й у світі, зокрема в Україні. До цього спричинилася перша революція в Росії, яка вибухла вже з цілою силою в 1917 р. Український нарід, а особливо його національно свідомо провідна верства, яка тоді була ще дуже нечисленна, старалася використати ті події для національно-соціального визволення свого народу, який був приспаний 300-літньою неволею. Уже Т. Шевченко побоювався, щоб український нарід не знайшовся неприготованим до такого революційного зриву, що його він передбачав, коли писав:

“Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять лукаві,
І в огні її окрадену збудять...
Ох, не однаково мені!”

На жаль, так і сталося!

Справа цього визволення мала різні проблеми. Сюди належала й справа релігійно-церковного усамостійнення українського народу, а також цілої чи часткової й церковної реформації та впорядкування свого церковного життя, яке до того часу було під цілковитим чужим проводом і впливом. Поважну роль тут грало і те, що більшовики, які тоді прийшли до влади в Росії й підкорили собі Україну, як цілковиті атеїсти, використовували слабі сторони царського православ'я для викорінення християнства взагалі з людських душ.

Це стало за причину постановля Української Автокефальної Православної Церкви, а ті українці, які бачили потребу ґрунтовної церковної реформи Православної і Греко-Католицької Церков, цебто повороту до первісного апостольського християнства, — почали працю над організацією Української Євангельсько-Реформованої Церкви в Західній Україні. До цього багато спричинилося й те, що між українською еміграцією в Канаді і США почали такий рух ще 1903 року пастори І. Бодруг, а там і Д. Галенда, В. Кузів, П. Крат та інші.

Головна мета Українського Євангельсько-Реформованого Руху була не так створити УЄРЦеркву, як ширити ідеї про потребу церковних реформ у наявних українських історичних Церквах. Тут не було на думці сліпо пересаджувати протестантські Церкви, чи будьяку одну Реформовану Церкву в Україну, а використати кращі здобутки й досвід тих Церков в українській церковній реформації. Було на думці завдання, щоб ця нова Церква в своїй біблійній науці була цілком новозаповітна, а в ритуально-обрядових формах затримала все, що своєрідне й самобутне в традиційних українських Церквах, і щоб усе це не суперечило науці Слова Божого. Отож дбали про самобутню українську церковну реформацію.

І УАПЦерква і УЄРЦерква через історично-політичні обставини не могли належно розвинутися й втриматися в Україні. Їхні ідеї були небезпечні для імперіялістично-колоніальних заходів новітніх кремлівських володарів. Вони, як і російські царі, бачили й бачать свою мету — зовсім асимілювати ними поневолені народи, і протегувати російську мову й культуру, включно з московським православ'ям, хоч вони себе теоретично представляють атеїстами.

Ці дві Церкви, на жаль, не знайшли належного зрозуміння й підтримки також і на еміграції. Наш нарід під цю пору все ще щодо розуміння релігійних справ дуже відсталий, сліпо консервативний, або зовсім до них байдужий. Однак був би непростений гріх і занедбання не залишити в літературі все те, що було й є пов'язане із завітними замірами й працею піонерів УЄРРуху в Північній Америці і Західній Україні, де цей Рух був спинений забороною і терором сучасних кремлівських деспотів.

Пам'ять цих небуденних українських патріотів і християнських діячів треба не тільки зберегти, але вона має стати їхнім заповітом для теперішнього і всіх майбутніх поколінь українського народу. Їхній духовний досвід стане свого часу у великій пригоді всім тим в Україні, що візьмуться відбудовувати й відновляти духовне життя українського народу, коли в Україні запанує правда релігійна й національна свобода. Обидві згадані Церкви могли б тоді в Україні відновити свою діяльність. Уже тепер в Україні є люди, які мріють про те, якби то вибрати все те, що є тільки кращого в усіх християнських Церквах, і з того створити щось одне, цебто одну Християнську Церкву. Вони відчувають, що так, як воно є тепер, то це вповні не заспокоює людського духа й духовних потреб українського народу. Є там і такі, що кажуть про потребу "просвіченого християнства".

Те, що УАПЦерква, як і УЄРЦерква, дотепер не зазнали належної оцінки й зрозуміння в більшості українських людей, доводить те, що то не була й не є вина піонерів, а обставини й духовно-релігійної відсталості нашого народу. За найкращий приклад і до-

каз цього може правити й діяльність Івана Христителя, предтечі Ісуса Христа. Про нього пишеться, що він був “голосом покликуючого в пустелі”, тобто, що він прийшов у духовну пустку, яка панувала тоді в жидівському народі. Його слухало багато людей, але вони не все були в стані його зрозуміти. Однак його праця, як записано в Євангелії, не була даремна. Він приготував нею дорогу для приходу Христа, і його в Євангелії Ісус назвав одним з найбільших пророків (Луки 7:28). Його проповідь і діяльність мали свій значний вплив на дальший розвиток справи Царства Божого в його народі й у світі. І цю оцінку можна в певній мірі віднести і до наших українських піонерів згаданих двох повищих релігійних Рухів.

Ми не знаємо, коли саме прийде так жадана правдива свобода сумління, думки й слова в Україні, але ми хочемо тут підкреслити, що ми все, вже тепер, де це не було б, маємо кликати наш нарід, щоб він свідомо віддався Христові, признаючи Його своїм єдиним Володарем, Господом і Вчителем. Ми маємо кликати одиниці до духовного пробудження, покаяння й допомагати їм прийти до духовного народження (Івана 3:3), тобто народження від Слова й Духа Божого. Маємо все мати єдине бажання, щоб ми завжди ставили справу Царства Божого, цебто панування Бога в нашому особистому й народньому житті, на перше місце. Це вимагає ґрунтовної і повної євангелізації нашого народу, і поширення знання і розуміння Слова Божого в ньому. Справа в тому, щоб наш нарід перейнявся духом чистої науки Христової, записаної в Святому Письмі, і втілював би її у своєму особистому й суспільному житті, бож сказано: “Коли Син отже визволить вас, то справді ви будете вільні” (Івана 8:36).

**
*

Тут варто згадати про справи, які стали набути досвідом піонерів УЄРРуху:

1. Від противників цього Руху робилися різні неоправдані й образливі закиди проти його піонерів. Чого їм не закидали? Все це було тільки доказом духовної вбогости їхніх противників і духа часу. Всі церковні реформатори Західньої Європи, а в тому й наші прихильники церковних реформ, були і є передовими людьми, які любили правду Божу й свої народи понад усе. Їм тільки належить дати щире признання за їхню відвагу, мудрість і працю на цьому духовно-релігійному полі для добра своїх народів і людства.

Коли взяти українських церковно-реформаційних діячів, то це були визначні й надзвичайно ідейні християни й українці. Але як і скрізь це буває, могли між ними трапитися й особи меншої ідейности, або духовно недозрілі. Могли бути й пристосованці та фальшиві амбітники, одиниці з нахилом до вільнодумства, а навіть

і агентурні елементи. Та це ми навіть на початку бачимо й між самими апостолами Христовими. В головному й основному переважна більшість цих діячів була на висоті свого покликання. Вони зі самопожертвою керувалися турботою про забезпечення нашому народові можливості нормально йти на вершини духовного життя й культурного розвитку. Цим вони тільки хотіли забезпечити йому світлу сучасність і майбутність. Вони були людьми, якими цей Рух і наш нарід можуть тільки гордитися. Це були ідейні і повні посвяти слуги Божі та свого народу.

2. Досвід цього нашого Руху промовляє теперішньому й майбутнім поколінням, що до духовного служіння в Церкві треба допускати тільки осіб правдиво віруючих, з покликанням і духовно відроджених.

Добре й конче треба було б, щоб такі особи мали найвищу загальну й богословську освіту, але це має йти в парі з духовним покликанням. Особи з найвищою, навіть і богословською освітою, але без покликання й духовного відродження, є великою завадою та згіршенням у Церкві. Досвід показав, що особи із середньою богословською освітою, але справді віруючі й ідейні, були поважним надбанням для Церкви й її роботи. Ці працівники переважно все своє життя старалися працювати над собою, хоч і тут могли бути незначні винятки. У церковній праці треба заохочувати і звичайних братів і сестер без спеціальної богословської освіти, але освідомлених у християнських правдах, які працюють над собою й правдиво вірують, щоб вони допомагали в проповідництві й у духовній виховній праці з дітворою і молоддю.

3. Від самого започаткування якоїсь церковної Громади треба привчати членство до жертвенности на потреби втримання церковної праці. Там, де проповідників підтримували матеріально чужинецькі Церкви, люди звикли до того, що хтось інший ніс їхні матеріальні тягарі, не виробили в собі обов'язку жертвенности. Це їх деморалізувало й робило невільниками, включно з їхніми проповідниками. Будьяка залежність деморалізує. Допомогу від інших можна брати хіба тільки в надзвичайних випадках і то тимчасово.

4. Важлива справа також така, щоб готувати здібних осіб у Церкві на диригентів хорів та взагалі плекання співу й музики. У Церкві це надзвичайно важлива ділянка праці.

5. Дуже важлива в Церкві праця з дітворою й молоддю, чи це було б в Україні, чи в розсіянні. Ця праця дуже складна в Північній Америці, бо люди різних віровизнаних і етнічних груп живуть помішані, і тому мусять скрізь вживати панівної мови. Багато є мішаних подруж і це часто облегує їхню асиміляцію. До того тут щораз тяжче робиться втримати свою Церкву, бо люди часто змінюють місце свого замешкання чи праці. Тому один з визначних українських діячів 30 років тому сказав, "що майбутність українства не в Америці, а на рідних землях, де українці живуть біль-

шістю на своїй землі". У цьому є багато правди, але треба і в розсіянні українцям робити що тільки можливе, щоб не згубити почуття своєї національної приналежності, а, навпаки, завжди зміцнювати її в собі та в своїх дітях і внуках. Рівночасно треба тісно входити й у життя країни свого поселення, щоб мати належну вагу в суспільному, культурному, економічному, професійному й кожному іншому прояві життя. Це напевно буде надзвичайно важливе й для України.

З прикладу деяких етнічних груп можна вчитися, що їм багато допомагає втримати себе при своєму народові їхнє "гетто", тобто те, що вони поселяються в певних частинах міст, одні біля одних, біля своїх релігійних і культурно-суспільних центрів.

6. Тут ми хочемо особливо підкреслити, що Провід УЄРЦеркви добре знав, що Церква, як така, не має втручатися до політики, а особливо до політично-партійних справ. Це приватна справа її членства. Церква має служити Богові й усьому народові, шануючи його мову, його тисячолітні культурні надбання, щиро любити свій нарід та високо шанувати інші народи, а в разі потреби виявляти їм потрібну братню допомогу. Вона рішуче відкидає дух національного шовінізму і расизму. Вона співпрацює і мирно співживе в душі братньої любови з іншими українськими і неукраїнськими християнськими віровизнаннями та людьми інших релігій. Вона шанує державну владу. А коли державні чи партійно-політичні чинники зрушують основні людські й релігійні права та кривдять і використовують своїх громадян, Церква не має цього збувати мовчанкою чи навіть підтримкою. Тоді вона має стояти в обороні недотримування людських справ, не зважаючи на те, чи вона матиме успіх у цьому, чи ні. Бог створив людину вільною, не свавільною. Він Сам автор людської свободи. Тому будьяке поневолення людини чи народу ламає основу не тільки людського, а й Божого права та порядку. Згідно з наукою Слова Божого: "Більше повинно слухатися Бога, ніж людей!" (Діяння Ап. 5:29).

**
*

У цьому Нарисі Історії УЄРРуху не узглядено новіших історичних дослідів щодо походження так званого "штундизму", тим то до речі буде зробити це тут і також згадати можливо всіх проповідників, що працювали в УЄРРусі та ті місцевості в Північній Америці, де розвивався той Рух.

Тут, власне, треба мати на думці те, що згідливе прозивання Євангельських Християн "штундистами" було спочатку вжито до українських селян, які перейнялися рухом західноєвропейського пієтизму. Пієтисти — це були члени Лютерської та Реформованої Церков, які не погоджувалися з проявами релігійного раціоналізму в деяких духовників і членів цих Церков та взагалі з номінальним

християнством. Вони ставилися до християнства якнайповажніше в його науці та практиці. Не виступаючи із своїх Церков, вони творили в них свої окремі братства, які називали християнськими спільнотами. Вони не відкидали хрищення дітей. Слово “піетисти” у цьому випадку було також уживане до них із погордою й означало “набожники”.

У російському баптистському журналі “Сеятель Істини”, що виходить у США, у числі за квітень 1967 р., знаходимо статтю вже покійного німецького баптистського пастора В. Гутше, що походив з України. Стаття має заголовок: “З трьох джерел — один могутній потік”. Згадуючи про друге джерело, автор має на думці Рух Євангельських Християн — “Штундистів” — в Україні. Про нього він пише:

“Друге джерело взяло свій початок серед української людности. Пробудителями його були два німецькі євангельсько-реформовані пастори — Йоган Бонекемпер і його син Карло, які працювали поміж німецькими колоністами, і які без свідомого наміру дали поштовх до духовного пробудження поміж українськими селянами. Острівці німецьких колоністів, відірвані від рідного духовного русла, цебто країн свого походження, прийшли до внутрішнього об’єднання. Щоб підняти їхній духовний рівень, Йоган Бонекемпер ужив способу піетистів у Німеччині та Швейцарії й організував хатні, біблійно-молитовні зібрання, які по-німецькому називали “штунде”, цебто година, бо ці зібрання тривали одну годину. Його син Карло був далекий від того, щоб заохочувати православних християн залишати Православну Церкву. Навпаки, він радив їм для духовного збудовання, за прикладом німців, самим збиратися на студії Біблії й спільні молитви, лишаючись членами своєї традиційної Церкви. У цьому він мав особливий успіх, коли він у 1865 році став після свого батька Йогана пастором Євангельсько-Реформованої Церкви в Рорбасі-Вормсі на Херсонщині. Недалеко від того місця знаходилося село Основа, в якому ще перед звільненням селян із кріпацтва в 1861 р. та перед приходом пастора Карла Бонекемпера (його батько Йоган залишив Україну в 1848 році, по 24-ох роках праці, повернувшись назад до Німеччини), двоє селян — Іван Онищенко та Михайло Ратушний, перепроводжували домашні духовно-пробуджувальні зібрання, які були для Православної Церкви й місцевої влади сучком в оці. Не допомогло й вислання російським урядом за кордон Карла Бонекемпера, огонь і далі горів. Навіть відбулися такі події. 11 червня 1869 р. в селі Альт-Данцігу відбулося хрищення по вірі 30 німців, до яких приєднався Юхим Цимбал з Карлівки біля Миколаєва на Херсонщині, який повірував скорше, відвідуючи “штунду” в Альт-Данцігу. Перехід православних в інші віровизнання в Росії був заборонений. Цимбал став тут першим христителем у цьому русі, був охрищений пресвітером менонітського братства — Авраамом Унгером, який

приїхав з Ейнлаге-Кичкаса. Юхим Цимбал охрестив у 1867 році особливо здібного українського селянина Івана Рябошапку, а цей у 1871 році охрестив Михайла Ратушного і 70 інших осіб в Основі. Але найбільше видатною постаттю між ними був Іван Рябошапка, колишній кріпак, який спочатку працював у контакті з Бонекемпером, батьком і сином, а пізніше став апостолом баптизму в Україні". Стільки про це пише В. Гутше.

Коли в повищому є вже мова про перше перехрищення декого з дорослих православних українців—"штундистів", то це вже сталося під впливом діяльності менонітів, а там і німецьких баптистів-місіонерів, які переконали в потребі перехрищення декого з німецьких пієтистів, а навіть і деяких українських "штундистів".

В "Єв. Ранку", ч. 1013 з 1967 р., стор. 13, знаходимо таке твердження українського баптистського пастора Івана К.-Єфимовича: "Наші численні духовно пробуджені селяни того часу були тихими штундистами, які лишилися членами Православної Церкви і тільки обережно починали робити свої зібрання в Любомирці. Так цього вчив пастор Бонекемпер, — не покидати Церкви, а читати Євангелію та молитися по хатах, як це робили німці в Рорбасі. Хрестити наших віруючих до 1860 р. не було кому і про необхідність хрищення по вірі почули вони згодом і в своїх переконаннях тоді "штундисти" поділилися. Цимбал, Рябошапка, Ратушний, Рибалка й інші прийняли хрищення по вірі, а інші лишилися "свобідними штундистами", без хрищення по вірі, — Стригун, Балабан і інші". — Підкреслення в повищій цитаті автора цього Вступу.

Паст. Л. Ж.-Потапович у своїй книжці: "Христове світло в Україні" підтверджує існування цього типу "штундистів", коли про це пише:

"Тут мусимо дещо сказати про тих членів основської Церкви, що від хрищення стрималися. Справа в тому, що в роках 1856-61 деякі члени були того переконання, що хрищення, одержаного ними в дитячих роках, вистачає і що хрищення "за вірою вони можуть не приймати..." (Стор. 112).

Духовне пробудження в цих німецьких колоніях розпочалося вперше в Басарабщині наприкінці 40-вих років. Звідти воно в 50-тих роках перенеслося на Херсонщину, а потім і на Катеринославщину, Таврію тощо. Це пробудження було принесене з Німеччини; під впливом колись там міцного пієтизму". (Стор. 113).

Далі про це паст. Л. Ж.-Потапович пише: "Дуже розумний і меткий з природи Балабан промовляв гаряче, переконано й гарно... Під старість він почав виступати проти охолодження та деяких непорядків, що їх убачав серед самих віруючих. Спочатку він перестерігав їх щодо надмірного захоплення обрядами християнства, справедливо підкреслюючи, що одного хрищення та автоматичного виконання християнських обов'язків не досить для досяг-

нення вічного спасіння. Він вимагав гарячої віри, чистого святого життя та вчинків милосердя... Не зважаючи на те, що й сам Балабан і його прихильники здебільшого були колись охрищені за вірою, вони тепер відкидали необхідність цього хрищення для нових членів". (Стор. 121).

Тут постає невияснена справа, чи дійсно Балабан був "охрищений за вірою", бо паст. Єфимович пише про це зовсім щось інше, але назагал із повищесказаного можна зробити такий висновок: щодо українських євангельсько-реформованих євангеліків, то тут виринає поважна потреба ґрунтовно вивчити впливи західноєвропейського протестантського пієтизму на українських людей. Треба докладно простудіювати впливи реформованих пасторів, батька і сина Бонекемперів, які хоч походили з Німеччини, то працювали в Україні і мали тісні зв'язки із швайцарськими пієтистами, які їх післали на релігійну працю в Україну. В кожному разі цей спонтанний початковий Рух "штундизму" в Україні треба **вважати за предтечу новітнього Українського Євангельсько-Реформованого Руху**. Якщо він тоді в Україні не затримався, то це через брак відповідного проводу, через брак української національної свідомости, зрозуміння й належної підтримки від своїх і чужих, яку ревно виявили місійно рухливі баптистські кола в тодішній Росії, як і їхні закордонні проводи. До того треба пам'ятати, що наявним тоді в Україні протестантським німецьким Церквам було заборонено наvertати православних до своїх віровизнань. Перед своїм поселенням на території колишньої Росії вони мусіли скласти на папері зобов'язання, що вони в ніякому разі не будуть цього робити.

Досить влучне пояснення цього дає голляндець **Ж. Н. Нельбу** у своїй книжці, перекладеній також і на англійську мову: "Протестанти в Росії", коли він пише: "Під час того, коли паст. Бонекемпер в дійсності помагав набувати богословські знання деяким російським (цебто українським) братам і сестрам, то мимо того німецькі колоністи не були в стані допомогти "штундистам", тобто прийняти їх легально в членство своєї Церкви. У певному розумінні вони жили під духовною карантеною і вони могли б наразити себе на поважну небезпеку, коли б почали євангелізувати православних росіян (цебто в цьому випадку українців). Отже, "штундисти" відчужені від своєї Церкви, і шукаючи церковної організації, яка могла б допомогти їм полегшити зовнішній тиск на них, зовсім зрозуміло попали під вплив баптистів.

Як ми вже знаємо, дехто з баптистів або менонітів мали звичай виконувати хрищення через занурення. Німецький баптистський проповідник Онкен відвідав Росію в 1867 р. і баптистський рух поширювався по колоніях. Російський уряд признав права німецьким баптистам у 1879 році і це уможливило їм розбудовувати своє релігійне життя згідно з їхніми переконаннями.

Вплив баптистського руху на “штундистів” і інших євангельських християн в Росії зрозумілий. Дорога, яка могла провадити до влиття їхнього Руху в лоно Реформованої чи Лютеранської Церков, була в певній мірі для них заблокована. Ці Церкви виразно вважалися в Росії, як Церкви для чужинців. Як такі, вони мали свободу служити Богові так, як вони собі цього бажали, як і також організувати свої церковні громади, але вони не були цілком вільні поширювати свою діяльність. Вони боялися працювати між православними росіянами або українцями, щоб не втратити й тієї віровизнаневої свободи, що її вони мали для себе.

Їхній вплив на своє оточення був скорше випадковий, свідомо неплянований. Це стало за причину, що вони не могли дати більшої допомоги для заснування Церков між розсіяними групами “штундистів”. (J. H. Hebly: “Protestants in Russia”. Стор. 192. Видання William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1976, стор. 55-57).

Початкові “штундисти” в Україні, стоячи на віровизнаневих позиціях Євангельсько-Реформованої Церкви, не відкидали хрищення дітей, тим то варто трохи застановитися над цією справою.

У розумінні хрищення між прихильниками хрищення дорослих у свідомому віці й хрищенням дітей панує поважна розбіжність. Тоді, коли перші йдуть так далеко в своєму твердженні, що це хрищення дорослих вони виконують “за наукою Христової Євангелії і за спонукою Св. Духа”, або навіть хрищення дітей називають “єрессю”, то визначні реформовані богослови твердять, що “Реформована (Пресвітерська) Церква в розумінні хрищення стоїть на основі цілої Біблії”. І Кальвін, що знав ґрунтовно Біблію, історію Церкви і науку Отців Церкви, у своїй книжці: “Інституція Християнської Релігії” дає обороні установи хрищення дітей 47 сторінок, в яких він біблійно відкидає аргументи тих, що не погоджуються з цим. Він доводить, що хрищення дітей цілком погоджується зі Словом Божим і природою знаку хрищення. Таку саму позицію займає і реформатор Ульрих Цвінглій.

Звичайно під “наукою Христової Євангелії” тут прихильники “хрищення по вірі” розуміють найперше слова Ісуса Христа: “Ідіть по цілому світі, та всьому створінню проповідуйте Євангелію! Хто ввірує й охреститься, — буде спасений. А хто не ввірує — засуджений буде” (Марка 16:15-16), але вони не розуміють того, що це стосується поганського світу, і що новозаповітне хрищення — це символ Заповіту Божого і очищення. Навіть подається твердження, що Корнилій христився дорослим, але не пояснюється, що він навернувся на християнство з поганства, і що він був охрищений з цілим своїм домом, в якому могли бути й діти.

Треба мати на увазі, що в вихованні дитини і людини дуже багато важить не тільки саме навчання й нагадування, які дуже потрібні й важливі, але й вплив оточення й середовища, а в нашому

випадку християнського середовища. Апостол Павло про це пише: “Освясчується бо невіруючий чоловік у дружині, а невіруюча дружина освясчується в чоловікові, — інакше нечисті були б діти ваші; та тепер вони святі” (1 Кор. 7:14). Бог не тільки турбується спасінням одиниці, що важливе й основне, а також і всього народу й людства. Тому тут важливо і створити вплив оточення, який запевнив би відповідний духовний клімат для духовного оновлення й зросту життя одиниці, родини, народу та людства.

Реформована Церква й пієтисти признають хрищення дітей, але вважають за потрібне, щоб така особа в своєму свідомому віці щиро визнала Ісуса Христа своїм особистим Спасителем і жила духовно народженим життям. Реформована Церква практикує хрищення в дитячому віці, але до причастя допускається молодь тільки після визнання нею віри. Це зветься конфірмацією, тобто свідомим підтвердженням публічно своєї віри. У цій Церкві дозволяється також хрестити людину в її молодому чи зрілому віці, отже, не обов'язково тільки в дитячому. Про це в дитячому віці рішають батьки, якщо вони християни. Дитини нехристиян не вільно хрестити. Це тільки можна робити на її особисте бажання в її зрілому віці. Коли з батьків тільки одна сторона християнська, а друга ні, дитину можна охрестити на прохання християнського батька чи матері.

Реформовані християни в обороні хрищення дітей покликаються на те, що хрищення в головному — **то знак завіту з Богом згідно з Божою обітницею, даною Авраамові**, де кажеється: “І Я складу заповіта Свого поміж Мною та поміж тобою, і поміж твоїм потомством по тобі на їхні покоління на **вічний заповіт**, що буду Я Богом для тебе й для **нащадків твоїх** по тобі” (1 Мойс. 17:7), а ми є духовними нащадками Авраама.

Жиди, що тримаються Старого Заповіту, приймали й приймають у члени своєї релігійної громади осіб із поган через обрізання й хрищення. Цього від апостолів вимагали і колишні жидохристияни, щоб новонавернених осіб із поган спершу обрізувати, а опісля їх хрестити, однак Апостольський Собор вирішив цю справу в той спосіб, щоб новонавернених на християнство поган тільки хрестити. В цьому вже міститься символ заповіту з Богом і очищення. Обрізання є символ заповіту Божого зі своїм народом, а хрищення — символ очищення.

Тут буде до речі ще згадати й ствердження Івана Христителя, в якому він сказав: “Я ж оце хрищу вас водою на покаяння; але Той, Хто йде за мною, — потужніший від мене..., Він вас христитиме Духом Святим і вогнем” (Матв. 3:11). Цим тільки стверджується, що в Христі обіцяно віруючим християнам щось більше і могутніше, як це було в Старому Заповіті. Тут обіцяна особлива присутність і дія Духа Божого в їхній внутрішній істоті й поступованні.

Один із найкращих катехізмів Реформованої Церкви, т.зв. “Гайдельберзький Катехізм”, на питання: “Чи треба христити дітей?” дає таку відповідь:

“Так, — бо вони, так як і дорослі, належать до Божого Заповіту і Його Громади святих. (1 Мойс. 17:7. Цей текст поданий по вище). Тому ж їм належить ся спасіння від гріхів кров’ю Христовою. (Ісус же сказав: “Пустіть діток і не забороняйте їм приходити до Мене, бо таких — Царство Небесне!” (Матв. 19:14). **І Святий Дух, що збуджує віру, запевнений їм не менше, як дорослим.** (“Буде бо великий перед Господом., і Духом Святим сповниться ще з утроби матері своєї” Луки 1:15). “Для Тебе я призначений, як тільки вродився; від матернього лона почавши, Ти є Бог мій” (Пс. 22:10). “Так говорить Господь, Який тебе створив, тобі образ дав уже з материнського лона, який тобі допомагає: Не бійся, Якове, слуго Мій, Єшуруне, якого Я вибрав! Бо Я виллю воду на спраглу землю, потоки вод на сушу. Я виллю Мій Дух на твоїх нащадків. Моє благословення на твоїх потомків” (Ісаї 44:2-3). “Петро ж промовив до них: “Покайтеся, — і нехай кожен із вас охриститися в ім’я Ісуса Христа на прощення гріхів, і приймете дар Святого Духа. Для вас бо ця обітниця, і для дітей ваших, і для всіх тих, що ще далеко, — скільки їх покличе Господь, Бог наш” (Діяння Ап. 2:38-39). **Тому хрищенням, як знаком заповіту, мають також і вони бути втілені у Христову Церкву та відрізані від дітей невірних,** (“Чи може хто заборонити воду, щоб ці охристились, які Духа Святого отримали, як і ми” (Діяння Ап. 10:47), **бо на місце обрізання, ознаки Старого Заповіту,** (“А необрізаний чоловічої статі такий, що тіло його передньої шкірки необрізане, такого викоринити з народу його; він бо поламав заповіт Мій” (1 Мойс. 17:14) **у Новім Заповіті встановлено хрищення**”. (“У Ньому (Христі) ви були й обрізані обрізанням нерукотворним, скинувши тіло гріхів тілесних в обрізанні Христовім, будши з Ним поховані у хрищенні, з якого ви разом із Ним і воскресли вірою в силу Бога, Який воскресив Його з мертвих. І вас, що були мертві в провиних і в необрізанні тіла вашого, Він оживив разом із Ним, простивши вам усі провини ваші” (Колосян 2:11-13).

Евангельсько-реформовані християни зовсім не мають ніяких причин, щоб чутися меншевартісними чи заблудлими. Заслуги реформованих Церков для християнства й їхніх народів загально відомі. Вони завжди пильно дбали за чистоту Христової науки й християнського життя. Найкращий приклад до того є Швайцарія. Це саме й з пієтизмом, який і сьогодні не менше діяльний і живучий, як це було й колись. Коли історичним протестантським Церквам прихильники хрищення дорослих деколи закидають, що в них не бракує між духовенством і членством лібералів і номінальних християн, то це саме в неменшій мірі можна закидати й тим Церквам, що стоять на позиціях хрищення дорослих у країнах, де ці

Церкви вже стали історично-традиційними, а особливо в Америці, Англії та інших. Саддукеїзм існував не тільки колись, він існує й тепер, але цього не вільно узагальнювати. Тут суд лишім Богові.

Історія знає, що в США свого часу створено Євангельську Церкву Об'єднаних Братів, яка об'єднує баптистів і реформованих. У ній у справі хрищення залишено свободу її членам. Тут батьки переважно самі вирішують, чи вони бажають христити дитину, чи очікують аж поки вона не виросте і сама це вирішить. Може колись ця ідея стане у пригоді й українським євангелікам. Тут ще можемо тільки додати, що розуміння хрищення Реформованої Церкви не є ані католицьке, ані православне, ані баптистське, воно біблійне.

Головна життєва засада в житті християнина, то нелицемірна любов, а тим самим і взаємна пошана до християн інших розумінь. Ми все ще перебуваємо в стадії, про яку апостол Павло пише: “Бо ми частинно знаємо, і частинно пророкуємо” ((1 Кор. 13:9). Але дяка Богові, що це колись зміниться й прийде за Божим відкриттям досконале й повне одне розуміння волі й закону Божого. По-друге, ми маємо дуже важливе наставлення в такій справі Самого Спасителя, де Він повчає: “Хто бо не проти нас, — той за нами!” (Марка 9:40). Брати баптисти, християни євангельської віри-п'ятдесятники й реформовані християни віросповідно найближче посвоячені. І це їх усіх до чогось зобов'язує! Тут можуть мати своє велике значення слова ап. Павла: “Бо в Христі Ісусі ані обрізання, ані необрізання не має жадної сили, але тільки віра, чинна любов'ю” (Гал. 5:6). “Бо сили не має ані обрізання, ані необрізання, а створіння нове” (Гал. 6:15). Це є головне!

Коли ми вже є при пієтистичному русі в лоні Євангельсько-Реформованої і Лютерської Церков, то треба нам тут згадати й про Г. Сковороду, який мав бути під певними впливами цього Руху. Останньо виявилось, що вчитель Г. Сковороди в Київській Академії — Симон Тодорський — свого часу вчився в пієтистичному університеті в Галле в Німеччині. Там він на прохання пієтистичних кіл переклав на тодішню літературну мову, яка тоді вживалася в Україні і в Росії, книжку батька німецького пієтизму — пастора Йоганна Арндта: “Правдиве Християнство”. Останній хоч був офіційно лютеранином, але вважався за скритого кальвініста. Ця його книжка була видрукована німецькими пієтистами й нелегально поширювалася в Росії і в Україні. С. Тодорський був також учителем на російському царському дворі, і то саме тоді, коли там у царському придворному хорі співав Г. Сковорода. Можна вважати це просто за неможливе, щоб Сковорода не був у близьких зв'язках з Тодорським і не запозичив світоглядом багато дечого від нього. (“Єв. Ранок”, ч. 1057-1059 з 1971 р., стор. 7).

Також княгиня **Варвара Репніна**, яка мала поважний вплив на Т. Шевченка, була щиро навернена до Христа завдяки впливам швайцарських пієтистів під час її літніх перебувань у Швайцарії.

Пієтистичного діяча, пастора Шарля Ейнаря, вона вважала за свого духовного дорадника й душпастиря. Ці інформації подаємо тут за розвідкою пані Г. Чикаленко-Келлер, поміщеною в “Науковому Збірнику УВАН у США” за 1953 р. п. з.: “Репніни та їх Яготинська бібліотека”. Стор. 143-151. У цій розвідці пані Келлер також пише: “Дуже експансивна від природи, кн. Варвара передає цей вплив і іншим: в листах (до Ейнаря) вона, наприклад, оповідає йому, як вона постійно заохочує Шевченка до імпровізованих молитов та розважань на релігійні теми та намовляє його читати Біблію, тим то її порадам і впливові можна б приписати, що Шевченко досконало знав Біблію.

Наявність у Яготинській бібліотеці чималого числа протестантських богословських книжок французькою мовою доводить, як вплинуло на Репніних перебування в кальвіністичній Женеві”.

Зберіглася одна молитва, що її написала Олександра Псьолівна, яка разом із своєю сестрою Глафірою та княжною В. Репніною постійно молилися за Т. Шевченка тоді, як він перебував на засланні. Авторка цієї молитви писала Т. Шевченкові: “Не бійтесь, Тарасе Григоровичу, за Вас так багато моляться Ваші сестри у Христі й хресті”. З цього можна робити здогад, що в палаці Репніних відбувалися молитовні збори, як це робили пієтисти. Оце зміст цього гарного вірша-молитви:

“Молим Тебе, Боже правди, Боже благостині,
Не покидай сиротою у степу-пустині
Брата нашого! Як батько, як рідная мати,
Озовись до його душі, не дай унівати!
Збери, Боже, наші сльози в темнісіньку хмарку,
І як серцю розбитому стане нудно, жарко,
Тоді нехай вони бризнуть, як дощик весною...
Зроби чудо, — вони стануть святою водою —
Живущою, цілющою, — всі рани загоїть,
Як у купелі викупає й душу напоїть”.

На цьому закінчуємо наші інформації про “штундистів”, пієтистів і хрищення.

**
*

У тексті Нарису Історії УЄРРуху про одних згадується більше, а про інших, гідних хоч короткої згадки, — майже нічого, чого остаточно не можна було зробити з різних оправданих причин. Щоб не було кривди нікому й пам'ять про них не загинула, ми тут подаємо скорочено статтю паст. І. Р.-Ковалевича п.з.: “Слідами Українського Євангельсько-Реформованого Руху”, в якій він пробує згадати імена всіх тих, що брали участь у цьому Русі. У ній також робиться спробу подати назви тих місцевостей, де вони провадили свою місійну працю. Автор про це пише:

“УЄРРух у Канаді почався 1903 року. Тому, що не всім сьогодні відомі імена тих покійників, які творили цей Рух, бажаю згадати про них на сторінках “Єв. Ранку”.

Першими піонерами цього Руху були ті, що вже 1903 р., прийнявши рукоположення, понесли світло Євангелії Христової своїм братам, які щойно тоді поселилися на безлюдних степах Західньої Канади. Це були проповідники: Іван Бодруг, що стояв у проводі цього Руху; Михайло Бачинський, Іван Негрич, Іван Данильчук, Гавриїл Тимчук, Іван Зазуляк, Олекса Бачинський, Дмитро Яремій, Юліян Богонько, Петро Угринюк, Никола Сікора, Юрій Попель, Олекса Кандія, Осип Чернявський, Дмитро Кирстюк, Никола Зайцев, Михайло Міров, Андрій Вільчинський, Петро Березовський, Єфрем Періг, Никола Рошко, Григорій Пігач, Д. Шумило й Михайло Щербінін, професор, який учив українських богословів у Манітобській Колегії у Вінніпезі.

Після 1906 р. слідувала друга група проповідників: Максим П. Березинський, Ілля Глова, Олександр Максимчук, Володимир Плав'юк, Максим Залізняк, Ілля Євстафієвич, Іван Григораш, Теодор Бай, Михайло Гутнікевич, Яків Крет, Юліян Ситник, Денис Пирч, Володимир Пиндиківський, Петро Сеньків, Петро Мельничук, Іван Коцан, Павло Крат, Василь Кузів, Зенон Бичинський, Осип Корсаков, Володимир Купчинський, Терентій Ганочко, Д. Вітюк і Дмитро М. Понич.

За ними слідує третя група “молодших” пасторів: Йосип Візнюк, Антін Баб'юк, Іван Роберт-Ковалевич, Іван Яцентій, Лука Стандрет, Лев Бучак, Володимир Кукурудз, Василь Вінявський, Володимир Боровський, Михайло Яремко, Борис Крат, Михайло Фесенко, Володимир Кучер, Григорій Адамс, Радослав Кацунов, Василь Кустодович.

При цьому треба зазначити, що декотрі тут згадані пастори, провадили працю серед українців у Канаді, Америці та в Україні. Це були В. Кузів, Л. Бучак, В. Боровський і З. Бичинський.

В Україні й у Канаді: П. Крат, В. Вінявський, В. Кукурудз і М. Яремко.

подавши імена пасторів, подаю ті місцевості, в яких вони працювали.

У провінції Манітобі: Вінніпег, Етельберт, Гарланд, Слейтер, Пайн Ривер, Росбурн, Брендон, Вайта, Стюартбурн, Тюлон, Комарно, Сифтон, Україна, Давфин, Гонор, Брокенгид, Гімлі, Оверстон, Портадж ля Прері, Слава, Плезантгом, Фрейзервуд, Ленард, Веняв, Гленела, Фішер Бренч, Парквіл, Божіжюр, Рейн Валей.

У провінції Саскачеван: Канора, Бюкенан, Гемптон, Норквей, Райн, Сван Плейн, Глен Елдер, Кемсак, Горліц, Вакав, Гудів, Тідор, Гізель, Бирстрім, Бівер Гілс, Радісон, Ленчук, Ростерн, Інвермей, Вайт Сенд, Дана, Дністер, Сент Джуліян, Фіш Крік, Мюлок, Прісвіл, Мус Джав і Ульріх.

У провінції Альберта: Едмонтон, Кальгари, Вегревил, Коломия, Увін-Краков, Фіш Крік, Ледюк, Райт, Восток, Ту Гілс, Бівер Крік, Бретон, Пакан, Ініс Фрі, Леофілд, Дельмарте, Вікторія, По-зервіл, Завалля, Андрю, Ленюк і Вонда.

У провінції Онтаріо: Торонто, Ошава, Лондон, Гамільтон, Порт Колборн, Сент Катерінс, Су Сейн Мері, Форт Віліям (тепер Тандер Бей).

У провінції Квебек: Монтреаль, Понт Ст. Чарлс, Вердун.

Це є ті місцевості, що пощастило досі відшукати й справдити. Певно, що є ще й інші.

Проповідники часто міняли місця місійної праці. Вони лишали родини та виїздили на довший час, щоб обслужити розкинені громади по колоніях. Помимо широких просторів, вони відвідували свої річні конференції. Це доводить, як уже тоді поважно був поширений цей Рух серед нашого народу в Канаді.

Майже одночасно, бо 1903 року, почав ширитися УЄРРух у США. Тут знайшлися свідомі українці, які захопилися цим Рухом. Також і серед гр.-кат. духовенства тоді в США появилися т.з. “попи радикали” із священником Іваном Арданом, які голосно заговорили: “Геть із Римом! Хочемо рідної незалежної Церкви!”

Не треба було довго чекати, бо вже 1909 року покликали проповідника УЄРРуху в Канаді — паст. І. Бодруга — до Нью-Йорку, Н.Й., і Ньюарку, Н.Дж., щоб там закласти від Риму незалежні євангельські осередки. Ньюаркська Громада стала тоді центром УЄРРуху в США.

Коли в Канаді УЄРРух здебільшого захоплював фермерів, то в США він знаходив собі вірних серед робітництва в індустріальних містах, як, наприклад: Нью-Йорк, Н.Й., Ньюарк, Н.Дж., Пітсбург, Па., Детройт, Міш., Гартфорд, Конектікут і інших.

Євангельську працю серед українців у США провадили пастори: Дмитро Галенда, Теодор Галенда (брати), Іван Саластин, Йосиф Валентійчук, М. Паюк, Йосиф Гласко, Олекса Нижанківський, Олександр Кумановський, Андрій Іванишин, Антін Грігораш, В. Кузів, З. Бичинський, Л. Бучак, І. Коцан, І. Яцентій, Л. Стандрет, В. Купчинський, В. Кучер і В. Боровський. Дев'ять останніх працювали на зміну в Канаді й США. У США ще коротко допомагали в праці пастори Михайло Боровський і Василь Кустодович.

Тут годиться згадати й кольпортерів, як місійних робітників, які поширювали Св. Письмо й євангельську літературу. Це були: Михайло Паньків, Тимко Рудий, Петро Галенда, Дмитро Романів. Серед жіноцтва, молоді й дітей провадили важливу виховну роботу дияконки: Марія Бучак з дому Корецька, Марія Сопінка, Катерина Галенда, Марія Дацьків-Кухарська, Докія Візнюк з дому Кушнір, Марія Кохалик. Ці дві останні працювали в Канаді.

Великий вклад праці вложили в церковний спів диригенти хорів при євангельських Церквах: Олекса Бачинський, Павло Сич

і Стефан Салмерс у Канаді, а Григорій Романків, Семен Гура і Юрій Кириченко, батько і син, у США.

Пресовим органом УЄРРуху від самого початку (1905 р.) був часопис “Ранок”, згодом від 1921 року під назвою “Канадійський Ранок”, а від 1961 р. “Євангельський Ранок”, що став органом УЄО в ПА. Цей часопис редагували пастори: І. Бодруг, його основник; І. Глова, З. Бичинський, М. П. Березинський, І. Р.-Ковалевич, Л. Стандрет, а тепер В. Боровський. Такий самий орган у США був “Союз”, що його редагував З. Бичинський.

Між пасторами УЄРРуху Канади й США завжди була братерська співпраця, але в повній силі вона виявила себе в дії та досягненнях після відбуття Першого Українського Євангельського Собору в Північній Америці 14-16 березня 1922 р. в м. Рочестері, Н.Й., у США. У цьому Соборі взяли участь делегати Америки: пастори І. Яцентій, Пасейк, Н.Дж., В. Кузів, Ньюарк, Н.Дж., Т. Галенда, Альбїон, Па., Д. Галенда з дружиною Катериною, Й. Валентійчук і Л. Бучак. Дияконки: М. Бучак, М. Дацьків і М. Сопінка. Пастори: І. Коцан, Ньюарк, Н.Дж., О. Нижанківський і М. В. Паюк, Гартфорд, Конн., І. Саластин з дружиною, Рочестер, Н.Й., Брати: Олекса Шумський, Ньюарк, Н.Дж., П. Галенда, Пітсбург, Па., і Теодор Романів, Детройт, Міш. З Канади: пастори: П. Крат, Торонто, Онт., І. Бодруг, Монтреаль, Квебек, В. Купчинський, Ошава, Онт., М. П. Березинський, Форт Віліям, Онт., З. Бичинський, Вінніпег, Ман., І. Глова, Едмонтон, Альберта, І. Р.-Ковалевич, Торонто, Онт., і бр. С. Гура, Ошава, Онт.

Гості американських і канадських Церков — пастори: Д-р Ван Дорен, Д-р Джевел, Д-р Чері, Д-р Гїлс, Рочестер, Н.Й., Д-р Лоск, Ньюарк, Н.Дж., Д-р МекФеден вітав Собор від Федерації Американських Протестантських Церков. З Канади: Д-р А. Дж. Гонтер, Тюлон, Ман., Д-р К. Йонг, Торонто, Онт., Д-р Д. Смит, Квебек, Д-р Е. Ендікат, Калгари, Альберта, Д-р Шейвер, Вінніпег, Ман.

Цей Собор лишив незатерте враження на всіх. Я ніколи не забуду того, коли паст. П. Крат реферував тяжке положення нашого народу в роздертій війнами і революцією Україні, та говорив про велику потребу несення нами тому народові Христової Євангелії, — то він не міг стриматися і тяжко заплакав, а за ним і інші просльозилися. Пастор Шейвер, з англійської Церкви у Вінніпегу, підійшов до нього, і вони обидва обнялися й відійшли набік у сльозах... Ухвалою того Собору тоді постала організація під назвою — Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці.

Після 36 років пасторської праці в Канаді і 11-ти років редагування (1947-1958) “Канадійського Ранку” та участі в усіх Соборах УЄО в ПА, я мав нагоду спостерігати розвиток УЄРРуху, а також пізнати особисто майже всіх тут згаданих пасторів”. (“Єв. Ранок” за грудень 1973 р., стор. 5-7 і “Єв. Ранок” за січень 1972 р., стор. 5-7).

Більш зацікавленим читачам цих історичних нарисів радимо для кращої орієнтації в історії і віровизнаве-догматичній науці Євангельсько-Реформованої Церкви прочитати також книжку проф. М. Грушевського: “З історії релігійної думки на Україні”, яка присвячує більше місця студіям історії протестантизму в Україні в минулому. А далі — брошуру, що її написав Д-р Л. Цегельський: “Звідки взялася і що то є євангельська віра?”, де він ознайомлює читача коротко з постанням, наукою і заслугами протестантизму в Західньому Світі; “Гайдельберзький Катехізм”, найкращий катехізм Реформованої Церкви; книжку паст. Д. Галенди: “Що мені робити, щоб спастися?”, І. Пасічника: “Український Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфілді”; “Требник або порядок українських євангельських відправ”; “Книгу Хвали” — скарбницю духовних пісень, над якою особливо багато попрацював паст. І. Бодруг і П. Крат, а також спомини М. Сопінки: “По стопах Христа”. Є також українське скорочене видання книжки І. Кальвіна: “Інституція християнської віри”, але, на жаль, вона ще не перевидана, і тому її тяжко дістати, але можна собі легко набути її англійське або німецьке видання. Є й інші публікації УЄРРуху, що можуть бути корисні для зацікавленого читача. Тут конче треба ще додати книжку Л. Биковського: “Василь Кузів”. Це життєпис єпископа УЄРЦеркви в Західній Україні.

Пишучи цей історичний нарис, автор використав періодичні видання УЄРРуху в Північній Америці та в Західній Україні, починаючи від 1905 до 1977 року. На жаль, ми не мали під руками всіх річників цих видань, і це відбилосся в певній мірі некорисно на цій праці, але ми є свідомі того, що цей Нарис має досить матеріялу і моментів, щоб допомогти читачеві краще зрозуміти проблеми особистого і загального українського духовно-релігійного життя. Використані матеріяли подані в тексті цієї книжки.

Коротко перед своєю смертю на початку 1978 р. паст. І. Р.-Ковалевич повідомив нас, що в останніх роках, коли вже цей Нарис Історії УЄРРуху був написаний, йому пощастило дістати від різних осіб числа, що їх бракувало, і доповнити річники часопису “Ранок”, “Канадійський Ранок” і “Євангельський Ранок” (правда, не всі вони повні), починаючи від 1907 до 1976 року. Паст. І. Р.-Ковалевич опрацював ці річники своїм коштом і передав їх до Державного Історичного Архіву в столиці Канади — Оттаві. Туди він також передав увесь свій особистий архів, як листи, документи, книжки, річники журналів “Віра і Наука” і “Українська Реформація”, що виходили в роках 1925-1939 в Західній Україні, і багато дечого іншого, що стосується до історії УЄРРуху. Цей його вчинок треба вважати за особливу його заслугу для УЄРРуху, як також і для української історії взагалі. Цим він сам собі поставив найкращий пам’ятник.

Цитати в цій праці з різних давніших видань друкуються тут з незначними мовними та правописними виправленнями.

На закінчення хочемо тут висловити найщирішу подяку Проф. Д-рові Олександрові Домбровському, дійсному членові УВАН, НТШ і Українського Історичного Товариства, за опрацювання цього Нарису, а далі членам Історичної Комісії при Головній Управі УЄО в ПА і Редакційній Колегії за зредагування цього Нарису. Тут варто згадати, що паст. Володимир Боровський написав Вступ Видавця, а також життєписні й інші додатки, які були опрацьовані або подані на підставі української євангельсько-реформованої преси або матеріалів, що знаходяться в Архіві УЄО в ПА. Вони є переважно відділені в тексті зіркою. Він також був координатором організації праці в зв'язку з написанням Нарису цієї Історії. Дякуємо якнайщиріше інж. Костеві Туркалові за виправлення мови й правопису, а всім жертводавцям, яких список подаємо при кінці, за їхню моральну і матеріальну допомогу, яка вможливила появу цієї важливої історичної праці в світ, і яка свого часу, ми віримо, стане за основу для написання повної і докладної Історії Українського Євангельсько-Реформованого Руху в минувшині й тепер.

**
*

Усі ми, незаперечно, живемо мрією про кращі й вільні можливості релігійно-духовного життя і праці в Україні, про уздоровлення українського релігійного життя, про братню співпрацю українців різних християнських віровизнань, про можливе об'єднання Українських Церков тощо. Все це справи, на які, думаючи людському, майже неможливо вже сьогодні дати якусь певну відповідь, чи пораду, коли й як все це має статися. Але ми певно знаємо, що про все це більше, як ми, знає також і наш небесний Отець. І якщо ми тепер на це ще не маємо відповіді, то Бог уже напевно її має.

Це ми бачимо вже тепер хоч би в Харизматичному Русі, тобто в Русі християн, які вірять в особливу дію Духа Божого в людських серцях і в наших часах, як це діялось і за апостольських часів по зісланні Духа Святого в День П'ятидесятниці в Єрусалимі. Ми вже бачимо, що цей Рух поширюється в більшості християнських віровизнань, а особливо між католиками. Ми бачимо, що на з'їздах цих християн, які походять із різних, колись найбільш непримиренних віровизнаневих таборів, тепер панує дух братерського зближення і взаємного розуміння, без якогобудь людського примусу. Ми зауважуємо, що католицькі харизматики ґрунтовно студіюють Біблію і мають у своїй праці підтримку самого папи. Нам тільки треба вірити в мудрість, силу і дивне провидіння нашого великого Бога. Він усе в Свій час зробить, але нам не вільно бути байдужими і лінивими та нерозважно марнувати свій час, або закопувати наші

таланти, що їх ми маємо від Бога. Ми мусимо знати, що наша вірність Христові й Божому Слову має стояти понад нашу вірність різним віровизнаневим загородам, — тоді і наші Церкви і віровизнання наберуть для нас глибшого значення і вартости. Раніш чи пізніш Бог доведе Своїх дітей до правдивої єдності.

Бажаємо всім читачам, щоб ця скромна історична праця стала для них правдивим благословенням і допоміжним дороговказом до Єдиного Спасителя людських душ і Посередника між Богом і людиною — Ісуса Христа, і до Джерела всього — Бога-Отця та до Його Слова, записаного в Біблії в його новозаповітному завершенні та розумінні, яке за дією Божого Духа становить основу будьякого духовного й усебічного відродження та піднесення людини, народу й людства. Тільки цей дороговказ може допомогти людям стати громадянами вічного й непроминаючого Царства Божого. Це Слово було тим, що просвітило розум і душі Г. Сковороди, Т. Шевченка та наших новітніх церковно-реформаційних діячів. Воно в силі це зробити і в сучасному і в майбутніх українських поколіннях.

Тарас Шевченко колись про українську сучасну дійсність і її прийдешність висловився так:

“Не смійтеся, чужі люди!
Церква-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!”

(В поемі “Великий Лях”)

Цей вступ ми хочемо закінчити пророчою візією одного з перших мучеників УЄРЦеркви — пастора Теодосія Довгалюка, який ще перед 1939 роком писав:

“Нехай сто років ще,
Хай двісті ще,
Нехай ще тисяча мине,
Та забобон, полуда, темрява впаде;
Засвітить сонечко над нами,
Христос святий між нас прийде
І люди — будуть дійсні люди,
А християни — дійсні християни!

Тепер лиш проблиски,
Тепер лише підсніжні квіти...
Тепер ще треба мучитись, терпіти
Всім тим, що правду полюбили
І серце сйивом Бога освітили...

Та не впадять ви, дивні піонери!
Бог ідеал кристальний освятив
І всіх героїв сонця нагородив...
А майбутність належить уже вам,
Відродження всесвітнього синам!..”

Нехай ця праця послужить нам усім для прославлення нашого
Бога і для духовного добра української людини й людського роду.

За Історичну Комісію при Головній Управі
Українського Євангельського Об'єднання
в Північній Америці:

Паст. Іван Роберт-Ковалевич,
Голова Історичної Комісії
при Головній Управі УЄО
і пастор для українців у
Злученій Церкві Канади

Володимир Багрій,
Президент УЄО в ПА
і член Української Пресвітерської
Церкви в Ірвінгтоні, Н.Дж.

Паст. Володимир Боровський,
Екзекутивний Секретар УЄО і
Секретар Консисторії УЄРЦеркви
в екзилі

1 листопада 1978 року.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ І ПУБЛІКАЦІЙ У ЦІЙ КНИЖЦІ

“В. і Н.” — “Віра і Наука”

“Єв. Ранок” — “Євангельський Ранок”

“Є. Р.” — “Євангельський Ранок”

ЗУНР — Західня Українська Народня Республіка

“К. Ранок” — “Канадійський Ранок”

“К. Р.” — “Канадійський Ранок”

КУК — Комітет Українців Канади

МУН — Молодь Українських Націоналістів

НГЦК — Незалежна Грецька Церква в Канаді

НПЦК — Незалежна Православна Церква в Канаді

ОУН — Організація Українських Націоналістів

РУП — Революційна Українська Партія

СКВУ — Світовий Конгрес Вільних Українців

СУЄРГромад — Союз Українських Євангельсько-Реформованих Громад

СУЄРСтаршини — Союз Української Євангельсько-Реформованої Старшини

СУЄРХристиян — Союз Українських Євангельсько-Реформованих Християн

УАПЦ — Українська Автокефальна Православна Церква

УБРух — Український Баптистський Рух

УВАН — Українська Вільна Академія Наук

УГА — Українська Галицька Армія

УЄБРух — Український Євангельсько-Баптистський Рух

УЄГромада — Українська Євангельська Громада

УЄО Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці

УЄО в ПА — Українське Євангельське Об'єднання в Північній

Америці

УЄМР — Українська Євангельська Місійна Рада

УЄРРух — Український Євангельсько-Реформований Рух

УЄРЦерква — Українська Євангельсько-Реформована Церква

УЄСобор — Український Євангельський Собор

УЄТ — Українське Євангельське Товариство

УЄТ в ПА — Українське Євангельське Товариство в Північній

Америці

УЄЦерква — Українська Євангельська Церква

УЄЦРада — Українська Євангельська Церковна Рада

УЛГромада — Українська Лютерська Громада

УЛМРада — Українська Лютерська Місійна Рада
УЛЦерква — Українська Лютерська Церква
УКЦерква — Українська Католицька Церква
УНО — Українське Національне Об'єднання
УНПЦерква — Українська Незалежна Православна Церква
УНР — Українська Народня Республіка
УНС — Український Народній Союз
УПЦ — Українська Православна Церква

КРИТИЧНІ ДУМКИ СВІТОЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПРО ХИБИ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ФОРМАЛІЗМ У ХРИСТІЯНСЬКОМУ СВІТІ, А РАЗОМ З ТИМ — ВИСЛОВИ СИМПАТІЙ ДО СВІТУ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ІДЕЙ

Критичні думки про хиби, а зокрема — релігійний формалізм традиційних Церков християнства, виходить далеко поза межі протестантського світу, тобто протестантських богословів, мислителів і публіцистів, а також ширших кіл, як кліру, так і вірних. Тими критичними думками переповнена література, наукові та популярні праці, публіцистика і навіть народна словесність тих суспільств і народів, що належать до Православної чи Католицької Церков. Наша література, наукові та популярні праці й публіцистика також не вільні від тих критичних думок. Ті думки доводять, що самі члени вищезгаданих Церков, які народились і виховувались у тій релігійно-віроісповідній системі, доходили іноді до дуже критичних поглядів, і то не тільки в питанні зовнішньо-релігійної форми богослужби, тобто релігійного церемоніялу та етично-моральних вартостей широкого загалу православної й католицької віроісповідної системи, а навіть поодиноких догматичних засад чи правил. Автори тих критичних поглядів критикували свої власні Церкви, церковних керівників і навіть науку й систему релігійно-церковного життя, але залишилися далі в тих самих релігійно-ісповідних системах, що їх вони критикували, бо довга життєва звичка тримала їх силою духового тяжіння в тій системі, в якій народилися й зросли вони, їхні батьки та предки. Без сумніву, чимало заважили в тому національні й суспільно-психологічні закони з традиційними тенденціями політизування релігій, чи, в даному випадку, віровізнань. Деякі висловлювані погляди навіть за формою чи стилем становили голосний протест проти дотеперішніх порядків, науки й практики релігійно-церковного життя. Проте автори не зважувалися на офіційний відхід від громади вірних своєї Церкви. Вони в душі були ні православними, ні католиками, але не відходили від своїх Церков. Це тому, що діє духово-притягальна сила тих історичних та церковно-психологічних чинників, які тримають, принаймні — формально, деяких критично вдумливих членів тієї чи іншої Церкви, не зважаючи на їхню свідомість, що в даній релігійно-церковній системі далеко не все в порядку. Але їхні думки залишилися в скарбниці української культури, як надзвичайно цікавий матеріал, що дозволяє нам відхилити заслону тайни їхніх сер-

дець і розуму та приглянутися до напрямків їхніх релігійних почувань і думок, часто таких відмінних від спільної побожності некритичного загалу.

Ті критичні погляди щодо релігійно-церковного формалізму традиційних Церков формульовано загалом у дусі євангельських вимог. Це дозволяє зрозуміти, що євангельські ідеї такі самодостатні та ясні, що знаходять свій відгомін у серцях і думках християн усіх віровизнань, навіть там, де євангельську правду замінено людськими науками й системами поглядів. Багато людей відчувають, що щось “не в порядку”, але у вирі щоденного життя, при традиційній цілості церковно-парафіяльного патріотизму вони, сказавши “А”, не відважуються договорити абетки до кінця, щоб не зайти із своїми висловами дуже далеко, звідкіля, можливо, годі було б повернутися до того, щоб бути чесним із самим собою, як належить логічно вдумливій і послідовній людині. До того ж треба взяти до уваги страшене загальнолюдське ігнорування найочевидніших відомостей з царини християнської науки й самого джерела тієї самої науки, Святого Письма. І, крім того, бракує тим людям цивільної відваги думати самостійно про вічність і безмежність у релігійних справах, що робить неможливою послідовність у релігійних міркуваннях.

Українські православні й католицькі кола — з одного боку, а протестантські — з другого різно реагують на ті критичні думки в нашій літературі. Перші промовчують їх взагалі, або відбиваються затертими фразами іноді натягнутої діалектики*) “наукових” коментарів, а другі часто роздувають їх пропагандою в дешевій вартості брошурах, примусово роблячи з авторів тих критичних думок мало що не явних протестантів. А тим часом згаданий матеріал вимагає об’єктивної оцінки з науково-дослідного погляду при солідному застосуванні мікроаналітичної методи щодо біо-бібліографічних даних про кожного автора, замість збувати його мовчанкою, чи крутійською аргументацією з арсеналу сучасної діалектики. А ще гірше — закидати авторам ту чи іншу віроісповідну церковну політику або пропаганду проти “попівщини й церковного мракобісся”.

Все ж таки вищезгадані погляди, що їх продемонструємо включно з цитатами на дальших сторінках, вказують на здорові тенденції авторів до засуду бездушного релігійно-віроісповідного формалізму та спроби чи поради повернутися до євангельської простоти, тобто до духа, науки й практики з доби апостольської Церкви.

Цей розділ нашої праці не претендує на вичерпність усього фолкльорного та літературного матеріалу. Мета цього розділу —

---

*) Діалектика — 1) зручність у веденні розмови й розумування, 2) поступовання з погляду вигідності (большевицьке розуміння діалектики).

подати головно загальну картину критичних думок світочів нашої культури про релігійні системи тих християнських Церков, в яких поширений релігійний формалізм і до яких вони самі духово чи формально належать. До поданих цитат із літератури додаємо короткі коментарі. Ті думки тим цікаві, що їх подають голоси наших визначних діячів культури — православних і католиків, а не протестантів, яким можна було б закинути віровизнаневий суб'єктивізм і упередження до католицизму і православ'я. Між тими авторами є й найсвітліші постаті з пантеону всеукраїнської духовости, які генієм свого розуму й накладом невсипущої праці вклали княжий дар до скарбниці українських культурних надбань та лишили довготривалий вплив на духове обличчя нашого народу. Ці світочі нашого народу — поети, письменники, вчені — становили часто сумління й голос свого національно-соціально й релігійно поневоленого народу. Це були його духові трибуни, які промовляли від імени тих закованих, гнаних та замучених, яким національні, політичні, суспільні й релігійно-церковні обставини затуляли брутально уста. Український Євангельський Рух шанує тих духових борців не тільки за своє власне національно-суспільне прозріння, але й за духове прозріння нашого народу на шляху його церковного життя. Аналогічно до інших народів, наш народ повинен звільнитися зовсім від духової тиранії, забобонів, марновірства та бездушного ритуалізму.

Як на один із найбільш знаменних голосів у нашій літературі проти релігійного формалізму та надужиття церковних кіл Заходу, можна вказати на **Шевченкову** поему **“Єретик”** або **“Іван Гус”**. Літературознавці, зокрема шевченкознавці, по-різному пояснювали й пояснюють як цілу поему, так і поодинокі її місця. Різні підходи й досить численні варіанти в тлумаченні цієї, об'єктивно кажучи, спірної з віроісповідного погляду поеми (навіть за теперішніх обставин, коли говориться про потребу реабілітації Івана Гуса навіть у ватиканських колах), залежні найперше від віровизнаневого або загально-світоглядowego становища поодиноких пояснювачів.

Взагалі, поема ця становить свого роду табу в наших католицьких колах, і одночасно пропагандивну зброю українських протестантів. Українські православні чинники згоджуються в даному випадку з протестантами в поясненні й оцінці даної поеми, виходячи найперше зі становища заперечення папського примату та глибоких застережень до папської інституції з погляду догматичного, історичного й канонічного. Стара традиція культурно-духовного конфлікту між Сходом і Заходом, що привела до цілковитого офіційного розколу між Східною й Західною Церквами в половині XI століття, правила за головний історично-культурний і церковно-психологічний фактор, якому підпорядкувались не тільки діяльні правовірні кола Східної Церкви, а й люди, пов'язані з візантійською духовістю в загальній культурній ділянці. Цьому факторові підпо-

рядковувався в тій чи іншій мірі також і Шевченко, якого не можна зачислити до тодішніх правовірних кіл православ'я. До того долучалася ще й крайня нехоть до польського католицизму, шовіністично настроєні представники якого — ксьондзи та єзуїти — зі штучною побожністю і “Те Деум Лявдамус” (“Тебе, Боже, хвалимо”) на устах провадили огнем і мечем латинізацію, тобто польонізацію наддніпрянської України, супроводжувану насиллям і сваволею польської шляхти. У поемі “Гайдамаки” не тільки правдиво зображені настрої українського народу під час Коліївщини до польського агресивного католицизму, що відновила інквізиційні методи боротьби проти “схизматизму” (православ'я), але й наставлення самого автора. До тих психологічних моментів антикатолицтва вцілому в поемі “Іван Гус” долучаються ще й слов'янофільські тенденції, характеристичні для ідеології кирило-методіївців, та прославлення страждання за правду, таке близьке до ідеї прометеїзму в поемі “Кавказ”. І тому Шевченко написав поему про Гуса, присвятивши її Шафарикові, що також мав свої застереження до папства. Т. Шевченко не пішов у своїй поемі по лінії політичного наświetлення проблеми Гуса. Змальовуючи картину тодішнього папства і загальних церковних відносин, Шевченко зупинився на характеристиці Католицької Церкви з етично-моральної й догматичної точок зору. Відразу ж після вступу із його слов'янофільськими нотками Шевченко змальовує кількома штрихами картину папства шляхом персоніфікації і з виразними закидами догматичного характеру:

Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на апостольським престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми віддає!

Вислів: “Людською кровію шинкує і рай у найми віддає” — виразний натяк на те, що компетентні чинники тодішньої Католицької Церкви торгували відпущенням гріхів, продаючи так звані “індульгенції”, проти чого виступив так рішуче Мартин Лютер. Сумуючи з приводу того, що “розбійники, людоїди правду поборолі”, поет переповідає думки-бажання Гуса про Божу кару, яка стріне папство:

Ні, настане час великий
Небесної кари,
Розпадуться три корони
На гордїй тіярі!

“Три корони на гордїй тіярі” — це символ влади гордого папства, що упокорював царів землі, викликаючи їх до Каносси. Зокре-

ма три корони — це символ духовної влади, що, згідно з поглядом католиків, поширюється на Церкву, яка воює на землі, радіє на небі і страждає в чистилищі. Після поетичного переспіву цих роздумів Гуса Шевченко робить у поемі окремих екскурс про торгування індульгенціями (відпустами):

Во ім'я Господа Христа
За нас розп'ятого на дереві,
І всіх апостолів святих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою сією
Рабині Божій...
Отій самій,
Що водили по вулицях
У Празі позавчора,
Отій самій, що хилялась
По шинках, по стайнях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама — заробила
Та буллу купила.
Тепер — свята!.. Боже, Боже!
Великая сило!

Поет закликає людей, в даному випадку — чехів, щоб прокинулися, зміли злуду з очей та поскидали зі своїх сумнів накопичений століттями баляст догм і всі надужиття, зв'язані з торгівлею святощами та індульгенціями.

Прозрійте, люди, день настав!
Розправте руки, змийте луду.
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!
Розбійники, кати в тіях
Все потопили, все взяли,
Мов у Московії татари,
І нам, сліпим, передали
Свої догмати, кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкрай ряд...
І повен Рим байстрят!
От їх догмати і їх слава.
То явна слава... А тепер
Отим положено конклавом:
Хто без святої булли вмер, —

У пекло просто; хто ж заплатить
За буллу вдвоє — ріж хоч брата,
Окриме папи і ченця, —
І в рай іди!

В останніх рядках з їдкою іронією поставлена проблема догматичного характеру. Тільки папа й ченці недоторкані, за все ж інше можна одержати відпущення гріхів, куплене за гроші, і піти в рай. Поза тим, представляючи суд над Гусом, Шевченко змальовує картину тодішніх моральних стосунків серед вищої ієрархії Католицької Церкви. Після того, як Гус “перед народом... буллу розірвав”, тим самим офіційно зірвавши з Римом,

Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватикані,
Шепочеться Авіньйона
З римськими ченцями,
Шепочуться антипапи,
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
Як гадюки, в'ються
Круг тіяри. Та нищечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня...

Отак змальовує поет картину тодішніх стосунків у Католицькій Церкві за часів одночасного існування аж трьох папів, яких усунув щойно собор у Констанці і які конкурували між собою. Собор обрав нового папу, Мартина V-го.

Поет надзвичайно цікаво змальовує саму картину суду над Гусом у Констанці:

Мов кедр серед поля
Ливанського, у кайданах
Став Гус перед ними,
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусилась, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика. “Чого мене,
Чи на прю позвали,
Чи дивитись на кайдани?”
“Мовчи, чеше смілий!”
Гадюкою зашипіли,
Звірем заревіли:
Ти еретик! Ти еретик!
Ти сієш розколи,
Усобища розвиваєш,

Святішої волі
Не приймаєш! Одно слово —
Ти — Богом проклятий!
Ревіли прелати.
“Ти усобник!.. Одно слово —
Ти всіма проклятий!”
Подивився Гус на папу
Та й вийшов з палати.
“Побороли! побороли!”
Мов обеленіли,
“Автодафе! Автодафе!” —
Кругом заревіли.

Згідно із змальованою картиною, замість провести дискусію по суті справи, прелати перекричали Гуса, називаючи його еретиком і не допускаючи його до слова. Не мавши можливості боронити своїх поглядів, чеський реформатор залишив собор, що учасники собору сприйняли за перемогу.

У картині суду над Гусом, що її подав Шевченко, маємо представлену ідеологічну тезу (твердження) і антитезу (заперечення твердження), а також становище поета, передане відповідними зворотами, які недвозначно вказують, на чийй стороні симпатії автора поеми. Після засудження чеського реформатора —

...цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молитися
Ченці за Гуса.

Проклинання Гуса і одночасно молитва за нього тих, що засудили його на смерть, — це парадоксальна на перший погляд картина суперечностей, якими поет представляє мораль тих судів на соборі, що осудили науку чеського реформатора, визнавши її за ересь. Така картина можлива найперше на ґрунті дозрілого й перерзрілого довгими віками релігійно-церковного формалізму та фарисейської побожності.

Особливо гострими словами змалював поет картину спалення чеського реформатора:

Задзвонили в усі дзвони
І повели Гуса
На Голгофу у кайданах.

Величній постаті чеського реформатора, повній людських чеснот, невинній жертві поет протиставляє зовсім протилежний світ, — тодішню ватиканську верхівку, папів, кардиналів, прелатів та

світську знать — шляхту, магнатів, князів, королів і цесаря. А моралі Гуса протиставляє Шевченко поведінку його світоглядних противників:

...люті звірі
прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили...
Ні гори, ні мури
Не сховають. Розіллється
Червоне море
Крови! Крови дітей ваших.
О горе! О горе!
Онде вони! В ясных ризах.
Їх лютії очі...
“Пали! Пали!”
Крови! Крови хочуть!
Крови вашої!.. І димом
Праведного вкрило
“Молітеся! Молітеся!
Господи, помилуй,
Прости Ти їм, бо не знають...”
Та й не чути стало!
Мов собаки коло огню
Кругом ченці стали.
Боялися, щоб не виліз
Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіярі.

А після виконання присуду над чеським реформатором —

Погас вогонь, дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіярі
Червоного змія
Прості люди. Пішли ченці
Й *Te Deum* співали,
Розійшлися по трапезах
І трапезували
І день, і ніч, аж попухли.

Як уже згадано передніше, ціла Шевченкова поема про Гуса — це паралельне зіставлення двох суперечних один одному світів з етично-морального погляду. З однієї сторони — сильні світу цього, а з другої — чеський реформатор, як живе уособлення заперечення тодішньої світської й церковної могутності, релігійно-церковного формалізму й зіпсованих звичаїв у рамках традиційної Церкви. Політичних ноток у поемі відносно мало. На початку поеми

маємо змальовану символічну картину ідеалізованої тематики панславізму. Згідно зі словами поета, жива історія Слов'янщини відроджується, немов мітичний фенікс із попелу давно минулої Бувацьщини після того, як “виростали у кайданах слов'янської діти і забули в неволі, що вони на світі”. Шевченко запозичив тут від пророка Єзекіїля віщу картину воскресіння мерців, у даному випадку — політичних мерців.

І — о диво! Трупи встали
І очі розкрили,
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови
Навіки і віки!
І потекли в одно море
Слов'янської ріки!

Ці слова допасовані до ідеалістичної програми панславізму Кирило-методіївців. Це глибоке заперечення імперіялістичної позиції Пушкіна, щоб, мовляв, усі слов'янські ріки злилися в одно московське море. Коротку політичну нотку подибуємо при самому кінці поеми:

Постривайте:

Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булавою.

Це натяк на гуситські війни, що вибухли після спалення Гуса й набули національного чеського характеру. Отже, рамками поеми є політичні моменти: на початку поеми замаркована ідея й політична програма панславізму в своїй безтурботно-ідеалістичній формі, що відповідає ідейно-духовій атмосфері Кирило-Методіївського Братства, а при кінці — політично забарвлена кінцева сцена засудження і спалення Гуса та Гуситські війни. До того ж — навіяна таємничістю і віщунством Єзекіїлевого стилю картина воскресіння мертвих тіл — політичних мерців слов'янства. Вона не позбавлена духа романтизму Шевченкової доби. Та політичними нотками забарвлені тільки композиційні рамки поеми. Тематичною основою її стає справа звичаєво-морального й догматичного характеру в дусі євангельських ідей у зв'язку з надужиттям і загальним зіпсуттям звичаїв у тодішній Церкві на Заході. Церковним догматам та буллам протиставлено Євангелію, — “Євангелію Правди”. Поет, немов той український Єремія, жаліється, що —

Нема кому розкувати,
Одностайно стати
За Євангелію Правди,
За темні люди!

Це ті темні люди по всіх усядах християнського світу (подібно до стародавньої епохи, на тлі якої виступає пророк патетичного ридання Єремія), які відчували, що не все в порядку в рядах ієрархії, кліру і в навчанні Західної та Східної Церков. Але ще не доставало відповідної кількості і якості сміливих мужів, щоб звернути ті темні маси на шлях євангельської правди, бо правдивих пророків, реформаторів і речників євангельської правди придушувано, палено, тортуровано й жорстоко переслідувано. І тому Шевченко дає своєю поемою, як він сам висловлюється, “убогу лепту” — “думу немудрую”

Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса.

А сам поет обіцяє виконати свій християнський обов'язок молитвами за слов'янських братів:

А я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
Єретик великий!

Коли зважити, що вислів “сонця правди” становить тут, без сумніву, очевидну однозначність із цитованим вище висловом “Євангелію Правди”, то Шевченкова молитва скерована до Бога, щоб усі слов'яни стали не тільки “добрими братами”, а й синами “сонця правди”, тобто синами “Євангелії Правди”. Краще не міг би написати навіть глибоко переїнятий євангельською ідеєю сучасний український євангелик.

Про потребу читати Святе Письмо, ту саму “Євангелію Правди”, каже поет у вірші “Ой виюстру товариша”:

І у ченця, як трапиться, —
Нехай не гуляє,
І Святе Письмо читає,
Людей поучає.
Щоб брат брата не різали
Та не окрадали,
Та в москалі вдовиченка
Щоб не оддавали.

Подібно до картини з поеми про Гуса, де змальовано бенкетування і вигідне життя римських ченців, Шевченко перестерігає також і монашество Східної Церкви від світського життя та пригадує

монахам їхні обов'язки, найперше щодо самих себе — потребу читання Святого Писання, а відтак і щодо мирян — навчання людей Божого Закону, любови до ближнього. Як бачимо, поет висуває тут звичаєво-моральний постулат (вихідну позицію), закінчуючи його побутово-соціяльним закликком до оборони прав вдів і сиріт.

Шевченків вірш “Гімн чернечий” каже нам, що поет далеко не був захоплений монашим станом, бо це, власне, — дезертирство від дійсного, природного життя людини, що провадить не раз до цілковитого духовного занепаду.

Удар, громс, над тим домом,
Над тим Божим, де мремо ми,
Тебе ж, Боже, зневажаєм,
Зневажаючи співаєм:
Алилуя!

Якби не Ти, ми б любились,
Кохалися б та дружились,
Та діточки виростали,
Научали б та співали:
Алилуя!

Одурив Ти нас, убогих,
Ми ж , окрадені небоги,
Самі Тебе одурили
І скиглячи, возопили:
Алилуя!

Ти постриг нас у черниці,
А ми собі молодіці,
Та танцюєм, та співаєм,
Співаючи, примовляєм:
Алилуя!

Згідно зі словами поета, люди в монашому стані одурюють і тим самим зневажають Бога, втікаючи від основних обов'язків щодо своїх ближніх і людської спільноти. Вірш закінчується ідеєю відомої приказки, що людину, як вовка, гягне до лісу. Висновок із того такий, що краще бути у світі, утримуючись противних Богові “благ”, як бути в монашому стані і своїм способом життя топтати монаші обіти.

Ставлення Шевченка до священничого стану щонайменше стримане, а латинських духовників, у даному випадку польських ксьондзів, поет називає просто “проклятими” й “скаженими”. Вірш — “Буває, в неволі іноді згадаю...” говорить нам виразно про це:

Не знаю, як тепер ляхи живуть
З своїми вольними братами?...
А ми браталися з ляхами!

Аж поки третій Сигизмунд
З проклятими його ксьондзами
Не роз'єднали нас... Отак
Те лихо діялося з нами!

Во ім'я Господа Христа
І Матері Його Святої!
Ляхи прийшли на нас войною!
Святії Божії міста
Ксьондзи скажені осквернили!
Земля козака зайнялась
І кров'ю, сину, полилась,
І за могилою могила,
Неначе гори, поросли,
На нашій, синочку, землі!

Оповідуючи свій сон, поет переповідає оповідання старого козака, який вийшов з могили, як то колись польські ксьондзи разом із шляхтичами й драгунами зайшли до нього й збезчестили його молоденьку доню Прісю. Поет використав в даному випадку одне з незліченних оповідань про польсько-шляхетську і ксьондзівську сваволю, яка кружляла по Україні. Традиція гайдамаччини була в добі Шевченка ще живою. Україна пам'ятала заподіяні їй Польщею кривди й наругу над українською православною вірою та з другої сторони реакцію гайдамаччини в обороні прав українського народу.

Шевченко, як це впливає з його писання, був явно проти влади Церкви в громадському житті (проти клерикалізму), особливо в обставинах того часу, коли тодішній клір традиційної Церкви вже почав діяти спільно з російсько-царським самодержавієм. Тоді, хоч і не войовничо, але Шевченко виявляє нехіть до релігійно-церковного церемоніялу. Власне ця нехіть логічно й впливає з тієї спілки Церкви з Московським самодержавієм, бо свідомість того, що релігійно-церковний церемоніял не виправдує свого існування і аж ніяк не допасовується до духовних вершин "Євангелії Правди". І це породжує більш або менш негативне становище й до служителів того самого релігійно-церковного церемоніялу — кліру. Шевченкову нехіть до цього церемоніялу, переобтяженого баястом літургичної форми, обрядовості й приписів візантійського стилю та московсько-російських додатків, подибуємо також у його вірші "Світе ясний":

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано,
(Премудрого одурено),

Багрянницями закрито
І розп'ятієм добито?
Не добито! Стрепенися!
Та над нами просвітіся,
Просвітіся!... Будем, брате,
З багрянниць онучі драти,
Люльки з кадил закуряти,
Я в л е н и м и піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

Цей вірш — це не вияв атеїзму поета, як це наполегливо доводять деякі літературознавці советської школи. Це просто протест-бунт проти застрашливого релігійного формалізму й церковного церемоніялу християнських Церков, у даному випадку найперше Східнього обряду, де багрянницями (червона матерія, що вживається по церквах), кадильними димами, явленими (чудотворними) образами і кропилами переобтяжено ціле релігійно-церковне життя й діяльність, і не залишається місця для самого змісту християнської релігії “Євангелії Правди”. Цей вірш — це палке заперечення форми, що розпаношилася коштом самого змісту. Тому Шевченко у вірші “Я не нездужаю, нівроку...” висловлює своє обурення не тільки проти “п’яного царя”, але й проти “візантійства”:

А панство буде колихать,
Храми, палати муровать,
Любить царя свого п’яного
Та візантійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.

Що більше? Поет не любить навіть представлюваним у самодержавній формі культом “візантійського Саваофа” — Царя-Вседержителя, Якого відблиском на землі мав би бути візантійський імператор — представник візантійського цезаропалізму, як східньої відміни римського папоцезаризму. “Візантійському Саваофові” протиставить поет Бога в понятті “Євангелії Правди” — Небесного Отця дітей — людей на землі, а не небесного Володаря рабів — людей на землі згідно з візантійським імперсько-богословським тлумаченням, згаданим у вірші “Ликері” —

Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люди,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог, —
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його — ми люди!

І тому в обличчі застрашливого релігійно-церковного формалізму й духово мертвецького церемоніялу, ворожого ставлення до науки й неуктва, в обличчі визиску й ошукування народніх мас “царями, панами й попами” поет тужить за “апостолом правди й науки” в національному, суспільному й релігійному розумінні.

Серце поета було брутально придушене потрійним каменем спотикання: важкою історичною долею України в невідрадних обставинах національно-політичного й суспільного поневолення московською тюрмою народів — Росією, долею українського села, а в тому й своєї рідні в жажливих умовинах панщини та нарешті власною долею кріпака, а відтак політичного заслання, запротореного далеко від України в ненависну солдатчину. Шевченко іноді бунтується проти тієї долі і навіть дорікає Богові, не зважаючи на свою релігійність. Правда, і він був упав на мить із вершин особистих релігійних міркувань у духовну безодню надмірного розумування релігійних понять на тему втілення. Ми маємо на увазі його поему “Марія”, в якій поет потрактував у надто раціоналістичному дусі погляд церковної науки про Діву Марію, а тим самим і христологічну проблему. Та Шевченко, як людина, був тільки дитиною своєї доби. Але навіть у тій самій поемі ми подибуємо свого роду духовне роздвоєння поета, бо він попереджує свою поему гарячою молитвою: —

Все упованіє мое
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твоє,
Все упованіє мое
На Тебе, Мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих!
Пренепорочная, Благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Возри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу,
Твойого Мученика Сина,
Щоб хрест — кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно — пітая! благаю!
Царице неба і землі!
Вонми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалом і тихим і веселим
Святую доленьку Твою.
А нині плач, і скорб, і сльози
Душі убогої — убогій
Останню лепту подаю.

Ми зачитували початок “Марії”, на яку може здобутися тільки глибоко релігійна людина, щоб виказати те духовне роздвоєння у поета. Початок “Марії” — це картина розмоленої душі поета, нехай і в стилі церковної науки про Діву Марію. Але з тим стилем пов’язується і христологія (“Подай їм силу Твого Мученика Сина, щоб хрест-кайдани донесли до самого, самого краю”). А дальша частина “Марії” — це вже не вияв поетової душі, це, мабуть, підсвідома данина панівному духові радикального раціоналізму і нігілізму (заперечення будьяких етичних норм) не тільки “просвічених” кіл тодішньої Росії, але взагалі й Західнього світу.

Коли йде мова про церковний культ Марії, то Шевченко в своїй духовній боротьбі опинився між двома крайностями — церковним некритичним визнанням і крайнім розумінням, яке відкидає в даному випадку євангельське звідомлення. Як видно з того, релігійний світогляд поета ще не був зрілий до того, щоб на місце згаданих обох крайностей прийняти правду про втілення та питання про Діву Марію згідно з наукою Святого Письма. Хоча Шевченко так і не дійшов до правдивої розв’язки ролі Диви Марії в євангельському розумінні, то все ж таки при кінці поеми “Марія” подибуємо певні натяки, далекі і від церковної традиції, але зате ближчі до євангельської розв’язки. Поет неначе звертається до Матері Ісуса — Марії, — змальовуючи останні дні її життя:

Мужі воспрянули святіє,
По всьому світу розійшлись.
І іменем твого Сина,
Твоєї скорбної Дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу. Ти ж під тинном,
Сумуючи, у бур’яні
Умерла з голоду. Амінь.

А потім ченці одягли
Тебе в порфіру. І вінчали,
Як ту царицю...

Чи, мавши недовір’я до “ченців”, поет також ставиться критично до їхніх постанов, а в тому й до культу Марії, — залишаємо це питання сумлінню й оцінці читача. Не виключене також, що молитва на початку поеми “Марія” містить у собі більше поетичного патосу, аніж дійсного захоплення культом Марії, бо вона становить світоглядovu протилежність до дальшого змісту поеми й зацитованого вище її закінчення. Головний зміст поеми — це ідея материнської посвяти й жертви та питання — Mater Dolorosa (Скорботна Мати). І тим поет щиро захоплюється — святощами материнської посвяти, жертви й страждання.

Ще мабуть виразніше ставився Шевченко до культу святих. Питаючи самого себе на початку поеми “Неофіти”, за що катовано й розп’ято Христа, поет відповідає, що про те не говорить: —

Ні сам сивий Верхотворець,
Ні Його святії —
Помощники, поборники,
Кастрати німіє!

Як видно із зацитованого тексту, Шевченко не дуже то з великим побожним звеличуванням ставився до культу святих.

У поемі “Неофіти” також подибуємо майже на початку подібно до поеми “Марія” поетично-молитовне звернення до “благословенної в женах, святої праведної Матері Святого Сина на землі”, щоб додала поетові сили, уміння і натхнення змалювати поетичними словами картину тієї Матері, що пролила море сліз за своїм сином, який прийняв науку Ісуса Христа й згинув на арені римського колізею. Та мати — це немов мініатюра Біблійної Mater Dolorosa, якої невинного Сина розп’ято на хресті. Але той розп’ятий Син: —

Возстав од гроба, слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

Не зайво буде підкреслити, що тим, яких поет називає “помощники, поборники, кастрати німіє” з новобагатобожного пантеону (музею пам’яті видатних людей) культу святих, немов протиставлені “апостоли святії”, тобто живі, правдиві й неустрашні благовісники “слова правди”, реальні подвижники євангельського чину в апостольській добі історії Христової Церкви. Шевченко немов протиставить духа правдивого християнства апостольської Церкви в “Неофітах” релігійно-церковному формалізмові й зіпсуттю, змальованому в поемі про Гуса. Перші мученики Христової Церкви, а між ними й Алкид, — це живі предтечі пізніших мучеників із доби середньовічних переслідувань та інквізиції. Християнство в “Неофітах” і змальований в поемі про Гуса католицизм — це два зовсім окремі духовно світи з різними ідеалами й етично-моральними вартостями. Зате поганський Рим в “Неофітах” і папський Рим у поемі “Єретик” виказують деякі подібності. Апостол Петро — речник “нової” науки:

Благовістив їм слово нове,
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі,
То братолюбіє.

Яке ж це близьке до Заповідей Ісуса Христа, Який навчав: — люби Господа Бога твого всім серцем і душею, а ближнього твого,

як себе самого. А яке ж це далеке від “догматів” і “булл”, що їх згадує поет із презирством у поемі про Гуса. Зате поет немов ставить під одну мірку сильних світу цього обох діб, представлених у “Неофітах” і в “Єретику”. Ось дві, змальовані поетичним словом, картини обох духово споріднених світів:

“НЕОФІТИ”

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воеводи,
Преторіяни і сенат,
Жерці і ліктори стоять
Круг Капітолія. І хором
Співають гімн і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесар. Перед ним
Із бронзи литую статую
Самого кесаря несуть.

“ЄРЕТИК”

Як та галич поле вкрила —
Ченці повалили
До Констанція: степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі,
І трубадури (кобзарі),
І шляхом військо, мов гадюки.
Хто з сокирами на руках,
Хто пішки, верхи на ослах —
Так аж кишить!

Ликує Рим!
І гладіатор і патрицій,
Обидва п'яні. Кров і дим
Їх упоїв. Руїну слави
Рим пропиває. Тризну править
По Сціпіонах.

Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони.
Збиралися кардинали
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава.
І три папи, і баронство,
І вінчані глави;

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть молитися
Ченці за Гуса.

Погас огонь, дунув вітер
І попіл розвіяв.
І бачили на тіярі
Червоного змія
Прості люди. Пішли ченці
Й Те Deum співали,
Розійшлися по трапезах
І трапезували
І день і ніч, аж попухли.

Рівнобіжне зіставлення вищеподаних місць з “Неофітів” і “Єретика” виявляє подібність обидвох світів, що впадає в око, і відмежованих один від одного довгим відтинком часу — близько п’ятнадцять століть, — але поза тим духово споріднених. Політика зради й насилля включно зі старим римським гаслом спритних політиків: діли й пануй — відродилася при самому кінці середньовіччя й у початках новітньої доби в дипломатії, що не визнає морально-етичних норм, якої не цурався й папський Рим. Закованому в кайдани неофітові Алкидові не помогли навіть сльози й благання його сердешної матері, яка думала випросити ласки для свого сина в кесаря-бога, і надіялася, що “той кесар буде і милувать”. А Гусові не поміг навіть залізний лист від цісаря, що мав гарантувати йому недоторканість. Заманений на собор і вкинений до в’язниці —

... — у кайданах
Став Гус перед ними!

Закінчення в обох поемах сплітається спільністю в суті долею обох героїв тих самих поем. Алкид гине на арені, і його тіло викидають разом з іншими трупами до Тибру, а Гус закінчує своє життя на кострі (багатті):

— і димом
Праведного вкрило.
— — — — —
Погас огонь, дунув вітер
І попіл розвіяв.

В одному й другому випадку погинули люди, але залишилася ідея. Алкидова мати навертається після геройської смерті її сина-неофіта на “нову” віру, тобто до науки Назорея.

І помолилась в перший раз
За нас Розп’ятому. І спас
Тебе розп’ятий Син Марії.
І ти слова Його живії
В живу душу прийняла.
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла.

Тоді як поема “Неофіти” закінчується перемогою Христової істини в зболілому серці матері неофіта-мученика, яка стає християнкою, то наприкінці поеми “Єретик” заповіджено перемогу ідеї Гуса та занепад папської тіяри, тобто папської влади —

Отак Гуса
Ченці осудили,
Запалили... та Божого
Слова не спалили,
Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари
Замість гуся і розклює
Високу тіяру.

З тієї великої політичної сили, яку папство мало в добі Гуса й Реформації, не залишилося тепер майже нічого. В одному й другому випадку релігійна правда (в “Неофітах” — “слово правди”, в “Єретику” — “Боже Слово”) показалася сильнішою від людей і могутніх цього світу. І саме Шевченко дорожить сим “словом правди” в протилежність до релігійного формалізму й церковного церемоніялу — форми без змісту. А тим самим у дальшій послідовності поет все стоїть по стороні визнавців тієї незіпсованої, висказаної у первісному дусі й змісті Правди Христової з доби апостольської Церкви, тобто по стороні убогих, покривджених і переслідуваних. Угодовство й пристосуванство взагалі, а в даному випадку в релігійній ділянці, чужі душі поета, який ніколи не скривав свого бунту проти можних цього світу — суспільних, політичних чи віровизнаневих поневолювачів. Не зайво буде пригадати задум твору, змальованим поетичним словом у “Неофітах” Рим і цар, “людоїд, деспот скажений” — це умовна картина тюрми народів — Росії й її царя, а натяк поета —

Ідеш шукати його в Сибір
Чи теє... в Скіфію...

свідчив би скоріше в користь того задуму. Та це зовсім не послаблює тієї свідомости й глибокого враження, що релігійно-ідейний зміст цілої поеми витриманий у тоні євангельського духа доби апостольської Церкви без ідеологічно-віровизнаневих наверхствувань і додатків пізніших діб історії Церкви. Зміст і форма таких поем, як “Неофіти” й “Єретик”, доводять, якими світоглядом-релігійними поняттями думав великий поет. У “Неофітах” для Шевченка виразно ненависні царі й речники релігійно-церковного формалізму: —

Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться. Все брехня —
Попи й царі...

Очевидно, Шевченко має тут на думці насамперед російських царів і чорносотенних попів, що були на службі російсько-імперської тюрми народів, і які політично й суспільно гнобили Україну.

А в загальному ці слова означають, що тільки одному Богові, що являє уособлення предвічної й абсолютної Правди в цілій вселенній, належить поклон і почитання. Ніхто із смертних людей не має права присвоювати собі того почитання.

З якою повагою ставився Шевченко до Святого Письма, видно з того, що він пробував римувати деякі місця зі Старого Заповіту. Спрагнений так дуже того щастя на землі, поет присвятив увагу XXXV розділові пророка Ісаї, де змальована поетичним стилем старозаповітного пророцтва картина потойбічного життя оновленої землі з погляду вічного євдаймонізму (науки про щастя). Мотиви міського життя чужі тематиці поетичної творчости Шевченка. Він дитина українського села не тільки в життєписному розумінні, але й своєю духовістю та поетичним відчуттям. Шевченкова Україна — це насамперед село — неначе писанка, гаї, широкополі лани, Дніпро й кручі та широкі українські степи. Мабуть і тому припала поетові до серця натуралістична картина оновленої землі, де вся природа визбулася злих первнів грішного світу й основана Творцем стає домівкою-раєм спасенної людини. Той рай, що його втратили перші люди — наші прабабки, — вертається у пророчій уяві Ісаї, а Шевченко, відтворюючи по-українському дане місце старозавітного пророка, надає тій натуралістичній картині українського кольориту: —

Тоді як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прозрять, а кривії,
Мов сарна з гаю, помайнують.
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебр — пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться, і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть;
Веселим птаством оживуть.

Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться, і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться докупи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселії села.

В українському перекладі (Куліша), подібно як і в інших перекладах, сказано: — “не ходитиме шляхом тим ні один нечистий” (Ісаї 35:8). Слово “нечистий” (тобто духовно нечистий, грішник) поет замінює зовсім іншим висловом — “владики”. Чи вислів “владики” має ширше поняття в даному випадку і означає всіх тих, що мають владу, тобто сильних цього світу, чи стосується тільки церковних кіл і виказує тут наставлення поета проти влади Церкви в громадському житті, — залишаємо довільному розумінню самого читача. Картину оновленої землі доповнює поет у вірші “І Архімед і Галілей”: —

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Як бачимо з вищезгаданого, Шевченко протиставить туманим поняттям “неба” — місця вічного щастя згідно з наукою традиційних Церков картину потойбічного життя оновленої землі, що й узгоднюється зі Святим Писанням (Об’єднання, 21 розд.). На тій оновленій землі “буде син і буде мати” — ідеальне зіставлення двох людських постатей, пов’язаних саме ідеальною, бо материнською й синівською любов’ю. Зіставлення тих двох постатей таке близьке тематиці поетичної творчості Шевченка (“Марія”, “Неофіти”, “Наймичка”) і вказує глибоке розуміння великого поета ідеальної любови матері до сина, чи сина до матері. Римуючи XXXV розділ Ісаї, поет висуває євангельський клич: —

Радуйтеся, вбогодухі...

Це нагадує клич духовного потішення з уст Учителя з Назарету під час виголошування Нагірної Проповіді на узгір’ях Галілеї —

Блаженні вбогі духом, бо їх Царство Небесне...

— — — — —

Радуйтеся і веселіться... (Матвія 5:1-12).

Поет широко користується не тільки біблійною тематикою, але й біблійними висловами, фразеологією та духом біблійного стилю. Це вказує, що Святе Письмо мусіло бути частою лектурою поета.

У вірші “Саул” подибуємо виразне наставлення Шевченка проти влади Церкви в громадському житті. Згадуючи про служителів культів стародавніх релігій та про їхнє вигідне, достатнє життя, поет прирівнює їх до православного духовенства: —

Царі лупилися, росли
І Вавилони мурували.
А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші панотці)
В храмах, в пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси.

Спостерігаючи життя духовенства, як нижчого, так і вищої церковної ієрархії, Шевченко був здивований і обурений їхнім шуканням вигід, матеріяльних користей і почестей, та трактуванням свого духовного звання, як джерела наживи. Поет не міг дарувати духовенству того, що воно тримало руку із сильними цього світу — “царями, панами”, а цуралося народних мас. Тому поет і пов’язує спільно “царів і попів”, ставлячи їх одне біля одного: одних, що панують свавільно над народами, а других, що підтримують перших у цьому. У даному випадку важив не тільки суспільний момент, а й національно-політичний, бо духовенство в Україні, чи то московське — напливовий елемент із Московщини, чи місцеве, змалоросійщене й віддане чужій справі імперської політики московського центру, підтримувало царя-батюшку й його уряд. Це те духовенство, яке прославляло “скаженого Петра” (Осії, розділ XIV та його наслідників — “царів, кровавих шинкарів” (“Молитва”)), а виклидало по церквах великого гетьмана Івана Мазепу. Це те духовенство, яке тримало руку з аристократичними колами, з поміщиками, представниками російського адміністративного апарату, урядовцями й поліційною владою та закріплювало в поневоленій Україні російсько-царську владу й московське православ'є. Тому поет з обуренням каже: —

...Все брехня —
Попи й царі...

Коли на Сході Європи духовенство йшло рука в руку з “царями, шинкарями”, то на Заході традиційна духовна влада лучилася із західними панівними колами і їхніми урядами, льокальними князями, графами й вельможами, як це змальовано поетичним словом у поемі “Єретик”. Коли та духовна влада була політично могутньою, тоді силувала земських царів коритися їй та йти разом із нею, а коли втрачала політичну силу, тоді сама пленталась у хвості політики західноєвропейських володарів і їхніх урядів. Так отже історія сполуки двох протилежно різних собі чинників — духовного й світського на ґрунті християнської цивілізації виступає у двох головних відмінах: східньому візантійсько-російського типу й західньому романо-папського, а до часів Реформації ще й включно з “римським цісарством німецького народу”. Порівняльно

далеко меншою відміною протестантського типу можна вважати лучення Лютеранської чи Англійської Церков із державними чинниками.

Шевченко, здається, добре розумів, що слідом за сполученням духовної влади зі світською доходить швидше до компромісу між релігійною правдою та світськими ідеями з тим, що ця релігійна правда поступово розвивається світоглядом в напрямі людських поглядів і “державного способу думання”, згідно з яким деякі духовні особи співпрацювали з поліційними органами й царською охранкою. Мавши таку традицію, московська Церква не завагалася піти під опіку советської влади, а її священники, ієрархи, навіть включно з московським патріярхом, стали на службу советському уряду й безбожної советської пропаганди, роблячи червоному Кремлеві рекляму за кордоном та між іншим і на терені протестантсько-православної Світової Ради Церков. А наївні протестанти і православні Заходу і Сходу тішаться, що московські большевики “побіліли” й уже “не ті” стали. Не дивно отже, що ієрархи підсоветської московської Церкви з московським патріярхом включно тішаться підтримкою советського уряду (того самого, що всіма можливими, найбільш спритними способами намагається видерти підсоветській людині живого Бога із серця) та одержують за свою вірно-піддану працю для червоного Кремля високу платню та советські ордени з орденом Леніна включно. Ця вірно-підданча служба московського православія червоному Кремлеві має глибоке коріння традиції такої самої служби російської Церкви на користь імперської політики царської Росії. Зрештою яка різниця між білою й червоною Росією, — однаково Росія!

Шевченкові просто обридли ті церковні церемонії й релігійний формалізм, скеровані на службу політиці російського царату. Він тужив за ідеалом євангельського життя — сумирного, тихого, але щасливого в духовному розумінні. Тому на увагу заслуговує його вірш “Молитва”, повна потреб євангельського характеру: —

Трудящим людям, Всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли.

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай
І більш нічого не давай!

А чистих серцем — коло їх
Постав Ти анголів Своїх
І чистоту їх соблюди.

Мені ж, о Господи, подай
Любови правду на землі
І друга щирого пошли!

А доброзичлицим рукам
І покажи, і поможи,
Святу силу ниспошли.

А всім нам вкупі на землі
Єдиномислиє подай
І братолюбіє пошли.

Слова Шевченкової “Молитви” так і покриваються з біблійним оповіданням про апостольську Церкву, про яку сказано: — “Усі вони перебували однодушно в молитві й благанню...” (Діяння Апостолів 1:14). А ще більше покривається з Шевченковим домаганням єдиномислия й братолюбія за словами апостола Павла в його посланні до Филип’ян (2:2): — “...то сповніть мою радість, щоб однаково думали, одну любов маючи, один дух і один розум”. Домагання єдиномислия й братолюбія висловив поет у вселюдському мірилі — “всім нам вкупі на землі”. Поет не просить у Творця земських матеріяльних благ. Він у своїй молитві зацікавлений такими Божими дарами, як: любов, сердечний рай, Божа сила, чистота серця, правда, єдиномислиє і братолюбіє. Навіть прохання про “друга щирого” не пов’язане з матеріяльними благами, бо щира, вірна приязнь — це щось із світу ідеалізму, а це вже межує з надземським. Це нагадує євангельську девізу: — “Шукайте Божого Царства й його праведности, а все інше (потрібне до життя) буде вам дане” (Матв. 6:38). Це виказує глибокий ідеалізм поета.

Приходячи до висновків, при загальній характеристиці релігійного духа Шевченкової поетичної творчости, не зайво буде підкреслити, що Шевченко становить клясичний приклад поета — формального члена Православної Церкви на українському ґрунті, який у своїй поетичній творчості висловив такі, як на той час, сміливі думки на користь світу євангельських ідей. “Перетягати” живцем Шевченка вже після його смерти до протестантів — було б більше, ніж неповажно. Але з другої сторони, зводить все вищесказане про євангельський дух у деяких місцях Шевченкової поетичної творчости до перехідних духовних етапів у процесі світоглядних змін, або до самого тільки антиклерикалізму (заперечення влади Церкви в громадському житті) — було б радше свідомим, суб’єктивним спрощуванням цілої справи. Рішуче забагато є тих євангельських ноток і тверджень у поетичній творчості Шевченка, щоб можна було не звернути на них уваги, або звести їх до короткотривалого химерного настрою чи психічного заломан-

ня. Шевченко — національне, а то й подекуди релігійне сумління свого народу тієї доби політично-державного, національно-культурного й релігійно-церковного занепаду України. Він розумів у великій мірі між іншим слабкі сторони релігійного життя народу не тільки в етично-моральному розумінні, а навіть із світоглядово-догматичного погляду бачив брутальну різницю між наукою і практикою Церкви та, читавши Святе Письмо, не міг не бачити тієї духовної прірви між змістом Євангелій і цілого Писання, та з другої сторони, наукою й дійсністю на полі релігійно-церковного життя й діяльності візантійсько-московсько-“малоросійського” православія, розпаношеного в поневоленій Україні. Великий поет не сумнівався, що коли б за його часів Сам Христос зійшов на землю та докоряв людям за їхнє життя, то тодішні церковні кола й розфанатизована юрба зробили б з Ним те саме, що вчинили юдеї з Ісусом Христом. У своєму вірші “Не гріє сонце на чужині” поет каже: —

Мені не весело було
Й на нашій славній Україні.
Ніхто любив мене, вітав,
І я хилився ні до кого,
Блукав собі, молився Богу
Та люте панство проклинав.
І згадував літа лихії,
Погані, давнії літа,
Тоді повісили Христа,
Й тепер не втік би Син Марії!

Так, “тепер не втік би Син Марії” з фарисейських рук тих архиереїв, книжників і фанатиків ідеї — “Москва — Третій Рим”, що поставили вище від Самого Творця царів-деспотів, побудовану на людських трупах “єдино-неділиму” імперію та цілу російсько-мітичну, релігійно-церковну систему московського православія, скерованого цілком до великодержавної політики та замаскованого церемоніялом візантійства.

У цитованих вище місцях поетичної творчости Шевченка зустрічаємо не тільки саме заперечення науки й практики тодішньої релігійно-церковної системи, а також і позитивний вклад ідей і принципів євангельської науки під впливом Святого Письма. Крім того, маємо в його творах євангельські ідеї, принципи й етично-моральні вимоги, вони так само зрозумілі й ясні для пересічного людського розуму, а тим більше для вдумливого поета й людини, що глибоко переживає духові процеси. Позатим незвичайна глибина духовости Шевченка не дозволяла йому задовольнятися дешевими формами релігійно-церковного життя, тобто релігійно-церковним формалізмом, у даному випадку візантійського стилю, тільки приневолювала його шукати правдивого змісту релігії. Цей зміст він знаходив на сторінках Євангелії і цілого Писання, але те, що він

там знаходив, було зовсім відмінне від науки й практики казньонного православія. Сильна індивідуальність поета не дозволяла йому духовно капітулювати й коритися цілій сумній дійсності.

Євангельський дух поодиноких місць Шевченкової поетичної творчости вільний від віровизнаневого сектанства й буквоїдства. Поет аж ніяк не належить духом до тих, що з релігійним фанатизмом і віровизнаневим суб'єктивізмом готові ламати списи за кожну мертву літеру й значок. Шевченковий світогляд перейнятий духом євангельського універсалізму, опертого на етично-моральних засадах, а відтак до певної міри й на принципових світоглядових основах цілого Євангельського Руху. Тими своїми думками поет такий близький до духа Євангелії, де Ісус навчає найперше робити добро — любити Бога й ближнього, залишаючи догматичні питання на дальший плян. Бо ж живий євангельський чин — виконування найосновніших євангельських етично-моральних приписів становить передумову до входу в Боже Царство, важливіший від догматичних справ. Тобто етика й мораль на першому місці, а щойно тоді догматичні твердження. Це й виказує наочно, яке глибоке розуміння релігії мав великий поет. Тому не без правоти ті, що у вищезгаданому розумінні вважають Шевченка за предтечу релігійного, реформаційного Руху в Україні, метою якого було завернути українську людину до тих етично-морально-світоглядових позицій, що з них вийшло первісне християнство. Тому Шевченка можна вважати за пророка не тільки в національному, але й до певної міри релігійно-реформаторському розумінні, бо ж він протиставив фарисейству правдиву релігійність і побожність, а мертвому релігійному формалізмові й ритуалізмові — живого євангельського духа, духа євангельської правди, що полонив серце великого поета. Шевченко сам був захоплений “словом правди”, пропагував його в своїх писаннях і бажав його щиро всьому українському народові: —

Щоб слово пламенем взялося,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини! Амінь!

Це не звичайне церковне кадило, а “Божеє кадило — кадило істини”, тобто “слово правди” — правдива служба Богові в душі й у правді згідно із словами Ісуса Христа, Який сказав, що правдиві поклонники поклоняться Отцеві духом і правдою... Дух — Бог, і хто поклоняється Йому, духом і правдою мусить поклонятися” (Івана 4:23-24), а не мертвою формою, і самою обрядовщиною, хоч якою вона не була б гарною, перейнятою духом релігійно-церковної естетики та національної традиції. В Об'явленні Івана кадило

й пахоші символізують “молитви святих”, які підіймаються до престолу Божої благодаті (5:8 і 8:3-4), тобто в біблійному розумінні правдиве почитання Бога гарячими щирими молитвами глибоко релігійних людей. Те слово правди повинно згідно з твердженням великого поета “понестися на Україні”, розтопити льодяні, перейняті релігійним формалізмом і фальшивою побожністю — фарисейством, людські серця та вічно святитися — перебуваючи в Україні. Тепер ми величаємо того, що нас, як нарід, возвеличив і поставив на сторожі коло нас своє полум’яне Слово. А коли ми, як нарід, вшануємо великого Кобзаря виконанням його євангельських вимог? — Коли загально євангельські принципи великого поета стануть гранітними стовпами світогляду української людини? Тільки засвоювання собі Шевченкових ідей та впровадження у живий чин його вимог було б правдивим і гідним вшануванням великого поета. Самі шабльонові щорічні академії з повторюваними без кінця промовами та іншими імпрезами на честь поета, чи навіть будівання йому пам’ятників — без виконання його заповітів — це тільки форма без змісту.

Крім передніше цитованих текстів загально-євангельського змісту в Шевченковій поетичній творчості є ще й інші важливіші місця, гідні, щоб їх згадати, з огляду на релігійну тематику. Отже, не зайво буде подати тут деякі важливіші місця з поеми “Кавказ”, де поет бичує гострою сатирою так званих “християн” із великодержавного, московського центру, які, позуючи на “настоящих християн”, поневолюють та здирають шкуру з інших народів, між іншим, і християнських: —

...На те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи!...
І од глибокої тюрми
Та до високого престола —
Усі ми в золоті і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По чому хліб і сіль по чім!
Ми християни, храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!

Нам тільки скеля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні! —
Та й тільки ж то! Ми не погани,
Ми настоящі християни,
Ми малим ситі!... А зате!

Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились.
У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! А люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

У нас навчіться!... В нас дери,
Дери та дай,
І просто в рай,
Хоч і рідню всю забори!
У нас! Чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм. Продаєм
Або у карти програєм
Людей... не негрів... а таких
Таки хрещених... но простих.
Ми не гішпани... Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать,
Як ті жиди. Ми по закону!...

Як бачимо з поданого, поет змальовує стилем в'їдливої сатири картину релігійного формалізму й лицемірства на тлі тодішніх суспільно-політичних стосунків у царській Росії, де московське православ'я з великодержавними тенденціями розбудови російської імперії коштом слабших народів було панівною релігією. Під кінець поеми сатиричний тон зникає, і поет дорікає тодішній офіційній Церкві, що вона старається відвернути увагу від своїх надужитів і немов хоче зацитькати Бога з допомогою церковного церемоніялу — храмів, образів, кадил і биття поклонів: —

За кого ж Ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.

Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і міри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомнії поклони.
За кражу, за войну, за кров,
Щоб братню кров пролити, просять
І потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров!...

Поєма “Кавказ” — це протест великого поета проти намагань тодішнього московського державного центру поневолити кавказькі свободолюбні народи: —

..... Тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле і море.

Не було без того, щоб московські “настоящі християни” не прикривали своїх підбоїв на Кавказі лицемірними фразами про місію православного християнства серед кавказьких магометан із метою навернути їх на Христову віру. Європейські народи не раз послуговувалися того роду фразами, прикриваючи свою великодержавно-колоніальну політику пишними кличами про несення культури й християнства народам Сходу й чорного континенту. Подібні кличі мали й хрестоносці. Поет співчуває кавказьким народам та натякає у своїй поемі на їхню хоробрість при мужній обороні своєї волі: —

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся — поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Як московський державний центр використовував ідею ширення православної віри для політичних потреб, чи то між кавказькими народами, чи між християнськими татарами, так і Польща прислонувала свою експансію на Сході Європи ідеєю ширення католицизму, про що говорить поет у вірші “Ще як були ми козаками...”: —

Ще як були ми козаками,
А унії не чуть було,
Отам то весело жилось!

— — — — —
Аж поки іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай. І розлили
Широке море сльоз і крови,
А сиріт іменем Христовим
Замордували, розп’яли...

Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава.
Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: “Те Deum! алилуя!...”

Там Кавказ, а тут — Україна. Там московський православний піп благословляє трираменним хрестом царську армію в її поході проти свободолюбних кавказців, а тут польський ксьондз зі словами “Те Deum” на устах веде озвірілу польську шляхту на українські землі, “навертаючи” огнем і мечем Україну на католицизм, а в дійсності ведучи політику “на знищене Русі”, тобто закріплення там польської влади.

Та крім політичного поневолення існує також і суспільне — християни поневолюють християн суспільно, проти чого й виступає Шевченко (“Неначе цвяшок в серце вбитий”): —

Неначе цвяшок в серце вбитий,
Оцю Марину я ношу.
Давно б списать несамовиту,
Так що ж? Сказали б, що брешу,
Що на панів, бачиш, сердитий,
То все такеє і пишу
Про їх собачії звичаї... —
Сказали б просто — дурень лає
За те, що сам крепак,
Неодукований сіряк.
Неправда! — Ййбогу, не лаю:
Мені не жаль, що я не пан,
А жаль мені, і жаль великий,
На просвіщенних християн.

І звір того не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте... Закони
Катами писані за вас,
То вам байдуже, в добрий час
У Київ їздите щороку
Та сповідаєтесь, нівроку,
У схимника!...

Шевченко — дитина українського села — надивився на ті злидні закріпачених селян, на панську сваволю, і сам закоштував її. Особливо поет часто згадує нещасну долю молодих і гарних селянських дівчат, які терпіли не раз сваволю різних панів, паничів

і підпанків, які гвалтували їх і робили покритками. Цій тематиці присвятив поет відносно багато місця у своїй творчості. Це так робили “просвіщенні християни”, які сповідалися та виконували формально релігійно-церковні обов’язки, а після сповіді й розршення від сповідника робили те саме. При такій системі можна собі гуляти по світі, і мати надію піти “до неба”. Як ми вже цитували, Шевченко відмітив і ту негативну рису номінального християнства, яке надуживає церковні сповіді в православному й католицькому світі.

У таких умовах національно-політично-суспільного поневолення українського народу та його перебування в оковах мертвецького релігійно-церковного формалізму поет висловлює тугу за справедливістю й тими досягненнями людського знання, якими могли похвалитися інші народи: —

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?

Це риторичне питання вказує на стан поетової душі, що шукає того виідеалізованого в задушевних мріях речника справедливості — “апостола правди і науки”. Але поет, як християнин, що думає у великій мірі євангельським способом, знає, що Апостол абсолютної Правди прийшов уже давно на світ, був розп’ятий за ту Правду, воскрес і “смертю смерть поборов”, а “тим, що в гробах, життя дарував”. Це був найбільший Апостол Правди, Якого тільки могла мати ціла вселенна з Творцем на чолі, — даного за гріхи людства. Іншого нам нічого чекати! У вищезацитованій фразі — запитанні — криється підсвідома психологічна нотка людської наболілої душі в обличчі жажливих, здається безнадійних життєвих обставин та туги за уособленими ідеалами, які зосереджували б у собі такі поняття, як: справедливість, правда, любов ближнього, мир між людьми тощо. Такі внутрішні процеси, характеристичні своєю силою духа й глибиною думки та широкою скалею почувань. Вони психологічно сильніші від зворушливого ридання пророка Єремії, яке згідно із семітською вдачею й звичаєм виявляється найперше назовні, не викликаючи часто в людини (прим., у голосільниць за померлим) сильнішого внутрішнього відгомону. Силу поетових почувань і глибину думок при писанні тих віршів виказують слова: —

І голову схопивши в руки,
Дивуєшся...

А позатим поетичний вислів “апостол правди і науки” у формі найвищого твердження такий чужий тодішнім поняттям релігійно-церковного формалізму й обрядовості та тодішній незавидній дій-

сності занедбаній освіти серед головно нижчого духовенства, трактованого з презирством у вищій, освіченій верстві. Псалтир і богослужбові книги часто становили єдину лектуру тодішнім панотцям, які крім деяких місць, головно з Євангелії, потрібних при Богослуженні, не знали Святого Письма. Тому Шевченко висуває справу читання Святого Письма у вірші “Ой виострю товариша”, що ми його вже цитували, та в прекрасній картині вступлення козака до монастиря — “Чернець”. Поет змальовує своїм словом картину, як то “Семен Палій, запорожець лихом недобитий”, вступивши в монастир, іде —

...у келію
Меж стіни німії,
Та згадує літа свої,
Літа молодії.
Бере Письмо Святе в руки
Голосно читає...
А думкою чернець старий
Далеко літає.

Семен Палій, який на старі літа покинув козакування, може бути поширенням думки з вірша “Ой виострю товариша”: —

І у ченця, як трапиться —
Нехай не гуляє,
А Святе Письмо читає,
Людей поучає.

Дальші вірші про Семена Палія кажуть нам, що в ньому вже змагаються два різні світи: він читає Святе Письмо й думає над питаннями вічності, а з другої сторони свіжі ще спомини з козацького бурлакування та гуляння так і тиснуться роєм думок у старечу голову: —

І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива.
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика, танці і Бердичів.
Кайдани брязкають... Москва,
Бори, сніги і Єнісей...
І покотились із очей
На рясу сльози... Бий поклони!
І плоть старечу усмирйй.
Святе Письмо читай,
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай.

Читання Святого Письма становить тут той сильний акорд, що перериває монахові леліяння споминів про минуле світське життя. Вірш кінчається тим, що на заклик дзвону —

..... Чернець мій встав

— — — — —
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав.

Старий чернець посвячує себе служити Богові, але з наміром молитися за Україну, а власне, щоб випросити в Творця кращої долі для Батьківщини. Характеристична ціха релігійних тверджень у поетичній творчості Шевченка та, що він не закликає духовних осіб, а в даному випадку монашество, до таких, приписаних традиційною Церквою обов'язків, як: піст, читання часослову чи богослужбових книг, сповідь тощо, тільки до читання Святого Письма, основного обов'язку вірних усіх протестантських Церков. Бичуючи з'їдливою сатирою так званих “настоящих християн” з релігійно-церковного табору, які поневолюють інших, у тому числі й християнські народи, автор поеми “Кавказ” немов вкладає тим “настоящим християнам” в уста чванькуваті слова: —

..... у нас
Святу Біблію читає
Святий чернець...

Правда, у зв'язку з тим Шевченко згадує про те, що “цар якийсь... дружню жінку взяв до себе, а друга вбив” — виразний натяк на царя Давида в Старому Завіті, який тяжко згрішив, але покався, і найшов ласку в милосердного Ягве. Поета дивує те, що згаданий цар, не зважаючи на свій тяжкий гріх, перебуває “тепер на небі”. Та відв'язуючись думкою від цього ухилення про царя Давида, для нас у даному випадку цікаве те, що Шевченко й тут висловлює в посередній формі твердження, що треба читати Святе Письмо. А позатим поет сам черпав тематику з Біблії для своєї поетичної творчості. Згадати б тільки його наступні поезії: Ісаїя — глава XXXV, Осії — глава XIV, Подражаніє Іезекіїлю — глава XIX, вірш “Саул” та поетична перерібка декількох псалмів. На особливу увагу заслуговує його поетична перерібка першого та 137 Псалму (“Над ріками Вавилону, там сиділи ми й плакали...”). Той псалом — невольничя дума стародавніх палестинських виселенців, загнаних у далеку країну могутнього тоді Вавилону, мусів бути близьким серцю великого поета, якого особисті переживання, як заслання у глибину новітнього Вавилону, поєднувався із спільними тяжкими переживаннями колишніх юдеїв. Шевченко вибрав для своєї поетичної перерібки головно ті псалми, в яких підкреслене етично-моральне твердження і заповідь Божої кари на лукавих і злих людей. Шевченка цікавить також будучина оно-

вленої землі пророка Ісаї. Не виключене, що маємо тут справу з політизованням тієї картини, бо Шевченко мріяв про оновлену землю без національно-політично-суспільного гніту, без царів і панів, без московського або “малоросійського” духовенства, що шукає наживи, а також і без мертвецького релігійно-церковного формалізму.

Отже, коли говорити про релігійність Шевченка, то великий поет був зацікавлений біблійною тематикою й євангельськими вимогами та захоплювався високою ідейністю й готовістю до найбільшої самопожертви як перших християн, так і пізніших відважних визнавців Христа (“Неофіти”, “Єретик”). Релігійно-церковної тематики в розумінні казньового тодішнього православ'я Шевченко майже не торкається, а коли й згадує про те, то здебільшого в сатирично-опозиційному характері. Трапляються й вільнодумні нотки в його поетичній творчості найправдоподібніше як наслідок хвилювального розпаду від поневолення України, злиднів українського села та власної непринадної долі. Іноді поет бунтується проти Божого допущення. Усі ті внутрішні духові процеси в Шевченка, який глибоко переживає всенародню й власну трагедію, психологічно цілком зрозумілі. Вони впливають із його глибинного самоспостереження за своєю власною свідомістю духово страждальної людини, а тим більше поета, схильного до чутливих настроїв.

Наприкінці залишається обговорити ще один вірш, якого аж ніяк не можна поминути. Цитуємо його цілого: —

Кума моя і я
В Петрополіськiм лябiринтi
Блукали ми — i тьма, i тьма...
— Ходiмо, куме, в пiраמידу,
Засвiтим свiточ. — I зайшли,
Єлей i миро принесли.
I чепурненький жрець Iзиди
Чорнявенький i кавалер,
Скромненько длань свою простер,
I хор по манiю лакея,
Чи то жерця: — Во Iудеi
Бисть цар Саул. — Потiм хор
Ревнув з Бортнянського: — О, скорб,
О скорб моя! О скорб велика!...

Перебуваючи разом із своєю кумою (Н. Тарновською) в Петербурзі (в Петрополіському лябiринтi), вони вступили “в пiраמידу”, тобто до Петропавловського Собору. Згiдно з вiясненням Л. Білецького*) “Виставова вiдправа в церквi, як звичайно, не подо-

*) Т. Шевченко: “Кобзар”, том IV. Видання УВАН у Канадi, Інституту Шевченкознавства, ч. 1. Вiннiпер 1954. Стор. 328.

балась Шевченкові”. Із зацитованого вірша видно, що поет іронічно сприймає ту церковну відправу. Він її описує немов театральну бомбастику (Ревнув хор з Бортнянського), а “жрець Ізиди” (Ізида — єгипетська богиня природи й пекла) представлений не без тонкої іронії. З огляду на певну подібність, згідно з якою в Петропавлівському Соборі ховано російських царів, як колись у стародавньому світі ховано в пірамідах єгипетських фараонів, порівняння духовного Петропавлівського Собору з “жрецем Ізиди” може мати певний глузд. Але на нашу думку, можливо й інше вияснення на тлі стародавньої мітології (збірка переказів про богів), очевидно задум чисто здогадного характеру. Ізида була свого роду передхристиянським відповідником до пізнішого християнського поняття Мадонни. Згідно з археологічними знахідками-фігурами стародавні єгиптяни представляли собі її як богиню-матір з її малим сином, Горусом на руках — певна недосконала подібність до пізнішої картини Марії з малим Ісусом на руках. Тому з огляду на певну подібність, чи, власне, зв’язок релігійних понять — між Петропавлівським Собором і єгипетськими пірамідами та єгипетською богинею-матір’ю й християнською Мадонною, Шевченко міг ужити вислів “жрець Ізиди”, як натяк на якогось священика в Соборі. Коли Шевченко в поемі “Марія” змалював картину Ісусової Матері, злагіднено сказавши, дуже по-земному, що разить і викликає духовний несмак не тільки в православному й католика, а також цілком певно й євангелика, то можливо, що він через пов’язання релігійних понять і певної подібності міг вжити вислів “жрець Ізиди” на означення православного поняття науки про Діву Марію. А позатим іронічний тон вірша й цілковитий брак захоплення церковною відправою становлять те психологічне тло, в духовній атмосфері якого поет міг згідно з духом далекойдучого вільнодумства висловитися, скажімо, неfortunно, називаючи Мадонну Ізидою. Можливо, що Шевченко був би ревніше зареагував на іконописне зображення Марії в котромусь із київських Соборів, чи навіть в якійсь церковці українського села. Але в Петербурзі, у Соборі, де ховано ненависних йому російських царів — новітніх фараонів духовного Єгипту, єдино-неділимої країни тьми — там навіть у східно-азійському стилі намальована ікона Мадонни нагадує Ізиду у відрізненні від “Богородиці” по церквах України, до якої зм’якла поетова душа так ніжно молиться: —

Все упованіє моє
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твоє,
Все упованіє моє
На Тебе, Мати, возлагаю.

Можна більше, аніж припускати, що поет був також обізнаний, щонайменше в загальних рисах, і із збіркою переказів про богів стародавнього Сходу, яка в деяких моментах пов'язується із греко-римським розташуванням переказів про богів. Іронія при згадці про церковну відправу в Петропавлівському Соборі в Петербурзі ще раз підтверджує явну нехіть великого поета до звичайної, утертої обрядовщини й релігійно-церковного формалізму. Він просто пише: —

..... Все брехня —
Попи й царі...

У даному випадку представників тих двох інституцій — духовної й світської — зведено разом, немов свого роду символ проти біблійної ідеї пов'язання Церкви з державою, і тоді Церква використовує державу для того, щоб проводити свою церковно-світську політику, як це було в середньовіччі, або вона сама стає на беззастережні послуги державному апаратові, спускаючись до угодовства і вислугування державі.

На закінчення тут варто згадати ставлення Т. Шевченка до Євангелії Христової, про що він у своєму молитовному захопленні так висловився:

Не погасай, моє світило,
Душевну мряку розганяй,
Вбирай мене у свою силу
І путь крізь терня, путь смутливу
Небесним сяйвом поливай.
Подай думкам твою святиню,
Святим натхненням напої,
Щоб голосив я благостиню,
Яку подало ти мені.

**
**

Спірною постаттю в очах глибоко релігійної людини стає велетень української літератури європейського мірила — поет, письменник, учений і публіцист в одній особі — **Іван Франко**. Ця спірність полягає в тому, що подібно до Шевченка в життєписі й творчості Франка є окремі моменти, які після роздмухування їх представниками підсоветського літературознавства представляють нам Франка, як атеїста. Але сумлінна й об'єктивна аналіза творчості великого поета відкидають підозру щодо закинуваного поетові невірства. У житті навіть глибоко релігійної людини трапляються іноді моменти, коли вона під впливом різних ударів долі втрачає рівновагу духа та потрапляє в сумнів навіть і в обсязі віри. Але після упадку надходить духове піднесення і людина повертається до свого нормального стану. Тому в творчості головно поетів по-

дибуємо досить часто нотки таких більших чи менших світоглядових розбіжностей, до яких належить підходити шляхом діалектики, тобто розкривати суперечності в їх міркуваннях, щоб при оцінці не потрапити в одну, або другу крайність. За клясичний приклад вищесказаного може бути саме літературна й наукова творчість Франка.

Не зайво буде пригадати, що моменти духовних піднесень і занепадів подибуємо навіть у біблійних пророків з Мойсеєм включно, як це зрештою представив Іван Франко з надзвичайним мистецтвом у поемі “Мойсей”. У творчості великого поета знаходимо досить багато релігійних моментів, що промовляють і самі за себе, і за поета. Хоч Франко й був також у великій мірі дитиною своєї доби на західньо-українському ґрунті — доби поступу й нових надбань науки, то він усе ж таки, коли в наслідок перших великих спроб відшифровання клинового письма німецьким ученим Гротендом, і постановляючи нової галузі історичної науки — асиріології, група вчених, так званих панвавилоністів, поставила під знак питання авторитет біблійного (старозавітного) канону, головню першої книги Мойсея, очеркуючи її “копією вавилонських оригіналів”, — І. Франко, як учений не захопився тими новинами в науці, а, навпаки, поставився до них із застереженням, як до промишляльних явищ і теорій. Правда, Франко не був релігійний у стислому розумінні традиційної Церкви, і через те вона закидала йому “невірство”. Галицький греко-католицизм своїм змістом, формою й практикою церковно-парафіяльного життя був завузький для широкого світогляду великого поета, письменника й ученого, а догматика Церкви не відповідала вимогам його розуму й душі. До того всього розпаношений релігійно-церковний формалізм, обрядовщина, характеристична своїм хитанням раз до східних, то знову до західних взірців, і фальшива побожність багатьох як духовних, так і світських членів Церкви, відштовхували критично вдумливого та з вибагливою душею поета. Тому І. Франко викресав у собі свою власну, своєрідну й відповідну до його духовних вимог релігійність, базовану не на віровизнанево-церковній побожності й ревності, а то й наївності пересічного парафіянина, а на вірі в Творця без церковних додатків, та на етично-моральних вартостях християнізму, який покривається світоглядом з Євангелією. Оригінальність духовної постаті Франка на фоні тодішньої доби Галичини полягала між іншим і в тому, що він не пішов слідами тих багатьох греко-католиків-інтелігентів, які подвійно виявляли своє сумління, тобто у приватному житті критикували й дивилися з презирством на ті чи інші моменти життя і навчання Церкви, а офіційно ходили до Церкви після нічної гульні, вислухували по-важно церковну відправу, били глибокі поклони перед престолом-вівтарем та виконували вправно рукою специфічний “освіченим” людям і подібний до того рух, як відгоняють мух, дуже невизначний

знак хреста, оглядаючи при тому, хто є в церкві, як одягнений і скільки кладе грошей “на тацу”. Людям вдачі й формату великого І. Франка була далека така “релігійна” поведінка людини в церкві. Релігійний формалізм і надмірне виявлювання, аж до матеріялізованню включно, абстрактних релігійних понять в обрядовості не відповідали поетові, серцю якого був далеко ближчий загально-євангеліський світогляд, тобто згідно з словами Самого Ісуса Христа почитання Бога в душі й правді. Деякі важливіші місця з його здебільшого поетичної творчості, що їх ми цитуємо, промовлятимуть про Франковий погляд на ті чи інші справи з релігійно-церковної проблематики.

Отож подаємо вірш Франка п.н. “Христос і хрест”, де поет вказує мальовничою мовою поетичного слова на побожні пересуди, що затемнюють людям правдиву постать Христа та його значення для людства. У своєму релігійно-церковному формалізмі й обрядовості людина часто відсуває на дальший плян почитання живого Бога-Христа, а найперше приймає культ дерева, на якому Богочоловік був розп’ятий. Біблійну науку про Христа заступає в даному випадку почитання мертвої матерії, збитого з дерева хреста, на якому розпинали за стародавніх часів злочинців. Правда, це, збите на хрест, дерево стало в християнському світі символом (умовним знаком) Христової Жертви, але від самої умовності до почитання-культу ще дуже далеко.

Серед поля край дороги
Стародавній хрест стоїть,
А на нім Христос розп’ятий
Висів тож від давніх літ.

Та з часом прогнили цвяхи,
Вітер хрест розхолітав,
І Христос, вгорі розп’ятий,
Із хреста на землю впав.

Тут сейчас трава висока,
Що росла коло хреста,
Радісно в свої обійми,
М’яко прийняла Христа.

Подорожники й фіялки,
Що там пахли з-між трави,
Звились, мов вінець любови,
У Христа край голови.

На живім природі лоні,
Змитий з крові, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Сумирно спочив Христос.

Та якісь побожні руки
Спать Йому там не дали
І, хрестячись, з-поміж цвітів
Знов угору підняли.

Та, нових не мавши цвяхів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Прив'язали до хреста.

Так побожні пересуди,
Бачучи за наших днів,
Як з старого древа смерти,
Із почитання богів,

З диму жертв, з тьми церемоній,
Із обмани, крові й сльоз,
Словом — як з хреста старого
Сходить між людей Христос.

І як, ставши чоловіком,
Ближчий, вищий нам стає
І святим приміром своїм
Нас до вольности веде.

Силуються понад людськість
Будь-що-будь піднять Христа
І хоч брехні перевеслом
Прив'язали до хреста.

Немає сумніву, що вірш “Христос і хрест” постав на основі спостережень великого поета. По дорогах, селах і дрібних містечках Галичини стояли часто хрести з розп'яттям. Під час подорожування й мандрів по галицькій землі Франкові доводилося час-стенько бачити хрести, з яких деякі від давности, в наслідок спорохнявіння та гнилизни дерева та іржавлення цвяхів, розхитані вітрами, ледве трималися, похилені мало не до землі. У таких випадках не раз могло трапитися, що розп'яття падало на землю. Вигляд розп'яття, що лежало на землі, не залишався без відповідного відбиття в ясному розумі поета, який зумів сформулювати його в дусі критичних зауважень на адресу релігійно-церковного формалізму, в особі простої сліпо віруючої людини та оформити римами поетичного слова. Походячи з галицької провінції, і не пориваючи з нею духовно, Франко мав нагоду пізнати дуже глибоко селянську душу, її вірування й пересуди, і переконатися наочно, що зовнішній вияв релігійности й побожности далеко ще не виказує правдивого розуміння християнської правди, віри та справжнього навернення людини до Бога. У даному випадку увага поета

концентрується на придорожньому хресті, перед яким люди знімають шапки, хрестяться, а то й, пристаючи, клякають під хрестом на одно “Отче наш”, чи “Богородице Діво”, не маючи глибокого зрозуміння хреста, як символу, та значення самого Розп’яття. Для них той хрест з розп’яттям — це щось, що нагадує до певної міри прадавню річ беззастережного шанування перед- чи ранньо-історичної людини, або ще й тепер нечисленних залишків первісних людей десь глибоко в самих нетрях австралійського континенту. Той хрест з розп’яттям — це разом із такими речами релігійного культу, як ікони, фігури, медалики, образці до ношення на шиї, шкаплірі, вервиці, свячена вода, свячене зілля, громниці (посвячені свічки) і нарешті образки різних святих — один замотаний вузол народно-церковних вірувань і пересудів. А все це обраховане на зовнішній очний вплив на безкритичних простих людей та обрядово-церковну побожність без належного розуміння найпростіших понять і самої суті релігії Об’явлення згідно з наукою Святого Письма. У даному випадку, коли йде справа про хрест з розп’яттям, ще й до того долучується нерозуміння основних правил Христової науки. Людина призвичаєна до того, що розп’яття має бути на хресті, і тому якісь побожні руки, хрестячись, знову піднімають з трави розп’яття, не маючи нових цвяхів, прив’язують його до хреста перевеслом. А це в розумінні поета ніщо інше, як тільки символічне, нехай і несвідоме, поновне розпинання Христа незнанням найпростіших основ Христової науки, головню того, що те розп’яття представляє не якесь напіввигадане туманне, незнане людству божество, яке відмежувалося небесними просторами від свого створіння-людини, не даючи їй можливості пізнати свого Творця, — а живого Бога, за євангельською наукою — Богочоловіка. Той Бог зійшов з небесних висот на землю й став Людиною (саме з великої букви, бо не згрішив), щоб виконати завдання спасти людей. Як Ісус-Людина, Він ближчий і зрозуміліший людському роду, ніж забронзоване туманним переказом якесь божество стародавнього Сходу чи Заходу. Та люди, звиклі з давніх, поганських часів, до казкових постатей божества, які відгородилися від людського роду китайським муром казкової туманності й непізнавальних для науки проявів душевного життя, таємничих релігійних обрядів, культових церемоній, кровавих жертв, кадильних димів і поняттям релігійної заборони, чи культу духів, силкуються підвести Христа під казкову науку культів стародавнього Сходу та уявно прив’язують його до хреста перевеслом забобонів і людських вигадок. Вони забувають, що Христос, як Ісус-Богочоловік, вічно живий у наших серцях, розумі і цілому нашому, повному змагань, житті, стає нам ближчий, служить святим прикладом і веде нас до вільного стану від гріха й пересудів. У тому розумінні глибоко релігійна людина повинна мати сталий, особистий зв’язок через молитву й духовні розважання з Ісусом, як своїм особистим Спаси-

телем, Який зійшов на землю, прийняв людське тіло і, поконавши гріх, дав нам приклад, як треба жити, щоб дійти вузьким, невидимим і часто тернистим шляхом до Божого Царства. А самі церковні церемонії й ставлення придорожніх хрестів з розп'яттям не можуть нікого виправити, ні тим більше спасти.

Така ось ідея Франкового вірша “Христос і хрест” — чисто євангельська ідея, яка базується не на мертвій формі, а на змісті й суті Христової науки. Бо Дух вічно живого Христа оживляє нас і веде до перемоги над злом, а не конкретизовання, чи матеріялізованню абстрактних надземних ідей з допомогою мертвої матерії, тобто в даному випадку дерева, чи металу. Тільки докладне розуміння Божої Правди й провадження життя згідно з нею визволить людину з наслідків гріха (“...і зрозумієте правду, і правда визволить вас” — Івана 8:32), а не підбирання змислових, головню очнослухових вражень під час відправ церковного церемоніялу часто при цілковитій нечинності людського духа, чи несвідоме, получене із звичкою від наймолодших літ, скидання шапки перед придорожнім хрестом із розп'яттям. Христос, як Бог, перебуває на кожному місці. Він присутній з нами вдома, у домі молитви, чи церкві, під час нашої подорожі — на суші, на морі й у повітрі. Тому ми завжди повинні бути без взуття й шапки в духовому розумінні, з відкритим серцем (а не тільки головою!) вітати нашого особистого Спасителя у кожній хвилині нашого життя, не чекаючи на спеціальні моменти з придорожнім хрестом.

Поема “Страшний суд” — то сатира, в якій поет глузує з різних фантастичних вірувань таки самих християн у жахливі, пекельні муки в гарячій смолі серед рогатих і хвостатих чортів, а духовенство на загал радо це толерує, і навіть потурає. Поет заявляє виразно:

Правда, в той огонь пекельний,
Що пече без тіла душі,
В ту смолу і кров, де грішні
Клекотять, немов галуші,
У ті дебрі сірковії,
Червяки ті невмирущі,
В ті гадюки, скорпіони
Та почвари всякі злющі
Я не вірю, і в чортяків
Тих рогатих та хвостатих,
Що без всякої причини
Мучать бідолах проклятих.

Далі поет заявляє, що не хоче бути в небі разом з тими добродіями в реверендах (ряси католицьких духівників), які переслідували його за життя, бо... —

Я ж добродіїв сих знаю:
Не дадуть вони спокою,
Шепти, чорнення, доноси
В небі попливуть рікою;
Будеш мати тут протести,
І соборчики й обиду, —
Вигризуть мене із неба
І Тобі нароблять стиду.

Те все поет ніби говорить до Бога, мотивуючи, чому він не хоче йти після смерті до неба. Далі поет заявляє, що він не хотів би стрінутися на небі і з іншими речниками традиційної Церкви: —

Або ті Твої аскети
Сухоребри та немиті,
Ті фанатики, до людських
Благ ненавистю підшиті,
Ті отці, апологети,
Догматисти, каноністи,
Інквізитори, що вміли
“*igne et ferro*”*) в душу лізти.
Або й ті, що з Твоїм словом
На устах всі землі й море
Заповняли й скрізь ширили
Темноту, гризню і горе,
Покривали здирства можних,
Але вбогих дерли й тисли
І хрестом Твоїм вбивали
Вольне слово й вольні мислі!

Поет просить Бога пустити його ліпше до пекла (аніж бути на небі з вищеназваними), бо, як він далі каже, там знайде тих, що ближчі до його серця: —

Там знайду завзяте плем'я,
Люд свобідний і гулящий,
Повний сили й волі, вицвіт
Роду людського найкращий:
Всіх музик і всіх поетів,
Що вино й любов співали,
Всіх філософів, що пута
Догматизму розбивали,

---

*) Вогнем і залізом.

Всіх еретиків, усяких
Перелому піонерів,
Бунтарів і гайдамаків,
Всяких революціонерів,
Всіх, що власне чоловіцтво
Окупляли слізьми й кров'ю,
І всіх тих, кого любив я
В житні грішною любов'ю.

На ті прохання поета Божий голос ніби відповідає йому: —

Пекла просиш ти у мене,
Як би я був пекла критор;
Просиш мук і болів, як би
Я був кат і інквізитор.
Випрошаєшся від раю,
Мов від царського салону,
І боїшся серед ясных
Пань там випадати з тону.
Ще й не бачивши, ти моїх
Вибранців на глум здіймаєш!...
Слухай, хлопче! Я питаю:
За кого ти мене маєш?
Я гадаю, що ти піднявся
Духом понад ту худобу,
Що собі і Бога й чорта
Творить на свою подобу;
Що кризь часове й тілесне
Ти проник в духове й вічне
І відкинув шкарлупиння
Грубо — антропоморфічне.*)
Чей же на землі недаром
Я острив тебе, як бритву,
Посилав тебе у мир свій,
І гоняв тебе у битву.
І водив тебе, як треба,
На вершини й на низини,
Щоб ти був одним з моєї
Доборової дружини.

Після вияснення поетові основних засад потойбічного життя
Божий голос немов виявляє поетові свою найбільшу вимогу: —

---

*) Антропоморфізм — представлення Бога в людській постаті.

Не плети ж тепер дурниці,
А збери в одно огнище
Всі думки і всі бажання,
На їх крилах якнайвище
Підіймись, напруж всі сили,
Безмір обіймай душею
І в найвищі тій екстазі*)
Злийся з сутністю моєю!

Розуміється, Франко не може бути для нас найбільшим авторитетом у ділянці Богословія, а в даному випадку біблійної науки про смерть і кінець світу. Останній рядок його поеми “Страшний суд” — “...І розвіюся в нірвану” — не погоджується з біблійною наукою про майбутнє життя, а легкий, сатиричний тон його поеми, не все вибагливої своїми римами, також викликає деякі застереження глибоко релігійної людини, не тільки православної й католика, а й протестанта. Бож гостра сатира в критиці релігійних поглядів людини, нехай і іншої думки від нашої, завжди не на місці. Та для нас у даному випадку важлива сама Франкова критика просто фанатичного марновірства й забобонів тих, що називають себе християнами, і вважають, що вони ліпші і ліпше вірять від “еретиків” і “сектантів”. А тим часом тими своїми забобонами вони, нібито правовірні християни, роблять з Творця Бога найвищої любови (Бог — Любов — Івана 4:8), ката й інквізитора, що любується тортуруванням людей в огні й смолі разом із рогатими й хвостатими чортами, хоч ніяк не вільно забувати, що він також і Бог справедливости. Тому в поемі “Страшний суд” відзивається Божий голос до поета: —

Просиш мук і болів, як би
Я був кат і інквізитор.

Розуміється, в світлі біблійної науки про смерть існує поняття вічної нагороди й кари, як вимір Божої справедливости, але не фантастичні вірування у смаження грішників у казанах з гарячою смолою. Франко дуже добре розумів, як різні церковні додатки в процесі еволюції християнської науки з доби Апостольської Церкви та фолкльорний*) матеріал поодиноких народів, що прийняли християнство, змінили світоглядом Христову науку. Процес світоглядного розвитку первісної християнської науки з доби Ісуса Христа й Його апостолів відбувався так, що за дев'ятнадцять століть дійшов до стану, гідного гострої сатири великого поета. У даному випадку, коли йде мова про критику науки й порядків традиційної Церкви та її вірних, Франко не лірик типу Шевченка, який реагує

*) Екстаза — найвищий ступінь захоплення.

*) Фолкльор — народна усна словесність.

чуттєво на неправду й надужиття в середині цілої релігійно-церковної системи. Він, як великий учений і знавець, воює гострою сатирою, при чому кожний рядок свого сатиричного вірша поет може ствердити науковими аргументами. Але й тут можна натрапити між рядками на моменти типу поетичної вільності, наприклад, вислів поета — “...І розвіюся в нірвану” — натяк на мотив потойбічного життя з погляду браманізму (основи сучасної релігії Індії — індуїзму — від найвищого божества індуської трійці — Брами, Вишну й Шими) й буддизму (релігії східньо-азійських народів — індусів, китайців, японців тощо) або пантеїзму (отождження Бога з космосом. Бог — то природа). Отже, Франко має рацію, коли критикує доповнену нехристиянськими додатками науку про загробне життя традиційної Церкви, але не має зате рації, коли сам хоче доповнити ту саму християнську науку зовсім чужим їй поняттям нірвани (злиття людини з божественною основою).

Франко добре розумів різницю між самою релігійною ідеєю, як суттю духовного життя людини, і з другої сторони обрядовщиною, яка на українському, а в даному випадку, стисліше кажучи, на галицькому ґрунті переходила різні зміни й суперечні явища, перебуваючи між церковним Сходом і Заходом. У своєму в’їдливо сатиричному вірші п. н. “Ботокуди” поет розправляє безцеремонно з тією обрядовщиною, яка релігійно-церковну форму ставила вище від змісту.

Найсвятіше в чоловіка —
Сли він ботокуда хватський —
Крім азбуки, є святий
Обряд греко-уніятський.

Та-бо й обряд се хороший!
В нім зійшлись, як во дні они
В Римі всі боги, з всіх вір
Щонайкращі церемоньї.

І таке його багатство,
І краса його така,
Що ніхто його докладно
В повній цілості не знає.

Чи клякати, чи стояти,
Чи раз, два, чи три дзвонити,
Чи “мир православний”, чи
“Правовірний” говорити,

Як вітварі будувати,
Як ікони малювати,
Чи попам лице голити,
Чи їм бороди держати, —

Все те вкрите тьмою спорів
Ритуально-догматичних,
Все те тягне до таборів
Папських або схизматичних.

Франко пише тут про ті часи — останні десятиліття дев'ятого й найперше двадцятого століття — коли Греко-Католицька Церква в Галичині ще не мала належних стабільних приписів обрядово-літургичного порядку, хитаючись у тому розумінні між романізмом і візантинізмом. Цей брак у цій Церкві існував і після першої світової війни за часів польської окупації (прим. святоюрські “восточники” й станіславівські “западники” в умовах церковної політики єпископа Хомишина). Між першою й другою світовими війнами ті справи були вже далеко більше упорядковані. Запроваджені різні місцеві зміни в обрядовщині, залежні від місцевої церковної влади, не раз створювали хаос у релігійно-церковному житті, а разом із тим і суперечки між духовенством у низах і на верхах.

Мов на знак: одні в церквах
Всі дзвінки покасували,
Другі знов позаводили
Ще й органи та цимбали.

За вівтарі, за ікони,
Хоругви та за монстранці
Наробилось в ботокуд'ї
Страх багато каляманці.

Зразу глухо клекотіло
По всіх ботокудських краю,
Так, як в справжній день літній,
Поки хмари ся збирають.

Далі сипнули статті
Більше-менше наукові,
Що містилися в “Зорі
Ботокудській” та в “Ослові”.

А вкінці ревнули крики,
Скарги, лайки, що аж страх —
По соборчиках, касинах,
По пиварнях і шинках.

Роздалася давня пісня:
“Зрада! Шизма! Гей же! Гала!”
Декуди одверта навіть
Революція настала.

У VII пісні вірша про “Ботокудів” поет оповідає дотепно як
то —

У турецьким здиханаті
В горах, борах з всіх сторон
Жив преславний ботокуда,
Звавсь Нещасний Филимон,

Муж великий во язиці.
(Ботокуди всі великі,
Кожний в чім-небудь). От заким ще
Почались за обряд крики.

Филимон зібрав до себе
Із цілого здиханату
Ботокудів. Як зійшлися,
Він казав заперти хату,

Заслонити вікна й так
До згромаджених промовив:
Ботокуди, стережіться,
Бо чорт лапку нам зготовив!

Слухайте, яку покусу
Наводив сам Бог на мене!
Слухайте й огнем надії
Серце розпалить студене.

В третій день святого посту
Ляг я, трошка утрудений,
І такий мені нараз
Сон приснився божественний.

У дальших строфах Франко виявляє виразно те хитання у
рядях Греко-Католицької Церкви в Галичині між західними й схід-
ними обрядово-літургічними приписами. Поет змальовує яскраво
й дотепно постать греко-католицького священика, явного против-
ника латинізації Греко-Католицької Церкви, який фанатично сто-
їть по стороні церковної східнообрядової політики, але з диваць-
кою ревністю та наївністю прилягає всім серцем і душею до ре-
лігійно-церковної форми, не звертаючи ніякої уваги на саму суть-
зміст релігії. Згідно зі словами поета той священик готовий від-
ректися від самого Бога, щоб тільки зберегти східно-обрядову
форму церковного церемоніялу. Можна більше, ніж сподіватися,
що Франко не оперує тут ніякими видумками, тільки має на увазі
певні постаті з духовного стану тодішньої доби Галичини, які в
своїх шуканнях за шляхами остаточного оформлення Церкви з по-
гляду обряду й літургічних приписів ламали безглуздо списи не за
зміст, а за форму. Поет навіть льокалізує описану дотепно історію
про “Нещасного Филимона”: —

У турецьким здиханаті
В горах, борах з всіх сторон...

Тут найправдоподібніше йде про деканат повіту Турка. Франко — народженець галицького Підгір'я (село Нагуевичі, Дрогобицького повіту) був добре зорієнтований у громадському й церковному житті українського Підкарпаття й тим самим повіту Турка.

У дальших строфах поет змальовує сон, що мав приснитися Филімонові: —

Десь немов входжу я в церкву,
Придивляюсь: що за диво!
Не свої якісь ікони,
Та й стоїть вся церква криво.

Ба, гляджу: іде священник,
Прилякнув і щось потихо
Шепче і лиш раз хреститься...
Ов! — гадаю. — Що за лихо!

Слухаю: органи грають,
Хлопці десь дзвінками дзвонять,
Люди раз в раз то клякають,
То встають... Гадаю: Ов як!

Певно, я в костьолі!... Ні!
Придивляюсь: край престола
На іконах тут святий
Михаїл, а там Микола.

Я задеревів. Аж чую:
Роздається голос з неба:
Най такий ваш обряд буде!
Ні, такого нам не треба,

Господи! — відмовив я.
Чом, хіба ж вам сей поганий?
Знов питає голос з неба,
І гудуть при тім органи.

Не кажу, — відмовив я, —
Щоб поганий, сохрانی, Боже,
Та сумління ботокудське
Зжитись з ним ніяк не може.

А як я вам сам накажу,
Зробите по моїм слові?
Господи, ми й против Тебе
За свій обряд стать готові!

Після такої твердої відповіді “ботокуда Филимона” Богові можна було б сподіватися зі сторони Божої ще твердшої відповіді, чи дії щодо неслухняного греко-католицького священника. А тим часом... —

Отоді просяла церков
Світом веліім без міри,
І пронісся голос: Радуйсь,
Мужу кам'яної віри!

Так твердого обрядовства,
Як в тім смирнім ботокуді,
Не було ні в Авраамі,
Ані в Якові, ні в Юді.

Тож за тебе й через тебе
Весь той рід благословлю я.
Стійте вічно при однім
І співайте алилуя!

В вашім краю най вовік
Релігійних війн не буде!
Не за віру, лиш за обряд
Ботокудські бийтесь люди!

І вовіки твердо стійте,
Хоч би як враги вас тисли,
Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мислі.

Мов апостолам, даю вам
Дар пречудний і великий
Говорити всуміш всіма
Іностраними язики.

А тобі, нещасний Фили-
Моне, чудний дар даю я,
Дар пророцтва, — лиш співай
Без упину алилуя.

Характеристичні тут іронічні слова у вірші (“В вашім краю най вовік релігійних війн не буде!” “Не за віру, лиш за обряд ботокудські бийтесь люди!”), тобто ви духовно нездібні до релігійних змагань, за релігійну правду (“релігійні війни — можливий натяк на добу Реформації, під час якої відбувалися змагання за релігійну правду), тому ботокудські люди (галицькі українці) змагайтеся тільки за обряд — за форму, а не за зміст, за віру. Змагайтеся за мертвецьку форму й співайте “без упину алилуя” — саркастичні слова поета, повні глибокої, з’їдливої сатири на тодішні церковні стосунки серед галицького українства, чи пак галицьких русинів —

греко-католиків, підданих австро-угорської монархії, бо українська ідея викристалізувалася щойно під час Визвольної боротьби та безпосередньо після неї.

І знову міняється картина: все латинство нараз зникає і в церкві все правиться за православними звичаями —

Ледви втих небесний голос —
Все довкола відмінилось:
В храмі щезло все латинство,
Православне все зробилось.

Всі ікони візантійські,
З сонцем, місяцем звіздами, —
Попри мене йдуть ереї
З отакими бородами.

Всі по три рази хрестяться
І поклони покладають,
А трираменні хрести в них,
Де поглянь, усюди сяють.

І сліду нема органів,
Лиш дяків зо сто нараз
Прогриміло алилуя
І тропар на п'ятий раз.

Оповівши той сон, Филимон старається вияснити його зібраним у нього ботокудам та закликає до вірності щодо східнього обряду —

Що сей сон значить? — Стихар
І кадильницю святую
Дайте мі, а я пророчо
Роз'ясню вам правду всю.

Взяв стихар наш Филимон,
Став кадильнищев махати
І против покус бісівських
Голосно псалом читати.

Аж нараз заглаголав:
Стережіться, ботокуди,
Бо велика боротьба
За святий наш обряд буде.

Встануть пастирі безумні,
Встануть і безмозкі вівці
І накинуться на наш
Обряд в божевільній спілці.

Вни трираменні хрести
Захотять покасувати,
А зато дзвінки, органи
В обряд наш понасувати.

Стережіться! Бог не спить,
Хоч здається, що дрімає!
На невірних спаде кара,
Але вірних мзда чекає.

Отож ми держімся твердо
Православія твердині:
Я сам перший запускаю
Довгу бороду віднині.

Коли ж це все дійшло до відома владики, який після чемного
й покірного нагадування розлютився і кинув —

Три чи штири анафеми.
Аж тоді опам'ятались
Ботокуди... Що ми? Де ми?

Так самі себе спитали
І поволі в згоді братській
Повернулись на святий
Обряд греко-уніятський.

Єдине, що залишилося після тієї авантюри “у турецьким зди-
ханаті”, а відтак після навернення ботокудів “на святий обряд гре-
ко-уніятський” — це борода Филимона, якої він не хотів зголити,
символічний вияв твердої вірності “православія твердині” —

Тільки Филимон остоявсь
Твердо з своїов бородою, —
Вже й владика дав му покій,
От, для любого спокою.

Тій “історичній” бороді нещасного Филимона присвячує поет
ще кілька останніх строф у своєму дотепному вірші: —

І та борода його
Історичною зробилась,
Ботокудія на неї
З гордощами вся дивилась.

Навіть чув я, що зложились
Ботокуди околичні,
Щоб по смерті Филимона
Заховать на віки вічні

Бороду його. Є думка,
Щоб, немов святії мощі,
Дать її в “Голодний дім”
І поставити на дощці

У флящині хрусталевій,
Намочену в оковиті.
А над нею написати
Ті слова, зо срібла литі:

Тутка спочиває з Богом
Ботокудії прикраса —
Борода, що, наче прапор,
В лютім бою нам здалася.

Сила сильних, ум розумних
Не могли дійти до того,
Щоб сю бороду звернути
З раз повзятої дороги.

Той, що виплекав її,
Побідив у лютім бою,
Та не силою, умом,
А отсею бородою.

Весь свій вік на бороді
Опиравсь той ботокуда —
Ні давніше, ні пізніше
Не було такого чуда.

Тож зітхніть і тямте час той
Ви, потомки молоді,
Як все ботокудство висіло
На ось тій тут бороді!

Ми навмисне зачитували деякі уступи з віршу “Ботокуди”, щоб дати нагоду читачеві безпосередньо заізнатися ближче з тим віршем для ліпшої орієнтації, як Франко ставився до тих церковно-обрядових справ на ґрунті галицького українства, які не раз далеко переходили межі серйозности та в своїй дрібничковості, буквоїдстві, формалізмі й суперечностях ставали пригожою тематикою для писання сатир, — отаких, як Франкова віршована сатира “Ботокуди”. Вправді мова (поет вживає тут мову народніх мас галицької провінції з деякими “книжними” висловами священничих кіл тодішнього часу), рими, а навіть часами й ритми не дуже вибагливі, але в даному випадку важлива сама ідея віршованої сатири. Правда, гострота тих накопичених церковно-обрядових проблем і суперечностей припадала головно на добу перетворення галицької гілки нашого народу із стародавніх русинів у сучасних

українців, що потягало за собою у дальшій послідовності шукання нових шляхів, змісту й форм між іншим і на відтинку віровизнаневого церковного життя. Та на тлі особливої галицько-рутенської духовності ті шукання нових шляхів ішли не раз разом із виявами такого вкоріненого, заскорузлого консерватизму й назадництва, що хаотизували та карикатуризували поодинокі етапи того процесу. Замість звертати головну увагу на зміст, деякі представники тодішньої провідної верстви галицького суспільства змагалися за форму. Замість дорожити самою Христовою вірою, Божим Словом, поодинокими правдами християнської науки та етично-моральними принципами Євангелії, загаль тодішнього духовенства, у даному випадку, на галицькому ґрунті був цілком захоплений багатьма дрібничковими справами в ділянці обрядовщини. Франко називає іронічно на іншому місці тих гарячих полемістів “алилуйками” та каже з сатиричною згрідливістю: —

Стійте вічно при однім
І співайте алилу!

Це ті “нещасні Филимони” з “турецького здиханату” (деканат повіту Турка), що стоять твердо —

Не за зміст, а лиш за форму,
За слова, а не за мислі.

Що більше. Ті “нещасні Филимони” зі своєю рабською прив’язаністю до дрібничковостей обрядовщини й релігійного формалізму були готові стати проти Самого Бога й Його відвічної Правди:

Господи, ми й против Тебе
За свій обряд стать готові!

Занедбавши проповідування змісту чистої науки Євангелії Христової та поклавши головну вагу на обрядовщину, це довело нарід, як це описує Франко, до ось якого духово-культурного убогства й злиденности:

На стіні розвішані довкола
Дерев’яні дивні богомази:
Страшний суд, Варвара і Микола,
Чорні від диму, мов від мазі. —
Тільки й всього християнства в хаті!
Але є й письменства в ній познаки:
Там під сволоком завитий в шматі
Лист небесний, писаний Бог-зна ким,
Йосифінський*) наказ панщизняний,

---

*) Йосифінський — австрійського цісаря Йосифа І.

Прадідівський квіт на тридцять буків,
Діда скарга за ґрунтець забраний,
Батьків акт ліцитаційний драний, —
Ось весь спадок, що зістав для внуків.

Коли в добі Реформації західньо-європейські суспільства змагалися за релігійну Правду, шукаючи її настирливо та платячи в тих змаганнях дорого Варфоломіївською нічтю й багатьма жертвами трибуналів “святої інквізиції”, галицькі “ботокуди-алилуйки” змагалися за обрядові дрібничковості, замість прагнути до глибшого пізнання Христової науки, її змісту й ідеологічної суті. Тому той, якого ми тепер слушно називаємо великим Іваном Франком, той, який з надмірної любови ненавидів Матір-Русь за її національні хиби (віддаючи одночасно все своє життя, працю й енергію, свої твори, своє серце й думки для свого народу), мав моральне право навіть написати таку глибоку й дуже в’їдливу сатиру, в якій піддав нещадній критиці тодішнє життя галицьких “ботокудів” включно з релігійно-церковним сектором. Він потрапив увійти духово в глибину європейської культури з усіма дальшими дотепними послідовностями того явища, переціплюючи дух європеїзму на західньо-український ґрунт. За те доводилося йому не раз проковтнути не одну гірку пігулку від представників тодішньої провідної верстви галицького суспільства, а при тому й від священничих кіл, які намагалися підтягнути Франкову боротьбу проти надужить і занедбань влади Церкви в суспільному житті під поняття атеїзму. Але Франко не піддавався так, як ті старозавітні пророки з Мойсеєм включно, що казали своєму народові не раз таки гірку правду в очі, дістаючи за це невдячність, удари й каменування. Франко належав до тих нечисленних сильних особистостей великого розміру і незалежного від обставин духа, які входять не раз у конфлікт із власним суспільством та, що найважливіше, уміють витримати на своїх духовних позиціях аж до схилю свого життя. Це не дух суспільного авантюриництва, ані рабського бунту, — це вияв самостійної духовности, надзвичайно сильної особистости, провідницького характеру, непохитної ідейности й вірности своїм принципам та нарешті цілковитої свідомости свого покликання серед власного суспільства, чи народу вказувати йому правильний шлях в історичній мандрівці століть до осягнення великої мети. Треба признати, що ті цитовані вище думки поета, нехай і в сатиричній формі, дуже близькі духові євангельської науки, яка взиває людину шанувати Творця в душі й правді, а не мертвецькою формою без змісту, чи фальшивою побожністю фарисейського життя, що його засудив Сам Христос під час Свого перебування на землі.

Правда, об’єктивний історик не сміє заплющувати очей і на ті невідраді обставини, серед яких доводилося русько-українському, галицькому суспільству кувати свою власну історичну долю. А в

світлі тих національно-суспільно-політичних, культурних і релігійно-церковних обставин оцінка більших і менших промахів тодішньої провідної верстви галицького суспільства, головним ядром якої було наше греко-католицьке духовенство, повинна йти разом із зрозумінням тодішнього нашого становища. При тодішній малій національній свідомості народних мас і політичній невиробленості провідної верстви — все це впливало на легке трактування нас у віденському центрі, а далі й у галицькій адміністрації, що була майже цілком у польських руках, а також і завдяки галицькому москофільству. При наявності далеко сильнішого від нас політичного противника — поляків — та збільшення польського й жидівського елементу (жидівський елемент завжди загально підсилював польську рацію стану!) західно-українських міст, а найперше Львова, важко було закріплювати галицьким русинам-українцям своє культурне, а відтак національно-політичне відродження. У таких обставинах похибки й промахи не тільки можливі, а стають нормальним явищем. Те саме переживала й Українська Церква на галицькому ґрунті. У засяг її поступової українізації та визволення з-під чужих впливів (багато з тодішнього галицького духовенства вживали в себе вдома польську мову та були перейняті духом польської культури) та москофільства входили безсумнівно й проблеми церковного обряду, який як-не-як надає назовні національного духа даній церковній організації. Тому провідні церковні кола в своїй церковній політиці українізаційного курсу звернули головну увагу на обрядові справи. При чому церковну політику треба було проводити в даних обставинах так, щоб з одної сторони триматися Риму-Ватикану, а з другої відгородитися від польської навали своїм власним українсько-східнім обрядом (обряд — греко-католицизм, чи римо-католицизм — вирішував тоді справу національності даної людини). Але при втримуванні того східнього обряду в церковній політиці треба було обминати взірці типово московського православ'я — поперше, щоб знову відгородити себе в своїй українізаційній політиці від московства, подруге, що католицька Австрія при непевності свого східнього сусіда — Росії, “собірателя руських земель”, не бажала аж ніяк мати в своїх границях якогось закаптуреного політичного руху національної меншости за відокремлення, до якого могла б колись зголосити свої претенсії Росія. У таких складних обставинах та при такому політичному досвіді тодішніх русько-українських провідних кіл важко проходили шукання нових шляхів на всіх важливіших відтинках життя суспільства, щоб ними дійти до великої мети, тобто “засісти у народів вольних колі”. Але при всіх тих змаганнях не можна було тодішнім духовним колам заплющувати очей на суттєві справи в релігійній площині, беручи собі за приклад, хоч би й чехів, які своїм національно-релігійним рухом — гуситизмом — наблизилися до сфери тих ідей, що їх проповідувала згодом Реформація. Свого роду

русько-український гуситизм — національний формою, а релігійно-євангельський змістом Рух — нехай і спізнений на кілька століть, був би наочно довів, що українство шукає простолінійних шляхів правдивого християнства. Це щось більше від церковного церемоніялу, літургічних приписів, співання “алилуя”, і тих дрібничкових справ, що їх великий поет підтягає дотепно під символічне поняття “історичної бороди нещасного Филимона”.

Деякі вірші з Франкового “Сучасний літопис” також подають нам погляди поета про віровизнанево-церковні справи на західно-українських землях перед першою світовою війною. Поет віршує: —

“Всю нині житейську печаль відложім!”
Сказали отці єзуїти
І радили руським попам, щоб свій дім
Покинули, жінку і діти.

Це мабуть Франко так розправляєється коротко з римською ідеєю celibату. Так само висміює поет ставлення тодішніх русько-українських греко-католиків до так званих у тодішній термінології “схизматиків”, тобто православних: —

Гов! — крикнув Сильвестер. — Не пхаться вже вам
У Почаїв здалека і зблизька!
Там шизма! Сама Богородиця там,
Як чуємо й та шизматицька.

Це є той віровизнанево-церковний фанатизм і нетолеранція щодо інших релігій і віровизнань, притаманний головно давнішому (дає себе знати й дотепер!) католицизмові. Проти цього й виступав Франко.

Поет присвятив свої вірші також описові деяких моментів із приватного життя духовенства, що попивало знамените італійське вино — *Lacrima Christi* (Сльоза Христова): —

О, радуйся, Риме! Багате зерно
Збереш ти із руських повітів!
Отець Готеровський співає вино
На славу отців єзуїтів.

Не просте ж вино розбудило в нім, бач,
Такі чуття огністі!
Се патрам на радість, а Русі на плач
Було, мабуть, *Lacrimae Christi*.

Якими очима дивився поет на настоятелів духовної семінарії, показує нам вірш, що говорить про те, як то згідно із Сократовою методою (Сократ шукав із свічкою в руках серед білого дня на переповненому людьми майдані... правдивої людини) настоятелі духовної семінарії шукають між собою людини: —

А там у семінарії, що се за рух,
За гамір, за публіка?
З свічками повзуть настоятелі в круг,
Між собою шукають чоловіка.

Окремі місця присвячує поет у своїх писаннях Римові й римському папі. Зацікавлення Риму тодішніми галицькими русинами-українцями Франко характеризує ось так: —

О радість! Так, видно, сам папа святий
Цікавиться вже русинами,
Його святе серце біль тисне тяжкий
Над нашими синами.

І вже про поправу він думає й шле
Побожних отців єзуїтів;
Ті, певне, направлять усе наше зле,
Що йшло з шизматицьких совітів.

О, маймо надію! Коли вже аж Рим
Так дуже цікавиться нами,
То швидко нову благодать ми узрим,
Заллемося з утіхи сльозами.

Про примусове “навертання” єзуїтами Франко часто згадує, завершуючи свою нехить до такого “навертання” віршем: —

Поганий, неситий дракон сей, брати.
І поступу ворог постійний,
Дорогою світла не любить іти,
А се — фанатизм релігійний.

Цікавий також вірш Франка, присвячений римському папі, що віддзеркалює наставлення великого поета: —

PONTIFEX MAXIMUS

(Голова над усіма жерцями — папа римський)

Коли над нами, над небесним зводом
Панує Творець, Пан світам і всім народам,
Що нас огородив тайн вічних огородом,
То Він Єгова, наш Суддя.

Не ти, мізерний черв землі уломний!
Що блиск твоєї панської корони?
Позлітки блиск. А пишність? Бал нескромний.
А Божа власть твоя? Луда.

Побачив я тебе, твій волос срібнобілий,
І думав: “Ні, немає глузду там,
Дім божевільних весь той Ватикан!”
І відвернувся я сумний, оторопілий.

Та в чистім полі, під небесним зводом,
Під блиском зір предвічних мільонів
Я крикнув оддалік від пап, церков і дзвонів:
“Ти Рим, ти бог наш, всежива природо!”

Справді закінчення того вірша, де обожається природу, далеке від євангельського світогляду, все ж таки поет висловлює протест проти свого роду обожання смертної людини — “мізерного черва землі”.

В іншому вірші — “Папі в альбом” Франко пише (подаємо тільки деякі місця): —

На палаті Ватикану
Бачу все криваву рану:
Кров гаряча, мов з вулкану
Лява, серед урагану.
Серед стогонів — прокляття
Завзиває до завзяття,
Кличе пімсти, кличе мести,
Хоче Ватикан рознести.
Кров це тих, що гордо босі
Йшли в огонь по смерть на стосі!
Бо понтифікат огидний
Довговічний та безстидний
Вергнесь в челюсті незримі
У католицькому Римі...
Будем тому дуже раді,
Бо лиш папі місце в аді!
Не допоможуть вже Каїну
Мудрощі Томи з Аквіну,
Ні та гарна — оспорима
Філософ'я Августина,
Не допоможуть понтифексу
Ані приписи кодексу
Санктофіції грізного,
Бо “добра”... вже скрізь земного
Ні святі отці — доктори,
Ні вселенські собори,
Ні методи Торквемади,
Ані відпусти й паради,
Ані молитви й кадила,
Ні метафізична сила,

Ні індекси — конкордати,
Патронати, целібати,
Ні рої ченців — мов секти,
Ні аскеза, сум, афекти,
Ні вервиці, ані пости,
Що в'ялять все тіло й кости,
Ані ітердикт — проклони,
Ані сповіді й поклони,
Ані тайна переміна
(Алкоголю наче зміна)
В кров — вина, а хліба в тіло,
Щоб усе в душі біліло...
Ні беатифікаційні,
Ані всі реколекційні
Хитрощі не вдіють чуда,
Бо що папське — це облуда!

— — —

То ж мов голосом пророка
Всім кажу: “Я без порока!
Може, що зарізко й їдко
Я сказав в житті — бо й дідько
Не один був проти мене
Фіолет — звіря скажене...
От тому мені — на ділі —
Остогидли папські білі
Одяги — та з пресвятими
Їх хрестами золотими
Грубі — мов бочки — тіяри;
Але йде час суду й кари
На гидкий Рим клерикальний,
Розбишацько-феодалний —
Рим, де перший в світі кат
Духа поступу, — а брат
“Во Христі”... де Белzebуб
Право це твое й закон,
Ти ж могучий... мов демон.
Не прощай, пали, карай!
А зайдеш прямісько в рай,
Бож і ти до неба ключ
Маєш — а на мізк обруч!”

— — —

Я ж, не чорт, кажу тобі:
“В цій кривавій боротьбі,
Папо, з поступом наук
Ти пустий сьогодні звук!

А на твій авторитет —
Український я поет,
Месник — революціонер,
Кличу: Годі відтепер!
Маю присуд вже готов
За невинну людську кров —
На твою “від Бога” власть
За весь безмір всіх нещасть,
Що зійшли на людський рід
Через тебе й скрізь їх вброд!
Бачу: ось вже йде час кари —
Громи в тебе б'ють, мов з хмари,
Громи здобутків науки —
Для ще більшої принуки
Всім борцям за викриття
Тайн природи та життя;
Перше вже гніздо валить
Перший грім: твій Рим дрижить,
Папо, Рим старий архів
Папських злочинів — гріхів.
Другий — інші будівлі,
Що “прикрасою” землі...
Третій грімко повалить
Все, що з підлости тремтить.
Врешті прийде перелім
І останній вдарить грім
У католицький весь світ —
І — за мій біль, кривду й піт!”

Ця віршована річ поета далеко не блискуча — ні формою, ні змістом. Цей вірш був написаний 26 травня 1916 року, отже, перед самою майже смертю великого поета (за два дні перед смертю). Самий вірш — невибагливий, але зміст його цікавий, бо відкриває Франкову душу, в даному випадку його ставлення до католицизму. Правда, тоді Франко був уже дуже хворий, не тільки з фізичними, але й психічними недомаганнями, що й відбивалося на його творах, писаних останніми часами перед відходом від нас, проте свою думку про Рим і католицизм він мав вироблену віддавна. Коли б Франко написав був вірш про папу на кілька або кільканадцять років скорше, то напевно там не було б такого гострого тону й такого способу вислову ідеї й форми, хоч напевно не було б там і вихвалляння й звеличання. В останньому часі життя, коли недуга збільшилася, Франкові, який був у конфлікті з суспільством (тобто тодішніми провідними колами) тим більше не залежало вже на людській opinio і він висловлював те, що наболіло в душі під час його нелегкого, повного праці, змагань і ударів від своїх рідних, жит-

тя. Ті удари дісталися йому й від українських духовних кіл. Цей зацитований вірш поет дав під самий кінець свого життя, виявивши їм вибухово-вулканічну реакцію на ті удари:

...І останній вдарить грім
У католицький весь світ —
І — за мій біль, кривду й піт!

З прози Франка належить згадати його оповідання “Чума”, де він змальовує по-мистецькому картину нездорових взаємин між латинськими монахами, отже, донощитство, взаємне недовір’я, ворогування, типово негативні риси єзуїтських хитрощів тодішніх патрів, які дивилися згори на “шизматиків” і хотіли “навертати” їх на лоно католицизму, а самі недомагали в християнському житті. Ті патри (ксьондзи) вважали “шизматиками” навіть греко-католиків, які на їх думку замало були вірні Римові й у душі сприяли більше чи менше “шизмі”, тобто духові й порядкам Східньої Церкви. А багато українських греко-католицьких священників толерувало те закорінене східняцтво серед своїх вірних — на думку латинських патрів (тобто польського кліру) — і також сприяло в душі “шизмі”. Не зайво буде зацитувати деякі важливіші витяги з Франкового твору “Народна справа й попи”, Нью-Йорк, 1918 (цю саму книжечку написав і видав був І. Франко у Львові в 1898 р. під заголовком “Радикали й попи”). На стор. 6 він пише: “Як знаємо, Христос не встановлював ніяких попів, а тільки вислав у світ апостолів і учеників, щоб учити всі народи. Найліпші з-поміж тих апостолів звали себе “слугами слова”, але ніколи не вважали себе його панами. І завжди пізніше бувало так, що в часі упадку правдивої релігійності попівство вважало себе за одно з вірою, з церквою, уважало себе паном Церкви і паном Слова Божого, а тільки в часі розцвіту правдивої побожності і релігійності підносилося до того становища: слуг слова і слуг Церкви, тобто слуг того загалу, тих бідних, темних і обтяжених великим горем життя”.

Стор. 7: — “Ні і ще раз ні! Не на попах стоїть християнство. Сто літ тому сказав один учений німець, і тепер можна сміло повторити його слова: «Християнство стоїть не на попах, а наперекір попам і можна се вважати за один із доказів його великої сили, що, не вважаючи на своїх попів, воно простояло стільки віків»”.

Стор. 7-8: “Але як поодинокі люди, як горожани конституційної європейської держави при кінці XIX віку ми всі, радикали і не радикали, маємо запевнену основними законами свободу думок і свободу вірувань. Вільно нам і треба навіть нам кожному і в релігійних питаннях думати, вчитися, просвічуватися, шукати правди. Сего нам не можуть заборонити ані попи, ані біскупи, ані кардинали. Коли наші попи, самі не раз малоосвічені в справах релігії, кожне таке шукання правди, кожную свободну думку вважають за ересь, за злочин, за переступок проти релігії і проти свого попівського

маєстату, то тим вони тільки шкодять тій справі, яку нібито боронять. Бо може бути, що одна частина вірних послухає їх, а друга ні. То що тоді буде? Ті, що їх послухають, будуть мусіти притлумити у собі всяке думання про справи релігії, отже, з часом заглушать у собі всяке релігійне чуття, дійдуть до того, що релігія зробиться у них простою привычкою, пустою і мертвою формою, забобоном. Годі заперечити, що вже й тепер власне такі люди є найлюбіші овечки для великої частини наших панотчиків, бо таких найлегше водити, голити і стригти. Але не забувайте, що се люди в ґрунті речі зовсім безрелігійні; вони вірять в попа, а не в Бога. А ті, що не захочуть слухати попа, що захочуть справді доходити до щирої релігійности, до згоди слів і думок з ділами, ті будуть окричані за еретиків і будуть мусіти відвернутися від Церкви. Чи сего бажається теперішнім оборонцям правовірности у нас?

І якби ще ота нагінка за радикалами була спричинена правдивою вірою, правдивою релігійністю у наших попів! Власне противно! оскільки їх знаємо, значна частина їх сама ні в що не вірить, сама живе без релігії в душі, кормиться тільки голим обрядом, держиться церкви, як говорили давні латинські попи: “Не задля Ісуса, а задля насущного хліба”. Ми знаємо особливо чимало таких попів, що самі, ні в що не вірячи, удають страшених релігійних загорільців, гримлять на соборчиках і на проповідях проти безбожників і радикалів, а потихо кажуть: “Що ж, чоловік мусить жити, то й мусить грати комедію, за котру йому платять!” Певна річ, ми знаємо і глибоко поважаємо також кількох правдиво релігійних попів, але сих швидко можна пізнати: на соборчиках і зборах вони тихі, не гримлять, на проповідях їх слово нав'яне теплою любов'ю, у них все і порада, і підмога для вбогих, для покривджених, для заблуканих. Вони не бажають стосів і Сибіру для вільнодумців, а держаться більше Христових слів: “Хто з вас сам без гріха, нехай кине на неї каменем”. Чи багато маємо таких попів у краю?”

Стор. 17: — Скажемо коротко: не попи удержали руську народність, а хлопцї”.

Далі Франко оповідає, як то давнє духовенство було спольщене й не допускало освіти до народу, і рідної мови. Поет подає до загального відома, які прикроці й глузування довелось пережити Шашкевичеві, Головацькому й Вагилевичеві, а головню Шашкевичеві від провідних кругів тодішнього руського, греко-католицького духовенства за “Русалку Дністрову”, написану народньою мовою, тобто русько-українською. Ахілесовою п'ятою Франкового твору була без сумніву початковість і недорозвиненість, і самий тон цілої назагал брошурки, що її написав Франко проти “попів” чи “попівщини” в дусі тодішньої доби й стилю наших радикалів. Проте, відірвавшись у думці від самої форми й тону, треба визнати, що в зацитованих місцях Франкового твору є досить багато думок, згідних з євангельськими ідеями.

Зокрема у Франковому творі на увагу заслуговує закид русько-українському духовенству, що воно, мовляв, “кормиться тільки голим обрядом” та держиться Церкви не задля Ісуса, а задля насущного хліба. Суспільні умовини галицького села, а ще й до того на підгір’ї, чи в горах, були жалюгідні. Малоземельні селяни гірко бідували, а вже на переднівку доводилося голодувати, бо не вистачало хліба й навіть картопель до часу нових жнив. Тоді, коли багато селян мали по два-три морги поля, священник на селі за часів Франка користав у середньому з 60-70, а то й не раз 100 моргів поля, мешкав вигідно на приходстві з садом, городом та мав кілька, або й кільканадцять штук худоби, коні з візком, не числячи вже курей, гусей та качок. До того одержував ще й державну платню. Крім усього того священник брав гроші за треби — шлюби, похорони та інші церковно-обрядові відправи. Траплялися часто такі священники, які здирали з бідного селянина останній гріш, чи мішок збіжжя за похорон, відмовляючись ховати покійника без плати. Така соціяльна нерівність кликала помсту з небес. Вона була тим більше жахливою, що з нею була пов’язана духовна особа, яка з амвону в церкві навчала, як треба жити й любити свого ближнього.

Франко, який знав дуже добре соціяльні умовини галицького села, не міг не обурюватися проти наявних фактів кричущої суспільної несправедливості. У світлі модних тоді кличів соціялізму такі факти мобілізували тодішніх поступовців, до яких належали наші радикали, а між ними й Франко, та поглиблювали протидуховні настрої. А такі протидуховні настрої в поодиноких осіб перетворювались у релігійну байдужість, а то й не раз у явне безбожництво. У людей менш критично вдумливих погані людські вчинки йшли через те на рахунок самої ідеї. Франко — людина великого розуму й серця усе те бачив та глибоко болів з цього. А як сильна особистість — боровся проти того живим словом і пером. Тому наробив собі ворогів у рядах духовенства, з якого деякі окричали його “безбожником”. Така й є генеза Франкового “безбожництва”.

Згадуючи про ті справи, не можна поминути мовчанкою **Михайла Драгоманова**, який громив тодішнє назадництво церковних і світських кіл та вказував на гідні уваги взірці з життя суспільств Західньої Європи, а в тому й на протестантизм, який імпував свободою думки й слова, духом релігійної терпимости та духовною культурою, базованою на євангельських засадах ідеологічно-догматичного й етично-морального характеру. Обговорюючи від’ємні риси духовенства східної України, Драгоманів у зв’язку з тим звернув увагу на реакцію української людности в напрямі протестантизму (М. П. Драгоманов, Вибрані твори, I, Прага, 1937, стор. 106-107). Драгоманову імпувало, між іншим, те, що протестанти ввели народню мову до Богослужень, а перш за все прийняли курс перекладів Святого Письма на народні мови поодиноких народів.

У зв'язку з тим він каже: “У XVII ст. у нас запанувало в країнах, що їх козаки відбили від Польщі, архієрейство та попівство православне, а в тих, що zostались під Польщею, уніяцьке. І церковне панство не потерпіло такого хлопського непорядку, як переклади Біблії та інших церковних книг на просту народню мову. Так, наша народня мова й не визволилась з-під церковно-слов'янської чи старо-болгарської мови через те, що наша країна не пристала рішуче до всеєвропейського руху протестантського” (там само, стор. 278). Позатим Драгоманів підкреслює, що релігія — це особиста справа кожної людини та що люди різних релігійних переконань можуть один із одним співпрацювати, як громадяни якоїсь одної держави. Він каже: “Розумні люди тепер розуміють, що віра — справа особиста, а податки і лад державний — справа спільна, — і про віру можна й сперечатись (звичайно, тепер не лаючи одне одного і не проклинаючи, як перше), а в спільних справах іти в згоді до загальної мети” (М. Драгоманів, Про волю віри, Нью-Йорк, стор. 26-27). Ту істину, яку висказав Драгоманів щодо релігії, як особисту справу кожної людини, понад півстоліття тому, наші земляки православні, чи католики починають розуміти, і то лише частково, щойно тепер на еміграції, коли живемо в морі американських громадян різних релігійних переконань, та бачимо наглядно, що ті люди різних віровизнань можуть співпрацювати один з одним, як громадяни одної держави.

Повертаючись до справ, пов'язаних з І. Франком, не зайво буде підкреслити, що великий поет мав у даному випадку ті самі погляди, які, згідно з повищими питаннями, висловив Драгоманів. Франко, Драгоманів і Павлик — це ж властиво одна, якщо можна так висловитися, політично-суспільна школа, яка заактивізувалася світоглядом й практично в програмі тодішньої радикальної партії. Стоячи на антиклерикальних застарілих позиціях, і пропагуючи вільнодумні погляди щодо всіх віровизнань і релігій, навіть до крайньо раціоналістичних течій включно, вони підтримували протестантизм, як західно-європейський релігійний Рух, враховуючи його західно-європейське походження, культуру й брак світоглядомі наступальної й загарбницької політики, якою відзначався довгими століттями католицизм. Драгоманів не цікавився евангелізмом з чисто релігійних мотивів, тобто в тому розумінні, що він шукав релігійну Правду з метою свого вічного спасіння. Він трактував Єв. Рух як світоглядомі союзника проти назадняцьких церковно-культурних взаємин східної й західної України в умовах “малоросійського” православія й русько-галицького греко-католицизму. Справді І. Франко був світоглядомі пов'язаний з драгоманівським рухом, але та драгоманівщина в нього приймає характер більш академічного вигляду справ, визволених із залишків зниклих явищ політично-партійної буденщини. Тому релігійна ідея, а в тому й християнство, виступають у Франка назагал самостійно,

власне без виявів крайностей у культурі та в законах і формах суспільного життя, питомених драгоманівщині. З тверджень евангельського характеру, що їх висуває Франко, пробивається дух активізму й сила дії. Той активізм і сила дії самозрозумілі, бо великий поет один із тих Каменярів, що віддають усе своє життя, свою працю й зусилля для великого діла — з твердою й непохитною вірою, що своїми власними руками: —

— — — — —
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

У тій своїй піонерсько-каменярській діяльності великий поет висуває не раз найбільші вимоги й заклики до праці в загально-людському житті, а в тому й християнському, у протилежність до байдужої реакції сучасних християн на діяльність безбожників. Це яскраво відбивається в його вірші “Блаженний муж”, що збігається тематично із змістом першого псалма. Не зайво буде пригадати, що й Шевченко перевірявав перший псалом. Тільки Шевченко притримувався змісту при віршуванні, а Франко використав саму тему. Коли в псалмі говориться — Блаженний чоловік, що не ходить на раду безбожних, отже, ідея байдужого спротиву, то Франко в своєму вірші немов радить чесному мужеві йти на раду безбожних і там активно виступати в обороні правди.

Не зайво буде також відзначити, що в Франковому вірші “Блаженний муж” поет також до певної міри послуговується мотивом із свого життя, бож ціле його життя було активною боротьбою проти “ради безбожних і злоріків” серед русько-українського суспільства Галичини. “Блаженний муж” у тому вірші — це психологічний тип саме І. Франка. Подаємо тут згаданий вірш: —

БЛАЖЕН МУЖ, ДЖЕ НЕ ІДЕТ НА СОВІТ НЕЧЕСТИВИХ

Блеженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить,
Що безтурботно в соньмищах лукавих
Заціплії сумління їх термосить.

Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
Коли заглухне й найчуткіша совість,
Хоч диким криком збуджує громаду
І правду й щирість відкрива як новість.

Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть як дуб посеред бур і грому.
На згоду з підлістю не простягає руку
Волисть зламатися, ніж поклонитись злому.

Блаженний муж, кого за тее лають,
Кленуть і гонять і поб'юють камінням;
Вони ж самі його тріюмф підготовляють,
Самі своїм осудяться сумлінням.

Блаженні всі, котрі не знали годі,
Коли про правду й справедливість ходить:
Хоч пам'ять їх загине у народі,
То кров їх кров людства ублагородить.

“Блаженний муж” Франкового вірша — це той “вічний революціонер”, дух, що тіло рве до бою”. Це тип Мойсея, що, хочачи-нехотячи, був у сталому конфлікті зі своїм суспільством, що його вивів з Єгипту — дому неволі. Але той “блаженний муж” може означати й збірне поняття у біблійній тематиці етично-моральних домагань, заактуалізований і перевірений довільно в Франково-вірші.

Під збірне поняття може підпадати й загал Українського Євангельського Руху, якого історичний шлях з одної сторони був покритий терням, а з другої був багатий уже в добі великого поета на благородні духовні піднесення, серед яких започаткувалося живе євангельське діло, повне трудів і небезпек в атмосфері жорстокої нетерпимости, жертвенности, сили духа й чину та самовідречення із втратою здоров'я й життя включно. Це були ті піонери Українського Євангельського Руху, що змагалися на духовних барикадах з “радою безбожних і злоріків” в обороні євангельської правди, — лаяні, проклинані, гонені й не раз побивані камінням. Вони легковажили форму, а боролися за зміст згідно з висловом самого поета, “підносячи за правду голос свій”. Такий стан тривав на Рідних Землях аж до нашого виходу на еміграцію. Перед тим була загроза від білої “ради безбожних і злоріків”, а тепер маємо ще більшу загрозу від червоної. Не один судовий акт дає наочний документ, які страхіття доводилося часто переживати під час таких релігійних переслідувань, під час яких єдиним аргументом проти євангельської проповіді, поширення євангельської літератури й богослужбних зібрань була часто брутальна фізична сила. Ті наші євангельські піонери — це також духовні Каменярі, які лупали молотом Божого Слова тверду, гранітну скелю людських забобонів, релігійного формалізму й затверділих людських сердець, щоб збудувати не раз і своєю кров'ю шлях релігійно-євангельському поступові, визволеному із залишків звиклих явищ людського недосконалого духа й релігійно-віровизнаневого ворожого

ставлення до духовного росту. Працюючи серед таких більш як невідрадних обставин, вони могли про себе сказати: —

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла.
І молота із рук ніхто не випускав.

Коли великий поет писав той вірш (1878 р.), на східньо-українських землях сходила зоря стихійного Українського Євангельського Руху у важких умовах релігійної нетолеранції та переслідувань представників і прихильників “штунди”, цебто євангельського християнства від церковних кіл, адміністраційної влади та підбурюваних народних мас. Подібно до першої доби історії християнства, — Апостольської Церкви, — перші сторінки історії цього Руху, просякли кров'ю, потом і сльозами піонерів того самого Руху, творили перший розділ його мучеництва. Згадані піонери заслуговоюють на те, щоб їх назвати Ісусовими Каменярами.

Хочемо закінчити розділ про І. Франка підкресленням його рішучої боротьби словом і пером проти кволости, як у площині національно-громадського життя, так і на відтинку церковних стосунків та проти системи протегування форм коштом змісту, а на релігійно-церковному ґрунті проти обоження релігійного формалізму й обрядовости при одночасному легковаженні світоглядово-догматичних підстав Христової Науки — Біблійної Правди.

Високопоетичною картиною, яка віддзеркалює віддання великого поета ідеї правдивого служіння Богові, — не бездушною, мертвецькою формою, а повним живої віри змістом, може послужити неоціненній поетичній й духовній вартості фрагмент (уривок) з його “Мойсея”, де представлена молитва єврейського пророка до Єгови: —

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінню тім небо — гора,
Мов цариця в пурпурі,
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних гігантів.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сьйві небес,
В пурпуровім промінню
Колосальний його силует
Видно геть у пустиню.

І летять із гебрійських шатер
Затурбовані зори,
Мов гінці до гіганта того
На осяяні гори.

“Це Мойсей!” — одні одним уста
Промовляють несміло,
Та не вимовлять того, що там
У серцях зацеміло.

Це Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо бode,
Мов полум'яним рогом.

Хоч заціплені міцно уста,
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Піднімається сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полуденний демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея, мов руки чийсь,
Підіймають все вгору.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазга вершини,
І лягла величезная тінь
Від вершин до рівнини.

І паде величезная тiнь
Вiд Мойсея востанне
Аж униз на гебрeйськi шатра,
Мов батькiвське прощання.

А по таборi пострах iшов:
“Боже, щоб у цю хвилю
Не заляв нас пророк, бо клятьба
Мала б дивную силу!

“Вiд такої молитви тремтять
Земляниi основи,
Тають скелi, як вiск, i дрижить
Трон предвiчний Єгови.

“I як вiн заклене нас тепер,
I як сонечко сяде,
То весь люд i весь край цей вночi
Без полики пропаде!”

А Мойсей борикався, горiв,
Добивався до цiлi,
А як нiч залягла на горi,
Впав на землю зомлiлий.

Поетично представлена вище гаряча молитва Мойсея, в яку Божий пророк вложив найбільшу частину свого духовного “я”, мовчазлива устами, але голосна духом ревности й побожності, без ніяких форм церемоніалу, але зате багата змістом глибинних почувань і виявів відданості й вірності Єгови, — це й є один із найкращих взірців правдивого почитання Творця в євангельському стилі, тобто в душі й у правді. Ісус Христос про це навчає: “Бог є Дух, і ті, що Йому вклоняються, повинні в душі та в правді вклонятись” (Єв. Ів. 4:24). Таке почитання подобається Богові. Тут Франко дав дійсний приклад того, що це значить змагатися за релігійний зміст, а не за форму. І Франко показав нам не тільки, як треба працювати в усіх ділянках національно-культурного життя, але й також правдивий шлях духовного походу людини на вершини правдивої релігійності євангельського стилю.

Ближчі зацікавлення Франка студіями над Святим Письмом обох Заповітів мусіли мати без сумніву більший, чи менший вплив на світогляд великого поета. Зіставлення самої тематики новозавітного канону і його догматичних та етично-моральних принципів з релігійною дійсністю могли тільки скріпити опозицію великого інтелектуаліста до традиційної Церкви, її навчання й порядків. Та поет далеко не жив самими тільки запереченнями. Він видав безцінну духову скарбницю позитивів творчої думки, слова й чину, залишаючи їх у спадщину своєму народові. А до них на-

лежить і високопоетична сцена молитви Мойсея. І. Франко виводить у поетичній картині “Мойсей” ту від’ємну силу, протилежну до Божої величності й всесильності, яка спокушує Мойсея. Справді пророк відповідає на ті спокуси: —

Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім’ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним.

Проте таки демонові щастить нарешті обманути й спокусити Мойсея, показавши йому той довгий і важкий історичний шлях, яким мав іти жидівський нарід у різних етапах своєї бувальщини — від зайняття Ханаану й збудовання своєї держави до асирійської й вавилонської неволі, відбудови державности та збурення Єрусалиму й розсіяння. Одним словом, мовляв, Єгова веде Свій нарід не до Обіцяної Землі, а до пуступової загибелі. Та картина, що її показав демон, заломлює духовно великого пророка: —

І поник головою Мойсей:
“Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирвуться вже
Люду мому з неволі?”

І упав він лицем до землі:
“Одурив нас Єгова!”
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова.

Сатанологічний мотив виступає тут у характері біблійної сатанології — Азazelь, темний демон пустині спокушує пророка. Його не видно, але пророк чує його облудний голос. Після того, як Мойсей висловив богохульні слова: “Одурив нас Єгова” — відізвався Божий голос. І знову не видно навіть загальних контурів постаті Єгови, тільки чути Його голос серед тиші, що настала після жахливих громів і блискавиць у пустелі. Черпання повними пригорщами зі скарбниці біблійної символіки при писанні поеми “Мойсей” свідчить про те, що Франко знав добре Біблію. А знання Біблії, як Старого, так і Нового Заповіту, давало йому аргументи проти традиційної Церкви.

Не зайво буде присвятити увагу й поетичній творчості **Панька Куліша**, одного з перекладачів Святого Письма на українську мову, Шевченкового друга й Кирило-Методіївця, відомого речника ідеї пов’язання України з вселюдськими ідеалами на ґрунті світової культури. М. Грушевський (З історії релігійної думки на Україні, нове видання, 1962, стор. 132) влучно характеризує “трійцю”

головних ідеологічних стовпів Кирило-Методіївського Братства”: — “І коли Т. Шевченко між кирило-методіявцями був речником передусім домагань соціальних, а М. Костомаров — історичних українських традицій, то П. Куліш був проповідником єднання України з Вселюдством на ґрунті культури. “Той культуртрегерський (що поширює культуру) дух Куліша був одним із головних факторів його праці при перекладі Біблії. М. Грушевський про це пише таке: “Так культурна програма нерозривно зливалась для нього з програмою релігійною і освітньою. Свої погляди молодих літ на цю справу він досить яскраво з’ясував у своїх споминах... про Кирило-Методіївський Гурток. А для характеристики його поглядів із часів старости можна подати такі уступи з його поезій: —

“Старі жиди буяли в синагогах,
Нові буяють по святих церквах,
І профанують розп’ятого Бога
В своїх ледачих, митарських ділах.

І завдають Йому новії рани,
І тернієм новим Йому главу
Вінчають, і, мов чорні врани,
В’їдаються в криваву плоть Йому.

Та не знущаються над ним так много,
Ба і во “во дні великого поста”,
Як в оний день, що з розп’ятого Бога
Створять собі воскреслого Христа.

Воскрес, воскрес! І раді, що не встане
За тридцять злотих проданий їм Бог,
Очима скорби й ярости не гляне
На святотатний і кошунний торг.

. . . . .
О, Спасе, мучений спасенниками злими!
Покинь їм всі Твої храми і всі каплиці
З жертвами пишними, наданнями царськими
І навіть з лептою смиренної вдовиці.

Вселися в храм новий, в храм духа животворний,
Що обіцяв еси создати на руїні;
Нехай почезне в нас жидівський торг тлетворний
І віра праведна засяє на Україні!

Я не палю по капищах кадила,
Не чаю від покійників чудес,
Що чернь важними шатами покрила
І низвела на торжище з небес.

Не стукаюся я до царя й цариці
У чотирнадцять золотих воріт:
Про мене, до їх пишної столиці
Позаростав би вже травою й слід.

Я атеїст, що знає тільки Бога,
А чорта і святих не признає...
Ні, не лякайся, душе моя убога:
І чорти, і святі про тебе є!”

Далі Куліш пояснює, про яких святих і чортів він думає: це носії доброго і злого в українській минувшині й сучасності. “Отце ж, душе, такі твої святії, яких Ти чествуєш і любиш, а чорти пекельнії — о, світе злочестивий, о, світе пакосний! — їх повен ти!” (М. Грушевський: “З історії релігійної думки на Україні”, друге вид. 1962, стор. 133-134).

Далі тут подаємо вірш-молитву П. Куліша п. з. “Всесильний! Я тобі молюся...”, яка каже нам про глибоку віру Куліша в Бога та його розуміння свого Творця. Тут треба конче додати, що ця молитва має вже тепер свою мелодію і співається в українських протестантських Церквах. Оце вона:

“Всесильний! я Тобі молюся,
Я атом космосу Твого.
Хто Ти? Який? Даремно пнуса!
Ніколи не збагну того!

Во-вік наука не обійме
Того, що Ти створив еси;
Даремно розум наш криластий
Шукаю краю небеси.

Знемігшися, на ту пилину
Спускається, що ми звемо
“Вселенною”, що на хвилину
Її в імперії рвемо.

І тут безодня животвору.
І тут премудрість без кінця!
Однаково горі й долині
Шлеш проміні Свого лиця.

Молюсь: Не дай мені з розпуки
Зректися розуму свого;
Нехай наука не погасне
В проміннях сяєва Твого!

Нехай мій дух в земній юдолі
Не знижується до звірят,
З Твоеї пресвятої волі
Нехай на-віки буде свят!”

Усе ж таки головний наголос тут у думках Куліша, то його протест проти релігійного формалізму та ритуалізму. Правдивий храм Творця — то “храм духа животворний”.

На увагу заслуговує також вірш **Остапа Левицького** п. н. “Сповідь”, де поет виступає проти спроб представляти Бога в людській подобі: —

Не вірю в Бога я такого,
Що тільки в небі Він сидить,
Тьма ангелів довкола Нього
Лиш все в лице Його глядить.

Мій Бог усюди пробуває,
Де тільки зір ся мій опре,
А хоч і плоти Він не має,
Мій дух Його вбачає все.

Не можу й сьому віри няти,
Аби до Бога менший брат
Інакше мусів промовляти
Як шляхтич — пан, а ще магнат.

Мій Бог однаково всіх приймає,
Чи хто убогий, чи багач,
Аристократів Він не знає;
Мій Бог справдешній демократ.

Не вірю я, що в бій кровавий
Одних на других Бог веде;
Навідворот, мій Бог ласкавий,
Він мир і згоду всім несе.

Не вірю я, що Бог давніше
Жидівський люд Собі зібрав,
Бо де ж би Він ся окреміше
В таких нехлюях любував.

Не вірю я, що Божа Мати
Так полюбила поляків,
Що аж зволила ся вінчати
Корунов польських королів.

Ще гріх один — і непростимий
Тяжить на мні: не вірю в те,
Що хтось там є непогрішимий,
Що лиш католик в небо йде.

Ну, вже із того мож пізнати,
І кожний дяк вам се повість, —
Що я нехтую всі догмати, —
Я очевидно — атеїст!

Коли вилучити із зацитованого вірша Остапа Левицького антиюдаїстичний уривок, як слід нерозуміння Старозавітньої релігії Ягвізму, самий вірш — то протест проти фальшивого поняття Божества. На увагу заслуговує в даному випадку антиклерикальна й взагалі антикатолицька нотка: —

...не вірю в те,
Що хтось там є непогрішимий,
Що лиш католик в небо йде.

Дуже можливо, що поет ужив слово “непогрішимий” замість “непомильний”, бо так йому виходило до риму. Коли б так було, то поет виступав би тут проти догми непомильності папи. Якраз у добі О. Левицького твердження про непомильність папи було ще зовсім свіжою постановою (оголошення непомильності папи під час Першого Ватиканського Собору 1870 року). Останній вірш, де говориться про “нехтування догматів”, також промовляв би посередньо за нашою концепцією. Свіжа ще тоді постанова Собору про непомильність папи викликала внутрішню опозицію в лоні Католицької Церкви та відбилася головним відгомоном у цілому католицькому світі, викликаючи протест інтелектуальних кіл, які окреслили ту постанову як акт, незгідний з людським розумом і наукою Слова Божого (папи в минулому проголошували й чинили такі речі, що їх аж ні як не можна погодити з твердженням непомильності папи навіть тільки тоді, коли він говорить з катедри). При кінці вірша поет з іронією каже: —

І кожний дяк вам се повість, —
Що я нехтую всі догмати, —
Я очевидно — атеїст!

Того роду антиклерикальні погляди та спротив очоловічування Бога окреслювано... “атеїзмом”. Такими “атеїстами” були — Шевченко, Франко й десятки, а то й сотні інших заслужених для української культури наших людей.

Як протест проти релігійно-церковного формалізму й речей релігійного культу маємо вірш **Осипа Маковея** — “Хрест”: —

І тут у горах хрест! От край проклятий!
Куди не глянеш, Бог на хрест розп'ятий.

Знання нема, а скрізь безодня віри,
І всюди рабських шибениць без міри.

Землею гомонять пісні воскресні,
А люди ждуть на ласощі небесні.

Споганюють святе лице природи
Страшним кінцем Христової пригоди.

Самі ж ідуть чортівськими шляхами —
Звірюки від колиски аж до ями!

О, Христе, глянь: ті Юди та Пилати
Від Тебе ждуть небесної заплати!

Хрестом Твоїм зацитькують сумління,
А їх серця, як ті хрести — з каміння.

І шибениця в їх домах єсть Богом,
А Ти стоїш, Ісусе, за порогом...

Вірш Маковей “Хрест” подібний своєю тематикою до цитованого вище Франкового вірша “Христос і хрест”. Як в одному, так і другому вірші змальований дивовижними рисами поетичного слова один із виявів релігійного формалізму — самий культ хреста, як такого, що символізує Христові страсті. На перший погляд немає тут нічого злого й противного Христовій науці. Перехожі люди знімають набожно шапки перед хрестом, хрестяться, а навіть іноді приклякають перед ним на молитву. Така релігійна практика свідчить на перший погляд про побожність людини. І взагалі велика кількість придорожніх хрестів повинна б свідчити про релігійність людности. Це без сумніву свого роду релігійність, але вона не має глибших коренів у Христовій науці.

Самий культ хреста — мертвого дерева, чи каменя не може з’якшити людських кам’яних сердець і змінити людський характер на кращий. Це може вчинити тільки вічно живий Христос, Який стукає до дверей людських сердець, а люди Його найчастіше не пускають і Він залишається за порогом. Часто-густо не пускають Христа до середини своїх сердець саме ті люди, які у виявах свого релігійного формалізму й зовнішньої набожності захоплюються почитанням самого хреста, тобто шибениці з доби стародавнього Риму, забуваючи про Того, Хто висів, страждав і помер на ньому заради спасіння людства. Тому Маковей слушно закінчує свій вірш багатомовними словами: —

І шибениця в їх домах єсть Богом,
А Ти стоїш, Ісусе, за порогом...

Це майже таке саме, якби хтось тепер шанував шибеницю (а то й ешафот чи електричне крісло!), замість того новітнього героя, що завис на ній во ім’я любови й посвяти за свій нарід. У тому дусі й пише Маковей, назвавши хрест шибеницею, тобто знаряддям до виконання смертної кари, але така назва хреста блюзнірська і аж ніяк не годиться до шанування навіть у символічному розумінні.

Наш розділ аж ніяк не претендує на те, що він може вичерпати тему, яка вимагає окремого твору для цього. Є ще багато місць у творах українських поетів і письменників, а вже тим біль-

ше на сторінках світової літератури, де світочі поетичного, прозаїчного й драматичного слова як у нашій, так тим більше світовій літературі висловлюють свої критичні думки, подібні до тих, що їх ми тут цитували щодо хиб, а зокрема щодо релігійного формалізму традиційних чи навіть протестантських Церков. Ми подали тільки деякі важливіші приклади з нашої літератури, трактуючи тему, як один тільки розділ, отже, уривково на тлі цілого нашого твору, мета якого — подати нарис, а щонайменше матеріал до історії Українського Євангельського Руху.

Крім поезії, не зайво буде присвятити трохи уваги й прозі не тільки представників, як у нас не раз називають, красного письменства, але й науковій, філософській і публіцистично-політичній літературі, де знаходимо критичні зауваження про хиби й формалізм на християнському ґрунті, або висловлені симпатії до світла євангельських ідей та до протестантського Руху. На увагу заслуговує тут найперше своїм релігійно-політичним змістом і біблійною формою висловів український політичний твір XIX століття, що його написав найправдоподібніше Микола Костомаров — релігійно-національно-політичне “вірую” Кирило-Методіївського Братства — **Книги Битія Українського Народу**. На початку Книги Битія автор подає короткий конспект всевітньої історії, як вступ до нарису історії України. Згадуючи про романські народи, автор каже, що вони “вимислили голову християнства — папу, і той папа видумав, що він має владу над усім світом християнським, ніхто не повинен судити його, а що він задумає, те буде гарно”. За те, між іншим, і докоряє автор Книг та критикує “романське племєно”. Щодо германських народів автор Книг говорить ось що: “І племєно німецьке — народи німецькі, прийняли благодать і стали увіходять у пушу силу і жизнь нову і просвіщенність, і благословив його Господь, бо вони ще лучше прийняли віру, ніж Греки й Романці, і з’явивсь у них Лютер, який почав учить, що повинно християнам жити так, як жили до того часу, коли поприймали і попереверчували ученіє Христово царі і пани, і щоб не було неподсудимого голови над Церквою християнською — папи, єсть бо єдин глава всім — Христос. Але і Німці не зовлеклися ветхого чоловіка, бо зоставили у себе і королів і панів, і ще гірше дозволили замість папи і єпископів орудувать Церквою Христовою королям і панам”. У протилежності до інших народів і держав змальовує автор Книг Битія Україну. “І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпоновала собі козацтво...” — “...коли пани та єзуїти хотіли насильно повернуть Україну під свою владу, щоб Українці-християни повірили, буцім справді усе так і єсть, що папа скаже, — тоді на Україні з’явилися братства так, як були у перших християн, і всі, записуючись у братство, був би він пан чи мужик, називались братами. А се для того, щоб бачили люди, що в Україні істинная віра, і що там не було ідолів, тим то там і ересі жадної не з’явилось”.

Правда, антипапські і взагалі антикатолицькі нотки можна б тут пояснити тим, що автор Книги Битія Українського Народу був православний. Але ж у протилежність до тих антипапських і в загальному антикатолицьких ноток аж напрошуються у Книгах Битія, а в першу чергу в згадках про козацтво, що “постановило віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі”, — відповідні вислови в дусі явнлюбних тенденцій і славлення Східної Церкви. А тим часом ми не подибуємо в Книгах Битіях тих тенденційних ноток у надмірному вихвалюванні православія, ні того суб’єктивізму православного автора Книг Битія у його оцінці поодиноких християнських Церков, а в тому й Східної Церкви. Що більше, при згадці греків ми подибуємо в посередній формі критику православія грецької редакції: — “І Греки, прийнявши благодать, покаляли її, бо вони прийняли нову віру і не зовлекли ветхого чоловіка со страстями і похотями, оставили при собі і імператорство, і пиху царськую, і неволю, і покарав їх Господь: чахло грецьке царство тисячу років, зчахло зовсім і попало до Турків”. Як бачимо, релігійний мотив тут пов’язаний із соціально-політичним. Попередні думки автора Книг Битія кидають жмут світла й на зацитований вище розділ про греків: — ...а що гірше кесарі й пани лютували, то більше було віруючих. Тоді імператори з панами змовились і сказали поміж собою: “Уже нам не викоренити християнства: піднімемось на хитрощі, приймемо його самі, перевернемо ученіє Христово так, щоб нам добре було, та й обдуримо народ”. Тоді то “царі й пани” прийняли християнство та “піддурили архиереїв і попів, і філософів”, які почали навчати, що “Так уже Господь установив, щоб одні були панами і багатими, а інші були нищими і невольниками”. Тій релігійно-соціально-політичній картині “покаляної благодаті”, тобто оскверненої християнської науки й переверненого “ученія Христового” автор Книг Битія протиставить з цілою рішучістю “щире Євангеліє” в тому розумінні, що не було б такого, щоб одні над другими панували й багатилися, коли б люди прийняли “щире Євангеліє”, тобто євангельську науку Того, що є “єдин Цар — Господь Ісус Христос”.

Характеристичне для Книг Битія, між іншим, і те, що при критичних заввагах антикатолицького, а зокрема антипапського характеру, та промовчуванні ролі православія (коли не згадувати розділу про греків) автор робить виразний приязний жест у сторону протестантизму. Згадка про Лютера і його науку говорить сама за себе і не потребує коментарів. Саме й тому “попереверчуваному ученію Христовому” автор Книг Битія протиставить вищезгадане “щире Євангеліє”, до якого плянував повернутися Лютер, перекладаючи Біблію на німецьку мову, “бо там по-латинському службу одправляли, так що Романці мало, Німці овсі не второпали, що їм читано було”. Біблійний стиль зредагування та висловів Книг Битія свідчить про загально євангельський світогляд автора, а що-

найменше про його симпатії до протестантизму. Коли взяти до уваги, що Книги Битія були свого роду світоглядом, релігійно-національно-політичним “вірую” Кирило-Методіївського Братства, то матимемо доволі виразну картину релігійних поглядів, що нуртували серед братчиків.

Євангельські ідеї мусли бути серед братчиків щонайменше модні, та прив’язання до церковної традиції не дозволило їм бути послідовними в своїх поглядах і вирішеннях. Усі три згадані в нашому розділі постаті із східної України — Шевченко, Куліш і автор Книг Битія — так дуже близькі до духово-світоглядowego підсоння Кирило-Методіївського Братства, не ховалися зі своїми симпатіями до протестантизму. Шевченко прославляв у своїй поемі Гуса, Костаморов згадав тепло Лютера в Книгах Битія, а Куліш своїм перекладом Святого Письма пішов у даному випадку слідом Лютера, який бажав удоступнити Біблію в перекладі на народню мову широким масам німецького суспільства. Для нашої теми важливі подані тут релігійні ідеї та вияви симпатій до євангельського світогляду.

Як ми вже згадували про обговорюванні творчости І. Франка, явним прихильником протестантизму, очевидно, виходячи не з чисто релігійних позицій, тільки суспільно-культурних, був **М. Драгоманів**. Нам відносно досить добре знані погляди Драгоманова, і ми зовсім не думаємо робити з нього євангелика. У даному випадку важливе те, що Драгоманів зрозумів ту глибоку суспільну прірву, яка відділяла духовенство від вірних на українському ґрунті та впливала від’ємно на життя нашого народу в національно-суспільному і політичному розумінні, не згадуючи вже про стан на церковному відтинку. Церкви, духовенство й монашество були власниками іноді великих маєтків, а парохії на провінції мали не раз стільки землі, що поодинокі парохи дорівнювали майже дрібнішим поміщикам, тоді як малоземельне українське селянство було зіпхане на дно суспільних низів. Разом із суспільною прірвою йшла й національна, головно на східно-українських землях, хоч і в Галичині в перших стадіях національно-культурного відродження не був задовільний стан, бо серед греко-католицького духовенства були чималі москофільські впливи, які почали зникати щойно під самий кінець минулого й на порозі нашого століття. На митрополичих престолах галицької митрополії перебували люди різних характерів і переконань, які в загальному більше чи менше надавали тон тодішньому церковному життю. Доба “весни народів” покривається хронологічно з перебуванням на митрополичному престолі Михайла Левицького (1816-1858), першого українця-кардинала, якому доводилося боротися за права русько-української мови та давати почин у піонерській праці на полі шкільництва. Довге, бо понад сороклітнє господарювання у львівській митрополії дозволило йому покласти основи на полі церковно-освітніх завдань. Але

вже його наступник, Григорій Якимович (1860-1863), зраджував консервативні тенденції, між іншим, обстоював вживання церковно-слов'янської мови в літературі. Були навіть закиди, що він протегує російський напрям у тодішній нашій літературі. За нього прийшли до голосу обрядові суперечки. Спиридон Литвинович (1864-1869) був далеко більше надляояльним і услужним австрійцем, як русином-українцем. Дбаючи про те, щоб його особа була добре бачена в кругах віденського державного центру й на цісарському дворі, він тримався здалека від тодішньої народовецької діяльності, очолованої нашими народовцями. За Йосипа Сембратовича (1870-1882), який "до політики не пхався", зріс москофільський рух, що використали поляки, представляючи галицьких русинів у Відні, як нельояльний і непевний елемент, який гравітує, тягне культурно й політично до Росії. Тоді віденський центр опер свою владу в Галичині на польському елементі. Не опановуючи ситуації, Сембратович мусів уступити з митрополичого престолу на домагання Відня. Його наслідник і zarazом братанич, Сильвестер Сембратович (1885-1898), кардинал, також стояв осторонь національно-політичного життя народу, дарма, що тоді був час скріплення москофільських впливів староруської партії, яка простягла руку, щоб захопити політичний провід у східній Галичині. В наслідок того зростали антирусько-українські настрої віденського центру й цісарського двору. Тим то такий час вимагав того, щоб узятися до національно-політичної діяльності всім свідомим і конструктивним русько-українським силам із церковною ієрархією включно. Деякі чільні церковні діячі й крилошани не крилися зі своїми симпатіями до москофільства. Щойно митрополит Андрій Шептицький став твердою стопою на ґрунті тодішнього русько-українського народництва, коли вступив на митрополичий престіл наприкінці 1900 року по смерті Юліяна Куїловського (1899-1900). Але це вже був поріг двадцятого століття.

Розуміється, що тодішні події, факти й постаті треба оцінювати з погляду тодішнього часу, а не сучасності. Проте вони віддзеркалюють собою більше, чи менше тодішню добу. Ми згадали про русько-українських ієрархів галицької Уніятської Церкви, що являла собою нижча священича верства та провінційне духовенство по наших селах у церковно-обрядовому, культурному й нарешті національному розумінню; скільки священиків виконувало свої душпастирські обов'язки з покликання, а скільки трактувало своє душпастирство як "посаду" після закінчення духовної семінарії. Скільки з них акліматизувалося цілковито в атмосфері, за висловом Франка, садів, волів, корів на глухій провінції, прилягаючи серцем більше до току із стійками збіжжя, обори та переповненої всіляким добром комори, ніж до Церкви й духовно-культурної праці серед своїх вірних? Скільки з них жило атмосферою різних прийнят, свят, взаємних гостин по сусідніх приходствах,

тоді як селянинові бракувало картопель на переднівку? Скільки назадництва, заскоружливости й темноти можна було не раз зустріти на приходствах глухої провінції, а скільки наївної ревности до другорядних справ обрядовости чи парохіяльних порядків, як це старанно змалював Франко? Така більш-менш ситуація була по обох сторонах австрійсько-російських кордонів — в галицькій і придніпрянській Україні. Тому Драгоманів громив той церковний режим східньо-українських батюшок і матушок та західньо-українських єгомосців і їмосців та вказував на західноєвропейський протестантизм, як джерело релігійно-церковного оздоровлення і скріплення культурно-національних позицій народу.

Як уже було сказано, до світогляду Драгоманова можна мати поважні застереження, бо він не розглядав християнства, як Науки Об'явлення, а тільки підходив до євангельського віровизнання з позицій культурних вимог та соціалізму. Коли б Драгоманів дивився на світ євангельських ідей очима глибоко релігійної людини, то побачив би напевно більше добрих ознак біблійного християнства, і не тільки з погляду культурного й соціального прогресу. Та він, на жаль, розглядав протестантизм тільки як молот, чи довбню, якими належало, на його думку, розбивати традиційні Церкви, як світоглядову основу залишків відірваного від життя релігійного світогляду на галицькому ґрунті та російського візантізму на східньо-українських землях, а також і суспільно-політичної системи тодішньої доби. Драгоманів і його однодумці не могли воювати самими тільки запереченнями, вони мусіли подати й певні додатні гасла до своєї програми. Одним із таких позитивів був західноєвропейський протестантизм. Грушевський (З історії релігійної думки на Україні, 1962, стор. 158) каже, що в паперах Драгоманова залишився нарис свого роду віровизнання, призначений для релігійної агітації на галицькому терені. У другій точці того нарису говориться: — “Признаємо посланців Божих, які, як Ісус Христос, навчали людей любити (закреслено: всіх людей), одні одних, як самого себе (закреслено: і жити, як брати)”. А в третій точці сказано: — “Шануємо кожну віру з усяким обрядом (закреслено: церковним), коли вони ведуть людей до любови, а не до противного”. З зацитованого виходить недвозначно, що Драгоманів вважав Ісуса Христа тільки як одного з “посланців Божих”, а не як Божого Сина, Другу Особу Божу в троїчному понятті Божества, згідно з наукою новозавітного канону. Як бачимо, Драгоманів не був у світоглядово-догматичній згоді з наукою про Ісуса Христа — фундаментом християнізму. Тому він не може бути поважним аргументом у руках українського євангельського світу. Зовсім інша справа та, що Драгоманів, як інтелектуаліст, носій культурного поступу та український патріот тодішньої доби, був вільний від пересудів своєї доби та більш-менш бачив протестантизм з культурно-соціального погляду таким, яким він назагал і є. А далі,

Драгоманів не бачив у протестантизмі на українському ґрунті небезпеки винародовлюючого процесу, бо коли б бачив, то напевно був би його не пропагував між своїм суспільством. І саме той момент у Драгоманова заслуговує на увагу. Заслуга Драгоманова в тому, що Він зумів піднятися у тому часі на українському ґрунті понад духово-культурний рівень своєї доби та голосити революційні гасла проти панівної духовно-світоглядкової системи обох традиційних Церков, вказуючи на протестантизм, як на джерело оздоровлення тодішніх стосунків.

Не зайво буде згадати тут і славнозвісного нашого філософа **Григорія Савича Сковороду**, якого Чижевський називає українським “досократником” (Д. Чижевський, Нариси з історії філософії на Україні, Прага, 1931, стор. 39), подібним до стародавніх досократників, що шукали понять під проводом слів і образів. Завершення системи думок Сковороди в його увазі, яку присвятив він релігійним і моральним проблемам. Відчуваючи відразу до релігійно-церковного формалізму й фальшивої побожності фарисейського типу, Сковорода не раз у своєму житті висловлювався дуже критично на адресу офіційної Церкви, її провідних кругів і духовенства. З цього дещо занотовано в біографії Сковороди, що її написав друг і учень його — М. Ковалінський. Коли вищі представники Церкви дораджували Сковороді вступити до монастиря, де він міг би дійти до високого чину, тобто “стати стовпом Церкви й окрасою монастиря”, філософ відповідав: “Чи ви хочете, щоб і я помножив собою число фарисеїв? Їжте товсто, пийте солодко, одягайтеся м’яко й монашествуйте! А Сковорода здійснює монаший стан у своєму житті...” На іншому місці він каже: “Ех, преподобні, не хочу собою збільшувати стовпотворення, досить і вас, стовпів неотесаних у Божому храмі. Ризо, ризо, як мало кого ти зробила преподобним, але як багатьох ти зробила окаянними! Світ ловить людей різними сітями, накриваючи їх багатствами, гонорами, славою, друзями, знакомствами, протекціями, вигодами, втіхами й святинею, а з усіх же найгірша ця остання — святиня. Блаженний той, хто святість серця, тобто своє щастя, заховав не в ризи, а в Господній волі”. Монахів чи представників духовенства Сковорода описує ось як: “П’ятеро чоловіків бродить в довжезних опанчах — на п’ять ліктів хвіст волочиться. На головах каптури, в руках не палиці, а дреколіє. На шії в кожного дзвін зі шнуром. Торбами, іконами, книгами обвішані. Ледве-ледве плентаються, мов воли, що везуть парафіяльний дзвін. Горе їм, горе! Це лицеміри, мавпи справжньої святости. Вони довго моляться в храмах, без перестанку Псалтир читають. Тиняються як прочани по Єрусалимах. З обличчя святці, а серцем від усіх найбільш беззаконні: сріблολюби, честолюби, ласуни, облесні, звідники, немилосердні, непримиренні, радіють від горя сусідів, мають прибутки за благочестя, щодня цілують Господні Заповіді, а за гріш продають їх. Домашні звірі та

внутрішні змії, куди лютіші від тигрів, крокодилів і василисків. Це лелеки поміж правдивим і кривим шляхом — ні мужеського, ні жіночого роду. Обом — вороги, криві на обі ноги, ні теплі, ні зимні, ні звір, ні птиця. Лихий — їхнього шляху цурається, бо вони мають побожний образ, а правий їх відкидає, як тих, що його відцуралися. В їхніх торбах — йорданський пісок з грішми. Книги, що ними вони обвішані — це типікони, псалтирі, прологи та інше. Вся їхня молитва полягає в тому, щоб нарікати на Бога й просити проминальних (дочасних) речей”. Критичних завваг до релігійного формалізму традиційної Церкви й духовенства в творах Сковороди багато більше. Та ми вибрали найбільш виразно зазначені моменти (Григорій Сковорода, Твори в двох томах, Київ, 1961 — том перший, стор. 454, том другий, стор. 498 і 510). У світогляді Сковороди було без сумніву багато євангельських ідей, якими він міг перейнятися, будучи за кордоном. Дехто називав Сковороду “філософом без системи”, бо в Сковороди немає опрацьованої і викінченої системи, яка давала б відповідь на всі питання, що виринають на ґрунті широкої філософської проблематики. Та для нас у даному випадку цікаві його погляди в релігійно-церковній площині.

Тут ще додаємо деякі важливі думки про Г. Сковороду паст. В. Боровського, які він виголосив у своїй доповіді “Г. Сковорода — великий духовний розум України”. Він пише: “Сковорода був людиною глибокого розуміння та знання Слова Божого і вмів промовляти до людей мовою свого часу. Студіюючи його твори, ми стверджуємо, що він також мав глибокі переживання з Богом, подібні до тих, що їх мав апостол Павло, який про вершок своїх переживань з Богом засвідчив навіть і таке: “Я знаю такого чоловіка, чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає, — що був підхоплений до раю, і чув він слова невимовні, які не можна вимовити людині” (2 Кор. 12:3-4). Це апостол говорить сам про себе. А Сковорода про свої переживання з Богом розказує таке: “Я почув у собі незвичайний рух, який переповнив мене силою незрозумілою. Раптом якесь ізліяння найсолодше сповнило душу мою, від якого все внутрішнє моє загорілось вогнем, і здавалось, що в жилах моїх вогнем течія оберталася... Весь світ зник передо мною, одне тільки почуття любови, добродійности, спокою, вічності оживляло існування моє... Я приник до себе і почув ніби синовне любови завірення. З того часу я присвятив себе на синовну слухняність Духу Божому” (Д. Чижевський: “Нарис історії філософії на Україні”, стор. 52). Тут треба уважати, що це була хвиля виразного і свідомого навернення Сковороди до Христа, його особисте духовне народження звиш та навіть і охрищення його Духом Святим. Його повище переживання подібне до переживань сучасних харизматиків.

Коли ми тепер чуємо з уст визначних євангелістів (проповідників) заклик про потребу для дійсного християнина бути народженим звиш, а не тільки номінальним християнином, то ми му-

симо ствердити, що в Україні Сковорода правдивість цієї Христової вимоги: “Коли хто не народиться звиш, то не може він бачити Божого Царства” (Івана 3:3) — пережив на собі понад 200 років тому. Про це він писав до свого учня Михайла Ковалінського так: “Колись у цю ніч (3-го грудня 1722 р. — В. Б.) мати народила мене на світ. Друга ніч була та, в яку, Христе, Боже мій, в мені народився Твій Святий Дух, бо даремно народила б мене моя мати, якби Ти не народив мене, о Світе мій, Життя мое... Міркуючи про це насамоті, я вирішив, що непристойно мудрецеві ту ніч, коли він, народившись, почав плакати, відзначати келихами чи якимось іншим безглуздям; навпаки, я й тепер мало не заплакав, думаючи про те, яке це нещасне створіння людина, якій у цьому кімерійському морокові мирської глупости не блиснула іскра світла Христового... Я мав на увазі найдружнішим способом нагадати тобі про те, що ми повинні, залишивши всі звичайні і низькі дрібниці, тим палкіше линути до Того, в Кого є **всі скарби мудрости** (Кол. 2:3 — В. Б.) і Який Один тільки, ставши нашим Другом, може усолоджувати всі прикrostі цього життя, промовляючи: “Я з вами, і ніхто проти вас” (Твори Г. Сковорода, том II, Київ, 1961 р., стор. 324-325).

Г. Сковорода хотів тільки якнайглибше пізнати і зрозуміти нуку Святого Письма та бути правдивим християнином у своєму щоденному житті, бути правдивою, Божою дитиною, праобразом якої є і має бути для християнина тільки Ісус Христос. Він хотів, щоб християни в своєму житті і науці керувалися не буквою, але духом Святого Письма. Щоб не віроісповідні різниці, чи спекуляції Св. Письмом, але дух Христової науки керував ними і провадив їх до духовної єдності в душі любови, до якої закликає всіх християн Слово Боже, бо ця любов — основний Божий закон і запідвідь для людей, що вірують в єдиного і правдивого Бога, Творця і Батька Свого створіння. Сковорода стоїть понад віроісповідними розгалуженнями, бо правда неподільна. Апостол Павло про це пише: “Коли ж досконале настане, тоді зникне те, що частинне... Тепер розумію частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я” (1 Кор. 13:10 і 13). Сковорода і лишається християнином без всіляких людських і дочасних додатків. Таким він усе своє життя намагався бути. Це ніяк не виключає змагання за чистоту і досконалість християнства і церковного життя. Це робить і сам Сковорода, але тут треба провадити це змагання на належній духовній висоті, щоб це провадилося так, як про це пише апостол Павло: “Бо наша боротьба — **не проти тіла й крові**, а проти князівств, і проти влади, і проти правителів темряви світу цього, — **проти піднебесних духів злоби**” (Еф. 6:12), — цебто не проти людей, але проти сил темноти, проти диявола, який за цим усім стоїть” (“Єв. Ранок”, ч. 1078-1080 з 1973 р., В. Боровський: “Сковорода — великий духовний розум України” (стор. 6-7).

У цитованій передніше праці М. Грушевського (З історії релігійної думки на Україні, нове видання з 1962 року) маємо погляди нашого найбільшого історика на Реформацію й на її відгомін в Україні, які заслуговують на особливу увагу. Грушевський підкреслює багато разів, що реформаційні течії, які просякали з Заходу на наш терен, мали поважний позитивний вплив на українське життя: — “З свого боку провідники українського національного руху, що був одночасно рухом церковним, освітнім і літературним, використовували, часом навіть досить запопадливо, все те, що на їх думку, корисного міг дати євангельський рух...” (стор. 71), а далі: — “Євангельський рух зробив сильне враження в православній суспільності. Хоча оживлення православного життя, яке позначилось XVI століттям, почалось незалежно від впливів реформації, скорше, ніж ті могли викликати в нім якінебудь відгомони, проте реформація заважила на його розвитку дуже помітно, а далі: — “Братства, що послужили найбільш яскравим органом цієї національної та релігійної акції, були реорганізовані й пристосовані до потреб нового руху теж ще перед впливами реформації. Але цьому вже розпочатому рухові реформаційні змагання піддали багато завзяття, дали цінні взірці й приклади, підтримали й надали сміливості своїм союзом. Принцип соборної організації церковного життя, якому православний рух, безсумнівно, завдячив дуже багато, хоч мав свої початки в попередній практиці, у своєму розвитку XVI в., був помітно надхнений прикладами євангеліків: синодами, з’їздами духовних і світських представників євангельських віровизнань тощо. Самовпевненість і безоглядність, з якою вони розправлялись із католицькою ієрархією, не лишались без впливу на сміливість, з якою православна суспільність домагалася від своїх пастирів направи стосунків і життя Православної Церкви” (стор. 74-5). Навіть дуже визначні постаті тодішньої доби захоплювалися євангельськими ідеями: — “Такі визначні представники боротьби за національність, як, скажімо, князь Острозький, який не раз сходить цілком на реформаційні думки, що, мовляв, у східній Церкві треба б поправити не тільки дисципліну, “але й зважаючи около сакраменту і інших вимислів людських”, а далі: “Та й у самого Вишенського, найяскравішого оборонця старих церковних традицій і канонів, бували моменти, коли він договорювався до цілком революційних, протестантських поглядів...” (стор. 75-6). Грушевський признає, що “енергія, інтенсивність, сміливість українського національного руху (не бозна які, беручи їх абсолютно, але несподівані й через це дивні після довгого попереднього застою і безвладности) виявились не без зв’язку з реформаційним рухом, і так само потім підупали тут, в західньо-українських землях, у XVII в. не без зв’язку з занепадом реформаційного табору! Український корабель плыв повними вітрилами під вітром реформації і спустив вітрила, коли цей вітер опав і не стало ні цих сміливих

союзників, ні їх бадьорих прикладів” (стор. 76). Великий історик закінчує розділ про Реформацію та її відгомін на Україні багатомовним зауваженням: — “Поеретичення” в тих часах католицькі кола закидали й самим патріярхам, бо вони, як і православні українці того часу, виявляли більше симпатії до євангеликів, ніж до єзуїтської реакції, та шукали собі союзників між євангеликами, хоча б тільки на чисто політичнім ґрунті. Олександрійського патріярха Мелетія наш Потій не завагався назвати “авгсбургським пастирем, що розмішав з молоком правовірних грецьких отців жовч Лютера, миро Кальвіна й трутину Цвінглі” за те, що в своїм листі до нього цей патріярх (що взагалі дуже цікавивсь українськими релігійними церковними справами) виступив із критикою деяких католицьких поглядів. А його вихованця й наступника, Кирила Лукаріса, за політичну боротьбу проти католицької ліги, яку він провадив у спілці з протестантами, католики прославили чистим Кальвіном і, нарешті, таки домоглися його голови. Не дивуватись після цього, що католики і навіть таки наші власні ортодокси знаходили стільки еретиків серед православного громадянства того часу. Під вітром реформації життя плило до національного відродження” (стор. 77).

Але замість бути послідовними й повести наше культурно-національне відродження згідно з духом і практикою реформаційних течій, провідні круги тієї доби не могли зважитися на те, щоб твердішою стопою стати повніше на євангельському ґрунті, і допустили до занепаду культурно-національного піднесення. Поставивши питання: “Як допустило це наше громадянство?”, Грушевський дає відповідь: — “Очевидно, воно було настільки ослаблене довгим занепадом і бездіяльністю, що не спромагалось на якусь енергійну ініціативну акцію і в церковній справі: **на створення нової Церкви на нових громадських євангельських підвалинах** (наше підкреслення — О. Д.). Тож і пішло воно найлегшою дорогою — без ризику і з найменшою затратою енергії та засобів, — оздоровлювати стару національну Церкву: направляло старі міхи, замість спромогтися на нові” (стор. 81), а дальше продовження тієї самої думки: — “Зрештою викликані примари старого блиску княжої Руси, святощі старої Церкви, найвищого авторитету патріярхів убили поступові, демократичні, громадські течії, викресані з українського громадянства євангельським рухом XVI в. Потяг до західнього відродження, реформації, письменства, що пробиваються в провідних ідеях нашого відродження при кінці XVI і на початку XVII вв., упав під натиском старовірства. Відновлена Православна Церква потягла не з західньою реформацією, а з католицькою реакцією, не з кальвінізмом, а з єзуїтами...” (стор. 82). Отже, дух церковного традиціоналізму на русько-українському ґрунті переміг, а євангельські течії, які показалися рушійною силою у процесі культурно-національного відродження були відкинені і взяла верх концепція,

як каже Грушевський, “направляти старі міхи, замість спромогтися на нові”. Чи не подібне діється і з Українським Євангельсько-Реформованим Рухом у Північній Америці?

Присвячуючи увагу блискучому богословові й ученому XVII-XVIII вв., **Теофанові Прокоповичеві**, Грушевський говорить: “Проїшовши єзуїтську школу в самім римськім центрі, Прокопович набрав у ній не подиву й вірності католицькій Теології на ціле життя, як Могила або Яворський, а, навпаки, погорди і навіть ненависти до католицької схоластики й єзуїтської практики, до римських претенсій і реакціонерства і став гарячим прихильником євангелизму... Прокоповичеві стали закидати, що він впадає в кальвінізм, в аріяństwo. У своїх викладах Теології він дійсно йшов не за католицькими взірцями, а за богословами євангеликами XVII в. — Герардом і Квенштедтом і вихваляв науковість і критичність протестантських учених” (стор. 101). Прокоповича обвинувачували за те, що він, мовляв, “ганьбив Православну Церкву, а Лютеранську хвалив. Доводив, що тільки віра спасає, а не добрі діла, що один Христос за людей просить, а не анголи, не святі, тому ні молитись їм не треба, ні просити в них чогонебудь. Відкидав і критикував різні православні обряди, водосвячення, ікони, мощі, чуда...” (стор. 102). Ми дали слово титанові нашої історіографії на сторінках цього твору майже без наших власних коментарів, який на позиціях суворого наукового об'єктивізму виказує, наскільки відгомін Реформації в Україні впливав позитивно на наше культурно-національне і духовне відродження під кінець XVI і в початках XVII століття, та скільки наше тодішнє культурне й національне піднесення було б скористало та устabilізувалося, коли б провідні кола, а за ними й тодішнє наше суспільство перейнялися були щиро й послідовно тією новою релігійною течією. Також і у світлі зацитованих думок Грушевського бліднуть твердження деякого з наших фанатичних оборонців віровизнанево-церковного традиціоналізму та надмірно войовничого напряму католицизму до необмеженої влади, які стараються довести, що Євангельський Рух на українськім ґрунті може принести нам тільки винародовлюючий процес і демобілізацію народного духа, отже, рішуче послаблення нашої національної субстанції (праоснови). Коли в XVI-XVII столітті євангельській течії підсилювали наше культурно-національне відродження, то в нашій добі поглиблення національної свідомости широких мас та політичної виробленности провідної верстви, винародовлення тим більше не повинно нам загрожувати від Євангельського Руху. Такі побоювання можуть бути впливом з уяви національної меншевартости. Убога та національна спільнота, яка тримається сяк-так на звичках віроісповідно-церковної обрядовости, тим більше, коли той нарід має тисячолітню історичну традицію, не числячи вже раннеісторичної епохи свого існування як

тубільців своєї території. Треба б визбутися тієї зневіри й мати більше довір'я до власних національних сил.

Не зайво буде допустити до слова ще й нашого поета та надзвичайно популярного автора гумористично-сатиричних віршованих творів, **Степана Руданського**. Характеристичне у Руданського, між іншим, є те, що він, походячи із священичої родини, учився в духовній семінарії. Він висловив багато критичних зауважень до духовенства своєї доби, а найперше до духовенства латинського обряду, та до релігійно-церковного формалізму. Деякі його твори, які представляють неморальні моменти в житті латинських безшлюбних духовників, визначаються особливим антиклерикалізмом. Для нас особливо цікаві ті його віршовані сатири, в яких він змальовує релігійний формалізм на тлі ікон і фігур. Ось його віршована сатира “Баба в церкві”: —

Прийшла в церкву стара баба,
Свічок накупила,
Де була яка ікона,
Всюди поліпила.

Іще пара остається,
Де їх приліпити?...
“Ага! — каже, — пошукаю
Святого Микити!”

Найшла баба і Микиту —
Святий чорта ціпить!..
Баба їдну йому ставить,
Другу чорту ліпить...

Видять люди й розважають,
Щоби не ліпила.
“Що ти, бабо, — кажуть, — робиш?
Таж то вража сила!..”

Але баба обернулась:
“Не судіте, люди!
Ніхто того не відає,
Де по смерті буде...

Чи у небі, чи у пеклі
Скажуть вікувати,
Треба всюди, добрі люди,
Приятелів мати”.

На увагу заслуговує ще вірш “Страшний суд”: —

В страшносудную неділю
Ксьондз казання говорив,
Став за Божий Суд казати,
Та й, на гріх, пересолив.

Слухав, слухав бідний мазур,
Далі тяженько здихнув,
Подивився на Jezusa
Й головою похитнув.

“Коли так, — промовив, Jezu,
Ти судити нас будеш,
То, будь певний, сам як палець
Серед раю заживеш!”

*

Ми свідомі того, що всіх тут вичислених визначних постатей української історії не можна отак просто назвати українськими євангеликами в суворо віровизнаневому розумінні. Номінально вони були або православні, або католики. Але одне певне, що вони стояли за ґрунтовні церковні реформи в українських історичних Церквах, за те, щоб повернутися до чистоти й простоти первісного християнства апостольських часів.

Для повности коротко тут згадаємо про науку Української Євангельсько-Реформованої Церкви на підставі інформаційної брошурки “Хто ми?”, виданої вже в Північній Америці 1962 р. Українськими Євангельсько-Реформованими Церквами в Торонті і Детройті. Подамо з тієї брошурки ті місця, де коротко **з’ясовується мета та завдання цієї Церкви**, або ще краще висловившись — **Українського Церковно-Реформаційного Руху**. Автор цієї брошурки паст. В. Боровський. У ній пишеться:

“Не раз про нас говориться, що ми покидаємо “віру батьків”, або запроваджуємо “нову віру”. Насправді ми ніякої нової віри не видумуємо, а тільки відвертаємося від людських занечищень Христової віри, які не годяться ані з наукою Ісуса Христа, ані Його апостолів. Ми тільки вертаємося до чистоти віри, що нам її приніс Ісус Христос. Цієї віри трималися первісні християни. Інакше кажучи, ми змагаємося за **реформацію, тобто за очищення, згідно зі Словом Божим, занечищеної Христової віри в нашому народі**. Цю віру й Церкву Христову, на підставі науки Євангелії, очистили від людських свавільних вигадок уже більше, як 400 років тому, такі великі мужі Божі, як Іван Вікліф (англієць), Іван Гус (чех), Ульрих Цвінглії (швайцарець), Іван Кальвін (француз), Мартин Лютер (німець) та інші. Усі вони були колись визначними духовними Римо-Католицької Церкви та стали загально признаними духовними вождями своїх народів і протестантського світу. Ми, дотримуючись науки Слова Божого, визнаємо ліпші духовні традиції історичних євангельських церков Європи та Північної Америки.

Наша Церква навчає тільки того, що записане в Євангелії та взагалі в Святому Письмі, тим-то вона зветься Церквою Євангельською, а що вона очищена від людських вигадок, то зветься додат-

ково Реформованою, а ми — її вірні — зветься українськими євангельсько-реформованими християнами або протестантами. Реформована Церква тут в Північній Америці відома також під назвою Пресвітерська Церква. Євангельські Церкви поширені між найкультурнішими та найосвіченішими народами світу, як: швайцарці, голляндці, шведи, норвежці, фінляндці, данці, шкоти, англійці, німці, частково мадари й інші. Більшість релігійних громадян США й Канади належать до тих Церков. Євангеліків ще звать **протестантами**. Усіх протестантів у цілому світі є понад 220 мільйонів.

Чого навчає Українська Євангельсько-Реформована Церква?

На підставі Слова Божого вона вчить, що **1) Єдиний посередник між Богом і людьми та Головою Церкви, без своїх заступників на землі, то Ісус Христос**. Він відкупив нас Своєю кров'ю й заступається за нас, але не папа або священик, як цього навчають деякі Церкви. Слово Боже каже: “Один бо Бог і один посередник між Богом і людьми чоловік Ісус Христос” (1 Тим. 2:5). “І Він (тобто Ісус) Голова тілу і Церкві. Він початок, перворідень із мертвих, щоб у всьому передувати” (Кол. 1:18). **2) Людина спасається перед Богом тільки благодаттю (ласкою) дармо**, — якщо вона перед Богом, а де треба, і перед людьми, щиро кається, — через віру в Христа та Його викупну Голготську жертву, яка вічна в своєму діянні та не потребує бути безкровно повторювана. Треба знати, що людина не спасається свіченням свічок, биттям поклонів, відмовлюванням незрозумілою мовою молитов, відпустами, записами “на Боже”, прощами й подібними “добрими ділами”. Добрі діла й освячене життя, то плоди живої віри того, хто істинно вірить. Слово Боже вчить: “**Благодаттю бо ви спасені через віру** й це не від вас, це — **Божий дар**, не від діл, щоб ніхто не хвалився” (Ефес. 2:8-9). **3) Єдиним джерелом і підставою до своєї науки Євангельсько-Реформована Церква визнає Слово Боже — Біблію**, — яка містить у собі книги Старого й Нового Заповітів. Біблія однакова в Католицькій, Православній та Євангельських Церквах. Можна тільки додати, що Римо-Католицька та Православна Церкви визнають ще усні передання й постанови соборів, серед яких у католиків, між іншим, є ухвала про непомильність папи. Також Римо-Католицька Церква в своїй Біблії має ще апокрифічні книжки, яких інші християнські Церкви не визнають за рівновартні з канонічними біблійними книгами. А що в цих згаданих сумнівних джерелах годі відрізнити Боже непомильне від людського помилуного, то Євангельсько-Реформована Церква визнає тільки непомильне Слово Боже. На нашу рідну мову цю книгу книг — Біблію — переклав визначний український вчений та письменник Панько Куліш із допомогою І. Нечуя-Левицького та проф. І. Пулюя; останній новий переклад зробив також митр. Іларіон, а в католиків недавно переклав Біблію на українську мову священик Іван Хоменко. Українська Євангельсько-Реформована Церква поручає всім цю святу

Книгу, щоб її пильно читали й пізнавали з неї Божу правду та волю. Апостол Павло пише: “Та коли б і мн, або ангол з неба проповідував вам **більше того, що ми проповідували вам, нехай буде анатема (прокляття)**” (Гал. 1:8). Сам Ісус говорить: “**Прослідіть писання, бо ви думаєте в них життя вічне мати й ті свідкують про Мене**” (Івана 5:39).

Євангельсько-Реформована Церква при всій пошані до здорових народніх і церковних традицій, звертає увагу на те, щоб у ній про все вирішував зміст, а не форма; дух, а не церемонії; щоб ознакою християнства була не метрика й зовнішня церковна обрядовщина, а висока християнська свідомість і чесноти, здійснюванні в людському щоденному житті.

Ми щиро любимо та шануємо всіх вірних християн, незалежно від того, до якого віровизнання, народу чи раси вони не належали б. Справа тільки в тому, чи вони вірять в Бога в Тройці Єдиного та в Ісуса Христа, як свого особистого Спасителя. Ми радо готові з ними в **дусі християнського братерства, пошани та рівности співпрацювати**. Ми свідомі також того, що християнська любов охоплює кожну людину, яка живе на світі. Її ми повинні трактувати по-братньому, як нашого ближнього.

Люблячи наш рідний нарід в Україні та в розсіянні, з якого ми вийшли, та боліючи його духовним і політичним поневоленням, ми одночасно шануємо й любимо країни своїх поселень США та Канаду.

Церква ця змагалась в Західній Україні в роках 1925-1939 за реформу Католицької та Православної Церков, за їхній поворот до чистоти апостольського християнства. Вона хотіла, щоб Церква між українцями була українською, з рідною мовою в церковному житті, а вірні щоб мали голос в загально-церковних справах. Прагнула до очищення Церкви від тих поганських форм і церемоній, яких не можна погодити з духом Євангелії. Хотіла звільнення народу від темноти, забобонів, надужить і згіршуючого життя духовенства. Цього також хотіли великі сини й духові батьки нашого народу, такі як: Г. Сковорода, М. Костомарів, П. Куліш, Т. Шевченко, М. Драгоманів, М. Грушевський, О. Маковей, І. Турянський та інші. Один із них, Панько Куліш, писав:

**“Збудується Церква нова, під небо взнесеться,
Як істини святе слово на весь мир проллється,
Як не будуть брати братів мужиками звати,
Як у всіх нас на Вкраїні одна буде мати”.**

Тарас Шевченко взивав:

**“Молітесь Богові одному, молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому не поклоніться...”**

Члени цієї Церкви завжди були активними в народньому житті та відзначались високим патріотизмом. Не один із них приніс у жертву своє життя за справу своєї Батьківщини та за свою віру. Євангельські Церкви наскрізь демократичні. Вони вчили народи народовластя. Це становить якраз підставу до того, що українські євангеліки стоять за глибоко зрозумілою єдністю Українського Народу, базованого на взаємному пошануванні, виrozumінні та любові українця до українця, людини до людини, незалежно від їхніх релігійних чи політичних переконань. Поступ людини, народу, а також людства, криється у вільних, благородних змаганнях ідей та людських досягнень.

Останній Ватиканський Собор виявив, що певна частина вищого духовенства Римо-Католицької Церкви також, нарешті, почала розуміти, що та Церква, коли хоче втриматися в сучасному світі, потребує поважних реформ. Цей Собор навіть дещо зробив у цьому напрямку. Це нас тішить, але, на жаль, ті реформи, хоч і корисні, але ще не становлять ніякого повороту до чистоти первісного християнства. Проголошення Марії “Матір’ю Церкви” найліпше стверджує це. Це кладе на всіх свідомих і переконаних християн, які стоять на ґрунті Євангелії, обов’язок бути не тільки вірними науці Слова Божого, але й далі домагатися ґрунтовної церковної реформації в Католицькій та Православній Церквах. Тільки це може довести до належного оздоровлення цих і інших Церков, які ще не стали на виразному фундаменті чистої науки Христової”.

Отже, все повище в цьому розділі говорить нам про те, що треба вміти християнинові розрізняти Божі установи від людських вигадок. Сам Ісус Христос про це навчає: “І запитали Його фарисеї та книжники: “Чому учні Твої не живуть за переданням старших”... А Він їм відказав: “Добре пророкував про вас, лицемірів, Ісає, як написано: “Оці люди устами шанують Мене, серце ж їхне далеко від Мене... Та однак надаремно шанують Мене, бо навчають наук — людських заповідей”. Занехавши заповідь Божу, передань людських ви тримаєтесь... І сказав Він до них: “Спритно відкидаєте ви заповідь Божу, аби зберегти своє передання” (Марка 7:5-9).

Про те, як поклонятися Богові правдиво, Ісус навчає так: “Бог — Дух, і ті, що Йому вклоняються, повинні в душі та правді вклонятись” (Івана 4:24)”.

II.

УКРАЇНСЬКА НЕЗАЛЕЖНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В КАНАДІ

В історії релігійно-церковної думки й організації релігійного життя нашого народу взагалі, а зокрема на євангельському відтинку, УНПЦерква в Канаді являє собою, без сумніву, одинокє в своїм роді явище. Це було своєрідне поєднання православія з євангелізмом — формою православне, але і незалежне від якоїбудь патріярхії, а в суті наближене до євангелізму. А, крім того, Церква була національна, і заплянували її перші піонери (до речі, люди загально євангельського світогляду) так, щоб еволюційно щораз то більше наближатися до євангельського християнства в світоглядово-релігійному розумінні. Щоб заглибитися в суть того незвичайно виняткового явища на ґрунті перших кроків в історії української еміґрації в Канаді, треба зрозуміти умовини, серед яких опинилися наші еміґранти на початках свого поселення в Канаді.

Релігійна, а тим більше прив'язана до своєї традиційної церковности, українська людина кінця минулого й початку нашого століття переселилася до Канади в наслідок злиднів через суспільно-економічні обставини в Рідному Краю, як зарібкова еміґрація. Вона стала на новій землі духово розгублена. Незнання мови, нових умовин і можливостей на канадських степових просторах спричинялися до того, що перші кроки на далекій чужині були пов'язані з труднощами та важкою піонерською боротьбою за шматок хліба, щоб втримати себе на поверхні життя. До того всього долучалися особливі страждання української душі: невимовна туга за рідними сторонами, за рідним оточенням, серед якого минуло дитинство й молодечий вік, та за своєю Церквою з її обрядом, а далі й за побутом українського села. Відчуваючи брак духовного проводу, що був у руках Греко-Католицької Церкви в Рідному Краю, українська людина на нових місцях поселення так і мріяла про бодай часткове наладнання свого релігійного життя в нових обставинах. Пастирі пустили самих овець, а самі лишилися вдома. Але еміґраційна дійність не могла задовольнити всіх потреб і бажань наших людей в Канаді. Наші католики з Галичини мусіли погодитися з фактом, що релігійне життя канадських католиків перебуває здебільшого в руках французького і ірландського духовенства, які стремлять до того, щоб можливо всі інші новоприбулі католики входили до наявної в Канаді Римо-Католицької Церкви, а не заходжувалися творити щось нове на свій національний лад. Зрештою

самі наші католики починали здавати собі справу з того, що їхні пляни про налагодження релігійного життя з українським обрядом і власним духовенством щонайменше на найближчі роки безнадійні, бож не було ні своїх священників, ні тим більше зорганізованих парафій і церковних будинків. Тільки зрідка дехто з не дуже то численних греко-католицьких священників, як священник Нестор Дмитрів із США, приїздив до Канади на короткий час, щоб відбути найконечніші духовні функції (хрищення, вінчання тощо), і зразу таки вертався на свою парафію.

У Вінніпегу були два польські священники-місіонери, о.о. Куляві (брати), які старалися обслуговувати й наших поселенців, які нерядо їх приймали, і користали з їхніх духовних послуг тільки в крайніх випадках. Тут треба ще згадати бельгійця, о. Делярія (наші люди звали його — ксьондз Долярів), який навчився читати поцерковно-слов'янському і, вбираючи на себе церковні ризи східнього обряду, відправляв у церкві для наших людей, але проповіді виголошував польською мовою.

Між українськими поселенцями були й наші люди з Буковини — православні, які також хотіли якось налагодити своє релігійне життя. Як католики, так і православні писали листи до своїх вищих церковних проводів у Львові й у Чернівцях з проханням прислати їм душпастирів до Канади. Звідтам надходили невиразні відповіді, що вони старатимуться вислати когось зі священників до Канади, а покищо нехай користають з духовних послуг чи то римо-католицького духовенства, бо то, мовляв, одна віра, тільки інший обряд, чи то православні українці нехай користають із послуг московських місіонерів на американсько-канадській землі. Московські батюшки загнуздилися в Альберті й вели там свою роботу серед наших людей. Вони доїздили не раз і до Манітоби обслуговувати наших буковинців. Тим часом до Канади почали приїздити щораз то частіші й більші групи наших людей і справа духовної обслуги наших людей, як католиків, так і православних, а іноді й з-під російсько-царської займанщини, набирала щораз то більшої актуальности й гостроти.

Намагання відповідних чинників римо-католицького світу в Канаді включити в свої церковні рамці наших католиків із дальшою метою можливого златинщення їх та брак зрозуміння римо-католицьких єпископів для бажання українських поселенців організувати власну Церкву зі східнім обрядом викликували обурення серед наших людей. Це тим більше відштовхувало їх від канадських римокатоликів, а в дальшій послідовності насторожувало більше чи менше й проти католицизму, як такого. Протилежно до римо-католицизму в Канаді, його світоглядом агресивного духовенства, і не раз "більше католицьких, як сам папа" ірландських єпископів, стояло в очах наших людей православ'я, яке приваблювало в таких об-

стави́нах українських емігрантів східнім обрядом, і самою вже свідомістю, що у великій мірі частина нашого народу належить до Східньої Церкви. У таких обставинах римокатолицизм з чужим обрядом ставав нашим поселенцям на практиці щоденного життя дальшим духово від православ'я, обрядовість якого була дуже близька до греко-католицького обряду. Тому відносно багато наших католиків із Галичини почало симпатизувати з православ'єм. Латинщитися було однозначним не тільки покидати "свою віру й обряд", але й зраджувати національні інтереси свого народу та зривати приналежність до української спільноти, тоді як перехід на православ'є не означав ні зміни "своєї віри й обряду", ні винародовлення.

Динамічним фактором, що без сумніву заважив у дальшому формуванні релігійного світогляду й життя багатьох наших поселенців у Канаді й Америці, була їхня зустріч із світом релігійної свободи й терпимости та християнством євангельського стилю. Зіставляючи своє старе релігійне життя з життям християн-протестантів, багато наших людей почали поступово позбуватися своїх колишніх упереджень до євангельських течій і Рухів, а також позбуватися духа віроіспівної нетерпимости та фанатизму — притаманних традиційним Церквам в Україні. Наші люди почали також ставитися з неохотою до виявів ієрархічного централізму й у деякій мірі залежності від чужих єпископів та взагалі вищої церковної влади. Це диктували національні інтереси та, нарешті, під впливом євангельських течій, бажання наблизитися до засад біблійного християнства, вільного від надмірної обрядовости та пізніших додатків до християнства апостольської доби, вирішали остаточно цю справу. Коли до того додати ще й те, що провідні піонери руху УНПЦеркви в Канаді — найперше Іван Бодруг, а також і Іван Негрич, обидва приїхали до Канади 1 травня 1897 р., були майже від початків свого перебування в Канаді духово пов'язані з колами Пресвітерської Церкви, то в світлі вищесказаного можна ліпше зрозуміти виразний світоглядний нахил того Руху до євангелізму.

У своїх споминах Бодуг оповідає, що він і Негрич, приїхавши до Канади, оба півтора року працювали фізично на сінокосах і на жнивях у фермерів, а опісля в лісах та при будові залізниці. Року 1898 наступила досить рано зима, і вони обидва покинули в місяці жовтні працю на залізниці між Ст. Боніфес і Фортм Френсіс у Манітобі. Поїхали вони до Етельберту, де вибрали були собі "гоме-стеди", тобто даровані землі, що їх канадська влада роздавала імігрантам, а по трьох роках перебування на тих землях та господарювання, ті землі за декретом переходили їм у власність, і вони здобували громадянство. Однак передніше Бодруг і Негрич вирішили заїхати до Вінніпегу відвідати свого земляка Кирила Геніка-Березовського, який приїхав до Канади 1896 р. та був перекладачем при Іміграційному Уряді у Вінніпегу. Згідно з даними в споми-

нах Бодруга Геник мав мати закінчену середньошкільну освіту. До Геника тим часом звернулися провідні церковні діячі деяких віровизнань із пропозицією знайти молодих українців із середньою освітою, щоб можна було прийняти їх до високих шкіл на науку. Розуміється, згадані кола плянували виховати в своєму релігійному дусі майбутніх проповідників для українських поселенців у Канаді в надії мати тим самим через них певний вплив на канадських українців, які почали масово колонізувати Канаду. В часі відвідин Бодруга й Негрича в Геника той оповів їм про заходи тих провідних церковних кіл. До вибору були чотири колегії — римо-католицька, англіканська, методистська та пресвітерська. Бодруг і Негрич погодилися на таку пропозицію.

Не бажаючи пов'язуватися з римо-католицькими колами, вони зразу пішли до англіканської церкви, але там їм не сподобалося, бо в англіканізмі зразу побачили римо-католицький обряд. На другу неділю пішли до методистської церкви, але й там не сподобалося їм, бо люди під час молитви тяжко зідхали та реагували голосними викликами на важливіші слова проповіді, чи молитви проповідника. Це видалося їм некультурним та фанатичним. Зате сподобалося їм у пресвітерській церкві, де був взірцевий порядок, скромність і тиша, а головно була добра проповідь і співав знаменитий церковний хор.

По іспитах Бодруга й Негрича прийнято на богословську науку в Манітобську Колегію, яка належала до Манітобського Університету у Вінніпегу. Так то Бодруг і Негрич стали найправдоподібніше першими студентами-українцями в Канаді. Згодом наступила перерва в їхній науці, бо Іміграційний Уряд запросив Бодруга й Негрича на перекладачів при розміщенні й колонізуванні щораз то нових імігрантів, а в даному випадку в зв'язку з приїздом 10 000 духоборів із Кавказу, і крім того при творенні нової української колонії на північ від Пол Лейк у Манітобі. Після того Бодруг і Негрич почали організувати українське шкільництво з допомогою Пресвітерської Церкви в Канаді та стали на деякий час учителями. Крім учителювання Бодруг узявся ще й до іншої праці, а саме, кольпортувати Святе Письмо від Британського й Закордонного Біблійного Товариства в Лондоні. Ці видання викликали реакцію римо-католицького кліру, представники якого (згадані вище о.о. Куляві й о. Делярій) ходили по хатах українських поселенців і, найшовши Новий Заповіт, відбирали його й палили. Вони оправдували це тим, що, мовляв, ці Біблії не мають католицької апробати (схвалення) і тим самим неправдиві, тобто або неповні, або неправильного тексту. Бодруга названо еретиком, який, мовляв, не вірить у "Матір Божу", ні в святих, не визнає римського папи, не сповідається, і взагалі не ходить до церкви.

1902 року римо-католицькі церковні чинники внесли через своїх послів проект до парламенту, щоб школи по колоніях україн-

ських поселенців віддати під заряд Римо-Католицької Церкви, мотивуючи це тим, що, мовляв, Греко-Католицька Церква на українських землях визнає римського папу, як голову Церкви. Тому, мовляв, канадські русини-українці повинні виховувати своїх дітей у католицьких школах. У наслідок висланого протесту з численними проханнями та підписами наших поселенців (а цього доглянули Бодруг і Кирило Геник) до парламенту в Оттаві католицький проєкт перепав. Митрополит Шептицький згодом вислав до Канади о. Василя Жолдака перевірити релігійні умовини життя наших поселенців-католиків. Той, зорієнтувавшись на місці в ситуації, побачив неохоту наших людей пов'язуватися з римо-католицизмом, і сам дораджував їм триматися своєї віри й обряду”.

З вищеподаного бачимо, що в процесі формування релігійного життя наших поселенців у Канаді католицизм у його латинській формі не мав популярності. У таких обставинах зростало значення Східної Церкви. Але ж при тому всьому діяли також на наших людей чинники протестантського світу: читання Біблії, контакти з канадськими протестантами та нарешті місійні акції поодиноких Церков. Усе те не залишилося без сліду для переформовування релігійного світогляду чималої частини канадських українців. Проте за такий короткий час початкових етапів еміграційного життя наших поселенців світ євангельських ідей не мав ще достатнього часу й можливостей запустити глибше коріння у їхній світогляд. Тобто не було ще дозрілої світоглядкової і організаційної бази для формування виразного Євангельського Руху серед українських поселенців у Канаді під самий кінець 19-го і на початку 20-го століття. То був час шукань змісту й форми релігійного життя на новому ґрунті, і нових можливостей при відсутності греко-католицького кліру, до якого наші люди були призвичаєні, і з яким були пов'язані духовно. То були шукання у замкненому трикутнику католицизму, православія й протестантизму. Залишалось їм фактично православіє й протестантизм, або... створити щось посереднє між одним і другим, що, як знаємо, і сталося.

Вирвані з рідного ґрунту, на чужій землі та серед чужих людей наші емігранти стали на якийсь час духовно розгублені, немов вівці без пастирів, і здані на власні духовні сили. Тут вони почали думати над можливостями організації свого релігійного життя з рідним обрядом і одночасно при бажанні якщо вже не злуки, то принайменше тісної співпраці релігійного чинника з національним. У процесі витворювання й формування таких світоглядково різних задумів міг легко постати духовно-світоглядковий хаос, або в наслідок компромісовості якоесь особливе явище — поєднання в одне ціле різних віровизнаневих і національних первнів. В історії релігійної думки й культури ми маємо подібні моменти поєднання кількох видів у релігійному чи культурному житті. Як наслідок

такої компромісової злуки постала Українська Незалежна Православна Церква в Канаді, як перший етап Євангельського Руху серед канадських українців.

То були глибші причини появи згаданої Церкви на канадському ґрунті. Безпосередньою причиною став факт непідвладности й непідпорядкованости кількох греко-католицьких священників вищій церковній владі, як реакція проти того, що та влада не розуміла духовних потреб українських католиків. Розуміється, самі кілька священників ніколи не зважилися б на відкритий спротив, і в дальшій послідовності на зірвання з католицизмом, коли б за ними не стали солідарно члени парафій.

Наприкінці минулого й на початку нашого століття нашим поселенцям-католикам у США набридла опіка римо-католицьких єпископів з їхньою політикою латинщення наших людей. Між греко-католицькими священниками в США знайшлося кілька молодших, які в порозумінні зі своїми парафіянами вирішили остаточно вийти з-під опіки вищої римо-католицької влади. Вони вирішили пов'язатися з Православною Церквою під зверхністю вселенського патріярха. Вони звернулися до патріярха в Царгороді з проханням прислати їм єпископа, або рукоположити одного з-поміж них самих на єпископа для американських українців. Цей патріярх не міг піти назустріч їхнім бажанням, бо це суперечило б умові, складеній між вселенським патріярхом та Російським Святішим Синодом, а саме, що згадані патріярхи не будуть провадити своєї місійної роботи на тих теренах, де Російський Святіший Синод має свого єпископа і провадить свою місійну діяльність. Не діставши потрібної допомоги з Царгороду, згадані священники, що відступили від католицизму й у наслідок того їх викляла католицька ієрархія, звернулися з проханням про допомогу до автономної монашої влади на Афоні, а саме, прислати їм єпископа. Залежне від державної влади російське православ'є з царями на чолі не ставилося із симпатією до свободолюбного й приривчаєного до самоуправи афонського монашества, тим більше афонські чинники вирішили допомогти відпалити від католицизму священникам і їхнім парафіям. На Афоні висвячено на єпископа з ім'ям Серафима о. Стефана Уствольського, який колись мав бути придворним душпастирем у Петербурзі, але згодом у наслідок родинної трагедії пішов на Афон і постригся там у ченці. Його й вислано до Америки для тих українських парафій, які відступили від католицизму. Нововисвячений єпископ Серафим приїхав до Америки 1902 року. У Нью Йорку відбулася перша зустріч українських представників, які репрезентували парафії, що відкололися від католицизму, з єпископом Серафимом та разом і сталося перше розчарування. Переконавшись, що Серафим, як прибічник російського імперіялізму, не визнає українців і їхніх націоналістичних прагнень, згадані українські представники не визнали його за свого єпископа. У наслідок тих розчарувань і браку

допомоги від православного світу, згадані відступники повернулися до католицизму та “покаялися” за своє відступство.

Неприйнятій американськими українцями та зігнорований московськими колами й москофільською пресою, яка назвала його самозванцем, Серафим залишив Америку та поїхав шукати щастя до Канади. Приїхавши до Вінніпегу, Серафим найшов приміщення в Іміграційному Уряді, де зустрівся з К. Геником. Тут в одній кімнаті Серафим збудував собі каплицю, а наші поселенці поставили йому під стіною престіл. Каплиця була прибрана іконами, хоругвами та іншими церковними прикрасами, що їх привіз із собою Серафим. Тут він служив церковні Відправи в сослуженні ієромонаха Макарія Мончаленка, який давніше залишив Афон та після перебування в різних місцях Малої Азії, південної Європи й південної Америки приїхав до Канади. Зустрівшись із Серафимом у Йонкерсі біля Нью Йорку ієромонах Макарій Мончаленко став відтоді його помічником. Сам ієромонах Макарій був за свідомством Бодруга простенький, недбалий за свій зовнішній вигляд та не мав великих здібностей і бистрого розуму. Серафим відправляв Служби й по приватних хатах у Вінніпегу. Плянуючи поширити свою місійну діяльність, Серафим висвятив перших двох священників: Николая Зайцева (москаля) та Теодора Стефаніка. З Вінніпегу виїздив Серафим на близькі колонії українських поселенців і там висвячував на священників дяків та настановляв їх душпастирями на місцях поселень.

Побачивши, що Серафим висвячує у священники кого попало, отже, часто людей без належної освіти, а вже тим більше богословської, та без належного покликання, що може спричинити катастрофальні наслідки для його місійного діла та компромітувати Церкву, К. Геник повідомив про це Бодруга й Негрича та запросив їх приїхати до нього, щоб порадитися, як протидіяти немудрій політиці Серафима. Коли ж виявилось, що Бодруг зайнятий навчанням у школі та своїми особистими життєвими справами і не може приїхати, тоді Геник відвідав зразу ж таки Бодруга, і разом із Негричем застановлялися над тим, як поставитися до акції Серафима. То було в квітні 1903 року. Усі три члени наради, отже, Геник, Бодруг і Негрич ухвалили не входити в явний конфлікт із Серафимом, а, навпаки, старатися формально підтримувати з ним зв'язки, і навіть можливу співпрацю, але одночасно взяти провід над підлеглими Серафимові нововисвяченими на скору руку священниками та повести ціле діло в напрямі євангельського християнства. Вирішено затримати тільки ті “форми й перекази” (цитуємо дослівно місце зі споминів Бодруга), які не перечать духові Христової та апостольської науки.

Через тиждень після загальної наради Бодруг і Негрич поїхали до Вінніпегу, щоб зустрітися із Серафимом. Прийшовши до нього, вони застали його на молитві в його кімнаті. К. Геник представив

їх Серафимові, який прийняв їх гостинно та почав розпитувати докладно, хто вони й яка в них освіта. Довідавшись докладно про своїх гостей, він запитав обох, чи вони бажають і мають покликання стати православними духовними. Коли Бодруг і Негрич відповіли йому, що вони з переконання протестанти, Серафим усмінувся і сказав: “Ми Сделаєм вас хорошими православними. Протестантская Англіканская Церковь ето дочь Православной Церкви”. По цьому він перепровадив із ними обома загальний іспит про головні основи Віри, про Закон Старого Заповіту та про те, у чому полягає різниця між Старим і Новим Заповітами. Видно, що іспит мусів пройти задовільно, бо Серафим запросив їх прийти на церковну Відправу в Іміграційній Залі на другий день рано, тобто в неділю, під час якої він мав рукоположити їх у диякони. Церковна Відправа мала мати згідно з оповіданням Бодруга врочистий характер. Серафим відправляв перед престолом при сослуженні двох рукоположених ним священиків — Стефаника й Яцури. Відтак він виголосив гарну проповідь на тему: “Візьміть ярмо Мое на себе й навчіться від Мене...” Згідно зі словами Бодруга Серафим мав бути глибоко релігійною людиною та непоганим проповідником. Мав милий голос та знав ціле Євангеліє напам'ять. Під час тієї Відправи Серафим рукоположив у диякони Бодруга й Негрича, а через тиждень мав рукоположити їх у іереї.

Та Бодруг і Негрич не задоволилися самими тільки ласкавими словами й висвяченням, що піддавало їх під залежність Серафима, як єпископа. Вони плянували створити більш визначену правну, догматичну й організаційну базу під нову УНПЦеркву в Канаді. Особливість того пляну полягала головно в тому, що така церковна організація мала б бути вперше створена не тільки на українському канадському ґрунті, а взагалі. Бож це мала бути Церква, незалежна від ієрархії православного світу, формою православна, а в суті наближена до протестантизму з нахилом до дальшого реформування її в дусі Євангелії. Так щонайменше плянували її основники — Бодруг, Негрич і деякі їхні співробітники. Головні автори того пляну здавали собі справу з того, що в тих їхніх намаганнях до реформізму вони не матимуть схвалення ні Серафима, ні навіть більшості своїх земляків, які були прив'язані до своїх традиційних Церков. А подруге, такі пляни потребували фінансових засобів, чого Бодруг і Негрич не могли отримати від незаможних, недавно прибулих до Канади українських поселенців. Вони могли надіятися на моральну й матеріальну підтримку тільки від Пресвітерської Церкви в Канаді, яка часто йшла на зустріч із допомогою різним релігійно-церковним Групам у їхньому ставленні перших кроків у їхньому релігійному житті в Канаді.

Опрацювавши статут заплянованої Церкви, Бодруг і Негрич відвідали ректора Манітобської Колегії — Віліяма Патрика, щоб порадитися з ним щодо пляну організації нової Церкви й статуту

для неї та розвідати про можливості моральної й матеріальної допомоги від Пресвітерської Церкви. Прочитавши статут, уважно переглядаючи кожну його точку, ректор Манітобської Колегії звернувся до Бодруга й Негрича такими словами: “Добре, дуже добре! Ви, молоді люди, розумієте свій нарід і задумуєте творити нову сторінку в церковній історії нашої молодой Домінії (самоуправної частини держави). Запевняю вас, що я всіма силами підтримаю Ваші чесні наміри в цьому ділі перед проводом Пресвітерської Церкви в Канаді. Через тиждень я скличу спеціальні Збори наших професорів та богословів, а також пресвітерів наших Церков у Вінніпегу, а ви будьте готові на тих Зборах дати нам відповідь на численні запити щодо вашої майбутньої Незалежної Реформованої Грецької Церкви в Канаді”.

То було в п'ятницю по полудні. А на другий день, тобто в суботу вранці, Бодруг і Негрич поїхали з Серафимом на місійну працю до Брокен Гед, близько 50 миль на схід від Вінніпегу, де була маленька церковця. Зійшлося дуже багато людей. Під час церковної Відправи Серафим рукоположив обох їх у священники. В Брокен Гед вони залишилися ще на два дні, відбуваючи церковні Відправи, хрищення дітей, сповідь із причащенням людей. То було 1 травня 1903 року. Повернувшись до Вінніпегу, Серафим поїхав із своїм помічником Макарієм кудись далше на місійну працю, а Бодруг і Негрич пішли в середу ввечері на засідання професорів і богословів Манітобської Колегії.

Там зійшлися професори й богослови, а також пресвітери (старші брати) від поодиноких Пресвітерських Церков у Вінніпегу, і два юристи. Після відкриття засідання молитвою принципал (ректор) з'ясував справу й попросив Бодруга відчитати проєкт статуту, точка за точкою. Подаємо майже дослівно згаданий проєкт статуту так, як подає його в своїх споминах Бодруг: —

НАЗВА: Рутініян Індепендент Грік-Ортодокс Чорч оф Кенада (Руська Незалежна Греко-Православна Церква Канади). (Порадили не давати новій Церкві національної назви, бо в Канаді ніодне віровизнання не має назви свого народу, окрім Англіканської (Єпископальної Церкви). Прийнято назву: “Індепендент Грік-Чорч оф Кенада (Незалежна Грецька Церква Канади).

ГОЛОВА ЦЕРКВИ: Головою Церкви — Ісус Христос, її Основник.

ПРАВИЛО ВІРИ: Слово Боже Старого й Нового Заповіту.

КАТЕХИЗМ: Відомий “Християнський Катехизм”.

ТАЙНИ: Дві головні Св. Тайни, що їх установив Ісус Христос, та інших п'ять Тайн, що їх передали св. Апостоли.

СПОВІДЬ: Наушну сповідь не вважати конче потрібною, хіба що на бажання окремих людей із поміж вірних. Запровадити в Церкві звичай Загальної сповіді в молитвах перед Богом.

СЛУЖБА БОЖА: Службу Божу св. Івана Золотоустого та інші відправи скоротити так, щоб не тривали довше, як півтори години.

(Був внесок, щоб запровадити звичай відправляти Богослуження формою та звичаєм реформованих християнських Церков, та я (цебто І. Бодруг — О. Д.) відкинув цей внесок, доводячи, що українці не мають своєю мовою ні псалмів, ні гимнів, уложених під ноти для популярного вжитку так, як це мають усі протестантські Церкви своїми мовами. Це між українцями може прийти з розвитком нашої Церкви. Тим часом ми мусимо мати в себе літургійні Відправи з молитвами та проповідями).

ЦЕРКОВНІ РИТУАЛИ: Прийнято затримати в нашій Церкві всі такі ритуали, які не противні духові Нового Заповіту. Поганські звичаї та вірування, що просякають у Православну Церкву, поступово відкидати, пояснюючи їх незгідність із Словом Божим Нового Заповіту та з книгами Старого Заповіту.

ЧЛЕНСТВО ЦЕРКВИ: В члени Незалежної Церкви в Канаді може вступити й бути прийнята кожна людина, що вірує в Бога, а Господа Ісуса Христа приймає за свого Спасителя й старається жити за Його заповідями, і в Духа Святого, Утішителя, Господа животворящего — у Святу Трійцю.

ОДНО ХРИЩЕННЯ — на відпущення гріхів.

СИМВОЛ ВІРИ — Апостольський та Нікейський приймається за вислів християнської віри, спільної всім християнам.

ЦЕРКОВНА ВЛАДА

Верховним правлячим тілом над цілою Незалежною Грецькою Церквою в Канаді має стати **КОНСИСТОРІЯ**, яку вибирають душпастирі і по одному делегатові від кожної церковної Громади на Церковному Соборі, який мав відбуватися щороку, або три роки.

Кожною церковною Громадою має керувати душпастир за згодою щонайменше трьох Громадою вибраних Старших Братів, рукоположених пресвітерів Церкви. Більшість голосів тієї Управи вирішує всі справи. Відклики та скарги вирішує Консисторія.

Церковними маєтками орудує виконавча влада, що складається з членів церковної Громади (тростисти-опікуни), яких вибирає Громада ротативно:*) на рік, на два, на три роки.

Душпастирів рукополагає або приймає вже рукоположених з інших Церков Консисторія. Рукоположення душпастирів відбувається звичаєм і формою первісної Християнської Церкви в Антіохії (Дивись Дії Апостолів).

---

*) Ротативно (ротатійно) — в цьому випадку третину членів виконавчої влади перевибирається щороку.

Виконавча влада Консисторії складається з вибраного голови, писаря, скарбника й організатора та суперінтендента (єпископа), що має відвідати всі Церкви бодай раз у рік. Перед законами Церкви всі проповідники рівні духовною владою. Нема ні “владик”, ні всіляких титулованих “преосвящених”. Церква наскрізь демократична, як у пресвітеріян та в інших реформованих Церквах.

Усі церковні Громади мають якнайшвидше подбати про школи в своїх околицях, щоб якнайскорше позбутися неграмотности між українською спільнотою в Канаді.

**

Такий проект схвалили пресвітерські богослови на Зборах у Манітобській Колегії та доручили своїм правникам виготовити КОНСТИТУЦІЮ НЕЗАЛЕЖНОЇ ГРЕЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В КАНАДІ.

Навіть поверховий розгляд тексту вищеподаного начерку статуту НПЦеркви в Канаді найвиразніше виявляє його протестантський характер. Уже саме зформування ієрархічного принципу (Голова Церкви Ісус Христос, її Основник) з цілковитим відкиданням людського авторитету, що його бачимо в традиційних Церквах, а головно в католицизмі, показує євангельський характер Церкви. Поняття папізму чи патріярхату заступає тут колективна влада, Консисторія, як верховне правляче тіло над цілою Церквою. Вирішує справи більшість голосів, а не одиниця з якимись особливими виключними правами. Коли до того додамо ще принцип рівности всіх проповідників перед законами Церкви, то в такому вигляді пригадується нам порядок Церкви апостольської доби. Правилom віри служить тут Слово Боже Старого й Нового Заповіту, а не церковна традиція, виголошені “екс катедра” (“авторитетно”, “непомильно”) догми й інші людські додатки. Надзвичайно характеристичний момент для світогляду головних піонерів того Руху те місце проєктованого статуту, де говориться про сповідь. Там сказано: “Наушну сповідь не вважати конечною, хіба на бажання окремих людей із поміж вірних”. А наушній сповіді протиставляється загальну сповідь. Запровадження звичаю загальної сповіді в Церкві має тут характер вимоги. Важливе також місце щодо церковних ритуалів, тобто обрядовости. Приймається тільки ті частини обрядовости, які не розходяться з духом Писання Нового Заповіту. Явно признається, що поганські звичаї та вірування “просякають Православну Церкву”, та висловлюється вимогу, щоб ті поганські звичаї та вірування в Православній Церкві “поступово відкидати”. Отже, ми тут бачимо заповідження еволюції в світоглядомо-догматичній частині НПЦеркви українських поселенців у Канаді в напрямі євангелизму. Щодо членства Церкви говориться, що членом може бути кожний, хто вірить у Бога, приймає Господа Ісуса Христа за свого Спасителя (підкреслення релігійної науки

про Христа, як Спасителя людства) та вірить у Святого Духа, тобто приймає правду про троїчність Бога. Справу культу Марії і святих тут зовсім промовчано, отже, це неважливе в розумінні “Вірую” нової Церкви, що також має свій вислів на користь евангелізму. Замість догматики висувається на головне місце “символи віри Апостольський та Нікейський”, що їх “приймається за вислів християнської віри, спільної всім християнам”. Це мав би бути вислів щодо догматики й церковної науки згаданої Церкви, протестантський характер якої був очевидний, Церква, як розумів Бодруг, була б, правдоподібно, еволюціонувала в напрямі реформованого евангелізму-кальвінізму.

Ще кілька слів про зовнішню сторону проектованого статуту. То був тільки проект у дуже загальному вигляді, на основі якого правники Пресвітерської Церкви мали “виготовити конституцію НГЦеркви в Канаді”. Звертаємо увагу, що вислів Грецької — означає тут не грецьку в національному розумінні, тільки як переклад з англійського — “Грік-Ортодокс”, тобто православної, як про це пишеться у споминах Бодруга.

Після засідання в Манітобській Колегії Бодруг із Негричем поїхали додому із тим, щоб продати своє майно, а згодом узятися всеціло за релігійно-освітню діяльність між нашими поселенцями в Канаді. Ухвалено, що осідком їхньої діяльності має бути Вінніпег, куди треба було їм переїхати зі своїми родинами.

Доки Бодруг продавав свою крамницю й млин, Серафим із Макарієм приїхали туди, тобто до місцевости Сифтон, але там не було Православної церкви. Була тільки невеличка Греко-Католицька церковця, до якої доїздив коли-неколи о. І. Заклинський з Америки та згадуваний уже бельгієць о. Делярій. Отців Кулявих наші поселенці не пускали до тієї церковці, бо вони не прийняли греко-католицького обряду й відправляли латинською мовою. Єдине приміщення в Сифтоні, де Серафим міг відбути свою місію, був новий млин Бодруга. Вістка про приїзд православного єпископа та про те, що в неділю відбудеться там церковна відправа, розійшлася по всіх усядах Сифтонської колонії. У неділю рано сотні наших поселенців зійшлися до Сифтону. Серафим і Макарій вже від досвіта сповідали в млині людей. Бодруг підкреслює у своїх споминах, що він з Негричем “не пробували нікого сповідати”. Це треба розуміти, як натяк на їхні евангельські переконання, згідно з якими ушна сповідь, як це має місце в Католицькій і Православній Церквах, не має біблійних підстав. Як бачимо з того, Бодруг і Негрич притримувалися послідовно своїх евангельських принципів. Архиєрейська Відправа тривала довго, понад три години. Після читання Євангелії Бодруг виголосив проповідь, яка зворушила всіх присутніх, і навіть Серафима, який по проповіді обцілував Бодруга та нагородив його своїм власним золотим хрестом, якого отримав від єрусалимського патріярха на дорогу до Канади. Серафим рукопо-

ложив ще декілька осіб у диякони, а відтак після кількох днів у іереї, та виїхав із Сифтону. Бодруг із Негричем попродали все, що мали, та виїхали зі своїми родинами до Вінніпегу, плянуючи організувати членство та почати місійну діяльність від нової НГЦеркви в Канаді. Примістившись у Вінніпегу тимчасово в знайомих, вони зразу через кілька днів придбали собі відповідні ділянки землі, накупили будівельного матеріялу та збудували на скоро хати з дощок.

*

Коли говориться про Бодруга, Негрича і Геника, то тут варто подати нотатку паст. В. Боровського п. з. “Про дійсні мотиви покликання до життя Руської Незалежної Грецької Церкви в Канаді”, яку він помістив в “Єв. Ранку” за квітень-червень 1971 р. У ній пишеться:

“У своїй праці “Канадський друг Івана Франка”, яку написав Петро Кравчук, і яка друкувалася на сторінках советофільської торонтонської газети “Життя і Слово”, ми знаходимо деякі важливі інформації про те, якими мотивами керувалися І. Бодруг, К. Геник та І. Негрич, коли вони взялися були організувати між українськими поселенцями в Канаді Руську Незалежну Грецьку Церкву. З понижчого виходить, що вони керувались тим, щоб та Церква була чисто українська, християнська Церква, незалежна від яких-будь чужинецьких центрів і впливів, щоб вона могла бути ґрунтовно зреформована в дусі Євангелії Христової. Безперечно реформи мали бути повільні і непомітні. З праці П. Кравчука можна робити висновок, що І. Франко поділяв ці погляди та наміри.

Про це П. Кравчук у згаданій газеті з дня 8 березня 1971 р. на сторінці 21-шій пише: “Михайло Марунчак у книжці “Зустрічі з українськими піонерами Альберти” (Вінніпег — 1964) подає за розповіддю Томи Томашевського, що Серафима спровадив з США К. Геник. Зробив він це за порадою редактора “Свободи” в США Івана Ардана. Коли виявилось, що Серафим “провадив русифікаційну політику”, то К. Геник і І. Бодруг, які “були наскрізь національних переконань”, скоро від нього “відмовились” і “серафимство” лишилось кошмарним спомином на довгі роки в історії українців Канади”.

У листі до І. Франка (18 вересня 1903 р.) К. Геник писав: “Справа церковна у нас іде дуже добре, думаю, що Рим та батюшки з Синодом підуть у кут, а стане Церква незалежна, з консисторією на чолі, як усі протестантські. Попів є уже поверх 20, а треба нам іще 30 мати, і буде гаразд”.

З цього листа бачимо, що К. Геник був рішуче проти католицького Риму і московського Синоду. Інакше кажучи — К. Геник з І. Бодругом і І. Негричем намагалися протиставитись і Като-

лицькій і тодішній Православній Церквам, які тоді верховодили над українськими поселенцями...

На цій же стороні П. Кравчук подає таку думку католицького священика Р. Хом'яка: "З початком 1903 р. Серафим примандрував із США до Канади на просьбу І. Негрича, тодішнього редактора "Канад. Фармера", й К. Геника, еміграційного агента у Вінніпегу, що були оба **відданими протестантами**".

У числі з 15 березня 1971 р., в цій самій газеті про К. Геника на 21 стор. читаємо: "Помер К. Геник 12 лютого 1925 р. у Вінніпегу на 67 р. життя. Дуже цікаву характеристику К. Геника подала газета "Діло" від 14 серпня 1926 р. Особливо цікаві рядки про дружбу К. Геника з І. Франком. Там читаємо:

"К. Геник одідичив по смерті батька дуже гарний маєток і на нім господарював. Березів Нижній має прегарне положення. Кирило був знайомий з І. Франком, та коли в'язнений Австрією Франко опустив тюремні мури, то зараз Кирило запрошував його до себе в гості на відпочинок. Ще тоді належав Березів до Коломийського староства. Але староста з Коломиї не давав Франкові спокою і він не міг посидіти на селі та насолоджуватися ловлею пстругів у Гениковій млинівці. Коли тільки Франко появлявся в Березові Нижнім, зараз "шандар" провадив його до Коломиї".

Підкреслення наше, як і зроблено деякі зміни граматичні, бо автор П. Кравчук тримається советського правопису.

Це важні інформації для історика Українського Євангельсько-Реформованого Руху і треба сподіватися, що коли б була можливість перестудіювати докладно архів І. Франка, або коли б знайшовся архів К. Геника, то ми про порушені справи напевно багато більше дечого цікавого довідалися б".

У 1903 році тисячі наших людей приїхали до Канади. Майже всі вони затримувалися в Іміграційному Домі у Вінніпегу, де доводилося їм зустрічатися з піонерами нової Церкви. Один із приятелів Бодруга, Олекса Бачинський, рукоположений Серафимом у священики, служив церковну Відправу, а Бодруг проповідував їм Слово Боже, потішаючи їх надією на допомогу Богу при їхньому влаштуванні на нових місцях поселення серед канадських прерій (розлогих степах). Новоприбулі роз'їжджалися скоро по колоніях Західньої Канади з новими надіями. В неділі та свята І. Негрич і Теодор Стефанік проповідували Боже Слово у великому шатрі на площі перед Бодруговою хатою (479 Стелля Авеню), а наші соціалісти та католики перешкоджали їм у їхній місійній діяльності криками та киданням каміння в шатро.

Як бачимо початок постання НГЦеркви в Канаді особливо характерний тим, що перші піонери того Руху покористувалися епис-

копом Серафимом, який рукоположив перших кандидатів у священники, і тим самим забезпечив нову Церкву перед можливістю розходження з канонічним правом у випадках самосвятства. Але дальшу місійну діяльність у дусі евангелізму провадили згадані піонери вже без Серафима, що нарешті довело до цілковитого розколу між піонерами й кращими представниками того Руху з одної сторони, а з другої сторони — Серафимом, який кинув “анатему” на непослушних йому діячів того Руху. Можна сказати без перебільшення, що головні причини того конфлікту були світоглядového характеру. Національний чинник знеохочував тих піонерів і діячів до москаля Серафима, який ставився неприязно до українства та його національних змагань. А організувати нову Церкву в євангельському дусі без відома Серафима та проти його віровизнаневих переконань і плянів затвердити православіє в Канаді годі було, і це остаточно припечатало той з початку тихий конфлікт на національному тлі. Коли американські українці-католики, що мали в пляні покинути католицизм та перейти на православіє, зразу таки не признали Серафима за свого єпископа за його неприязне ставлення до українців, то Бодруг і його однодумці повели справу більш політично. Вони використали Серафима тим, що він висвятив священників, а тоді пішли своїм власним шляхом у напрямі евангелізму. Тим то це й викликало таку гостру реакцію Серафима, що він кинув викляття на відступників від правдивого православія.

ПЕРШІ ЦЕРКОВНІ ЗБОРИ ПРИХИЛЬНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ЦЕРКОВНОГО РУХУ У ВІННІПЕГУ

Приблизно в половині липня 1903 року Бодруг найняв залю в будинку на розі вулиць Мейн і Селькірк та оголошенням запросив наших людей на нараду та вибори першого Організаційного Комітету, який з уповноваження Громади мав би купити ділянку землі під церковний будинок, і згодом побудувати там таки тимчасовий будинок для Богослужень Громади Незалежної Церкви. То була неділя. На Збори прийшло щось із 200 людей, як чоловіків, так і жінок. Бодруг, як ініціатор, відкрив Збори, прочитавши уступ із Божого Слова та короткою молитвою. Покликавши на секретаря Зборів молодого Серафимового священника — Івана Данильчука, Бодруг виголосив півторагодинну доповідь, в якій з'ясував потреби заснування в Канаді “Руської Незалежної Православної Церкви”. За словами Бодруга згадана Церква не ходила б “позичати розуму ні до Риму, ні до москалів, ні до патріархів”. Промовець висловив надію, що “Господь покличе з-поміж українського народу провідників такої Церкви, а Головою її буде Сам Христос, що її заклав по всьому світі та перебуває з нею вічно”. Далі говорив він, що “Бог намісників ані заступників Собі не потребує на землі, бо

Він всюдисущий і всемогутній”, а далі, що “апостоли Христові не були безженними, ані не вбиралися у золочені шати та в княжі корони”. З головних думок Бодруга, висловлених у його доповіді та поданих у його споминах, заслуговує на увагу ще й таке речення: “Наша Незалежна Церква має бути Церквою Слова Божого, **євангелійською та народньою** (наше підкреслення — О. Д.), в якій тільки самі вірні матимуть право орудувати своїми церковними ділами так, як це буває в реформованих Церквах, де ніхто з вірних не лиже рук своїм душпастирям і не купує собі відпущення гріхів за гроші”.

Аналіза тексту доповіді Бодруга не залишає жадних сумнівів щодо ясних євангелійських намірів піонерів та головних діячів того Руху.

Коли ж між зібраними в залі найшовся один польський імігрант, адвокат з Галичини, який пробував опонувати Бодругові, обороняючи католицизм із папою у проводі, Бодруг пригадав йому смерть Івана Гуса та сотень тисяч невинних християн-“єретиків”, яких замучила інквізиція з наказу папів. Не мавши досить сильних аргументів проти закидів католицизмові, згаданий адвокат встав із крісла та, похнюпивши голову, вийшов із залі, а за ним ще кілька поляків зробили те саме.

Після доповіді Бодруга взялися творити Церковний Комітет. Найперше І. Негрич відчитав короткий, наперед приготований, статут Незалежної Церкви, а після відчитання дано його під голосування Зборів. Статут прийнято одногolosно. По цьому І. Данильчук перепровадив вибори Церковного Комітету та тростистів. До церковної Громади вписалося під час тих Зборів 27 членів, голов родин. Інші не хотіли вписуватися, поки не спроможуться зложити грошей — дар на закуп місця під будову церкви. Під час тих Зборів зібрано щось із 300 долярів готівкою. Вибраний Комітет узявся щиро до праці, закупив відповідну площу на розі Причард і Мек-Грегор та поставив там до осені того самого року великий будинок-залю. У тій залі Громада Незалежної Церкви відбувала впродовж двох років Богослуження, аж поки не збудувала біля тієї самої залі більшу церкву. У ній служили церковні Відправи та проповідували напереміну різні священники, що їх рукоположив Серафим. А Бодруг виїхав з О. Бачинським на місійну діяльність по колоніях наших поселенців.

Як бачимо із звідомлень Бодруга в його споминах, уся та піонерська праця відбувалася без участі Серафима. Головну ролю тут відігравав Бодруг, потім Негрич, а відтак найближчі їхні друзі й однодумці, які пройнялися євангелізмом. На особливу увагу заслуговує тут незвичайна ідейність цих піонерів, а найперше самого Бодруга, який, приїхавши недавно до Канади та мавши різні можливості організувати собі відносно краще від інших поселенців життя (міг учителювати, бути священником на парафії від Серафи-

ма, або провадити своє власне якість підприємство), покинув усе та взявся організувати Незалежну Церкву. Така піонерська праця на релігійному полі серед труднощів і невигод, іноді серед небезпек від розфанатизованих противників інших віровизнань, вимагала ідеалізму й самопожертви. До того ж Бодруг мусів здавати собі справу з того, що скорше, чи пізніше прийде до явного конфлікту з Серафимом, який, як православний єпископ, ніколи не погодиться на впровадження до нехай і номінальної Православної Церкви євангельських принципів і порядків.

ПЕРША МІСІЙНА ПОДОРОЖ ГОЛОВНИХ ОРГАНІЗАТОРІВ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЦЕРКВИ

Як уже було згадано, Бодруг разом із Бачинським виїхали в місійну подорож по колоніях українських поселенців Західньої Канади. У своїх споминах Бодруг пише, що він ніколи не вибирався сам у місійну подорож, а завжди брав із собою Олексія Бачинського, людину у віці близько 60 років; він був добрий співак та добре знав обряди Православної Церкви. Таке місійне подорожування у товаристві другої особи мало, на думку Бодруга, охоронити його від можливих неприємностей, коли взяти під увагу, що він був тоді ще молодою людиною. Така подорож була звичайно важка, бо колонії були віддалені на десятки миль від залізничного шляху, а дороги між фермами були примітивні. До того ж наші люди жили здебільшого в землянках та убогих, тісних хатинах так, що рідко коли траплялося тим місійним робітникам переночувати в чистій і вигідній хаті.

Вони відвідали спершу близьку колонію в Стюартбурні, де були два Серафимові священники — молоді люди. Перший із них Гавриїл Тимчук, кваліфікований дяк, глибоко віруючий, спокійний та чесний. Він бажав набути богословську освіту. Тимчук був душпастирем серед наших людей із Галичини. Другий із них — Андрій Вільчинський, кваліфікований дяк із Чернівець, знав добре церковний устав та обслуговував буковинську Громаду. Із Стюартбурну поїхав Бодруг із Бачинським на колонію Ростерн, Саск., де затримався в кількох місцях, відбуваючи церковні Відправи та душпастирські обов'язки, як хрищення, вінчання тощо. На запрошення Серафимового священника, Йосифа Сікорського, вони поїхали до нової церковці на Фиш Крік, де мали в неділю служити церковну Відправу. З огляду на цікаве місце в споминах Бодруга ми переповімо це майже дослівно.

У неділю близько дев'ятої години вранці ми (тобто Бодруг і Бачинський — О. Д.) з д. Сікорським поїхали до церкви за кілька миль. На половині дороги над'їхав напроти нас чоловік верхи та поінформував нас, що французькі попи з індіанської резерви намовили наших католиків, щоб не пустили нас до церкви. А якщо бу-

демо напиратися, щоб нас силою прогнали. Там тепер, мовляв, дуже багато народу зійшлося.

“Що робитимемо?” питає Сікорський — “...буде біда. Я знаю тих людців”.

“Ідьте — кажу — шпарко просто між народ, а там Святий Дух подиктує мені, що маю говорити та що робити”.

Церковця стояла на чистім горбку, оточена вінком молодого зеленого лісу. Доріжка вела крізь лісок до церковці. Добр. Сікорський угнався возом просто між народ, що скупчився біля церковці. Біля неї лежала велика купа каміння на підмурок під церковну забудову. Під самими дверима церкви на помості та під стіною стояло мовчки церковне “братство” з рушницями, із зверненими цівками в сторону нашого воза, три із сокирами, що до сонця вилискували вістрям, а по боках, трохи спереду, по одному зі залізними вилами.

Не промовивши ні слова, ми з Бачинським позлазили з воза. В одній руці в мене духовний меч, книга Божого Слова, а в другій великий золотий хрест.

“Цим переможеш!” — подумав я собі.

Замість іти до дверей церкви, ми попростували поміж народ до великої купи каміння. Легким кроком я виліз на купу каміння та, обернувшись обличчям до народу, підніс угору блискучий хрест та промовив: —

“Уважаймо! Мир усім! Премудрість! Уважаймо!”

Чоловіки зразу познімали капелюхи, а жінки схилили голови.

“Послухаймо Боже Слово, написане рукою великомученика, святого Апостола Павла. Друге Послання до Коринтян, глава 11, починаючи від вірша 24 до кінця. Уважаймо! “Браття, від жидів п'ять разів по сорок без одного прийняв я. Тричі киями бито мене, а один раз каменовано, і т. д.”

Закінчивши читати Апостола, я промовив до народу більш-менш такими словами — “Господь у давнину перевів свій нарід з Єгипту до Арабії через вузький просмик Червоного моря. А нас, брати й сестри, Господь перевіз з рідного нашого Краю через широкий океан, і далі переводить нас тисячами. Переводить нас з поневолення Польщі та Австрії у цей широкий, вільний край — Канаду. Оцей старенький священик Бачинський та я приїхали до вас у гості, благовістити вам Слово Боже. Ви стрінули нас з таким привітом, як колись погани стрічали Божого слугу, Апостола Павла: з рушницями, сокирами та вилами. Святого апостола Павла погани не зустрічали з рушницями, бо тоді люди ще не придумали були тієї смертоносної зброї. А ви з тією зброєю стали під дверима своєї церковці, готові вбити нас, коли б ми силою хотіли ввійти до неї. Та ми, дорогі брати й сестри, не прийшли до вас узяти вашу церковцю під свою владу. Хай це роблять ті, що панували над вами в старім краю, та мали вас за своїх сліпих рабів — послушників.

Нам вашої церквці не треба, бо Господь перебуває не в руко-творених будинках, а в серцях віруючих у Нього людей. Христова Церква — це віруючі в Ісуса Христа люди.

Оцей будиночок, що ви його збудували з осик, не може вмістити в собі Божої величі. Погляньте вгору та кругом себе, і побачите, яку величаву святиню поставив Собі Господь. Помости її устелив буйними травами, а поміж травами понасаджував міріяди пречудових квіток. Умережав Господь свою хату ріками та озерами, замаїв зеленими лісами. А в лісах намножив тисячі-мільйони все кращих та кращих пташенят. Чи чуєте, як вони щебечуть радісно на хвалу Йому? Чи людська рука здібна збудувати такий величний храм, що його Господь Сам збудував? Погляньте на небесну стелю. Погляньте на вічно палахливу Божу свічку, що світить вам, ogrіває вас і своєю теплотою вигриває вам поживу на землі. А коли сонечко зайде, ви погляньте в небесні безкраї простори. Пробуйте почислити плянети та небесні зорі, а тоді зрозумієте, який величний Бог та яку Він поставив Собі хату. Не таку, як отут ви з осик собі поставили, та й думаєте, що то Божий храм. А ви будете в тому храмі хулити Бога, коли будете шептати “Вірую в Єдиного Бога...”, а одночасно крім Нього поклонятиметесь з вірою ще й Римському Ваалові, який завів право, щоб усі церковні будинки належали йому, як власність, а не народові, що ставить ті будинки своїм коштом і своїм потом.

Ні! Ми не прийшли відбирати від вас церквцю. Ми принесли вам Христове Благовістя. Ми приносимо вам мир — спокій від Господа. Хто з вас вірить в Одного Бога, нехай припаде на коліна та єдиним серцем і єдиними устами разом зо мною прославить Небесного Царя! Нехай подякує Небесному Отцеві за Його доброту й опіку над нами, нехай молить Господа й Спаса нашого, Ісуса Христа, щоб Він простив нам наші гріхи вільні й невольні, та нехай молиться за дари Святого Духа, щоб Він очистив нас від усякої скверни та сподобив нас вічного життя”.

Уся Громада припала на коліна, і я провів молитву, не з книжки, а від серця. Люди молилися й ревно плакали. Після молитви я підняв хрест угору та проголосив апостольське благословення над усіма похиленими головами. Люди підняли голови із заплаканими лицами. Пропали кудись з-під дверей сокири, вила й рушниці. Стало тихо, хоч маком сій. А я відізвався: — “Бувайте здорові, добрі люди, та не згадуйте лихим словом!” — і пустився сходити з купи каміння в напрямі воза.

Хтось з гурту крикнув: — “Ви люди Божі..! До церкви просимо!”

“До церкви... до церкви..!” — загула вся громада.

Того ранку ми відправили Молебень перед церквою. Всі люди співали старе наше “Господи помилуй!” Сивоволосий Олексій (тоб-

то Бачинський — О. Д.) посвятив церковцю за православним обрядом. Опісля з хоругвами та співом “Святий Боже...” ми ввійшли до церкви, де Бачинський посвятив престіл та стіни, а відтак ми почали служити Утреню та Літургію.

Відправа тривала щось із три години, а я проповідував Слово Боже. До причастя приступили майже всі люди. Ми охрестили кількоро діточок. Громада впросила нас побути в них три дні та проповідувати їм у церкві. Боже благословення було видно на лицах усіх людей. Духовний пир оживив усіх. Ті, що грозили нам убивством, перепросили нас прилюдно. Дальшого понеділка і у вівторок церковця була переповнена людьми, голодними на Боже Слово. Христини та вінчання відбувалися кожного дня. На ті три церковні Громади треба було призначити хоч одного дбайливого, віруючого та інтелігентного проповідника. Та таких Серафим не міг нам дати, бо їх у Канаді не було.

З Фиш Крік ми подалися далі на північний схід в околиці Дана, де наші люди почали щойно заселювати лісисті околиці. І там ми знайшли багато труду та духовної праці між свіжо прибулими поселенцями.

Вертаючись до Ростерну, біля порону на річці Саскачеван, ми зустріли московського філолога, Михайла Щербініна, що його під царатом переслідували за євангельську віру. Щербінін поселився з великою родиною на гомстеді недалеко від Ростерну. Давніше там поселилися німці меноніти та декілька українських євангелістів із Великої України. Щербінін говорив прекрасною українською мовою крім інших 12 європейських мов, що ними послуговувався легко й свobodно. Ніякої політики не провадив, а Біблію та Богословіє знав докладно. Через моє (тобто Бодруга — О. Д.) знайомство він порозумівся згодом із представниками місії Пресвітерської Церкви в Канаді та співпрацював з ними”.

Так оповідає у своїх споминах Бодруг про їхню місійну подорож до Фиш Крік та про їхні переживання у тій місцевості.

**
*

Окремий розділ у споминах Бодруга присвячено місії в Альберті. За тих часів, пише Бодруг, була тільки одна трансконтинентальна (від океану до океану) залізнична дорога в Канаді. З Ростерну треба було їхати до Реджайни, і там пересідати на головну лінію до Кальгарі, а з Кальгарі люди пересідали на лінію, що йшла до Страткони під Едмонтоном і там кінчалася. Стрінувшись у Стратконі з гімназійним товаришем — Петром Зваричем, Бодруг і Бачинський поїхали з ним до Едмонтону. В той час, коли Зварич полагджував в Едмонтоні свої особисті справи, Бодруг з Бачинським за той час провадили місійну роботу між нашими людьми в тому самому місті. В Едмонтоні було небагато наших поселенців

“по-московськи думаючих” (згідно з висловом Бодруга), але між ними було й кілька заможніших і впливових людей, які розуміли потребу Незалежної Церкви в Канаді. До них належав Павло Рудик, проворний та заможний торговець ґрунтами, тобто земельними посіlostями, та заможний власник готелю Фуярчук, а крім них ще кілька галицьких радикалів. Згадані люди організували незалежну церковну Громаду в Едмонтоні, хоч оо. Василяни разом зі своїм зверхником о. Філясом дуже агітували проти того Руху.

Залишивши Едмонтон, Бодруг і Бачинський вступали по дорозі до наших поселенців, і аж заїхали на колонію Завалля. Тут ще не було ніякої церкви. Швидко рознеслася чутка, що на Заваллю місіонери матимуть церковну Відправу, і найближчої неділі з'їхалося з околиці багато людей. Не мавши ще своєї церковці, колоністи на Заваллю вибрали собі місце під будову церкви, закопали там високий березовий хрест та поставили під ним зроблений на скору руку престіл. Бачинський служив церковну Відправу, а Бодруг виголосив проповідь на тему воскресіння вдовиного сина. З Завалля Бодруг з Бачинським поїхали до Коломиї та до її околиці. Там служили Відправу й проповідували в домі Чернявських та Винничуків недалеко від Вегревілю (тоді ще не було самого Вегревілю).

Відвідуючи наших поселенців у Канаді, Бодруг щораз то більше здавав собі справу з того, що без власної інтелігенції далеко не заїдемо. Скрізь по колоніях він завважував ті самі дошкульні потреби — брак шкіл, велику недостачу фахівців у різних ділянках, потребу виховувати своїх душпастирів та брак друкованого рідного слова, тобто преси, яка виховує суспільство.

Повернувшись до Вінніпегу, Бодруг скликав на нараду більш надійних Серафимових священиків та запропонував їм почати видавати хоч би й невеликий наш часопис у Вінніпегу. Це дійшло до відома К. Геника, який відвідав у тій самій справі Бодруга та, запросивши ще й Негрича, відбув із ними нараду. Найперше Геник вияснив їм обом, що вони не зможуть самі втримати часопису, бо це вимагає багато грошей. Він обіцяв поговорити з лібералами та намовити їх фінансувати такий часопис. Запляновано зробити Негрича відповідальним редактором, відпустити одну сторінку часопису на церковні справи, а решту сторінок присвятити господарським і політичним справам. Бодруг та Негрич погодилися на такі умови й пообіцяли повідомити про це своїх однодумців і разом спільників щодо часопису. Часопис ухвалено назвати “Канадійський Фармер”. До першого листопада 1903 року закуплено в Нью-Йорку черенки, редактором став Негрич, а на складача взяли московського жида Вольфа. За кілька днів вийшло перше число на вісім сторінок друку великого формату. Передплата була один доляр на рік, але перше число роздано нашим людям здебільшого даремно, щоб заохотити їх до передплати. Часопис приміщено при

німецькому видавництві “Дер Нордвестерн”. “К. Фармер” послужив місії Незалежної Церкви впродовж двох років.

Зимом 1903-4 року Бодруг разом із Бачинським відвідали близькі колонії в Манітобі — Стюартбурн, Плезент Гом, Гімлі, Брокенгед, Портедж Ля Прері та інші. Вони допомагали здебільшого Серафимовим священикам організовувати церковні Громади. Як ми вже вище згадували, Серафим часто висвячував у священники кого попало. Між ними було досить багато колишніх дяків, які знали церковні Відправи, але їхні проповіді зраджували низький рівень їхньої освіти. Тому члени церковних Громад скаржилися Бодругові під час його відвідин на той незадовільний стан освіти їхніх душпастирів та просили давати їм “більше учених” священників, бо ті їхні, мовляв, “уміють кадити й файно служать, але казання такі кажуть, що ми їх уже забули зі старого Краю”. Проте звідки було взяти тих “учених” душпастирів?

У тому часі приїхав із США до Канади товариш із гімназії й швагер Бодруга — Михайло Бачинський, який після нижчої гімназії (Бодруг вживає часто той термін “нижча гімназія”, що треба найправдоподібніше розуміти закінчення чотирьох нижчих кляс гімназії), з Коломиї виїхав до США ще 1894 року. Його спровадили до Америки греко-католицькі священники на становище диригента хору та вчителя парафіяльної школи в Скрентоні та Мт. Кармель у Пенсильванії. Там Серафим рукоположив М. Бачинського в священники. До речі, не треба мішати Олексія Бачинського, з яким Бодруг виїздив на місійну працю, з М. Бачинським, що також після свого приїзду до Канади допомагав Бодругові при церковній праці. Згідно з опінією Бодруга це мав бути добрий проповідник та взагалі освічена й практична людина. На жаль, нещасливе подружжя знищило його в молодому віці, і він помер у 1913 році.

Зараз після М. Бачинського приїхав з родиною Єфрем Періг, розумна, хоч менше освічена людина, якого висвятив Серафим правдоподібно в Йонкерсі, Н.Й. Оба ті душпастирі служили напереміну в церковній Громаді у Вінніпегу та обслуговували частково близькі колонії в Манітобі. Згаданий уже вище І. Данильчук обслуговував колонію Росбурн, Ман., та організував там з допомогою наших поступових поселенців сильну Громаду Незалежної Церкви. Данильчук був освіченою людиною, розумним і тактовним організатором.

Дмитро Ярема із Сифтону був добрий проповідник та людина, що постійно працювала над підвищенням свого освітнього рівня. Бодруг післав його на місійну працю в Гімлі, Ман. Тим часом у тій місцевості Громада розкололася на дві частини, що воювали між собою. Більшість наших людей там була по стороні Незалежної Церкви, а меншість тяжіла до католицизму під впливом польських

ксьондзів, які туди доїздили. Однієї неділі рано, а було це зимовою порою, під час Утрени, що її служив Ярема, поки ще люди зійшлися до церкви, увійшли до неї кілька католиків, взяли силою священика Ярему від престола й викинули його з церковного будинку. Ярема зразу подав скаргу до поліції у Вест Селькірк, яка арештувала напасників. Справа опинилася в суді й католицька сторона програла, а два напасники потратили свої фарми та господарства на покриття судових коштів. Опісля вища судова інстанція змінила присуд та признала рацію католикам, кермуючись мотивами, що Руху Незалежної Церкви ще тоді не було, коли наші поселенці — католики в Гімлі побудували собі церковцю. Історія церковної суперечки в Гімлі — це тільки один випадок непорозумінь, змагань, а іноді й завзятої боротьби на віровизнаневому тлі, що її доводилося переживати піонерам Незалежної Церкви в Канаді.

Труднощі цієї Церкви були в тому, що бракувало грошей. Фінансову скруту відчували як піонери Руху, так і сам Серафим, який жив із складаних назагал незаможними нашими поселенцями датків та з того, що висвячував душпастирів. Знавши про те, що російська місія в Америці й Канаді отримувала по сто тисяч доларів річно допомоги, Серафим наважився врешті поїхати до Росії, щоб отримати грошеву допомогу на провадження місії в Канаді. Ранньою весною 1904 року Серафим виїхав до Росії, мотивуючи свій виїзд тим, що, мовляв, “Святійший Синод не признає мене за єпископа, а в Росії є багато духовенства, яке бажає привернення патріярхату в Москві. Поїду до них та отримаю поміч на мою місію у Канаді”. Його подорож не дала бажаних наслідків, як це побачимо згодом, а явний конфлікт по його поверненні з Росії з кращими й активнішими піонерами Руху, в наслідок їхніх симпатій до евангелізму, став його другою особистою невдачею.

СОБОР НЕЗАЛЕЖНОЇ ЦЕРКВИ

Окремий розділ у споминах Бодруга займає справа скликання Собору Незалежної Церкви. З огляду на важливість тієї події подаємо те місце майже без змін.

Тим часом кращі Серафимові священики порозумілися листовно та з допомогою “К. Фармера” заагітували незалежні Громади вибрати делегатів із кожної місцевої Церкви та разом із місцевими душпастирями вислати їх на Церковний Собор до Вінніпегу, щоб вибрати Консисторію, яка стала б у проводі Незалежної Церкви.

В означений день приїхали до Вінніпегу наші проповідники та по одному делегатові з кожної Громади. На Соборі було близько 60 осіб управнених до голосування, а крім того стільки гостей приїхало з близьких і далеких колоній. Захоплення було таке велике, що люди не шкодували витратити на подорож останні центи. Собор відбувся у церковному будинку у Вінніпегу. Почався врочисто цер-

ковною Відправою. На голову Собору вибрано найстаршого віком душпастиря — О. Бачинського, а на секретаря — І. Данильчука та їхніх заступників із світських людей, делегатів. Головну доповідь про мету та завдання того Собору та про діяльність майбутньої Незалежної Церкви виголосив Бодруг. Опісля промовляли такі свідомі делегати, як: Д. Яремій із Росбурн, Микола Геник із Стюарт-бурн, Роман Колцун з Брокенгед, Петро Дзяман з Портедж Ля Прері, Петро Дрогомирецький з Плезант Гом, Іван Кубей з Гонору, Микола Джус з Гімлі, Петро Григорчук із Сифтону. Із Саскачевану: Василь Вівчар з Канори, Т. Бойкович з Йорктону (Гудів). З Альберти: Павло Рудик і Василь Чернявський. Крім того збагатили Собор своїми промовама Михайло Бачинський, Василь Новак, Теодор Козаченко та інші душпастирі й делегати.

Статут Незалежної Церкви був готовий, уложений юристами та дбайливо перекладений на українську мову. І. Данильчук відчитував його точка за точкою. Члени Собору застановлялися над кожною точкою, та закинути нічого не могли, бо він був словом чистої християнської, Євангельської Віри, як це виложено було в перекладеному на українську мову Християнському Катехізмі.*) А церковним маєтком мав управляти сам нарід через вибраних до того тростистів згідно з такими самими законами, як управляли народними школами в провінції Манітоби.

Другого дня відкриті молитвою наради взялися до справи, наскільки і як скоро можна реформувати догми православної віри в Незалежній Церкві?

Найважливіші точки ухвал з того дня були:

а. Нікого не примушувати до наушної сповіді.

б. Сповідь відбувати в молитвах покаяння.

в. Святе Причастя провадити апостольським звичаєм. Ломання Хліба й пиття Чаші при столі в церкві відбувати так, як це по-

*

*) Коли говорити про цей "Катехізм", то варто тут подати замітку, яку ми знаходимо в "Єв. Ранку", ч. 1011 з 1967 р., на стор. 14. У ній пишеться: "У газеті "Новий Шлях" Д-р М. Марунчак у статті "Початки українського друкованого слова в Канаді" про це пише так: "Першою українською книжкою, що появилася в 1904 році, був "Християнський Катехізм", що мав 40 сторінок. Видала його Незалежна Грецька Церква. На Катехізмі так і написано: "Виданий властивою Самостійною Грецькою Церквою в Канаді 1904". Більшим виданням, що друкувалося в 1904 році і появилася при кінці того самого року з датою 1905 р., був "Учебник англійської мови для руского народу", що мав 300 сторінок. Написав його "Іван Бодруг, священник незалежної православної Церкви і М. А. Щербінін, професор Манітобської Колегії". До цього мажна ще додати, що цей Катехізм був більше євангельський, як офіційно православного характеру, а в третій частині його знаходимо переклад 12-ти релігійних пісень з євангельських англійських співаників, як: "Воїнство Христове! жваво в бій рушай!", "Коли я на той хрест дивлюсь", "Кріпко я вірю, що Ісус мій Спас" та інші. Цей збірничок християнських пісень, що появилася в 1904 р., можна вважати предтечею українських євангельських співаників і треба думати, що це також була праця вже тут повище згаданих авторів".

казав нам Господь при Останній Вечері, та як відбували Причастя перші християни в Антіохії, Єрусалимі та по всій південній Європі впродовж перших 300 років християнства.

г. По церквах і при кожній нагоді навчати людей Святого Письма, а не канонів та забобонів Православної та Католицької Церков, що в темноті тримали наш нарід 900 років. Навчати людей, щоб вони виробляли в собі думку про Бога й Його волю, читаючи Новий Заповіт, а не байки, що їм посилають Василяни з Жовкви, друковані в брошурках.

д. Вибрати Консисторію й уповноважити її рукоположити душпастирів, як це було в первісній Християнській Церкві (Дії Св. Апостолів, розділ 13). (Апостола Павла з Тарсу Христові апостоли не назначали рукоположенням на службу Богові, а рукоположила його Громада віруючих християн в Антіохії. Отож ніякого іншого апостольського спадкоємства (сукцесії) нема. Це видумали собі попи на Вселенських Соборах, щоб стати упривілейованою кастою над неграмотними масами, почавши з четвертого віку християнства).

е. Ухвалено постаратися, щоб молоді Серафимові священники мали нагоду щороку набувати богословське знання в Манітобській Колегії.

ж. Закласти бурсу у Вінніпегу, до якої наші фермери могли б посилати своїх синів та підготовляти їх у школах на вчителів та проповідників між нашим народом. Бодруга уповноважено розвідати про цю справу в Манітобській Колегії.

з. Зробити заклик між нашим народом у справі збірки грошей на своє власне видавництво, бо "К. Фармер" не довго буде містити статті про наші церковні справи, бо він політичний часопис.

и. З реформою церковних догм та звичаїв-форм бути обережними та "Не валити старої хати, поки нової не поставимо".

і. Старатися навчати дітей та молодь чистої євангельської віри, бо для старого покоління важливіша буква (форма) в Богослуженні від найчистішої науки Господа Ісуса Христа та Його первісної Церкви. Нікого не силувати до реформи, а навчати змісту Нового Заповіту.

Вибрано Консисторію з духовних і світських людей. Головою її вибрано О. Бачинського, секретарем — І. Данильчука, скарбником — В. Новака та їх заступників. І. Бодруга вибрано суперінтендентом (єпископом) за змістом Нового Заповіту та місіонером, організатором і редактором майбутнього часопису "Ранок".

Четвертого дня закінчено Собор Соборною Відправою та загальною сповіддю з Причастям згідно з апостольським звичаєм при великому здвизі народу в місцевій церкві. Незалежна Церква опісля ніразу не мала труднощів від народу за запровадження цієї реформи по своїх Громадах.

Таке звідомлення Бодруга про перебіг Собору Незалежної Церкви. Тут ми затримали деякі тодішні початкові вислови на адресу традиційних Церков, що згадуються в цьому звідомленні.

Розгляд поодиноких точок ухвал Собору виказує виразні євангельські тенденції. Правда, тут не зазначено, яке розуміння Господньої Вечері приймає Незалежна Церква — вьяснення традиційних Церков, лютеранства чи кальвінізму. Тобто офіційно ніхто не брався вирішувати, чи розбирати вьяснення традиційних Церков, а в тому й православія, щоб не зраджувати собі людей, які звикли до вьяснення офіційних Церков. Але можна більше, аніж припускати, що деякі піонери, радикальніші прибічники наближення Незалежної Церкви до правдивого євангелізму, схилилися до кальвінського вьяснення Господньої Вечері. До таких мусів належати найперше сам Бодруг. В останній точці “і” бачимо заповідження провадити компромісову церковну політику щодо членів Церкви та її прихильників. “Нікого не силувати до реформи, а навчати змісту Нового Заповіту”. Одним словом — найперше звертати головну увагу на євангельське виховання дітей та молоді, а “старе покоління”, просякне наукою традиційних Церков, привчати до євангельських правд, щоб воно само доходило поступово до пізнання істини на основі науки Святого Письма. Зрештою самі умовини розвитку й перших кроків Незалежної Церкви диктували, як треба обережно провадити політику з її вірними та приятелями Руху.

ПОВОРОТ СЕРАФИМА З РОСІЇ

Наприкінці 1904 року Серафим приїхав з Росії, не отримавши допомоги на свою місію в Канаді. Противники Святійшого Синоду не посміли підтримати Серафимову місійну роботу. Серафим привіз із собою фотографії, як він служив архиерейську Відправу. Біля престола було багато священників, а він був посередині між ними в мітрі на голові та з посохом у руці. Почувши про організацію незалежної від нього Церкви в Канаді, Серафим постановив завдати нищівного удару усій проробленій роботі піонерів Руху. У даному випадку приголомшливе здивування получилось з гнівом. Він мабуть не сподівався, що між душпастирями, яких він висвятив, знайдуться такі, що насміляться організувати такий Рух. Діставши від когось фотографію всіх душпастирів, які були членами Консистерії, він наліпив написи з прізвиськом кожному з них на груди та подав до місцевої англійської преси з дописом, що він кидає анатему на кожного з них. Та ніхто із добре вдумливих людей не трактував поважно Серафимової анатеми. Незалежна Церква зростала, роблячи поступ не тільки на релігійному полі, але й на культурному та загально національному.

Згідно із закликом Консистерії душпастирі Незалежної Церкви підшукували по колоніях таких українських хлопців, які ще в ста-

рому краю отримали шкільні свідоцтва з добрим поступом у науці та мали б охоту далі вчитися в англійських школах. Не знайшлося ніякого нашого поселенця, який був би спроможний утримувати власним коштом свого сина в бурсі у Вінніпегу. На Бодруга спав обов'язок роздобути гроші на таке діло.

Як звичайно бувало перед тим, так і тепер Бодруг звернувся у цій справі до пресвітеріян. Пресвітерський суперінтендент — Д-р І. Кармайкел порадив йому поїхати на Генеральний Собор, що тієї весни мав відбутися в Торонті, і на тому Соборі довести, що така бурса конче потрібна, і що її треба комусь фінансово підтримувати, бо українські поселенці ще матеріяльно неспроможні посилати своїх синів до школи у Вінніпегу. А тим часом українським поселенцям треба можливо якнайшвидше підшукати у своїх рядах молодих кандидатів на майбутніх учителів для народних шкіл у Манітобі та на західних теренах Канади. Провінції Саскачеван та Альберта тоді ще не мали самоупорядкування. Тими територіями управляв королівський намісник з Оттави.

Бодруг поїхав на Пресвітерський Собор у червні того року (тобто, як виходить з контексту Бодругових споминів, 1905 року — О. Д.). У програмі Собору був визначений один вечір, коли справу Домашніх Місій мали представляти Д-р Гонтер з Тюлон, Ман., Бодруг і Д-р Кармайкел.

Д-р Гонтер розповів коротко про імігрантські злидні наших поселенців. Він згадав і про те, як йому самому довелося приїхати серед лютої зими до дуже хворої жінки, що лежала в постелі, а кількоро дітей застав на печі за комином, а корову з телятком, прив'язану до стола серед хати. Ця згадка Д-ра Гонтера про корову викликала легкий сміх серед присутніх у залі.

Після Д-ра Гонтера голова Собору попросив Бодруга до слова на 10 хвилин; згідно з програмою Д-р Гонтер також говорив 10 хвилин. У великій залі, переповненій людьми, стало тихо, хоч маком сій, бо то мав говорити “галішен мішінері”, а вони не всі ще бачили “галіціяннів” в овечих кожухах та в доморобних клепанях.

Подаємо промову Бодруга, яка була виголошена англійською мовою, майже без змін:

“Брати й Сестри! Ви легко засміялися з поданого факту, коли Д-р Гонтер розповів вам про дуже хвору матір п'ятьох маленьких дітей на печі та про корову з телятком серед тісної, брудної хатини серед Тюлонських лісів та пустирів Манітоби. Але ви не подумали, що для тих діточок і для того вбогого імігранта жінка й корова мали майже однакову вартість. Бо імігрант, вертаючи з заробітків, купив по дорозі корову на молоко для тих зголоджених дітей і жінки, а хліва не мав часу збудувати, бо люті морози на 40 ступнів не дали йому змоги це зробити.

Умре йому жінка, пропадуть діти без мами. Замерзне корова з телятком у лісі, ціла родина пропаде без молока. Йому треба бу-

ло рятувати і корову й жінку. Спасибі Д-рові Гонтерові, що тієї страшної ночі навідався до хворої та не дав їй померти.

Ви смієтеся, бо ви піонерського життя не знаєте, а я сміятися не можу. Мені болить серце за моїм народом і за кожною людиною, коли знаю, що вона страждає. (На залі зашуміло жіноче хлипання, замерехтіли білі хусточки). Ви не знаєте нашого народу, не знаєте його історії й не цікавитеся нею. Ви судите так, як його бачите: в подертій одежі з доморобного прядива та в кожухах хатньої виправи овечих шкір. Ви не знаєте, не розумієте причин, чому мій нарід на прохання вашого уряду приїздить тисячами до Західньої Канади та забирає в посідання такі землі, з яких ваші імігранти давно повтікали. А мій нарід — це ваші сусіди й у будучині разом з вами створять нову державу. Чи ж не треба подати помічну руку тим нуждарам і показати їм, що ви правдиві християни, не тільки з назви, а й на ділі. Їхня рідна Церква в старому краю відреклася від них. Їхня інтелігенція вважає їх за пропащих, бо вони в Канаді швидко винародовляються”. —

Час промови незабаром минув. Дзеленькнув дзвінок і Бодруг обернувся та сів, але аудиторія загула оплесками та викликами: “Хай говорить далі!” Голова мусів покликати Бодруга далі промовляти.

Бодруг говорив 45 хвилин, оповідаючи коротко історію України від князя Володимира до австрійського цісаря Франца Йосифа та царя Миколи II. Говорив про азійські орди, про татар, про московське кріпацтво, про ляцьку панщину, про заборону українського друкованого слова в Росії, про козацтво та про війни з бусурменами. А також і про те, щб саме виганяє наш нарід з дому на еміграцію до Північної та Південної Америки. (До цього місця ми цитували слова Бодруга з його споминів майже без змін).

Після Бодруга говорив Д-р Кармайкел, закликаючи учасників Собору зложити добровільні пожертви на покриття коштів навчання українських хлопців, які мають незабаром приїхати до Вінніпегу та вчитися в Манітобській Колегії, щоб згодом стати вчителями й душпастирями. Інших бесідників перенесено на другий день, а тим часом перепроваджено в залі збірку добровільних пожертв на українську бурсу у Вінніпегу. Тоді зібрано понад 50 000 долярів. По цьому Бодруг поїхав з Д-ром Гонтером по церквах інших міст Онтарію та зібрали ще біля 25 000 долярів на навчання українських хлопців.

Тієї осени оголошено курси в Манітобській Колегії, на які вписалося щось із 30 наших хлопців. Михайла Щербініна покликано на сталого вчителя української мови, а крім того навчали їх також професори Колегії. Кожному студентові “пожичали” по 14 долярів місячно на утримання. Чеки йшли через руки Бодруга, і він відбирав від студентів за них “боргове зобов’язання”, тобто студенти мали колись віддати ті гроші Церкві.

Бодруг примістив студентів при кращих родинах — членів Незалежної Церкви у Вінніпегу. Так творилися кадри української інтелігенції та виховувалися перші наші вчителі на канадському ґрунті. Згадані курси тривали аж до 1911 року в Манітобській Колегії.

Провінція Манітоба була вже давно організована в державно-адміністраційному розумінні та мала в себе систему народних шкіл, а також і приватних, католицьких для французів і інших католиків. Згідно із словами Бодруга Пресвітерська Церква не хотіла виховувати своїм коштом учителів для Манітоби, тільки для західних теренів Канади. Англійські вчителі не спішилися працювати в школі між нашими поселенцями, бо це означало для них бідувати разом з нашими людьми. У таких обставинах прем'єр Манітоби, Раджерс, запросив до своєї канцелярії Д-ра Кармайкела й Бодруга, щоб порадитися, як би то організувати подібний “трейнінг скул” (вишкільну школу) для українських хлопців та дістати вчителя для такої школи. Така школа мала б бути організована коштом Манітобської провінції. Д-р Кармайкел і Бодруг порадили йому організувати таку школу, а Бодруг зобов'язався знайти вчителя.

1905 року (?) організовано такі курси на краю міста Вінніпегу. Першим учителем був коротко якийсь імігрант на прізвище Макгон, який вчителював ще в старому краю. Йому було мало платні від провінційного уряду, і він кинувся до ошуканства, а саме, почав продавати поселенцям такі ділянки землі, яких не було ніде на мапі. Коли йому почала загрожувати тюрма, він утік з Канади до США. Пізніше вчив у тій школі кваліфікований вчитель зі стейту Пенсильванія — Діонісій Пирч, що його порекомендував М. Бачинський. Та Пирч також не був довго на цьому місці, учителював рік або два. Згодом перенесено ту “вишкільну школу” до Брендону, і там учителював Тарас Ферлей, Микита Романюк та інші. Павло Гігейчук та Теодор Стефаник займали становище офіційних організаторів шкільних районів між нашими поселенцями в Манітобі.

Саскачеван організовано в Провінцію 1905 року, а на другий рік Бодруг від Департаменту Освіти в Саскачевані організував 36 шкільних районів у тій самій Провінції. Він їздив конем поміж Громадами наших поселенців упродовж 6 місяців, скликав збори, вишукував відповідні місця під будову шкіл та запрясагав шкільних тростистів керувати школами. Це була піонерська праця серед наших поселенців не тільки на релігійному полі, але у великій мірі й культурному. Важливе для історії нашого поселення в Канаді, між іншим, і те, що ту піонерську громадсько-культурну роботу виконали українські євангеліки. Таким чином виростали на канадському ґрунті перші ряди української іміграційної інтелігенції. Про це треба буде пам'ятати тим, які писатимуть у майбутньому історію нашого поселення в Канаді.

Першим студентом з Манітобської Колегії, який закінчив філософський факультет і здобув ступінь Б.А., був Орест Жеребко.

О. Бачинський привіз його з вулиці Вінніпегу до Бодруга та сказав: “Дай цьому хлопцеві нагоду ходити на курси Щербініна. Він сирота. Я знав його батьків і його самого ще як дитину в Городенці”.

З Манітобської Колегії вийшло досить багато наших учителів, кілька проповідників та бизнесменів. Між ними були : Г. Новак — лікар у Вінніпегу, П. Войценко — довголітній управитель видавництва часопису “Український Голос”, що виходить у Вінніпегу від 1910 р., і П. Мельничук, пізніше душпастир Української Автокефальної Православної Церкви в Канаді.

Після Бодругової промови під час Собору Пресвітерської Церкви в Торонті пресвітерське жіноцтво оживило місіюну діяльність між нашими поселенцями на східніх теренах Канади і започаткувало на більшу скалю добродійну діяльність. Делегатки Жіночого Товариства з Торонта відвідали Бодруга у Вінніпегу, щоб обізнатися з потребами, головно в одежі, наших поселенців. Незабаром почали надходити великі пакунки проношеної одежі та взуття на адресу Бодруга та душпастирів по колоніях. Діти наших поселенців, які на фармах майже не виходили на двір зимовою порою, стали одягнені. Так само скористали з тієї добродійної акції й жінки наших поселенців.

За два роки існування Незалежної Церкви її діяльність на релігійному та культурному полі так захопила наших людей у Канаді, що вони з колоній почали домагатися, щоб Консисторія посилала їм більш освічених душпастирів.

*

Про цей новий релігійний рух у Канаді визначний український православний діяч у Канаді, адвокат Юліян Стечишин, у своїй праці “Історія поселення українців у Канаді”, між іншим, пише: “Тодішні провідники — як Генік, Бодруг, Негрич і інші цілком правильно розуміли, що народ від самих початків поділений і підпорядкований чужим владам, скоро затратить свою ідентичність. Вони шукали рятунку і робили те, що тоді являлося логічним кроком. Вони заснували 1903 р. Руську Незалежну Православну Церкву з осідком у Вінніпегу... Що заснування нової Церкви не було твором кількох невдоволених одиниць, і що воно не було якимось небажаним рухом, але було бажанням загалу, свідчить той факт, що ця Церква в феноменально короткому часі, фактично за кілька місяців захопила майже кожен українську околицю в Канаді і притягнула в ряди своїх священників майже всіх тодішніх провідних людей. Народ тішився постанням тієї Церкви і масово приставав до неї. Він горнувся до неї, бо уважав заснування тієї Церкви за свою першу перемогу у вільному краю над своїми противниками, непрошеними опікунами. Навіть найбільший противник цієї Незалежної Церкви о. А. Деляре, бельгійський редемпторист, що при-

їхав до Канади 1899 р. і йому було дане право обслуговувати велику частину українців греко-католиків, признає у своїй книжці*), що український народ дав сильну підтримку тій Незалежній Церкві і що та Церква скоро поширила свої впливи.

Цього Руху не можна пояснити тим, як це дехто старається робити, що його викликали якись кирильники, зрадники, відступники чи запродавці. Коли всі провідники і народ взяли в ньому масову участь, то на це мусли бути тільки оправдані причини”.

Далі Ю. Стечишин робить свої висновки: “Так скоро, як тільки та Церква ослабла через непорозуміння з єпископом, вона піддалася під опіку презбітеріян, а тим самим уступила зі свого незалежного становища. Цього кроку українські поселенці, зовсім послідовно, не піддержали, і в кількох роках з тієї Церкви майже сліду не стало.

Та хоч та Церква упала..., то не можна правди закрити, що дух незалежності, дух опозиції до чужих опікунів вкорінився глибоко в душі наших поселенців і багато причинився до того, щоб збудити національну свідомість тодішніх українців у Канаді і зберегти ідентичність української маси та втримати її при українських організаціях. Значить, що хоч цей рух був на церковнім полі, то в дійсності він був **народницький, національний**”.**)

З цих висновків православного Ю. Стечишина можна зрозуміти, що одною з головних причин упадку РНПЦеркви в Канаді було те, що вона втратила свою незалежність, піддаючись під зверхність пресвітеріян. У цьому випадку це сильний і багатомовний аргумент, бо без якої то не було б незалежності нарід калічіє. З одної сторони тут можна тільки жаліти, що цей церковний рух був в очах нашого народу в першу чергу народницьким, як це твердить автор, чого ніяк не треба осуджувати, а тільки вітати, але з другої сторони йому таки бракувало глибокого розуміння належного розв'язання релігійно-духовних проблем і їхнього значення для життя кожної людини й народу. Наслідки життя в довговіковій духовній неволі все ще висять дамоклевим мечем над спробами упорядкувати належно українське релігійне життя в дусі чистої Христової Євангелії, що єдино може стати надійною і певною основою духовного відродження української людини й народу. Нам відомо, що паст. І Бодруг стояв послідовно на позиціях самостійності й розуміння наших національних потреб, але він також глибоко розумів і відчував духовно-релігійні потреби свого народу. І він з цих позицій ніколи не уступив.

---

*) Memoire sur les Tentatives de schisme et D'Herésie au milieu des Ruthenes..., Quebec 1908. Ця інформація подається за понижною книжкою Ю. Стечишина.

***) Юліян Стечишин: “Історія поселення українців у Канаді”, Едмонтон 1975 р., стор. 290-291.

Таке зростання Незалежної Церкви та активна допомога Євангельському Рухові від Пресвітерської Церкви, а в тому й пресвітерського жіноцтва не подобалися католикам і соціялістам. Вони повели пропаганду, що, мовляв, пресвітеріяни купують-мінють українські душі за старі лахи. Характеристично, що оба тодішні противники, католики й соціялісти, які самі воювали між собою, головно соціялісти атакували католицизм, виступали в даному випадку спільно проти скерованої до євангелизму Незалежної Церкви. Тепер з певної історичної перспективи можна сказати без будь-якої іронії й перебільшення, що виступи тодішніх атеїстичних соціялістів, а подекуди й реакційніших елементів католицького світу, стали за добру репутацію для того самого Руху.

Не зайво буде подати тут короткий витяг із споминів Бодруга п. н. “Наші «вчені» імігранти” майже без змін, крім найпотрібніших. Взагалі ми змушені передати останні розділи Бодругових споминів про Незалежну Церкву, тримаючись вірніше його звідомлень, щоб не мати моральної відповідальности за можливе довільне, чи може навіть і неправдиве пояснення його слів та поглядів. Справа в тому, що Бодруг оповідає під кінець своїх споминів про інтриги проти його особи та в наслідок того про його відхід від активної праці на полі Руху, що під кінець закінчилося упадком того самого Руху. Тим то, дотримуючись докладно Бодругового звідомлення, залишаємо осуд самому читачеві, чи майбутньому дослідникові, який писатиме зведення історії УЄРуху в Україні й на чужині, маючи до розпорядження більше джерел.

Щоб замінити Серафимових священників — колишніх дяків більш освіченими душпастирями Бодруг поїхав до Нью-Йорку познайомитися з о. Іваном Арданом, редактором “Свободи”. Редакція “Свободи” містилася тоді на Нассау вулиці в Нью-Йорку. Редактор Ардан, як “виклятий” греко-католицький священник, ставився тактовно до Незалежної Церкви в Канаді. Бодруг просив його скерувати новоприбулих із Галичини студентів і учителів до Канади, бо, мовляв, нам треба освічених кандидатів на душпастирів. Ардан радо погодився допомогти Рухові Незалежної Церкви в справі поповнення рядів духовенства освіченими людьми. Це було 1905 року.

На другий рік добр. Ардан написав Бодругові такого листа: “Я радий, що можу допомогти Вам у Ваших змаганнях у Канаді. До мене приїхало кількох наших академіків (в Галичині студентів називали також “академіками” — О. Д.) з Галичини. Вони тут без праці й докучають мені щодня: “давайте нам яку легку роботу”. Беріть собі їх до Канади, але пришліть їм гроші на дорогу, бо вони голодні, як церковні миші”.

Тим незнайомим студентам Бодруг завагався післати багато грошей, тільки післав залізничні квитки та по 10 доларів на руки

редактора Ардена, який повідомив Бодруга телеграмою, що ті інтелігенти приїдуть на станцію у Вінніпегу в такій то годині в п'ятницю вранці.

Надворі було понад 40 ступнів морозу. Згадані “кандидати” приїхали до Вінніпегу по-літньому вбрані, в капелюшках та в юхтових черевичках. Заки Бодруг привіз їх трамваем зі станції до себе додому, один з них відморозив собі вуха, другому заkostenіли руки, а третьому задубіли ноги. Одному побілів ніс, як у мерця. Бодруг завів їх бігцем від трамвая до своєї хати. На щастя, у нього в коморі була купа дарованої одежі. Коли ж вони розморозилися, він переодягнув їх усіх від ніг до голови. Після кількох днів відпочинку новоприбулі інтелігенти записалися на богословські курси в Манітобській Колегії.

Пізніше виявилося, що тільки один з них, Максим П. Березинський, мав віру в Бога та старався стати проповідником. Інші: Василь Пинявський (філософ), Симон Семотюк (інженер) та Онуфрій Харамбура не мали покликання до служби Богові. Пізніше приїхали до Канади ще й інші інтелігенти: Володимир Пиндиківський (учитель), Юліян Ситник (філософ) та Яким Крет (василіянин, дякон). Усі ці люди трималися Незалежної Церкви так довго, аж поки не минули їхні важкі імігрантські роки, а тоді покинули місію та кожний з них подався до свого приватного життя. Рукоположені від Консисторії та вислані на колонії, як душпастирі, вони нічого не робили.

Добр. Ардан порадив Бодругові взяти собі в допомогу в місійно-душпастирській праці Зенона Бичинського з духовної семінарії в Пітсбургу, Па. Бичинський був студент другого року Богословія. Після пророблення відповідних старань Бичинський приїхав, оселився в хаті Бодруга та пішов продовжувати науку в Манітобській Колегії. Це була молода людина, яка кохалася в книжках (мав свою добірну бібліотеку) і в науці. Бодруг радів, що матиме доброго помічника в церковній праці. Бичинський був релігійною, освіченою та роботящою людиною. Він працював колись при “Свободі” в Джерзі Сіті, а позатим мав добрі свідоцтва та рекомендацію від Пресвітерії в Пітсбургу. Усе заповідалося якнайкраще.

ЧАСОПИС “РАНОК” ТА ІНТРИГИ

Під таким заголовком маємо окремих розділ у споминах Бодруга, де говориться про інтриги проти нього та про початок кінця Незалежної Церкви.

“Канадійський Фармер” не був довго на послугах Незалежної Церкви. Католики ліберали почали скаржитися, що “К. Фармер” присвячує забагато місця справам Незалежної Церкви, а тим часом він повинен бути на послугах усім українським поселенцям у Канаді й подавати новини з господарського й політичного життя. Ро-

ку 1905 власники “К. Фармера” відмовилися давати місце на сторінках часопису для церковних справ Незалежної Церкви, а тільки містили дрібні церковні новини.

Назріла пекуча потреба мати свій власний часопис, хоч би й невеликого розміру. Згідно з ухвалою Консисторії засновано видавництво й часопис “Ранок” (опісля “Канадійський Ранок”). І. Негрич покинув становище редактора “К. Фармера” та відмовився від будьякої громадської діяльності. Бодруг узяв на себе обов’язок видавати “Ранок”, зразу раз на місяць, а згодом що два тижні, у початках на чотири сторінки друку, а згодом на 16 сторінок. Він купив за свої гроші черенки та малу друкарську машину, поставив малий будиночок для приміщення друкарні біля свого дому при Стелла Евеню та найняв друкаря — Амвросія Кархута. “Ранок” видавано на тому місці аж до 1908 року. Згідно з цими споминами Бодруга можна зробити висновок, що він був справді високо-ідейною і діяльною людиною в справі організації Незалежної Церкви.

У наслідок обтяження церковною працею та відвідуванням Синодів і Соборів Пресвітерської Церкви, щоб здобувати гроші для провадження курсів у Манітобській Колегії та на поміч проповідникам Незалежної Церкви, Бодруг доручив одного разу М. Березинському заступити його в редакційній роботі “Ранку”.

Як пише далі Бодруг у своїх споминах: “Наша інтелігенція тим часом змовилася усунути мене з проводу Незалежної Церкви та хотіла сама керувати Церквою, мовляв, “щб, ми академіки маємо дати себе вести якомусь гуцулові, що не кінчив ні філософії, ні Богословія в Європі. Ми мусимо домагатися від пресвітеріян, щоб вони давали нам таку платню, як дають своїм місіонерам”.

Далі Бодруг скаржитья у своїх споминах: “Березинський написав статтю в “Ранку” (“моїм власнім часописі”), що Бодруг не гідний бути провідником у місії Незалежної Церкви, коли в Церкві є такі люди, що мають повну високу освіту”. Так само й Бичинський виступив проти Бодруга.

Цитуємо далі слова Бодруга, бо вони кидають трохи світла на згаданий конфлікт: —

“І тут у Канаді наші інтелігенти захотіли зреформувати Незалежну Церкву не згідно з психікою й звичаями українського народу, а за пляном реформаторів Західньої Європи. Бичинський переконав суперінтендента Д-ра Кармайкела, що пресвітеріяни не зовсім правильно видають гроші на допомогу Незалежній Церкві під проводом Бодруга, що Бодруг не щирий їм, ані Канаді, бо він український націоналіст... Церкву треба відразу цілком реформувати так, як робили в Америці баптисти, перехрищуючи наших людей одиницями. Значить вбирати українців у шкотські та англійські кожухи, не на українців шиті”.

З цілого змісту виходить, що конфлікт повищий виріс на світоглядовому тлі. Бодруг стояв на становищі тимчасового компромісу між евангелізмом і українським церковним традиціоналізмом, тобто, як він пише, щоб українці не вбирали на себе “шкотських та англійських кожухів, не на українців шитих”, а новоприбула група інтелігентів, яка пристала до Незалежної Церкви, а між нею згаданий на першому місці Бичинський, хотіли “відразу цілком реформувати “Незалежну Церкву””. Крім світоглядového чинника чимало важили тоді й справи соціально-освітніх різниць, і це сам Бодруг виразно підкреслює. Виходить, що дехто із згаданої групи таки поважно думав про плян “відразу цілком реформувати” Незалежну Церкву, а не поступово, як вважав Бодруг.

Д-р Кармайкел у своїй телефонічній розмові з Бодругом переказав йому погляд Бичинського та просив його зустрітися з ними обома й передискутувати цю справу з Бичинським. Бодруг відмовився від дискусії з Бичинським, мотивуючи свою відмову тим, що, мовляв, Бичинський вихованець поляків і не розуміє душі українського народу. А позатим сказав він, коли Д-рові Кармайкелові й іншим пресвітеріянам подобається плян Бичинського, хай вони його підтримують, а він, тобто Бодруг, готовий залишити своє становище.

Якраз після розмови з Д-ром Кармайкелом Бодруг отримав телеграму з Ньюарку, Н. Дж., від греко-католицької Громади, яка запрошувала його приїхати та організувати там Незалежну Церкву, бо вони там “не можуть довше терпіти ганьби та здирства греко-католицьких попів”. Не зважаючи на прохання Д-ра Кармайкела, щоб Бодруг не їхав до Америки, він таки покинув Канаду через інтригу проти нього, як він пише, від “наших інтелігентів”. Незалежна Церква в Ньюарку та в Нью-Йорку — пише Бодруг — має свою історію, про що тут не беруся писати”.

Приїхавши до Ньюарку, Бодруг написав пресвітеріянам, що він згоджується редагувати далі “Ранок”, якщо вони відкуплять від нього друкарню й оплатять кошти видавництва. Д-р Кармайкел приїхав до Бодруга і там у Ньюарку дійшло до порозуміння у тому розумінні, що пресвітеріяни мали відкупити друкарню Бодруга, а він зобов’язався видавати “Ранок” у Нью-Йорку та висилати його паками до Консисторії у Вінніпегу, а звідтіля мали його розсилати читачам на їхні адреси. “Ранок” побільшено, а Бодруг роздобув гроші від пресвітеріян на видавництво під назвою “Союз”. Друкарем “Ранку” та “Союзу” був Осип Косовий, інтелігентна людина, що започаткувала богословські курси в пресвітерській семінарії для українців, які бажали вчитися на протестантських проповідників. Його брат був не кепським малярем, який ілюстрував “Ранок” та “Союз”.

З видавничих справ Бодруг у своїх споминах відразу переходить до справи Бичинського, пишучи, що Бичинського вінніпегська

Пресвітерія не хотіла рукоположити в проповідники, хоч він похвально закінчив богословський факультет. Бичинський зразу вчителював в Альберті, а згодом виїхав до США, бо він був американський громадянин. За якийсь рік він відвідав Бодруга в Нью-Йорку та перепрошував його за ту кривду, вчинену йому та Незалежній Церкві. Бодруг пише, що Бичинський своїм каяттям не привернув довір'я українських поселенців до себе. Усе це мало діятися в роках 1907-1910, як подає загально Бодруг.

ПОВЕРНЕННЯ БОДРУГА ДО КАНАДИ

Бодругова мати-вдова, молодший брат Василь та одружена сестра Розалія Негрич приїхали до Канади в 1904 році й купили собі ферми в Гонорі близько Вінніпегу. В наслідок того, що його брат занедужав на туберкульозу костей, мати просила в листах Бодруга, щоб він приїхав до Вінніпегу й допомагав обходити хворого. Позатим були ще й інші лиха в родині. У травні 1910 року Бодруг повернувся до своєї хати у Вінніпегу. Тоді головою Консistorії був Юліян Ситник, згідно з опінією Бодруга, тиха й інтелігентна людина, але щодо релігії був байдужий. А біля нього інші такі "академіки" (іронічний вислів Бодруга — О. Д.) соціалістичної думки. Єдиний між ними М. Березинський, що вірив у Бога, не міг витримати в такій атмосфері та пішов до баптистів і дався перехрестити в Червоній Річці у Вінніпегу. "І. Данильчук, мій добрий приятель, — пише Бодруг — попав під впливи дуже хитрого серба, архимандрита Сергія, що служив у російській церкві у Вінніпегу та був завзятим москвофілом".

Інші душпастирі Незалежної Церкви по Громадах наших поселенців виконували свої обов'язки бездоганно та щиро, але згідно із словами автора споминів нарід зневірився в майбутність Незалежної Церкви; мовляв, не стало проводу, не стане й Незалежної Церкви. Приїхавши до Канади, Бодруг почав відвідувати поодинокі колонії й Громади Руху, щоб заактивізувати церковне життя. Таким чином йому вдалося знову пожвавити до певної міри Церкву. Він покликав до проводу Церкви кількох освічених людей. Володимира Плав'юка, Максима Залізняка та Теодора Бая. Це були згідно з опінією Бодруга щирі та чесні люди. До Консistorії вступив із закінченою богословською освітою у василіян Ілля Глова. Консistorія рукоположила його. Він перейняв обов'язки редактора "Ранку" та написав декілька брошур і перекладів протестантського змісту. Інші "академіки" відпали від Церкви та пірнули в світське життя.

Деякі, що віддалися були, чи відійшли від Руху, знову повернулися. І. Данильчук знову став активним у Русі та працював щиро, як секретар Консistorії. М. Березинський вніс прохання прийняти його знову в ряди Незалежної Церкви, бо, мовляв, у бап-

тистів самі неuki та багато москофілів. Рух знову поживався. Скликано Собор (восьмий, бо Собор скликали щороку). До проводу в Консисторії вибрано віруючих людей та рукоположено кілька нових проповідників, бо Громади домагалися від Консисторії нових проповідників на місце тих Серафимових священиків, що не належали до Консисторії.

Не зайво буде згадати й про те, що, почавши від 1904 року, всі душпастирі Незалежної Церкви приїздили літньою порою до Вінніпегу та щороку протягом двох місяців слухали богословські виклади в Манітобській Колегії. З ними було щораз тяжче дискутувати чи полемізувати Василянам та польським, бельгійським і французьким духовникам. Зокрема “Ранок” проробив велику роботу, відкривши незрячим і невдумливим людям очі й розум та скерувавши їх читати Боже Слово й дошукуватися різниць між навчанням традиційних Церков та євангельським навчанням. Головною спонукою до того стало євангельське гасло, висказане Самим Спасителем: “І зрозумієте правду, і правда визволить вас” (Івана 8:32).

“КАНАДІЙСЬКИЙ РУСИН”

Щоб поборювати “Бодругівську ересь” католицькі кола покликали до життя у Вінніпегу часопис “Канадійський Русин”. Основано його 1911 року. Редактори його були, між іншим, Д-р О. Сушко та проф. П. Карманський. Замість чесної боротьби з противником, редактори цього часопису почали ляяти Незалежну Церкву, її проповідників та тих, що горнулися до неї. Особливо Карманський вславився таким талантом лаяння, так що з його висловів можна було створити цілий словарець.

Провід УКЦеркви в Галичині нарешті вирішив вислати до Канади на стало греко-католицького єпископа, найправдоподібніше для того, щоб організувати дії проти антикатолицьких Рухів, а в тому й Незалежної Церкви, які діяли серед українських поселенців — греко-католиків.

Передніше відвідав Канаду 1910 року митрополит А. Шептицький. Він їздив по колоніях та приглядався до життя наших поселенців. Митрополит А. Шептицький обіцяв їм вислати єпископа. Незадовго після його повернення з Канади висвячено у Львові єпископом Никиту Будку та післано його до Канади.

Більш-менш у тому часі хтось убив уночі на дорозі проповідника Незалежної Церкви — Йосипа Чернявського, який мав свою ферму та служив у Незалежній Церкві недалеко від станції Гудів у Саскачевані. Вбивником був “один із греко-католицьких фанатиків”. Бодруг оповідає у своїх споминах таке: “Кілька місяців перед тим душегубством проповідник Чернявський скаржився мені, що той душегуб грозив убити його за те, що його дружина та й її ціла родина й кривні належали до Незалежної Церкви. Знайдено на до-

розі в снігу місце, де поповнено вбивство, а тіло вбитого убивник повів санками та поклав на залізничу колію, де поїзди пошматували та змололи його тіло та розкинули здовж на півмилі дороги. Я й проповідник Глова поїхали до Гудів поховати повну труну кусників із тіла покійного мученика. Убивник перед тим постійно ходив до католицького костела до Гудів і часто сповідався в бельгійських ксьондзів. Його судили в Йорктоні та суд не найшов певних доказів його вини і суддя випустив його на волю, зазначивши, що хоч доказів його вини не знайдено, то ніхто інший, тільки він мав бути убивником Чернявського. Зразу після тієї судової розправи вбивник пропав із колонії Гудів кудись безслідно. Тіло покійного Чернявського пізніше перевезено та поховано на фермі його батьків при шляху в Коломії, біля Вегревіль в Альберті й там поставлено пам'ятник на його могилі.

Майже під самий кінець своїх споминів Бодруг присвячує трохи уваги нагінці проти Незалежної Церкви від прихильників часопису "Український Голос". Під час відкриття курсів у Манітобській Колегії вони підпоїли та післали до Колегії якогось п'яницю, який мав поводитися по-хуліганському. Позатим дехто з тих кіл намовляв студентів, щоб вони покинули Манітобську Колегію та Незалежну Церкву. Почалася сильна агітація проти Незалежної Церкви, її проводу та діяльних членів. Мовляв, вони запроданці та прагнуть до асиміляції з рештою людности Канади. Тим часом виявилось, що діти деяких діячів із кіл "Українського Голосу" засимілювалися швидше від родин багатьох душпастирів та членів Незалежної Церкви. Небажання обхляпування стелі кутею й вносити до хати сіна та околотів на Різдво не означало ще денаціоналізації.

Після тих неприємностей у Манітобській Колегії від деяких наших представників традиційної Церкви Бодруг порадив пресвітеріянам закрити курси, а на місце їх запровадити бурси в малих містечках по колоніях. Там ходили хлопці з рядів членства Незалежної Церкви до місцевих "Гай Скул" (середніх шкіл), а утримання в бурсі вони мали з місійних фондів, як це було і в Манітобській Колегії. Ця Колегія і ті бурси дали зав'язок нашої інтелігенції в Канаді.

СОБОР ПРЕСВІТЕРСЬКОЇ ЦЕРКВИ 1912 РОКУ

Того року зайшли деякі зміни в Пресвітерській Церкві, яка мала недобору близько пів мільйона долярів. Було ясно, що церковні та місійні видатки треба скоротити. Отже, Незалежна Церква вже не могла розраховувати більше на допомогу від пресвітеріян. Старий та хворий Д-р Кармайкел зрезигнував ще давніше зі становища суперінтендента Місій. Він помер наприкінці 1911 р. На його місце Собор вибрав Д-ра Ендрю Грента. Він подав до відома проповідникам Незалежної Церкви, що нехай не сподіваються якоїнебудь грошевої допомоги від Пресвітерської Церкви, бо вона має

забагато видатків на місійну працю у своїй власній Церкві. Бурси також мали бути закриті через брак грошей, а українські поселенці мали самі старатися оплачувати проповідників у своїх Громадах. Провід Пресвітерської Церкви приставав тільки на те, щоб проповідники Незалежної Церкви, якщо бажають, далі слухали безплатно богословські виклади в Манітобській Колегії.

КІНЕЦЬ ДІЯЛЬНОСТІ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЦЕРКВИ

Відмова фінансової допомоги Незалежній Церкві від пресвітеріян, як виявилось у дуже короткому часі, стала остаточним ударом для згаданого Руху. Самі наші поселенці на початку свого економічного розвитку не були в силі втримати свою Незалежну Церкву без чужої допомоги. Кожний наш фармер був у боргах за фармерську машинерію. Заробітки були тоді назагал мізерні, а криза незадовго перед Першою Світовою Війною огортала цілий світ, а в тому й Канаду.

Того самого року (1912) скликано останній Собор Незалежної Церкви у Вінніпегу, і Бодруг запропонував на тому Соборі, як він пише в своїх споминах, “звинувати діяльність Незалежної Церкви через брак фондів”. Православну місію фінансував російський Синод, а наші греко-католицькі парафії підтримувала Римо-Католицька Церква в Канаді. Зовсім інакше було з Незалежною Церквою, яка після відмови їй допомоги від пресвітеріян не мала на кого покластися. Не можна було проповідникам стати фермерами або робітниками й провадити місію будь-як.

На Соборі поставлено під голосування, чи душпастирям Незалежної Церкви, яких тоді вже було 24, прилучитися до Російської Православної Церкви в Америці, чи старатися скласти богословські іспити в Манітобській Колегії та стати місіонерами Пресвітерської Церкви в Канаді. Наслідки голосування були такі, що декілька проповідників, колишніх дяків, голосували за злуку з Російською Церквою, а велика більшість голосувала за перехід до пресвітеріян. Ухвалено скласти іспити в Манітобській Колегії, зреформувати Незалежну Церкву на англійський реформований лад і стати пресвітерськими проповідниками. Молодші проповідники були за цілковиту реформу відразу. Молодий богослов та душпастир, що його рукоположила Консисторія — Юрко Попель, перший заявив, що він готовий позбутися з церкви обрядів, що їх понавішували наші поселенці “на хвалу Божу” по стінах у церкві. Престола та хреста в церкві вирішено не усувати, бо то символ християнської релігії. За Ю. Попелем потакнув проповідник і редактор “Ранку” — Ілля Глова, колишній Василянин. За ними пішла більшість проповідників.

Іспити відбулися взимі 1912 на 1913 рік. Після іспитів зібралося кілька проповідників та кількох членів Незалежної Церкви у Вінні-

пегу, пішли до церкви, познімали зі стін образи та поклали їх у кут під хори, а інші парафіяни, довідавшись про те, нагнівалися та замкнули церкву на замок. Та церква була у великих боргах і не могла стояти зачинена. Рада в раду, відкрили церкву, в якій почалися Відправи: скорочена Відправа Івана Золотоустого та клясичні протестантські пісні перекладу Бодруга. З часом усе те якось втихомирилося і люди, хоч і не багато їх, ходили далі до церкви. По колоніях не роблено такої реформи відразу.

ПЕРЕХІД НА ПРЕСВІТЕРІАНСТВО

Колишні проповідники Незалежної Церкви в числі 21 чоловіка подали прохання до Проводу Домашніх Місій Пресвітерської Церкви, щоб їх прийнято як проповідників тієї Церкви. Прохання прийнято і на Загальному Соборі цієї Церкви, що відбувався в Месей Гол у Торонті в червні 1913 р., зголосилися всі іспитовані проповідники до переходу на пресвітеріанство. Бодруг, огірчений усією тією подією, не явився до того переходу. Проповідник Ілля Глова реферував дану справу перед Собором, де їх прийнято в ряди пресвітеріанських проповідників грімкими оплесками.

Так закінчилася діяльність УНПЦеркви в Канаді.

Тут подаємо висновки Бодруга майже дослівно: —

Наслідки

“Наслідки були сподівані. Наш нарід перший раз в історії дочекався був своєї власної Церкви згідно з наукою, опертою на Божому Слові, якою сам міг орудувати за своєю волею, і не чув над собою опіки ні Риму, ні патріархів. Тепер ця Церква в наслідок бідности не змогла втриматися без чужої допомоги. Пресвітерська Церква — це витвір духа й культури шкотського народу, і хоч вона правдива — християнська та високо культурна, але вона НЕ УКРАЇНСЬКА. Кожний нарід має свою питоменну психіку й культуру, і кожна народна Церква мусить відповідати психіці й культурі даного народу. І коли приходить реформація в даній Церкві, то така реформація має відбуватися поступово, згідно з духовним ростом та традиціями того народу. Накидання народові чужої думки й силуване наворотання до чужої Церкви ніколи не вдається. Трапляються одиниці, що даються сяк-так переконати чужим віровизнанням і нібито приймають те чуже віровизнання, але ті одиниці звичайно бувають “тростинами, що ними вітер гойдає, куди хоче”. Вони не вживають свого власного розуму і не мають своєрідного характеру. Це сектанти в усіх народів.

Наші люди не прийняли ідеологій чужих Церков ні в Канаді, ні в Європі. Пресвітерська, баптистська та методистська місія між українцями в Канаді дорівнює майже нулеві. Українці доросли вже культурно мати свою рідну реформовану по-своєму Церкву та не оглядатися за церковним проводом ні до Риму, ні до Царгороду, ні

до Москви. Приходить час, коли українці, як культурний нарід, перестануть толерувати в своїй Церкві поганські звичаї, повірки та традиції, суперечні науці Ісуса Христа. А позатим матимуть у своїй Церкві і обряди, і співи та звичаї, які не шкодять вірі в Одного Бога, проявленого в Трійці, і перестануть віддавати Божу честь рукотворним речам, покійникам, мощам та всіляким “чудотворним місцям”, що їх осудили найкращі світочі українського народу.

Коли це станеться?.. Тоді, коли Господь пошле українцям “Апостола Правди й Науки”. Завмерла Українська Незалежна Церква в Канаді, що мала в пляні зробити поступ у правдивій вірі в Одного Бога та повести вперед наш нарід до світла Христової Правди, та не вмер дух Незалежності.

Він, той дух, такий самий виявився в Церкві під проводом митрополита В. Липківського в Україні, і тут у Канаді та в Америці він прагне до волі, хоч провідники тієї Церкви, орючи українську духовну ниву з недовір'ям до себе самих, оглядаються то до Царгороду, то до Москви. Вони не хочуть вірити, що вони такі самі люди перед Богом, як і ті, що сидять у тих столицях, та мають традиції дурити людей на протязі півтори тисячі років, а своїм вірним ніякого просвітку не дали, а панують над ними. Надходить час, коли грядучі покоління ясно побачать, куди дорога до Божого Царства, бо й так уже оті старі “непомильні” Церкви тріщать під обухом такого самого тирана, якому вони корилися на протязі соток років в історії людства. І одні, і другі пропадуть, бо Христос — вічний переможець. Царство Боже — близько!”

Торонто, Канада. Місяця серпня, Року Божого 1949. Іван Бодруг”.

Ми навмисне подали Закінчення (Бодруг це називає — Наслідки” — О. Д.) Бодругових споминів майже без змін, бо в ньому він висвітлює своє світоглядно-віровизнаневе “вірую”, на тлі якого можна краще зрозуміти його діяльність, як головного піонера Незалежної Церкви. У кожному разі основна ідея того Закінчення така, що духовна реформація даного народу повинна відбуватися щонайменше до певної міри в гармонії з основами його психологічно-культурних властивостей і духовних надбань та історичної традиції. І це має свій глузд.

Спомини Бодруга чи не головне, безпосереднє, якщо не єдине, джерело до короткої історії Незалежної Церкви, тим то не зайво буде сказати бодай кілька слів про вартість цього джерела. Ми не сумніваємося, що Бодруг міг і хотів сказати правду про діяльність Незалежної Церкви. Автор споминів — чесна людина, ідеаліст і, як на той час, національно свідомий українець, який старався знайти компроміс між християнством з одної сторони, і національно-політичними прагненнями й змаганнями тодішнього українства — з другої. То була здібна людина, добрий організатор,

непоганим психолог, який умів встановити з поодинокими людьми умови для мирних взаємин, та здібний промовець. Його промова до озброєних людей, що не допускали його до церкви, та під час Пресвітерського Собору виявили здібність неабиякого промовця.

Як виходить із його споминів, Бодруг не знав помсти. Він висловлюється про М. Березинського навіть досить тепло, і вирізняє його з групи інших інтелігентів, які наблизилися до Незалежної Церкви, як віруючу людину, дарма, що Березинський повів кампанію проти нього, тобто написав статтю в "Ранку", що, мовляв, Бодруг негідний бути проповідником місії Незалежної Церкви, коли в Церкві найшлися такі люди, що мають високу освіту. Це добре промовляє та підносить вартість його споминів. Бодругові спомини — це головне джерело з першої руки до історії даного Руху, оперте на власних спостереженнях. Воно починає від зародження Руху, подає його розвиток і кінець.

Кінцева історія Незалежної Церкви була б на багато достойнішою, коли б її піонери, духовенство й члени втримали ще принайменше якийсь час той Рух, змагаючися мужньо з труднощами та вказуючи більше самопосягати для добра й поширення його ідей. Розуміється, безпосередньою причиною упадку Руху стали матеріальні труднощі. Виглядає, що ці труднощі не були такі звичайні, як це хтось із нас міг би собі уявити. Проповідники мали свої родини і їх треба було утримати. Отже, цю проблему в церковно-організаційному житті не можна легковажити, або проповідники мусять бути матеріально забезпечені церковними громадами, або коли вони не можуть цього отримати від громад з якихбудь особливих і оправданих причин, вони мусять бути так вишколювані, щоб, знаючи якийсь фах, могли побічною працею заробляти на своє утримання.

*

Не можна брати серйозно аргумент, що Пресвітерська Церква Канади не була в спроможності далі утримувати духовників Незалежної Церкви, бо була в боргах. Скорше треба вважати, що суперінтендент тієї Церкви — Д-р Кармайкел мав зрозуміння для духовних потреб українських поселенців у Канаді і розумів підхід Бодруга до розв'язки цієї справи, але його наступники на цю справу дивилися зовсім інакше. Їм тільки розходилося про потребу побільшення членства в своїй Церкві. Бо як це можна інакше пояснити, що вони не мали грошей для підтримки праці Незалежної Церкви, але в них знайшлися гроші на оплачування 21 українського проповідника, коли ці офіційно вступили в число церковних робітників цієї Церкви. Нормально треба покладатися тільки на самих себе й Божу допомогу. З чужою допомогою треба бути дуже обережними, і то тільки брати її в крайньому випадку й до якогось часу. Самоутримання — це основа незалежності, але мимо цього треба бути дуже вдячним канадським пресвітеріянам за все те добре, що вони

зробили на початках для українських поселенців у Канаді, а вони зробили для них багато. Там було багато правдивих приятелів наших людей.

Незалежна Церква в Канаді була предтечею Українського Євангельського Руху серед нашої іміграції на північно-американському ґрунті. Її нахил до протестантизму був очевидний. Коли ж прийшло до самоліквідації, то переважна більшість душпастирів Незалежної Церкви перейшли на пресвітеріянство, і це має свою глибоку вимову. Зрештою згідно із звідомленням Бодруга в його споминах Рух Незалежної Церкви був задуманий як перехідна стадія від традиційної Церкви до виразно євангельського християнства.

Також не зайво буде сказати бодай кілька слів про те, яка була реакція громадської думки на виступи Серафима та перші організаційні кроки головних піонерів Незалежної Церкви. А за речника тієї виробленої на той час громадської думки можна вважати часопис "Свободу". Перші відгуки на сторінках "Свободи" були радше прихильні. Ось у "Свободі" з 7 травня 1903 р., ч. 19 під рубрикою "Уваги" є прихильна згадка про Серафима, і говориться, що згадана акція відведе українських поселенців Канади від опіки французьких католиків. Згадки в "Свободі" з 14 травня, ч. 20 і з 2 липня, ч. 27, 1903 року, нейтрально-прихильні. На сторінках "Свободи" з 23 липня, ч. 30, з 1903 р. у статті п. н. "Чи Серафим має владу святити?" — подається копію єпископської грамоти Серафима. Копію завірив нотар в Одесі (Симеон Яковлевич Гольденвейзер). Це мало стверджувати, що "Серафим таки справді єпископ, а не ошуканець, (як писали деякі газети) і що справді має право рукополагати священників" (подаємо сучасним правописом). Але в дальших числах "Свободи той відгук стає вже неприхильний. Ось на сторінках "Свободи" (25 вересня, ч. 39, 1 жовтня, ч. 40, 8 жовтня, ч. 41 і з 15 жовтня, ч. 42, з 1903 року) появилася довга на кілька чисел стаття п. н. "В справі Серафима", де підкреслюється той факт, що Серафим виказується не самою грамотою, а відписом, легалізованим "нотарем" з Одеси. Це, мовляв, пахне шахрайством, бо Серафим міг це сам підробити, щоб дурити людей. Висновок "Свободи" такий: хоча б навіть відкинути всілякі сумніви щодо Серафимового єпископства і хоча б було доведено, що він єпископ, то таки "він, Серафим, не відповідний чоловік на руського єпископа в Америці", бо русини хочуть мати єпископа русина-патріота". У "Свободі" з 11 жовтня, ч. 6, 1904 р., була стаття п. н. "Перше всенародне віче в Канаді", де говориться про перше русько-українське віче самостійної греко-руської Церкви в Канаді, яке відбулося в днях 26-27 січня 1904 р. у Вінніпегу під проводом членів і симпатиків УЄРуху, головно Незалежної Церкви

(Бодруг), на якому обрано церковну Управу. Про Серафима немає тут ніякої згадки. І в кінці на сторінці “Свободи” з 29 вересня, ч. 39, 1904 р., у статті “З Канадійської Руси” пишеться про те, що Серафим відлучив від Церкви чотирьох священників Незалежної Церкви, яких сам висвятив передніше: Мих. Бачинського, І. Бодруга, О. Бачинського й І. Негрича та подається їхню відповідь Серафимові. Показавши себе явним російським єдиноділимцем, Серафим не міг розраховувати на прихильність від симпатиків євангелізму й української віровизнаневої та церковної незалежності, так і нашої загально громадської думки. Зовсім інша справа з піонерами Руху Незалежної Церкви, які працювали не тільки на релігійному полі, але й на національному, і організували українське шкільництво, культурно-просвітні установи та пресу. Справді клерикальні кола підносили голос проти Бодруга й його співробітників, але загально громадська думка бачила в них не тільки “схизматиків” і “штундистів”, але й активних народних діячів заокеанських українців. Тому в історії українського поселення Канади й США піонери Незалежної Церкви і згодом УЄРуху фігурують одночасно як піонери українського національно-культурного й навіть громадського життя в згаданих країнах. Якраз тепер вільна українська наука на еміграції звернула увагу на ту занедбану ділянку — студії над нашими поселенцями на північно-американському континенті, які включають також і досліди над нашими релігійними рухами за океаном, отже, й над історією Незалежної Церкви й УЄРуху. Поважний успіх на полі студій над історією українських поселенців у Канаді має праця М. Марунчака.

У своїй праці “Студії до історії українців Канади”, том II, Вінніпег, 1966–1967, Михайло Г. Марунчак присвятив окремий розділ історії Незалежної Церкви (“Єпископ Серафим та Незалежна Грецька Церква”, стор. 485–520). Не зайво буде висловити своє становище до згаданого розділу не тільки порядком бібліографічної згадки, а й щодо його змісту.

Найперше з приємністю належить відзначити, що автор відкинув безславну традицію паплюження Євангельського Руху між українцями та того роду полемічну аргументацію, як “долярова віра”, “зрада народу” тощо. Тільки де-не-де зрідка можна знайти в нього ошліфовані місця віровизнаневої тенденційности чи суб’єктивізму, але це таке назначне й притаманне людині в порівнянні з тим, що було перед тим за доби “віроісповідних пристрастей”, які, на думку автора, “обнизилися до зерна” (стор. 519). У цьому випадку боїмося, що автор занадто великий оптиміст. Ті пристрасті справді обнизилися, але чи до зерна, то це ще може бути дискусійна справа. На стор. 507 автор пише: “З поняттям “Незалежної Церкви” маси ототожнювали до певного ступня національний і релігійний рух. Розуміється, що при тому приховувалося перед членами Церкви політичні та фінансові зв’язки з пресвітеріянами, які

цілковито заперечували незалежність і національний характер руху". У чому зв'язки проводу Незалежної Церкви з пресвітеріянами "заперечували незалежність", і навіть "національний характер руху" (?!), автор так і не вяснив. Чи того роду розумування автора не може бути бумеранговим щодо Української Католицької Церкви на чужині, головно в світлі церковної політики й останніх потягнень Ватикану? А як виглядало, коли українські поселенці в початках були під юрисдикцією чужонаціональних католицьких єпископів і отримували, і часто й тепер отримують фінансову допомогу від Ватикану чи римо-католиків?

Далі автор підносить справу неоднозначності звідомлень у Споминах Бодруга з деякими місцями публікованих матеріялів на сторінках "Свободи" (стор. 499-502 і 513-514). Та неоднозначність радше в менше суттєвих справах і тому для історика це не створює особливо поважної проблеми. Зрештою дещо з того, на що звернув увагу Бодруг у своїх Споминах, могло не дійти до уваги іншого звітодавця, і навпаки. Автор бажав у своїй праці "схопити передусім історичний хід подій в цьому русі" (стор. 519), але зате не звернув більшої уваги на саму надзвичайно складну виняткову річ національно-церковного характеру з особливим психологічним тлом, яка творить гнучкий поміст між українською традиційною церковністю з одної сторони та протестантизмом з другої на ґрунті заокеанської України. Самий фактичний матеріял без глибшого дослідження історіографічного прагматизму (без подання причин) та безстороннього насвітлення далеко не вичерпує програми наукового дослідження. Затє автор забагато місця присвятив Серафимові, якого постать була справді пов'язана з початком Незалежної Церкви, але на дальший її розвиток не мала впливу.

І ще одне: на підставі деяких місць розділу праці Марунчака, що його обговорюємо, могло б здаватися, що І. Бодруг був скорше збунтованим католиком, який з тих чи інших мотивів пірвав формально з католицтвом та пішов на того роду "авантюру". Такий погляд був би зовсім невірний. І. Бодруг був переконаний протестант; це рішуче виходить з його Споминів і з його писань на сторінках євангельської преси, а його компромісове наставлення до церковної обрядовости було тактичним потягненням до якогось часу, але ніколи принциповою справою. Ми не маємо причин не вірити, що Бодруг старався писати правду в своїх Споминах. Деякі дрібніші неоднозначності з іншими звідомленнями могли наступити також у наслідок призабутого в пам'яті. І Бодруг подає наприкінці своїх Споминів місце, дату й свій підпис (Торонто, Канада, місяця серпня, Божого Року 1949. — Іван Бодруг — все машинописом, без власноручного підпису — О. Д.), отже, він писав Спомини біля сорок років після занепаду Незалежної Церкви. Тому міг дещо й призабути. Тут таки, при згадці про працю Марунчака, ще одна заввага: подані бібліографічні нотатки із "Свободи" не всі вірні.

Не зважаючи на подані тут незначні завваги, розділ праці М. Марунчака про Незалежну Церкву в загальному становить картину доброї волі й змагань до наукового об'єктивізму автора, який узгляднув також культурно-громадську діяльність піонерів так званого Бодругівського Руху, як його популярно називають.

*

Тут подаємо характеристику, яку в 1952 році в "К. Ранку", ч. 765, стор. 7, висловив у своєму споміні про І. Бодруга робітник Филимон Леськів із Саскатуну. Він у ній, між іншим, написав:

"Я особисто не мав нагоди часто зустрічатися з пок. І. Бодругом. Перший раз я бачив його, коли він був учителем у Сифтоні, Ман., але познайомитись із ним я не мав нагоди. Коли постав Рух УНЦеркви, то я з часом зацікавився ним, наблизився до нього та слідкував за його розвитком. Покійний не був довго в Сифтоні, а по інших місцях, але в Сифтоні були його однодумці-священники. Вслуховуючись в їхні проповіді та з особистих розмов з людьми, я полюбив собі той напрямок, бо в ньому я не відчував нічого рабського, або якогось застрашування. Заклик у тому Русі був, щоб свобідно вчитись та освідомлятись, щоб таким чином зростати у мудрості та уникати будьякого рабства.

І. Бодруг узяв на себе важливий, і до того тяжкий обов'язок, як закласти основи під таку Свобідну Церкву та як охоронити її в самих початках від ворожих закусів. Кажу, що його праця була тяжка, бо Бодруг не мав відповідно освідомлених сил, щоб могли стати плече в плече з ним та підтримувати його. Зате не забракло ворожої навали, тих римських та московських вихованців, що мали собі до помочі силу неосвічених людей, які насліпо йшли за їхніми наказами на всілякі ворожі напади. Не забракло в тих ворожих рядах і короткозорих інтелігентів, що із заздрости чи лукавства стали по стороні чужих обманців, щоб не допустити до розбудови Свобідної Церкви між українцями. Тяжко було в цій боротьбі встояти.

І. Бодруг оглянувся в іншу сторону за допомогою і знайшов її в Пресвітерській Церкві. Бодруг далі проповідував науку із Святої Євангелії та старався разом з усіма своїми проповідниками усвідомити українських поселенців у Канаді, щоб вони зовсім прийшли до пізнання правди Божої та відкинули все те, що не гідне зі Словом Божим, та щоб поклонялися Богові Духом і Правдою.

Наші старші люди говорили між собою від часу постановня Незалежної Церкви, що та Церква має бути такою, про яку говорив Шевченко. А Шевченко хотів бачити таку Церкву, щоб вона працювала на добро свого рідного народу та на славу Божу, а не на добро чужим, що гнобили український народ релігійно і національно.

Тепер часом можна чути вислови наших православних українців, що немов теперішня УАПЦерква в Канаді, це Церква послідовниця тієї Церкви, що І. Бодруг у минувшині організував. Та це говорення мильне і недоцільне, бо вона не реформується, не очищується.

Православні хваляться, що ап. Андрій встановив хрест на кивських горах. Коли так, то чому ж українцям не прийняти і первісного євангельсько-апостольського християнства? А тоді будемо правдиво вірити і право славити нашого Господа.

Любив я проповіді та доповіді І. Бодруга, які часто друкувалися на сторінках нашої української преси, бо Бодруг усе говорив, як справді свобідна людина в свобідній країні, а не як раб. Коли б наш первісний український поселенець не був боягузом і на початках те діло Боже, Бодругом зачате, був одностайно підтримав, то був би доказав чуда. Але правда і любов Божа вічна і рано чи пізно таки полонить і серця нашого народу”.

*

А на саме закінчення подаємо витяг із листа паст. І. Бодруга, якого він у 1932 році написав до молодшого покоління українських євангельсько-реформованих проповідників у Західній Україні, як своє духовне наставлення для них (“Сіяч”, ч. 1, 1932 р., стор. 4). З цього листа ми найкраще довідуємося, ким і чим був у духовному розумінні цей піонер і сеньйор новітнього Українського Реформованого Євангелізму та чого він очікує від сучасного і майбутніх українських поколінь, які шукають чи шукатимуть для себе оновленого в душі чистої Євангелії християнства. Оце його запевні слова:

“Волелюбні Друзі і діти мої! Благодать Вам і мир від Бога Отця нашого Господа Ісуса Христа!

На склоні днів убілену сивиною головою мою схиляю перед Спасом моїм і дякую Йому, що сподобив мене побачити зорю духовного воскресіння народу мого в моїй улюбленій, родинній Галичині. Дякую, що зерно Царства Божого, сіяне нами по просторих степах Канади, Дух Святий переніс і на українські лани і що там воно знайшло добрий ґрунт і приносить врожай в сотеро. Дякую Всемогучому Господеві за вислухання молитов Батьків наших, що вже упокоїлися: Скорини, Острожського, Сковороди, Шевченка, Куліша, Костомарова, Драгоманова, Ратушного, Рябошапки та Івана Франка.

У свідомості їхній і у несвідомості сердець їхніх линули молитви до престолу ласки Божої про духовне визволення нашої Неньки України. Це й наша молитва, повсякчасна молитва на наших серці. Дякую Господеві і за Вас, молодше покоління євангельських борців і робітників і вождів народу, що є кому передати “гуню Іліну”.

Правда поки зростає, витворюється сила з безсилля. Треба терпіти, треба переносити матеріальні недостатки, голод, поневірання, переслідування, погорду і підшепти спокусника. Такі терпіння пережили Господь і апостоли, а також перетерпіли і вожді Реформації. Це створило Христову Церкву. **І Українська Самостійна Об'єднана Євангельська Церква може постати тільки дорогою самопосвяти, витривалости і духовної незалежности.**

Знайдіть силу у Вашім власнім безсиллю! На Вас дивиться Господь з неба, на Вас дивиться український нарід. Від Вас, як молодших, сподіваємося діл відваги, християнського героїства.

Пишу це слово до Вас, бо відчуваю в собі право так писати. Я з волі Божої розпочав новітній Євангельський Рух між нашим народом, а на Вас спадає обов'язок його далі провадити... Ми рідні і по крові і в Господі за покликанням.

Благословляю Вас своїми руками на все добре. Благодать Господа нашого Ісуса Христа і любов Бога Отця і причастя Святого Духа нехай буде з Вами!

Ваш у молитвах перед Господом — Іван Бодруг”.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНОГО РУХУ В КАНАДІ

Умови й причини постановля Українського Євангельського взагалі, а зокрема Євангельсько-Реформованого Руху в Канаді й США мають різні види досліджень. А вони такі відмінні від умов, серед яких постав наш Євангельський Рух на Рідних Землях. Найперше не зайво буде пригадати, що тоді, як традиційні Церкви на Рідних Землях втішалися привілеями й особливою опікою від державних чинників, то на американсько-канадському терені в умовах відокремлення Церкви від держави всі релігії й віровизнання та церковні організації мають однакові права. Тоді, як на Рідних Землях Євангельський Рух був обмежений в правах взагалі, а зокрема УЄРРух був у певній мірі переслідуваний деякими державно-адміністративними чинниками, то в Канаді й США таке явище було просто недопустиме. І це був один з додатніх чинників, який сприяв постанову й розвиткові УЄРуху в нових країнах поселення. Принцип відокремлення Церкви від держави дуже сприяв тому, що американське, так само й канадське суспільство було у великій мірі протестантське. У протестантських суспільствах, головню в реформованому євангелізмі (кальвінізмі), загалом сильні тенденції до відокремлення Церкви від держави та стислішого пов'язання Церкви з народніми масами. Українські люди на нових місцях поселення попали тут у чималій мірі в протестантське середовище, головню англосаксонського світу. Це стало за другий головний чинник, який сприяв творенню й розвиткові УЄРуху.

На початку іміграційного життя наших поселенців у Канаді давався відчувати брак духовної обслуги, бо тоді зовсім не було греко-католицького духовенства. Ці поселенці були здебільшого віддані на духовну обслугу й залежність від римо-католицького кліру та єпископату, який часто не гордував церковною політикою латинізації, і в дальшій послідовності асиміляції. Це відштовхувало багатьох людей від католицизму та звертало їхні симпатії, а згодом і їхні кроки на шлях протестантизму. До того всього не завжди відповідне життя й погані приклади деяких римо-католицьких, а також і гр.-кат. духовних та їхне не раз несправедливе й недобре ставлення до незаможних і малоосвічених наших поселенців — мало своє згіршуюче значення.

До психологічних чинників, які діяли корисно в напрямі творення й розвитку УЄРРуху в Канаді, належало й те, що, поперше, наші поселенці, свідомі прикрого досвіду зі світовими центрами

традиційних Церков, бажали мати свою власну, незалежну від чужих чинників, церковну організацію. Таку незалежність вони могли сподіватися знайти тільки в протестантизмі. Подруге, ніхто з канадських протестантських кіл не накидав нашим поселенцям своїх поглядів та не просував між ними силою того Руху. Протестантські кола, а найперше чинники Пресвітерської Церкви давали нашим людям, як також і іншим етнічним поселенцям, моральну й матеріальну допомогу, як це ми довідуємося з історії Незалежної Православної Церкви в Канаді. Та допомога тривала більш-менш навіть після ліквідації цієї Незалежної Церкви. Багато наших поселенців бачили ту виразну різницю між традиційними Церквами та світом евангелізму, тим то й починали цікавитися ним, а опісля обізнавалися із Святим Письмом і самі горнулися до евангелізму.

Треба підкреслити й те, що Євангельський Рух між нашими поселенцями в Канаді був саме Українським Рухом у тому розумінні, що піонери цього евангелізму були українці, а не чужинці. Вони йшли між своїх земляків і несли їм світло Євангелії. Англо-канадські протестанти старалися давати моральну й матеріальну допомогу, головно в початках евангелізаційної роботи серед наших поселенців. І ще одне, гідне уваги, а саме, що той Рух вийшов не від якоїсь горстки інтелігентів, а переважно з широких кіл маси наших поселенців, з простолюддя, очолюваний назагал нашими людьми. Це все в загальному було корисне явище. Люди діяли в напрямі творення й розвитку УЄРуху взагалі, а зокрема УЄРРуху на північно-американському ґрунті. Серед наших поселенців, крім місії пресвітеріян, діяли також і баптисти та методисти, а крім того помічалися деякі впливи Англіканської та інших Церков.

Та крім згаданих корисних чинників, які сприяли ростові Руху, були також і від'ємні, що стримували його розвиток. Головним "кам'єм спотикання" на шляху розвитку цього Руху між нашими поселенцями було сліпе прив'язання до "віри батьків" серед наших людей, а крім того упередження до протестантських течій. Українська людина так призвичаїлася впродовж століть до обрядовості, що навіть атеїсти боронили ті зовнішні форми традиційних Церков у національних інтересах, або просто тому, що зжилися з ними з дитинства. Опинившись на чужині, затуркана новими обставинами українська людина лякалася, щоб не втратити своїх культурно-національних властивостей. "Віра батьків" зі своєю обрядовістю та церковно-парафіяльною організацією в проводі із священником мала бути тим основним чинником притримування українських поколінь на іміграції в українстві. Упередження до евангелізму у нашому народі під кінець минулого й на початку нашого століття, основане на крайньому консерватизмі*) та невігластві, а то й убожестві ре-

---

*) Консерватисти — приклонники старого ладу та противники нових порядків.

лігійної думки, було страшне. Подруге, безсторонньо кажучи, треба вміти вчутися в спосіб думання нашої людини — дитини українського села, чи малого містечка, вихованої в дусі обрядової системи, і яка відірвалася від головного пня своєї національної спільноти і свого українського оточення. Та людина їхала в ролі зарібкового емігранта далеко за океан між зовсім чуже середовище, обставини та бачила зовсім відмінний спосіб життя. У таких обставинах наш поселенець старався триматися міцно тієї духовности, з якою приїхав на канадські простори, і боявся, щоб не втопитися в морі чужого середовища. Це був своєрідний інстинкт самозбереження в розумінні своєї окремішности, в якій віроісповідний чинник був особливо в тому часі невідлучно пов'язаний із рідним побутом і звичаями та історичною традицією, творячи нерозривне поєднання національного поняття. Це було причиною, що він був упереджений до “інших вір”. Тільки деякі з наших імігрантів, більш незалежної вдачі й критичного способу думання, поступово позбувалися упередження до “нової віри” та змінювали свої релігійні переконання при ближчому контакті з євангельським світом. Розуміється, тут чимало заважила й антиєвангельська пропаганда духовенства традиційних Церков. Те духовенство поширювало різні, часто фальшиві вістки та висувало закиди, що євангелізаційна праця серед наших людей провадиться за чужі гроші, щоб винародовлювати наших поселенців. Така пропаганда ще більше настожувала українських поселенців проти інакше віруючих і їхніх проповідників.

І нарешті ще один чинник, уже незалежний від людини, що не сприяв цілковитому організаційно-координаційному розвитку УЄРуху. Це був географічно-демографічний*) чинник. Самий факт, що українські євангельські Громади були розкинені по великих просторах Канади, а до того при тодішніх мало ще розвинених засобах комунікації, спричинював великі труднощі Рухові. Деякі менші церковні Громади й поодинокі члени, більш віддалені від центрів їхнього релігійного життя, були здані на власні духовні сили. Тільки час до часу хтось їх відвідував із центру. Там, де невелика Громада не могла утримати власного проповідника, тільки деколи доїздив до неї проповідник з іншої місцевости. Брак постійного зв'язку з центром та послідовної місійної обслуги таких Громад некорисно відбивався на їхньому релігійному житті. У таких умовах не одна Громада, а вже тим більше поодинокі члени, могли приєднуватися з часом до ближчих їм чужих протестантських осередків та в деякій мірі затрачали організаційні, а деколи й духовні зв'язки з українським євангелізмом, але це траплялося досить рідко. До того ж усього той Рух був чисельно ослабий, щоб видати ком-

---

*) Демографія — наука, що вивчає склад і рух населення та закономірності його розвитку.

пактні маси українських протестантів по різних місцях Канади. Євангелизм серед наших людей був тоді порівняльно новим явищем, яке потребувало більше часу, щоб могло масово закорінитися в світогляді й душі української людини не тільки на Рідних Землях, але навіть і на іміграції — в країнах протестантизму.

І нарешті самі внутрішні умови Руху не завжди сприяли його ростові. Справді індивідуальні переходи наших людей до протестантизму траплялися вже на порозі 20-го століття, то більш масовий характер того Руху розпочався щойно в останній стадії існування Незалежної Православної Церкви в Канаді (дехто називає її Бодругівською Церквою), якої поодинокі Громади й дрібніші групи виявляли своє бажання під кінець існування тієї Церкви на остаточний перехід до протестантизму. У процесі переходової стадії від Незалежної Православної Церкви до протестантизму пресвітерського віровизнання серед членства тієї Церкви зарисувалося виразно роздвоєння в церковно-світоглядомому розумінні. Сам Бодруг і його однодумці стояли на позиціях збереження деяких обрядово-літургічних звичаїв, які до того могли відповідати психіці і культурним традиціям нашого народу. Друга група відкидала таку думку.

І Бодруг брав активну участь в євангельському житті й після провалу Незалежної Православної Церкви, але не покинув своєї системи поглядів. На підставі його Споминів можна більш як додумуватися, що його національні почування диктували йому розв'язку справи — саме переходу наших людей до реформованого протестантизму. Він теоретично тримався своєї концепції — своєрідного обрядового дуалізму, мотивуючи своє становище — тактичним підходом до здійснення умасовлення Євангельського Руху на українському ґрунті.

УНПЦеркву в Канаді можна у великій мірі вважати за предтечу Українського Реформованого Євангелизму на американсько-канадському ґрунті. Початок і частковий розвиток цієї Церкви в її початкових фазах, на яких історія цієї Церкви закінчилася, були пов'язані щонайменше посередньо з канадським пресвітеріянством, яке допомагало морально й матеріально згаданий Церкві та виховувало молодих людей з рядів цього Руху в системі свого шкільництва на релігійних і суспільних працівників канадського українства. Той Рух УНПЦеркви був під такою морально-матеріальною опікою і впливом канадського пресвітеріянства, що коли наступив упадок тієї Церкви, то більш релігійно свідомий і діяльний елемент з-посеред духовенства найперше, а згодом і з членства перейшов до пресвітеріян. Хоча УНПЦерква не змогла встоятися, але вона стала немов тим першим духовним посівом євангельських поглядів, а найперше виказала досить послідовно силу духовного опору проти впливів російського Синоду, Ватикану й нарешті Царгороду, які

уважали, що вони фактично мали патент на провід у релігійному житті традиційних Церков Сходу й Заходу.

Так, отже, реформований евангелізм (кальвінізм) став головною догматичною основою УЄРРуху на північно-американському ґрунті. Поруч із ним поширився тут поміж українцями також і баптизм, який у догматичному розумінні найближчий до реформованого евангелізму, і різниться від нього головно в справі хрищення дорослих через занурення у воду у свідомому віці. Серед наших поселенців працювали й інші віроісповідання, але пресвітеріянство було найбільше популярне.

Тут треба ще пригадати, що реформований евангелізм у протилежність не тільки до традиційних Церков, але й до лютеранства та англіканства, більш пов'язаний з масами своїх вірних, бо спирається на них своєю організаційною системою. Це відповідає українській людині, яка силою своїх історичних обставин була назагал усе відчужена від панівних кіл окупанта. Для тієї ж української людини ближчою була та церковна організація, яка трималася ближче народніх мас, а в першу чергу широких кругів своїх вірних.

Тут у США та в Канаді українські поселенці були зарірковою імміграцією. На початках без знання англійської мови, в обставинах упривілейованого на практиці англосаксонського елемента, вони творили власні гетта церковно-громадського життя та, ізольовані духово від канадського суспільства, не могли належно входити в політичне життя новоприбраної батьківщини. Тоді, як їхня відчуженість від урядових чинників на рідних землях була зумовлена окупаційними обставинами, бо українці під Австрією відчували гніт польської адміністрації, а під Росією гніт москалів і вірних імперії малоросів, то на нових місцях поселення вона впливала з твердих умов імміграційного життя при незнанні мови та більшого чи меншого приниження від уроджених канадців і американців, але назагал наші поселенці дуже скоро тут оцінили вищість демократичної системи правління і почали включатися в політичне життя країн Північної Америки, і вони на цьому вийшли дуже добре.

Початки історії УЄРуху на північно-американському континенті можна розглядати з двох поглядів, тобто з індивідуальних переходів до протестантизму, та більш пляново й масово організованої місійної роботи серед наших поселенців, яка започаткувала наш Євангельський Рух у трохи ширшому мірілі. Перший погляд диктується більше теоретичними міркуваннями. Хоча ті на початках рідкі прояви євангельського пробудження серед наших нечислених одиниць і важливі для перших сторінок УЄРуху, проте з практичного погляду вони були тільки тими метеорами, які тут і там спалахували на небосхилі нашого релігійного життя та назагал пропадали серед чужого оточення. Тільки дехто з тих одиниць, більш національно свідомий, зберіг себе від винародовлення та згодом приєднався до організованого УЄРуху разом із його ростом

і запусканням щораз то глибше коріння в іміграційну спільноту. Зате суттєвіше явище для початків історії УЄРуху — то більш систематична й масова організована місійна робота серед наших поселенців, у висліді якої почали поставати перші українські євангельські Громади та творитися релігійні й культурні осередки нашого євангельського життя, які з часом виявили себе й на відтинку громадської діяльності. Разом із процесом зростання українського євангелізму почав поволі наростати освічений і культурний провід того самого Руху, свідомий своїх найперше релігійних, а також і національно-громадських, та навіть до певної міри й політичних завдань, хоч це вже була особиста справа поодиноких українських протестантів.

У своїй статті п. н. “В справі двадцятьп’ять-літнього ювілею”, поміщеній на сторінках “Канадійського Ранку” (21 грудня 1928 р., стор. 4-5), проп. Теодор Галенда відкриває трохи змісту тієї нашої найстаршої, євангельської доби Руху. Як мало відомий той період не тільки членам, а навіть і першим піонерам-проповідникам того Руху, видно зі слів саме одного з тих піонерів — Т. Галенди: “Я признаюся, що я й сам не знав про докладні початки Євангельського Руху, хочая я один з перших, що тим Рухом були захоплені і до діла Господнього поставлені” (там само).

Автор вищезгаданої статті пише: “Ми, три брати Галенди — Петро, Дмитро й Теодор та Василь Рьопка стали членами пресвітерської місії в Пітсбургу, Па., 1900 р. Десь у 1901 р. я вже брався до перекладу деяких пісень, які пробували співати по-українському, і які згодом уживано в українських євангельських Богослуженнях.

У травні 1902 р. ми всі три Галенди взялися за місійну працю й почали поширювати її як в Америці, так також і до рідного краю посилали євангельську літературу до своїх знайомих. 1906 р. вже деякі духовно відроджені брати поверталися назад до своїх родин у рідний край, і так само допомагали там промошувати дорогу для євангельської роботи.

Початки були справді дуже тяжкі, бо наш нарід у тих часах мав таке знання про євангельську віру, як мають теперішні ескімоси про українську національну справу”.

Свою статтю закінчує Т. Галенда такою новиною: “Місійне Пресвітерське Товариство в США пошанувало мене 1927 р. й на пам’ятку моєї безперервної двадцятьп’ять-літньої місійної праці вручило мені посвідку мого двадцятьп’ятьлітнього ювілею, де висловлюється мені таке признання: “Цим посвідчуємо, що паст. Т. Галенда працював у Відділі Національної Місії 25 років і цим його удостоюється Почесного Членства Відділу Національної Місії Пресвітерської Церкви США. 27 травня 1927 р.”

Так само прислали мені золоту відзнаку зі словами: “Щасливі народи, що зовуть Господа Богом своїм”. (Пс. 33:12).

Наступного року (1929) буде тридцять літ нашого духовного відродження, або двадцять і сьомий рік нашої місійної роботи”.

Прізвище — Галенда зване в історії УЄРуху на північно-американському континенті.

Не зайво буде зазначити мимохідь, що при порушуванні тих, чи інших проблем з історії УЄРуху, як у Канаді, так і в США, іноді важко, а то й майже зовсім неможливо розмежовувати діяльність того Руху в територіальному окресленні, бо ті самі особи працювали не раз на одному й другому терені, а місійна діяльність серед наших поселенців була часто організована й узгоджувана спільними силами діячів Руху як Канади, так і США. А в 1922-му році засновано Українське Євангельське Об'єднання в Північній Америці (УЄО). Воно старалося організаційно охопити цілий Рух Північної Америки. Для ясности хочемо зазначити, що під висловом “УЄРух на американсько-канадському терені” ми в даному випадку розуміємо реформований євангелізм серед наших поселенців на цьому терені, бо ця праця присвячена історії УЄРуху, а інші євангельські течії згадується тут тільки принагідно.

Тоді, як НПЦерква в Канаді доходила вже до свого кінця, почали формуватися перші українські виразно євангельські осередки й Громади. Надходила немов зміна варті в світоглядovому та догматичному розумінні. 20-го серпня 1911 р. відбулося врочисте відкриття Першої Української Пресвітерської Церкви в Едмонтоні, про що маємо звітлення в часописі “Ранок” (23 серпня 1911 р., стор. 1). Богослуження почалося в годині 10 ранку й тривало до 1 год. по пол., а участь у ньому взяли чотири пастирі. Місцевий пастир М. Залізняк відкрив Богослуження короткою молитвою, а тоді хор під диригуванням Семена Гури відспівав гимн. Далі читано відповідні тексти з Писання як Старого, так і Нового Заповіту, молитву мав пастир І. Бодруг, а потім була проповідь пастиря Т. Бая, знову відспівав хор пісні й молитви, та відбулися короткі проповіді д-ра Маквіна, М. Залізняка й І. Бодруга. У звітленні говориться, що “Церков ся важна з того, що се є перша українська громада, яка відбуває свої Богослуження за звичаєм перших християн і церемоній майже ніяких не має”.

Як бачимо з цитованого звітлення про відкриття першої Української Пресвітерської Церкви в Едмонтоні, то в цьому Богослуженні брав участь також і паст. І. Бодруг, головний піонер Руху НПЦеркви. Цей факт ще більше скріплює погляди про пов'язаність цієї Церкви, а найперше її піонерів і провідних діячів з канадськими пресвітеріянами. Пресвітеріянство ставало вже таким популярним серед наших поселенців, що число українських пресвітеріян ставало щораз більше. У згаданому вище повідомленні пишеться далі: “До сеї парохії належать найкращі русини в Едмонтоні, так характером, як і знанням і добутком. Вони взяли собі за задачу світити меншим своїм братам християнським приміром так, що найбагат-

ший із них найбільше доложив гроша й праці на будовання нової хорошої церкви, прочі-же пропорціонально по можности причинилися до понесення коштів будови в сумі 4.500 дол. Замітне й те, що едмонтонська наша інтелігенція іде до церкви й сердечно бере участь в Богослуженні та старається про розвій духовного товариства”.

Це звідомлення показує, як наші поселенці зацікавилися евангелизмом пресвітеріанського віровизнання та як були ревні щодо церковних потреб.

Якщо наші міркування про внутрішні конфлікти НПЦеркви близькі до правди, то немає сумніву, що в останніх роках існування цієї Церкви таки справді існували в її середині два головні напрями: поміркований і радикальний. Представники першого, що їх очолював І. Бодруг, плянували евангелізувати НПЦеркву поступово, а представники другого — бажали запроваджувати відразу докорінні зміни обрядово-літургічного характеру. Відриваючись думкою від ідеї реабілітації*) Бодруга щодо його евангельської правовірності, не зайво буде сказати, на підставі Бодругових Споминів і деяких його писань, що він був явним протестантом. А задум поступово наблизити НПЦеркву до евангелизму через світоглядово-догматичну еволюцію треба вважати за виключно тактичний хід. Він не хотів знеохотити духовно невідготованих наших людей радикальними змінами в Церкві, які ще бодай частково тягнулися до старого церковного порядку “віри батьків”, що нею заклонювалися визнавці віроісповідної-церковної минувшини. Як І. Бодруг ставився до обрядовости, бачимо з його таки власних слів у статті п. н. “Бесіда свящ. Ів. Бодруга на Соборі представників усієї Пресвітерської Церкви в Канаді в Оттаві дня 8-го червня с. р.” в “Ранку” (14 червня 1911 р., стор. 3). У поданій у скороченні промові І. Бодруга, між іншим, говориться:

“Ми маємо фелони (священічі ризи)! (“Ми” — тобто духовенство НПЦеркви — О. Д.) — правда, але в такі фелони вбиралися вавилонські жерці ще за 2000 літ перед Христом. Ми кадимо! Правда, бо кадили перед нами попід ніс старому дерев’яному богові Ваалові у Вавилоні, Асирії і Палестині, і хіба ж католики купили патент у тих старовинних поган на виріб тих речей, які зовуть католицькими? Ми не заздимо їм! — Ми бажаємо чим скорше подерти стару одіж, бо написано є: “Священики Твої облекуться в ризу правди”, а не конче в шовковий фелон. А щодо свяченої води й кропила, то наш славний поет Тарас говорить до свого народу, що “з кадильних будем люльки курити”, а “кропилом будем, брате, нову хату вимітати!” Ся справа, це просто церемонія в нас, — ми не віримо, щоб вода по свяченню була іншою водою...”

---

*) Реабілітація — визнання особи невинною повністю або у певній частині обвинувачення.

Такі досадно висказані слова на адресу деяких виявів церковного церемоніялу свідчать виразно про критичне наставлення І. Бодруга до обрядовости.

*

Тут буде дуже доречно подати характеристику паст. М. Залізняка про паст. І. Бодруга, в якій він пише:

“Заслуги цієї благородної людини, хоч якби я хотів високо його піднести, то все це буде дуже мало в моїй оцінці, бо він заслужив багато більше, як я можу сказати. Він народився на доброго проповідника і стояв багато вище від тих, що його оточували. Він був надзвичайно доброго серця й своєю натурою естет. Він любив усе те, що добре й гарне на світі, і нікому свідомо не робив зла. Багато було таких, що були близько допущені до нього, але вони замість віддати йому заслужену честь, зневажали його. Мабуть це тому, що “Громи завжди б’ють у найвищу річ”.

Він багато переніс зневаги від різних осіб тільки тому, що протоптував нову стежку до нового релігійного життя, згідного з Євангелією. А ми знаємо, що новою, не протоптаною стежкою, завжди тяжко йти. Він був більшою людиною, як його оцінювали навіть близькі до нього люди, але ми за життя таких людей не вміємо шанувати, а робимо це аж по їхній смерті”. (М. Залізник: “Записки про Укр. Єв. Рух у Канаді”, стор. 131-134 в Архіві УЄО).

Конче треба також згадати й те, що про І. Бодруга сказав другий піонер УЄРуху — проп. Ілля М. Глова. Він писав:

“У місяці червні 1913 р. під час Конгресу Пресвітерської Церкви, що відбувається раз на 40 років, а тоді відбувався в Торонті, тринадцять нас, українських євангельських проповідників, були офіційно й урочисто прийняті до Пресвітерської Церкви Канади. Тут І. Бодруг не став з нами у ряд. Чи вважав він, що ми не були ще як слід приготовані до Вестмінстерського Віровизнання, і взагалі до протестантизму, чи вважав це, як залежність від пресвітеріан-чужинців? Він своєї “причини” не вияснив нікому, пішов на той світ разом з нею.

Навіть після цього паст. І. Бодруг був кілька разів в Америці, і допомагав організувати Церкви, та навіть служив декотрим громадам. Він ще багато допомагав у літературі, у видаванні нових співаників — “Книга Хвали” тощо. Книжка “Путь Паломника” — це його переклад.

Паст. І. Бодруг дожив свого віку, як належиться чоловікові проводиреві. На компроміс не пішов ні колективно, маючи за собою організацію, ні особисто, хоч час від часу у нього були дуже прикрі обставини. Він своє завдання добре виконав, як свій обов’язок, цебто привів нашу релігійну завірюху до реформи; значить, частину роботи, яку йому Господь довірив, виконав, а решту передав

молодшим проповідникам Євангелії. Може ще не сьогодні і не для “слави цього світа”, але нам треба визнати, що паст. І. Бодруг був наш діяч-реформатор між українцями в Канаді. А крім цього він довів, що був правдивий християнин-євангелик, і свою роботу виконав, як міг, найкраще.

Для нас, що знали І. Бодруга особисто, які працювали з ним, що боролись із злом, і раділи добром, що зносили і “болото” і погоду за Євангелію Христову, щоб вийти із старої ритуальної забобної темноти, та одягнутись новим Адамом, Ісусом Христом, і стати правдивими християнами, праця його була дуже корисна. Та ми свято віримо, що така була воля Божа від початку до кінця, від єпископа Серафима до сьогодні; воля Божа, яка дуже часто діє речами, що в людей “дурощі”, а в Бога то мудрість”. (“К. Р.”, ч. 762 з 1952 р., стор. 3-5).

Передніше було згадано про проп. М. Залізняка й диригента С. Гуру. Тут подаємо їхні життєписні дані:

Проп. Авраам Максим Залізник прожив 84 роки і помер 17-го листопада 1965 р. в Едмонтоні. Дати його народження не маємо. Народився на Великій Україні. Скінчивши гімназію, він учився в Київському Університеті, брав участь у російській революції 1905-го року і, будучи переслідований владою, мусів утікати за кордон. 1906-го року опинився в Америці. Тут якийсь час працював фізично, а пізніше записався до Купер Юніон Колегії в Нью-Йорку на Богословіє. 1910-го року Едмонтонська Пресвітерія покликала його на пастора служити українцям. У 1912 р. Церква перенесла його до Вегревилу, де він учив нашу молодь в Українській Бурсі п. н. Інститут ім. Т. Шевченка української мови і біблійної історії, а також час від часу виїздив на колонії проповідувати українцям Слово Боже. Багато молодих людей під впливом проп. А. Залізняка покінчили високі школи і стали провідними громадянами не тільки між українцями, а й поміж іншими народностями Канади. 1924-го року Альбертійський Департамен Здоров'я прийняв його до праці в медичному відділі, де він працював до 1950-го року. Він подорожував по школах Альберти, щепив дітям ін'єкції проти віспи й інших заразливих хвороб, і давав поради, читав лекції про зберігання здоров'я та виголошував доповіді на різні теми. Також допомагав він у церковній праці, де його до цього запрошували. Він оправдує свій перехід на державну працю матеріальною ситуацією. (“С. Р.”, ч. 941 з 1961 р., стор. 14 і ч. 993 з 1966 р., стор. 18).

На жаль, ми не маємо також дати народження й смерти **диригента Семена Гури**, але нам відомо, що він походив із с. Щуровиці біля Лішнева в Галичині. На батьківщині був дяком, а прибувши до Едмонтону, прилучився до Укр. Пресв. Церкви, де був диригентом, а в головному заробляв на своє життя столярською працею. Десь 1914-го року він переїхав з родиною до Ошави, Онт., де також допомагав диригентурою в Укр. Пресв. Церкві. Згодом пе-

реїхав до Ньюарку, Н. Дж., де допомагав у праці Укр. Пресв. Церк-ви в цьому місті. Там він мав нагоду бути в близькому контакті із славетним композитором і диригентом О. Кошицем, біля якого він особливо удосконалив свій талант. На старість вернувся до Ошави, де була похована його дружина. Він не відмовляв своїх послуг і українським національним організаціям. (З рукопису некролога, що написав паст. П. Крат. З архіву УЄО).

**
*

Як швидко почав ширитися Пресвітерський Рух між нашими поселенцями в добі, коли НПЦерква хилилася до упадку, показують щораз то нові осередки його релігійного життя. І так у “Ранку” (29 травня 1912 р., стор. 1) маємо оголошення про перше Богослуження, яке мало відбутися “у ново побудованій Русько-Пресвітерській Церкві св. Николая в Комарно, Манітоба, в неділю, 9-го червня”. Богослуження мали відправляти священники — І. Глова з Вінніпегу та Е. Періг із Тюлон, Ман. За Комітет підписалися — Іван Попович та свящ. Е. Періг. 1912 рік — то був час Собору Пресвітерської Церкви, на якому зайшли важливі персональні зміни. А саме не стало приятеля українських поселенців і фактичного опікуна НПЦеркви від канадських пресвітеріян — Д-ра Кармайке-ла, який помер, а на його місце прийшов Д-р Ендрю Грант, більш ошадна людина. Через фінансові недобори й видатки на місії в Пресвітерській Церкві він відмовив НПЦеркві фінансову допомогу, через що вона занепала. З цієї причини духовенство й різні вірні тієї Церкви почали переходити на пресвітеріянство. Вищеподане оголошення свідчить про початковий, перехідний стан від Руху НПЦеркви до пресвітеріянства. Тому й зустрічаємо тут прояви двох різних і чужих собі світоглядом понять — з одної сторони згадку про “Русько-Пресвітерську Церкву, а з другої сторони на-звали її ім'ям “св. Николая”. У тому перехідному стані могли тра-плятися подібні суперечливі явища через брак догматичної ясности. Це приходило поступово з духовним ростом колишніх членів НПЦеркви, і тих, що приходили до евангелізму з традиційних Церков та остаточно ставали на світоглядомі позиції реформовано-го евангелізму.

Хто не хотів зривати остаточно з традиційною церковністю, той включався у релігійне життя православія, чи католицизму. Щоб дати читачеві приблизну картину такого світоглядомого переключування себе на протестантські позиції в поодиноких Громадах, за-читуємо деякі місця з короткого допису на сторінці “Ранку” під багатомовним заголовком: “Вилетіла «бакса» з церкви” (28 серпня 1912 р., стор. 4), змінивши тільки разучі місця старого правопису:

“У деяких наших церквах пішла реформа без великого кло-поту, бож і люди не всюди однакові. Де люди свідоміші, там і свя-

щеник має з ким порадитися, обговорити справу й на першій ліпшій зібранні прийдуть вони до висновку, що ліпше, щоб священик служив Богові, обернувшись лицем до образів Божих, значить людей... У Вінніпегу зрозуміли се кількох старших парафіян і в порозумінні зі священиком Т. Ю. Попелем... викинули "баксу" (скриню, тобто престіл — О. Д.) з церкви з усім іншим патиччям, лахміттям... Богослуження тепер правиться цілком по-протестантському... Вінніпезькій Церкві гейби соромно було, що по колоніях уже є у нас наскрізь реформовані церкви, а тут годі дотепер прийти до розуміння, що слово "протестант" се славне слово й люди наші повинні за честь мати, коли другі зватимуть їх протестантами... Протестанти дали модерну культуру цілому світові, а католики видумали хіба шкаплірі та ченстоховські чуда".

Пояснення до повищого зайві, бо текст, хоч ми й скоротили його, сам за себе говорить. Сьогодні ніхто з реформованих евангеліків про престіл у цей спосіб не висловився б, бо реформовані церкви також мають престіл, якого вживають при причастю.

Ми хочемо зазначити, що при всіх тих дописах з новопосталих евангельських осередків уживається назагал термін "священик", як своєрідний термін зі словника традиційної церковности. Той термін був уживаний у НПЦеркві й залишився й для переходового стану на виразні протестантські позиції. Пізніше на його місце приходять назва проповідник, або пастор. У зацитованому тексті говориться, що нарешті прийшла черга на церковну реформу і в Громаді у Вінніпегу. Не Вінніпег дав приклад меншим місцевостям церковної реформи, а навпаки.

Скорий процес евангелізації відбувся в Едмонтоні. У дописі п. н. "Русько-Пресвітерська Церква в Едмонтоні" ("Ранок", 23-го жовтня 1912 р., стор. 3) говориться, що повищу церкву почали будувати в травні 1911 р., а 20 серпня того самого року відбулося врочисте її відкриття та перше Богослуження. Дня 5 жовтня 1912 р. церкву в Едмонтоні зареєстровано під назвою "Перша Руська (Українська) Пресвітерська Церква", якою мали право управляти тільки члени Церкви. У звідомленні далі говориться: "За чотирнадцять місяців, відколи відбуваються в нас Богослуження, число парафіян чимало збільшилося свідомішими людьми. Менше свідомі ще трохи страхаються приступати до нас тому, що ми відразу зажадали чисто християнського Богослуження... Наші брати католики та православні заходять деколи до нас, думаючи, що зможуть нас хто знає як осудити, та чим більше придивляються до нашої молитви, тим більше роздумують над Св. Письмом... Вперед проповідував у нас свящ. М. Залізник, а тепер свящ. А. Вільчинський, та оба вони опирають свої проповіді на науці Христа".

Під тим звідомленням підписався: Василь Фербей, голова; Олекса Одинський, скарбник та Гр. Крайківський, секретар.

Відкриття Української Пресвітерської Місії відбулося і в Форт Вілліямі, тепер Тондер Бей, Онт. ("Ранок", 2 квітня 1913 р., стор. 3). Дня 23 березня 1913 р. відбулося перше Богослуження в старій фінляндській церкві при Кристі вулиці в Форт Вілліямі. Богослуження почалося рано піснею "Царю Небесний", після якої свящ. Г. А. Берліс провів коротку молитву, а далі був порядок, як і в інших пресвітерських церквах. Церква була повна людей. Пополудні свящ. В. Пиндиківський мав після молитви проповідь на тему Нагірної Науки Христа. Пополудні свящ. Берліс виголосив проповідь на тему Христа, що ходив по морю. При кінці повідомлення подається до відома "русинам у Форт Вілліямі", що молитовні зібрання, щоб вивчати Святе Письмо, відбуватимуться кожної середи в тижні, год. 8 веч. А сама місія мала тривати цілий тиждень, від неділі, 30 березня, до 6-го квітня, початок о 8-ій год. ввечері. У звіттованих також говориться про перешкоди, що їх мали робити противники поширення евангелізму серед наших поселенців у Форт Вілліямі. Зривано афіші, які повідомляли про евангельські Богослуження, вибивано вікна тощо.

А в "Ранку" (12 листопада 1913 р., стор. 1) читаємо "Відозву до Братів-Християн". У ній вказується на потребу мати власний дім молитви й власну залю на доповіді, на недільну школу, товариські сходи й різні наради в Форт Вілліямі. У згаданій відозві пригадується, що від березня 1913 р. невелика Громада християн збирається на Богослуження у старій, опущеній колись фінляндській церкві, під проводом свящ. В. Пиндиківського. Бажаючи мати свій власний куточок, русько-українська Євангельська Громада в Форт Вілліямі звертається з проханням до наших евангеліків інших Громад допомогти їм фінансово вибудувати свій власний церковний будинок.

Але дійсне зорганізування церковної Громади в Форт Вілліямі відбулося щойно через три роки після першого Богослуження, 23-го березня 1913 р., тобто в березні 1916 р. Упродовж тих трьох років люди збиралися на Богослуження. Між тими людьми були відвідувачі різних переконань, а ті, що вирішили приєднатися до евангелізму, поробили старання організувати церковну Громаду сталих членів. 19 березня 1916 р. відбулися Загальні Збори, на яких вирішено організувати церковну Громаду, а 10 квітня того самого року відбулася врочиста організація тієї Громади. Після молитви й співу було відчитування Св. Письма, а відтак проповідь проп. В. Пиндиківського про значення члена церковної Громади, і чому ми повинні належати до християнської Громади. Відтак відпоручник Пресвітерії, проп. Кранстон після короткої молитви й промови поставив зібраним такі запити:

1. Чи віруєте, що Ісус Христос є єдиний Спаситель?
2. Чи віруєте, що Ісус Христос єдиний Посередник між Богом і людьми?

3. Чи віруєте, що Св. Письмо дав Бог для об'явлення Його святої волі?

Усі присутні, вставши, дали на поставлені запити задовільну відповідь. Після зладження списку членів організованої Громади приступлено відразу до вибору першого церковного уряду, до якого ввійшли такі особи: Іван Ем. Гоголь — секретар, Андрій Бунт — скарбник та Іван Лесів, Ілля Бунт і Іван Галас — члени Церковного Заряду. Під час того торжества вирішено, що Господня Вечеря відбуватиметься що три місяці. Вирішено також, що уряд церковної Громади матиме свої засідання кожного першого понеділка в місяці. Відтак приступлено до питання, яким іменем має бути названа церковна Громада в Форт Вілліямі, та після недовгої застанови прийнято одноголосно назву — Св. Первомученика Стефана. Рано того самого дня відслужено Господню Вечерю, в якій взяло участь понад сорок дорослих осіб. (“Ранок”, 26 квітня 1916 р., стор. 4, допис п. з. “Нова зорганізована Громада”).

*

Про проп. Володимира Пиндиковського ми знаходимо таку життєписну згадку: “В. Пиндиковський був швагром І. Бодруга. Середню освіту здобув у гімназії в Галичині, і був досить діяльним місіонером, якого люди любили за його веселу вдачу й бажання допомагати тим, які цього потребували. Після першої світової війни настала в Північній Америці економічна криза, і він виступив з місіонерських рядів і почав посередничати фармерам у торгівлі збіжжям, щоб поправити свій матеріальний стан, бо місійної платні не вистачало на утримання родини. Але так сталося, що він збанкрутував, а з ним і його спільники в торгівлі. Бувши в скрутному становищі, він незабаром помер”. (А. М. Залізник: “Записки про Укр. Єв. Рух у Канаді”, стор. 126. Архів УЄО).

**
*

У церковній організації протестантського світу є назагал такий звичай, що проповідник обслуговує якийсь час дану церковну Громаду, а відтак його переносить церковна влада за згодою старої і нової Громади на нове місце праці. Це має свої користи, бо з новим проповідником не раз приходять новіші способи праці, часто нові ідеї щодо внутрішньої релігійної діяльності над покращанням духовного життя на новій парафії. І так у “Ранку” (5 листопада 1913 р., стор. 1) знаходимо повідомлення про приділення нового проповідника до “Русько-Пресвітерської Церкви у Вінніпегу”, а саме І. Данильчука, якого призначив до тої праці Комітет Домашньої Місії в Торонті ще в місяці червні. У повідомленні пишеться, що Богослуження відбуваються у церковній залі, бо церковний будинок направляєється.

*

Про паст. Івана Данильчука маємо такі скупі відомості: “Паст. І. Данильчук колишній вихованець княгині Сапіги в Галичині. Він мав добру освіту і був красномовний проповідник. Довгі роки був секретарем Консисторії УНПЦеркви в Канаді”. (А. М. Залізняк: “Записки про УЄРух у Канаді”, стор. 139. Архів УЄО).

**
*

Перелистовуючи сторінки “Ранку” за 1915 рік, знаходимо деякі згадки про дрібніші події й факти, які подають картину розвитку нашого Євангельського Руху в Канаді. 21 березня 1915 р. мало відбутися в Едмонтоні врочисте Богослуження в Укр. Пресв. Церкві на розі вулиць Кіністіно й Морріс. Проповідували позамісцеві проповідники — М. Залізняк з Вегревил і Євстафіївич з Андрю. Після Богослуження відбулася Господня Вечеря “по апостольському звичаю”, як пишеться в повідомленні. (“Ранок”, 17 березня 1915 р., стор. 1). Не зайво буде присвятити трохи уваги “Справозданню Укр. Бурси в Едмонтоні” (“Ранок”, 7 квітня 1915 р., стор. 4-5). 22 вересня 1912 р. члени Русько-Пресвітерської Церкви в Едмонтоні ухвалили будувати українську бурсу. Гурток ширих людей як почали, так і закінчили, як слід задумане діло. Подаючи список жертводавців, заряд Бурси повідомляє, що Бурса має ще борг на 5.000 дол. Бурса була записана, як і церква, на Українську Пресвітерську Громаду. Уряд Бурси дякує жертводавцям за їхні пожертви та висловлює надію, що й у майбутньому ширі патріоти підтримуватимуть її фінансово. За уряд Бурси підписані: Павло Рудик — президент, Гр. Крайківський — заступник, А. Вільчинський — секретар і скарбник, М. Белегай і С. Гура — контролери. Адреса: Українська Бурса, 10628 — 96-та вулиця, Едмонтон, Альберта.

*

Тут знаходимо підпис **Павла Рудика**, про якого варто трохи більше згадати. Ми не маємо під рукою більше відомостей про його життя, а подаємо те, що маємо. Ми не знаємо дати його народження, але знаємо, що помер 1 липня 1936 р. в Едмонтоні. До Канади він приїхав з Бродського повіту, Галичина. Перші два роки фермерував, а по цьому перенісся до Едмонтону. Він був один з найбільш відомих тамтешніх громадян. Був талановитим підприємцем у Канаді, що відкрив був крамницю. 1912 р. збудував великий будинок при головній вулиці в Едмонтоні, що називається “Рудик Блок”. Також збудував готель, що називається тепер “Інтернейшонал”. Пробував щастя і в політиці, і 1913 р. кандидував на посла до Провінційного Парляменту в окрузі Гвितфорд. Був відомий із своєї жертвенности на релігійно-національні справи. (З рукопису: М. Залізняк: “Записки про УЄРух у Канаді”, стор. 134. Архів УЄО).

У “Ранку” з 31 березня 1915 р., стор. 1, міститься коротко повідомлення: “Господня Вечеря у Вінніпегу”, в якому повідомляється, що Господня Вечеря “по апостольському звичаю” відбудеться в Українсько-Пресвітерській Церкві у Вінніпегу в день Христового Воскресення, в неділю, 4 квітня. Наприкінці повідомлення сказано: “Проситесь всіх братів і сестер взяти участь в урочистості спільної пасхи і ломання хліба”. Тут вжито характеристичний вислів: “по апостольському звичаю”, а крім того маємо тут ще вислів: “ломання хліба”. Цим немов підкреслено пояснення ідеї Господньої Вечері в дусі Св. Письма й апостольської Церкви. Це пояснення прийняв реформатор І. Кальвін.

З вищеподаного матеріалу бачимо наочно, що порівнюючи найбільше давали про себе знати на сторінках преси численніші своїм членством пресвітерські Громади й осередки по більших містах та більш залюднених колоніях. Менші Громади й осередки жили скоріше своїм власним життям. Колишні Громади НПЦеркви поділилися на два табори. У таких випадках ішли суперечки за церковний будинок. Таке кінчалось не раз судовими розправами, а в дальшій послідовності розпаленням взаємних суперечок.

До важливіших подій в історії УЄРРуху в Канаді належить Перший З'їзд Української Пресвітерської Церкви в Альберті, який відбувся 6-7 липня 1915 р. у Вегревилі, Альберта, з участю всіх українських пресвітерських проповідників і делегатів від українських пресвітерських Громад в Альберті. З англійських гостей були між іншими: Д-р Маквін з Едмонтону, добр. В. Г. Бравн з Ред Дір, модератор (тобто предсідник) Альбертійського Синоду — добр. Саймонс, суперінтендент Пресвітерської Церкви в Альберті — добр. І. Р. Ленг та модератор Верміліонської Пресвітерії пані Д-р Маквін. На З'їзді був також делегат від усіх українських пресвітерських Церков у США — проп. В. Кузів із Ньюарку, Н. Дж.

О год. 2 попол. І. Р. Ленг відкрив З'їзд молитвою про допомогу Святого Духа в нарадах, а після того присутні вибрали одноголосно добр. Ленга й проп. М. Залізняка керувати З'їздом. Для англійської преси вибрано добр. Макферсона, а для української — проп. В. Плав'юка, як репортерів. Тоді вибрано Комісію для резолюцій та Комісію для фінансових справ.

Першу проповідь виголосив добр. Бравн. Він зreferував важливі точки науки Пресвітерської Церкви. Перекладачем цієї проповіді на нашу мову був проп. М. Залізник. Другим бесідником була пані Д-р Маквін з Едмонтону. Вона говорила на тему: “Жіноча діяльність у церковній Громаді”. Тоді забрав голос добр. П. Зварич, який пояснив причини появи Української Пресвітерської Церкви в Канаді та подав важливіші дані з історії перших кроків її розвитку. На тому закінчено спільною молитвою З'їзд першого дня. По цьому

учасники зібралися о год. 8 увеч. в Інституті ім. Т. Шевченка, де генеральний секретар Товариства Тверезости, проп. В. Ф. Голд, виголосив доповідь на тему: “Чому нам треба тверезости в Альберті?” Другим промовцем на ту саму тему був добр. П. Рудик, а по ньому промовляв ще раз П. Зварич.

На другий день в год. 9 рано Н. Г. Бравн відкрив молитвою дальші наради та попросив до слова П. Рудика, який у своїй доповіді пригадав давні часи нашого історичного минулого, коли наш нарід перебував беззастережно й цілком під переважними впливами традиційних Церков. Після того він перейшов до справи релігійної просвіти під впливом євангельських течій та до сучасних обов'язків українських протестантів Пресвітерської Церкви щодо справи власного спасіння та кращого завтра наших майбутніх поколінь і цілого народу. Тому цитуємо ті слова П. Рудика, які згодом почали були здійснюватися:

“Перед нами велике завдання й велика будучність. Церковні незгоди, які тепер панують між нашим народом у старому краю, вказують на велику церковну й просвітну перемену, яка дуже скоро прийде. Наш обов'язок і завдання зробити все, що належиться зробити, і бути приготованими вислати наших проповідників до мільйонного українського народу, що живе на російській Україні, в Галичині, Бразилії, США і інших країнах”. (Наше підкреслення — О. Д.)

Слова П. Рудика частинно здійснилися, бо після Першої Світової Війни УЄО з Північної Америки вислало своїх діячів-проповідників до Західної України, де в наслідок того постав організований УЄРРух. Під час свого перебування на східно-українських землях паст. В. Кузів у самих початках плянував розпочати там євангелізаційну діяльність, але скоро переконався, що в нелюдських умовах кремлівсько-большевицької дійсности такі пляни більше, як нереальні.

Тоді запрошено до слова проп. В. Кузіва, який, між іншим, сказав: — “Не мало й ми натерпілися на початках нашої роботи від різних “...істів”, які кидали нам під ноги різні колоди, щоб всьому перешкодити, та тепер уже не так. Ті, що закидали нам народну зраду, побачили, що наша мета не винародовлення своїх братів, а, навпаки, скріпити їхній національний дух при демократичній Церкві і допомогти їм вирватися з кайданів темряви, що їх накинув на них Рим своїм деспотизмом. Наша мета — організувати між ними вільну Церкву Христову, яка двигнула б їх до просвіти, до любови взаємної, до братерства й рівности. Для цього ми засновуємо свої українські школи, свої товариства, де молодь обізнається з ідеєю своїх вільних предків, які мали також демократичний устрій як у Церкві, так і в державі. Я вірю глибоко, що в короткій будучності наша молодь на вільній землі Колюмба забуде за деспотичну Церкву, повну насильства й неправди, бо вже тепер ціла визначніша ін-

телігенція горнеться до нас, та й ті, що зуться ворогами нашими, також числяться з нами. З кожним днем свідоміші одиниці й товариства горнутья до нас, беручи участь у концертах, виставках, доповідях тощо.

Я вірю, що ідея славного мученика Івана Гуса, який пролив свою кров за неї, не загине ніколи між слов'янами. О, ні! Тіло й кров його були спалені на вогні, але духа не могли вбити в ньому римські кати. Сей дух вітає між нашими слов'янами й ззиває їх до боротьби з темрявою. Наш славний геній Т. Шевченко сказав: "Щоб усі слов'яни стали добрими братами й еретиками, отакими як константський "еретик великий". Так, отже, до праці, брати! Ширіть ідею славного мученика Івана Гуса. Посвятім усі свої сили, щоб добути рівність, вільність і братерство для Українського Народу. Перше тут за океаном, а згодом із допомогою Божою **перенесемо цю ідею в нашу рідну Вітчину!**" (Наше підкреслення — О. Д.)

Зогляду на те, що в тому 1915 році припадали п'ятсотлітні роковини спалення Івана Гуса (1415 р.) на З'їзді ухвалено одностайно, щоб кожна українська пресвітерська парафія відсвяткувала ті роковини героїсько-мученичої смерті чеського реформатора.

О другій годині пополудні всі учасники З'їзду знову зібралися разом, щоб ухвалити резолюції, після чого приступили до Господньої Вечері. По всьому синодальний голова Пресвітерської Церкви Альберти — паст. В. Г. Бравн сказав прощальну промову, а по тому молитвою Д-ра Макквіна і проп. І. Данильчука закінчено З'їзд. ("Ранок" з 4, 11, 18 і 25 серпня 1915 р.)

Для повноти картини З'їзду долучаємо ще окремих уступ з ухваленими резолюціями: —

"Резолюції Укр.-Пресв. З'їзду ухвалені у Вегревилі 6 і 7 липня 1915 р.

1. Ми, члени й делегати Укр. Пресв. З'їзду, що маємо цю радісну нагоду користуватися Біблією нашою рідною мовою в наших хатах і в наших родинах, що плекаємо проповідь Євангелії Ісуса Христа, висловлюємо наше бажання і постанову працювати для поширення християнської місії під проводом і при допомозі Пресвітерської Церкви в Альберті, поки весь наш нарід не стане під безпосереднім впливом Євангелії Господа й Спаса нашого Ісуса Христа.

2. Оскільки потрібні засоби для переведення і поширення сего християнського діла, ми прирікаємо до сего нашу поміч і добровільно будемо підпомагати відповідно до здібностей, якими наділить нас Господь. Ми поручаємо, щоб звичай жертвування датків "першого дня в тижні" був прийнятий між нашими людьми, де лише це можливо.

3. Уживання алкоголю спричиняє багато злочинів, убожества й нужди, і ставить таку велику перепону в християнському житті,

тому ми рішаємо вжити всіх чесних способів, що в нашій силі, щоб завести в провінції Альберти заборону, і вжиємо всього нашого впливу, щоб заохотити наших людей до голосовання в день 21 липня за “Лікер-актом”.

4. На рік 1915-ий припадає ювілей 500-тої річниці мученичої смерти великого чеського реформатора І. Гуса. А тому, що ідея, за яку він помер, полягає на релігійній і цивільній свободі, якою саме ми тішимося, то ми, члени Українського Пресвітерського З'їзду, взиваємо всіх наших проповідників, щоб з нагоди 500 роковин смерті І. Гуса уряджували в сім році у своїх Церквах відповідне спеціальне Богослуження”. (“Ранок”, 25 серпня 1915 р.)

Не зайво буде подати також загальну оцінку згаданого З'їзду на основі поданого в “Ранку” звіту. У ньому звітується, що З'їзд проходив у першу чергу під знаком догматично-моральних принципів. Доповідь паст. Бравна зреферувала важливіші точки навчання Пресвітерської Церкви про Святе Письмо, як єдине авторитетне джерело віри; про троїчне поняття Бога, про признавання цієї Церквою двох установлень — хрищення й Господньої Вечері та про Ісуса Христа в тому розумінні, що Він — єдиний Посередник між Богом і людиною та єдиний Шлях до спасіння. Молодий ще тоді УЄРРух у Північній Америці, який постав і поширювався в початках свого розвитку більш спонтанно (без зовнішніх впливів, самовільно), як організованим порядком — найперше серед членів і симпатиків НПЦеркви, потребував світоглядкової підготовки до дальшого росту серед наших поселенців. На З'їзді було порушено також справу організації і поживавлення українського євангельсько-реформованого жіноцтва, а далі справу організованого спротиву п'яцтву, яке захоплювало в свої смертельні обійми також і наших поселенців та штовхало їх до злочину та духовної й матеріальної убогости. Позатим деякі промовці старалися з'ясувати справу, чому українські поселенці на канадському ґрунті повинні зірвати раз назавжди з традиційними Церквами та заявити себе беззастережно по стороні реформованого євангелізму. Це й були якраз справи, яким присвятив головну увагу згаданий З'їзд.

Звіт про З'їзд познайомлює нас також з деякими провідними постатями УЄРРуху того часу та з кількома діячами канадської Пресвітерської Церкви. А позатим сама програма З'їзду свідчила, що це був саме Перший З'їзд для світоглядково-релігійного скріплення Руху.

*

Читаючи про згаданий З'їзд, ми знаходимо згадку про паст. Володимира Плав'юка і добр. Петра Зварича.

Про паст. В. Плав'юка паст. А. М. Залізняк пише: “Паст. В. Плав'юк — абсолюент богословського факультету в Манітобській Колегії. Він був добрий проповідник і служив пресвітерським гро-

мадам у Канорі і Гафорді, Саск., і в Едмонтоні. По 15-тьох роках служби він виступив з місіонерських рядів і працював довший час для Червоного Хреста, як лектор, потім був міським секретарем, а вкінці мав канцелярію, займаючись продажем нерухомого майна аж до своєї смерти в січні 1961 р. Він полишив по собі два томи ним зібраних “Народніх приповісток”, які він видав своїм коштом”. (А. М. Залізник: “Записки до історії Укр. Єв. Руху в Канаді”. Манускрип. Стор. 140-141. Архів УЄО).

Про добр. П. Зварича в посмертній згадці читаємо: “30 червня 1966 р. помер відомий український діяч — П. Зварич. Він належав до визначних піонерів українського поселення в Канаді. Він мав за собою великі заслуги перед українськими поселенцями та нашим народом взагалі... Він також був довголітнім передплатником і читачем “Ранку”.

Один з наших пасторів, який добре знав Покійного, пише: “Він був одним із тих, що підтримували з початку цього століття Незалежну Українську Православну Церкву, засновану паст. І. Бодругом. Многі священники тієї Церкви знаходили в нього та в його родині поміч і поради. Сам він дуже боявся асиміляції й тому всіма силами старався відновити Православну Церкву, коли НПЦерква злучилася з пресвітеріянами”. (“Є. Р.”, ч. 1001 з 1966 р., стор. 14).

**
*

1916 року маємо дальший розвиток УЄРРуху в Канаді, про що довідуємося з “Ранку”.

У звідомленні “Євангельська Церква на Славі, Альберта”, пишеться, що вже четвертий рік минає від часу, коли почалася там євангельська праця. Першим, який прийшов до Слави проповідувати Боже Слово, був проп. Єф. Періг. Він і поклав найбільше праці, щоб заснувати у тій місцевості Євангельську Громаду. Початки, як звичайно, були важкі, але при добрій волі кільканадцятьох родин побудовано власний церковний будинок. Від того часу Громада мала сталого проповідника. Спершу проповідував там щось із три роки добр. Т. Пацернюк, а після нього — паст. А. Вільчинський. Головно від 1915 року ця Громада почала добре розвиватися. До нового заряду на 1916 р. були вибрані: В. Заласький — голова, М. Геманик — скарбник і П. Вовк — секретар (“Ранок”, 29 березня 1916 р., стор. 3).

*

Тут згадується про **проп. Єфрема Перога**, тим то тут подаємо його короткий життєпис. Проп. Є. Періг прибув із Галичини в 1902 році, а в 1904 році вступив до Манітобської Колегії. Після рукоположення на проповідника проповідував у Ланук в Альберті; в Тюлон, Вінніпер і Етельберт у Манітобі, а потім у Вегревилі й Андрию

в Альберті. Помер 12 вересня 1947 р. на 73-му році життя. (“К. Р.”, ч. 635, стор. 2).

Пастор І. Бодруг у своїй посмертній згадці так висловився про нього:

“Господь Тобі дарував чистий здоровий український розум. Ти шукав більше знання. Пригадую, як на щорічних спеціальних богословських курсах у Манітобській Колегії Ти під час викладів, неначе ковтав зміст кожного слова професорів. Ти працював над собою завзято, щоб стати достойним проповідником Євангелії. Тебе було поставлено наставником в Українській Бурсі в Тюлоні, Ман., де виховувано українських студентів на провідників українського народу. Це завдання Ти виконав, як щирий дорадник і вихователь. Тобі доводилося не раз чорно бідувати з родиною, але Ти не кинув Христового прапора, а служив Христові до глибокої старости. (“К. Р.”, ч. 642 з 1947 р., стор. 8).

***

У “Ранку” з 29 березня 1916 р. є допис про діяльність УЄЦеркви в *Kahwin, Alberta*, де люди зібралися на віче й вирішили, щоб змінити назву Церкви з “Независимої Гр.-Кат.” на “Укр.-Пресвітерську”, і заїнкорпорувати її”. У звіттовленні “Господня Вечеря у Вінніпегу” (“Ранок”, 19 квітня 1916 р., стор. 1) сказано: “Господню Вечерю за апостольським звичаєм відслужитися в Укр.-Пресвітерській Церкві у Вінніпегу в день Христово Воскресення, у неділю, 23 квітня”.

У звіттовленні з Монреалю (“Ранок”, 26 квітня 1916 р., стор. 2) пишеться, між іншим, про організацію в Монреалі Укр. Пресвітерської Церкви десь більш-менш 1913 р., очоленої проп. І. Бодругом. Спочатку діло йшло досить мляво, але з часом гурт українських реформованих евангеліків у тому місті побільшився, і церковно-місійна діяльність пожвавилася. Далі є повідомлення про відбуття кілька днів тому Господньої Вечері, в якій взяло участь близько тридцятьох дорослих членів. “Проп. І. Бодруг подавав святий хліб і чашу, а хор під проводом батька Бачинського співав прекрасні нові псалми й пісні. На недільну школу у нас учасяє кругло 30-ро дітей”. У звіттовленні закликається українських евангеліків збирати гроші на видання Української Євангельської Арфи, тобто співаника, та нового Службеника.

З допису в “Ранку” (17 травня 1916 р., стор. 3) довідуємося, що 9 квітня 1916 р. відбулося в церковній Громаді недавно згадуваної місцевости Слава врочисте Богослуження з проповіддю проп. Євстафівича. На нього прибуло багато гостей з наших поселенців, які хотіли подивитися, як виглядає евангельське Богослуження. Прийшли навіть деякі колишні противники евангелізму, які зацікавилися Рухом. До програми Богослуження належала також “за-

гальна сповідь перед Богом і Причастя за апостольським звичаєм і звичаєм перших християн”. Дописувач пише далі, що гості швидко зрозуміли правду і пізнали, що така загальна сповідь не може бути обманством, бо людина має тут справу безпосередньо з усюдиприсутнім Богом, а сама форма Причастя оперта на описі в Євангелії. У Господній Вечері взяло участь понад шістдесят осіб. Після Богослуження люди просили місцевого проповідника, щоб на дальшу неділю знову мати Господню Вечерю, бо вони бажають приступити до такої загальної сповіді перед Богом, на що проповідник радо погодився. Наприкінці допису є заклик до тих, які зірвали з традиційною Церквою, але ще не мали можливости, чи охоти включитися в ряди членства Євангельського Руху. Їх запрошує дописувач єднатися з Євангельською Церквою, яка керується тільки наукою Христа.

Після допису Громади на Славі є інший допис про Євангельську Церкву в Гонор, Манітоба, та про початки організації церковної Громади в Мирнам, Альберта. Дописувач подає до відома, що від недавна туди почав доїздити проп. А. Вільчинський зі Слави. Богослуження в них відбуваються тим часом у шкільному будинку, але є надія збудувати свою власну церкву. 7 квітня 1916 р. загостив до околиці Мирнам проп. Євстафієвич, який мав проповідь на тему: “Прийде час, що Богові поклоняться на кожному місці духом і правдою”.

На сторінці 6-тій “Ранку” з 28 червня 1916 р. читаємо повідомлення: “Отворення нової Укр. Пресв. Церкви в Гарлянд”. Тут пишеться, що 7 липня цього року в день Івана Христителю відбудеться врочисте відкриття нової Укр. Пресв. Церкви в Гарлянд, Ман. Підписані: проп. Г. Тимчук, старші брати: Іван Царук, Никифор Царук, Дмитро Галабіцький. А в “Ранку” з 16 серпня 1916 р., стор. 2, маємо вже докладніший звіт про відкриття церкви в Гарлянді. 7 липня 1916 р. відбулося тут урочисте Богослуження з проповідями проповідників М. П. Березинського й Г. Тимчука. У них вияснено, що властива Християнська Церква — це не будинок, лише Христове Царство, що складається з вірних послідовників Христа. Ця Церква не опирається на силі світу цього, ні на авторитеті духовенства, ні на розумуванні філософів. Вона основана на скелі правди, об’явленій Богом через Христа. Після Богослуження відбулася Господня Вечеря, в якій взяло участь понад п’ятдесят осіб. Між гістьми були також представники англійської Церкви та добр. Финдлейтер, посол до Манітобського Парляменту. Церковний будинок має вартість 900 дол., а один акр землі під будову церкви подарував добр. Ч. Парк, купець у Гарлянді.

*

Тут треба дещо подати із життєпису **проп. Гавриїла Тимчука**. Народився він 24 липня 1879 р. в с. Лисичниках, пов. Заліщики, в

Галичині. До Канади приїхав 1901 р. Першу роботу знайшов між поселенцями-протестантами. Їхнє життя зробило на нього велике враження. Вони мали час на роботу, молитву і провадження християнського життя. Один із тих поселенців, німець, придбав йому українську Біблію і сказав: “Читай, тут усе знайдеш для свого релігійного життя!” Відтоді Біблія стала для нього провідником в його житті. Проп. Тимчук сказав про себе: “Я пізнав через Святе Письмо, що Христос, і тільки Христос, через Свою науку, може принести в цей світ мир і спокій для всіх людей”.

Якихось три роки він був учителем в українській школі у Вайта, Ман., а також відбував Богослуження. 1903-го року його висвячено на священника НПЦеркви. 1905 року вступив до Манітобської Колегії, де вчився чотири роки, а під час вакацій проповідував поселенцям в околицях Росбурн і Етельберт, Ман., де йому доводилося ходити пішки 20 миль, щоб дістатися на Богослуження. Скінчивши науку, працював пастором у Росбурні, Етельберті, Ман., й Канорі, Саск.

П'ятеро його дітей померли ще за його життя. Вмираючи, він промовив до своєї дружини: “Дорога могого життя була чиста, і хоч я тебе залишаю, то ти не будеш самотньою, бо Спаситель буде все біля тебе твоїм близьким Другом... Не сумуй, бо час могого відходу вже прийшов!” Він затих, а на його обличчі лежав спокій, що його післав йому Спаситель, Якому він вірно служив”. Помер він 22-го жовтня 1949 р. (“К. Р.”, ч. 691 з 1949 р., стор. 5).

Паст. І. Бодруг по його смерті написав про нього: “Ти був ревним дишпастирем і співорганізатором Української Незалежної Христової Церкви, що тоді народжувалася в Канаді... Тебе висміювали, зневажали, по судах тягали раби темноти, але Ти ніколи не захитався ані у вірі, ані в характері Твого взірцевого християнського життя... Господь випробовував Тебе у Твоїй вірі, і Ти встояв. Ти скаржився мені багато разів, як гірко Тобі було служити Христові під владою чужої Церкви, що не розуміла нас, українців. Ти щиро тужив за Українською Незалежною Реформованою Церквою”. (Журнал “Слово” за січень 1950 р., стор. 8).

**
*

На підставі різних менших дописів про релігійне життя й розвиток поодиноких євангельсько-реформованих Громад на канадському терені можна уявити собі більш-менш приблизну картину росту цілого Руху.

У “Ранку” з 20 вересня 1916 р., стор. 6, у дописі “З Євангельського Руху” пишеться, що 13 серпня того самого року Євангельську Громаду в Мирнам відвідав проп. В. Плав'юк з Едмонтону та виголосив там проповідь. Він же відвідав також і Громаду в Слава, де він також проповідував, про що згадується в тому “Ранку”.

У дописі “Вісті з життя Євангельської Церкви в Канаді” (“Ранок”, 11 жовтня 1916 р., стор. 1) подається до відома, що Д-р Т. Бай, дотеперішній проповідник у Торонті й перший президент “Української Євангельської Організації”, перенесений на важливу місійну роботу в Росбурн, Ман. Його місце в Торонті обняв паст. А. Максимчук, що дотепер працював в околиці Дана, Саск. Важливі місійні місця в Дана, Мічам, Гаффорд і Радісон обняли студенти Богословія в університеті в Саскатуні, Саск.: П. Крат і І. Коцан.

Згадавши про перехід проп. А. Максимчука до Торонта, не зайво буде сказати кілька слів про його перші кроки на новому місці. У дописі “З Євангельського Руху” (“Ранок”, 8 листопада 1916 р., стор. 6) подається до відома, що в неділю, 15 жовтня того самого року, Євангельська Громада в Торонті, Онт., мала Господню Вечерю. В тій урочистості взяли участь новий проповідник А. Максимчук і дотеперішній проп. Д-р Бай, який мав останнє Богослуження в Торонті. Він попрощав Громаду й при цьому представив нового проп. А. Максимчука. Д-ра Бая прощали щирими словами від церковної Громади П. Ангиленьок і Файдула. Під час вечірнього зібрання проповідував проп. А. Максимчук про милосердного самарянина, що змилювався над бідною, побитою людиною, яку опустили священик і левіт. Ця побита людина — це немов український нарід у важкій добі своєї історії.

*

Тут згадується про **паст. Олександра Максимчука**, тим то варто подати дещо про його життя й працю. Він народився 8-го листопада 1880 р. в с. Більче Золоте, Борщівського повіту, в Галичині. Вчився в народній і ботанічній школах. Працював у садах княгині Сапіги. Прибув до Канади 1898 р. Працював у копальнях вугілля та фабриках. З часом вступив до Манітобської Колегії. Скінчивши там науку, був рукоположений на проповідника. Працював у Сифтоні, Етельберті, Україні в Манітобі; у Торонті, Онт., і в Дана, Прудгом, Бон Мадон і Вакав у Саскачевані. Крім статей і дописів до газет, він написав низку коротких оповідань-нарисів з піонерського життя українців у Канаді. Деякі з них ще не видані друком. Він містив їх у “К. Р.” і в “Канадійському Фармері”. Мав також великий талант до механіки. Брав активну участь у народній праці і мав велику бібліотеку та любив ділитися своїм знанням із іншими. Помер 26 вересня 1959 р. (“К. Р.”, ч. 755, стор. 2).

**
*

З ростом УЄРуху в Канаді зміцнювалася також і культурно-освітня діяльність наших євангеліків. У дописі “З життя українських євангеліків у Вінніпегу” (“Ранок”, 11 жовтня 1916 р., стор. 6) знаходимо таке повідомлення: “Минулий місяць буде пам’ятний

в історії невеличкої Громади українських послідовників Євангелії у Вінніпегу взагалі, а Укр. Пресв. Церкви особливо. Того місяця саме відкрилася в нас Читальня ім. І. Франка, до якої вписалося зразу щось із 30 членів, самих найсвідоміших українських громадян нашого міста". Після того повідомлення пишеться, що першим народним виступом у Читальні після ухвалення статуту й зложення членських вкладок були літературні поминки Патрона Читальні, тобто І. Франка, 24 вересня 1916 р., год. 8 ввеч., у залі Робертсон Інституту. Доповідав Д-р О. Сушко, голова Читальні. Зараз таки після того повідомлення сказано, що плянується заснувати в найближчому часі Першу Допомогову Організацію Українських Євангеліків Канади. Заходами цієї Читальні відкрито в домівці Читальні вечірню школу англійської мови. Вчителем став студент філософії Е. Мигайчук. Вписалося до школи понад 20 осіб. Останнє повідомлення "Організація Укр. Пресв. Громади в Вінніпегу" сповіщає, що "1 жовтня відбулося в цій Громаді врочисте офіційне оформлення Укр. Пресв. Церкви у Вінніпегу". ("Ранок", там само). З того виходило б, що перед тим Громада там ще офіційно не була оформлена.

Одним із більших проявів діяльності УЄРуху на канадському ґрунті того часу була Конвенція Українських Проповідників Пресвітерської Церкви в Канаді, яка почалася 12 червня 1916 р. у приміщенні Манітобської Колегії. Ще перед нею появилися на сторінках євангельської преси статті, в яких їхні автори старалися подати головні напрямні різного характеру нарад згаданої Конвенції. Наприклад, у статті Е. Тальникова "Як нам готуватися до Конвенції" ("Ранок", 17 травня 1916 р., стор. 2) сказано, між іншими: "Мені здається, що та Конвенція буде мати перед собою хоч тяжкі, але благородні завдання: — 1. Піднесення серед українського народу більшого бажання прагнути до правдивої євангельської науки. 2. Піднесення вище моралі між українцями. 3. Виховання української молоді в найвищих ідеалах християнства. 4. Організація українських проповідників".

У статті "Конвенція" ("Ранок", 24 травня 1916 р. стор. 2) відомий діяч НПЦеркви — І. Бодруг пише, між іншим: "Відтак ми пишемо про затримання своєї національності в Канаді? — Чи затримаємо її без розумної української церковної організації? Ніколи! Будемо впоювати в дітей ненависть до всього, що не наше? Годі! Нам треба української демократичної Церкви, а вона виконає національне завдання. Спитаймо в історії доказів".

Як бачимо, вже тоді виринала дражлива справа серед нашої іміграції на північно-американському ґрунті затримання української національної окремішності. У цьому випадку І. Бодруг рекомендує "розумну українську церковну організацію".

Після загальної Конвенції появилася на сторінках "Ранку" (21 і 28 червня та 5 і 12 липня 1916 р.) стаття: "Звіт Конвенції Україн-

сько-Пресвітерських Проповідників у Канаді з дня 12-14 червня 1916 р.". Його попереджує "Вступна замітка", що її, з огляду на порушені в ній справи пройдених перших кроків українського евангелізму на канадському ґрунті та дослідження того Руху майбутнім істориком, подаємо в цілості:

"Шановному Добродієві, дбайливому історикові, що поставить собі завдання досліджувати рух протестантизму в Канаді нашої доби, звертаємо нашу скромну увагу, що попередньою такою конвенцією були Синодальні Збори Самостійної Церкви в Канаді з 28 лютого до 1 березня 1912 р.

Тодішні збори мали ще швидше характер Незалежної Церкви. Однак була це одночасно переломова хвиля. Тоді прийнято офіційно реформу Богослужень.

У червні 1913 р. на Генеральному Конгресі англійської Пресвітерської Церкви в Торонті, дев'ятнадцять українських проповідників були урядово й урочисто прийняті до загальної Пресвітерської Церкви з рівними правами і становищем, яке мають проповідники англійські й інших народностей, що входять до складу тієї самої Церкви. Відтоді кожний український проповідник належав до своєї окружної Пресвітерії, для неї був зобов'язаний і в ній мав право голосу, як це належиться кожному англійському проповідникові за демократичними правами Пресвітерської Церкви.

І не тільки українські проповідники мали однакові права в пресвітеріян, але мали право бути делегатами на Синодах, як представники Пресвітерії, а також делегатами на Загальному Соборі. Такими делегатами на Загальний Собор, який відбувся цього року у Вінніпегу одночасно з Українською Конвенцією, були д. д. В. Пиндиківський з Форт Вілліам, Онт., М. Гутний із Вакав, Саск. Третім, що був призначений, як делегат, був паст. Е. Євстафієвич з Андрю, Альберта, який через те, що відбувалася також Українська Конвенція, передав своє уповноваження англійцеві. Всі вони мали представляти англійські пресвітерії на зборах найвищої влади цілої Пресвітерської Церкви. Це для нас доказ високої культури англійців, які довіряють українським проповідникам заступництво такої високої гідності. Одночасно з цим просимо кожного критика, а головною українських національних ревнителів завважити, що така наскрізь християнська злука й наше становище в англійській Церкві не має на меті затерти нашу національну окремішність. Пресвітеріянство — це ідея широких народних привілеїв, на які тільки може здобутися демократизм. І ми, українські пресвітеріяни, маємо певне право творити свої питомі українські пресвітерії, де тільки більшістю нашої людності вони можливі, з такими однаковими правами збірного тіла, як має одиниця в Пресвітерії. Така пресвітерія, подібно як і кожна англійська, мала б свою окружну господарку і право в синодах, а синоди в загальних з'їздах. За станом нашої

праці між нашим народом у Канаді сподіваємося, що таку українську пресвітерію створять найшвидше наші українці в провінції Альберти.

Власне цьогорічна Конвенція Українських Проповідників мала на меті поробити перші кроки в цьому напрямку. Тим то цьогорічні збори укр. проповідників, так своїм характером, як також і історично можна зовсім слушно назвати — Першою Конвенцією Українських Пресвітерських Проповідників у Канаді". ("Ранок", 21 червня 1916 р.).

На самому початку автор звертає увагу майбутньому історикові, що українські пресвітерські проповідники нав'язуються до історично-церковної традиції НПЦеркви, а з другої сторони вони тепер пов'язані з реформованим християнством — пресвітеріанізмом. НПЦерква була свого роду початковим етапом до вступлення українських поселенців у Канаді на шлях українського евангелізму.

Саму Конвенцію попередили засідання, на яких усталено програму та розділено обов'язки на поодиноких проповідників. До програми ввійшли такі справи: 1. Українська Євангельська Організація в Канаді. 2. Реформа. 3. Преса і література. 4. Культурні установи. 5. Становище щодо поодиноких українських справ. 6. Резолюції.

Як надпрограмові справи, що їх можна б виконати чи то в часі нарад, чи при співучасті ширшої публіки, запропоновано такі доповіді: 1. Релігійне виховання — І. Коцан. 2. Протестантизм в Україні — Д-р О. Сушко. 3. Місія Христа і наша — Д-р Т. Бай. 4. Вага релігійної самостійності для українського народу — М. П. Березинський.

Перший день Конвенції минув у промовах англійських пресвітерських гостей. На особливу увагу заслуговує промова добр. Сіммонса з Едмонтону, який повідомив присутніх, що "справа катедри української мови в Манітобській Колегії, яку запропонували українські проповідники ще минулого року, стала на програмі окремого відділу Загальних Зборів Церкви, цебто Відділу Освіти, і здобула собі настільки симпатії, що згаданий Відділ робить старання, щоб можливо в найближчому часі створити три катедри української мови в трьох західних провінціях Канади, тобто в Манітобі, Саскачевані і Альберті". Присутні на Конвенції прийняли ту вістку оплесками. Після промов англійських пресвітерських гостей голова Конвенції І. Бодруг подякував їм за слова признання й заохоти до дальшої праці. Коли українські проповідники залишилися самі, вони взялися обрати президію на час Конвенції. До неї обрано: І. Бодруг — голова, І. М. Глова — секретар, Павло Рудик — заступник голови, В. Пиндиківський — заступник секретаря. Між учасниками Конвенції були такі делегати: З Онтаріо — І. Бодруг, В. Купчинський, В. Пиндиківський і Т. Бай. З Манітоби — І. Глова, Є. Періг,

П. Угринюк, Г. Тимчук, М. П. Березинський, Д-р О. Сушко, І. Коцан, Н. Рошко і Е. Тальников. Зі Саскачевану — А. Максимчук, М. Гутний і Г. Попель. З Альберти — В. Плав'юк, М. Залізняк, Е. Євстафіївич, А. Вільчинський і І. Данильчук. Крім вищезгаданих взяли участь ще такі особи: П. Рудик і П. Гонський із Едмонтону, Г. Горанін і панна М. Кохалик зі Сифтону.

Проп. Т. Бай з Торонта виголосив доповідь на тему “Місія Христа і наша”, а тоді Д-р Гонтер промовив до учасників Конвенції. Панна Кохалик у своїй короткій промові порушила справу українського євангельсько-пресвітерського жіноцтва та можливості його поживати в церковній діяльності. Далі порушено справу — створити Українсько-Євангельську Організацію в Канаді, членом якої повинен стати кожний рукоположений проповідник і рукоположений старший брат Громади, та перепроваджено дискусію над проектом статуту тієї Організації. На Конвенцію прибув також делегат від Першої Української Пресвітерської Церкви в Пітсбургу, Па., США — проп. З. Бичинський. Ця Церква вислала також телеграму з привітом для Конвенції. 13 червня далі провадилися наради над справами УЄОрганізації в Канаді та обрано провід тієї Організації в такому складі: Т. Бай — президент, І. М. Глова — секретар, А. Вільчинський — заступник президента, М. Залізняк — заступник секретаря. На членів дорадників покликано В. Плав'юка й В. Пиндиковського. Вибір організатора відложено й припоручено провдзві УЄОрганізації вирішити цю справу в порозумінні з Комітетом Домашніх Місій. 14 червня відбулася Господня Вечеря, а після того була промова Д-ра О. Сушка та інших, де порушено справу організації жіноцтва, молоді, бурси та євангельської преси, і потреби співаника. Згодом з'явився на залі нарад генеральний суперінтендент із Торонта — Д-р А. С. Грент, якого запрошено до слова. І наприкінці промовив делегат із США — проп. З. Бичинський у справі співпраці між Українською Пресвітерською Церквою в Канаді і такою самою в Америці на відтинку преси та взагалі видавництва (в Канаді тоді виходив “Ранок”, а в США — “Союз”), а найперше при спільному виданні співаника при співпраці українських баптистів і методистів. Далі проп. З. Бичинський порушив потребу видання Календаря на 1917 рік, який мав би бути також і показником усіх євангельських Громад між українцями в Канаді й США.

Д-р О. Сушко висловив побажання, щоб Українська Пресвітерська Церква заходилася збирати речі історичної вартости, і зазначив, яку велику вартість має збирання старовинних речей для історика. Той самий делегат висловив побажання на сторінці євангельської преси щодо збірки джерельних матеріалів до історії УЄРуху, про що буде мова пізніше. Після дискусії над тими справами та ухваленням постанов голова Конвенції подякував усім учасникам за те, що прибули на цей З'їзд і закрав його.

Звіт із повищої Конвенції виявляє в загальному тодішню ідейність та діяльність нашого УЄРРуху на терені Канади, а зокрема його діячів та місійних працівників. При тому всьому належить пам'ятати, що це був тільки початок цього Руху.

*

Тут подано, що в загальній Конвенції взяв участь і **Роман Гонський** із Едмонтону. Це цікава постать і ми тут згадаємо про нього. Р. Гонсет (Гонський) народився 1891 р. в с. Зелена, Галичина. До Канади приїхав 1907 р. Спочатку оселився в Едмонтоні і працював при будовах, а вечорами вчився англійської мови, електротехніки, механіки і архітектури. В 1916 р. переїхав до Лос Анджелесу, США. Його вважають за українського Едісона. Він зробив багато винаходів: удосконалив кіноапарат, поліпшив радіо, телефон і інше. Був індустріальним продуцентом. Був знаний із своєї жертвенности. Його ім'ям названо один відділ бібліотеки при університеті в Едмонтоні. Р. Гонсет був глибоко віруючий евангелік і свідомий українець. Його дружина називалася Ірина, а син — одинак — Фавст. Р. Гонсет помер 25 червня 1951 р.

Тут цитуємо один із його славних висловів: “Ніщо більше не дало б мені приємности, як те, коли б я міг чимось, якимсь способом допомогти тій країні, яка видала таку благородну націю, як українці! Ми ніколи не пропадемо поміж іншими націями (як досі не пропали через 300 років без своєї держави!), бо наша любов до землі, до волі, до самостійного життя — дає нам той гарт, який приносить відпорність на зневіру, на капітулювання та безнадійність. Через нашу віру в Бога, віру в свої власні сили, віру в нашу державність — ми попливемо на тихі води, на ясні зорі”.

(“К. Р.”, ч. 755 з 1952 р., стор. 2).

**

У зв'язку з висловленим під час Конвенції побажанням Д-ра О. Сушка збирати речі історичної вартости, не зайво буде сказати, що на сторінках “Ранку”, почавши від числа з 5 липня 1916 р., згаданий автор почав писати історичний нарис “Протестантський Рух серед українців в Америці і в Україні”. Він почав свій нарис від подання загальної картини західньо-європейського протестантизму, а тоді перейшов до вступних зауважень і умов постановня УЄРуху на північно-американському ґрунті та, на жаль, після кількох статей перервав свою працю у тому напрямку. Та для нас важлива сама ідея Д-ра Сушка збирати речі чи матеріяли історичної вартости. Що він мав тут на увазі й збирання архівних матеріялів до історії УЄРуху, довідуємося з його статті-заклику “Просьба” (“Ранок”, 18 жовтня 1916 р., стор. 2). Із цього Заклику довідуємося, що справа збирання джерельних матеріялів до писання

історії між іншим і УЄРуху взагалі, а в тому й у Канаді, була важлива вже тоді. На жаль, у тому часі ще не було належного розуміння для такого діла серед нашого загалу на еміграції. Той заклик вияснює нам найправдоподібніше ще одну справу, а саме, чому Д-р Сушко перервав писання свого популярного історичного нарису “Протестантський Рух серед українців в Америці і в Україні”. Причина була та, що автор узявся його писати, не підготувавши перед тим вступної частини праці, а саме, зібрання й впорядкування джерельних матеріалів.

Як ми вже зазначили, чинники англо-канадської Пресвітерської Церкви жваво цікавилися розвитком українського реформованого евангелізму. На синодах і різних з'їздах тієї Церкви не раз порушувалося справи евангелізації українських поселенців Канади та накреслювалося плян здійснення такого діла, це важне тим більше, що в Пресвітерських Церквах Північної Америки в членстві є дуже багато шкотів, валійців і навіть ірландців, які надзвичайно свідомі своєї національної окремішності. Для прикладу їхнього зацікавлення згадаймо допис у “Ранку” з 15 листопада 1916 р., стор. 5: “Потреби Укр. Церкви перед Саскачеванським Синодом. Синод ухвалює скликати Укр. Євангельський З'їзд”. Згідно із згаданим звітом від 7 до 10 листопада 1916 р. у Принс-Альберті, Саск., відбувся річний З'їзд саскачеванської Пресвітерської Церкви, тобто Синод, під час якого суперінтендент північного Саскачевану — добр. Колин Йонг заявив, що найголовніша справа домашньої місії — то справа евангелізації 65-тисячної української людности тієї провінції. Після нього забрав слово принципал Саскатунської Колегії — добр. Мунро, який сказав, що Церква виробляє нові пляни щодо евангелізації українських поселенців, і попросив Синод дати голос молодому українському богословові, добр. П. Кратові. Синод дав на це згоду рясними оплесками. Тоді виступив Павло Крат і красномовно представив становище новоприбулих українських поселенців, які, як завтрішні повноправні громадяни Канади, мусять стати рівними з канадцами англо-саксонської крові. Тієї рівности вони зможуть дійти тільки просвітою й через демократичну Євангельську Церкву. Згадавши найконечніші потреби української людности в Саскачевані та передавши секретарям Синоду відповідні резолюції, П. Крат зійшов з трибуни. Принципал Колегії відчитав ті резолюції. Вони порушували такі справи: 1. Потреба дияконів для української Церкви й засновання відповідної для них школи. 2. Потреба українських дияконок. 3. Засновання бурс для української молоді по всіх головніших містах північно-східнього Саскачевану. 4. Більше українських студентів богословів. 5. Відкриття кафедри української мови, історії та літератури в Саскачеванському Університеті. 6. Потреба Українського Євангельського З'їзду. 7. Провінційні урядники українці на услугах католицького попівства.

Далі говориться у статті, що “Синод прийняв односторонньо всі резолюції, а ч. 9 ще й віддав до ґрунтовнішого дослідження Комітетові Домашньої Місії. Найголовніша справа для нас те, що Синод одобрив скликати на це Різдво Перший Український Євангельський З’їзд у Саскатуні. Справу З’їзду віддано теж Домашньому Комітетові, який мав до тижня полагодити всі подробиці з тим пов’язані”.

Перший Український Євангельський З’їзд у провінції Саскачевані заплановано відбутися в Саскатуні 27-28 грудня 1916 р., але, як треба думати, з якихось важливих загальних міркувань було перейменовано назву того З’їзду, як свідчить про це заголовок статті в “Ранку” з 6 грудня 1916 р., стор. 2. Тут уже пишеться, що “Перший Український Християнсько-Фармерський З’їзд у Саскатуні 27-28 грудня ц. р. відбудеться в будинку церкви св. Томи на розі 20-тої вулиці та “Н” евеню”. З огляду на цікавий зміст цієї статті подаємо її тут повністю: —

“Секретар З’їзду просить нас подати до прилюдного відома, що передвечері праці вже на укінченні. Пороблено все, щоб вістка про З’їзд дійшла до хати кожного саскачеванського українського фермера, подбано про знижені залізничні оплати для учасників З’їзду, про вигідне приміщення гостей, уложено добірну програму нарад, назначено фахових референтів і забезпечено приїзди визначних наших і англійських бесідників з Канади й США.

Про потребу й програму самого З’їзду пишеться ось так в офіційному запрошенні на З’їзд:

“Ми Українці-Русини перебуваємо вже довший час у Саскачевані, становимо більше, як одну десятину населення тієї провінції, а посідаємо одну сьому частину загосподарених саскачеванських ґрунтів. Та будучи такою поважною силою, саскачеванський фермер українець ще не відіграє належної йому ролі в суспільнім, культурнім і релігійнім житті цієї країни. Цьому нема чого й дивуватися. Наші фермери ще не мали часу на це, бо були зайняті найголовнішою річчю, а саме, управою набутої землі.

Та тепер прийшов час, щоб саскачеванський українець забрав голос і в інших справах цієї провінції, як це роблять наші співгромадяни не-слов’янської крові. Окрім справ загально-саскачеванських ми українці-русини цієї степової провінції маємо багато справ своїх власних, що накопичилися протягом цих 20 літ нашого перебування на преріях, а без полагодження яких ми не годні рушитися наперед у нашім поступі. До полагодження маємо справи: церковно-релігійні, просвітньо-культурні, а також суспільні та фермерські.

Церковно-релігійна справа. Вже кільканадцять років у Канаді між українцями йде велика розруха “за віру”. З цього постає непорозуміння й заколот у нашім народнім житті. Час уже раз нам з’їхатись та й сказати, в що ми віруємо, та й заспокоїти ту розруху.

З просвітньо-культурних згадаємо:

1. Шкільну справу. 2. Справу бурс для нашої учнівської молоді. 3. Українські катедри в університетах. 4. Потребу часопису для родин, українських книжок про Канаду та Англію, потребу прав нашої Домінії в українській мові й потребу часопису в англійській мові, щоб англійці знали докладно про нас і про Україну.

З фармерських справ порушено:

1. Вкуп фармерів із боргів. 2. Фармерську позичкову касу. 3. Догляд над елеваторщиками збіжжя.

Як бачимо, З'їзд заповідається з кожного погляду цікаво й немає сумніву, що випаде світло.

Загальне зацікавлення будить вістка про приїзд на З'їзд таких голосних у всій Канаді й поза нею діячів, як проф. Д-р О. Сушко, І. Бодруг, П. Крат, П. Рудик, З. Бичинський, М. Глова, П. Зварич і інших.

Показується, що З'їзд у Саскатуні 27-28 грудня ц. р. буде не-маловажною подією в житті канадських українців. О, коли б Бог допоміг, щоб він приніс бідному й розбитому тайними та явними ворогами народові найбільшу користь. Тільки сміливо йдім за Христом, — здобудемо певно кращу собі тут долю, а рідним братам там”!

У попередньому числі “Ранку” (29 листопада 1916 р., стор. 2) появилася інформаційна стаття “Перед З'їздом. Український Християнсько-Фармерський З'їзд Провінції Саскачевану. Пробудження Українських Фармерів у Саскачевані”, де провідні кола УЄРуху, що організували той З'їзд, подали до відома загалу, з якою метою скликається цей З'їзд, і яка позитивна платформа того Руху. Там говориться, між іншим: —

“Невже ж знов наші чесні фармери мали б з'їхатися на те, щоб вислухати солодкаво-патріотичні промови рекрутаційних агентів католицької “буди” та “солом'яно-огненні промови президента української збіжжевої компанії..? А яка ж наша позитивна платформа? Відомо коротко: Ми, українські евангелики, за всебічний культурний і економічний розвиток рідного народу в Канаді на основі загально-людського братання в ім'я Христа Спасителя та на основі модерних ідей загально-людського поступу, опертих на останніх вислідах людського знання й науки.

У культурній сфері ми за якнайбільшу освіту всієї нашої народної маси в Канаді та проти всіх темних сил, що змагаються до дальшого тримання нашого народу в темноті й духовім рабстві. Ми, отже, за одну, поступову школу для всієї людности Канади, і проти всяких сепаратних шкіл під контролею всіляких темних духів у реверендах і спідницях. Ми нарешті за одну Самостійну УЄЦеркву, оперту на науці Св. Письма й з самим Ісусом Христом на чолі, а проти всяких чужих нам Церков, як Римської, Синодальної тощо.

У сфері економічній ми за якнайбільший і якнайшвидший до-бробут серед рідного народу та проти всілякого визиску наших неосвічених людей безсовісними одиницями, будь вони самими стовпами будчиної (єпископа Будки — О. Д.) Церкви, або найго-лоснішими “патріотами” з “незалежного” табору. Ми, отже, проти “патріотичного” грабування нашого упослідженого народу кілько-ма одиницями з католицько-незалежного табору під покришкою різних нібито “народних” компаній і інституцій, а ми за чесну й дійсно народну кооперативно-громадську, економічну роботу і співпрацю всіх наших фермерів і робітників для добра загалу, а не для добра кількох одиниць.

Зваживши все те, хто здивується, що ми протестували завжди і протестуємо тепер, та протестуватимемо в будучності проти всі-лякого поневолення й духовного й матеріяльного рабства й визиску рідного народу всілякими безсовісними одиницями якогонебудь та-бору... Христові ученики не злякаються заїлих нападів ворогів св. Євангелія й народного поступу, а сміливо підуть вперед до своєї ясної мети — народного визволення з духового й матеріяльного ярма, певні світлої перемоги — при чинній допомі пробуджених мас усього українського народу в Канаді!”

Висказавши загально “позитивну плятформу” Руху в релігій-но-культурному й громадсько-економічному розумінні, автор стат-ті закінчує зацитовані слова пропагандивно-оптимістичними мір-куваннями: “...Настають уже кращі часи для Христової й народної справи. Поволі починає спадати з народніх очей полуда омани і на-род починає пізнавати правду та масою починає хилитися на нашу сторону... Дасть Бог сей Рух пошириться скоро серед усієї нашої громади в Канаді, і вже в недалекій будучині згуртується весь наш народ в одній великій християнсько-євангельській Родині на всю Канаду.

Останні вісті з Саскачевану підтримують могуче наші бадьори надії!”

Це головні думки статті “Перед З’їздом”. Так то в перших стадіях свого розвитку на канадському ґрунті УЄРРух, згідно з пляном своїх провідних діячів, вирішили вийти зі свого вузького віроісповідно-церковного гетта на ширший шлях громадсько-куль-турного життя.

Виходячи на цей шлях, цей Рух не міг не зустрінутися найпер-ше із своїм головним світоглядним суперником — традиційною Церквою, яка подібно до відносин у Рідному Краю старалася й на нових місцях поселення захопити ключеві позиції в культурно-гро-мадській ділянці українського життя. Як уже було сказано, мінія-тюрна Українська Реформація на північно-американському конти-ненті мусіла викликати реакцію у формі такої самої Контр-Рефор-мації, тим більше, коли згаданий Рух почав виходити зі свого вуж-чого віроісповідного гетта в український світ. Міродайні кола тра-

диційної церковности не думали ще тоді так, щоб тактично-компромісово розв'язати цю справу. Тим то світоглядіві зударі на терені культурно-громадського життя, а найперше на сторінках преси й різних публікацій, були неминучі. Як одна сторона, так і друга були тараном живого й друкованого слова по найслабших місцях свого світоглядного противника, не цураючись демагогії й найбільш низьких форм у своїх словесно-друкованих виступах. Представники традиційної церковности відмовляли українським евангеликам признавати національну честь, називали їх народними зрадниками, визнавцями “долярової віри”, запроданцями тощо. Наші евангелики приймали накинену їм форму боротьби та писали про зіпсуття Католицької Церкви, неморальність деяких пап, пригадували неморальні історії деяких монастирів (ославлена історія Варвари Убрик) тощо. Це була дуже сумнівної вартости аргументація проти безженства священиків. Сторінки “Ранку” просто переповнені такими статтями й дописами.

Вертаючи до нашої головної теми, треба сказати, що в зацитованій статті “Перед З'їздом” деякі місця мають забагато дешево-пропагандивного матеріялу, а також і самореклями. Тут український реформований евангелизм виходив на арену громадського життя з певним розмахом, бажаючи себе з місця показати поважною сильною течією, яка протиставиться традиційній церковности. Правда, в Старому Краю було б це не до подумання, бо там католицизм на західно-українському ґрунті, а православ'є на східному — були упривілейованими релігіями як у австрійській, так і російській державній системі, де клерикалізм надавав тон широким масам суспільства. Зовсім інакше було на теренах Америки й Канади, де всі релігії і віровизнання мали назагал однакові права, а клерикалізм, чи антиклерикалізм були приватною справою сумління й світогляду кожного громадянина. У таких умовинах УЄРух не мав ніяких фактичних перешкод від державних чинників, і міг користуватися підтримкою від канадських протестантів, які засадничо розуміють, що це їх християнський обов'язок подати поміч слабшим у потребі.

Однак цей Рух не міг не зайняти офіційного становища до різних важливіших справ і проявів нашого іміграційного життя, а найперше до всього того, з чим він був безпосередньо, чи посередньо пов'язаний. Тому в статті “Перед З'їздом” порушені не тільки релігійні, але й культурно-громадські і навіть економічні справи. Бажаючи прихилити до себе наших фермерів, провід Руху вдарив на ту чуттєву струну, яка їх найбільше цікавила, а саме, справу визиску селянина чужими й своїми, що, заслонюючись іноді народньою справою й патріотичними кличами, думали про зиски для себе.

Наступально-пропагандивний стиль статей на сторінках тодішньої евангельської преси на адресу католицизму, а при цьому —

підкреслення деяких виявів соціальної несправедливості, пов'язаних стисло з клерикальною системою впливу на суспільне життя, як це, наприклад, зустрічаємо в статті "Перед З'їздом", нагадує в дечому спосіб антикатолицької акції наших радикалів і драгоманівщини. Не можна заперечити того, що деякі провідні особи тодішнього УЄРуху були немов у неофіційній згоді з радикальною течією. З тим тоном і стилем виступив український реформований евангелізм на ширший шлях громадського життя, плянуючи відбути цей свій З'їзд. Офіційно традиційно-церковний противник був сильний і мав впливи не тільки в широких масах наших поселенців, але й міг розраховувати на допомогу від кіл канадського католицизму, головно французів і айришів. Тому похід проти нього вимагав енергійности та радикальної тактики.

Вістка про заплановання Укр. Христ.-Фармерського З'їзду появилась й на сторінці видаваного в США евангельського часопису "Союз" з 28 грудня 1916 р., стор. 4, у дописі "Євангельська Церква в Канаді". Подаємо той короткий допис у цілості: —

"Євангельська Церква серед українців у Канаді останніми часами виявляє велику діяльність і життя, і це нас у США непомірно тішить і додає нам духа і енергії до дальшої праці на Христовій ниві.

Канадська Євангельська Церква багато пережила в минувшині, а тепер переможно вибилася наверх, і благородний її вплив видно в цілій Канаді. Не абияких робітників здобула та Церква в особі Д-ра Сушка і Павла Крата, які щиро й з відданням підняли Христовий прапор і несуть його нашим українським емігрантам у Канаді. Двадцять шість проповідників і вдвоє стільки Церков — це чимале досягнення Христових робітників, що з любов'ю до Євангелії Христової і до свого народу покинули все й віддали себе й свої здібності на послугу народові, щоб піднести його з духовної неволі до світла Євангельської правди. Та не тільки церковна робота становить поле діяльности тих людей; зразу за Євангелією йде просвіта, а за нею економічне піднесення.

З'їзд Проповідників Євангельської Церкви в Канаді, який відбувся минулого літа у Вінніпегу, приніс багато добра. Тепер відбувається народний з'їзд фармерів провінції Саскачевану, що його також скликала Євангельська Церква. Ми віримо, що і цей з'їзд принесе багато добра. Він скріпить віру у власні сили та додасть енергії до дальшої праці.

Розуміється, українці Євангельської Віри так у США, як і в Канаді прийшли до переконання, і то з багатого й прикрого досвіду, що годі їм входити в умови з іншими людьми та ділити свою роботу. Нам треба самим взятися до цілої роботи, а тоді можемо числити на її стійкість. Ми в США тішимося успіхами наших братів у Христі в Канаді і бажаємо їм, щоб їхні змагання увінчалися Божим благословенням".

Це коротка згадка в “Союзі” про повищий З’їзд більше чемного, аніж інформаційного характеру. Дивним може бути те, що тут не поінформовано читачів про самий перебіг З’їзду. У протилежність до того не зайво буде згадати, що Конвенція Укр. Проповідників Пресвітерської Церкви в Канаді, що почалася 12 червня 1916 р. у Вінніпегу в приміщенні Манітобської Колегії, найшла широкий відгомін саме на сторінках “Союзу”. Тоді на тій Конвенції репрезентував українських євангеліків із США паст. З. Бичинський, який помістив з приводу тієї Конвенції широкий опис у “Союзі” не тільки про неї, але й про своє перебування в Канаді (“Союз” з 25 травня 1916 р., стор. 4), де він, між іншим, пише:

“Ми дуже раді тій Конвенції, бо вона дає користь не тільки внутрішній місійній роботі, але також дасть нагоду українцям протестантам заявитися на зверх, хто вони такі, яка в них ідея, яке в них єднання з цілим тілом Українського Народу... У кінці лишається справа народня, справа визволення України з-під московського й австрійського ярма. Ми свідомі того, що ми, українці-протестанти, представляємо кращу частину нашого народу, і за таких нас уважає американська й канадійська суспільність. Тому наш голос дійде до вищих кіл цієї суспільности, і ту справу без сумніву порушить Конвенція Українців-Пресвітеріян у Канаді”.

Ми зачитували тут деякі думки, що обізнають читача загально із становищем, що його займали провідні кола тодішнього українського євангелізму на терені північно-американського континенту. Пригадаємо також важливіші думки з промови проп. З. Бичинського під час згаданої Конвенції на підставі його власного звіт-домлення (“Союз” із 6 липня 1916 р., стор. 4). Там у своєму репортажі “Мої враження з Канади. Моя промова” він пише: —

“Я говорив про те, що Євангельський Рух серед українського народу не штучний рух, не місцевий рух, а рух народний із національним підкладом. Наша євангельська робота в Канаді чи в США не обмежується самою українською еміграцією, а сягає й до Рідного Краю, до якого ми маємо історичні претенсії — і ідеал наш бачити Україну визволену з-під влади ворогів, і таку, що розвивається на демократичних основах. Євангельський Рух — то рух народний, і він йде такими самими дорогами, що йшов в інших народів. Мартин Лютер почав релігійну реформу в Німеччині, заапелювавши до німецького патріотизму. Розбудження народного духа в німців стало підоймою для реформи їхньої Церкви. Те саме діється й у нас. Євангелія Христова несе не тільки релігійне відродження; вона має й культурне післанництво. Далі я говорив про потребу місійної організації євангельського руху за океаном і про творення українських пресвітерій”.

У дальших частинах свого опису він згадує про свою зустріч із деякими нашими й канадськими діячами пресвітеріанізму, і на-

віть подає свої враження з тих зустрічей та загальну характеристику поодиноких осіб. Тут варто зупинитися трохи над його зустріччю з Д-ром Гонтером, пресвітеріянином і щирим другом українців (“Союз” із 3 серпня 1916 р., стор. 4-5). Про це він пише:

“На запрошення Д-ра Гонтера, лікаря тюлонського шпиталю, Д-ра Сушка, що в Тюлоні перебуває, і проповідника тамошньої Укр. Пресв. Церкви — Є. Перогова я виїхав на два дні до Тюлону, що лежить на дві години їзди з Вінніпегу. Я заїхав до Д-ра Гонтера, який прийняв мене дуже щиро.

Бажаючи згадати про вищеподані особи в Тюлоні, З. Бичинський далі пише: “Але найперше займуся особою Д-ра Гонтера, канадійця шкотського походження, проповідника й лікаря та приятеля українських емігрантів у Канаді. Коли хтось буде писати історію євангельської місії серед українців у Канаді, буде мусіти призначити Д-рові Гонтерові одне з визначніших місць поміж приятелями й прихильниками тієї важливої роботи. Як шпитальний лікар посеред українських поселенців, Д-р Гонтер мав нагоду ближче пізнати наш нарід, зжитися з ним, пізнати його добрі й злі сторони, його браки і недостачі, його терпіння і радощі... Пізнавши докладно українську мову, Д-р Гонтер обізнався з історією нашого народу, з нашою літературою і пізнав у нас нарід, що має свою питому культуру, свою історію і свою будучність.

Був це правдивий духовий бенкет для мене, коли в суботу ввечері засіли ми при огні, а на дворі було дуже зимно, і Д-р Сушко був з нами, а Д-р Гонтер почав нам читати свої переклади поезій Шевченка на англійську мову. Читав він Гамалію, Сон та інші поеми. Я дотепер не можу забути того жару, того приємного зворушення, того захвату перекладами. Поеми Шевченка в перекладі Д-ра Гонтера не втратили тієї свіжости, того життя, яке маємо в оригіналі. Це найкращий переклад поем Шевченка на чужу мову, який я колинебудь чув. У його перекладах не тільки захована ідея, а жива мова, проста, що відбиває правдиву красу. Варто було б, щоб хтось — от, наприклад, Ф.У.З.Д. взялася видати збірник Шевченкових поезій у перекладі Д-ра Гонтера. (Д-р Гонтер видав “The Kobzar of the Ukraine” в 1921 році — О. Д.)

На другому місці в цьому числі “Союза” подаю витяг із Шевченкового “Сну” (“Гори мої високі!”), перекладені на англійську мову Д-ром Гонтером, як приклад вартости його перекладу. Цікаве те, що Д-р Гонтер, як він сам мені сказав, ніколи не пробував свого пера в писанні англійської поезії. Окрім перекладів з Шевченка Д-р Гонтер написав по-англійському “Історію України”, яку також варто було б видати окремою книжкою”.

Це ті важливіші місця з поданої Бичинським характеристики Д-ра Гонтера й його діяльності на відтинку тодішнього українознавства.

Не беручи під увагу мовно-правописний порядок, треба сказати, що писання З. Бичинського виказують його інтелігентність і начитаність. Його мемуарні нариси та характеристики поодиноких осіб-діячів Руху цікаві та в загальному досить вартісні для історика того Руху. З його опису ми довідалися досить багато про одного з найближчих друзів-канадців нашого евангелізму та взагалі українських поселенців на канадському ґрунті. Те, що Д-р Гонтер, людина шкотського походження, вивчив українську мову, перекладав Шевченка та пробував своїх сил у писанні історії нашого народу, до якого він мав симпатії, це цікаве явище, як причинок до історії поселення українців у Канаді, історії УЄРуху в Канаді та його зв'язків із канадськими діячами евангелізму. (В 1929 р. появилася книжка "Friendly adventures" Д-ра Гонтера про українців у Канаді — О. Д.)

Під кінець свого опису вражень із Канади ("Союз" із 17 серпня 1916 р., стор. 4-5) З. Бичинський подає цікаву картину-галерію живих образів тодішніх діячів УЄРуху на північно-американському континенті: —

"Вже близько шість неділь минуло від часу, коли я виїхав з Канади. Живо перед очима моєї уяви пересуваються мої давні й нові знайомі-проповідники Української Пресвітерської Церкви. Бачу перед собою високого, з легкою усмішкою редактора "Ранку" І. Глову, бачу побитого життєвим вихром, але чистого і твердого, як сталь, характеру Данильчука, бачу грубого, добродушного, готового до веселої і поважної розмови Купчинського, бачу суворе й поважне обличчя брата Перогова, і повне життя й енергії привітне лице Бая. Бачу русявого, поетичної вдачі, Залізняка, бачу статечну поставу Бодруга й кучерявого Попеля, і спокійного Максимчука та огрядного Пиндиковського, і Тимчука, серйозно вдумливого й спокійної вдачі Гутнея і поважного, аскетичного вигляду Вільчинського, задуманого й привітного Березинського, і відверте обличчя Грегораша, і ревного Плав'юка, і повного посвяти Євстафієвича, і щирого Угринюка, бачу повного життя й енергії Рудика, і Коцана, і Крата, і Тальникова та інших.

Наприкінці того самого розділу З. Бичинський каже й про Д-ра О. Сушка: — "Я багато часу перебував на розмовах із Д-ром Сушком, і знайшов у нім щирого друга, чоловіка високо інтелігентного, ревного робітника, який остаточно знайшов поле, велике поле до праці в гармонії з його серцем. Отсе робітники в занедбаному Христовому винограднику серед українського народу.

Певна річ, що єпископ Будка й Греко-Кат. Церква понесла прикру втрату, коли Д-р Сушко відрікся їх. Д-р Сушко завжди цікавився релігійним життям нашого народу, але релігію він уважав за засіб, а не за мету. Так дивляться на релігію багато людей. Звідси то походить, що дуже часто на сторожі прав Гр.-Кат. Церкви стоять люди нерелігійні. Але тепер Д-р Сушко пізнав, що релігія

сама собою мета, і тому його перехід до нашої Євангельської Церкви ще більше заболів гр-кат. ієрархію, це так якби він зовсім покинув Церкву.

Д-р Сушко жив дотепер серед досить прикрих обставин. У Бозі надія, що наступить зміна на ліпше. А тим часом усі наші браття в Христі радуються щирою радістю, що той, який недавно поборював нас, став поборений, не нами, але самим Спасителем, так як і ми стали Ним переможені і тепер усі ми одно стадо, а Пастир наш Спаситель Ісус Христос”.

З того місця довідуємося трохи більше про діяльність Д-ра Сушка на північно-американському терені. Але радість проп. З. Бичинського з приводу “навернення” Д-ра Сушка була передвчасна, бо Д-р Сушко не закрив довго місця у рядах УЄРуху. У своїй “Короткій Історії УЄРуху в Канаді”, в яку увійшло багато матеріалу із споминів І. Бодруга, А. М. Залізняк пише про О. Сушка (рукопис в архіві УЄО, стор. 129-130) ось що: —

“Четвертий в ряді (світлини діячів Руху — О. Д.) Д-р Олександр Сушко, колись був “правою рукою” великого католицького діяча в Галичині Д-ра Барвінського. Його спровадив єпископ Будка за редактора до “Канадійського Русина”, але він там довго не був і впросився до нас протестантів, щоб стати редактором “Ранку”. Ми його прийняли, але він любив уживати дуже гостру полеміку в газеті і йому було сказано, щоб він уживав пристойнішу термінологію в полеміці. Він цього не злюбив, бо вважав себе за вищого від тих, що давали йому поради, і ми скоро з ним розпрощалися, і він пішов до соціалістів у Вінніпегу та скоро і там попав у клопіт з М. Поповичем, будши головним організатором українських соціалістів у Канаді. З Вінніпегу він виїхав кудись до США і слід за ним пропав. Він добре начитаний чоловік, мав свою велику бібліотеку вартости понад 5.000 дол., яку забрав від нього єпископ Будка за борги, які він зробив самовільно для редакції. Крім високої освіти, він не мав відповідного характеру, і в релігійних справах був бездомним, для нього всі релігії були однакові”.

Про З. Бичинського пише в тому самому місці Залізняк, що “Зенона Бичинського (в Споминах І. Бодруга пишеться — Зигмунд Бичинський, — О. Д.)... добре виховала княгиня Сапіга. Він був дуже пильний учень і вона утримувала його на стипендії, аж доки він скінчив матуру”. Це сходиться з твердженням І. Бодруга, що “Бичинський вихованок польської дідачки в Галичині”. Якщо він скінчив польську гімназію, то тим більше розуміємо наявність багатьох польонізмів у його писаннях.

Наше ухилення від теми щодо Конвенції Українських Проповідників Пресвітерської Церкви в Канаді з 12 червня 1916 р. у Вінніпегу, яке відбилося голосним відгомоном у “Союзі”, закінчуємо словами автора “Мої враження з Канади” (“Союз” з 6 липня 1916 року, стор. 4-5): —

“Одним словом, українці-пресвітеріяни в Канаді суть вірними синами України, працюють для її добра з чистою совістю і з чистими руками, і мають перед собою взнеслий ідеал... Українці пресвітеріяни в Канаді, як і в США, мають перед собою великий та взнеслий ідеал здобути для Христа весь український нарід... Я переконаний, що вінніпегська Конвенція Укр. Пресв. Церкви — це епохальна Конвенція, що має історичне значення, а її ухвали будуть мати далекосяглі наслідки у дальшому напрямі і провадженню місійної роботи поміж українським народом. Коли ухвали Конвенції в справі плянованої місійної роботи мають більше релігійний характер, то просьби, меморіяли і заяви Конвенції в справах дотичних до всього нашого народу, мають характер народний.

Щоб читачі “Союза” могли ліпше зрозуміти вагу заяви льояльності канадських українців до Бритійського Уряду та просьби в справі утворення українських катедр на університетах у Західній Канаді, то я думаю, що цю справу потрібно основніше обговорити”.

Ми затрималися над описом З. Бичинського на сторінках “Союзу” “Мої враження з Канади” з різних мотивів. Це досить добра інформація щодо опису не тільки перебігу самої Конвенції у Вінніпегу, а й у деякій мірі взаємин у Канаді, серед яких доводилося діяти УЄРухові. Крім того знаходимо в ньому досить цікаві згадки про діячів Руху.

Із сторінок “Ранку” вже перед самим З’їздом довідуємося, що на ньому мали бути порушені деякі справи й політичного характеру. В часі Першої Світової Війни проявилось виразніше, уже перед тим наявне, суперництво між канадськими англосаксами-протестантами й тамошньою французькою меншиною-католиками, яка в Квебеку мріяла незалежитися від англосаксонської більшости. Згідно із звідомленнями в “Ранку” (20 грудня 1916 р., стор. 2) згуртовані біля “Українського Голосу” українські ліберальні кола нав’язали взаємини з католицько-клерикальною групою єпископа Микити Будки з тим, щоб втягнути українських поселенців Канади в англосаксонсько-французьку суперечку, а тоді стати по стороні французів. Така політика української сторони мала, мовляв, на меті виторгувати щось із політичних концесій. Висунено плян: “Голосуймо за тих (тобто на французів — О. Д.), від яких щонебудь сподіємось виторгувати. Коли ж неможливо спуститися на жадну з тих партій, то геть їх. Сильніший брат недолі (французи — О. Д.) недалеко. Він кличе нас (“У. Г.”, ч. 48, стор. 4)”. У “Ранку” (там само) окреслено таку політику “вигортанням нашими долонями печених каштанів з вогню”. У зв’язку з тим у тому ж самому місці “Ранку” пишеться: —

“Думаємо, що на основі сказаного кожному ясно тепер, куди старається заманити бідних українських фермерів союзник М. Будки “Укр. Голос”. Додамо до того тільки те, що за плечима свіжо й

крайньо небезпечної для нас політичної агітації між нами стоїть... з мішком срібняків сильна, з твердою рішучістю французько-католицька організація. Проте чи належить канадським українцям класи — як то кажуть — пальці межі двері та наражати себе на певну загибель відграванням небезпечної ролі французьких помічників в англійсько-французьким змаганні, про це повинен і мусить сказати своє слово Християнсько-Фармерський З'їзд у Саскатуні.

ДАЙМО ЇМ ЗАСЛУЖЕНУ ВІДПОВІДЬ! Наші французькі запродавці мусять отримати заслужену відповідь. Браття фермери Саскачевану! Невже ж наших синів мали б вішати за участь у можливому французькому бунті?! Скажіть своє розважне слово на З'їзді в Саскатуні 27-28 грудня ц. р.!"

Ми умисно подаємо окремі речення і навіть іноді й більші уступи з того документального матеріялу з огляду на те, що в наших бібліотеках і архівах немає річників тодішньої євангельської преси й багатьох тодішніх публікацій. А те, що ми маємо перед собою при писанні цієї праці, унікальне (рідкісне), або в найкращому випадку майже унікальне, і то далеко не комплектне. До цитованих нами статей, звідомлень, закликів тощо з тодішньої євангельської преси, головню того всього, що стосується традиційних Церков, особливо до римо-католицизму, а в тому й гр.-католицизму, його священства, світських діячів і так званих клерикальних кругів, треба ставитися досить обережно. З другої сторони все те, що ми тут сказали, стосується й до таких самих статей, звідомлень і закликів у тодішній нашій католицькій пресі й публікаціях, де їхні редактори й співробітники та дописувачі просто захлиналися виливанням помиїв на голови діячів УЄРуху, відсуджуючи їх від совісти, чести й доброго українського імени.

Ми вважали за доцільне висловити той наш погляд особливо з огляду на те, що саме зі справою того "втягування" українських поселенців Канади в англосаксонсько-французьку ворожнечу, чи навіть конфлікт, дехто з наших євангельських кіл пов'язував тоді єпископа Н. Будку, якого митрополит Андрей вислав до Канади, як першого українського єпископа для наших поселенців-католиків. Не зайво буде пригадати, що єп. Будка мав ще інші неприємності політичного характеру. Коли в часі Першої Світової Війни прийшло до воєнного зудару між Австрією й Росією, єп. Будка мав схилити поселенців з Галичини своїм пастирським листом вертатися до Рідного Краю, ставати до австрійської армії та боротися проти Росії, як головного ворога України. Тим часом до війни прийшло між Австрією й Англією. В такій ситуації залежна від Лондону канадська влада почала дивитися на єп. Будку, як на "австрофіла", і в дальшій послідовності неприязного Англії й Канаді, і це було роздмухано на сторінках тодішньої нашої євангельської преси. Усе ж таки справа "втягування" наших поселенців у англосаксонсько-

французький конфлікт стояла тут на першому місці, і вона мала бути порушена на цьому З'їзді, де головними керівниками мали бути діячі УЄРуху в Канаді, а помічниками — фермери.

Цей З'їзд мав багато більше фермерський, аніж євангельський характер. Звіт із нього, поміщений на сторінках "Ранку" з 10 січня 1917 р., дає нам доволі виразну картину відбутих нарад. Самий Звіт починається вступною статтею, де говориться про перебудову світогляду прибулих до Канади українських поселенців, які почали розуміти світ інакше, як розуміли їхні батьки. Канадські українці відчували потребу вищої християнської релігії й після витворення початкових, поки нечисленних, кадрів власної інтелігенції — нового проводу збільшилися шукання дійсного змісту християнства. Це довело до постановня Укр. Пресвітерської Церкви. У вступній статті підкреслено нотки лояльності до Канади й її суспільства, а зокрема приязнь УЄРуху до канадського протестантського загалу. Ця заява завершується твердженням: "Ми стали частиною канадського життя". Під кінець подано, що "до складу обраного Комітету ввійшли: Д-р Монро, принципал Саскатунської Колегії, як голова Комітету; Д-р Йонг, суперінтендент північного Саскачевану, скарбник; І. Коцан — секретар, П. Крат та І. Зазуляк — радні". Отже, до обраного Комітету ввійшли два англосакси й три українці.

Згідно із звітом про перший день нарад о 10-тій год. вранці зійшлося вже понад 200 делегатів-фермерів до величавої залі церкви св. Томи. Це були наші поселенці з усіх колоній Саскачевану. На самому початку зчинилися деякі бешкети, викликані нечисленною опозицією, в рядах якої були москвофіли й греко-католицькі кола. Але згодом опозиція втихла й залишила залю нарад. Член Комітету, що скликав цей З'їзд, П. Крат, забрав голос і вияснив, що мета З'їзду не політичні справи, і не розбиття бурси ім. Петра Могили, як це кажуть вороги євангельського християнства. Після того вибрано голову З'їзду. Ним став паст. І. Бодруг. Після молитви й співу перейшли до порядку денного З'їзду. До слова зголосилися поодинокі делегати-фермери, порушуючи різні справи з фермерської ділянки. Пополудневі наради далі тривали також здебільша під знаком порушення формальних справ. Крім фермерів забрав також голос І. Бодруг. Він давав поради, як продавати збіжжя. Між іншим, порушено справу організації українських катедр при Саскачеванському Університеті. Один із бесідників закликав З'їзд висловити своє обурення з приводу того, що вінніпегський часопис "The Telegram" висловив побажання відібрати українцям на час війни право громадянства. До важливіших потреб і побажань належить зачислити: 1. Потребу подавати головні закони Канади українською мовою. 2. Потребу подорожніх учителів і інструкторів рільництва. По вечері делегати пішли на виставу драми "Убійники", що її написав І. Бодруг. Грала члени драматичного гуртка з Дана.

До головних промовців другого дня нарад треба зачислити Д-ра Монро з Пресвітерської Колегії в Саскатуні, який висловив надію організувати катедру української мови при Саскачеванському Університеті. Згодом промовляв також Д-р Морей, президент Саскачеванського Університету. Головна тема його промови була заохота до науки. Він сказав, що за яких 15 років українці в Саскачевані вирівняються з англосаксами й займуть належні місця у промислово-торговельному житті, у різних професіях та урядах Канади. Виховання й освіта зроблять усіх рівноправними. Промовець вказав фермерам на велику вагу наукових дослідів і хліборобської освіти. Свою промову він закінчив вимогою: “Даваймо дітям науку!” Після нарад відбулася Господня Вечеря. З’їзд закінчено відспіванням гімнів: “Ще не вмерла Україна” й “Боже, хорони короля”.

На увагу заслуговують деякі резолюції, ухвалені на З’їзді. Перша була в справі катедри українознавства при Саскачеванському Університеті, адресована до президента того Університету, Д-ра Морей:

“Делегати Укр. Хр.-Фармерського З’їзду, що відбувся 27-28 грудня 1916 р. в Саскатуні, Саск., ухвалили одностайно таку резолюцію: З огляду на те, що серед українців цієї провінції швидко зростає просвітній рух, і число українських студентів у високих школах і в університеті зростає з кожним роком, а ті студенти дуже бажають вчитися рідної мови й літератури, замість німецької або французької, і надто з огляду на те, що українці мають чудову літературу, з якою англійський світ ще не зовсім обізнався, — З’їзд просить прийняти до ласкавого відома, що наше загальне бажання мати в Саскачеванському Університеті катедру української мови й літератури. — Підписане: Іван Коцан, генеральний секретар З’їзду”.

З’їзд вислав відповідні резолюції також і до Канадського Уряду. Їх подаємо в цілості: —

“Делегати Укр. Христ.-Фармерського З’їзду, що відбувся 27-28 грудня 1916 р. в Саскатуні, Саск., ухвалили одностайно такі резолюції:

1. З огляду на те, що корчми й продаж алкоголю спричинює в Канаді чимало економічного, інтелектуального й морального клопоту, головно в околицях, замешканих нашими, що по-англійському не говорять, канадійцями, — і зваживши, що тверезість — основна чеснота, на якій побудовані наші чудові організації, — З’їзд покладає на Домініанське Правительство обов’язок скасувати продаж і виріб якогосьбудь алкоголю в усій Домінії.

2. З огляду на те, що українці показали себе вірними й лояльними, пильними й роботящими громадянами тієї Домінії, і з огляду на те, що їхнє бажання лишитися в їхній новій вітчизні, тобто в Канаді, не зважаючи на спроби кількох агітаторів і австро-

німецьких пропагандистів, за кроки яких українці, як загал, ніяким чином не відповідальні, — З'їзд реагує з обуренням на злочинні атаки вінніпегського часопису “Телеграм” проти українців, якими згаданий часопис бажає позбавити льояльних Бритійській Державі українців права голосування на час війни.

3. З огляду на те, що кожного дня трапляються численні випадки великої несправедливості супроти фермерів від елевейторських компаній при купні й важені зерна, — З'їзд поручає настановлення елевейторських інспекторів для контролювання й догляду при важенні й продажі збіжжя в місцевих елевейторах”.

Відповідні резолюції були вислані і до Уряду провінції Саскачеван. У них говориться, між іншим, що З'їзд одобрює проєкт Саскачеванського Уряду в справі засновання фермерської кооперативної позичкової компанії.

І вкінці не зайво буде подати до відома зміст резолюції “у справі мандрівних учителів господарства, направи доріг і урядових друків українською мовою”, висланої міністерству рільництва Провінції Саскачеван:

“1. З огляду на те, що тисячі українців тієї провінції займаються рільництвом, а як стверджує їхня власна робота, вони роблять і пильні в роботі, і всі вони бажають гаряче пізнати нові способи наукової господарки, — З'їзд подає до ласкавої відомости своє бажання, щоб Провінційальне Правительство назначило одного, або двох українських мандрівних учителів поступових метод господарювання. З'їзд дозволяє собі поручити на такі посади котрогобудь із українських студентів Саскачеванського Університету, якого запропонує професор і декан Факультету Рільництва.

2. З'їзд домагається, щоб Провінційальне Правительство поробило відповідні кроки в справі направи доріг у горбоватій околиці на північ і на схід від міста Саскатуну.

3. З'їзд висловлює бажання, щоб деякі важливіші постанови “Сільського Самоурядного Закону” й закони, що регулюють продаж збіжжя й худоби, були перекладені й надруковані українською мовою”.

Як бачимо з повищого, цей З'їзд, який відбувся під проводом діячів УЄРРуху та діячів канадського пресвітеріанізму, був у більшій мірі світський. Вже на самому початку З'їзду стала руба справа, хто провадитиме З'їздом. Опозиція показала рішуче заслаба чисельно. Коли саме прийшло до голосування у справі вибору голови З'їзду, кандидат опозиції (Василь Свистун) здобув тільки 14 голосів, тоді як кандидат УЄРРуху — проп. І. Бодруг здобув 165 голосів. Немає сумніву, що до тієї перемоги українських евангеліків на тому З'їзді причинилася також і відносно велика популярність проп. І. Бодруга між нашими фермерами в Канаді.

Відбутий З'їзд вказував на те, що УЄРРух вийшов зі свого вузького віровизнаневого гетта на ширший шлях національно-гро-

мадського життя нашого поселення в Канаді та починав відігравати вже певну роль й у громадському секторі, маючи за собою маси наших фермерів, тієї основної верстви української еміграції. Тому це й дратувало опозицію традиційно-церковних кіл нашої спільноти в Канаді.

Ми здаємо собі докладно справу з того, що розділ, який змальовує історичну картину творення й розвитку УЄРРуху в Канаді, не рівномірно збудований у способі представлення цього Руху. Тобто початку й початковим крокам розвитку цього Руху присвячується багато більше уваги й місця, аніж дальшим подіям його історичного шляху. Такий підхід має свої причини джерельного порядку. НПЦерква була тим формальним помостом від традиційної церковности до організованого й більш скристалізованого реформованого християнства. Багато членів НПЦеркви почало організуватися після її упадку в реформовані Євангельські Громади й середовища на зразок пресвітеріанізму. Щойно з часом вони почали остаточно позбуватися тих залишків традиційної церковности та ставати на виразні позиції реформованого євангелізму. Цей перехідний етап тривав від переходу членів із НПЦеркви до пресвітеріанізму десь більш-менш до початків Першої Світової Війни. Той короткий час був особливо динамічним періодом УЄРРуху, добою творчого релігійного піднесення таких притаманних усім назагал новонаверненим до нових ідей людям. Але це був також час вогненної проби після упадку НПЦеркви для її членів і прихильників. Справді не всі тоді здали той духовний іспит, але поважна частина колишнього членства НПЦеркви перейшла ту пробу й записала свої імена на сторінки історії того Руху. У тому часі виявилися й людські характери й таланти щодо проповідницької й релігійної діяльності. Тому саме ми й присвятили тим початковим фазам розвитку УЄРРуху в Канаді стільки уваги й місця. Дальші фази характеристичні вже більше своєю церковно-організованою сталістю, цікаві своїми головно важливішими моментами духовного й організаційного росту, яким будемо присвячувати увагу при писанні дальшої історії того Руху в Канаді.

Не маючи, на жаль, усіх потрібних джерельних матеріалів, що стосуються цілої доби УЄРРуху через брак деяких річників тодішньої євангельської преси, ми будемо змушені силою факту змальовувати історичну картину важливіших моментів дальшого розвитку цього Руху головно того часу, до якого маємо достатні джерельні дані.

Під час Першої Світової Війни Канада, як Домінія тоді ще брітійської імперії, не могла стояти зовсім осторонь тодішніх політичних конфліктів і воєнних зударів та не відчувати в своєму внутрішньому житті тягару воєнних потрясень не тільки в політичному, але й економічному відношенні. Тому й діяльність тоді ще зовсім молодого УЄРРуху в Канаді не відбувалася без трудно-

щів. А до того державна влада Канади дивилася на наших поселенців із Західньої України, як на “австріяків”, до яких британці не можуть мати великого довір'я. Щойно після війни, серед більш нормальних обставин, УЄРРух міг свobodніше далі провадити свою діяльність. Під час і після нашої програної Визвольної Боротьби наступило відродження українського національного духа й державницьких прагнень. З боєм за щойно втрачену, короткотривалу, українську державність, але із скріпленням національним духом УЄРРух узявся до дальшої праці й змагань за євангельську й національну справу на порозі двадцятих років нашого століття. Канадські українці, а в тому й члени УЄРРуху старалися давати допомогу своїм національним братам головно збиранням грошей для цього. На сторінці “Канадійського Ранку” (7 грудня 1920 р. стор. 7) поміщено заклик — “До українського населення Америки”, де, між іншим пишеться: —

“У боротьбі за свою самостійність знайшовся наш народ у невимовно прикрому становищі. Наш край — одна велика руїна. Знищено тут у часі світової війни 3.617 шкіл і 246 церков, а по селах 122.442 мешкальних і 233.377 господарських будинків. Після цього прийшли нові знищення... Мусимо прийти з допомогою тим, що все посвятили для народу, українським полоненим, інтернованим, арештованим, політичним в'язням, яких тисячі живуть у таборах серед незносних відносин і потребують допомоги в харчах, теплій одежі й взутті. Але це ще не все. Голодова смерть загрожує вдовицям і сиротам по вояках і старшинах, інвалідам, тисячам службовців, яких не прийнято до служби, тисячам наших безробітних. Занепадає просвітня робота в краю через брак грошей, бо сама “Просвіта” потребує основного мільйонного капіталу, а коли його не буде, буде ще більший занепад народу. Загидає грозить усім культурним, гуманітарним і просвітнім інституціям. Весь народ переживався в одну статую великого болю, якому немає рівного ні на світі, ні в дотеперішній історії людства”. Заклик закінчується проханням, щоб зібрані гроші висилати негайно, бо нарід перебуває на краю моральної й матеріяльної безодні. Дата заклику: Львів, 1 листопада 1920 р. Підписали: За Виконавчий Відділ Українського Громадського Комітету у Львові: — Д-р Степан Федак, голова. Володимир Целевич, секретар. Крім того знаходяться підписи й за інші українські Товариства й Установи у Львові.

Зацитований тут частково документ на сторінці євангельського часопису говорить про зацікавлення долею Рідного Краю та бажання давати йому допомогу в трагічному моменті історичного буття.

Найбільш помітне мабуть явище на відтинку нашої тодішньої євангельської преси, у даному випадку “К. Ранку”, який був продовженням колишнього “Ранку”, це те, що тематика поміщуваних у ньому статей і дописів ґрунтовно змінилася. Позникали з його

сторінок дешево-сенсаційні статті про компромітаційні моменти з історії середньовічної церковности. На місце того почали появлятися частіше статті й дописи на фермерські й загально освітньо-культурні теми та різного роду літературні нариси. Зокрема почали появлятися дописи в більш поважному й зрівноваженому тоні. Та найбільш особливим явищем, яке віддзеркалювало тодішні настрої серед членства й провідних кіл УЄРРуху в Канаді — це численні статті, дописи й заклики в “К. Ранку” на тему світових, а найперше східно- й середньо-європейських подій після закінчення Першої Світової Війни, і становище України в часі й після нашої Визвольної Боротьби, коли українська територія й нарід опинилися в трагічних умовах московсько-більшевицької й польської окупації. В “К. Ранку” почали тоді також появлятися статті, дописи й заклики наших визначних постатей тодішньої доби — Михайла Грушевського, президента ЗУНР — Євгена Петрушевича, дипломатичного представника ЗУНР у Вашингтоні — Лонгіна Цегельського (який пізніше допомагав у праці нашого УЄРРуху і написав брошуру “Звідки взялися і що то є євангельська віра?”), Михайла Лозинського, Богдана Лепкого, Осипа Назарука, Петра Франка (сина Івана Франка), Олександра Лотоцького та інших. У тих писаннях говорилося про невідрадне становище українського народу в умовах нових окупантів — про початки злочинної політики й практики червоної Москви щодо людности східно-українських земель та про важкі переслідування нашої національної спільноти в Західній Україні від польського окупанта зразу таки в самих початках польського наїзду на західно-українські землі. У зв’язку з тим канадські українці, а в тому й діячі УЄРРуху організували різні акції допомоги Рідному Краєві. Вони інформували тодішніх керманічів Канади, велико-британської й світової політики про загарбницькі дії нових окупантів і просили взяти в оборону український нарід на рідних землях.

Щоб не бути голословним, подаємо деякі важливіші приклади з порушеної в “К. Ранку” актуальної тоді тематики про становище українського народу після Першої Світової Війни (“К. Р.” з 4 січня 1921 р., стор. 9), де, між іншим, пишеться, що “Не пора тепер на незгоди, і ніхто не сміє й не має права затримувати в себе довше (зібраних грошей — О. Д.) задля якихось особистих чи партійних упереджень. Голод не розбирає, хто якої віри чи партії”. Звернення кінчається закликом вислати якнайскорше зібрані гроші до краю, щоб негайно допомогти тим, що потребують і голодують у Західній Україні.

Далі на увагу заслуговує допис про “Святочне відкриття Укр. Вільного Університету у Відні” (“К. Р.” з 15 лютого 1921 р., стор. 4), “Відозва до канадських українців” (“К. Р.” з 10 травня 1921, стор. 4), підписав С. Дністрянський, у справі допомоги українському студентству за кордоном. Редакційну політику “К. Ранку” того

часу характеризує, між іншим, редакційна стаття “Повідомлення” (“К. Р.” з 17 травня 1921, стор. 1), де заповідається, що редакція друкуватиме час від часу статті на українські теми англійською мовою, щоб інформувати англосакську публіку про українське життя в Канаді, а далі про українську історію, літературу, мистецтво, пісню та взагалі духові здобутки українського народу. У тому самому числі “К. Р.” четверта й п’ята сторінка подає англійською мовою інформації про українців у Канаді та про життя й творчість Т. Шевченка з його портретом. Тут поміщений англійський переклад “Сон” і “Гамалія” Д-ра Гонтера та неповний переклад “Заповіту”.

У “К. Р.” з 24 травня 1921, стор. 3, надрукований заклик: “Д-р Петрушевич до заокеанських українців”. Президент Української Національної Ради ЗУНРеспубліки (Галичини) закликає українців США й Канади допомагати українській справі грішми та політичними акціями. Апель Л. Цегельського “Роковий День” в “К. Р.” з 8 листопада 1921 р., стор. 4, нагадує про Роковини Першолистопадового Чину в Княжому Городі Львові та закликає до дальшої боротьби за українську державність. На увагу заслуговує також допис про “Масове віче у Вінніпегу (“К. Р.”, 16 серпня 1921 р., стор. 2), де порушувано справу допомоги українському народові на Рідних Землях і справі його визволення. На вічу був заступлений також УЄРРух. Між промовцями виступив паст. З. Бичинський. Тут наводимо уривок з допису, що відноситься до його промови: —

“Другим промовцем був паст. З. Бичинський. Він говорив про загальні політичні справи. Він сказав, що через минулий час війни ми замість з’єднатися всі разом і працювати для добра нашого народу, то ми жерлися самі між собою й витрачали енергію на дурниці. Католики казали, що хто не католик, той не добрий українець, а православні знову казали: що хто не православний, той недобрий українець, а большевики кричали й кричать, що тільки вони добрі, а більше ніхто, а ще інші хотіли чогось іншого. Усі хотіли такої України, як вони самі хочуть, через що замість працювати разом, сперечалися між собою тоді, коли Польща закріпачувала наш рідний край і нарід”.

Далі промовець говорив про потребу допомоги нашим людям у старому краю. “Ми тішимося невдачами Польщі, ми проклинаємо її, бажаємо їй скорого упадку, але те все пусте. Це не діла, це тільки літання у повітрі, порожні фрази. Ми тепер всі знаємо, що ми робимо зло і те зло треба направити. Тепер ще час зробити свої діла. Допомогти галицькому урядові фінансово, щоб він міг боротися до кінця.

Емігранти інших народів, як чехи, поляки, литовці, ірландці тощо допомагали своїм урядам тоді, коли вони ще не були признані і зібрали для того не тисячі, не один мільйон, а десятки мільйонів доларів. Отже, й ми повинні піти їх слідами й допомогти сво-

єму галицькому урядові, коли є час і нагода визволити наших братів з неволі”.

Як бачимо, З. Бичинський згадав про минулі віроісповідні тертя між канадськими й американськими українцями. Не зайво буде підкреслити той позитивний факт, що на вічу у Вінніпегу виступили активно й однозгідно діячі як греко-католицької, так і протестантської сторони канадських українців спільно разом. Трагічні події в Україні звели сяк-так до спільної праці віровизнавчих суперників.

Подані статті, дописи й заклики в “К.Р.” — це тільки невелика частина друкованих матеріалів з тематики тодішнього становища нашого народу й стану української справи на міжнародно-політичній шахівниці. Коли до того всього додамо ще дописи авторів з рядів євангеліків на канадському ґрунті та різні літературні нариси й спроби віршовання — то матимемо загальну картину тих бажань і активних дій та духових піднесень діячів, членства й симпатиків УЄРРуху північно-американського континенту щодо становища українського народу та його боротьби, щоб здійснити свій державний ідеал.

Характеристичне явище при тому всьому те, що в тому часі не знаходимо багато дописів і повідомлень з життя церковних Громад на сторінках “К. Ранку”. Діяльність Руху в тому часі була переважно спрямована на шлях допомоги своєму народові.

Та разом із тодішніми подіями на фронті боротьби нашого народу почали дозрівати ідеї потреби сильнішого згуртування й внутрішнього зміцнення того Руху більш централізованою системою його організаційної структури. Тут і там почали доходити голоси, які закликали до спрямування можливо всіх українських євангельсько-реформованих сил в одне русло організаційно-узгоджувального центру.

У статті “Під розвагу українсько-пресвітерським проповідникам Євангелії Христової в Канаді” (“К.Р.”, 5 липня 1921 р., стор. 6) її автор — А. Максимчук пише: “Від якогось часу між нашими громадами притих релігійний рух. А самі проповідники вже довгий час не мали й не відбували між собою ніяких нарад, як це було попередніми роками. Причин на це багато. Одна і найбільша, то світова війна, яка перевернула догори ногами всіляки політичні пляни, а тим самим і релігійні, не тільки в Європі, а й в Америці та Канаді. Ця світова завірюха наробила багато перевороту і ще робить дотепер. Багато з нас чекало і стежило за рухом релігійним у старому краю. Ми очікували на те, який оборот візьме там релігійна справа. Тим часом нема на що чекати, бо спокою там нема ніякого, а тим самим і релігійний рух не може мати ніякого значення під теперішню пору. Те саме й з нашими громадами, які цікавилися нашим Рухом у Канаді. Багато з нас мали намір вертатися до рідних сторін. Тим часом побачили, що нема пощо. Отже,

лишається одно, а саме, осістись у Канаді на стало, і спровадити своїх кривних суди. А коли осідатися в Канаді, то потрібно поза своїми щоденними потребами тут цікавитися громадськими справами, а тим самим і Церквою”.

Виявивши причини того застою в житті УЄРРуху, автор статті пише далі: “Нам треба конечно скликати з’їзд цього року. Треба обговорити багато релігійних справ, яких нагромадилося за кілька років”.

Через кілька місяців дався чути ще один голос у США, а це паст. В. Кузіва. У своєму заклику в “К.Р.” (22 листопада 1921 р., стор. 4) “Лист до братів проповідників, старшин та всіх прихильників Євангельських Церков у США й Канаді в справі скликання Всеукраїнського Євангельського Собору в Бофало”. Тут він пише: “Після славетної боротьби, яку ми провадили з католицизмом і православієм, ми завмерли, неначе наша робота вже скінчена, неначе ми не маємо вже більше провідного ідеалу, неначе нас треба вкинути в яму забуття, як тих, що ми їх поборювали... Взявши все під розвагу, нас кількох провідників євангельських християн у Північній Америці на довірочних зборах у Блумфілді, стейту Нью Джерзі, дня 20 жовтня ц.р., ухвалили звернутися цим листом до всіх українських євангельських проповідників і старшин наших Церков (баптистських, пресвітерських, методистських тощо) з пропозицією скликати найближчого часу Всеукраїнський Євангельський Собор у місті Бофало, стейту Нью Йорк...

На нашу думку Собор мав би застановитися над такими справами:

1. Успішна євангелізація українського життя на еміграції.
2. Ближче порозуміння і більше співробітництво українських євангельських віроісповідань.
3. Справа євангельської літератури.
4. Заклик до євангельських християнських народів світу, щоб вони зглянулися на муки України і порятували її духово, морально і політично.
5. Справа спровадження до Північної Америки бідних в Європі українських учнів та учениць середніх і вищих шкіл і розміщення їх по школах США й Канади.
6. Організація товариства для допомоги УЄРухові на Україні: поданням туди фінансової допомоги, фахових робітників, Біблій, організацією богословської колегії, друкарень тощо.
7. Матеріальна допомога потерпілим від воєн та революції українцям.
8. Врятування українського мистецтва від заглиди через висування способу матеріальної допомоги українським малярам, різьбарам тощо.
9. Підтримування української літератури в Європі та заходи перекласти, що є в ній кращого, на англійську мову.

10. Скріплення ідеї єдиної, неподільної України з орієнтацією на Божу допомогу та український нарід, а не на охочих знищити нас захланних сусідів.

Від себе скажемо, що відтягати Собор на дальший час не можна через нагальність справ.

Сподіваючись, що Ви не відтягнетесь від цього Собору ради слави Євангельського Християнства і добра українського народу, зістаєсь у надії зустрітись з Вами в Бофало на Соборі.

Ваш писар-скарбник Всеукраїнського Євангельського Собору — В. Кузів”.

Вищеподані пропозиції віддзеркалюють євангельсько-український патріотизм групи тодішніх діячів Руху, яким лежала на серці як євангельська, так і загально національна справа. Справді згаданий заклик, опублікований від невеликої групи тодішніх євангельських діячів, але немає сумніву, що його написати взявся найперше паст. В. Кузів.

На цей заклик відгукнулися незабаром деякі з активніших членів і діячів. У статті “Вони вже кличуть” (“К.Р.”, 13 грудня 1921, стор. 6) П. Крат звернув особливу увагу на шосту точку заклику, тобто на ідею пересадження УЄРРуху на ґрунт в Україні. Він пише: “Працюючи над поширенням Євангельського Християнства між своїми людьми в Північній Америці, кожний наш проповідник носить у глибині свого серця затаєне бажання — колись понести слово Євангелії на рідну Україну. Там, у Карпатах, там над Дністром і над Дніпром, є мільйони жадібних душ почути Христову науку. Там вони відчували б себе вдома, там у сто разів збільшеною силою вони сіяли б насіння Христового Слова на рідних ланах”.

Мріючи про те, щоб “Цілу Україну зробити взірцем братерства для цілого світу”, автор статті пише далі: “І ось та хвиля повороту на Україну наближається, не тому, що нашим проповідникам хочеться вертатися на Україну, але тому, що з України приходять до них кличі з жаданням їхати і ставати проводирями змученого народу.

Нижче поданий лист до одного з пресвітерських проповідників від селян протестантів у Галичині сам собою пояснює всю потребу перенесення нашої євангельської роботи на Україну. Над тим повинні застановитися наші брати проповідники та парафіяни і постаратися в якнайкоротшому часі післати своїм коштом хоч одного місіонера між рідний нарід у рідний край”.

Нижче тієї статті П. Крата поміщено лист з України, в якому запрошується одного з наших пресвітерських проповідників приїхати до Галичини, на Гуцульщину, поширювати євангелізм між нашими людьми там.

Як уже згадано, на заклик В. Кузіва відгукнулися різні діячі і члени Руху, ставлячись прихильно до ідеї скликання такого Собору (“К.Р.”, 13, 20, 27 грудня 1921 р.). Далі паст. П. Крат помістив

і другу знамениту статтю в “К.Р.” з 20 грудня 1921 р., стор. 6, п.н. “На нову дорогу”. З огляду на її вартість ми зачитуємо деякі її важливіші місця:

“Не треба багато приглядатись до теперішнього руху українських євангельських християн у Канаді та США, щоб не завважити повного в ньому застою, особливо коли хто пригадає собі славетну добу його десять-двадцять років тому. Причин цього застою є кілька. Українські пресвітеріяни винні, що стався занепад тому, що всю свою снагу зужили на поборовання католицизму та православія, не ставлячи собі євангелізації народу за головну мету. Українські баптисти занедбували у своїх членах загальну просвіту, не цікавилися політикою, ані національними справами...”

Від початку протестантського руху між галицькими та буковинськими українцями в Канаді, тобто від початку заснування НПЦерков, від 1903 аж до початку підупадання того Руху, до 1914 року, праця священників тієї Церкви, а потім пресвітерських проповідників відбувалася під гаслом повалення Риму та православія... Отже, через цілий той час провадилася головна робота перевертання перед очима української еміграції католицького багна. “Геть з Римом! Геть з православієм!” — ці бойові гасла лунали по українських колоніях від Скелястих гір аж до Монтреалю і від Сан Франціско до Нью Йорку. Але це вічне бабрання у попівському бруді дало зовсім не ті наслідки, що їх наші євангельські проповідники сподівалися. Широкі маси українського народу в Північній Америці почали байдужно ставитися взагалі до справи Церкви й віри. А тепер навіть ті, що ходять до українських пресвітерських місій, виявляють велику байдужість і дуже мале зацікавлення церковними справами. Можна було сподіватися, що по вісімнадцятох роках цієї роботи в Канаді постануть самостійні пресвітерські громади, а воно вийшло навпаки. Нарід хоче чогось нового, чогось позитивного, чогось збудовуючого, а не вічного руйнування та критикування. Доба негативної роботи, роботи ганчування інших — скінчена, скінчена ще в 1914 році!”

Та блискуча стаття самокритики про діяльність УЄРРуху — це цінний причинок до справи світоглядно-церковного руху назад і застою в житті Руху, головна в часі Першої Світової Війни й зараз після неї. Це саме те, на що ми звернули увагу вище. Вказуючи на те, що “Христос та Євангелія — вічний ідеал”, автор згаданої статті закінчує свої міркування закликком до звороту “на нову дорогу”. “Велика й славетна доба світає для українського євангелізму в Америці й на Україні. Безкраї лани зазолотилися, чекають на женців. Не час вагатися, не час зневіратись, не час кидати роботу на Христовій ниві. Ми знаємо тепер причину застою УЄРуху тут в Америці, годі стояти на роздоріжжі, звертаймо на нову дорогу, дорогу євангелізації, на найпростішу дорогу Царства Божого і провадьмо туди наш український нарід.

Брати громадяни, євангелики, сини й доньки Української Землі! Пора вам тепер приємна й конечна сходитись на Богослуження й з молитвою про дари Святого Духа почати нове, велике діло, діло євангелізації роздратованого душею і спрагненого правди вашого любого народу тут і на Соборній Україні. Хто з вас перший, хто другий?

Вперед, вперед за Спасом,
Ви воїни Його!
Борімося завзято
Зі злом віку цього.

Любовію воюймо,
Його словом живим,
Побіда наша певна, —
На пробій йдім за Ним!”

Так П. Крат закликав своїх земляків-євангеліків до звороту “на нову дорогу” — до вічно живого й невичерпного Джерела правдивого відродження в Христі. Зворот від міжцерковних сварок, це той новий шлях, на який згідно з поглядом П. Крата мав вступити УЄРРух. Цей заклик П. Крата без сумніву пов’язаний з ідеєю В. Кузіва про скликання Собору.

Як і в якій мірі ідея пересадження Руху на Рідні Землі знайшла прихильний відгомін, бачимо в дописах у тій справі в “К.Р.” (10 січня 1922 р., стор. 5).

Іван Бодруг пише: “Собор конечно треба скликати... І, не оглядаючись на те, що світ казатиме, промовити пресою до нашого народу тут у Північній Америці і довести, що наша місія в Україні конче потрібна. До цього треба подати такі ясні причини, щоб і сліпий міг бачити потребу цієї місії”.

Н. Сікора до паст. П. Крата пише: “Я думаю, що Ваша Церква вишле Вас на той Собор і тому прошу на тому Соборі упоминатися, щоб було післано до Галичини наших місіонерів. Конче треба завести Євангелію до Галичини. Я перший маю охоту стати в Галичині до боротьби з католицизмом. Хоч я вже і старий, але вірю, що з Божою допомогою зможу не в однім селі розбудити нарід. Я сподіваюся, що Собор покличе до того охочих. Я хотів би, щоб Ви, бр. Крате, поїхали зі мною. Прошу внести на обговорення Собору потребу місії в Галичині”.

Треба відмітити цікаву статтю паст. І. Р.-Ковалевича, вивчену глибоким патріотизмом щодо євангельського діла, так і до національної справи. Він схвалює ідею такого Собору та підбадьорює одностайних до живої діяльності для добра УЄРРуху та свого народу. Він, між іншим, пише (“К.Р.”, 10 січня 1922 р., стор. 5): “І зрозуміймо, яку допомогу ми можемо дати нашим братам вдома, які не знають, де вихід. Даймо їм напрямок, розбудім їх доброго духа й серця одностайно стати за Євангелію Правди. Творім історію нового світу.

Коли б у нас на цілу Північну Америку знайшлося 12 осіб і промовив до них Дух Святий, як до апостолів по Розп’яттю Христа, то вони створили б чудо. То були люди, як і ми, і в багато

гірших обставинах, як ми тепер. Отже, не будьмо Йонами і не втікаймо від нашої рідної Ніневії, яка гине, а вертаймось і рятуймо щиро”.

Йосиф М. Стольмайстер у своєму заклику “До канадійських українських євангелістів” (“К.Р.”, 17 січня 1922 р., стор. 5) висуває ще одну надзвичайно важливу ідею того часу: “УЄСобор дасть нам завзяття до дальшої, але ширшої і ревнішої праці — до ширення євангелізації і просвіти між українцями тут на еміграції і в рідному краю. Собор згуртує нас порозкидуваних по Канаді й Америці в одну сильну, солідну організацію — в одну велику християнську українську родину”.

Крім зацитованих закликів є їх багато більше. Всі вони схваляють порушену ідею скликання Собору та подають різні вказівки й побажання, що їх належить узяти до уваги на Соборі.

У “К.Р.” (7 лютого 1922 р., стор. 5) натрапляємо на повідомлення, що УЄСобор почнеться 14 березня й триватиме до 16 березня 1922 р. в Рочестері, Н.Й., а в наступному числі “К.Р.” (14 лютого 1922 р., стор. 5) вже подано його програму в такому порядку:

“Становище Собору щодо української справи:

1. Розбір України чотирма сусідніми державами.
2. Орієнтація на Бога і власний нарід у напрямку Суверенної Соборної України.
3. Допомога протестантських країн Україні в її визвольній боротьбі.
4. Допомога потерпілим українцям від війни та революції: шкільній молоді, письменникам, мистцям тощо.
5. Українське книгарство.
6. Переклад української клясичної літератури на англійську мову. Референт П. Крат.
7. Дискусія, резолюції.

Щоб можна було уявити собі передсоборні патріотичні настрої в релігійному й національному розумінні, зачитуємо ще кілька речень із статті “Перед Всеукраїнським Євангельським Собором” (“К.Р.”, 7 березня 1922 р., стор. 5):

“Найперше УЄСобор повинен запротестувати перед християнським світом в обороні свого народу, який перебуває в становищі римського раба. Над ним “християнські” сусіди довершили непростяного злочину... Отже, ясно, що такий стан народить апостолів, мучеників, які підуть і скажуть народові, що він не раб більше... Еміграція завжди зберігала й виховувала борців за свободу, тому й наш нарід надіється мати отих борців. Прийде той час, що покинуть вони Єгипет і вернуться до рідних ливанських Карпатських гір і залунає голос над Йорданом-Дніпром і пригадає їм хрищення водою Володимиром і почне їх христити вдруге Духом Святим

і огнем, а голос громовий буде лунати по всій Україні: “Покайтеся, бо наблизилось Царство Боже до вас”. — Це були ті настрої, що віщували успіх Соборові.

Після Собору з'явилося в “К.Р.” (28 березня 1922 р., стор. 5) повідомлення, що докладне справоздання з нарад цього Собору буде подане після того, як секретарі приготують його до друку. А покищо згаданий часопис подав резолюції й заяви Собору. Перша резолюція говорить сама за себе своїм наголовком: “На Бога й свій нарід наша орієнтація”. Дальша резолюція “Помагаймо Україні” говорить про потребу американським і канадським українцям складати якнайбільші грошеві пожертви (один мільйон доларів) на потреби Рідного Краю під польською окупацією. Відозва “Час до об'єднання” звертається “До українців греко-католиків, православних, методистів, пресвітеріян, баптистів і інших” закликаючи їх до об'єднання на загально християнській і національній базі.

Резолюція про “Українське книгарство” говорить про ідею організації Американсько-Української Книжкової Спілки з двома складами — один у Канаді, а другий у США, щоб підтримувати українське книгарство.

У відозві “Євангелізація понад усе” заслуговує на увагу заклик про “потребу післати в Україну євангельську місію”. Це прохання Собору до Відділів Закордонних Місій Протестантських Церков у США та Канаді.

Резолюція “Справа самостійности України”, це заклик до Прем'єра Канади вступитися за Східню Галичину та інші українські землі, що їх загарбали сусіди.

Далі йде “Протест до Канадського Державного Секретаря проти записування українців польськими громадянами на канадських громадянських паперах.

Це були б важливіші резолюції й заклики, подані в “К.Р.” (4, 11 і 18 квітня, 2 і 9 травня і 13 червня 1922 року).

Головою Собору було обрано проп. Олексу Нижанківського, а його заступником проп. М. П. Березинського. Секретарями — проп. І. Коцана та проп. І. Р.-Ковалевича. Головою Собору на день, коли мали бути американські й канадські представники протестантських Церков, обрано проп. З. Бичинського, а секретарями — проповідників Л. Бучака й Й. Валентійчука.

Першу доповідь мав І. Бодруг на тему “Історія місії в Канаді”, а другу Д. Галенда про “Початки євангельської місії між українцями в США”. Далі обговорювано справу співпраці між поодинокими євангельськими Церквами. В. Кузів мав доповідь про виховання проповідників, а З. Бичинський і І. Коцан реферували справу євангельської літератури й преси.

Другий день Собору проходив головно під знаком порушування євангельсько-національних справ. Проп. П. Крат реферував спра-

ву євангельської місії між українцями в Європі, а далі “Становище Собору до української справи” та “організацію Українського Євангельського Товариства”. Після того відбувалися дискусії над доповідями П. Крата. Вважаємо за потрібне зачитувати те місце з Протоколу, де говориться про заснування Українського Євангельського Товариства: —

“По цьому голова Собору попросив свого заступника зайняти його місце, щоб він міг зреферувати справу “організації УЄТовариства.” Проп. О. Нижанківський виголосив свій реферат і залучив його до протоколу Собору. По цьому почалася жвава дискусія, а по цьому на внесок проп. З. Бичинського вирішено, щоб організувати УЄТовариство, якого статут складе окрема статутова комісія, і запропонує членам Товариства схвалити його. Зразу всі учасники Собору записалися в члени Товариства й зложили по долярові. Тоді вибрали Управу. До неї увійшли такі проповідники: І. Бодруг, П. Крат, З. Бичинський, В. Кузів, І. Коцан і Д. Галенда.

Собор постановив, щоб Управа Товариства вибрала з-поміж свого складу цілу екзекутиву, яка має складатися з голови, секретаря, скарбника і заступників. Вибрані члени Управи зразу вийшли до окремої кімнати і за 10 хвилин вибрали з-поміж себе Управу, до якої увійшли такі особи: В. Кузів — голова, П. Крат — секретар, І. Коцан — скарбник. Заступник голови — І. Бодруг, заступник секретаря — З. Бичинський, заступник скарбника — Д. Галенда”.

Після того знову обговорювалася справа євангелізації України. Про це в протоколі звітується так: “Тепер приступлено до вибору місіонерів на Україну. По короткій дискусії відбулися вибори. Вибрали проповідників: П. Крата з Торонта, Канада, й В. Кузіва із Блумфільду, Н.Дж., США”.

На третій день нарад Собору запрошено представників американських і канадських євангельських Церков, які промовляли, а між ними й відомий приятель українців Д-р О. Гонтер із Канади. Наприкінці забрав слово проп. В. Купчинський, а по ньому З. Бичинський. Він подякував гостям і підкреслив ще раз вагу організації УЄТовариства, і на тому Собор закінчив свої наради. Не зайво буде зачитувати перший заклик УЄТовариства з 10-го квітня 1922 року: —

“Лист до Братів Проповідників Українських Євангельських Церков. Любі Брати!

Три найголовніші завдання поставив Рочестерський Собор перед нами:

1. Зібрати в члени УЄТовариства по можливості всіх українців у США та в Канаді, прихильних до євангельської віри.
2. Зібрати гроші на поширення євангелізації в Україні.
3. Приготовити відділ проповідників і всіляких інших вправних робітників, як дияконок, катехитів, кольпортерів, готових на

кожний заклик переїхати з Америки в Україну й стати там до Христової праці.

Отже, Брати Проповідники, на Вас лежить обов'язок збирати всі наші розпорошені тепер євангельські сили в одно УЄТовариство. На Вас лежить обов'язок дати перші датки на “Фонд Євангелізації України” і зібрати гроші насамперед між нашими українськими євангеліками. Бо ж наше гасло таке: “Та організація, що сама себе не хоче втримати, не варта існування в світі!” Розуміється, і “кожна датка добра”, але найперше й найбільше покладаймо надію на наш власний нарід! Правда, ми беремося до організації за дуже прикрого часу. Наш нарід у Північній Америці валиться в безодню невірства, але там в Європі ціла наша Україна в огні та руїні! Але це славний час, бо в такий час народного лихоліття родяться герої!

Бог з нами! Христос провадить нас! Геть усяку зневіру! З попелу, кісток та сліз нашої знищеної Батьківщини підводиться наше УЄТовариство! Підводимось, як той “птах” Фенікс, що згоряє, щоб стати знову молодим та ярим, щоб знову ширяти у височинах небесних, у проміннях сонячного дня.

Брати Проповідники! Ви вже старі ветерани. Не один з Вас керує Христовим військом 10 і навіть 20 літ. І на Вас надія, що більшість з Вас, коли не всі, зголоситесь на заклик УЄТовариства взяти провід над українською силою в Україні.

Ми віримо, що всі ті проповідники наші, що через минулі труднощі в нашій євангельській роботі були відійшли від місії і перейшли до приватного життя, а в кого горить вогонь Христового борця, — зголосяться знову до чинної служби під проводом УЄТовариства. Більш досвідчені мають їхати в Україну, а їхні місця в Америці займуть молодші проповідники, що ось кінчають науку.

Отже: 1. Впис членів до “Українського Євангельського Товариства в Північній Америці”. 2. “Фонд Євангелізації України” і 3. Зголошення до активної роботи — це ті обов'язки, які спадають на кожного з Вас, Брати Українські Проповідники. Ми сподіваємось, що Ви в цьому напрямку розвинете найзавзятішу діяльність і що Ваші голоси в цій справі обізвуться на сторінках “К. Ранку”.

За УЄТвПА: В. Кузів, голова; П. Крат, писар”.

Цей перший заклик УЄТовариства був надрукований в “К.Р.” (9 травня 1922 р., стор. 5). З огляду на вагу цього Товариства подаємо й його статут (“К.Р.”, 23 травня 1922 р., стор. 5): —

Статут Українського Євангельського Товариства (Об'єднання) в Північній Америці.

Завдання Товариства — євангелізація українського народу в Північній Америці та в Україні.

Всі українці євангеліки, лишаючись при своєму віроісповіданні і переконаннях, об'єднуються в Товаристві для спільної роботи —

евангелізації українського народу, цебто для спільного видання євангельської літератури, для більшого поширення між нашим народом Святого Письма, висилання євангелістів, підтримування вбогих матеріально Церков, підтримування студентів богословія, спільне утримування богословської євангельської колегії в Україні, підтримування там місіонерів, кольпортерів і вбогих та тих, що голодують.

Членом Товариства може бути кожний українець чи українка, які визнають Христа своїм єдиним Спасом і Посередником між Богом і людьми, а Христову Євангелію єдиною підвалиною і авторитетом християнської віри та хто годиться з цим Статутом.

Увага: — Членом Товариства може бути й той українець євангелік, який з тієї чи іншої причини до жадного з наявних євангельських віровизнань не належить.

Членська вкладка в Північній Америці виносить на рік одного доляра, плачена під час впису, а потім відновлювана щороку в місяці січні.

Почесними членами Товариства можуть бути євангельські християни з інших націй, які своєю ревністю до діла євангелізації українців та прихильністю до визвольних змагань українського народу на прийняття в членство Товариства собі заслужили.

Управа Товариства складається з сімох членів: голови, заступника голови, писаря, заступника писаря, скарбника і двох контролерів, які мають право в потребі покликати до Управи більше членів.

Собор, що має відбуватися раз на рік, це найвища законодавча установа Товариства. Він вибирає Управу, контролює її й відбирає від неї звіт, як також полагодує всі головні справи Товариства. У пекучих справах Управа може скликати на жадання або за згодою двох третин членів надзвичайні Збори Собору.

Член тратить право членства, коли відпаде із своєї власної волі від Христа, пішовши шукати собі інших посередників між собою а Богом, або спасіння поза Христом. У кожному разі такий відпавлий член має право відкликатись до Собору з тим, щоб переглянути його справу й дати йому можливість повернутися назад у членство.

Це Товариство має бути доти, доки Бог схоче його вживати, як засіб до євангелізації українського народу на еміграції та в Україні.

Підписали: В. Кузів — голова, П. Крат — писар”.

УЄСобор у Рочестері був без сумніву виявом євангельського оживлення найперше серед діячів Руху, а відтак і активніших кіл нашого євангелізму на північно-американських землях після років занепаду діяльності та пригаснення того запалу, з яким розпочинали своє діло піонери цього Руху. Передсоборні заходи й самий Собор внесли не тільки пожвавлення, але й накреслили напрямні

дальшої діяльності та скріпили ідею єдності цілого УЄРРуху в американсько-канадському мірилі. Згаданий Собор треба вважати за вихідну точку основної діяльності того Руху.

У зв'язку зі зміною назви УЄТовариства не зайво буде зачитувати одне місце зі статті “Засідання й ухвали Виконавчого Комітету Головного Заряду Українського Євангельського Об'єднання” (“К.Р.”, 4 липня 1922 р., стор. 4): — “Справа назви: На Соборі в Рочестері було пропоновано назвати нашу організацію — “Українське Євангельське Товариство”, але по Соборі ми довідалися, що в Україні існує подібна нашій організація під назвою Українське Євангельське Об'єднання; через те, що слово “товариство” надається більше до торговельних спілок, а не духовній організації, тому Виконавчий Комітет ухвалив більше слова “товариство” не вживати, а заступити його словом “Об'єднання” у назві нашої організації”. Так, отже, від цієї надрукованої заяви ввійшла в життя назва — Українське Євангельське Об'єднання, яке існує по сьогоднішній день.

У “К.Р.” (22 травня 1923 р., стор. 5) є стаття “В справі УЄО”, де В. Кузів подає справоздання з діяльності цього Об'єднання від часу Собору в Рочестері до половини 1923 року. Згідно із справозданням від УЄО почалися заходи в справі євангелізації України при співпраці Методистської Церкви в Америці. Для того вислано представника до Європи, щоб перевірити ситуацію на українських землях. На підставі його спостережень можна буде вести далі діло. Ці спостереження мали стосуватися двох сторін справи: 1. Ставлення українців до євангелізму. 2. Можливість євангелізаційної акції в умовах польської окупації та питання, як поставиться до того роду акції між українцями окупаційна влада. Хоча й стверджено, що в загальному від української сторони не буде перешкод, то зате політичні труднощі примушують трохи почекати до часу більшої стабілізації відносин на західно-українських землях. Справоздання подає, що останніми часами пощастило зацікавити ідеєю євангелізації України Союз Пресвітерських і Реформованих Церков в Америці та Європі. Голова УЄО — В. Кузів — радить звернути більшу увагу на підготовання відповідної євангельської літератури, яка стане конче потрібною при провадженні нашої акції в Україні. І нарешті для здійснення плянів цієї діяльності в Україні потрібні фінансові засоби. Тому стаття закінчується закликом скласти грошеві пожертви на справу місії в Україні.

У початках УЄО натрапило на труднощі в наслідок браку матеріальних засобів та слабої активності ширших кіл членства, але з часом пощастило налагодити справу. На початку 1924 р. відбувся з'їзд деяких проповідників з Америки й Канади в Торонті, нагоду до чого дала Федерація Протестантських Жінок у Канаді, яка, між іншим, подала плян ширшої євангелізації між українцями в Канаді. На основі ухвал того з'їзду Провід Руху продовжував видавати

місячник “Віра та Знання” за редакцією П. Крата. Разом із тим проповідники з околиці Ньюарку організувалися в тимчасове товариство “Українське Братство Євангельських Християн”. Воно поставило собі завдання переводити в життя постанови Собору в Рочестері. Найперше воно взялося видавати працю проф. М. Грушевського “З Історії Релігійної Думки на Україні”. У міжчасі вислано до Європи П. Крата, який після тримісячного перебування там привіз надсподівано прихильний звіт у справі євангелізації з Рідних Земель. Щоб американські кола обізналися з можливостями місії акції в Україні, 3-го квітня 1925 р. скликано в Нью Йорку збори, на які запрошено також представників американських Церков. П. Крат реферував справу в тому дусі, що надійшов час здійснювати постанови Першого Собору щодо місії праці в Україні. Для того вибрано Комітет, до якого ввійшли також і американські представники: — Д-р В. И. Чепман — президент Блумфільдської Семінарії, Д-р С. В. Біч — пастор Пресвітерської Церкви в Принстоні та Д-р Ч. В. Гудрич — секретар Центрального Бюра Допомоги Євангельських Церков в Європі. У зв’язку з тим на весні 1925 р. виїхали до Західньої України В. Кузів, О. Нижанківський, П. Крат і І. Яцентій. Останній виїхав головно для того, щоб фільмувати сцени та події, пов’язані з Євангельським Рухом, що одначе не пощастило виконати, бо польська влада заборонила це робити (“К.Р.”, “Звіт 2-го Собору УЄО в ПА”, 20 квітня 1926 р., стор. 5). Про наслідки тієї подорожі буде докладніше сказано в розділі історії УЄРРуху на західньо-українських землях.

Головна подія в історії Руху того часу то скликання Другого УЄСобору в Ньюарку, Н.Дж., 25-27 березня 1926 р. Звіт Собору подано в “К.Р.” (6, 13, 20 і 27 квітня та 4 і 11 травня 1926 р.). На голову Собору вибрано Д. Галенду, а на секретаря — М. Панькова. Після складення справоздання Проводу УЄО промовляв Д-р Л. Цегельський, який клав у своїй доповіді головну вагу на християнські чесноти й відповідну освіту провідних діячів УЄРуху, як тут в Америці, так і в Україні. На Соборі вирішено вислати якнайскорше до Галичини проп. І. Глову на місце проп. П. Крата, якого треба було звільнити через брак здоров’я. Також вирішено поладнати справу усталених форм єв.-реформованого Богослуження для цілого Руху, як на північно-американському ґрунті, так і в Україні. Для того вибрано Комісію, до якої ввійшли В. Кузів, В. Купчинський, Д-р Л. Цегельський, І. Коцан, С. Гура та Г. Романків. Делегати Собору постановили скласти меморіал до польського уряду, щоб той не переслідував УЄРуху в Західній Україні. УЄО мало написати такий меморіал та передати його польському урядові через Д-ра Біча, який плянував свою подорож до Галичини. На Соборі відчитано статут УЄО, що його остаточно прийнято після узгляднення деяких поправок та додатків. До Проводу УЄО вибрано: В. Кузів — голова, В. Купчинський — секретар, І. Яцентій — заступник голо-

ви, Г. Карнаух — скарбник, М. Паньків — господар, Т. Галенда і Г. Романків — Контрольна Комісія. При тій нагоді треба подати, що Український Відділ при Блумфільдській Семінарії побільшився в наслідок приїзду з Європи 8 студентів, яких у тому часі було 18 з двома українськими викладачами — Д-ром Л. Цегельським і В. Кузівом. Редактором “К.Р.” був З. Бичинський.

Прийнятий на Другому Соборі в Ньюарку Статут УЄО після деяких поправок і додатків складається з 8 розділів: 1. Назва, печатка й відзнака. 2. Поле діяльності й осідок Управи. 3. Діяльність і завдання Об'єднання. 4. Члени Об'єднання. 5. Місцеві відділи Об'єднання і обласні філії. 6. Засоби матеріальні Об'єднання. 7. Управа УЄО. 8. Тривання Об'єднання. Назагал новоприйнятий Статут не різниться суттєво від старого Статуту крім деяких додатків, які удокладнюють ті чи інші точки статуту. Новий розділ, що його немає у старому Статуті: (5. Місцеві відділи Об'єднання і обласні філії), говорить: “Усі члени Об'єднання, що живуть в одній місцевості, або належать до однієї церковної Громади, чи взагалі живуть так близько, хоч би в різних місцевостях, що їм легко сходитися, творять місцевий відділ Об'єднання... Певне число місцевих відділів Об'єднання може утворити обласну філію Об'єднання”... Творення такої організаційної структури УЄО, допасованої до великих просторів північно-американського континенту та гнучкої в діяльності далеко віддалених осередків Об'єднання мало без сумніву свої позитиви.

У дусі згаданої точки статуту УЄО відбувалася Конференція в Райн, Саск., організована місцевими членами Руху та представниками євангельських Громад Західньої Канади. На увагу заслуговують головні дві речі, пов'язані із згаданою Конференцією: 1. Що на Конференцію прибуло понад 700 учасників. 2. Що учасники Конференції організували автономний Відділ УЄО зі своїм окремим проводом, однак під контролею Головної Управи для справнішої діяльності УЄО (“К.Р.”, 27 квітня 1926 р., стор. 4). Не зайво буде згадати й про Другу Конвенцію УЄО, яка відбулася в Етелберті, Манітоба, 10-12 липня 1926 р. з доповідями декількох проповідників, а в тому З. Бичинського про виховання дітей; студента з Вінніпегу — І. Р.-Ковалевича на тему “Будучність українського народу в Канаді” та Д-ра О. Гонтера.

Після свого повороту з Галичини паст. П. Крат, як головний організатор УЄО, почав об'їздити поодинокі Громади й місійні поля Руху на канадському терені, вербуючи нових членів та скріплюючи організаційну сітку Об'єднання. Він виголосив низку доповідей про початки УЄРРуху в Галичині, закликаючи наших євангеліків давати моральну й матеріальну допомогу започаткованій акції євангелізації Західньої України. Якраз того часу виринула, між іншим, одна неприємна для цілого Руху в Галичині справа, яка могла відбитися на Рухові в майбутньому, а саме, польська влада не дала дозволу

на дальше перебування в Галичині проп. Бучакові й його дружині, як американським громадянам. Такий випадок міг заважити на перебуванні й інших діячів УЄРРуху, що мали американське чи канадське громадянство, на окупованих Польщею українських землях. Тому ця відмова викликала досить широко закроений протест українських євангельсько-реформованих кіл в Америці й Канаді. Вони поінформували про це представників як американсько-канадського, так і європейського протестантизму про грубі надужиття, що їх допускаються польські державні чинники супроти української людности в Західній Україні, а в тому й до українців-євангеліків та їхньої місійної діяльності. Ця справа опинилася на-решті в польському Міністерстві Внутрішніх Справ, яке правдоподібно під тиском громадської opinii анулювало накази староства і воевідства. До того ж і деякі поляки, близькі до тодішньої варшавської правлячої верхівки, були також протестантами.

На деяку увагу заслуговує звіт про діяльність УЄО — “Протоколи нарад Головної Управи УЄО в ПА” (“К.Р.”, 19 жовтня 1926 р., стор. 5) — із засідання 22 і 23 вересня в Нью-арку, Н.Дж. На обох засіданнях були присутні: голова — В. Кузів, заступник голови — І. Яцентій, скарбник — Г. Карнаух, господар — М. Паньків, секретар — В. Купчинський і П. Крат — організатор. На початку засідання голова реферував справу євангельської акції на рідних землях. То був час, коли наш Рух там робив перші кроки. Далі обговорювано справу студентів Богословія в Америці, Канаді та Європі. Тут же намічувано кандидатів, які надавалися б до богословської науки та до праці на рідних землях. Це було важливе, бо Головна Управа УЄО вважала за потрібне поширити євангелізаційну акцію на Закарпатті, Буковині й Бесарабії, а також і на східно-українських землях.

Паст. В. Кузів побував короткий час у Києві та, як і наші деякі інші люди, захопився до певної міри тодішньою українізацією, що її дозволила червона Москва частково переводити з пропагандивною метою. У своїй статті він пише: “Українізація йде скорим темпом, серйозним тоном і взагалі робиться багатонадійним для нас явищем. Церковне життя (православне) в оплаканім стані. **Євангеліків не переслідують** (підкреслення паст. В. Кузіва — О.Д.). Рух поширюється. Всередині йде боротьба за українізацію і модернізацію” (“К.Р.”, 7 вересня 1926 р., стор. 1). Розуміється, В. Кузів писав про те, що бачив. Не він один захоплювався тоді українізацією. У тому самому “К.Р.” (28 грудня 1926 р., стор. 5) відомий західно-український науковець Кирило Студинський у своїй статті “З мого перебування на Радянській Україні” також підкреслює на кожному кроці факт тодішньої тимчасової українізації, яка, як знаємо, закінчилася тоді погромом українського національно-культурного життя. Захопившись тим, що, мовляв, “євангеліків не переслідують”, В. Кузів мріяв про євангелізаційну

акцію на східно-українських землях в умовах підсоветської дійсності, нехай і в невеликих розмірах і при невеликому числі післаних туди працівників. Але сам В. Кузів побачив дуже швидко, що його місійні пляни на східно-українських землях під московсько-советською окупацією не мають жадних реальних підстав в умовах, як національного, так і релігійного утисків, прикритих тимчасовою українізацією і толеруванням до якогось означеного часу всіх Церков.

Головна Управа УЄО призначила Комітет із трьох осіб (В. Купчинський, В. Кузів і П. Крат), щоб зредагувати “Євангельський Требник” і “Молитовник”. Крім того намічено видати для духовних потреб на рідних землях “Євангельський співаник”, “Катехізис для дітей” і “Катехізис для дорослих”. Також намічено написати, або перекласти деякі релігійні книжки, пов’язані з біблійною тематикою та історією християнства. Постановлено звернутися до американських і канадських видавництв, до Пітсбургської Пресвітерії, до видавництва американської Пресвітерської Церкви та до Канадської Об’єднаної Церкви з проханням узяти участь у виданні вищезгаданої літератури. Запляновано також видати Євангельський Календар на 1928 рік, де були б поміщені матеріяли про діяльність поодиноких євангельських Громад і осередків та пов’язані з тим фотографії. Окрему увагу присвячено проблемі нового перекладу Біблії на українську мову. Вирішено також звернутися до Британського й Закордонного Біблійного Товариства з проханням, щоб воно подбало дістати в советської влади дозвіл висилати українські Біблії до підсоветської України так само, як воно вже має дозвіл висилати туди московські Біблії. Генеральний організатор паст. П. Крат звернувся до Головної Управи УЄО, щоб вона з подвоєною енергією закликала членів і прихильників Руху в Північній Америці в справі жертвенної допомоги євангелізаційній акції на рідних землях. Ця допомога має бути плянована в чотирьох точках:

1. Кожний український євангелик без різниці віроісповідної приналежності (чи він пресвітеріянин, чи баптист, чи англіканець, чи належить до Канадської Об’єднаної Церкви*), повинен стати членом УЄО, або відновити свою річну членську вкладку (один доляр).

2. Кожний український євангелик у Північній Америці повинен закупити як мога більше “цеголок” на будову евагельської церкви в Коломії.

3. Зложити передплату на “Віру і Науку”, яка тоді виходила в Коломії.

---

*) У 1925 році об’єдналися в Канаді три англійські протестантські Церкви — Пресвітерська, Методистська і Конгрегаціональна і так постала Об’єднана Церква Канади (The United Church of Canada).

4. Зложити даток на утримання наших українських євангельських студентів Богословія.

Головна Управа прийняла до відома запропоноване домагання про потребу організувати Канцелярію УЄО, де має міститися архів УЄРРуху, бібліотека й склад євангельської літератури. Це були б головніші вирішення і пляни на майбутнє УЄО в його діяльності, як на теренах американсько-канадського ґрунту, так і на Рідних Землях.

Ми зреферували важливіші постанови й пляни згаданого звідомлення УЄО. Той зворот Руху лицем до Рідного Краю став знаком часу в історії Українського Реформованого Євангелізму. Він позначився не тільки в діяльності Руху, а й духовості багатьох його чільних діячів, для яких євангелізм і вірність рідному народові зіллялися в одну величну єдність релігійно-національного характеру, для якого варто було посвятити свою ціложиттєву працю, свої змагання й навіть у разі потреби своє життя. У тодішніх статтях, звідомленнях і закликах наших євангельських діячів знаходимо ту пробуджену любов і тугу за Рідним Краєм, те бажання злучитися ще раз зі своїм народом у праці для його духовного і національного визволення. Горстку діячів того Руху охопив справді якийсь напів-містичний гін, близький до месіянізму.

Той час в історії Руху знаменний високими поривами в рядах діячів реформованого Руху. Але оцінюючи тодішню діяльність треба також здати собі з того справу, що місійна акція в Україні відбувалася в далекій мірі коштом діяльності Руху в Америці й Канаді, бо, як видно зі звідомлень і закликів, головна енергія євангелізаційної акції була спрямована тоді на західньо-український терен. Мобілізація реформованих сил на відтинку краевого фронту здемобілізувала до певної міри не тільки психологічно, але й фізично північно-американський фронт. Так можна в загальному схарактеризувати стан тодішнього Руху в його світоглядних і церковно-організаційних виявах, де схрещувалися між собою його світла й тіні. На сторінках "К.Р." з того часу є звідомлення з діяльності місцевих осередків, але вони здебільша залишаються в тіні тодішніх подій Руху на Рідних Землях.

У згаданих звідомленнях говориться часто про подорожі організатора УЄО П. Крата та проп. М. П. Березинського, що подорожують до більш віддалених євангельських Громад, щоб проповідувати та вербувати членів для УЄО. Зокрема П. Крат висвітлював образки з життя новоорганізованих євангельських Громад і осередків в Галичині та закликав морально й матеріально підтримувати євангелізаційну роботу в Україні.

Третій Собор УЄО відбувся 7-9 квітня 1927 р. в церковному будинку Української Пресвітерської Громади в Ньюарку, Н.Дж., при співучасті майже всіх українських євангельських діячів на Сході США й Канади. Тим разом Собор звернув більшу увагу

на церковно-організаційні справи Руху в Америці й Канаді. Ухвалено провадити дальшу роботу в напрямі об'єднування українських євангеліків різних віровизнань і напрямків, а особливо баптистів, для спільної дії між українцями як у Північній Америці, так і на Рідних Землях.

Присвячено також пильну увагу місії в Україні. Підкреслено konieczність дальшої допомоги з Америки й Канади для ЄРРуху в Україні, щоб створити самостійну й самовистарчальну Церкву на українських землях, яка згодом могла б утримуватися своїми власними силами. Стверджено пекучу потребу організувати євангельські курси, які дали б євангелістів-діячів, потрібних головно для українських осередків Руху по українських селах, а далі створити середню й високу школу для виховання євангельської молоді. Для цього вирішено оголосити кампанію збирання коштів на "Український Євангельський Просвітний Фонд" як між своїми, так і чужими. Позатим вирішено допомагати матеріально таким краєвим установам, як "Рідна Школа" та інші.

До Головної Управи УЄО вибрано: В. Кузів — голова, заступник голови на Канаду — Г. Тимчук, заступник голови на Америку — В. Купчинський, секретар — М. Паньків, скарбник — Г. Карнаух, Контрольна Комісія — Д. Галенда, П. Ковальчук і Т. Галенда. Організатором на Америку — І. Яцентія, на Канаду — М. П. Березинського ("К.Р.", 14 червня 1927 р., стор. 6-7).

Не зайво буде згадати про Третю Конференцію УЄО в Канаді, що відбулася в Росбурні, Ман., 5-7 липня 1927 р. Як сказано в звіті, "По дискусіях над ухвалами Третього Собору УЄО пас. І. Р.-Ковалевич вніс, а бр. Іван Вівчар підтримав, і всі учасники згодилися на те, що Конференція приймає всі ухвали". Далі за внеском паст. І. Р.-Ковалевича Конференція висловила побажання, щоб Головна Управа УЄО збирала й переховувала в архіві матеріали, стосовні до історії розвитку й діяльності УЄО від початків його заснування. Обмірковано справу вкладок до централі УЄО ("К.Р.", 2 серпня 1927 р., стор. 2). Це для того, щоб Головна Управа могла розраховувати на співпрацю й лояльність її Відділів і Філій.

Четвертий Собор УЄО, що відбувся в Ньюарку 7-9 травня 1928 р., далі обмірковував справу місії в Краю та в США й Канаді. ("К.Р.", 8 червня 1928 р.). У зв'язку з тим, що харківський уряд дозволив євангелікам спровадити з закордону до підсоветської України 50.000 Нових Заповітів українською мовою, ухвалено порозумітися в тій справі з Американським Біблійним Товариством, щоб допомогти євангелікам в Україні.

9 травня відбулося в Нью Йорку засідання Виконавчого Відділу Центрального Бюра Допомоги Євангельським Церквам в Європі, на якому українських євангеліків репрезентували: В. Кузів, П. Крат, З. Бичинський та Д. і Т. Галенди. Вислухавши справоздання П. Крата про розвиток євангелізму в Західній Україні, Виконавчий

Відділ Центрального Бюра прийшов до переконання про потребу післати до Західньої України свого делегата в порозумінні з УЄО в ПА.

Ухвалено організувати Відділи УЄО в таких місцевостях, де є щонайменше 5 членів Об'єднання. Собор ухвалив, щоб Головна Управа залишилася та сама й на дальше, тільки заступником голови має бути голова Окружного Комітету УЄО в Західній Канаді.

Як відомо, у процесі розвитку Руху в Галичині почали виринати різні проблеми, як внутрішнього, так і зовнішнього, і нарешті персонального характеру у зв'язку з оформленням Руху та його легалізацією польською владою. До того всього долучилася ще церковна політика Д-ра Теодора Цеклера*), який допустив до розколу Руху на реформованих і лютеран. Усе те відбивалося відгомонам на північно-американському терені, примушуючи Головну Управу УЄО братися до тих справ і боронити інтереси УЄРРуху на внутрішньому й зовнішньому фронтах боротьби за його виразне євангельсько-реформоване й яскраво українське обличчя.

Черговий Собор УЄО в Торонті 20-21 червня та у Вінніпегу від 28 червня до 1 липня 1929 року ("К.Р." за липень і серпень 1929 р.) відбувався під знаком 25-літнього ювілею УЄРуху в Північній Америці. В "К.Р." присвячено досить багато місця цьому ювілеєві та справі готування до нього. У зв'язку з тим виринули пляни зробити історичний огляд Руху, зібрати можливо всі документи та матеріали з історії до архіву УЄО, видати Ювілейний Альманах та відбуту Ювілейний Собор. Перше пляновано, щоб Собор скликати один на північно-американський континент, але такий плян був нереальний через великі відстані деяких Філій і Відділів. Тому Головна Управа ухвалила скликати Східний Собор у Торонті на 20 і 21 червня 1929 р., а потому УЄСобор у Вінніпегу. Цей Собор мав завдання наблизити Західню Канаду до решти євангельських Громад і членства УЄО, щодо організаційно-координаційного зближення згідно із статутом УЄО. Тому паст. П. Крат зазначив на Соборі в Торонті, що згаданий Собор УЄО вважає за своє головне завдання звернути більше уваги на євангелізаційну акцію між українськими поселенцями в Канаді й США, а разом з тим не зменшувати допомогової акції в Україні.

В "К.Р." із 16 серпня 1929 р., стор. 5-6, появилася знаменита стаття-заклик "До Укр. Єв. загалу в США й Канаді". Вона відбиває погляди й ідеї, що нуртували серед кіл діячів тодішнього УЄРРуху. Вони однакові з поглядами українських діячів сімдесятих років нашого століття. Тому вважаємо за потрібне подати цілу статтю-заклик: —

---

*) Д-р Т. Цеклер був суперінтендентом німецької Євангельської Церкви Авгсбургського і Гельвецького Віровизнання в Галичині, яка давала правний захист УЄРРухові в Західній Україні.

“Брати й Сестри! Як вам відомо, при кінці червня ц.р. в Торонті й Вінніпегу відбувся Ювілейний Собор УЄО в ПА. На ньому за Божою допомогою збиралися на спільні наради обрані представники майже від усіх національно свідомих українських євангельських Громад на цьому континенті — представники, що самі були й є живими учасниками боротьби нашого народу за створення умов для вільного духовного життя, розвитку й поступу. Ці представники, зібравшись, критично й докладно розглянули минуле й сучасне нашого Євангельського Руху, обмінялись своїми, на досвіді опертими, думками, зробили з цього належні висновки і однодушно постановили надалі допомагати цьому Рухові більш організованими зусиллями і дією.

Знаємо, що в своїх початках наш Рух був, так би сказати, стихійний, без виразно означеної дальшої мети. Це був протест проти духовного закріпачення українського народу в старих Церквах — це був крик, викликаний душевним голодом і болем покривджених. Ці покривджені, гнані невідомим, інстинктовним бажанням скинути незносне ярмо релігійної неволі, з часом стали свідомі своїх сил, прав і завдань, і тоді поставили перед собою ясну мету: духовне відродження через євангелізацію. Визначивши шлях до цієї мети, вони в цьому напрямку повернули цей початковий наш протестантський Рух. Від цього зворотного пункту, цього свідомого спрямування на шлях духовного відродження, починається наш правдиво Євангельський Рух у США й Канаді.

Та навіть цей Євангельський Рух зразу проявлявся серед нашого народу випадково, і аж пізніше перейшов у стан організованості та виявився назовні, як УЄО в ПА, основане на загальноєвангельському Соборі 1922 року в Рочестері, Н.Й. Тепер ми свідки того, що в УЄО згуртовані майже всі свідомі українські реформовані євангелики.

Як тісно зв'язане УЄО з УЄРухом взагалі, свідчить та обставина, що рекорд успіхів і невдач УЄО являється показником успіхів і невдач цього Руху. На протязі своєї короткої історії УЄО переживало взнеслі хвилі релігійного піднесення й захоплення, хвилі місійного запалу й завзяття. Тоді була вельми жвава діяльність тут і в Старому Краю, де започатковано євангельську реформацію. Серед тутешніх наших євангеликів було помітне дуже живе зацікавлення місійною роботою в Галичині й жертвенність на цю роботу була багато більша. Тепер — останніх два роки переживаємо певного роду застій у нашій загальній діяльності. Дається запримітити немало байдужості, відсутність ентузіазму і наполегливості в роботі.

Брати й Сестри! Далі так не може й не повинно бути. Це зовсім несприятливі умови для поширення євангельської ідеї серед нашого народу. Бо, як життя взагалі, так і життя євангельської ідеї зокрема, залежить, між іншим, від безперестанного пропагування.

А річ певна, що пропагувати евангелізм зможемо лише тоді, коли будемо ним до живої душі перейняті, коли будемо ним захоплюватися і як при кожній нагоді будемо старатися поширювати його словом і ділом.

УЄО в ПА має в своїй програмі оживити, зміцнити і поширити евангелізаційну діяльність серед українців у США й Канаді, а також подбати про видатнішу допомогу евангелізаційній роботі в Рідному Краю. Як у Канаді, так і в США відчувається потреба отворити більше евангельських місійних станиць. Бо годі нам чекати аж Місійна Управа котрогось віровизнання захоче заопікуватися такими станицями. Ми по змозі самі й власними силами повинні заопікуватися ними й подати їм бодай початкову допомогу.

Так само відчувається брак відповідної евангельської літератури — популярної й глибшого змісту. Мусимо, отже, подбати, щоб у можливо найкоротшому часі взятися приготувати й видати таку літературу.

Далі, Рідний Край потребує й просить нашої допомоги. Ми не сміємо махнути рукою й сказати, що Рідний Край нас нічого не обходить. Це було б невиправдане самолюбство. Коли канадці й американці співчують і допомагають африканським неграм, далеким їм з історії й мови, то ми, українські евангелики, тим більше повинні співчувати, і в міру наших сил допомагати нашим братам і сестрам у Рідному Краю, народові, з якого ми вийшли й до якого належимо. З українцями по тамтому боці океану нас в'яже не тільки минуле, але також сучасне й майбутнє. В'яже нас з ними не тільки спільне походження, але той самий дух любови Христової, спільний евангельсько-релігійний світогляд, спільні евангельсько-християнські ідеали й прагнення, спільна боротьба з тим самим духовним ворогом. Ми, українські евангелики в США й Канаді, хоч і не живемо у великих матеріяльних достатках, то все ж таки живемо серед далеко кращих умов, ніж наші заокеанські брати. Отож дякуймо Богові за це й стараймося, скільки дозволяють наші сили, виявити нашу християнсько-братню любов щедрішими жертвами на поширення евангелізації в Україні.

Пам'ятаймо також, що живемо тут у нашій прибраній вітчизні, і тому нам треба пристосуватися до тутешніх обставин, треба цікавитися громадським життям цієї країни й брати в ньому жваву участь. Бо, на жаль, доводиться стверджувати факт, що багато українців, що живуть по двадцять і більше років у США чи Канаді, в дійсності живуть тут тільки тілом, а духом вони все ще виключно в Україні, дарма, що ніколи вже не збираються повернути туди. Наслідки цього роздвоєння такі, що приміром багато українців, які живуть у Канаді, дивляться на Канаду, як на чужу, а себе вважають чужинцями, якимись зайдами, імігрантами. Такі люди часто нарікають на нашу, в Канаді виховану молодь, що вона не хоче, чи не може їх розуміти, цурається їх і їх організацій. На ділі

справа виглядає якраз навпаки. У Канаді виховане українське покоління не тримається осторонь від них, а вони цураються його. Вони своєю вічно імігрантською душею створили духову прірву між собою й молодим поколінням, і тому молоде покоління не має спромоги до них зблизитися і їх зрозуміти. Тому то клич УЄО в ПА такий: Українці! Крайня пора позбутися імігрантської психології! Перестаньте себе вважати за чужинців там, де ви вже десятки років живете. Уважайте себе громадянами цієї країни нарівні з іншими і відповідно до цього упорядкуйте ваше особисте, родинне й громадське життя.

УЄО також закликає українців євангеліків у Канаді й США подбати, щоб наша євангельська молодь вчилася й знала українську мову, історію і літературу. Це дасть спроможність тут вихованій молоді ліпше зрозуміти своїх батьків і той нарід, з якого вона походить. Тільки така молодь зможе оцінити культуру українського народу та відчувати до нього більшу пошану.

Далі УЄО закликає українців євангеліків не відокремлювати себе від решти українців, але брати жваву участь у діяльності наявних тут українських народних організацій та підтримувати всілякі заходи, що мають на меті помагати українському визвольному політичному рухові в Україні.

До українців не євангельських віровизнань УЄО все ставилося й буде ставитися толерантно, однак як дотепер, так і надалі буде речево й у християнському дусі поборювати релігійні погляди й навчання протівні науці Святого Письма.

На цьогорічному Соборі УЄО в ПА вибрано нову Головну Управу. Вона, як виконавча установа, зможе задовільно виконувати свої завдання тільки тоді, коли буде мати підтримку українських євангеліків взагалі, а філіяльних управ УЄО зокрема. Пам'ятаймо, що в єдності й братерській співпраці наша сила, запевнення успіху й перемоги.

Українські Євангеліки! Моліться, щоб любов Христова загріла й зрушила нас до діла. Єднаймося під Христів славетний прапор, берімося до спільної праці, а Отець Небесний напевно поблагословить наші щирі заміри.

Торонто, Онт., 2 серпня 1929 р. За Головну Управу УЄО в ПА: Лука Стандрет — голова, Йосиф Зарицький — заст. голови, Николай Заліщук — скарбник, П. Крат — писар для закорд. місій, Михайло Фесенко — генер. писар”.

Розгляд вищезацитованого в цілості заклику, що його підписали члени Головної Управи, кидає досить багато світла на тодішню духовну атмосферу серед діячів і членства. Той заклик цікавий не тільки в релігійному, а й у інших стосунках. Це все проблеми українських євангеліків на нових місцях поселення, і Провід УЄО вважав за потрібне забрати в тих справах голос зразу після П'ятого Собору.

Підсумки пройденого шляху Рухом у його діяльності до 1930 року вказують у загальному чималі досягнення. За той час Рух поступово визволився від залишків змісту, форми й духовости традиційної церковщини та став виразно на світоглядно-віроісповідних позиціях реформованого християнства. Своєю організаційною сіткою він охопив великі простори та спрямував свої сили в одно спільне русло УЄО в ПА. Цей Рух завжди мав виразне національне обличчя, а після наших Визвольних Змагань, які ще більше скріпили національну свідомість у народі, той Рух у ще більш посиленій акції повів свою діяльність у США і Канаді, а згодом і на Рідних Землях. Після наших програних Визвольних Змагань Провід Руху вислав меморіяли й заклики до діячів світового протестантизму та до керманічів світової політики, а зокрема до британсько-канадських чинників у справі Східньої Галичини (ЗУНР), а згодом допомоги українській людності на його території, окупованій ворогами. Діячі Руху інформували світовий протестантизм про українську справу, намагаючись використати його для ідеї української державности. З особливою енергією діячі Руху повели євангелізаційну акцію в Західній Україні навіть ціною своєї церковної справи на північно-американському терені. В цій праці були піднесення й застої, але це мало свої об'єктивні причини. Був брак достаточної кількості інтелектуальних сил і фахівців як у процесі релігійної праці, так і на відтинку богословської освіти, науки взагалі, фахової публіцистики, а навіть людей для праці з дітьми і молоддю. У таких умовах траплялися випадки, що дехто з наших інтелігентів включався на скору руку в ряди Руху, а згодом ще скорше залишав той Рух, бо не одержував того, чого сподівався.

Як взагалі в протестантизмі, так і на ґрунті УЄРуху діяв іноді надто великий індивідуалізм серед членства, який не завжди йшов разом із інтересами Руху. А децентралістична схема діяльності набирала не раз тут і там виразних симптомів свідомих відосередніх тенденцій. Льокальні патріотизми грали тут не останню ролю. Так зрештою буває і в інших організаціях і установах. У релігійних організаціях зустрічаємо загально відоме явище, а саме, що найбільш вірними являються прозеліти. А відтак та “перша любов”, той релігійний запал остигають більше чи менше. Таке явище давалося зауважити й на ґрунті цього Руху. Тільки горстка свідомих свого завдання й жертвенних діячів творить тверде ядро тих непоправних ідеалістів.

З часом до того долучилися ще деякі суспільно-психологічні й виховавчі проблеми, які зрештою важні й дотепер. Це справа складної “імігрантської психології” та духової прірви між старшим і молодшим поколінням на нових місцях поселення. Також вирінала справа відокремлення деяких українських євангельських віровизнань від решти українства, що породжувало віроісповідне гетто, тобто ті чи інші форми сектанства.

Етапи тієї діяльності в тридцятих роках і далі при достатньому запусненні коренів Руху в духовний ґрунт наших поселенців у США й Канаді мали змогу в майбутньому виказати зрілі плоди українського реформованого християнства в рамцях УЄО.

Тридцяті роки нашого століття, а особливо перша їх половина, позначилися великою господарською скрутою, яка не оминула й Північної Америки. В історії США та криза загально знана під назвою депресії. Наслідки її далися також добре відчуті в усіх ділянках життя Канади. Релігійний світ Канади з усіма більшими й меншими віровизнаннями, мавши великі видатки на місіюну діяльність, а при тому й на добродійну діяльність, також відчув дошкульно ту кризу. Зокрема відчуло її й УЄО — одна з менших релігійних організацій як щодо членства, так і фінансових можливостей. Ті фінанси, збирані від мало, або й зовсім незаможних наших фермерів, ніколи не були великі, а в роках кризи вони стали ще менші. До того всього УЄО взялося було до місіюної діяльності на Рідних Землях. Вона також вимагала матеріальної допомоги. Та акція в Західній Україні відтягала також з північно-американського терену на постійно, або тимчасово кількох активних діячів, особливо проп. В. Кузіва, який за тих часів був чи не головною пружиною Руху. В “К.Р.” з 9 серпня 1935 р., стор. 4, знаходимо невелике повідомлення: “Проп. А. Куман заступає проп. В. Кузіва в Ньюарку”, де, між іншим, сказано, що “Проп. А. Куман розпочав свою працю пастора Першої Укр. Пресвітерської Церкви в Ньюарку, де перед тим пастором був проп. В. Кузів, який недавно виїхав до Галичини, як суперінтендент УЄРЦеркви”. Повідомлення закінчується тим, що проп. Куман “буде провадити недільні Богослуження українською мовою в тій самій церкві, де був проп. В. Кузів”. Паст. В. Кузів кількома наворотами приїздив до Галичини, вертався до Америки й знову їхав до Галичини. На практиці головним центром уваги В. Кузіва щодо його місіюної роботи були тоді Рідні Землі. І хоч, приїхавши до Америки, В. Кузів активізував релігійне життя УЄРРуху, то все таки після його від’їзду знову поверталось в більшому чи меншому розмірі послаблення духовних сил. Давався відчувати брак більших з’їздів, конференцій і соборів, які були узгіднювальним чинником Руху та спричинювалися до скріплювання єдності й розбуджування місіюного духа в ширшому мірилі. Розуміється окремі євангельські Громади далі провадили свою церковну діяльність, але все те мало більше місцевий характер. Відбувалися зрідка й округові з’їзди, які однак не могли заступити загальних Соборів.

У наслідок того всього під самий кінець 1937 р. деякі євангельсько-реформовані діячі кинули клич пожвавити й поширити діяльність УЄО. У “К.Р.” з 10 грудня 1937 р., стор. 3, маємо заклик УЄО, де між іншим говориться: “На з’їздах УЄО, які відбулися цього року в Америці й Канаді, між іншим, було ухвалено пожва-

вити й поширити діяльність УЄО, закликаючи організувати для цього відділи УЄО по всіх Євангельських Громадах в Канаді й Америці. Рівнож просимо повідомити нас про ті відділи УЄО, які вже організовані, й ті, що ще будуть, подаючи докладно назву Громади й місцевість та число членів відділу. Цей заклик звертаю до всіх Укр. Євангеліків у Канаді й Америці з обов'язку, який на мене наклали З'їзди УЄО в ПА. Бажаю всім якнайкращих успіхів у цій дорогій для всіх нас євангельській праці! Ваш у Христі брат І. Р.-Ковалевич — організатор УЄО. Торонто, 3 грудня 1937 р.”

Не зайво буде сказати, що проп. І. Р.-Ковалевич був за тих часів одним з найактивніших діячів Руху. Він працював дуже активно не тільки на відтинку релігійної діяльності, але й у площині культурно-освітньої праці. Він виголошував доповіді та писав статті до євангельської преси. Високий ідеалізм і жертвенність при праці — це основні властивості проп. І. Р.-Ковалевича, щиро го й працюючого патріота, як УЄРРуху, так і української національної справи. “Вісті з діяльності Української Євангельської Громади в Торонті, Онт.” (“К.Р.”, 3 квітня 1936 р., стор. 4) оповідають нам про річні збори УЄГромади в Торонті, де пастором був І. Р.-Ковалевич. Там, між іншим, пишеться: “Більшість членів нашої Церкви організовані в Культурно-Освітнє Товариство імені І. Франка. Воно цікавиться громадськими справами Канади та вільною боротьбою українського народу”. Там подається також до відома, що “на протязі минулого року під час Богослужень паст. І. Р.-Ковалевич виголосив принагідні проповіді в часі великих роковин блаженної пам'яті: Шевченка, Франка, Грушевського, як також українських державних свят: День Листопадового Зриву, День проголошення злуки українських земель в одну вільну Українську Державу і День Української Матері”. Звідомлення подає також про пропагування української справи між чужинцями: “Минулого року наш хор виступав у шістьох англійських церквах. Скрізь, де тільки наш хор виступав, паст. І. Р.-Ковалевич промовляв до англійської публіки про українське мистецтво, культуру й ту боротьбу, яку український нарід тепер провадить проти тяжкого національного й духового його поневолення”. Це була діяльність паст. Ковалевича — ентузіяста євангельської й національної справи.

Згаданий вище “Заклик УЄО” та, у зв'язку з тим, дальша акція діячів Руху увінчалася поважним успіхом. 21-22 червня 1938 року в Українській Євангельській Церкві в Торонті, Онт., відбувся Собор УЄО. У ньому взяли участь делегати УЄГромад Канади й Америки. На Собор прибули такі проповідники: А. Куман, Л. Стандрет, М. Фесенко, Д-р Р. Г. Кацунов, П. Крат, І. Р.-Ковалевич. А. Куман відкрив наради, після чого вибрано президію: П. Крат — голова, І. Р.-Ковалевич — секретар. До головніших справ програми Собору належали такі справи: 1. Завдання УЄО в Євангельському

Русі; скріплення й поширення Руху, його умасовлення між нашим народом, а особливо між молодим поколінням. 2. Потреба присвятити більше уваги й часу для систематичного релігійного виховання дітей і молоді та навчання її українознавства. 3. Потреба підтримувати постійний і тісний контакт з УЄРРухом у Рідному Краю та допомогти йому всілякими можливими способами. 4. І нарешті потреба закінчити й видати новий співаник і требник для вжитку українських евангеліків, що живуть по обох сторонах океану.

Голова УЄО А. Куман подав річний огляд діяльності та здобутків УЄО, а зокрема допомоги місійній акції в Західній Україні. У США число проповідників побільшилося, бо І. Яцентій, родом з Чернева, пов. Рогатин, закінчив богословську науку в Блумфільдській Семінарії та рукоположений на євангельського проповідника в Пасейку, Н.Дж. Звіти склали також і інші члени Управи УЄО, а зокрема організатор УЄО — І. Р.-Ковалевич, який зазначив, що минулого року був на 3'їзді УЄО в Горліц, Саск., і виконав усі доручення, дані йому на Соборі УЄО в Ньюарку. При тій нагоді він об'їхав власним коштом багато євангельських Громад. Під час дискусії над звітами І. Р.-Ковалевич говорив, що нашій молоді треба не тільки говорити про високі ідеали, а треба заохочувати її й причувати до активної участі, як у церковному, так і громадському житті. Він казав, що нашій молоді треба вказувати, що як євангельська, так і кожна інша добра справа, потребує завзяття, чину й жертвености. Д-р Кацунов, сам болгарин, радив привчати нашу молодь, щоб вона не встидалася українського походження, була горда з усього того доброго, що має наш нарід, та позбулася думки про свою національну меншеартість. Проп. І. Р.-Ковалевич запропонував конспект книжчи, якої наголовок мав би бути: "Євангельський Альманах", або "Взнеслі моменти в УЄРусі", і запропонував опублікувати це з нагоди 40-літнього ювілею УЄРуху серед українців у Північній Америці. Це мав би бути історичний нарис. Матеріяли мають виготовити проповідники й ті, що брали жваву участь у тому Русі. Собор доручив провадити далі працю над співаником, требником і альманахом Комісії, яка складається з таких осіб: Л. Стандрет — голова, М. Фесенко — секретар, І. Р.-Ковалевич — скарбник, Д-р Р. Г. Кацунов, А. Куман і М. П. Березинський — члени. До нової Управи УЄО ввійшли: Л. Стандрет — голова, І. Григораш — заступник голови, І. Р.-Ковалевич — секретар, Р. Г. Кацунов — скарбник і А. Куман — організатор. Собор ухвалив такі резолюції:

"1. Заявляємо, що найвища мета УЄРуху причинитися до відродження українського народу в дусі Христової Євангелії, щоб таким чином рушити наш нарід на вищий рівень духовно-релігійного життя.

2. Заявляємо, що УЄО єдина загально українсько-євангельська організація, в якій українські євангеліки можуть і повинні

спільно працювати для поширення Христової Євангелії серед нашого народу в Канаді та США і підтримувати УЄРРух в Україні. Тому вважаємо за обов'язок свідомого укр. євангелика стояти в рядах УЄО та бути його діяльним та корисним членом.

3. Закликаємо всі УЄГромади в США й Канаді популяризувати між своїми членами, прихильниками та українцями взагалі справу УЄРРуху в Україні та заохочувати наш євангельський загал підтримувати цей багатонадійний Рух.

4. Визнаємо, що правдиве християнство тільки те, що базується на Св. Письмі та що, поступаючи в справах віри в цілім нашій житті згідно з навчанням Св. Письма, можемо дати своєму народові правдиві плоди християнської віри.

5. Стверджуємо, що головна причина морального й духовного занепаду нашого народу та, що українські історичні Церкви відійшли від засад Христової Євангелії і заступили їх своїми навчаннями та установами.

6. Звертаємо увагу всіх українських євангеликів, що конче треба дотримуватися Дня Господнього, цебто неділі, що його призначив Бог для відпочинку й духовного збудування, і закликаємо поборювати в нашому народі все те, що зрушує святість того дня.

7. Закликаємо українських євангельських батьків подбати, щоб їхні діти вчилися української мови, пісні, музики та українознавства — історії, географії та літератури.

8. Закликаємо українських євангеликів брати участь у всіх громадських справах, які ведуть до об'єднання українського народу, а також закликаємо чинно підтримувати все те, що має на меті допомогти українському народові на його рідних землях у його боротьбі за національно-політичне визволення, і в цій справі співпрацювати з українцями інших релігійних переконань.

9. Закликаємо всіх українських євангеликів пам'ятати, що успішність нашої євангельської праці, як і взагалі церковного та громадського й особистого життя полягає в нашій щирій відданості і вірності Господеві нашому Ісусові Христові.

10. Закликаємо всіх українських євангеликів молитися за відродження України духом Святої Євангелії та допомагати морально й матеріально УЄРЦеркві на Західних Українських Землях, і підтримувати передплатами та пресовим фондом її орган "Віру і Науку".

Підписав писар Собору: І. Р.-Ковалевич.

Звідомлення із Собору було подане в "К.Р." з 22 липня, 5 і 19 серпня 1938 р.

Звідомлення показує, що учасники Собору в 1938 р. старалися найперше повернути стан з попередніх років та пожвавити УЄО, як авангард цілого Руху.

Кінець 1938 і початок 1939 р. почали віщувати недалеку воєнну завірюху світового розміру, а на самому початку вересня 1939

року гітлерівська Німеччина заатакувала Польщу, розпочавши тим Другу Світову Війну. Окупація Західньої України советськими дивізіями припинила зразу діяльність Руху. З приходом другого окупанта — німців — члени Руху почувалися настільки вільніше, що принаймні можна було відбувати Богослуження, а з поворотом советської армії до Західньої України вся діяльність Руху була знову припинена. З приходом цієї війни змаліли також можливості церковної діяльності і на північно-американському континенті. Приступлення Англії до війни не могло не відбитися й на життя її домінії, Канади. Зокрема воєнні дії цієї війни відбилися на загальносвітовій економіці. Тим разом Канаді довелося активніше ввійти в світовий конфлікт, як то було за Першої Світової Війни. В цих умовах церковна й місійна діяльність зменшилася, натрапивши також і на різні інші труднощі.

На українському ґрунті зайшли також надзвичайно приголомшливі події. Розвиток тодішніх подій на короткий час перед Другою Світовою Війною почав, як тоді здавалося, іти по лінії політично-державних надій українського народу. Виринала справа Карпатської України та скріплювалися надії на спрямування німецького походу на Схід, що могло довести до заломання політично-мілітарної сили тодішніх головних окупантів України — Польщі й червоної Москви та до можливостей здійснення ідеї української державности. Тими надіями жили українці як на Рідних Землях, так і на еміграції, головню на північно-американському континенті, де скупчилося найбільше число українських поселенців. Усі, в кого билося правдиве українське серце, чекали на розвиток політичних, а згодом і воєнних подій. Українці були захоплені привидом кращої долі свого народу. Щойно безглузда й злочинна політика брунатної Німеччини отверезили українців, і розбудили в них свідомість бруталної дійсности. Місце палких надій зайняла безнадійність становища України, знову окупуваної поступово советським військом. Збірний самозаховавчий інстинкт примушував зосередитися найперше над тим, як зберегти zagrożену з усіх фронтів біологічну основу скривавленого народу. Щойно з бігом часу й разом із процесом поступової стабілізації життєвих відносин українська людина почала діяти далі в напрямі творення нових духових вартостей на руїнах національного життя, находячи потіху в ділянці релігійного життя. Національно свідомі кола української еміграції переживали духово разом з народом на Рідних Землях його долю. В умовах підсоветської дійсности будьяка евангелізаційна акція УЄО була неможлива. В “К.Р.” з 27 жовтня 1939 р., стор. 4, маємо статтю проп. В. Кузіва: “Місія в Краю”. У ній знаходимо перші теоретичні міркування провідного діяча Руху про першу окупацію Західньої України московськими большевиками у вересні 1939 р. й її послідовні висновки й наслідки для Руху. Якраз перед самою війною В. Кузів брав участь у засіданні “Українського Комітету” в

Женеві 26 серпня 1939 р., і воєнні події у вересні не дали йому змоги вернутися до Галичини. Залишився йому тільки примусовий поворот до Америки. Повернення советської окупації 1945 р. припечатало безнадійність існування активної діяльності УЄРРуху в Україні.

З важливіших моментів Руху в США й Канаді в роках 1939–1945 належить згадати про 35-літній Ювілей “К. Ранку”. На сторінках того часопису (26 квітня 1940 р.) присвячено багато місця цьому ювілеєві, у зв’язку з яким поміщено низку статей та світлин деяких діячів Руху та церковно-культурного життя окремих євангельських Громад. Як відомо, “Ранок” почав виходити 1905 року, а згодом змінено його назву на “Канадійський Ранок”. Та в тому самому ювілейному році “К. Ранку” сталася дуже сумна подія — 25 серпня 1940 року помер Д-р Олександр Дж. Гонтер, співредактор*) “К. Ранку” й суперінтендент шпиталю в Тюлон, Ман., що носив його ім’я. Побіч своєї професійної та релігійно-громадської діяльності покійний все цікавився українськими справами і був вірним приятелем українців. У “К.Р.” з 30 серпня 1940 р. поміщено на першій сторінці його некролог. А в черговому числі з 13 вересня 1940 р., стор. 3–4, поміщено широку статтю про діяльність і заслуги покійного Д-ра Гонтера. Невдовзі після того появилось в “К.Р.” з 11 жовтня 1940 р., стор. 3, повідомлення, що на місце померлого Д-ра А. Дж. Гонтера призначено на якийсь час співредактором Д-ра Дж. А. Кормі, суперінтендента Домашніх Місій Злученої Церкви в Манітобі. У тому самому повідомленні подано світлину нового співредактора “К. Ранку”. Головним редактором був паст. М. П. Березинський.

15 лютого 1942 р. Українська Пресвітерська Церква в Ошаві присвятила для євангельської праці свій новий церковний будинок. На вечірньому Богослуженні промовляв проп. Л. Стандрет з Нью-арку, який давніше працював довгі роки при Євангельській Громаді в Ошаві. Проп. І. Р.-Ковалевич, пастор Української Злученої Церкви в Торонті, і проп. М. Фесенко, пастор Української Пресвітерської Церкви в Торонті, привітали Громаду в Ошаві з нагоди згаданого свята від своїх Громад. Пастором Євангельської Громади в Ошаві був тоді проп. І. Яцентій, дуже віддана людина української євангельській і загально-національній справі (“К.Р.”, 13 березня 1942 р., стор. 1)**).

---

*) Головним редактором був українець — М. Карабут, який народився 1899 р. в Харкові. Середню освіту здобув там же, а вищу в Українській Господарській Академії в Подебрадах 1927 р. Був інженером-агрономом. До Канади приїхав 1927 р. і першого літа працював на фармах у Саскачевані, а від 1928 р. працював в К. Ранку”. (“К.Р.”, ч. 444 з 1940 р., стор. 12).

**) Більше про історію Укр. Пресв. Церкви в Ошаві можна довідатися із споминів Ст. Салмерса, поміщених в “С.Р.” п. 3. “З моїх піонерських споминів” від числа 1032 з 1969 р. до числа 1080 з 1973 р.

У “К.Р.” з 5 червня 1942 р., стор. 3, маємо також повідомлення про посвячення нової української пресвітерської церкви в Торонті. Тут подаю уривки з нього: :— “У неділю, 26 квітня, відбулося посвячення укр. пресв. церкви в Торонті... На вечірнім Богослуженні промовляв проп. П. Крат, що в захоплюючій промові закликав братів до більшої праці, і вказав на потребу українських євангеліків узяти на себе всю відповідальність за працю серед нашого народу.

Проп. І. Р.-Ковалевич привітав Громаду від Укр. Злученої Церкви на Ройс Аве. і підкреслив, що УЄРух зможе піднести й визволити наш нарід з його неволі.

Проп. І. Яцентій з Ошави вказав на досягнення УЄРуху за минулий час. Завдання Євангельського Руху, сказав він, не збирати людей до Церкви всіма засобами, бо такі члени покинуть наші Громади так скоро, як ви перестанете їх тішити і їм годити. Мета й завдання Руху проповідувати Христа Розп'ятого і таким чином нести народові визволення з неволі гріха й смерті”. Подані тут думки проп. Яцентія були й залишаться назавжди актуальними при кожній євангельській акції.

*

Тут було згадано про присвячення церковного будинку Укр. Прес. Церкви в Торонті, тому й буде доречно згадати тут і про пастора тієї Церкви — **Михайла Фесенка**.

Паст. М. Фесенко народився в Краснодарську в Туркестані 1-го грудня 1900 р. Учився в Кубанському Політехнічному Інституті в Краснодарі, а пізніше в Укр. Господарській Академії в Подєбрадах у Чехії. Під час революції в Росії був при війську Кубанських Козаків. Приїхавши до Америки в 1925 році, вчився в Блумфільдській Семінарії, а закінчив свою богословську науку в Богословській Семінарії при Принстонському Університеті. Рукоположений 1929 р. 1933 року одружився з Юлією Майстрович.

Працював пастором в Укр. Пресв. Церкві в Торонті, яка була зліквідована в кінці 1975 року. Допомагав в обороні прав українських скитальців і новоприбулим імігрантам до Канади. Допомагав у виданні “Укр. Єв.-Реф. Требника”, “Збірки Проповідей” і співаника “Книга Хвали”. Він засновник і редактор журналу “Євангельська Правда”. Одну каденцію був модератором Пресвітерії Західного Торонта. Бував головою, секретарем і контролером УЄО. Останньо надає в Україну чвертьгодинну тижневу євангельську радіопередачу. Має дві дочки Елеонору і Роду. Дружина паст. М. Фесенка, дияконіса, завжди брала участь у церковній праці свого чоловіка. (І. Пасічник: “Укр. Відділ при Теоло-

гнічній Семінарії в Блумфільді”, Ремсей, Н.Дж., 1974 р., стор. 99-101 і “Ukrainians in North America,” Champaign, Ill., 1975, стор. 77).

**

Року 1943 відізвилися різні голоси про потребу скликати все-євангельський український Конгрес. У тій справі появилася, між іншим, в “К.Р.” (12 березня 1943 р., стор. 1, 3 і 8) дуже змістовна стаття проп. М. Фесенка про потребу скликати “Конгрес українських євангеліків усіх віровизнань”. Автор закінчує свою статтю словами: “Конгрес буде український, це значить, що на нього будуть запрошені як повноправні делегати тільки українці, які безумовно визнають суверенність українського народу на своїх землях і його державні прагнення”.

На здійснення таких плянів не довелося довго чекати. 6-7 червня 1943 року відбувся Собор УЄЦерков Канади й США в українській баптистській церкві в Торонті. В “К.Р.” з 18 червня 1943 р., стор. 3, 5, 6 і 8 надруковано протокол п.н. “Протокол Собору УЄЦерков у Канаді й США”. Згідно з ним у тому Соборі взяли участь не тільки представники всіх українських віровизнань, але й усіх українських земель. Тому Собор був не тільки все-євангельським, але й усе-українським. На голову Собору обрано проп. Івана Шакотька, а на секретарів — проп. П. Кіндрата й проп. М. Фесенка. На тому Соборі порушено справу видання Св. Письма українською мовою та євангельського Співаника. Далі йшла справа місійної праці серед українських поселенців у Канаді й США, виховання євангельської молоді в євангельсько-українському дусі, євангельської преси й співпраці між окремими українськими євангельськими віровизнаннями. Собор одногосно вибрав до складу Виконавчого Комітету таких осіб: Проп. П. Кіндрат — голова (Баптистська Церква), проп. І. Р.-Ковалевич — заступник голови (Злучена Церкви), проп. Л. Стандрет — заступник голови (Пресвітерська Церква в США), проп. І. Шакотько — скарбник (“Баптистська Церква), проп. М. Фесенко — писар (Пресвітерська Церква Канади).

У резолюції Собору говориться, між іншим: “Український Все-Євангельський Собор цілком солідаризується із засадами Комітету Українців Канади щодо виконання громадянських обов’язків українців у Канаді в теперішній боротьбі Британської Імперії за свободу та демократію. Собор приєднується до голосу Конгресу в його домаганнях, щоб по перемозі в цій війні Союзних Держав Український Нарід в Європі здобув повну суверенність в його етнографічних межах згідно із засадами Атлантийського Чартеру”. Треба вважати, що те, про що говориться в цій резолюції, було головною причиною скликання повищого Собору.

Зразу по закінченні Другої Світової Війни постала справа дальшого майбутнього багатьох українців, які з політичних мотивів не бажали вертатися з Німеччини під советську окупацію. Їм загрожувала примусова репатріяція, а в слід за тим фізичне винищення червоною Москвою. В обороні загрожених на німецькому терені українців стала українська еміграція Канади й США, а в тому й члени та прихильники УЄРРуху на північно-американському континенті. В “К.Р.” із 7 вересня 1945 р., стор. 4, пишеться, що “Собор Українських Євангельських Церков подав прохання до Канадського й Американського Урядів у справі репатріяції політичних емігрантів з українських земель. Собор обстоював їхнє право на перебування в різних країнах Європи, та просив зупинити примусову депортацію втікачів”. УЄО докладало всіх можливих заходів, щоб допомогти загроженим примусовою репатріяцією новим українським емігрантам вирватися з таборів для переміщених осіб у Німеччині та переїхати здебільшого до Канади й США. У “К.Р.” з 1 листопада 1946 р., стор. 1, надруковано багатомовну вістку: “Суперінтендент В. Кузів виїхав до Європи”. В ній пишеться: “Заходи УЄО дійшли того, що Світова Церковна Рада вислала до Європи своїм відпоручником на Німеччину Суперінтендента УЄРЦеркви на Україні — В. Кузіва. В Європі він має завдання організувати в Церкву розсіяних на скитальщині наших пастирів та вірних, а також взагалі допомагати українським скитальцям заступництвом, порадами, матеріяльно та висиланням їх до Америки”.

У даному випадку треба підкреслити, що паст. В. Кузів помагав усім українцям без різниці віровизнання. Він відвідував у Німеччині табори, де проживали українці, заступався за них головню перед американськими чинниками та старався захищати їх перед маревом примусової депортації “на рідину”. Поруч із тим члени УЄРуху в Канаді й Америці збирали гроші, щоб допомагати нашим скитальцям та організувати акцію переселювання українців з Німеччини до Канади й США. Діяльність УЄРРуху в Канаді і США в перших роках по закінченні Другої Світової Війни відбувалася у великій мірі допомогою акцією на користь нової української еміграції, яка перебувала по переселених таборах у Німеччині та чекала на можливості переїхати за океан.

За кілька років назбиралося досить різних справ, які вимагали полагодження. Тут і там було чути голоси від активних членів і діячів Руху про потребу відбути Собор. У “К.Р.” з 17 травня 1946 року, стор. 8, появилася заклику “До УЄГромад Канади й США”: Його підписав Комітет Скликання Собору М. Козак, Л. Стандрет, І. Яцентій. В цьому заклику повідомлялося євангельські Громади, що від 29 травня до 2 червня 1946 року відбудеться в Ошаві Собор Представників УЄЦерков Канади й США. У заклику подається ось такі важливі справи програми Собору: 1. Допомога еван-

геликам скитальцям в Європі. 2. Пожвавлення евангельської місії-ної праці в Канаді й США. 3. Справа евангельської преси й літе-ратури. 4. Запрошення безділних проповідників до місіїної праці. 5. Підготовування нових кандидатів на проповідників. 6. Справа влаштування власної евангельської друкарні. 7. Спровадження до Канади й США місіонерів-проповідників і студентів-богословів, що перебували на скитальщині. 8. Становище й ставлення Руху до інших українських організацій і установ у Канаді й США. Заклик стверджує, що найважливіше завдання Руху евангелізація україн-ського народу.

У “К.Р.” (26 липня 1946 р., стор. 1) подано коротку вістку про відбуття Собору УЄО в Ошаві від 29-31 травня 1946 року, на якому вибрано Управу в складі: голова — проп. В. Кузів, заст. го-лови — проп. Л. Бучак, перший секретар — проп. П. Крат, дру-гий секретар — проп. І. Р.-Ковалевич. Радні брати: Й. Семенюк, С. Салмерс, М. Козак і М. Савицький. Звіт із Собору надруковано в “К.Р.” з 2 серпня 1946 року і дальших числах. Зі звіту довідує-мося, що до головних справ програми Собору належала справа перевидання Біблії П. Куліша, справоздання проп. Л. Бучака про становище УЄРуху в умовах підсоветської дійсности та справа допомоги нашим скитальцям, найперше евангеликам, а тоді по можливості всім українцям.

Характеристичною цією церковного й національного життя УЄРуху в Канаді й США було, між іншим, те, що його Собори й З'їзди були тими головними духовними вогнищами, довкола яких скупчувалися важливіші задуми й головна акція діячів Руху. Після цього делегати роз'їжджалися і декотрі з них поринали зразу в життя й атмосферу своїх місцевих церковних Громад і їхніх по-треб, не маючи часу, або спромоги, доглядати як слід справу здій-снення ухвалених на Соборах і З'їздах постанов.

У “К.Р.” з 29 листопада 1946 року, стор. 1-2, маємо заклик — “Слово до Українських Євангельських Християн Реформованого Віровизнання в Канаді та США від Головної Управи УЄО”. У тому заклику подається найголовніші етапи розвитку українського ре-формованого евангелізму в Північній Америці й у Західній Укра-їні. Далі стверджується, що окупація Західньої України больше-виками зупинила той Рух. Далі повідомляється, що “Український Євангельський Допомоговий Комітет” з осідком у Ньюарку, як скла-дова частина УЄО, вже зібрав більшу суму грошей та матеріялів на допомогу скитальцям, головно реформованого віровизнання. Тепер заходами УЄО до Європи виїхав паст. В. Кузів, щоб нести нашим скитальцям допомогу та відновити між ними нашу Рефор-мовану Церкву”.

Щодо діяльности УЄО за останні роки, у згаданому заклику пишеться: “У Канаді та США за останніх десять літ, а особливо за час Другої Світової Війни, УЄО не може похвалитися великими

здобутками. Але тому застоєві прийшов кінець, коли на домагання наших чільніших братів, Об'єднання відбуло свій З'їзд в Ошаві від 29 травня до 2 червня 1946 року. Там ухвалено звернутися із закликом до всіх укр. пасторів та членів відновити свою приналежність до УЄО. Крім того, взявши під увагу, що, як показує канадська державна статистика, у цій нашій Домінії 25 000 українців подали свою церковну приналежність, як протестанти. З'їзд ухвалив звернутися до них із закликом, щоб і вони стали членами нашого Об'єднання без різниці, чи вони належать до котрої-небудь церковної організації, чи ні... Отож, дорогі Брати та Сестри, Українські Євангелики в Канаді та США, до Вас звернене Слово: Обізвітьесь! Відновіть своє членство, або прилучіться до нас, як нові члени. Господь кличе нас на велике діло! На діло рятувати душі українського народу тут і в Європі! На діло просвіти наших людей Словом Божим! На діло рятувати наших скитальців по чужинах! На діло визволити нашу Неньку-Україну! На діло рятувати наших людей, загнаних на каторгу в північні азійські пустелі! З нами Євангелія Христова, — нею переможемо! Слава Україні!"

Цей заклик підписали: Л. Бучак — голова, М. Козак — скарбник, П. Крат та І. Р.-Ковалевич — писарі. Підпису В. Кузіва не було, бо він виїхав був до Європи. У зв'язку з тим появилася у "К.Р." з 1 листопада 1946 року, стор. 1, підписана ним "Заява": "Тому, що я виїжджаю при кінці жовтня до Європи на довший час у зв'язку з нашим Євангельським Рухом, я змушений цим самим зректись уряду Голови УЄО, а також в Укр. Єв. Допомоговому Комітеті". Його заступив паст. Л. Бучак. Цей заклик — то документ свого часу, тобто більш-менш границя між давнішими фазами розвитку УЄРуху, що їх замикає остаточно Друга Світова Війна, та новітнім періодом, уже після цієї війни.

Під кінець сорокових років почали приїжджати з Європи до Північної Америки деякі українські євангелики, а в тому й визначніші євангельські діячі. Вернувся тоді із советської тюрми до Канади в 1946 року паст. Лев Бучак, який жив кільканадцять років у Західній Україні, головно у Львові, провадячи євангелізаційну акцію серед нашого народу. Приїхавши до Канади, паст. Бучак причинився в короткому часі до організації Укр. Пресв. Громади в Гамільтоні, Онт. ("К.Р.", 25 липня 1947 р., стор. 2).

*

Про особливо заслужену, цікаву й поважну особу **паст. Лева Бучака** можна більше довідатися з некрологу, поміщеного в "Єв. Ранку", ч. 965 з 1963 р. Народився він 2 квітня 1890 р. в селі Чагарях Грицовецьких, Збаразького повіту, в Галичині. Прибув до Америки 1909 року. Спочатку працював на фабриці. Згодом вступив на богословській відділ до Блумфільдської Колегії, а закінчив

свою науку в Західній Богословській Семінарії в Пітсбургу 1921 р. Від 1926 року працював зі своєю дружиною в УЄРЦеркві в Західній Україні. Вернувся до Америки 1946 року після 7-місячного ув'язнення в советах у Львові, з якого він, можна сказати, врятувався чудом. Того самого року він розпочав єв.-реф. працю в Гамільтоні, Ont., і навіть там побудував церковний будинок. Помер 27 липня 1963 р. На жаль, коли наступник покійного — паст. В. Кучер — був перенесений із Гамільтону до Ошави, Ont., провід Пресвітерської Церкви в Канаді припинив українську реформовану працю в Гамільтоні, а церковний будинок продав на нецерковні потреби.

Не менше заслужена й шанована була дружина паст. Л. Бучака — Марія, з дому Корецьких, яка була дияконісою. Народилася 9 серпня 1892 року в м. Миколаєві над Дністром. Вона померла 18-го вересня 1970 р. в Гамільтоні. Вони обоє поховані на Вудланд цвинтарі в Гамільтоні біля своєї єдиної дочки Дарії, яка померла в молодих роках. Про покійну М. Бучакову докладніше пишеться в “Єв. Ранку”, ч. 1051-1053 з 1970 року, стор. 12. У своєму посмертному заповіті дияконка М. Бучак записала 2 000 доларів на працю УЄО. Їхнє життя й праця були надзвичайні, сповнені героїчною посвятою і ревністю в службі Богові та своїм ближнім.

Про паст. Л. Бучака Президія Відділу Комітету Українців Канади в Гамільтоні до його дружини написала: “Зо смертю Вашого мужа українське громадянство втратило одного з кращих синів свого народу”. (“Є.Р.”, ч. 969, стор. 16 із 1964 року).

**
*

У “К.Р.” з 25 липня 1947 р., стор. 1, є повідомлення про приїзд до США паст. Володимира Боровського з дружиною й трьома дітьми, який поселився в Детройті, Міш., де проживав його швагер В. Бура, український баптистський проповідник.

22-25 серпня 1947 р. відбувся в Торонті, Ont., Собор УЄО. Головою Собору був проп. І. Бодруг, його заступником — проп. І. Р.-Ковалевич, а секретарями — проповідники Л. Стандрет та П. Крат. Собор радив над змінами в статуті УЄО, над поширенням діяльності УЄО, над справою допомоги для скитальців і їхнього переселення. Обрано нову Управу в складі: голова — І. Яцентій, перший заступник — І. Р.-Ковалевич, він також організатор на Західню Канаду; другий заступник — С. Салмерс, третій заст. на США — Д. Галенда, головний писар — Л. Бучак, його заступник — Д. Червінський, закордонний писар — В. Боровський, скарбник — М. Козак, його заступник — М. Савицький, головний організатор — П. Крат, організатор на США — Л. Стандрет. Крім того вибрано радних з різних місцевостей.

З вищеподаних членів Головної Управи УЄО Собор призначив 7 осіб до Виконавчого Відділу Головної Управи УЄО: І. Яцентія,

С. Салмерса, Л. Бучака, Д. Червінського, М. Козака, М. Савицького та П. Крата. Тим разом, як ніколи перед тим, Головна Управа складалася з багатьох членів. Можливо для того, щоб втягнути до активної праці, для оживлення Руху, більший гурт людей. Ухвалено резолюції в справі прискіпшення допущення до Канади скитальців, охорони Канади перед п'яти-колонниками та закордонним шпигунством, щоб Об'єднанні Нації вглянули у війну між Українською Повстанчою Армією та СРСР та своїм авторитетом припинили те кровопролиття. Зокрема ухвалено подати звернення до "Всесвітнього Християнства, щоб прокинулось та подало свій голос проти нелюдських вчинків радянського уряду та оголосило день молитви за мучеників в СРСР..."

До більш помітних подій за того часу належить зміна редактора "К.Р.". Новим редактором став паст. І. Р.-Ковалевич ("К.Р.", 3 і 17 жовтня 1947 р.). А 9-го листопада 1948 року повернув з Європи В. Кузів ("К.Р.", 26 листопада 1948 р., стор. 1), закінчивши свою місію, як представник Світової Ради Церков у Женеві. З приїздом В. Кузіва була пов'язана справа скликання чергового Собору УЄО, запланованого на час 3-6 грудня 1948 р., в українській пресвітерській церкві в Ошаві. У зв'язку з тим появилась в "К.Р." з 12 листопада 1948 р., стор. 3, "Відозва в справі Собору УЄО". У ній, між іншим, говориться: —

"Цей Собор мав відбутися ще в червні, одначе з важливих причин його відрочено до грудня. Одна з причин та, що наприкінці листопада сподіваємося повороту паст. В. Кузіва з Європи, де він працював серед українських скитальців. Тим хотіли ми вможливити йому взяти участь у нарадах Собору та поділитися з учасниками Собору своїми враженнями й відомостями з праці. Також очікували приїзду декого із старокраєвих братів проповідників. Трьох із них — проп. Д-р Михайло Яремко, студент А. Заборовець і письменник М. Подворняк (баптист) — щойно приїхали й будуть на Соборі".

У "К.Р." з 24 грудня 1948 року, стор. 3, маємо доволі коротке звітлення з відбухтих нарад Собору. Подано тільки звіт В. Кузіва та звіти паст. М. Яремка й А. Заборовця, які пережили передвоєнний і воєнний жах на Рідних Землях, а тоді й невеселий час на скитальщині. На Соборі вибрано нову Управу УЄО в такому складі: В. Кузів — почесний голова, Л. Стандрет — голова, В. Боровський — заступник голови, І. Яцентій — протокольний секретар, Микола Николишин — фін. секретар, С. Салмерт — скарбник. Організатори: Л. Бучак — на Східню Канаду, Д-р Є. Юстас — на Західню Канаду, В. Боровський — на США. Контрольна Комісія: Д. Червінський, Павло Сич, сестра М. Котик. Редакційний Комітет: "Євангельської Правди" й "Віри й Науки" — А. Заборовець, Л. Стандрет, В. Боровський і І. Яцентій. Адміністратор видавництва М. Фесенко.

З багатьох постанов цитуємо тільки дванадцяту резолюцію: “Вітаємо вияв щирого проступання майже всієї української політичної еміграції в Європі до об’єднання, а конкретний вислід цього — Українську Національну Раду з її Виконавчим Органом. Такий вислід вважаємо за реальний підхід у боротьбі за українську державність, а з огляду на умови, в яких Українському Народові на рідних землях доводиться тепер жити й боротися, УНРада становитиме політичний речник Українського Народу. Закликаємо українських евангеліків допомогти в творенні Національного Фонду, потрібного на працю вищезгаданого Виконавчого Органу”. Тією резолюцією українські евангеліки з-під стягу УЄО виявили себе як національно свідомий і політично вироблений елемент (“К. Ранок”, 15 березня 1949 р., стор. 2).

Треба визнати, що із сторінок “К. Ранку” завжди віяло духом патріотизму й національної свідомости, навіть ще з тих часів, коли вживано терміни — “русин” і “руський”! А після Першої, а вже тим більше після Другої Світової Війни скріпилося й політичне вироблення в рядах членства Руху, а найперше в його провідних діячів.

Свіжий приплив української крові з Європи — зі скитальчих таборів, — скріпив чисельно й духово нашу заокеанську еміграцію, а в тому й наш УЄРух. Зразу з приїздом до Північної Америки проп. В. Боровського почали появлятися його статті в “К. Ранку”, а він сам зразу включився в передові ряди діячів Руху. Більш-менш те саме стосується й до інших наших евангельських діячів з Європи. Українська людина європейського формату доповнила церковно-громадський актив нашої еміграції взагалі, а в тому й УЄРуху. У зв’язку з тим не зайво буде подати до відома “Оповідку”, поміщену в “К.Р.” з 8 серпня 1947 р., стор. 1: — “Щойно прибув з Європи до Америки В. Боровський. Він просить усіх тих братів та сестер у Північній Америці, що мають колишні, ще з України українські евангельські видання, як: “Віра і Наука”, “Українська Реформація”, “Сіач”, “Стяг” і “Новий Світ” — повідомити його та подати йому, які саме числа і з яких років маєте...” Отже, проп. В. Боровський зразу по своєму приїзді сюди почав думати про створення архівного фонду УЄРРуху на нових місцях поселення. Це мало б бути пам’ятником проробленої праці перших піонерів і дальших діячів УЄРРуху, як на Рідних Землях, так і на нових місцях поселення. Дослідник, який тепер пише історію того Руху, не може промовчати того факту. Очевидно, УЄРРух у Північній Америці видав із себе таких провідних своїх діячів, як: І. Бодруг, В. Кузів, З. Бичинський, В. Купчинський, А. Максимчук, П. Крат, І. Р.-Ковалевич, І. Яцентій, Л. Бучак та багато інших, які залишили незатерті сліди в історії того Руху. Новоприбулі діячі з Рідних Земель після Другої Світової Війни прийшли на протоптані вже стежки. Ті стежки покриті потом важких зусиль та

осяяні ідеалізмом і жертвеністю духовних каменярів, які лупали українську скелю темноти й забобонів та промощували шлях майбутнім поколінням українського євангельського християнства до релігійного поступу як на еміграції, так і на Рідних Землях.

Свіжий доплив реформаційних діячів доповнив і збагатив ряди того Руху та спричинився до його зміцнення. Це стало важливою подією, бо в наслідок неблаганих біологічних законів піонери й старші діячі почали відходити у вічність. 10 липня 1947 р. помер проповідник Зенон О. Бичинський на 67-ому році життя. Того самого року відійшов також проп. Єфрем Періг ("К.Р.", 22 серпня 1947 р., стор. 2). 6 березня 1948 р. помер проп. Злученої Церкви Канади — М. П. Березинський ("К.Р.", 19 березня 1948 р., стор. 2). 22 жовтня 1949 р. помер проп. Гавриїл Тимчук ("К.Р.", 1 листопада 1949 р., стор. 5).

*

Тут буде добре згадати дещо про померлих пасторів З. Бичинського і М. П. Березинського.

Паст. Зенон Бичинський народився в с. Урмані, пов. Бережани, в Галичині 8 грудня 1880 р. В Бережанах він скінчив гімназію і кілька років учився на філософічному факультеті Львівського Університету. До Америки приїхав 1904 р. Тут він якийсь час працював у редакції часопису "Свобода".

Згодом пішов на богословську науку. Учився в Пресвітерській Семінарії в Пітсбургу, а потім у Манітобській Колегії у Вінніпегу, де він і був рукоположений на пастора. Поза церковною працею він якийсь час був редактором українського євангельського часопису "Союз" у Пітсбургу, а згодом "Канадійського Фармера" і "Канадійського Ранку".

Він написав кілька книжок: "Іван Гус", "Мартин Лютер", "Історія Пророків", "Історія й суть протестантизму", "Історія Канади" з передмовою канадського міністра Ч. В. Гордона та переклав з англійської на українську мову книжку "Бен Гур". При його співпраці Українське Євангельське Видавниче Товариство в Канаді видало збірку брошурок на релігійно-освітні теми. Їхніми авторами були П. Боднар, Йосиф Візнюк, І. Р.-Ковалевич, Терентій Ганночко (Україненко), Іван Кудринський (Григораш) та М. П. Березинський (Ясенівський).

Він і його дружина багато помогли Д-рові А. Дж. Гонтерові при його перекладі поетичних творів Т. Шевченка на англійську мову.

Паст. З. Бичинський залишив невидруковані свої оповідання з життя українських поселенців у Канаді "Ключ журавлів". Перед смертю він працював над своїми споминами, але доля їхня невідома.

Він працював кілька років на церковному полі в Канорщині, Канада.

У роках 1928-1930 працював в УЄРЦеркві в Галичині з осідком у Львові, де видавав місячник “Українська Реформація”.

Писав популярні оповідання з життя українських емігрантів. Їх можна б назбирати з один томик. Є також видана 1908 р. його п'єса “В Старім і Новім Краю”.

Він помістив низку оповідань з життя “штундистів” і духовобрів у Канаді в роках 1904-1911 у “Літературно-Науковому Вістнику”, що виходив у Львові. Він їх підписував псевдонімом “Анин” або “Ганин” від імени своєї дружини Анни.

Потрапивши в конфлікт із проводом Пресвітерської Церкви в Америці, як треба припускати, щодо мети й методи церковної праці в Західній Україні, він повернувся 1930 року, майже без засобів до життя, з Галичини до Америки. Він не був усунений цією Церквою з праці, але сам уступив і виступив із числа духовенства цієї Церкви. На цьому скінчилася його церковна праця.

В Америці він осівся в м. Анн Арбор, Мишиган, і працював у бібліотеці тамошнього славного університету, де його два сини й три дочки закінчили свою науку з відзначеннями, і всі мають тепер докторати.

Його дружина малярка й авторка англомовних оповідань; вона походила з закарпатського роду Курилів, а родилася в Лейтсвил, Пенсильванія, 1883 р. Вона належала до піонерок організації українського жіноцтва в Америці.

Паст. З. Бичинський помер 19-го червня 1947 р. і похований на цвинтарі Форест Гілс в Анн Арбор. (“К.Р.”, ч. 635 з 1947 року, стор. 2).

Инж. В. Яровенко, який мав нагоду ближче пізнати паст. З. Бичинського під час його перебування в роках 1928-1930 у Львові, так характеризує цього українського євангельського піонера й діяча, написавши про нього наступне:

“Як сьогодні, я бачу постать З. Бичинського... Чую спокійні слова, що просякають до глибин душі й творять незрозумілі речі зрозумілими. Слова, що наповнюють серце й розум ясним, світлим змістом, падають у тишу заслуханої залі, а мені здається, що це говорить тільки про мене. Слухаю, щоб нічого не пропустити, а на душі стає так радісно, що аж соромно сказати. Сльози самі напливають до очей. У цій хвилині мені дуже бажається щось доброго комусь сказати і зробити. Думка про добрість Бога і любов до людей розбудилась і заворушилась. Прийшли питання й відповіді на них... Хто ж таки є добра людина? Це той, що все своє життя робить добро. А хто ж це може робити? Хіба тільки люди Божі й вибрані Божі післанці...”

Проповідь, що її виголошував і практикував паст. Бичинський, була не про зло людей, яке ми кругом бачимо, але про милосердя

й доброту великого Бога, Який любить людей, любить оцей, людсь-ми забутий, обкрадений, поневолений, гноблений, український народ, і вона була цілющим ліком на хворі і зранені серця. Вона підносила людей знесилених розпукою й ярмом невдач, і зроджувала в них думки й шляхи до волі, до світла, до успішного, творчого, переможного й вічного життя...

Автор цих рядків обмежується тільки до виразу признання, подиву й пошани для того, що про нього не тільки свої, а часто й чужинці й не протестанти говорили й писали, як про людину кристалевого характеру, невтомної енергії й золотого серця". ("Є.Р.", ч. 951 з 1962 р., стор. 5).

Згаданий передніше конфлікт, в який був потрапив паст. З. Бичинський, постав через роздвоєння УЄРРуху в Західній Україні. Жертвою цієї ситуації впав паст. З. Бичинський, подібно до того, як колись через нього самого також тяжко потерпів у Канаді і паст. І. Бодруг. Про все це ще буде докладніше сказане в п'ятій частині цієї нашої праці.

Проп. Максим Попович Березинський народився 26 вересня 1878 р. в с. Ясенові, повіт Броди, в Галичині. У Бродях він закінчив гімназію, а у Львові університет. У 1906 р. він приїхав до Нью Йорку, а роком далі переїхав до Вінніпегу. Зустрівшись із церковно-реформаційним рухом паст. І. Бодруга, він вступив до богословського відділу Манітобської Колегії. Скінчивши в ній науку, він був рукоположений на проповідника. Працював 40 років на церковній ниві між своїм народом у Манітобі: в Гімлі, Стюарт Бурн, Вайта, Фишинг Рівер, Вaley Рівер, Давфин, Сифтон, Ленард, Інґліс, Росбурн, а також в Інсінгер, Саск., у Вегревил, Альберта, і Форт Віліям, Онт.

Його статті і розвідки часто друкувалися в "К.Р.", а останні 7 років свого життя він редагував "К. Ранок". Його заходами засновано "Укр. Єв. Видавниче Т-во в Канаді". Він також перекладав поважні твори англійських та інших учених на українську мову. Якихось 15 більших чи менших його брошур з'явилося друком. Він опрацював "Українсько-Англійський Словар" на 16.000 слів. Цей Словар, як і деякі інші його праці, виходили під прибраним прізвиськом "Ясенівський" — від назви місця його народження. Його Словар, як і його "Українсько-Англійський Листівник" видав Ф. Доячек, видавець "Канадійського Фармера" у Вінніпегу.

Помер паст. М. П. Березинський 6 березня 1948 р. Його поховано на Сейнт Джеймс цвинтарі у Вінніпегу. Його дружина Соломія походила з дому Лучковичів. Її брат Михайло Лучкович був першим послом українського роду в Канадському Парляменті в Оттаві. Сини й дочки Березинських звалися Богдан, Дмитро, Ярослав, Ярина і Галя. ("К.Р.", ч. 650 з 1948 р., стор. 2).

***

Ми маємо коротке повідомлення про Собор УЄО (“К.Р.”, 15 жовтня 1950 р., стор. 3) 30-го вересня й 1-го жовтня 1950 р. Відбувся він у приміщенні Укр. Пресв. Церкви в Гамільтоні, Онт., в якому брали участь представники УЄГромад з майже всіх більших осередків у США і Східній Канаді, як: Гартфорд, Пітсбург, Клівлянд, Детройт, Монреаль, Гамільтон, Торонто й Ошава. Не було представників із Ньюарку, Нью Йорку й Західньої Канади. З проповідників були присутні: Т. Галенда, Д. Галенда, Й. Валентійчук, В. Боровський, В. Ломей, Л. Бучак, Т. Ферлей, Д-р С. Сас, Л. Стандрет, М. Фесенко й І. Яцентій. На Соборі були репрезентовані чотири віровизнання: Пресвітерська Церква, Злучена Церква, незалежні євангеліки й лютерани. Головою Собору був паст. М. Фесенко, а секретарем — паст. В. Боровський. У рамцях Собору відбулося Богослуження, проповіді, спільний обід і концерт. До Головної Управи УЄО були вибрані: Л. Бучак — голова, В. Боровський — заступник, І. Яцентій — секретар, С. Салмерс — скарбник, М. Николишин — член. Контрольна Комісія — Д. Галенда, Й. Валентійчук і Л. Стандрет.

У порівнянні з попереднім Собором, про який ми щойно писали, черговий Собор, що відбувся 29 серпня до 1 вересня 1952 р. в Торонті в українській пресвітерській церкві під проводом паст. М. Фесенка та при участі делегатів і гостей, пройшов у діловій атмосфері. На ньому вибрано нову Головну Управу УЄО в складі: проп. М. Фесенко — голова, проп. Л. Стандрет — секретар, С. Салмерс — скарбник, проп. І. Р.-Ковалевич — заступник голови на Зах. Канаду, проп. В. Боровський — заст. голови на США. Присутній на Соборі проп. В. Кузів — голова Ревізійної Комісії для Перекладу Св. Письма, звітував про працю цієї Комісії. Проп. Л. Бучак реферував справу місійної й допомогової акції серед українських залишенців у Західній Європі. Проп. І. Р.-Ковалевич говорив про 50-літній ювілей УЄРРуху в Канаді й США та піддавав думку, щоб з нагоди того ювілею УЄО видало укр. єванг. Ювілейний Збірник.

Собор присвятив також увагу організаційним справам свого жіноцтва. Лідія Шульга виголосила доповідь на тему “Роля жіноцтва в місійній праці УЄЦеркви”. Після дискусії над доповіддю ухвалено створити Жіночий Ініціативний Комітет при УЄО. До нього ввійшли такі пані: Л. Шульга, М. Бучак, Ю. Фесенко, М. Яцента, П. Котик, А. Стандрет і О. Боровська. Останнього дня Собору паст. В. Кузів порушив справу про потребу укр. єванг. архіву та відповідного для того приміщення. Присутній на Соборі проф. І. Флоринський піддав думку, щоб це був не тільки архів, а “Історична Секція УЄО”. Запляновано примістити загальну Історичну Секцію УЄО при Українській Пресвітерській Церкві в Ірвінгтоні, Н.Дж., а паст. В. Кузів мав стати її директором. Паст. В. Боровський реферував справу укр. єванг. літератури. У звіті Собору пи-

шетсья, між іншим: — “Ухвалено, щоб УЄО подбало про те, щоб виготувати й видати історію УЄРуху в Канаді і США з тим, щоб окремі люди написали історії місцевих Громад і передали матеріял Головній Управі УЄО для остаточного опрацювання і видання”. Так пляновано ще 1952 року! Та до здійснення тієї справи прийшло тільки по 13 роках. Звіт Собору надруковано в “К.Р.” 1 і 15 листопада 1952 р.

Звіт наступного Собору УЄО, що відбувся 17-19 липня 1953 року в укр. пресвітерській церкві в Ошаві загально не дає нічого особливого. На увагу заслуговує тільки звіт паст. І. Р.-Ковалевича з діяльності на Заході Канади. Одним з його досягнень було те, що УЄО прийнято в члени КУК на четвертому його Конгресі, що відбувся 8-10 липня 1953 року у Вінніпегу. На Соборі ухвалено далі провадити заходи в справі приєднування до УЄО тих українських євангельських віровизнань, які перебувають іще поза організаційними рамцями УЄО, і з якими можна співпрацювати. Через відсутність на Соборі голови Ревізійної Комісії в справах перекладу Св. Письма, паст. В. Кузіва, цю справу залишено до дальшого Собору. Паст. В. Боровський поінформував учасників Собору про допомогуву акцію Методистської Церкви в США щодо переселювання наших людей до США та про матеріяльну допомогу новоприбулим на місцях. Про це подбав український методистський пастор Богдан Тарнавський. Собор узяв це до уваги та ухвалив написати лист з подякою від УЄО прововоді Методистської Церкви в США. Далі Собор ухвалив подати заклик в українській та англумовній пресі до євангеліків українського походження, які належать до чужих Церков, щоб цим зацікавити їх організованим українським євангелізмом. Останньою ухвалою Собору було те, що черговий Собор УЄО має відбутися у червні 1954 року у Вінніпегу. На пропозицію проп. І. Яцентія Головну Управу УЄО перевибрано в повному складі такою, як її було вибрано минулого року.

Подаємо тут деякі ухвалені на Соборі резолюції, які заслуговують на особливу увагу:

1. До Його Ексцеленції Пана Президента А. Лівіцького. Собор УЄО, що саме тепер відбувається в українській пресвітерській церкві в Ошаві, Канада, щиро вітає Вас. Ми молимося, щоб Бог дав Вам і членам Виконавчого Органу сили й успіху у Вашій праці і боротьбі за Самостійну Соборну Українську Державу.

2. До Високодостойного Пана І. П. Багряного, Голови Української Національної Ради. Собор УЄО шле Вам і Національній Раді сердечні побажання благословення Божого у Вашій праці на добро Рідного Краю. Ми молимося, щоб Сам Господь наблизив час визволення України з-під чужинецького ярма.

3. Собор УЄО приєднується до всеукраїнського протесту проти свідомого вимордовання голодом мільйонів українців у 1932-33 роках московсько-комуністичним режимом в Україні та домага-

ється від ООН та урядів демократичних держав, а в тому США та Канади, дослідити цей страшний злочин та приспішити ухвалу Об'єднаним Націям міжнародного закону проти геноциду. Собор УЄО просить ООН та уряди демократичних держав посилити акцію в дослідженні поліційної системи в Советському Союзі, що зовсім обмежує релігійно-політичну свободу людини та народів, і переслідує їх жорсткою тюрмами, розстрілами та висилкою до концентраційних таборів примусової праці. Це обов'язок культурного людства — рішуче засудити це варварське насилля над людиною 20-го століття.

Остання, сьома резолюція така: Собор УЄО схвалює акцію делегації УЄО на Четвертому Конгресі Українців Канади у Вінніпегу 8-10 липня 1953 року та доручає своїм членам брати активну участь у праці КУК. Делегатами від УЄО на цьому Конгресі були пастори І. Р.-Ковалевич, І. Яцентій і Л. Стандрет.

Згадані повище резолюції вказують, що УЄО на канадському ґрунті включилося в громадську працю та доручає своєму членству активізуватися на тому полі. ("К.Р.", 1 вересня 1953 р., стор. 4-5).

Не зайво буде згадати, що УЄГромада у Вінніпегу святкувала 1 листопада 1953 року 50-літній Ювілей свого існування. Це була перша організована Громада 1903 року в Канаді. У цій Громаді за 50 років її існування працювали такі проповідники: І. Бодруг — її основник, Михайло Бачинський, Д. Яремій, І. Зазуляк, Ю. Попіль, М. Глова, І. Коцан, Є. Періг, Г. В. Кацунов і І. Юстас. Під час святкування згаданого ювілею присутнім був також проп. І. Р.-Ковалевич, як редактор "К. Ранку" та заступник голови УЄО. Він склав привіт від УЄО, редакції "К. Ранку" та від Світозара Драгоманова, сина М. Драгоманова. ("К.Р.", 1 грудня 1953 року).

*

Тут треба трохи докладніше написати про згаданого тільки-що Дмитра Яремія, який був якийсь час священником НПЦеркви в Канаді.

Дмитро Яремій народився 3 жовтня 1875 року в с. Горошова, повіт Борщів, у Галичині. До Канади приїхав зі своїми батьками 1899 року, і вони поселилися в околиці Росбурн, Ман. У 1903 році він одружився з Розалією Гнойовою. Спочатку пережив дуже тяжкі часи, ходив пішки по різних роботах, аж поки осівся на власному господарстві.

Брав жваву участь у громадському й культурному житті. Між іншим, він був організатором Укр. Народного Дому в Росбурні. Передплачував майже всі укр. часописи, що виходили в Канаді, крім комуністичних. "К. Ранок" передплачував від першого числа. Був членом Бурси Петра Могили в Саскатуні. В його хаті знахо-

дире прийняття всі без різниці релігійних чи політичних.
в. Особисто він належав до Української Євангельської Громади, що останньо належала до Злученої Церкви Канади, та був членом УЄО. Свою освіту здобув самотужки через читання і практичну участь у церковному і суспільному житті, чим здобув пошану серед своїх і чужих.

Д. Яремій помер 5 листопада 1965 року. Він мав 2 синів і 5 доньок. Його син Василь був лікарем у Торонті, а його внук Данило, син Д-ра Василя, викладає психологію в університеті. (“Є.Р.”, ч. 993 з 1966 р., стор. 19).

**

У 1952 році відійшли у вічність дві дуже активні й цікаві постаті. 2-го червня 1952 р. помер пастор І. Бодруг — основник Незалежної Православної Церкви. А 25-го грудня того самого року не стало між живими заслуженого діяча УЄРуху — паст. П. Крата. Два піонери цього Руху, які вложили стільки праці в його розвиток.

*

Паст. Іван Бодруг-Березовський народився 7 квітня 1874 р. в с. Березові Вижньому на Гуцульщині і помер 2 червня 1952 р. в Нью Йорку. Він належав до перших українських поселенців у Канаді, куди приїхав 1 травня 1897 р. Він також належав до перших українських євангельських піонерів у Північній Америці, як і до перших тут визначних діячів на українській та народній ниві.

Учительську освіту здобув в учительській семінарії в Станіславові в Галичині, а в Канаді скінчив богословський відділ у Манітобській Колегії (куди він вступив 1898 року).

Він був першим українським учителем у Канаді та організував спочатку школи для українських дітей в околицях Давфину й Етельберту в Манітобі, де був на початках учителем у роках 1901-1903, а 1905 року організував 36 шкіл для українських поселенців у Саскачевані. Був перекладачем при Канадському Еміграційному Уряді, душпастирем, автором першого українсько-англійського підручника та словника, автором драми “Убійник” та оповідання з гуцульського життя з часів Довбуша — “Худан”. Переклав на українську мову книжку Івана Буняна “Путь Паломника”, “Требника Англіканської Церкви”, як також поважну частину пісень до співаника “Книга Хвали”. Був основником часопису “Канадійський Фармер” (1903 р.), основоположником і редактором “Ранку” (1905-8), учителем української мови та літератури в Манітобській Колегії (1904-5), організатором Української Незалежної Православної Церкви в Канаді, організатором Укр. Пресвітерської Церкви в Ньюарку, Н.Дж., членом Нью-Йоркської Пресвітерії в роках 1909-11 тощо.

Останніми роками в своєму житті належав до основників і членів Незалежної Української Євангельсько-Реформованої Церкви в Торонті. Похований у Торонті, де він прожив своїх останніх понад 20 років.

Покійний мав синів: Нестора, Ярослава і Едварда та дочки: Лідію, Марусю й Олесю. ("К.Р.", ч. 756 з 1952 р., стор. 1; "Є.Р.", ч. 949 з 1962 р., стор. 8).

Паст. Павло Крат народився 23 жовтня 1882 р. в с. Красній Луці на Полтавщині в родині ветеринарного лікаря. 1893 р. його батько був покликаний на управителя сільсько-господарської школи біля Лубнів. 1903 р. закінчив гімназію в Лубнях і того самого року вступив до Київського Університету на відділ Природничих Наук.

Він належав до Соціал-Демократичної Партії і об'їжджав села, підготовляючи селян до революційного повстання проти поміщиків. Це примусило його втікати до Галичини. 1906 р. вчився у Львівському Університеті. Там організував студентів-українців проти студентів-поляків шовіністів, які зневажали українців. Був арештований і переданий до Росії, де посадили його в тюрму в Лубнях. Його батько, Юрій Крат, врятував тоді сина.

Скориставшись із свободи, П. Крат виїхав до Москви до своєї тітки. Вона виробила йому закордонний паспорт на приbrane прізвище Павла Терненка, і він із ним виїхав до Канади 1907 року, поселившись спочатку у Вінніпегу. Тут він відразу вступив до Соціал-Демократичної Партії Канади. Ця Партія видавала журнал "Червоний Прапор", головним редактором якого став П. Крат.

1911 року П. Крат познайомився з молодою дівчиною — Софією Прокопець. По чотирьох місяцях узяв шлюб із нею в Пресвітерській Церкві, де пастором був Ілля Глова. По цьому перенісся до Ванкуверу і там видавав гумористичний журнал "Кадило" до 1914 року.

1914 року П. Крат був якийсь час в Едмонтоні. Визначний український підприємець Павло Рудик узяв тоді його із собою до Вегревилу, Альберта, на похорон підступно забитого одним греко-католицьким фанатиком паст. Й. Чернявського, якого тлінні останки саме тоді по двох роках перевезено в його родинні сторони. Там було запрошено П. Крата до слова. Його промова була надхненою проповіддю. Тоді присутні там проповідники пробували його переконати, щоб він пішов на науку Богословія і став проповідником. Пізніше, згадуючи ту подію, він казав: "Стоячи тоді над свіжою могилою мученика, я відчув у собі поклик заповнити його місце".

1915 року він вертається з родиною до Вінніпегу. Там відкрилася йому дорога до науки завдяки щедрості П. Рудика та послужливості проп. І. Глови, який подбав про прийняття його до Пресвітерської Колегії Св. Андрія у Саскатуні, Саск. Також і бать-

ки його дружини допомагали йому чим могли. Згодом він отримав стипендію. Скінчивши науку, він став до духовної праці в м. Торонті.

Спочатку він заснував у Торонті Український Народний Університет ім. М. Павлика, в якому викладав українознавство. Там було понад 100 слухачів. Цей Університет існував у роках 1918-1919. З 1919 до 1923 р. паст. П. Крат провадив працю в УЄЦеркві в Торонті.

На весні 1924 р. паст. П. Крат поїхав до Західньої України простудіювати там релігійні стосунки. Згодом він боровся за самостійність УЄЦеркви, яка постала там 1925 року з його чималою допомогою. Він частенько відвідував Західню Україну до 1938 року, поки йому на це дозволяло його здоров'я. Одночасно він цікавився господарськими й суспільно-народними справами. Спроваджував з Галичини до Канади деякі рослини та дерева. Зокрема його заслуга — спровадження до Північної Америки карпатських волоських оріхів. Він навіть мав у себе "оріхову шкілку". Ці горіхи тепер загально відомі в Канаді й США як "Крат-Карпатські горіхи".

Отримуючи з Галичини мистецькі українські вироби, він у співпраці з Укр. Народним Домом, zorganizував Український Відділ на Світовій Виставці в Торонті, що там став був щорічною подією. Під час цих виставок виступали українські хори і танцювальні ансамблі.

Паст. П. Крат лишив кілька свого авторства книжок, але найважливіша його праця — це своєрідна патріотична спроба представити праісторію українського народу п.з. "Українська Стародавність", яку вже по його смерті видала своїм коштом його дружина. Він багато допоміг при виданні євангельського співаника "Книга Хвали". Був також одним із основників Самостійної УЄРЦеркви в Торонті.

Паст. П. Крат помер 25 грудня 1952 р. Він належить до визначніших діячів УЄРРуху в Північній Америці та Європі. Фактично він один із "трійки", до якої можна зачислити І. Бодруга і В. Кузіва. Їх трьох ніяк не може поминути історик Історії Українського Поселення в Північній Америці, і так уже сталося.

По революції в Росії 1918 р. паст. П. Крат став на виразні українські позиції, цілком зрозумівши облуду лєнінських гасел, а також виразно й щиро осудив свій колишній атеїзм і став щиро релігійною людиною. (П. Крат: "Українська Стародавність", Торонто, 1958 р., стор. 9-29).

Визначний діяч новітнього українського націоналізму Д-р Д. Донцов так схарактеризував паст. П. Крата: "Його молодість зв'язана з провесною політичного руху на Україні 20-го століття з Революційною Українською Партією, що її заснував 1900 року М. Міхновський, М. Русов і Д. Антонович. До цієї партії пішов цвіт

української молоді; вона постановила вивести національний рух на Україні з музеїв і кабінетів учених на ширший шлях політичної боротьби. Представниками цієї молоді заповнилися царські тюрми, і вони несли на своїх плечах революційний рух 1902-1906 рр. Багато з цієї молоді опинилося потім у рядах Укр. Соціал-Демократії (в яку пертворилася РУП). Одні в ній і залишилися, а ті, що твердо вбили собі в голови ідеї Міхновського, згодом вступили на шлях націоналізму. Крат пристав до партії, як сам писав, — “як народовець, не як соціяліст”.

Ближче запізнався я з Pokійним, коли прибув до Канади. Лишиться він у моїй пам'яті, думаю, що і в пам'яті всіх, хто його знав, постаттю великого ідеаліста, людиною глибоко віруючою, активною до останнього віддиху, шляхетною, скромною. Нічого не було в ньому з того, що німці називають “маломіщанським”, нічого з пози, нічого з фрази, ні сліду погоні за грошем. Високий, щуплий, запальний, що придбало йому досить ворогів; поважний, а іноді — повний якогось запорозького сарказму, був він ніби виходцем з давньої України, чужим у цьому віці забреханости, самолюбства і всемогутньої мамони.

Яка чутлива, справді християнська душа горіла в його вже кволім тілі, мав я нагоду переконатися особисто в дві тяжкі години мого життя. Раз — коли деякі мої “любезні земляки”, на спілку з комуністами, намагалися видалити мене з Канади, а вдруге — під час моєї недуги”. (“К.Р.”, ч. 774 з 1953 р., стор. 2).

Паст. В. Боровський у своїй проповіді, виголошеній на Богослуженні в перші роковини смерті паст. П. Крата, сказав про нього таке: “Про свої світоглядіві переконання та зміни паст. П. Крат пише: “Та біда з нами усіма була та, що, вирости зі “штанят православ'я”, ми не мали в що вратися й пішли в світ на довгі літа духовно голі”.

Прийшла моя пора виступати по скінченні гімназії в 1903 році на кон життя. І пішов я на нього у повній духовній сліпоті. Там, у тій гімназії, згинула моя віра в Бога, як і моя дівчина, лишилася ще Україна, за неї пішов я життя віддавати.

Та аж тепер бачу, що це була воля Божа, щоб я став безбожником, щоб прийти до Бога через вище розуміння, а не став десь припнятим у сутичках догм та ритуалів поганствующого православ'я. Нехай буде благословенне ім'я Його”.

Нам приємно тут ствердити, що паст. П. Кратові Бог допоміг перемогти духовну сліпоту, наготу та безбожний большевизм, а знайти дорогу назад до Бога, а також належний підхід до розуміння політично-соціальних проблем людського життя. Він знайшов у Христі прощення своїх провин, примирення з Богом, а також свого особистого Спасителя.

У своєму свідоцтві: “Як я почав знову молитися?” — він оповідає про свою наречену, яку він колись з християнки зробив ате-

їстку. Скоро після того вона померла. Він стояв тоді над її мертвим тілом і аж тоді він відчув, що перед ним було тільки тіло, але не її жива внутрішня істота-душа, яка залишила тіло. Він тоді відчув, що тут тільки тіло вмерло, а душа живе і він ту душу затроїв безбожжям. Він уже тоді відчув, який великий злочин він поповнив у духовному житті цієї істоти. Довгі роки цю свідомість він приглушував, але вона в ньому нарешті перемогла. Він почав вірити в існування Бога та в безсмертність душі.

Бувши коротко перед своєю смертю гостем УЄРЦеркви в Детройті, і проповідуючи там на Богослуженні, він висловився, що він не потребує нікого й нічого боятися, бо знає, що він спасений. Для мене було це дуже важливо почути, що він від атеїзму прийшов до певности спасіння". ("К.Р.", ч. 793 з 1953 р., стор. 7).

Тут треба також ще дещо згадати про дружину паст. П. Крата, Софію, яка народилася 26 вересня 1895 р. в м. Лешнів, повіт Броди. Вона людина особливої вдачі, характеру і працьовитости. Вона, можна сказати, більше, як певно, несла головний тягар утримання своєї родини, щоб дати своєму чоловікові можливість працювати на релігійній та народній ниві. Це можна сказати і про багатьох жінок інших українських євангельських проповідників і діячів. Докладніший життєпис Софії Крат поміщений в "Є.Р.", ч. 1078-1080 з 1973 р., стор. 7-9, а також в ч. 955 з 1962 р., стор. 7).

**
*

1954 р. УЄРРух відзначав свій 50-літній ювілей. З приводу того появилася в "К. Ранку" (15 червня 1954 р., стор. 3) ювілейна стаття відомого діяча — паст. І. Р.-Ковалевича п.н. "З приводу 50-ліття УЄРуху" та "Заклик" Головної Управи УЄО. У ньому говориться: "З приводу 50-ліття започаткування УЄРРуху серед українського народу в Канаді й Америці оцим закликаємо УЄГромади та їхніх проповідників організувати в цьому 1954 році ювілейні свята та відбутися Богослуження в своїх церквах".

Майже в половині 1954 р. тогочасний голова УЄО — проп. М. Фесенко відмовився від головства, яке автоматично перейшло на його заступника — паст. І. Р.-Ковалевича ("К.Р.", 1 липня 1954 р., стор. 5). Український загально євангельський, а в тому й УЄРРух на північно-американському континенті переживав час перегрупування сил у рядах діячів того Руху. Старше покоління відходило у вічність, а середнє поступово перебирало відповідальність ва дальшу долю Руху. З Європи приїхали деякі наші євангелики, які включилися до праці як у місцевих євангельських Громадах, так і в самому Центрі Руху. При тому всьому, як це буває між людьми, не могло обійтися без різниці думок щодо справ провадження УЄО та особистих підходів до тієї чи іншої справи. Громозводом, який звичайно більше чи менше неутралізував різниці ду-

мок та допроваджував до відносної єдності, був Собор. У “К.Р.” з 1-15 вересня 1955 р., стор. 1, маємо повідомлення про відбуття Собору УЄО в днях 3, 4 і 5 вересня 1955 р. в Детройті, Міш., США. Тут було важливе те, що, як звітується в короткому повідомленні, новообрану на Соборі Головну Управу очолив паст. В. Кузів, проп. В. Боровський став ексекутивним секретарем УЄО. За кілька місяців перед Собором зладжено вже головний зарис його програми (“К.Р.”, 15 квітня 1955 р., стор. 2), в якій на першому місці поставлено доповідь паст. В. Кузіва п.н. “Теперішній стан УЄРуху та його завдання на майбутнє”. Проп. Л. Бучак мав доповідати на тему: “УЄО, його труднощі й вихід з них”. Це все стосувалося назагал до внутрішніх справ УЄО. У відміну до того була доповідь проп. В. Боровського на тему: “УЄО і 30-ліття започаткування ним УЄРРуху в Західній Україні та стан місійної праці в Європі тепер”, тобто між українськими скитальцями. На увагу заслуговує також доповідь дяконки Марії Бучак: “Роля жінки-матері в рядах УЄО”. Доповідь на дуже цікаву тему: “Чого сподівається українська євангельська молодь від УЄО?” — мав виголосити молодий член Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні, Н.Дж. (не подано прізвища).

У справозданні ексекутивного секретаря УЄО — паст. В. Боровського п.н. “З діяльності Головної Управи УЄО” (“К.Р.”, 1-го березня 1956 р., стор. 5) подається, між іншим, до відома: “Коротко перед Новим Роком Управа УЄО отримала запрошення від Українського Конгресового Комітету Америки делегувати від нас нашого представника до цієї Організації. Управа УЄО шукає тепер кандидата. У Комітеті Українців Канади заступає УЄО паст. І. Р.-Ковалевич. Він же одночасно й член президії КУК”. А в черговому справозданні ексек. секретаря УЄО (“З праці Головної Управи УЄО” — “К.Р.”, 15 червня 1956 р., стор. 3-4) уже подається: “Українські євангеліки в США мають уже також свого репрезентанта в УККАмерики, якого делеговано туди на прохання цього Комітету. Ним став член Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні — бр. Софрон Федів”. Вищеподаний нами погляд про різниці думок на різні питання внутрішнього порядку Руху потверджується словами автора вищезгаданого звітання: “Сучасні труднощі УЄО не лежать у системі, а в людях”. Треба підкреслити, що подання того роду звітання із праці Головної Управи, як це, започаткував ексек. секретар УЄО на сторінках “К. Ранку”, було добрим зв'язковим засобом між Головною Управою УЄО й членством та цікавим матеріалом для майбутнього дослідника історії цього Руху.

Добрим заходом для зміцнення єдності в рядах діячів УЄРРуху став Собор, що відбувся 31 серпня до 2-го вересня 1957 р. в Гамільтоні, Канада. Як сказано в звіті про Собор (“К.Р.”, 1 жовтня 1957 р., стор. 1-2): “По довгих дискусіях, в яких взяли участь

майже всі присутні, Собор вирішив одноголосно забути минулі розходження та одностайно й у цілковитій згоді будувати євангельське діло". Номінаційна Комісія подала Соборові проект нового складу Головної Управи УЄО, і його прийнято: почесний голова — паст. В. Кузів, голова — бр. П. Ковальчук, заступник — бр. М. Козак (на Східню Канаду), заступник — паст. І. Р.-Ковалевич (на Західню Канаду), член — паст. М. Фесенко, екзек. секретар — паст. В. Боровський, протокольний секретар — паст. М. Боровський, скарбник — бр. Іван Петрашук, Контрольна Комісія — брати Теофан Каменецький, Михайло Савицький і В. Юркевич.

На Соборі порушено справу євангельської літератури, требника, архіву УЄО, праці серед молодого покоління та інших церковно-організаційних справ. На іншому місці "К.Р." з 1 вересня 1957 р., стор. 3, де подано короткий звіт з вищезгаданого Собору п.н. "Відбувся Собор УЄО", говориться, між іншим: "На превеликий жаль, всіма шанований та заслужений Суперінтендент УЄРЦеркви в екзилі і дотеперішній голова УЄО — В. Кузів, що саме видужує по операції, не міг бути присутнім, але прислав свій привіт та побажання Божих благословенств..."

З чергового звідомлення екзек. секретаря УЄО п.н. "Важливі звіти й заклик Головної Управи УЄО" ("К.Р.", 1-15 травня 1958 р., стор. 2) довідуємося про деякі розпорядження й потягнення Головної Управи УЄО, диктовані потребами тодішнього часу. У першій точці говориться: "Головна Управа, взявши під увагу, що УЄГромади в Ньюарку, Нью Йорку та Монтреалі під цю пору не мають проповідників, як також і інші поважні причини, постановила не відбувати цього року Собору УЄО, а порекомендувати своїм Філіям на Заході й Сході Канади відбути обласні духовно-збудовуючі З'їзди, з особливим натиском на зустрічі української євангельської молоді на них. Головна Управа готова тут допомогти як і чим може. На такому З'їзді на Сході Канади радиться також узяти чисельну участь українським євангелікам із США".

Четверта точка звідомлення каже нам уже про певні практичні заходи в справі організації й притягання української євангельської молоді до діяльності в УЄО: "В "К. Ранку" поміщено англійською мовою звернення голови Тимчасового Комітету створення при УЄО організації української євангельської молоді — Віктора Боровського. Просимо заохотити свою молодь висловлюватися в цій справі на сторінках української євангельської преси, а також писати до самого голови. Подайте йому з Вашої Громади адресу голови Вашого гуртка молоді, щоб він знав з ким контактуватися. Добре було б, коли б у цій справі забирали голос і самі батьки. Під цей час це найважливіша наша проблема". Мабуть ніколи перед тим справа організації й притягання молоді до праці на євангельській ниві не була так рішуче взята до серця на сторінках євангельської преси, як тепер.

Пізніший адвокат Д-р Віктор Боровський залишився активним діячем УЄРРуху та на українській національній ниві. По скінченні науки права в 1969 р. він був вибраний у члени Головної Управи УЄО, а згодом став основником Палати Українських Американських Адвокатів і її першим президентом. (“Є.Р.”, ч. 969 з 1963 р., стор. 17 та ч. 1040 ” 1969 р., стор. 13).

До замітніших подій у 1958 р. належить також зміна на становищі редактора “К. Ранку”. Дотеперішній редактор — проп. І. Р.-Ковалевич відмовився від того становища і в своїй статті в “К.Р.” з 1-15 липня 1958 р., стор. 3, п.н. “Слово вашого редактора” повідомив про це читачів цього часопису й ширший загаль українського євангельського світу. Свою статтю почав був він так: “Минуло вже 10 років (1947-1958) від того часу, як я взявся до праці редактора “К. Ранку”, і це сьогоднішнє число вже останнє, яке я редагував”. У загальному треба признати, що статті І. Р.-Ковалевича ще перед тим, ніж він став редактором і опісля вже, як редактор, були писані грамотно та відрізнялися своїм змістом і стилем від багатьох інших статей і дописів, поміщуваних на сторінках нашої євангельської преси. Паст. І. Р.-Ковалевич ввійшов в історію УЄРРуху не тільки як взірцевий діяч цього Руху, тобто духово здорового поєднання національно-релігійних понять, не тільки як здібний проповідник-громадянин, який завжди вмів пов'язати гармонійно свою душпастирську працю з діяльністю на національно-суспільному полі, але й як один із кращих публіцистів українського євангельського світу. Майже під кінець статті він представив читачам свого наступника. “По моему відході на пастирську працю до Монтреалю “К. Ранок” буде мати вже дев'ятого з черги редактора в особі проп. Луки Стандерта, довголітнього пастора УЄГромад в Америці й Канаді, що добре знає наші обставини й потреби”.

Треба також признати, що в часі, коли паст. І. Р.-Ковалевич був редактором “К. Ранку”, на його сторінках поміщувано в загальному цікавий матеріал релігійно-літературного і суспільного характеру, подаваний популярно для читачів євангельського світу. З приїздом до Північної Америки паст. В. Боровського українська євангельська публіцистика збагатилася ще одною силою. Його статті почали появлятися на сторінках “К. Ранку”. Під час, коли публіцистичний рід писань І. Р.-Ковалевича характеристичний своїм актуально-громадським підходом, то вдумливі статті В. Боровського, писані в спокійному тоні, помітні своїм апологетичним і суспільно-психологічним підходом. Тут можна ще додати до двох згаданих євангельських публіцистів ще й третього — редактора пресвітерського журналу “Євангельська Правда” — пастора Михайла Фесенка, який був основником цього часопису. Розуміється, майбутній автор розвідки про українську євангельську, а в тому й євангельсько-реформовану публіцистику матиме до діла з ба-

гатьма її представниками, більш і менш здібними, які не цуралися публіцистичного пера. Ми в нашій праці згадуємо побіжно тільки кількох із більш визначних і оригінальних у тематично-видовому розумінні, які пережили різні етапи кристалізації розумових і світоглядних тенденцій у процесі народжування й росту УЄРРуху.

*

Тут треба трохи ближче обізнатися з особою нового редактора “К. Ранку” — **Паст. Луки Стандрета**. Народився він 23 січня 1894 р. в с. Ценеві, Бережанського повіту, в Галичині. Там він і здобув початкову освіту. Він мав бажання вчитися на вчителя, але батько велів скорше бачити його столяром, або дяком. Нарешті він виїхав 20 лютого 1910 року до Америки й оселився в Ньюарку, Н.Дж. Тут він довідався про Українську Незалежну Церкву, де був паст. І. Бодруг. Цю Церкву він описує так:

“Насправді та Церковна Громада була пресвітерською щодо науки й церковного устрою, а формою Богослужень була трохи подібна до Греко-Католицької Церкви. На Богослуженні пастор був одягнений у реверенду, епітрахиль і фелон. Співали старослов'янською мовою скорочену грек.-католицьку літургію, а по-українському дві пісні. В тій церкві головну увагу звертали на проповідь Євангелії”.

Про своє вирішення стати євангеликом він пише так: “Я обдумав справу і вибрав шлях, який серед українців не був популярний, але згідний з моїми переконаннями, шлях реформованого євангелізму. Для мене найважливішою справою була суть християнства, а не його стародавні чи новітні форми й обряди...”

При різних нагодах я був свідком балачок, в яких чимало наших старокраєвих т.зв. інтелігентів кпили із Святого Письма, висловлюючи відверто своє недовірство, а навіть безбожжя, але якщо хтось зачепив церковний обряд, то вони були готові ставати до бою на кулаки в його обороні; так, неначе від “обряду” залежало їхнє та їхнього народу спасіння.

По кількакратному перечитанні Євангелії я прийшов до висновку, що релігія, якої навчає Євангелія, і якої навчають неєвангеліські Церкви, не те саме”.

Це привело до того, що він став членом Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку. 15 вересня 1913 р. він вступив до Блумфільдської Колегії і Семінарії. Свою науку скінчив там 1923 року.

1927 р. він обняв працю в Укр. Пресв. Церкві в Ошаві, Онт. Згодом там було за нього побудовано гарний церковний будинок. 1928 року паст. Л. Стандрет одружився з Анною Голубовською, вихованкою Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку. В Ошаві він організував був при Церкві Просвітне Т-во ім. Т. Шевченка, яке також видавало за його редакцією місячник “Наше Слово”. Він провадив

для дітей Недільну Школу і школу українознавства. Допомагав у праці Філії Українського Національного Об'єднання. Свою працю в Ошаві скінчив 1939 р.

1939 р. перейшов до праці в Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку. В 1947 р. перебрав працю в Укр. Єван. Громаді Злученої Церкви в Торонті, Онт. 1953 р. погодився працювати в Незалежній УЄРЦеркві в Торонті. 1955 р. був покликаний до праці в Укр. Громаді Злученої Церкви у Вінніпегу, де його було також покликано на редактора "К. Ранку". У 1961 р. перейшов до праці в англомовних Церквах, спершу в Тилстоні, а згодом у Кристал Сіті в Манітобі. По 8 роках праці в тих Церквах через стан здоров'я пішов на емеритуру.

Панство Стандрети мають дочку Дорцю і сина, лікаря Данила.

*
**

Упродовж років 1954-58 ряди піонерів і діячів УЄРРуху чимало порідшали. 5 листопада 1954 р. упокоївся один із перших піонерів УЄРуху в Канаді, проповідник Іван Григораш. 29 червня 1955 р. помер Ілля Юстас (Євстафієвич), довголітній пастор Української Громади Злученої Церкви у Вінніпегу. 17 липня 1957 р. помер колишній Василянин, а потім надзвичайно ідейний пастор — Ілля М. Глова, один із перших піонерів УЄРуху в Канаді і здібний редактор "Ранку". 7 січня 1958 р. помер загальновідомий гуманіст, пастор УЄЦеркви в Нью Йорку — Д-р Володимир Купчинський. І нарешті важкий удар для Руху — смерть одного з визначних піонерів УЄРРуху, суперінтендента УЄРЦеркви, довголітнього голови УЄО та професора Блумфільдської Семінарії — пастора Василя Кузіва, який відійшов від нас 24 липня 1958 р.

*

Тут треба згадати про пасторів І. Григораша, Іллю Юстаса і Іллю Глову.

Паст. Іван Григораш народився в с. Кудринці, Борщівського повіту, в Галичині. До Канади прийшов у 1905 році і зразу вступив до Манітобської Колегії на богословській відділ. 1911 року був рукоположений на пастора. Свою працю він виконував з повною посвятою в таких місцевостях: Сифтон, Ман.; Мус Джав, Саск.; Ту Гілс, Альберта; Вакав, Саск.; Калгари, Альберта, а останні 23 роки в м. Канора, Саск., і околиці. Був членом масонської організації і капеляном ветеранської організації.

Мав замилювання плекати квіти, дерева і городину, і до цього захоплювався і інших, даючи їм насіння, щоб засівали його біля своїх хат, церковних і шкільних площ і по парках. Цікавився суспільними справами і нікому не відмовляв допомоги чи поради. Його

статті були друковані під прибраним прізвищем “Іван Кудринєцький”. Мав велику любов до свого народу в розсіянні і в Україні та до Канади.

Ім'я його дружини Бронислава, його дочка називається Ольга, а сини Теодор, Ярослав, Володимир і Євген. Всі вони служили в Канадській Армії під час Другої Світової Війни.

Паст. І. Григоращ помер 5 листопада 1954 року, проживши 69 років. Похований у Канорі, Саск. (“К.Р.”, ч. 816 з 1954 р., стор. 2).

*

Пастор Ілля Юстас (Євстафієвич) народився в с. Барбівцях на Буковині, а свою освіту здобув у Чернівцях. До Канади прибув 1907 року і під час відвідин своєї сестри в Стони Мавнтен, Ман., до його рук уперше попало Святе Письмо рідною мовою. Від того часу він став пильно читати його. Скоро після того він зустрівся з проп. І. Бодругом, що тоді очолював НПЦеркву в Канаді. Він захопив молодого емігранта до продовжування вищої науки на новій землі. Обізнавшись ближче з НПЦерквою та Пресвітерською Церквою, він вступив на богословський відділ Манітобської Колегії. По 4 роках успішно склав кінцевий іспит і 1911 року був рукоположений на проповідника.

Пастор Д-р Юстас працював у таких церковних Громадах: від 1911 до 1913 р. в Канорі і Горліц, Саск.; в Андрю, Завалля та Краків в Альберті до 1926 року; в Росбурн і Пенард в Манітобі до 1929 року; а відтоді до своєї смерті — у Вінніпегу. Час до часу доїздив до таких громад у Манітобі: Етельберт, Гарлянд, Пайн Рівер, Росбурн і Джіпсонвил. Працюючи у Вінніпегу, він виявив особливу діяльність у добродійних справах, допомагаючи як старшим, так і молодим людям розв'язувати їхні життєві проблеми. В його старших роках Манітобська Колегія наділила його почесним докторатом. Помер він на 72-му році життя 29 червня 1955 року і похований на Бруксайд цвинтарі у Вінніпегу. Його дружина називалася Варвара. Мали вони дочку Олесю і синів Зенона, Юліяна й Андрія. (“К.Р.”, ч. 654 з 1948 р., стор. 3, і ч. 832 з 1955 р., стор. 2).

*

Тут подаємо про **паст. Іллю Глову** скорочений спомин українського національного діяча Михайла Шарика, який був надрукований в газеті “Новий Шлях” п.з. “Це був патріот”, а потім передрукований в “К. Ранку”, ч. 884 з 1957 року на стор. 1 і 8. У ньому пишеться:

“Оце число “Нового Шляху”, з дня 12 серпня 1957 р., на своїй першій сторінці принесло вістку про смерть українця, якого ім'я сьогодні мало знає, або взагалі не знає наша громадськість у Кана-

ді, про якого працю напевно не заговорить наша преса, ні світська, ні церковна, хоч відійшла від нас небуденна людина, яка ціле своє життя діяла на виховно-громадському і церковному полі та всіма фібрами своєї душі любила свій нарід і Україну, яку залишила в молодому віці, півстоліття тому, в часі, коли національна свідомість наша ставила щойно свої перші кроки. Помер проповідник, колишній пастор Української Пресвітерської Церкви в Канаді, український канадський громадський діяч з піонерських часів — Ілля М. Глова. На його могилу пишу цей скромний спогад.

15-го жовтня 1930 р. на засіданні Старшини Гуртка Української Стрілецької Громади в Едмонтоні, Альберта, хтось порадив звернутися до місцевого українського пресвітерського проповідника п. Глови. Він, кажуть, був колись ректором Інституту Грушевського в Едмонтоні, вчив студентів співу. Це добрий диригент, він нам допоможе. — А може й не допоможе, — висловлює сумнів один із друзів. Глова пресвітеріанин, він працює для чужої Церкви і платний чужими грішми. Як він може допомогти нам у праці для добра України, коли він цілком відданий релігійній секті, яка діє на полі асиміляції? Коли нас знехтували українські патріоти, то не може бути мови, щоб нам поміг українець пресвітеріанин.

Непевні у діяльності нашої місії ми проте пішли до п. Глови. І. Глова, отой, що за інформацією інших допомагав асимілювати українців, встав з крісла і, випроставшись на весь ріст, наче во-як, інеем вкрите волосся якби щіткою піднеслося на голові й з його лагідних приємних очей одна за одною покотилися сльози.

— То ви, панове, колишні вояки українських армій! — врешті промовив він. — Ви боролися за Україну, за права і волю мого народу!. Хіба я маю моральне право відмовити вам скромної допомоги на таке велике свято, як 1-ший Листопад, та для таких взнеслих благородних завдань, які ви собі ставите, чи українцям Канади хочете поставити перед їхні очі. Панове, для народу, з якого я вийшов, для потреб України, я з вами. Я старий до Вашої розпорядимости, буду Вашим диригентом, буду разом з Вами співати для наших інвалідів і для України. Приходіть завтра на пробу сюди, до моєї церкви, тут Вам усе безплатно, світло і будинок — закінчив п. Глова, втираючи хустинкою очі.

Була перша неділя листопада. І як звичайно у нас, було на той день і час аж три Листопадові концерти. Був він оголошений у православних, був у католиків, був у німецькій "галі" концерт "стрільбунів". Тільки у двох перших були свої залі, були свої хори, свої диригенти і своя певна публіка. У стрільців була чужа заля, був новий і ближче незнаний диригент, була непевність, чи прийде яка, хоч маленька горстка людей. А коли на 7-му годину вечора прийшли завчасу стрільці-співаки, щоб приготуватись до святочного виступу, вони були здивовані й очам не вірили: Велика заля Німецького Клубу була набита вщерть українською публікою, що

завчасу прийшла, щоб разом з стрільцями схилити свою голову перед великим чином 1-го Листопада.

У передніх кріслах оркестра Коса грала стрілецький марш, а за кулісами “стрілецький” диригент Глова лагодив свій стрілецький хор до святочного виступу. І ось різко заграла сурма, розсунулась малиново-оксамитна завіса і відкрила ясно освічене на естраді півколо 24-ох, з Пропам’ятним Відзначенням на грудях колишніх українських вояків. Ось маєстатично піднялася догори рука диригента і з грудей 24-ох тоді ще молодих хористів громом ударила й електричним серпанком накрила переповнену залю пісня “Далека Ти, а близька нам, кохана Вітчино!” Проп. Глова знаменито диригує і разом з нами співає. З його очей горохом котяться рясні сльози. Поставала з місць публіка. На струнко стояли диригент, хор і всі чоловіки. На залі завмерла дітвора, і у великій повазі до НЕІ, далекої, але такої близької нашим серцям і душі Україні, втирало очі жіноцтво. А тоді бальзамом солодким полилася одна по другій дібрані до хвилини пісні і грімкі оплески перетинали повітря.

Ось уже 27 років минає з того часу. Але здається мені, що й досі ніде не чув такого співу і не бачив в акції такого диригента, яким був тоді бл.п. І. Глова, що радше на святиця, місіонера правди свого народу подобав. І ті сотні бідних емігрантів-скитальців того часу під його впливом витрясли зі своїх тоді порожніх кишень 300 доларів на Українських Інвалідів і Бойовий Фонд УВО, що на той час були великими грішми і небуденним чином. Він був тихий, але правдивий і щирий український патріот”.

До поданого ще додаємо життєпис цього тихого, але правдивого й щирого українського християнина й патріота:

Паст. І. М. Глова народився в с. Маківці біля Перемишля в Галичині. Вступив до Василіянської Духовної Семінарії в Крехові, щоб стати священником, але по двох роках науки 1907 року виїхав до міста Філядельфії в Америці до Василіянського Чину. Через рік він переїхав до Канади, де короткий час перебував у французькому монастирі в Ст. Боніфас біля Вінніпегу. Обізнавшись ближче з протестантизмом, він вирішив піти на науку Богословія до пресвітерської Манітобської Колегії у Вінніпегу. Скінчивши цю науку, став євангельським проповідником між першими українськими поселенцями в провінції Альберта, у місцевостях Веґревил, Коломия, Роял, Парк та інших. По якомусь часі перебрав церковну працю у Вінніпегу і тут до того ж став редактором часопису “Ранок”. Він був добрим проповідником, промовцем, журналістом і вчителем музики, а також працював на українській релігійно-народній ниві.

Брав участь у першому Євангельському Соборі в Рочестері, США, в 1922 році, де було організовано УЄО. Зредагував скорочений “Євангельський Співаник”, що був виданий в 1929 році в

Едмонтоні. 1917 року появилася друком його книжка “Папа чи Христос?”, що мала 224 сторінки. Якийсь час був ректором Українського Інституту ім. М. Грушевського в Едмонтоні, що був бурсою для української студентської молоді. Покійний мав двох синів Євгена і Павла і дочку Олесю. Помер 17 липня 1957 року на 74 році життя. (“К.Р.”, ч. 884 з 1957 р., стор. 1).

Черговий Собор УЄО відбувся 26-28 червня 1959 р. в Ірвінгтоні, Н.Дж., на запрошення тамошньої Укр. Пресв. Церкви, яка саме того року святкувала 50-літній ювілей свого існування. На голову Собору вибрано паст. Л. Бучака, заступником — паст. І. Р.-Ковалевича, а секретарем — паст. М. Боровського з Нью-Йорку. Там вибрано нову Головну Управу УЄО: голова — Петро Ковальчук, заступник голови й голова на Канаду — паст. Л. Бучак, екзек. секретар — паст. В. Боровський, канадський секретар — паст. І. Яцентій, скарбник — І. Петрашук, заступник скарбника на Канаду — паст. В. Вінявський, протокольний секретар — паст. Й. Корсаков. Члени — паст. І. Р.-Ковалевич, бр. М. Козак та паст. М. Боровський. Ревізійна Комісія: паст. М. Фесенко, бр. М. Савицький і Петро Гончар.

На особливу увагу заслуговує 15 точка Собору: “Паст. В. Боровський, реферуючи потребу створити Історичну Комісію, зазначає, що історія нашого Руху цілком занедбана й потребує людей, які перебрали б на себе обов’язок її дослідити й опрацювати. Сюди належить опрацювання історії УЄРуху в Північній Америці, історії УЄРЦеркви в Західній Україні, історії переслідувань УЄРуху, опрацювання українського євангельського історичного, хронологічного календаря, українського євангельського патерика, щєбто життєписів визначних покійних УЄРуху, історії УЄРуху в 16-17 столітті тощо. Добр. В. Багрій рекомендує, щєб найперше на підставі писаних матеріялів, щє є при церковних Громадах, та оповідань живих свідків, кожна Громада подбала про те, щєб написати історію своєї Громади. Це дасть підставу до опрацювання загальної історії Руху. До Історичної Комісії при Головній Управі УЄО вибрано такі особи: паст. І. Р.-Ковалевич, паст. М. Боровський — секретар, члени: пастори Л. Стандрет і Й. Корсаков”.

З важливіших точок Собору ще на більшу увагу заслуговує справа організації українського євагельського жіноцтва та молоді при УЄО. Прийнято також внесок паст. В. Боровського, підтриманий паст. М. Фесенком, щєб рекомендувати українським євангельським батькам вписувати своїх дітей до українського Пласту, як молодечої організації загально-національного характеру, а де є можливість, організувати українські пластові гуртки при наших церковних Громадах. (“К.Р.”, липень, жовтень і листопад 1959 р.).

21-го липня 1959 р. помер несподівано паст. Михайло Боровський, який тільки кілька місяців тому був покликаний до церковної праці в Нью-Йорку на місце покійного паст. В. Купчинського. Покійний був рідний брат паст. В. Боровського. Його життєпис поміщений в "К. Ранку", ч. 917 і 920 з 1959 р.

Не зайво буде подати до відома, що під час Собору 1959 р. на окремих зборах колишніх членів УЄРЦеркви в Західній Україні обрано екзильну Консисторію тієї Церкви. Головою Консисторії обрано паст. Л. Бучака, секретарем — паст. В. Боровського, скарбником — І. Петрашука, протокольним секретарем — паст. М. Боровського і членами — інж. Вадима Яровенка та Софрона Федева. ("К.Р.", грудень 1959 р., стор. 2).

Немає сумніву, що втрата заслужених і досвідчених діячів Руху за останнє десятиліття відбилася на діяльності УЄО. Від середини шістдесятих років ситуацію починає рятувати екзек. секретар УЄО, паст. В. Боровський, який відвідує час до часу поодинокі Громади та підтримує контакт між центром і клітинами УЄО. Він також репрезентує УЄО на різних загально-українських З'їздах і Конгресах разом із президентом УЄО та іншими членами Головної Управи.

*

Перед цим було згадано, що на Саборі УЄО в Ірвінгтоні вибрано було на канадського скарбника УЄО паст. В. Вінявського. Тут треба дещо подати з його життєпису:

Паст. Василь Вінявський народився 17 лютого 1907 р. в м. Миколаєві над Дністром, Жидачівського повіту, в Галичині. Там він прожив своє дитинство й молодість, там таки ходив до школи й вивчився столярства. Ще в молодих роках став він на дорогу євангельського християнства. У 1928 р. зовсім несподівано відчинилися для нього двері Богословської Семінарії у Варшаві. Закінчивши там науку, він працював в УЄРЦеркві, що мала свою централю в місті Коломиї. Восени 1933 р. Місійний Заряд призначив його на працю в с. Заріччя біля м. Делятина. Це було поле, ще ніколи не оране, і праця там була пов'язана з великими небезпеками. Згодом він розпочав також духовну працю в самому Делятині у підніжжі Карпат і перейшов туди мешкати.

Улітку 1935 р. паст. В. Вінявський був призначений на працю в м. Степані на Волині. Польська поліція там заарештувала проп. Івана Гуцуляка і запроторила його в тюрму. Великдень 1936 р. паст. В. Вінявський вже святкував у містечку Олександрії, пов. Рівне. Улітку того самого року він був перенесений до містечка Тучина, повіт Рівне. Там був добрий хор із Старого Тучина з диригентом Петром Дем'янюком. Праця чудово розвивалася і до року часу організовано було другу громаду в с. Шубкові.

Восени 1937 р. він був змушений знову вернутися на працю до м. Степаня, бо паст. Микола Жураківський був змушений владою залишити те містечко і вернутися до Коломиї. У Степані його захопила німецько-польська війна. Першого таки дня ввечері його інтернувала польська поліція й перевезла до концентраційного табору в Березі Картузькій. Після окупації Західної України Сове-тами він мусів був податися на Захід. Усі страхіття Другої Світо-вої Війни він пережив у Нюрнбергу, Німеччина.

По війні в Західній Німеччині відкрилось було широке поле праці серед українців по таборах для скитальців. Він довший час неділями доїздив до міста Регенсбургу, мав там для скитальців Богослуження, а також відвідував і інші табори. 1950 р. одру-жився, а наступного року переїхав до Канади. По п'ятох роках спровадив туди й свою дружину з сином. Спершу перебував у Га-мільтоні, Онт., а потім у Медисин Гед у Пресвітерській "Трейнінг Скул". По цьому був на церковній праці у Вінніпегу та Портедж ля Прері, Ман., від Пресвітерської Церкви. Від 1957 р. працював у Злученій Церкві в Ендрю й Увин, Альберта. По переході цієї Церкви на англомовні Богослуження, залишився без праці й засо-бів до життя. Тоді перебрався до Едмонтону і там став працювати, як столяр. У міру можливостей він допомагає в українській еван-гельсько-реформованій праці, допомагає в праці УЄО та "Єв. Ран-ку" чим може, а особливо молитвами і щедрими хожертвами.

П-во Вінявські мають двох синів — Тараса і Тому. ("Є.Р.", ч. 1118 з 1976 р., стор. 10).

**

*

Дальший Собор УЄО відбувся 7-10 липня 1961 року у Вінні-пегу, Ман., під час урочистостей канадських українців, пов'язаних з відкриттям пам'ятника Т. Шевченкові на площі манітобського парламенту, в якому учасники Собору брали участь. Собор відбув-ся в приміщенні Української Євангельської Злученої Церкви, пасто-ром якої був проп. Л. Стандрет. Головою Собору був паст. В. Ві-нявський, а секретарем — бр. Є. Матвієцький з Торонта. За важ-ливіші полагоджені справи на Соборі треба вважати постанову про перебрання на власність УЄО місячного журналу "Канадій-ський Ранок", що його до того часу видавала Злучена Церква Ка-нади. Останнє число "К. Ранку" було за липень-серпень 1961 р. В тому самому числі на стор. 3 надруковано комунікат про Собор УЄО 1961 року. Наступне число за вересень-жовтень 1961 р. УЄО видало вже під зміненою назвою — "Євангельський Ранок", бо ча-сопис обслуговував українських евангеліків Канади й США. До Редакційної Колегії ввійшли: паст. В. Боровський — редактор, члени — паст. Л. Бучак, паст. І. Р.-Ковалевич і добродії М. Козак і В. Багрій. Члени Адміністрації: М. Савицький — голова й скарб-

ник, Петро Смит — справи оголошень, Василь Грисюк — справи адрес. “Є. Ранок” почав виходити, як орган УЄО, в Торонті, Онт.

Далі говориться в комунікаті Собору, що “Ухвалено доручити Головній Управі створити комісію для якнайкращого опрацювання та видання Історії Українського Євангельського Руху”. До нової Головної Управи УЄО ввійшли: І. Р.-Ковалевич — голова, В. Багрій — заступник, В. Боровський — екзек. секретар, І. Яцентій — секретар на Канаду й протокольний секретар, І. Петрашук — скарбник, В. Вінявський — скарбник на Канаду, М. Козак і Л. Стандрет — члени Управи. П. Ковальчук і Л. Бучак — почесні члени Управи. До Контрольної Комісії ввійшли — П. Гончар, М. Фос та М. Савицький.

Дальше число за вересень-жовтень 1961 р. вийшло вже як “Є. Ранок” з віршем В. Кучера — “Привіт “Є. Ранку” на першій сторінці та статтею І. Р.-Ковалевича “До історії часопису “Є. Ранку”, де автор згадав редакторів і постійних співробітників і дописувачів того часопису, який почав виходити, як “Ранок”, згодом змінив назву на “Канадійський Ранок”, а далі на “Євангельський Ранок”. З признанням належить відзначити, що новий редактор докладає багато зусиль, щоб затримати “Є. Ранок” на належному рівні. Крім актуальної тематики в тому часописі друкуються час від часу матеріяли про минувшину УЄРРуху як на північно-американському континенті, так і на Рідних Землях. Є також спомини про культурно-освітню діяльність Руху та кращі зразки літературних спроб наших євангельських робітників пера. Для прикладу в “Є. Ранку” (листопад-грудень 1962 р.) маємо вірш Т. Довгалюка, — євангельського поета і пастора УЄРЦеркви, який загинув у советському концентраційному таборі біля Архангельська в 1943 році:

ЛИСТОПАДОВІ ДНІ

Я знаю край, де над гробами не ридають;
Герої там живуть, хоч смерть пройшли,
Крицеву пісню слави їм співають —
Листопадові Дні...

Я знаю край непереможний духом;
Мов молодість горять там пориву вогні,
Бо вічний міт свободи кров'ю ткали
Листопадові Дні...

Я знаю край залізної надії...
Сіяють зорями у чорно-тужній тьмі
І ллють проміння в очі молодії —
Листопадові Дні...

У тому самому часописі за травень-червень 1962 р. надруковано дві поезії Т. Довгалюка — “Моїй Матері” та “Поляглим Героям” (поклін стрілецьким могилам з нагоди Зелених Свят), а також і в інших числах. Згадуємо про це тому, що Т. Довгалюк, здібний поет-лірик, не був досить відомий ширшим кругам західноукраїнської спільноти, ні тим більше на еміграції, а він своїм талантом заслуговує на те. Він друкував свої вірші не тільки в українських євангельських журналах в Україні, але також у поважному журналі “Вісник” у Львові. Це вклад українського євангельсько-реформованого світу в нашу загальну національну культурну скарбницю.

10 січня 1963 р. відійшов у вічність скарбник Головної Управи УЄО — Іван Петрашук, а 27 липня 1963 р. нестало між нами за-служеного діяча УЄРРуху — пастора Укр. Пресв. Церкви в Гамільтоні — Лева Бучака.

З важливіших подій 1964 р. треба згадати головне те, що історичне відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні 27 червня 1964 р. було попереджене спеціальною Сесією Собору УЄО. Згадана Сесія відбулася в Нью Йорк Евеню Пресвітерській Церкві, в каплиці президента А. Лінколна, на якій були присутні українські євангелики, симпатизи й чужі гості.

Ділова Сесія Собору УЄО відбулася 5-6 вересня 1964 р. в Торонті на запрошення УЄРЦеркви в тому місті, пастором якої був В. Боровський. Головою Собору був пастор Церкви Всіх Націй у Монреалі — І. Р.-Ковалевич, а секретарював молодий пастор В. Кустодович, який недавно приїхав із Польщі. З важливіших постанов того Собору треба вважати полагодження справи з підшуканням історика для написання Історії УЄРРуху. Якраз автор цієї праці був присутній на тому Соборі й прийняв запрошення написати цю Історію. До нової Головної Управи УЄО увійшли: І. Яцен-тій — президент, М. Козак і В. Багрій — заступники президента на Канаду й США, М. Фесенко, І. Р.-Ковалевич, Володимир Кучер — радні, П. Гончар — скарбник і В. Вінявський — канадський скарбник, В. Боровський — екзек. секретар, П. Смит і М. Савицький — Контрольна Комісія. До Редакції “Є. Ранку” увійшли: В. Боровський — редактор, В. Багрій — редактор англomовного додатку, члени: І. Р.-Ковалевич, В. Кучер, В. Кустодович і М. Козак. До Адміністрації вибрано: М. Козак — голова, П. Смит — скарбник, О. Вівчар — член. Контрольна Комісія “Є. Ранку” — В. Гри-сюк і М. Савицький.

На Соборі обговорювано також справу збирання грошей на видання книжки інж. Л. Биковського про життя й діяльність бл.п. В. Кузіва та на те, щоб надрукувати Український Євангельський Требник. Позатим присвячено увагу справі відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні. (“Є.Р.”, липень-серпень і вересень-жовтень 1964 р.).

При згадці про інж. Л. Биковського не зайво буде сказати, що він один із групи українських євангеліків і симпатиків українського євангелізму в Подебрадах, Чехо-Словакчина, у другій половині двадцятих років нашого століття. До тієї самої групи належав також паст. М. Фесенко, колишній пастор тепер уже зліквідованої Укр. Пресв. Церкви в Торонті. У своїй статті “Інж. Лев Биковський” в “Є. Ранку” за листопад-грудень 1966 р. паст. В. Боровський подає життєписні дані про того діяча й науковця в одній особі та з'ясовує, як це інж. Л. Биковський опинився в рядах УЄРРуху. Л. Биковський член-кореспондент Української Вільної Академії Наук у США, автор споминів і публікацій з ділянки книгознавства, організації науки тощо, а в останній декаді активний член Українського Історичного Товариства.

УЄГромада в Подебрадах постала в роках 1923-25. Поштовхом до цього були відвідини Подебрад пасторами П. Кратом, а пізніше В. Кузівом. Вона мала щось із 50 членів і прихильників і вважала себе приналежною до УЄО в ПА. В її праці допомагав духовно пастор Чесько-Братської Церкви Ф. Шустер. Більше інформацій про неї можна знайти в “Є.Р.”, ч. 1007-1008 з 1967 р., стор. 7 та в ч. 1003-1004 з 1966 р., стор. 5, як і у “Вірі і Науці”, ч. 2, 1925 р, стор. 15-16.

Згідно з інформацією інж. Л. Биковського до паст. В. Боровського з дня 18.VII.1975 р., до цієї групи належав також Леонід Мосендз, про якого він пише: “Л. Мосендз належав до нашої євангельської групи в Подебрадах... Він був більше науковцем і письменником... Згодом помер у Швейцарії”. Л. Мосендз проявив глибоке зацікавлення Біблією, навіть студював гебрійську мову, щоб краще розуміти Св. Письмо, і написав глибокого духовного забарвлення поему “Волинський Рік” і повість “Останній Пророк”, в якій порівнює долю жидівського народу часів Івана Христителю із сучасною долею українського народу. З цих його писань відчувається, як глибоко він цинив і розумів дух і суть Христової науки.

Більш-менш в останньому десятиріччю виступає на сторінках “Є. Ранку” зі своїми популярними статтями проповідничого роду, або з історії головно раннього християнства представник проповідників молодшої генерації — Володимир Кучер. Його статті також друкувала “Є. Правда”. На жаль, паст. В. Кучер загинув в нещасному випадку, осиротивши свою молоду дружину і трьох синів.

При цьому згадаємо, що навіть у рядах членства УЄРРуху в Північній Америці в деяких випадках бракує єдності, бо трапляються особи, що хочуть іти своїми власними дорогами. У цьому випадку традиційний український індивідуалізм попадає на ґрунт протестантського індивідуалізму. У таких умовах кожний пастор своєї церковної Громади може чути, як це йому вигідно, від нікого незалежний, і дехто з таких осіб може вважати, що він може

не визнавати ніякого об'єднувального українського євангельського центру, але рівночасно така особа може вірно й надміру покійно вислуговуватися своїм неукраїнським наставникам, але, на щастя, це могли бути тільки рідкі випадки. В українських євангеліків усе основане на добрій волі та духовному авторитеті. В таких умовах людський індивідуалізм із своїми негативами може мати пригоже поле до самовияву. Звичайно провід УЄО старається з болем толерувати такі прояви, хоч і не бракувало членів, які були за тим, щоб такі анархістичні прояви рішуче демаскувати, бо вони звичайно пробували себе демагогічно маскувати якимось світоглядними розходженнями, що не завжди могло бути правдою, і це можна було дуже легко пізнати. Це звичайно не стосується тих справді ідейних осіб, яким добро справи певно лежало на серці. Такі особи знають, що навіть коли їхній погляд не був прийнятний більшістю, то, не відрікаючись своїх переконань, вони мають це респектувати, але бути самокарними й позиточними членами, які належно виконують свої обов'язки супроти своєї організації. Інакше вони тільки виявили б, що вони ще не доросли до того, щоб уміти жити демократичним способом життя. На щастя, переважна більшість українських євангельсько-реформованих проповідників і членства Церков були прикладними людьми у плеканні самокарности, що дуже важливе в житті вільного суспільства. У цьому випадку свавільні амбітники тут не користуються повагою. Це вони можуть робити тільки до якогось часу, бо нема нічого тайного, щоб не виявилось. Ідейних і відданих справі людей легко пізнається і віддається їм належну оцінку, признання, пошану і подяку. Вертаючись ще до такого незгідливого типу людей, то тут треба ще додати, що таким одиницям можна тільки співчувати. Вони траплялися і в оточенні Христа та Його апостолів, але не один з них дійшов до покаяння і духовного переродження і тим став пізніше корисним і навіть визначним діячем. Чого не може доконати людина, це може зробити Бог у Своїй ласці силою Свого Слова і Святого Духа. Такі одиниці були й будуть, але з ними треба мати багато терпцю й молитися за них, хоч це не виключає потреби рішучих заходів, коли вони стають небезпечними шкідниками для спільної справи.

Черговий Собор УЄО відбувся 12-15 листопада 1967 р. (в тому році УЄО відзначало 45-ліття свого існування) в Церкві Всіх Націй у Нью-Йорку. Як відомо, у тому самому році відбувся Перший Світовий Конгрес Вільних Українців. Собор розпочався Богослуженням за український народ, Світовий Конгрес Вільних Українців і за самий Собор. На тому Богослуженні проповідували пастори: Д-р В. Лобай, І. Яцентій, Д-р Л. Жабко-Потапович, П. Кіндрат, І. Р.-Ковалевич та інші. Це Богослуження мало євангельський міжвіровізнаневий характер. Головою Собору був пастор Укр. Пресв. Церкви в Ошаві — І. Яцентій, а секретарем — пастор Церкви Всіх Націй в

Нью-Йорку — В. Кустодович, який репрезентував Укр. Єванг. Церкву в Нью-Йорку, яку він також обслуговував. Вислухавши звіти з діяльності Головної Управи УЄО та висловивши їй довір'я, Собор вибрав нову Управу, до якої ввійшли: І. Яцентій — президент, М. Козак і В. Багрій — заступники. І. Владика з Ошави, І. Р.-Ковалевич і В. Кучер — радні; П. Гончар — скрабник і В. Вінявський — канадський скарбник, а В. Боровський — екзек. секретар. До Контрольної Комісії ввійшли: В. Грисюк, Петро Черняк і М. Савицький. У складі Редакції й Адміністрації “Є. Ранку” не зайшло ніяких змін. На нарадах Собору був присутній голова Укр. Єв.-Баптистського Об'єднання Канади — паст. Петро Кіндрат. Були й інші гості, а між ними укр. православний священник, протоєрей — М. Коржан з Мюнхену, Німеччина, та укр. католицький священник — Д-р П. Блажеєвський. Собор закінчився подячним обідом в Укр. Пресв. Церкві в Ірвінгтоні 18 листопада, на якому місцевий Відділ УЄО відзначив церковну та громадську діяльність екзек. секретаря УЄО та в одній особі секретаря Консисторії УЄРЦеркви в екзилі, довголітнього діяча Руху — паст. В. Боровського. Він це робить і досі, коли пишуться ці рядки.

У соборових резолюціях говориться про Світовий Конгрес Вільних Українців, про переслідування людей, що вірять у Бога, а в тому й євангеліків, у Советському Союзі, про советську політику московщення в Україні. Багатомовна 12 точка резолюцій: “З огляду на те, що ліквідація УЄГромад, яку перепровадила Злучена Церква Канади, зменшила число наших Громад, УЄО змушене тепер більше опирати свою працю на індивідуальних членах. Постановлено, щоб оформити в цьому дусі вже наявне членство та приєднувати нових членів...” Вважаємо, що пояснення до цього зайві. Це доводить іще раз, що краще УЄГромадам бути самостійними, як бути фінансово залежними від чужих чинників і жити в непевності з дня на день і очікувати ліквідації чи прилучення до англомовних Церков. У 14 точці резолюцій ухвалено “Поробити заходи, щоб відновити при УЄО Відділ Молоді, в якому сама молодь відповідала б за працю та її провадила б”. (Є.Р., листопад-грудень 1967 р.).

У тому самому числі “Є.Р.” подано, що 6 жовтня 1967 р. помер один із визначних піонерів УЄРРуху в США — паст. Дмитро Галенда. А 19 березня 1969 р. помер Михайло Савицький у Торонті, активний член УЄО. До цього треба додати, що 11 липня 1969 р. помер другий брат із Галендів, також піонер Руху — паст. Теодор Галенда, а 28 листопада 1969 р. відійшов від нас один із видатніших українських євангельських піонерів-мирян з Ошави — Степан Салмерс, автор євангельсько-мемуарних нарисів “З моїх піонерських споминів”, друкованих незадовго до його смерти в “Єв. Ранку”. Що далі останніми часами посувається вперед УЄО на історичному шляху свого буття й діяльності, то тим більше

починає відчувати на чужині діяння фактору часу й законів еміграційної дійсности.

Дальший Собор УЄО відбувся 25-27 вересня 1970 р. в Укр. Пресв. Церкві в Ошаві. На його голову вибрано паст. І. Р.-Ковалевича, а секретарем П. Черняка з Торонта. На ньому вибрано нову Управу в такому складі: І. Яцентій — президент, М. Козак і В. Багрій — заступники президента, В. Боровський — екзек. секретар, П. Гончар — скарбник, В. Вінявський — канадський скарбник, радні — В. Кучер, Степан Дудар з Ошави, Іван Яцентій молодший, адвокати Андрій Козак із Торонта і Віктор Боровський із Детройту. В цьому випадку нову Управу поповнено представниками молодшої генерації. До Контрольної Комісії обрано: В. Грисюка, Т. Бурка й П. Черняка. У складі Редакції й Адміністрації “Є. Ранку” не зайшло змін.

До важливіших справ, що їх обговорено й вирішено, належить справа підготовки УЄОб’єднанням до видання сучасною мовою творів Г. С. Сковороди та святкування в 1972 році 250-літнього ювілею його народження. Підкреслено потребу існування спільного репрезентаційного та координаційного Центру українських протестантів різних віровизнань у Північній Америці. Постановлено боротися активніше з русофільськими впливами серед кіл світового протестантизму, щоб вони не ототожнювали українців та інші народи Советського Союзу з “росіянами”. Кінцева частина Собору була пов’язана з культурно-мистецькими виступами.

Згідно зі звітом “У неділю, 27 вересня, відбулося врочисте Соборове Богослуження, яким проводив президент УЄО, що він також член Постійного Секретаріату СКВУ, — паст. І. Яцентій. Асистував йому паст. І. Р.-Ковалевич, а зворушливу проповідь на тему “Чи потрібна нам нова мораль?” виголосив паст. В. Боровський. Це Богослуження своїми сольоспівами прикрасили: добродійки О. Бовкун і А. Сокілка та оперові співаки Іраїда та Петро Черняки.

По Богослуженні, від години 1:30 по полудні, відбувся обід-бенкет, на якому промовляла радна Х. Томас, що заступала мейора (голову) міста Ошави. Головним промовцем був один із визначних українських діячів та генеральний секретар СКВУ — Микола Плав’юк, якого промова справила глибоке враження на присутніх. Між іншими, було відчитано привіти від Об’єднання Українських Євангельсько-Баптистських Церков у США, Українського Народного Союзу, від Відділу Ліги Визволення України в Ошаві, Онт., проф. Василя Галича — перекладача на англійську мову Історії України проф. М. Грушевського, укр. еванг. письменника — М. Подворняка та інших. На бенкеті відіграв на піяно з великим хистом кілька композицій світової слави композиторів — Святослав Домбровський з Джамайки, Н.Й., а також цей бенкет своїм співом збагатили Доглас Рос і Ігор Салмерс з Ошави зі своєю дружиною та 4 донечками, вбраними в пишні українські строї. Вони відспівали

23-тю Псалму. Промовляв також Д-р О. Домбровський, який підкреслював важливість тіснішої співпраці між українцями різних євангельських віровизнань”.

Як присутні на тому Соборі, а також і на бенкеті, ми завважили одно дуже вірадне явище, а саме, що крім наших євангеликів було досить багато українців православних і католиків з Ошави, які під час бенкету змішалися при столах разом із українськими євангелачами й почувалися як у себе вдома. Коли автор цієї праці звернув увагу паст. Яцентія на те дуже вірадне явище, він відповів: “Так, ми, українські євангелики, ходимо на імпрези наших братів по-національності — православних і католиків, а вони відвідують наші євангельські імпрези. Так у нас водиться тут в Ошаві”. Якби то було добре, коли б такий звичай був поширений на цілу еміграцію. Це національна єдність і толеранція при одночасному затриманні своїх релігійних переконань.

9 грудня 1970 р. помер на 75-му році свого трудолюбного життя на удар серця президент УЄО — паст. Іван Яцентій, один із найбільш покликаних і ідейних діячів-душпастирів Руху, жертвенний діяч УЄО, зразковий євангелик і щирий український патріот. Такі постаті, на жаль, не часто трапляються навіть на євангельському ґрунті. Автор цієї праці бачився востаннє з Покійним на згаданому Соборі у вересні 1970 року, а вже в грудні був приголомшений вісткою про його смерть. Покійний дуже хотів побачити ще опубліковану Історію Руху, і просив автора поспішати з писанням її, щоб ще живі піонери Руху могли її прочитати бо-дай на короткий час перед своїм відходом у далекий вирій вічності. На жаль, не довелося йому побачити цієї Історії. Нехай принаймні тепла згадка про нього на її сторінках залишиться для сучасних і майбутніх поколінь євангельського українства.

*

Пастор Іван Яцентій народився 7-го березня 1896 р. в с. Чернів, Рогатинського повіту, в Галичині. Загальну освіту здобув в Україні, а доповнив її вже в США, де він закінчив Богословську Семінарію в Блумфілді, Н.Дж. На релігійній ниві між українцями він працював в м. Пассаїк, Н.Дж., а в 1939 р. обняв працю в Українській Пресвітерській Церкві в Ошаві, Онт.

Поза чисто духовною працею він цікавився також суспільним канадським життям і брав жваву участь в українському організованому житті. Він був діяльним у Відділі Комітету Українців Канади в Ошаві, багато допомагав у всіляких життєвих проблемах, особливо новоприбулим до Канади українським скитальцям з Європи, був членом Укр. Робітничого Союзу тощо.

Його дружина Марія походила з дому Константиновичів. Він мав 4 дочки: Одарку, Орісю, Даєн і Юлію і 2 синів: Івана і Арнольда.

Паст. І. Яцентій помер 9 грудня 1970 р. в місті Ошаві, де він був пастором 31 рік. Поховано його на Маунт цвинтарі в Ошаві.

Присутній на поминальному обіді визначний український письменник Улас Самчук у своїй згадці про покійного сказав: “У тих вартісних свідченнях, що тут були сказані про Покійного, не було ніякого перебільшення, та й я сам багато завдячую увазі Покійного, особливо в початковій стадії свого життя в Канаді”. (“Є.Р.”, ч. 1051 з 1970 р., стор. 2, 13 і 14).

Президія Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців у своєму пресовому комунікаті так схарактеризувала Покійного: “Зі смертю бл.п. паст. І. Яцентія українське суспільство втратило видатного церковного і громадського діяча, проповідника та палкого патріота, який все своє життя присвятив справам Церкви та свого народу”. (“Є.Р.”, ч. 1054 з 1971 р., стор. 2).

**
*

Президентом УЄО на місце померлого паст. І. Яцентія став відомий діяч — мирянин УЄРРуху і Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні — Володимир Багрій.

*

Майже за того самого часу, тобто 17 грудня 1970 р., помер **паст. Д-р Теодор Бай з Едмонтону**. Народився він 25-го квітня 1888 р. в с. Подільцях над Дністром, у Дрогобиччині, в Галичині. Ходив до гімназії в Перемишлі і перебував два роки на новіціяті (час проби і науки в монастирі) в о.о. Василян у Крехові. До США прибув 1907 р. і майже три роки був учителем в українській школі в Монессан, а потім у Форд Ситі, Пенсильванія. 1910 року приїхав до Вінніпегу, Ман., де за порадою провідних діячів Церкви записався до Манітобської Колегії на науку Богословія. Провчився він там тільки один рік і був рукоположений на проповідника 1911 р.

Першим полем його місіїної праці було Завалля в Альберті. По 6 місяцях він вернувся до Манітобської Колегії, щоб далі вчитися. По 4 тижнях його перенесено до Торонта, Онт., де він у Джан Нокс Колегії закінчив свою науку Богословія.

Працюючи проповідником між українцями в Торонті, він також вступив до Торонтонського Університету, а закінчив свою науку в Квінс Університеті у Кінгстоні, Онт., здобувши ступінь Б.А. 1952 року Колегія Св. Стефана пошанувала його працю й дала йому почесний докторат Богословія.

Паст. Т. Бай 45 років ревно проповідував Христову Євангелію своїм людям у таких місцевостях: Торонто — 5 років, Росбурн, Ман. — 10 років, Форт Віліям, Онт. — 2 роки, Лондон, Онт. — 5 років, Етельберт, Ман. — 5 років, Калдер, Саск. — 7 років і Ан-

дрю-Увин, Альберта — 11 років. В особі паст. Бая всі знаходили, без різниці, християнське ставлення, братню пораду та душевне підкріплення.

Великою помічницею була його дружина Лілія з дому Кравтер, яка вчила дітей музики та управляла церковним хором.

Паст. Бай помер 17-го грудня 1970 р. Він похований в Едмонтоні, Альберта. Він мав дочку Єлисавету й синів Теодора і Едварда. (“Є.Р.”, ч. 1057 з 1971 р. стор. 13).

**

У 14-ій точці резолюцій Ошавського Собору 1970 р. говориться: “Собор УЄО уважає, що існує потреба створити Раду Українських Євангельських Церков у П.А., яка була б репрезентативним центром українських протестантів перед своїми та чужими, а одночасно узгіднювала б різні спільні акції українських євангельських віровизнань, а передусім справу видання Біблії та іншої християнської літератури (Біблійного конкорданцу*, Біблійної Енциклопедії, співаника тощо), спільної для всіх українських протестантів, і навіть для всіх українських Церков. До часу створення такої Ради існує потреба в кожному окремому випадку домовлятися наявним українським євангельським віровизнанням про різні спільні виступи чи заходи. Теперішній стан речей становить причину до різних ускладнень, обурень, непотрібних повторень у праці і плянуванні, і навіть нездорових змагань та проявів отаманії”. Отже, Собор висунув таку щасливу думку-ідею до тіснішої співпраці поодиноких Церков-віровизнань і їхніх організацій у загально релігійному та національному розумінні при одночасному затриманні своїх віровизнаневих властивостей. Коли тепер говориться про можливість провадити церковні діялоги у вселенському мірилі, то тим більше можна висувати ідею порозуміватися таким способом окремим українським євангельським Церквам та співпрацювати в тих ділянках, де це можливо. Починати це не легко, але конче треба. Цього вимагає становище наше на еміграції в умовах діяння факторів асиміляційного процесу, та на Рідних Землях, де відбувається безбожницький та русифікаційний похід червоної Москви проти духовних надбань української людини. Спільна боротьба і праця — це, без сумнівів, основне завдання нашого часу.

Не зайво буде відзначити ще деякі події останнього часу, що заслуговують на згадку. 1971 року визначний український євангельський і громадський діяч — паст. І. Р.-Ковалевич відзначив 75-річчя свого трудолюбного й жертвенного життя. З цього при-

---

*) Конкорданц — поазбучний показник біблійних слів.

воду появилася в “Є. Ранку” (жовтень-грудень 1971 р.) ювілейна стаття п.н. “Плідне 75-річчя” М. Подворняка про Ювілята.

*

Паст. Іван Роберт-Ковалевич народився 4-го березня 1896 р. в с. Верхньому Струміні, Івано-Франківської області, в Галичині. Там він закінчив народну школу. Мавши 15 років, він залишив рідне село і виїхав до Південної Америки, де працював в Аргентині, Урагваю й Бразилії.

1914 року він надумався вернутися до Галичини, але, прибувши до Європи, він довідався про початок Першої Світової Війни. Тоді він вирішив добратися до Канади. Там він поселився в Торонті. Тут він уперше обізнався з УЄРухом. Він почав відвідувати Богослуження реформованих євангеліків, де пастором був тоді Т. Бай. Зерно Божої правди глибоко запало в серце юнака. Тут він познайомився з піонерами УЄРуху — пасторами І. Бодругом, М. Щербиніном, О. Максимчуком, В. Купчинським і П. Кратом. Він зауважив, що країни, які прийняли реформацію, стоять у всьому вище від країн Південної Америки та його рідної Галичини. Він обізнався з творами Т. Шевченка, І. Франка та з іншими письменниками свого народу, як також з працею Укр. Соціал-Демократичної Партії в Канаді.

Року 1922-го він став делегатом від УЄГромади в Торонті на Перший Собор Українських Протестантів Північної Америки, який відбувся в Рочестері, США. Там було організовано УЄО. Лишивши добре оплачувану зарібкову працю, він записався на богословській відділ Блумфільдської Колегії в США. 1924 року вернувся до Канади, тепер до міста Вінніпегу, і тут записався на філософський факультет у Манітобському Університеті й на дальшу богословську науку в Манітобській Колегії. Тут він належав до Укр. Студентського Т-ва, буди дві роки його головою. 1929 року він закінчив Богословіє і був рукоположений на пастора. Він працював в Укр. Єв. Громадах у Канаді: 2 роки в Канора, Горліц, Райн, Сван Плейн, Глен Елдер у Саскачевані; 17 років у Торонті, Онт.; 11 років у Росбурн, Етельберт, Гарлянд, Пайн Рівер у Манітобі, а 7 років у Монреалі, Квебек.

Починаючи від 1947 р. аж до 1958 р. був редактором журналу “К. Ранок”, обслуговуючи тоді доїздом 4 укр. єв. Громади в Манітобі. 1955 року видав кишенькового співаника “Книга Хвали”, який вийшов із присвятою для УЄРРуху в його 50-ліття. Він також дописував до місячника “Віра і Наука”, що виходив до 1939 року в Галичині, та до тижневика “Канадійський Фармер”.

1934 року відбув тримісячну подорож по країнах Європи, відвідав одночасно ССРСР і Велику Україну. Повернувшись до Канади, поінформував тут наших людей про тяжкий стан нашого народу

на Батьківщині, зокрема про страшний голод в Україні. Писав про це і в українській пресі. Другу подорож в Україну відбув 1969 року, коли він відвідав своє рідне село й родину.

Бувши пастором у Торонті, він організував при своїй Церковній Громаді Культурно-Освітнє Т-во ім. І. Франка, яке існувало і працювало 17 років. Упродовж 23 років він був постійним членом Президії Комітету Українців Канади у Вінніпегу, як представник УЄО в ПА. Брав участь у 10-ох Конгресах Комітету Українців Канади, а також у двох Світових Конгресах Вільних Українців 1967 року в Нью Йорку і 1973 року в Торонті. 5-го грудня 1971 року, як представник УЄО, брав участь у відкритті пам'ятника Т. Шевченкові в Буенос-Айресі в Аргентині.

Канадський Уряд відзначив паст. І. Р.-Ковалевича медалею з нагоди 100-ліття Канади. Паст. Р.-Ковалевич багато жертвував на видання укр. літератури, на Фундацію ім. Т. Шевченка в Канаді, на Енциклопедію Українознавства, на УНРАду, на Історію УЄРРуху тощо.

Його бібліотека начисляла понад 500 книг. Свій особистий архів: листи, журнали, 55 календарів, альманахів, річники "Канад. і Єв. Ранку", "Віри і Науки" з Коломиї, деякі книжки, мапи України та інше він передав до Державного Архіву Канади в Оттаві.

Він був жонатий з Наталією з дому Будник і мав одного сина Івана.

Паст. І. Р.-Ковалевич помер 8-го січня 1978 року у Вінніпегу.

В одній своїй статті він висловився: "В моїх духово-моральних питаннях домінує Христос, а в українсько-політичних і соціально-громадських — Шевченко і Франко". ("К.Р.", ч. 638 з 1947 року, стор. 2; "Є.Р.", ч. 1063 з 1971 року, стор. 7 і "Енциклопедія Українознавства", том 7, стор. 2532).

**
*

1972 року УЄО в ПА відзначило своє 50-річчя. З приводу того паст. І. Р.-Ковалевич помістив на сторінках "Є. Ранку" (січень-березень 1972 р.) ювілейну статтю "50-річчя УЄО в ПА". У ній він згадав головних організаторів і делегатів Собору, а зокрема важливіші точки його програми.

Того самого року УЄРЦерква в Торонті відсвяткувала ювілей свого 25-ліття. До її засновників належали сл.п. пастори І. Бодруг і П. Крат зі своєю дружиною Софією та брати й сестри М. Козак і М. Савицький зі своїми дружинами Ольгою та Марією, Онуфрій Вівчар та інші. За останніх 10 років обслуговував її паст. В. Боровський, а заступав його рукоположений евангелист — М. Козак. 23-го квітня 1972 року згадана Церква відзначала свій ювілей, про що пишеться в "Є. Ранку" за квітень-червень 1972 р. Під час ювілейного Богослуження проповідував паст. В. Боровський на те-

му “В якому товаристві перебувають члени Церкви Христової?” (Лист до Жидів 12:22-24). На цьому Богослуженні співали чотири донечки, мати й батько родини Степана (Ігоря) Салмерса молодшого з Ошави, а також сестра О. Бовкун, бр. М. Тимців і співак П. Черняк. Акомпаньювала при співі в церкві сестра Іраїда Черняк. Після Богослуження відбулася ювілейна програма, під час якої паст. В. Боровський виголосив доповідь про початки й розвиток тієї Громади, а брати М. Козак, Онофрій Вівчар, Василь Грисюк та сестри С. Крат і М. Савицька поділилися з присутніми в’язанкою споминів та своїми враженнями з минувшини. Виголошено та відчитано привіти, а між ними від Відділу КУК в Торонті, від президента УЄО — добр. В. Багрія, Українського Народнього Дому в Торонті й від Укр. Єв.-Баптистського Об’єднання в Східній Канаді. При тій нагоді зроблено пропам’ятну світлину учасників свята, а бр. П. Черняк зробив на “тейпрекордері” запис Богослуження й ювілейної програми. У зв’язку з тим ювілеєм на особливу згадку заслуговує бр. М. Козак і вже покійний бр. Андрій Сівак, які своїми поважними пожертвами уможливили набути згаданий Церкві свій власний будинок.

*

Тут потрібно згадати, що українська євангельсько-реформована праця в Торонті почалася ще в 1910 році. Тоді Богослуження відбувалися в “Окцидент Гол” на вулицях Квін і Батгорст. У цьому місті працювали й українські пресвітеріяни і баптисти. Від перших тут працювали паст. В. Купчинський, проф. Михайло Щербінін, пастори Т. Бай, О. Максимчук, П. Крат, Йосип Корсаков за різних часів, а в початках 30-тих років до кінця 1975 року працював від Пресвітерської Церкви паст. М. Фесенко. Також у пізнішому часі тут працювали пастори Злученої Церкви — І. Р.-Ковалевич, а по ньому Лука Стандрет, і навіть мали свій церковний будинок на теперішніх вулицях Дюпонт і Едвін, на місці якого згодом побудували свою церкву православні українці. Про працю паст. І. Р.-Ковалевича від 1930 року в Торонті ми в одному дописі читаємо:

“В 1930 році в Торонтонській Громаді зайшли були великі зміни з приїздом паст. Ковалевича. Її було реорганізовано. Членство її складалося майже виключно з людей, які прибули з Галичини по Першій Світовій Війні, і вже багато з них були обізнані з УЄРРухом у Галичині.

Члени Церкви були організовані в Культурно-Освітнє Т-во ім. І. Франка, яке цікавилось громадськими справами Канади та вільною справою українського народу, а також дбало про культурно-освітній рівень своїх членів. При Товаристві була гарна бібліотека, з якої користалися члени, прихильники та хворі по шпиталях. Громада зі своїм пастором брала активну участь в різних

спільних виступах усіх українських установ, дбала про поширення доброго українського імені серед англомовних канадців через владжування мистецьких вистав, концертів і доповідей в англійських публічних та церковних залах. Хором при Церкві диригував Павло Сич. Дуже часто як пастор, так і члени, працювали в різних спільних громадських комітетах. Багатьох провідних людей зі старими розуміннями саме життя переконало, що кожна здорова й поступова думка як у релігійному, так і в суспільному житті народу, нікому не шкідлива". Праця цієї церковної Громади скінчилася десь у 1960 році. ("К.Р.", ч. 444 з 1940 р., стор. 5).

Про причини потреби постанови Незалежної УЄРЦеркви в Торонті свого часу паст. П. Крат висловив таку думку: "Все те, що поневолює людський дух і тіло — це неволя, цебто **залежність**. Пізнання Христа робить людину вільною. Христос — воля! Здавалося б, що християнські віровизнання мали б робити людей вільними, могутніми і славетними. Та в дійсності це не так. Та сама Церква може робити свій власний нарід вільним, могутнім, славетним, а інші народи поневолювати духовно і тілесно. Первісне християнство робило людей вільними, підносило їх до гідності дітей Божих, давало їм розум Христів. Це діялось за апостольських часів, у першому віці християнської доби. А діялося це так тому, що апостоли, а особливо апостол Павло, не робили собі з апостольської діяльності засобу існування, збагачення та **панування**". (П. Крат у своїй недрукованій праці: "Чому самостійність Церкви?" З архіву УЄО).

Тут бралось також під увагу і міркування митр. В. Липківського, який дня 7 березня 1936 року писав до свящ. П. Маєвського: "Особливо бажано, щоб Церковний Собор обирав із себе Церковну Раду і Церковний Суд у складі священослужителів і мирян, щоб єпископ діяв тільки як почесний член і перший радник..., щоб... Церква справді керувалася сама собою, щоб службовці її від вищих до нижчих — не панували в ній, не були "начальством", а тільки виконавцями покладених на них Церквою обов'язків".

Ці міркування й деякий гіркий досвід довели до постанови згаданої самостійної церковної громади. Перше Богослуження цієї Церкви відбулося 16-го березня 1947 року в каплиці на Симко вулиці ч. 170. Спочатку там проповідував паст. І. Бодруг, а потім за чергою проповідували пастори П. Крат і брати М. Козак і М. Савицький.

*

Тут буде до речі подати дещо про життя добр. М. Козака і М. Савицького.

Михайло Козак, нащадок запорізьких козаків, народився 24-го листопада 1892 року в с. Козаках, пов. Броди, в Галичині. 1911 року приїхав до Канади. Спочатку затримався у Форт Віліямі, Онт.,

а 1917 року переїхав до Торонта, де розпочав своє життя звичайним робітником, пізніше фермером, а згодом вибився на визначного українського підприємця. На початку він був попав під впливи соціалістів, але в ньому перемогла Євангелія. Тут багато йому духовно помогли проповідники В. Пиндиківський, І. Бодруг і П. Крат.

Він став відомий зі своєї діяльності на релігійно-народній ниві, а особливо він проявив себе в жертвенності на релігійні та національні потреби. Він багато допомагав новоприбулим українцям до Канади, а також фінансував перевидання книжки проф. М. Грушевського: “З історії релігійної думки на Україні” і проф. С. Килимника першого тому книжки: “Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні”. Він заступник голови УЄО в ПА, адміністратор “Є. Ранку” тощо.

Його дружина називається Ольга, дочка Рут і син адвокат Андрій. (“Є.Р.”, ч. 1019 з 1968 р., стор. 13).

Михайло Савицький народився 29-го січня 1897 року в місті Стрию в Галичині. Скінчивши народну школу, він пішов на науку столярства, а 15 лютого 1921 року одружився з Марією Гарун. 1926 року він зо своїм братом Юліяном приїхав до Торонта в Канаді. Його дружина приїхала з дітьми до нього в 1929 році.

Тут добр. М. Савицький працював, як столяр, а в старших роках мав торговельне підприємство. Від самого початку він включився був в українську громадську працю. Він був одним з основоположників Стрілецької Громади в Торонті і був членом Українського Робітничого Союзу.

Тут він захопився УЄРухом. Спочатку належав до дуже активних членів Укр. Пресв. Церкви, а від 1946 р. став членом-основником Незалежної УЄРЦеркви в Торонті. Був якийсь час адміністратором журналу “Слово”, а пізніше “Є. Ранку”. Бував також членом Контрольної Комісії УЄО, або членом Головної Управи УЄО. Мав сина Володимира і дві дочки Дарію і Зеню.

М. Савицький помер 19-го березня 1969 р. (“Є.Р.”, ч. 1034 з 1969 р., стор. 13).

*

Десь незабаром після 1950 р. частина членів Укр. Пресв. Церкви в Ошаві під проводом свого диригента Степана Салмерса також були організували Самостійну УЄРЦеркву, але після початкових змагань ця Церква десь у половині шістдесятих років зникла. Причиною було те, що обмежене число членства не змогло створити для такої праці потрібної матеріальної бази, а без цього постала проблема із забезпеченням належної духовної обслуги Громади, переважне число її членів пішло в члени англомовної Злученої Церкви Канади, а не вернулося до Укр. Пресв. Церкви в Ошаві, уважаючи, що провід Пресвітерської Церкви Канади свого часу

несправедливо обійшовся з ними. Це було можливе, бо чужинці дуже мало розуміються на проблемах наших людей, а це також багато залежить і від того, хто їхні дорадники.

Тут треба конечно дещо згадати і про С. Салмерса.

*

Степан Салмерс народився 8 серпня 1891 року в с. Угринь, Чортківського повіту, в Галичині. До Канади приїхав 1911 року і спочатку затримався в Монтреалю. 1912 року короткий час працював у Торонті, де познайомився з паст. Т. Баєм, і того самого року поселився на постійно в Ошаві. 1913 року познайомився з паст. В. Купчинським і перейшов на сторону УЄРРуху, де став активним діячем, а з часом і церковним диригентом і органістом.

1916 року одружився з Катериною Панчишин, яка походила зі Львова. Працював, заробляючи на утримання своєї родини до 1954 р., коли то залишив працю в фабриці виправи шкір через кепський стан здоров'я. Однак до кінця свого життя цікавився українським організованим життям, читав укр. пресу, підтримував морально і матеріально УЄО та "Є. Ранок". Був якийсь час скарбником УЄО, дописував до "Є. Ранку". Лишив дочку Володи-миру, синів Ярослава (торговельного управителя), Зеновія (адвоката), Ігоря (стрижія) і Ореста (фармацевта). Син Євген, військовий летун-навігатор у Канадській Армії, згинув у повітряній катастрофі над Англією під час Другої Світової Війни. С. Салмерс помер 28 листопада 1969 року.

У своїй посмертній згадці, присвяченій С. Салмерсові, паст. Л. Стандрет отак характеризує покійного: "Десь близько 1926 року постав довший конфлікт між УЄГромадою в Ошаві та округовим церковним англомовним Зарядом Злученої Церкви Канади. Тодішні члени цього Заряду не могли чи не хотіли зрозуміти потреб УЄРРуху і непотрібно втручалися у внутрішні справи УЄГромади. (Хотіли її зовсім зангліїшити — прим. редактора). Це нашій Громаді шкодило і тому в дальшому висліді тертя Громада перейшла під зверхність Пресвітерської Церкви Канади. Зате вона втратила церковний будинок і все, що було в будинку, разом із співаниками. Отже, тепер була переорганізована церковна Громада, але вона не мала місця на Богослуження, на збори тощо, не мала органів, ні органіста, ні співаників. Та співаники можна було купити, можна було купити піано, але хто буде грати? Відповіді на це питання не було. Дехто з братів навіть сумнівався в тому, чи з цього становища буде якийсь вихід. Та брат С. Салмерс мав відповідь. Він заявив, що Громада може відбувати Богослуження в його хаті, а щодо музики, то він негайно почне вчитися гри на піано і сподівається, що за кілька місяців зможе принаймні грати легші церковні пісні. Так і сталося. Хоч тоді йому вже було щось із 35 ро-

ків, він почав учитися, сам платив за лекції (його платня в фабриці була мала) і згодом він міг грати майже всі пісні, що були в українському євангельському співанику, а також диригувати великим хором. Цю працю він виконував упродовж багатьох років без найменшого винагородження. Він завжди жертвував, що міг, на українську євангельську справу, і не раз жалував, що для неї не міг зробити більше.

Його переконання було, що без українських шкіл, без молоді, яка вмiла б по-українському говорити, читати і писати, всі українські Церкви і світські організації не мають ніякої майбутності. Тож не диво, що всі його діти пильно вчилися української мови, граматики, географії та історії в школі при Укр. Пресв. Церкві. Сьогодні його діти, роджені й виховані в Канаді, активні члени українських організацій в Ошаві, УНО, МУН тощо. Наприклад, минулої осені ошавська філія УНО святкувала свій 35-літній ювілей. Один наш ошавський громадянин, що належить до Православної Церкви, оповідаючи мені дещо про ювілейну концертну програму, зауважив, що “велику більшість точок програми виконали Салмерсові діти і внуки”. Без жодного перебільшення можна сказати, що це наслідки С. Салмерса і його доброї дружини, яка завжди з ним щиро кооперувала, виконуючи свої материнські обов’язки супроти своїх дітей”. (“Є.Р.”, ч. 1045 з 1970 р., стор. 7-8).

*

Свого часу була зроблена спроба усамостійнити УЄЦеркву в Горлиць, Саск., але це з часом там так само скінчилося, як і в Ошаві, і з тих самих причин. Про ту церковну Громаду один з її колишніх членів, сам народний учитель в Канаді — бр. Онофрій Вівчар, написав таке:

“Перші українські імiгранти прибули в околиці Канори й Горлиць 1896 року. Друга група прибула 1898 року. Вони жили на початках у матеріальних недостатках. Найближче місто до них звалось Йорктон. Одні осілися за 25, а інші за 30 миль на північ від цього міста. Перші хати будували того вигляду й тим способом, як їх будувалося в себе в Галичині. Щодо харчів, то піонери жили дуже й дуже пісно, цебто їм бракувало добрих харчів, а особливо товщів.

Щодо християнського життя, то вони святкували Різдво, Великдень та інші свята так само, як це робили в Галичині. Батьки вчили своїх дітей молитися рано й увечері. З часом вони усвідомили собі, що їм треба кудись ходити до церкви. Проживши в Канаді якийсь час, певна частина їх змінила свій погляд і на релігійні справи та віроісповідну приналежність. Перша УЄГромада в Саскачевані, організована в околиці Горлиць 1906-го року, а може й передніше, під назвою Руська Грецька Незалежна Церква. Перші

члени церковної управи були Прокоп Ананійчук, Олекса Вівчар і Олекса Хабун.

Церкву збудували з дерева. Члени возили дерево волами. Будинок покрили дошками і помалювали. Довший час Богослуження було подібне до Богослуження у Греко-Католицькій Церкві. Поволі його спосіб змінювався в бік першоапостольської чистоти. Проповідниками були: Заяць, Чернявський, Вільчинський, Купчинський, Євстафійевич, Попіль і Плав'юк.

1916 року хтось підпалив церковний будинок в Горлиці. 1917 року Громада побудувала нову церкву. Проповідниками були після того пастори З. Бичинський, Г. Тимчук, І. Р.-Ковалевич, І. Григораш і Й. Корсаков.

За часу проп. Г. Тимчука Громада в 1925 році прилучилася до Злученої Церкви Канади. За часів обслуги проп. Корсакова Громада ухвалила стати самостійною п.н. Українська Євангельська Самостійна Церква, але ця самостійність там довго не втрималася.

1939 року, коли в Європі вибухла війна, багато молодих людей виїхало з тієї околиці до інших частин Канади і Громада дуже зменшилася”.

*

При згадці про **паст. Йосипа Корсакова**, який приїхав до Канади десь 1907 року, треба відзначити, що він не дуже рахувався зі своїми церковними проводами. Робив собі, що йому подобалося, і тому був усунений із проповідництва в Злученій Церкві Канади. Короткий час він допомагав у праці УЄРЦеркви в Торонті, а пізніше в Ошаві, Онт., але його спосіб поступовання і там не змінився. Взагалі, він був досить нерозгаданою постаттю, яка й по смерті лишилася нерозв'язаною загадкою. Ми не маємо ніяких життєписних даних про нього. Він приїхав до Канади з царської Росії. Помер трагічно 18 лютого 1973 року на 90-му році життя у Вінніпегу, ставши жертвою пожежі. Він не лишив по собі ніякого тестаменту. Його поважний маєток і гроші перейшли на власність держави, мимо того, що за життя він жив дуже вбого, майже на ніщо не жертвував і був самотній. (“Є.Р.”, ч. 1081 з 1973 р., стор. 2).

**
*

Згадаємо тут про смерть сестри **Ольги Яровенко** 10-го травня 1972 р., матері відомого євангельсько-реформованого й громадського діяча — інж. Вадима Яровенка, дружини полковника Армії Української Народної Республіки — Юрія Яровенка, який служив при залізничному корпусі. Другий син покійної — Євген, зять митрополита УПЦеркви в США — Мстислава.

На увагу заслуговує святкування 50-літнього ювілею існування й діяльності УЄО та одночасно ювілею 250-ліття з дня народження Г. Сковороди, що відбулося 21-22 жовтня 1972 року в Торонті. Пов'язання тих двох ювілеїв немов символізує пов'язання духовності того нашого визначного християнина й філософа із світоглядом сучасного УЄРРуху. З цього приводу появилось в "Є. Ранку" (жовтень-грудень 1972 р., стор. 12) стаття-звідомлення: "У Торонті відзначено золотий ювілей УЄО та 250-літній ювілей Г. Сковороди" із загальним описом ювілейних святкувань. Ювілейну Академію попередило засідання Головної Управи УЄО 21 жовтня 1972 року, на якому ухвалено резолюції проти намагань советських чинників представляти Сковороду в советському навітленні, тобто проти приписування йому матеріалістичного світогляду, а навіть атеїзму. Крім того, резолюції звертаються проти переслідування советською владою людей віри, зокрема євангельських християн-баптистів, та українських культурних діячів.

Ювілейні святкування розпочато врочистим Богослуженням, що ним проводив паст. В. Боровський при співучасті паст. І. Р.-Ковалевича з Вінніпегу, який виголосив проповідь. Під час Богослуження співав квінтет під проводом бр. Михайла Тимціва, а крім того родинний ансамбль бр. С. Салмерса молодшого з Ошави. Сестра Іраїда Черняк акомпаньювала на піано церковному співові.

Ювілейною Академією керував заступаючи президента УЄО — В. Багрія, екзек. секретар В. Боровський. Після вступної молитви паст. Г. Адамса, член Головної Управи УЄО — інж. В. Яровенко з Плейнфільд, Н.Дж., виголосив доповідь про УЄО. Після відчитання цілої низки привітів, паст. В. Боровський мав доповідь на тему: "Г. Сковорода — великий духовний розум України". Під час цієї Академії співав хор Української Баптистської Церкви в Торонті під проводом бр. Андрія Теслюка.

Пишучи історію УЄРРуху в Канаді та оцінюючи загальнопротестантські впливи, що діяли на наших людей, як на самих початках поселення на канадському ґрунті, так і згодом, не зайво буде згадати бодай коротко про методистів. Їхня діяльність між нашими людьми в Канаді заслуговує тим більше на вдячну увагу, бо місійна праця методистів між канадськими українцями мала у великій мірі суспільно-добродійне й виховне підложжя, а щойно опісля релігійне в душі методизму, що найперше звертає увагу на євангелізаційну діяльність, на методи плекання духовного життя та практику добродійної діяльності. Методисти закладали в осередках українських поселень лікарні, школи, різні курси та творили перші основи суспільної опіки, організували житлові приміщення для дівчат і хлопців, які приїхали з фарм до міста й були наражені

на визискування та заставляванні на них сіті неморального життя. Методистські лікарі, вчителі, що були одночасно проповідниками, та представниці Жіночого Місійного Товариства осідали серед наших поселенців і допомагали їм лікуванням, навчанням, різними практичними порадами, включно не раз до хатніх завдань і праці в полі. При тому вони давали їм Біблії та, читаючи з ними біблійні тексти, пояснювали їх та вели з ними біблійні лекції.

Між ними траплялися й українці, які проповідували й служили перекладачами. З таких треба відзначити пасторів Дмитра Пони́ча і Терентія Ганочку. Методистські діячі працювали з посвятою. Успіх методистів полягав головно, що вони вивчали життя і психіку етнічних груп, серед яких мали працювати, і щойно тоді починали діяти з допомогою представників тих самих етнічних груп. Методисти видавали для українців часопис “Канадієць”, редактором якого був Михайло Белегай. У половині двадцятих років нашого століття — конгрегаціоналісти, пресвітеріяни й методисти злучилися разом, створили таким чином Злучену Церкву Канади, в рядах якої знайшлося багато українців, але ще перед тим у 1921 році часопис “Канадієць” був злучений із “Ранком” і так постав “Канадійський Ранок”.

*

Тут конче треба подати деякі особливо цікаві й важливі моменти з життя українського методистського паст. Д. Пони́ча і паст. Т. Ганочки.

Паст. Дмитро Пони́ч народився 7 жовтня 1887 року в с. Топорівцях поблизу Чернівець на Буковині. 1899 року він із батьками приїхав до Канади. Ще на рідних землях він закінчив 4 класи народньої школи. Про своє життя він пише: “Вже перед 1899-тим роком із нашого села виїхало до Канади три родині. А того року, коли ми їхали, то з нашого села вибралося аж 20 родин. Годі описати ту незабутню розлуку з рідним селом. Одного весняного дня рано-вранці, ще вдосвіта, у селі зчинився плач і голосіння. Це батьки й матері зі своїми дітьми, як також і самотні люди прощалися з буковинською землею, прощалися зо своїм рідним селом, де вони й увесь їхній рід віками жили і нікуди не мандрували... Із свічками в руках цих 20 родин виходили з хат на вулицю, бо ще було темно, ставали всі в ряди і так вільною ходою прямували до Чернівець, щоб звідтам вже поїздом дістатися до портового міста Гамбургу в Німеччині. Сусіди, почувши плач і голосіння, і собі повиходили до воріт, цілувалися й назавжди прощалися зі своїми односельчанами. І собаки жалісно скавуліли й гавкали, бо їхні господарі збиралися в далеку заморську країну, а хати лишалися порожніми.

Коли валка мандрівників опинилася за селом на шляху, то почало сходити сонечко. Дехто з нас їхав на возі, а частина йшла

пішки. Ще раз востаннє ми озирнулися й подивилися на рідні Топорівці. І так із слізьми на очах прибули до Чернівець. Приїхавши до Канади, наша родина поїхала до Едмонтону в Альберті. Нас забрав В. Фрунчак на свою ферму до Андрю. Їхали ми тоді ще не впорядкованими дорогами. Скрізь болото, вода й баюри. Комарі хмарами нас обсідали. Їхали ми аж три дні, бо то було близько 70 миль, і за той час нам усім попухли обличчя, бо комарі не мали до нас співчуття.

Це було навесні 1899 р. Три родині, включаючи і нас, поселилися на фермі Николайчука і там жили в бідненькій хатині, що скорше собою нагадувала хлів з маленькими вікнами. Комарів і тут було повно. Тато купив трохи муки та корову з телятком. Таким чином ми були хоч забезпечені молоком.

1901 року я знайшов собі роботу в Едмонтоні в одного фермера, а 1904 р. я почав працювати на Канадській Державній Залізниці. Коли я приїхав якось додому, то мати дала мені український Новий Заповіт. Вона сказала, що цю книжку залишив один лікар-місіонер Методистської Церкви. Це був Д-р Ловфорд. Опісля він попросив мене жити в нього і вчити його української мови. Я це зробив, а він учив мене англійської мови”.

Якийсь час молодий Понич був перекладачем Д-ра Ловфорда, особливо під час його Богослужень для українців. Згодом він вступив у члени Методистської Церкви, а в 1910 році пішов на науку Богословія до Албертської Колегії в Едмонтоні. 16 червня 1915 р. був рукоположений на проповідника, і в тому самому році одружився з Магдалиною Фищуковою.

Паст. Д. Понич працював проповідником в Андрю, Пакан, Радвей, Белліс, Вільна, Едмонтон і Глендон. Останніх 7 років працював в англійських Громадах у Колд Лейку і Сейнт Пауль. Все це в провінції Альберта. 1944 року пішов через стан здоров'я на емеритуру, але, де міг, там допомагав проповіддю Слова Божого. (“С.Р.”, ч. 989 з 1965 р., стор. 7, а також ч. 991, стор. 17-20).

Проп. Терентій Ганочка народився 1881 року в с. Сидорівцях, Канівського повіту, в Україні. Приїхав до Канади 1907 року, бо царська влада й Православна Церква в Росії переслідували тоді євангельських християн і баптистів. Осівся він на гомстеті біля Беліс в Альберті.

Ще будши молодим, він в Україні перейнявся євангельським рухом і пристав до баптистів. 1911 року вступив до Методистської Церкви, а 1916 року був рукоположений на проповідника і працював між українцями. Помер 6-го вересня 1946 р. (“С.Р.”, ч. 1051 з 1970 р., стор. 13).

*

У доповнення до щойно сказаного додамо ще те, що про працю методистів писав редактор “Канадійця” **Михайло Белегай**:

“Англійська Методистська Церква в Канаді вела свою місійну працю між українцями головню в Альберті. Душею її був Д-р Ловфорд. Восени 1910 р. я приїхав до Едмонтону просто з України. Я заізнався з Д-ром Ловфордом через проповідника В. Г. Пайка, який проповідував між українцями в Едмонтоні. Проп. Пайк з часом так навчився української мови, що міг розмовляти без перекладача. Інші англійські проповідники, що допомагали українським поселенцям і досить добре говорили українською мовою, були: проповідники Семет і Росс, як також і інші, імена яких я вже позабував.

Методистська Церква мала не тільки шість місіонерів для українських поселенців, а також і два шпиталі, один в Пакані, а другий в Ламонті. Крім цього були ще й місійні доми та школи, як от у Смоки Лейк, Вастейо і в Едмонтоні “Рутеніян Гом” для дівчат, що приїздили до міста на роботу. Ці інституції були під проводом місіонерок. Там вчили українок англійської мови і всього того, що треба було знати, щоб стати доброю господинею та чесною громадянкою.

Спочатку місійна праця йшла мляво, але із заснуванням методистського часопису “Канадієць” в Едмонтоні праця пішла скоршим темпом. “Канадієць” почав виходити 1912 року, спершу як двотижневик. Редактором за весь час його існування, тобто 8 років, був я. Коли Методистська Церква злучилася з Пресвітерською, тоді й “Канадієць” був злучений з “Ранком”, що виходив у Вінніпегу. Злученому часописові дали назву “Канадійський Ранок”.

“Канадієць” крім легких релігійно-моральних статей, подавав науково-фармерські розвідки, як треба працювати біля ріллі, худоби, курей тощо. Він мав близько 2 000 передплатників, і то головню в Альберті, хоч розходився по цілій Канаді, і навіть у США та в Європі.

“Канадієць” об’єднував розкидані групи українських евангеліків і прихильників в Альберті і ставав щораз популярнішим часописом навіть між противниками Євангельського Руху. Коли Пресвітерська Церква під проводом Бодруга почала організувати чи відживляти приспані пресвітерські громади в Альберті, відомі, як Українська Реформована Церква в Канаді, “Канадієць” чимало допомагав цьому рухові. В організації Укр. Пресв. Церкви в Едмонтоні “Канадієць” брав чинну участь. Він багато спричинився до того, що добр. Павло Рудик з допомогою Григорія Крайківського та інших, подарували гарну церкву на Кіністіно вулиці, тепер 96 вулиця, а відтак при тій церкві й простору українську бурсу. У ній фармерські сини могли жити за малу оплату й ходити до високих шкіл. Нагляд над бурсою мали українські пресвітерські проповідники. Ця бурса дала початок теперішньому Українському Інституту і м. М. Грушевського в Едмонтоні, який заснував проп. І.

Глова, колишній редактор "Ранку", і який був проповідником у тій церкві, та став першим ректором цього Інституту.

По злученні "Канадійця" з "Ранком" 1921 року я виїхав з родиною до Шікаго на відвідини родини моєї дружини, і звідтіля я вже не повернувся". ("К.Р.", ч. 444 з 1940 р., стор. 2).

**

Перед тим було сказано, що в 1925 р. постала Злучена Церква Канади з об'єднання трьох віроісповідних груп, в яких не бракувало й українців. Цей факт причинився без сумніву до послаблення позиції УЄО, яке стояло в духовно-моральному й національному проводі всього УЄРРуху, бо українські протестанти й проповідники в церковно-організаційних межах Злученої Церкви були на практиці поза юрисдикцією УЄО. Звичайно, ту юрисдикцію треба розуміти скорше, як ми вже сказали, в моральному, аніж в ієрархічно-правному й ексекутивному аспекті, бо в протестантському світі назагал немає твердих канонічних прав у тому розумінні, як це буває в католицизмі. Все ж таки вже самий факт, що деякі українські протестанти, з проповідниками включно, пов'язані в організаційному розумінні з неукраїнськими церковними колами, послаблював позицію УЄРРуху з його провідним організаційним авангардом УЄО як між українськими протестантами, так взагалі в протестантському світі. В таких умовах легко могло виринати питання, чи УЄО репрезентує всіх українських реформованих евангеліків і тим самим має право говорити в їхньому імені? Вищі чинники Злученої Церкви, та не тільки вони, не завжди трактували українських протестантів у себе нарівні з англосакським елементом. У кожному разі тенденції у тій Церкві були спрямовані на те, щоб скорше, чи пізніше прийшло до асиміляції різних етнічних груп тієї Церкви, тоді як українці не квапилися піддаватися асиміляційному процесові в ділянці, між іншим, і церковного життя.

Дехто з українських проповідників Злученої Церкви, а так само і Пресвітерської, вважав себе найперше за платного місійного працівника тієї церковної організації, і тягнувся радше до неї, як до УЄО. У зв'язку з такою церковною політикою Злученої Церкви паст. П. Крат, один із чільних діячів УЄО, виступив активно проти такого легковажного трактування українського членства в Злученій Церкві. Бож це підривало престиж протестантської місії серед українців, а в дальшому шкодило і УЄО. Аргументи паст. П. Крата були виложені в окремому викладі і, правдоподібно, були розповсюджені серед українських евангеліків. У наших руках найшовся один такий обіжного характеру лист (без дати й підпису власноручного). Це зладжена пізніше копія для поширення і архіву, на підставі чого ми реферуємо цю справу. Заголовок то-

го листа в англійській мові такий: “Заява в справі Української Місійної Праці Злученої Церкви Канади паст. П. Ч. Крата, Б.М.” У зв’язку з цією заявою пастора Крата два українські проповідники цієї Церкви написали відповідний лист до компетентних осіб Злученої Церкви з повідомленням про “пропагандивну акцію” П. Крата проти тієї Церкви. У їхньому листі є нарікання на різні доноси-обвинувачення проти П. Крата, І. Бодруга, В. Кузіва та взагалі цілого УЄО. При самому кінці листа його автори називають УЄО “самозванчою камарильєю”, цебто “придворною клікою”.

Згадуємо тут про цю акцію двох українських протестантських духовників, які не завагалися правдоподібно з браку глибшої національної свідомости, а може навіть і з особистих мотивів, робити донос на своїх таки братів-євангеліків і на свою УЄРУстанову — УЄО до не своїх чинників. Це, звісно, подано тільки один приклад нельояльності до власної установи. На жаль, у нашій українській історії не бракує подібних учинків наших людей.

При цій нагоді не зайво буде ще раз ствердити, що в історії УЄРуху зустрічаємо два протилежні напрями: деякі наші чільніші євангельські діячі оминали й дотепер обминають той шлях місійної діяльності, на якому немає фінансової підтримки від чужинецьких місійних середовищ. Це зовсім не значить, що треба відкидати обов’язково чужу допомогу, тим більше, коли вона потрібна. Справа тільки в тому, щоб не приймати її за всяку ціну, тобто коштом життєвих інтересів УЄРуху, як у релігійному, так і національному розумінні. Подруге, щоб не призвичаюватися до чужої допомоги, бо вона скорше чи пізніше перерветься, а тоді треба розраховувати тільки на власні сили.

Нам здається, що УЄО дотепер на тому полі провадило доволі розумну церковну політику щодо неукраїнських віровизнань, тобто з однієї сторони УЄО затримало своє національне обличчя, свої моральні впливи на чималу частину УЄРЗагалу, а з другої воно перебувало назагал у пристойних стосунках і зв’язках з чужо-національними віровизнаннями, репрезентуючи гідно УЄРРух на форумі світового протестантизму та використовуючи ті зв’язки не раз на добро УЄРРуху, а також і нашої загально-національної справи через зв’язки зі світовими протестантами. Так було в Північній Америці й на європейському терені, коли між двома війнами постав у Західній Україні УЄРРух.

Немає сумнівів, що діячі Самостійної УЄРЦеркви в Канаді, які видавали якийсь час свій часопис “Слово”, не були зовсім безпідставні, коли пропагували самостійність українського євангелізму, виявляючи в тому напрямі багато ідеалізму релігійного і національного характеру. Вони не визнавали тих реалітетів, до яких були прив’язані деякі наші євангеліки. Але з другої сторони вони ввійшли в історію Руху як євангельсько й національно здоровий елемент, що мав почуття євангельсько-національної гідности й чести.

Тут варто на підставі державного перепису людности Канади з 1971 року подати релігійну приналежність українців у цій країні. Кінцеві цифри подаємо заокруглено:

Греко-католики	186.500
Православні	116.700
Римо-католики	88.800
Злучена Церква Канади (протестантська)	80.800
Англіканська Церква	26.900
Лютерани	10.200
Баптисти	8.200
Пресвітеріяни (реформовані)	7.700
Інші віровизнання (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови й інші)	19.500
Атеїсти	29.800

Тут разом подано, що тоді в Канаді українцями подало себе 580.700 осіб. З того можна робити висновок, що якихось 160.000 українців подали себе протестантами. Узято ці дані зі статті Івана Тесли: "Українці Канади 1971 року", поміщеній у журналі "Укр. Самостійник", листопад 1974 р.

Щоб краще зрозуміти цю предивну статистику, подаємо тут деякі важливі міркування, що їх висловив на тему перепису людности Канади 1961 року редактор "Є. Ранку" — паст. В. Боровський у своїй статті "Про релігійну приналежність українців у Канаді", ч. 975-976 з 1964 р. на стор. 16. Він пише:

"Останні проголошення наслідків перепису людности Канади, в якому виявилось, що якихось 24.7% українців подали свою приналежність до протестантських Церков, викликало між українськими католиками та православними певне збентеження... Та не тільки католики і православні, але й українські протестанти, які здавалося б мали тут найбільше чим тішитися, мають поважні причини дуже серйозно перестудіювати ці дані...

Нас надзвичайно вражає те, що ті євангельські віровизнання, які справді провадять місійну працю між українцями в Канаді, мають найменше число українського членства. Сюди належать баптисти, пресвітеріяни, п'ятидесятники та інші. Найбільше членів-українців мають Злучена Церква Канади та Англікани. Це Церкви, які тепер не зацікавлені місією між українцями. Злучена Церква зліквідувала свою місійну працю між українцями, вважаючи, що українці вже вміють говорити англійською мовою і тому можуть належати до їхніх англомовних Церков.

Нам відомо, що журнал "Юнайтед Чорч Обсервер", орган Злученої Церкви Канади, скаржився, що державна статистика подає більше число членів цієї Церкви, як ця Церква справді їх має у

своїх церковних книгах. З цього ясно виходить, що є люди, які подали себе членами цієї Церкви, хоч насправді вони в ній членами ніколи не були і не є. Чому вони це зробили, це вже інша справа... Це могло статися в цьому випадку між українцями тому, що близько не було ніякої своєї української церкви, або з чисто опортуністичних мотивів. Багато в цьому можуть заважити мішані подружжя”.

Той самий автор у своїй статті “Про релігійну приналежність людности Канади в світлі державної статистики” в “Є. Ранку”, ч. 983-984, 1965 р. на стор. 18 далі пише:

“Орган Злученої Церкви Канади “Юнайтед Чорч Обсервер”, ще 1-го вересня 1962 р. помістив на своїх сторінках коротку редакційну статтю п.з.: “Два мільйони різних прихильників”. У цій передовиці пишеться:

“...Інші напевно будуть більше турбуватися про два мільйони прихильників, яких ми не маємо між членами Англiканської та Злученої Церкви Канади.

Церковні записи Злученої Церкви показують, що 2.606.415 душ перебувають під душпастирською опікою в 5.900 наших “проповідничих осередках”. Державна статистика твердить, що 3.664.008 осіб у Канаді подали, що вони приналежні до Злученої Церкви Канади.

Статистичні записи Англiканської Церкви показують, що вона має 1.358.459 членів у своїх парафіях. Останній державний перепис людности показує, що в цій Церкві має бути 2.409.068 членів у Канаді.

...Ми також мусимо собі відверто сказати, що в Канаді Англiканська й Злучена Церкви великі числом членів Церкви, і люди, не приналежні до ніякої Церкви, радо прикриваються своєю вдаваною приналежністю до цих Церков. Понад 99% канадців кажуть тим особам, що провадять державну статистику, до якого віровизнання вони належать. Статистично канадці дуже релігійний народ. У Скандинавії ті люди, що не належать до жодної релігії, подають себе за лютеран, бо там це панівна Церква, а в Англії вони подають себе англiканцями, в Шкоції — пресвітеріянами, а в Канаді вони прикриваються Злученою або Англiканською Церквами. Останніми роками вони більше почали ховатися із своєю релігійною байдужістю, прикриваючись приналежністю до Злученої Церкви”. — Тут ми кінчаємо цитувати “Ю. Ч. Обсервера”.

З повищого можна тільки зробити виразний висновок, що державних даних про релігійну статистику людности в Канаді не можна брати поважно, як щось докладне й певне. І тих 160.000 українців, що подали себе 1971 року протестантами, як і тих 88.800, що подали себе римо-католиками, мусять мати між собою велике число цих “окозамилювачів”.

Поза тим усім ті наші українські люди не можуть бути для нас байдужі. Це все тільки доводить, що в цих людей щось непевне з їхнім релігійним життям, а в деякого й з українською національною свідомістю не в порядку. І українські Церкви і національно свідомі частина нашого громадянства має тут перед собою велике завдання. Це велике статистичне число українців, які подали себе за протестантів, каже про те, що майже кожний четвертий українець у Канаді, як не протестант, то дає в своїх релігійних переконаннях першенство євангельському християнству. Це для кожного свідомого українського протестанта дуже важливе місійне та євангелізаційне завдання: відшукати й включити цих наших людей в ряди організованого й діючого УЄРРуху”.

*

Не можна обминути тут УЄГромади при Церкві всіх Націй у Монреалі та її пастора Д-ра Радослава Г. Кацунова. У своєму некролозі паст. І. Р.-Ковалевич про нього пише:

“27 лютого 1963 р. помер Д-р Р. Кацунов, пастор Церкви Всіх Націй у місті Монреалі. Народився він 23 листопада 1887 року в болгарській євангельській родині в столиці Болгарії — Софії. Учився в Роберт Колегії в Константинополі, яку там заснували американські протестанти. До Канади приїхав 1913 року й тут записався на богословську науку в Пресвітерській Колегії Івана Нокса в Торонті. По закінченні її був рукоположений на проповідника Пресвітерської Церкви.

Від 1923 до 1929 року був пастором Укр. Пресв. Церкви у Вінніпегу. 1929 року Злучена Церква Канади розпочала в м. Монреалі місійну працю між емігрантами і покликала паст. Р. Кацунова на проповідника в цій місії. Сам він був недавнім емігрантом, а тому добре розумів і відчував душевні і фізичні потреби цих людей.

Він організував Слов'янську Євангельську Громаду, для яких Церква Всіх Націй стала другим домом християнської родини. Він добре оволодів українську мову, якою і проповідував своїм вірним. Він учив співати, а також і сам гарно співав. Його дружина допомагала йому в праці. Він полюбив українську пісню, організував хор, з яким виступав в англомовних церквах, одночасно інформуючи чужинців про красу української пісні, український народ і потреби нових емігрантів”.

У 1940 році число членів його Церкви виносило 419 осіб, а симпатиків було майже в два рази більше. 75% цих членів і прихильників були українці, а решта — були чехи, словаки й поляки. При Церкві була Недільна Школа, клуби для хлопців і дівчат, Жіноче Товариство, школа для дітей і хор. Наприклад, від 1930 до 1940 року було охрищено в цій Церкві 309 дітей, дано шлюб 176 парам і поховано 63 особи.

Паст. Р. Кацунов у десятиліття існування цієї церковної Громади написав оцю пісню й уложив сам на неї мелодію:

Ходімо, брати, до Христа, до Голготи,
До чистих джерел християнства!
Відкиньте від себе богів самолюбства
І марну науку поганства!

Ходімо, — пора! Ходім до Христа!

Відкиньте від себе усі забобони,
До Божого Слова зверніться,
В зовнішніх обрядах спасіння немає,
Хто вірить в Христа, той спасеться!
Ходімо, — пора! Ходім до Христа!

Ходімо, ходімо до духа у Слові,
Бо буква без діла вбиває.
Серця відчинімо для Духа Святого,
Бо Він їх від скверни вмиває.
Ходімо, — пора! Ходім до Христа!

Відкиньте від себе геть гордоці ваші,
Гріховні кайдани зламайте!
Плекайте смиренність, братерство та щирість,
Завершення в Бозі шукайте.
Ходімо, — пора! Ходім до Христа!

Ходімо, брати, до Христа, до Голготи,
До чистих джерел християнства!
Відкиньте від себе богів самолюбства
Та марні учинки поганства!
Ходімо, — пора! Ходім до Христа! Амінь.

(“Книга Хвали”, ч. 153)

По смерті паст. Кацунова його працю далі провадив у цій Церкві паст. І. Р.-Ковалевич, а по ньому вона перейшла під англійську обслугу. (“К.Р.”, ч. 444 з 1940 р., стор. 5; ч. 829 з 1955 р., стор. 5 і “Є.Р.”, ч. 961 з 1963 р., стор. 18).

*

Тут ми доходимо до кінця нашого нарису про УЄРРух у Канаді. Тому буде доречно згадати ще про деяких осіб, які своєю релігійною і народньою діяльністю та відданістю справі себе чимось особливо проявили. Ми певні, що було й є багато більше таких діячів у цьому Русі, і хоч як вони нам дуже дорогі, ми не про всіх їх маємо потрібні для цього дані, або взагалі не знаємо про них, це часто “невідомі герої”, але Господь їх знає і має у Своїх

небесних книгах усе записане про них. У цьому випадку ми ще маємо тут у Канаді на думці проповідників А. Баб'юка, Йосипа Чернявського, добродіїв В. Овчаря, Д-ра Пінюту і Д-ра М. Яремка. Їхні життєписи, або короткі витяги з їхніх писань, чи опінії їхніх сучасників про них самі говорять про них.

Проп. Антін Баб'юк народився 11 січня 1896 р. в м. Кутах на Гуцульщині. Народню 6-клясову школу закінчив там таки, а до гімназії ходив у м. Вижниці. 1915 р. був забраний до австрійського війська, а 1 листопада 1918 р. вступив до Укр. Галицької Армії. 30 жовтня 1920 р. вернувся з України в рідні сторони, що опинилися під Польщею. 1921 р. виїхав на науку медицини до Чехо-Словаччини. По двох з половиною роках вернувся додому і до 1926 р. допомагав батькові. 1926 р. одружився з лікаркою Стефанією з дому Дутковських і того самого року виїхав до Канади. Його дружина приїхала до нього через рік. Напочатку заробляв миттям посуду в ресторані в Торонті.

1929 року зацікавився релігійною працею Злученої Церкви Канади. Спочатку допомагав у праці цієї Церкви в м. Порт Віліям, у Брендоні, а від 1931 р. в Порт Колбурні. Тут він працював 35 років, а приватно доповнював свої богословські знання. По скінченні трирічної богословської науки він був рукоположений на проповідника. Він також ще працював у провінції Онтаріо у Велланд, Кровлянд, Ст. Кетеринс і Торолд Саут.

Про свою працю він розповідав паст. В. Боровському, що спочатку в своїй церковній діяльності він уживав чисто протестантський спосіб Богослужень. Однак він скоро зауважив, що люди, які відвідували ці Богослуження, були прив'язані до греко-католицьких і православних Богослужень. Він прийшов до висновку, що, відправляючи свої Богослуження в православному ритуалі, він зміцнить свою церковну працю. Тоді він перейшов на обрядові Богослуження. Знайшов дяка, це був добр. Кусий, який багато йому допоміг, щоб опанувати спосіб провадження цих Богослужень.

Про себе він казав: "Сам я в своїй внутрішній вірі і переконаннях був і є чистий протестант, тобто євангельський християнин. На мене мав поважний вплив греко-кат. священник у Кутах, який був у своїх поглядах напівпротестант, людина ширших поглядів".

Злучена Церква Канади вважала проп. А. Баб'юка православним священником, який погодився в ім'я єкуменізму із своїми вірними перебувати в лоні їхньої Церкви.

Проп. А. Баб'юк був активним і жертвенним членом української громади, а також підтримував матеріально УЄО та був постійним передплатником "Є. Ранку". Він жив переважно в Торонті, а до своїх громад доїздив неділями. П-во Баб'юки мали сина Юліяна і дочку Любу.

Проп. А. Баб'юк помер 11 квітня 1969 року і був похований укр. православним священиком на Проспект Цвинтарі в Торонті. Те саме було з похороном його дружини й сина. ("Є.Р.", ч. 1042 з 1970 р., стор. 11).

Паст. А. Баб'юк належить, чи не до найбільш оспорюваних постатей в УЄРРусі. Не бракує євангеліків, які готові взагалі ставити під знак питання щирість його євангельства. Тут особливо дивно виглядає його похорон, який зробив його особу ще більше контроверсійною, однак не випадає не згадати в нашій історії і цю дивну постать з його дивним розумінням євангельського християнства. Робимо це з огляду на його підхід до способу провадження Богослуження.

Тут задля справедливості треба сказати, що він у цьому не був єдиний. Перший між українцями євангеліками, з тактичних міркувань, так робив паст. І. Бодруг у своїй НПЦеркві в Канаді, а згодом напочатку в Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку в США. Власне він уживав скорочену літургію Івана Золотоустого. У Галичині десь від 1927 року почали те саме робити українські лютерани. Тоді навіть в УЄРЦеркві в селі Перемилові на Поділлі спочатку запровадив цю літургію паст. Петро Яремко. І під цю пору в УЄРТребнику надруковано це Богослуження, але у ньому вже вилучено всі ектенії, а зібрано їх в одну головну молитву, тим то вже нема безконечного співу "Господи, помилуй", а пастор текст не співає, а виразно читає. Це скорочення в головному зробив був паст. В. Боровський, який був останнім пастором у с. Перемилові перед приходом туди советів у 1939 р. Цікаво було й те, що напочатку було помітно, що цей спосіб Богослужень притягав більше людей і менше відстрашував їх від євангелізму. А коли ті люди більше освідомлювалися в євангельському християнстві, вони з часом самі просили, щоб Богослуження скорочувати й переходити на звичайний реформований спосіб. Цей підхід у часах реформації вживав сам Д-р Мартин Лютер, а також у своїх різних парафіях ще й досі вживає Англіканська Церква, яка в своїй віросповідній науці чисто протестантська Церква.

*

Ми тут радо хотіли б щось більше подати про мученика паст. **Йосипа Чернявського**, але нам бракує про нього життєписних відомостей. Знаємо, що він був замордований 17-го березня 1912 року, а 1914 року його тлінні останки були перевезені до місцевості Коломия-Січ біля Вегревил в Альберті і там він похований. В описі його похорону, поміщеному в "Ранку" з 20 березня 1912 року ми знаходимо такі інформації про нього: "Покійний Й. Чернявський належав до одиниць, яких не легко зустріти на чужині. Людина характерна, розсудлива, а понад усе лагідна. Дався полюбити кожному, з ким тільки познайомився. Працюючи ревно для

поширення Царства Божого на землі, як також для забезпечення своєї родини, не занедбував праці над економічним розвитком русинів у Канаді; брав живу участь у закладанні кооперативних склепів, у просвітньому русі і його думкою було об'єднати колись наші кооперативні склепи в Канаді в "Союз Руських Спілок".

Цікавлячись дуже щиро поступом і працею галицьких братів, просив постійно Бога, щоб дозволив йому колись вернутися до рідного краю. Він залишив по собі дружину з 4 маленькими діточками. Бог дивно заопікувався ними. "Ранок" згадує про двох жидівських купців-братів, які, почувши про те, що сталося, склали свою допомогу без жадного прохання і сказали, що "вони шанують і поважають кожну релігію, але їм дивно, що християнство доведене до того, що береться вбивати тих, які стають їм на перешкоді. Сама вдова згадує з великою пошаною одного купця-француза, до того й католика, якому вона була винна поважну суму грошей. Коли він довідався про те, що сталося, він не тільки подарував їй борг, але й ще зібрав їй таку саму суму на допомогу. Усе це робилося тоді, коли з української католицької сторони, і то в пресі, були закиди, що вбивство сталося на тлі певних поражень та легкої поведінки покійного, та висловлювалося невдоволення зі збірок на допомогу вдові". ("Є.Р.", ч. 953 з 1962 р., стор. 5-8).

Паст. В. Боровський улітку 1960 року відвідав удову по паст. Й. Чернявському. Про це він написав таке: "На тижні ми ще відвідали в м. Кемсак паню Чернявську. Це старенька, але повна життя і здорового гумору жінка, прийняла нас надзвичайно привітно. Вона вкоротці розказала нам ту трагічну подію; про те, як Господь не залишив її та її дітей та дивно їм допомагав. Усі її діти здобули добру освіту та добре влаштовані в житті. Вони належно пам'ятають про матір, допомагають їй, відвідують її, а вона відвідує їх. Це все діється тоді, як убивця її чоловіка похвалявся, що він не спочне доти, доки не знищить цілого кодла покійного паст. Й. Чернявського. Сталося навпаки, бо по вбивці загинув будьякий слід. Божі млини мелють повільно, але певно". ("Є.Р.", ч. 930 з 1960 р., стор. 9).

*

Добр. Василь Овчар жив у Канаді близько м. Канори в Саскачевані. Він народився 6 травня 1873 року в с. Іванівці, Тереховельського повіту, в Галичині. Одружився 1896 р. з Меланією Трач. 1899 року вони прибули до Канади. Початково В. Овчар обробляв свою ферму биками, а в жнива ходив на роботу до Манітоби. Він належав до працюючих, ощадних і поступових фермерів. У різних організаціях займав передові місця. Передплачував майже всі українські часописи. Мав власну бібліотеку. Приєднався до УСРуху. Був сильним у живім і писанім слові. Мав широке знання еван-

гелизму й ніколи не захитався у своїх євангельських переконаннях. Часто дивувався, чому то багато освічених українців ігнорували євангелізмом. Прозою і поезією від самого початку багато писав на євангельські теми, поміщуючи це на сторінках “Ранку”, а згодом “К. Ранку”. УЄРух підтримував, чим міг, а особливо матеріально. По трирічній недужі помер 19 грудня 1947 року. Його поховано в Канорі. Подружжя Овчарі мали 4 синів: Андрія, Степана, Михайла і Івана, а також дочку, що пишеється тепер по чоловікові Вінтоняк. (“К.Р.”, ч. 646 з 1948 р., стор. 6).

1940 року В. Овчар подав деякі важливі відомості зо свого життя й УЄРуху в своїй околиці. Оце вони: “Десь 1903 року проведено Канадську Державну Залізницю з Вінніпегу до Едмонтону і тоді зложено містечко Канору, а 1910 року “Гренд Тронк” провів залізницю з Реджайни через Канору, однак містечко зросло поволі.

Школу відкрито 1906 року. Округа була дуже велика. Відкрив школу І. Бодруг. Школу названо “Скалат”. На початку вчили в нас студенти з Манітобської Колегії, а згодом “нормалісти” з Реджайни. Перші з них були П. Божик, Г. Махній, Г. Шевчишин, Петро Мельничук, Сікора та інші. Вчили на перемену й англійці, а навіть одна жидівочка. Тепер уже довший час учителюють українці.

1907 року ми організували були читальню імени Івана Сандуляка й примістили в домі П. Кудиби. По дворічній роботі читальня перестала існувати через брак часу на сходи.

Духовні справи майже від самого початку полагав у нас римо-кат. кнсьондз Кулявий з Йорктону, а пізніше його заступив француз Дулярій, який відправляв Богослуження ламаною українською мовою, називаючи себе “ руська піпа”. Коли почалася організація НПЦеркви, тоді ми зовсім зірвали з різними “піпами” чи то греко- чи римо-католицького покрою.

Перший раз відправляв у нас незалежний свящ. Ю. Богонько, а опісля працював покійний свящ. Й. Чернявський, якого замордовано в Гудів, Саск., в 1912 році. Богослуження на початку відбувалися по хатах, а 1906 р. ми почали самі будувати церкву, яку закінчили наступного року. Площу під церкву подарував Іван Ткач, і та церква служить нам ще й досі.

Біблія лежала в нас на скрині, яку привезли з України й яку вживали замість стола, і ця Біблія була нашою духовною поживою. Читання її дало мені початок до ширшого думання в релігійній ділянці.

“Ранок” я почав читати від його першого числа. Я зберігав кожне його число, бо цинив його науку. Опісля я оправив “Ранок” у річники, щоб він не нищився. Я позичав ті річники на бажання будькому, і що думаєте сталося? З перших кількох років заледве осталися річники з 1907-8 років, а решта знищили добрі люди. Такий дорогий матеріал пропав.

Проп. Й. Чернявський перший у нас започаткував загальну сповідь і Господню Вечерю. Правдоподібно це була перша подія в Канаді. Перший раз тільки чоловіки брали участь у цій сповіді, а жінки таки бажали сповіді на вухо, а що проп. Чернявський вже не бажав нікого сповідати, то запросив іншого проповідника, щоб йому послужив. Опісля прийшли інші проповідники, які також переводили часткові реформи. Це були А. Вільчинський, В. Купчинський, В. Плав'юк, Ю. Попель, З. Бичинський, Г. Тимчук, І. Ковалевич, а тепер І. Григораш. У реформі обрядів і Богослуження найбільше потрудився в нас проп. В. Плав'юк.

Читавши Св. Письмо, я не раз застановлявся над тим, чого властиво я ходив до церкви в Україні цілий свій молодий вік? Чейже я там нічого не навчився. Кожної неділі там було те саме. Люди там не ставали мудрішими, бо там усе відбувалося тільки для звичаю. Люди, якими йшли до церкви, такими й верталися.

Я зацікавився був УЄЦерквою не тільки, щоб побільшити своє знання, але я також їздив з проповідниками в різні місця і допомагав, чим тільки було можливо і в моїй силі, беручи жваву участь у місійній праці, в Богослуженнях, як також і в з'їздах УЄЦеркви.

Я дякую Богові, що допоміг нам вийти з духовної неволі та отрястися з тих духовних кайданів, в яких ми стогнали віками. "Твоє слово — то правда!" (Івана 17:17) ("К.Р.", ч. 646 з 1948 року, стор. 6).

*

Д-р Григорій Пінюта народився в Елфінстоні, Ман., 1910 р. і там він здобув свою початкову і середню освіту. 1934 р. він скінчив "Нормальну Школу" і почав учителювати в Росбурні, Ман. 14 років він учителював у Сенди Лейку, з того 6 років був директором вищої школи. 1952 р. здобув науковий ступінь М.А. Учителював також у Минедосі і Мекрірі, Ман., а по цьому дістав роботу у Форт Франціс, Онт., де він викладав історію у вищій школі. Також вчився в Оттавському Університеті, а 1971 року здобув докторат в Укр. Вільному Університеті в Мюнхені. Він твердить, що свої успіхи в науці у значній мірі завдячує своїй дружині, яка перебрала на себе багато хатніх і родинних обов'язків. Він вірить, що визволення українського народу прийде тоді, коли він піде за вказівкою Ісуса Христа: "Пізнайте правду, а правда визволить вас" (Івана 8:32). П-во Пінюти мають двох синів. Старший учителює, а молодший географ. Д-р Г. Пінюта член КУК-у, Осередку Української Культури, Канадської Асоціації Славистів, Канадської Асоціації Етнічних Студій, підтримує матеріально СКВУ, член УЄО та передплатник і добродій "Є. Ранку" та кільканадцяти українських газет". ("Є.Р.", ч. 1069 з 1972 р., стор. 13).

*

Д-р Михайло Яремко народився 1914 року в с. Викотах, повіт Самбір, у Галичині. Скінчивши гімназію, виїхав до Швейцарії і в Цюріху закінчив у 1933 році богословську науку ЄРЦеркви. 1944 року у Віденському Університеті здобув докторат філософії зо східньо-європейської історії, студював також славистику і германістику. По закінченні війни викладав в Укр. Вільному Університеті в Мюнхені, Німеччина. Був перекладачем при Канадській Еміграційній Місії в Західній Німеччині і там таки допомагав паст. В. Кузіву в урядових справах та у відвідуванні українських утікачів у таборах переміщених осіб.

1948 року Д-р М. Яремко прибув до Канади. Тут він 7 років був пастором УЄГромад в Калдер, Саск.; Етельберт, Гарлянд і Пайн Рівер у Манітобі. По цьому Колегія Злученої Церкви Канади у Вінніпегу покликала його викладати на богословському відділі грецьку й гебрійську мови. По трьох роках перейшов до Манітобського Університету, де викладав східньо-європейську і російську історію. 1960 року працює в Південно-Дакотському Університеті, а від 1965 року на Західньо-Іллінойському.

З наукових праць мала залишитись його праця про Г. Сквороду. За його життя вийшла друком українською мовою його книжка "Відношення Російської Православної Церкви до Світової Ради Церков", де є мова також і про УЄРух і англійською мовою "Galicia-Halychyna — from Separation to Unity", або "Галичина, — від розлуки до об'єднання". Книжка має 300 сторінок. Бувши переконаним протестантом, він завжди цікавився релігійно-церковними питаннями взагалі, а УЄРухом зокрема. Його брат Петро Яремко був пастором УЄРЦеркви в Західній Україні.

Д-р М. Яремко помер 30 грудня 1970 року. Поховано його в Галесбург, Ілл. Він залишив по собі дружину-лікарку шведського походження і троє дітей: Івана, Лізу й Сузану. ("Є.Р.", ч. 1060-1062 з 1971 р., стор. 14).

**

Писання історії при узагальненні якнайбільше принципів прагматизму (узгляднення причин і наслідків) — це далеко не значить записувати тільки всі дрібніші події й факти, імена, географічні назви й дати. Це значить представити можливо з фотографічною докладністю хід історичного процесу з погляду походження й розвитку народу, держави, церкви, чи якогось руху. Насвітлені причинові умови того процесу мають промовляти до свідомости пересічного читача яскраво, змальовуючи йому шляхом сумлінного досліду, тверезого розумовання та нарешті можливо якнайбільш безсторонньої оцінки фактичного матеріалу та дати правдиву картину історичної дійсности. З такого погляду ми й старалися розглянути минувшину й сучасність УЄРРуху в Канаді

згідно з переконанням, що в загальному не провінція, а релігійно-церковний центр, а в даному випадку віроісповідний центр-ядро становить основний хребет у процесі народження й розвитку загального Руху. Провінція — це запілля, яке своєю активністю, чи пасивністю скріплює, або послаблює центр того чи іншого Руху. Проте ми намагалися узгляднити тут і там деякі важливіші події й факти на провінції згаданого Руху так, як вони виринали на обрії історії, як більш важливі й гідні уваги незвичайні явища, пов'язані життєво з процесом його розвитку чи занепаду. Все це ставить перед дослідником особливі вимоги не тільки щодо дослідження загально-церковної політики й тактики дій керівних чинників, а також і допомогової діяльності. Не менше важать тут догматичні проблеми в умовах міжвіровизнаневих зносин, кристалізування власного культурного обличчя і, нарешті, самої психології релігії, чи віровизнання. Відомо, що не тільки кожна релігія, але й навіть християнські віровизнання відзначаються власною питоменністю — відтінками віровизнаневого способу думання, пов'язаного з відчуттям свого післанництва. Це все проблеми, що їх не сміє обминати дослідник, пишучи історію того, чи іншого релігійного, або віровизнаневого Руху, зокрема протестантського, при наочних даних іноді невеликих догматичних різниць між поодинокими віровизнаннями, або їхніми відгалуженнями й Рухами.

Яка ж загальна характеристика пройденого шляху згаданим Рухом у Північній Америці, а зокрема в Канаді, і яка його позиція в історії загально українського протестантизму?

УЄРРух на американсько-канадському просторі назагал ніколи не був монолітним Рухом у церковно-координаційному розумінні. Перші етапи його існування й діяльності характеристичні особливою ідейністю й активністю його основного ядра діячів. Це ядро скристалізувалося в організаційних рамцях УЄО й перепроводило в життя ідейний задум перещіплення Руху з Північної Америки на ґрунт Рідних Земель — Україну. Це можна вважати за головну точку діяльності УЄРРуху за час між Першою й Другою Світовими Війнами, а зокрема його світоглядом організаційного авангарду — УЄО. Етап життя й діяльності Руху більш-менш від початків Другої Світової Війни — це послаблення діяльності. Які ж причини такого ходу справи?

Причини подвійного характеру: залежні й незалежні від провладу й членства Руху. Частина українських реформованих евангеліків пішла під чужонаціональну, тобто англосаксонську церковну юрисдикцію, змушена до цього фінансовими обставинами. У такому випадку провід такої Церкви оплачував їм проповідника-українця. З часом ті українські церковні Громади поступово ліквідовано й злучувано їх з англомовними Громадами, де процес асиміляції, зокрема щодо української молоді, відбувався далеко скорше. Ті, що залишилися в організаційних рамцях УЄО, мали можливість

краще зберігати свою національну самобутність. Але і між ними деякі одиниці виявляли не раз відсередні тенденції і не один проповідник уважав себе на терені своєї Громади незалежним ні від кого з українських чинників — власником свого духовного стада. Правда також, що очолюваний УЄО наш УЄРРух у Північній Америці зужив відносно багато енергії на заціплення УЄРРуху на ґрунті Західної України, що, на жаль, перервалося в умовах советської окупації західно-української території.

Незалежні причини занепаду Руху — це відхід діячів старшого покоління без припливу молодого елементу; це спричинялося особливими питоменностями американського життя, де особливо друге покоління нових поселенців переходить надзвичайну світоглядкову трансформацію в зовсім іншому і новому життєвому оточенні, і цього дотепер не могли перемогти і сильніші від нас українці народи, як також ця небезпека загрожує і українським католикам і православним. Правда, в останніх часах цей процес у Північній Америці починає замінюватися новим духовим кліматом — пошанування культурних спадщин етнічних груп.

При тому не можна не згадати про одне явище, яке в певній мірі шкодить українським протестантам різних віровизнань, а тим самим і реформованим евангеликам. У Північній Америці діють уже від довшого часу різні так звані “місіонери” чи “евангелисти”, які, афішуючи себе представниками “місій для східноєвропейських народів” або “слов’янських народів”, впихаються між деякі наші менш національно свідомі й політично вироблені евангельські і неевангельські середовища й групи, відвідують поодиноких осіб і під покривкою іноді нібито релігійних гасел виконують підступну роботу в користь ідеї “общого котьолка”. Вони часто ганьблять усіх тих українських протестантів, яким дорогий рідний нарід, українська мова, культура й історичні традиції, і які мріють про те, щоб славити Господа на своїй вільній Землі, називаючи їх “політиками”, “націоналістами” тощо. Ті “евангелісти” провадять таку віровизнаневу політику, що де є один-два москалі й кількадесять менше національно свідомих українців, там вони організують “русско”-українську евангельську Громаду, навіть не українсько-“русску”, та впроваджують обов’язково московську мову, бо кількадесять українців повинні обов’язково розуміти по-московському, а один-два москалі не можуть аж ніяк наломитися до української мови. Однак у цьому випадку вони ніяк не можуть зрозуміти того, що не українці, а власне вони є чистісінькі шовіністи.

У рядах світового протестантизму є ще багато прихильників москвофільських тенденцій, які захоплюються туманною містикією “святої Росії” передреволюційного видання і мріють про її поворот на історичну арену, не знаючи правдивого обличчя як білої, так і тепер червоної тюрми народів. І хоч український протестантський світ назагал визволився з-під тих впливів московської ре-

дакції, що пропагує на ділі вищість і першенство “старшого брата”, навіть і в релігійно-церковному житті, то все ж таки трапляються ще й дотепер наївняки з українського роду, які, вважаючи за гріх займатися “політикою”, попадають у “спільний слов’янський казан” під впливом цього роду москалів, а не раз і малоросів, гірших за цього типу москалів.

І нарешті ще одна проблема, яка становить “камінь спотикання” на шляху евангелізаційної діяльності серед нашої спільноти. Це те, що УЄРРух, як загалом твердиться, “імпортований із Заходу”, не мав ще досить часу, щоб здобути собі на українському ґрунті права громадянства з погляду історичної традиції. На те треба довшого часу — не десятиліть, а століть, щоб не одиниці, а суспільство масово перейнялося згаданим Рухом. Для УЄРРуху треба, щоб він діяв активно серед нашого народу щонайменше впродовж часу кількох поколінь. Дотепер таких можливостей він не мав і тому не пощастило йому запустити глибше коріння в широкі маси свого народу. Але спроба на Рідних Землях за часів між Першою й Другою Світовими Війнами виявила, що такі можливості там існують.

Яка має бути позиція УЄРРуху в історії загального українського протестантизму? УЄРРух при всій своїй вірності своїм релігійним завданням і обов’язкам виявив дотепер загалом найбільш скристалізоване своє національно-культурне й суспільне обличчя. Таким він показався на західно-українському ґрунті між двома світовими війнами, а на еміграції він також дотепер вів перед з-посеред усіх інших євангельських Церков і Рухів на відтинку національно-культурного життя. Останніми часами українські баптисти дещо заактивізувалися в національному житті. Те саме починає діятися й в інших українських євангельських Рухах, але там той національний активізм пробуджується не так організовано, як радше між поодинокими членами. На ґрунті УЄРРуху та діяльність мала організований характер — від проводу до членства. Немає сумніву, що саме УЄО стало тим головним фактором заактивізування УЄРРуху. Навіть і тепер, після втрати діячів старшого покоління, УЄО робить усе, що тільки можливо, щоб втриматися на поверхні національного життя та в міру своїх можливостей бере участь у ньому. Такі діячі Руху, як пастори І. Р.-Ковалевич, В. Боровський, В. Вінявський, добродії М. Козак, В. Багрій та інші становлять тепер головну пружину діючого УЄО. Якщо взагалі можна говорити про патос історичного процесу розвитку Руху, то його сліди подибуємо також і на скрижальях історії УЄРРуху, записаного не раз потом і кров’ю його піонерів серед надхненно-творчих, чи іноді трагічних моментів їхньої діяльності — серед успіхів, ідейних поривів, а також і переслідувань як від своїх, так і від чужих.

*

Ми тут хочемо дещо докладніше згадати про участь українських реформованих євангеліків у праці загально-українських організацій, як Світовий Конгрес Вільних Українців, Комітет Українців Канади та Український Конгресовий Комітет Америки.

Під час Першого Світового Конгресу Вільних Українців 16-19 листопада 1967 року в Нью Йорку Головна Управа УЄО через свого ексекютивного секретаря провадила підготовчу акцію в справі участі українських протестантів у праці цього Конгресу. Поза УЄО до цього ще приєдналися тільки українські баптисти в США та в Канаді. Провідні представники з обох цих Об'єднань були в почесній президії Першого і Другого Світового Конгресу. Екзек. секретар УЄО — паст. В. Боровський, як представник УЄО, був запрошений взяти участь у неділю, 12-го листопада 1967 р., в Богослуженні в наміренні цього Конгресу в Укр. Православній Катедрі в Нью Йорку, Н.Й. Він був там потрактований як почесний гість і в пасторській тозі сидів з президентом Ініціативного Комітету організації цього Конгресу — о. Д-ром В. Кушніром у вітварі під час цього Богослуження. По цьому він був запрошений на спільний обід, влаштований у будинку цієї катедри, на якому були присутні визначні діячі українського організованого життя у вільному світі. Там таки він був покликаний до промови, яка була кількакратно переривана рясними оплесками присутніх.

Ініціативу такого зближення між українськими Церквами виявив тоді православний архієпископ (пізніший митрополит) Мстислав, але тоді вона ще була ігнорована проводами УКЦеркви в США та в Канаді. О. Д-р В. Кушнір тоді не репрезентував цих Церков на згаданому православному Богослуженні та спільному обіді.

Тоді на спільному Богослуженні українських євангеліків у Нью Йорку були представники Ініціативного Комітету по організації СКВУ і кореспондент щоденника "Свобода".

Зовсім інакше все пішло шість років пізніше, коли вже відбувся Другий Світовий Конгрес Вільних Українців 1-4 листопада 1973 р. в Торонті. Під кінець цього Конгресу на Всенародній Академії в Мейпл Лиф Гарден на початку відбувся спільний Молебень, в якому вже взяли участь найвищі церковні достойники Православної Церкви в США і УКЦеркви в Канаді, там були також присутні й пастори УЄО та українських баптистів. Тоді на цьому Соборному Молебні паст. В. Боровський, представник УЄО, убраний у тогу, читав перше читання Св. Письма, цебто "Апостола". Від УЄО тоді ще взяв участь у Молебні пастор І. Р. Ковалевич.

Згадане попередньо Богослуження в Нью Йорку і цей Молебень мають своє велике і глибоке історичне значення в релігійному житті українського народу у вільному світі. Тут зламано певні канонічні перепони, які дотепер стояли на перешкоді спільно молитися католикам із православними, а цим обом із протестантами.

Цю подію на Всенародній Маніфестації в Торонті прийняли всі присутні, якихось 14.000 учасників, з великим захопленням і схваленням.

У першому Постійному Секретаріаті СКВУ був членом від УЄО — паст. І. Яцентій, який там репрезентував українських протестантів, каденцію якого після його смерти докінчив паст. В. Боровський, а до другого Постійного Секретаріату увійшов заслужений укр. баптистський пастор Д-р Лев Жабко-Потапович. Усе це сталося в наслідок домовлення між українськими реформованими евангеліками й баптистами. Тут було усталено, що представники цих Об'єднань будуть змінятися кожної каденції, але репрезентуватимуть обидва Об'єднання.

Головна Управа УЄО від довшого часу має свого представника в Президії Комітету Українців Канади. Спочатку ним був паст. І. Яцентій, а по ньому цей обов'язок прикладно виконував аж до своєї смерті паст. І. Р.-Ковалевич.

Делегатами на Перший Світовий Конгрес Вільних Українців в Нью Йорку від УЄО були пастори: І. Яцентій, І. Р.-Ковалевич, Василь Кустодович, В. Боровський і брати: В. Багрій, М. Козак, Вадим Яровенко і Лев Герман.

Делегатами на Другий Світовий Конгрес Вільних Українців у Торонті від УЄО були брати: В. Багрій, М. Козак і сестра Олександра Боровська, а з пасторів: І. Р.-Ковалевич, В. Боровський і В. Кучер. Гістьми від УЄО на Конгресі були бр. Іван Драган та інші. Більше про повище говориться в статтях паст. В. Боровського: "По Світовому Конгресі Вільних Українців" в "Є.Р.", ч. 1015 з 1967 р., стор. 4-5 і в "Дещо про участь укр. протестантів у Другому СКВУ" в "Є.Р.", ч. 1090 з 1974 р., стор. 13.

Головна Управа УЄО завжди цікавилася і цікавиться долею переслідуваних за релігійні і національні переконання в Україні та взагалі в Советському Союзі. Вона часто виступає зі всілякими вивченнями, протестами та домаганнями в обороні їх перед урядами Канади, США, перед Об'єднаними Націями, Світовою Радою Церков, перед членами Американського Конгресу тощо.

*

На самому кінці нарису про УЄРРух у Канаді ніяк не можна обминути добр. **Василя Федуна**. Для цього ми містимо його статтю: "Дещо до Історії УЄЦеркви в Альберті". Вона наче підсумовує цілу цю частину, а також дає короткий нарис життя й діяльності самого автора.

В. Федун народився 1879 року в селі Завидче, пов. Броди, в Галичині. До Канади з батьками приїхав 1898 року. Помер він 14 листопада 1949 р. У цій статті він цікаво й талановито представляє, як заважив у його житті і в житті перших українських піо-

нерів УЄРРух у Канаді, що Бог зробив в його серці й життю через Євангелію Христову та Свого Святого Духа. Оце його свідоцтво:

“Перша Євангельська Місія між українцями в Альберті відбулася у місцевості Завалля в 1903 р. Першими місіонерами того Руху були духівники Української Незалежної Церкви грецького обряду І. Бодруг і Олекса Бачинський з Вінніпегу. На перше Євангельське Богослуження приїхало багато наших поселенців із близьких і дальших околиць. Вони приїхали на фермерських великих і високих возах волами і кіньми, а більшість пішки з місцевостей віддалених понад 10 англійських миль. На місці першого Богослуження було поставлено високий хрест, як пам’ятку започаткування євангельської місійної праці в Заваллю, Альберта.

Старенький духовний О. Бачинський урочисто відправляв Службу Божу під відкритим небом. Осіннє сонце ясно освічувало та ogrівало своїм промінням кожну душу. Ввесь нарід із щирого серця молився до Господа і співав радісно під час Богослуження. Молодий тоді ще І. Бодруг, повний ідеї визволення свого народу з духовної темряви, охочий і бадьорий, проповідував науку Слова Божого. Пам’ятаю, як сьогодні, коли він піднесеним голосом привітав більше згромаджених людей у цій колонії і прочитав уступ із Св. Письма, з Першої Книги Царів 17:17-24, про чудо, що його довершив пророк Ілля в домі вдови, повернувши ревними молитвами до Бога її померлого сина назад до життя. Він почав у своїй проповіді порівнювати духовний стан українського народу до смертного стану та представив нагоду й можливість користати тут у Канаді свободою совісті, серед якої кожна українська душа щирими молитвами і пізнанням Слова Божого може перейти від смерті духовної до нового життя. Вона може народитись звиш і через правдиве покаяння прийняти повноту спасіння з ласки Божої для своєї душі — через заслуги жертви Христової, якою Він засвідчив Божу безмежну любов до всіх людей. Ввесь приявний люд під впливом Слова Божого й внутрішнього розкаяння заливався сльозами, пригадуючи собі старокраєві злидні, переслідування та забобонну релігійність, яка не давала їм повноти душевного задоволення. Хвилинами здавалось, що це новий Ізраїльський Нарід опинився над ріками вільної країни, вийшовши з Вавилону. Такого піднесеного духовного настрою я доти ще не бачив.

По недовгому часі, уже в листопаді, приїхав у Завалля єпископ Серафим. Він відправляв Богослуження й висвятив у священничий стан двох передових громадян з нашої місцевости, а саме: Д. Вітюка та І. Войценка.

І. Бодруг тоді в моїх очах був наче пророк, що зайшов на пустелю. Він перший прочищав стежки для Слова Божого. Він був першим сіячем Слова Божого, чистої Євангельської Вістки Хри-

стової в Альберті. Зерно, яке він тоді посіяв, прийнялось, росте і приносить овочі доброти. Для мене він дорога людина, бо він для мене і для багатьох інших моїх краян зробив своїм навчанням багато добра. Я відчув поклик Слова Божого і пішов дорогою, яку він протяв. Я пізнав правдивого Бога через читання Біблії та застосування засад правди й любови Божої. Я зробив гостинне місце для євангельських проповідників у своїй хаті, а це дало мені нагоду мати контакт із свідомими людьми. Я мав і маю велике замишування до читання Св. Письма, історії свого народу і країни Канади, що стала моєю прибраною батьківщиною. Я спроваджував також польські та румунські Біблії і поширював їх між тими на-родностями.

По від'їзді Бодруга і Серафима почалось на нашій колонії нове життя, зацікавлення Євангельською Правдою, а одночасно й релігійна боротьба, що її викликали провідники Греко- і Римо-Католицької Церков. Духовні тих Церков розділили брата від брата, сестру від сестри, сина від батька, жінку від чоловіка. Вони "сипали громами" з проповідальниць і при сповіданні своїх вірних, і забороняли їм сходитись із "Серафимцями" та "Бодругівцями".

Загорілась на кільканадцять років релігійна ворожнеча. Кожний член з євангельських громад ніс терпеливо свій хрест, ідучи слідами Спасителя. Римська Церква старалася за всяку ціну знищити той Євангельський Рух у самому його початку. Та ненависть дійшла була в деяких місцевостях до краю. Вона почала давати ганебні наслідки. Один із крайніх фанатиків — Орищак — замордував у Саскачевані євангельського духовного Й. Чернявського. Прийшли судові розправи, тяганина, свідчення, а щоб не виявилися чорні махінації надхненників цього вчинку, Орищак зник невідомо куди й як. Ніхто про це не довідався до сьогодні. Це, як видно, був вершок фанатичної дурійки, бо відтоді злоба противників УЄРуху почала маліти, вигасати й зникати.

Це були перші випробування нашої вірності Євангелії Христовій. За Божою допомогою ми їх мужньо витримали і з відновленими духовними силами взялися до будови церков, господарського життя і навіть різних підприємств.

Перші Богослуження в Заваллю відбувалися в домі Т. Королюка щонеділі. Цю Громаду створено з 26 родин. Її вірно обслуговував духівник Д. Вітюк. За короткий час ці родини збудували гарну церкву. Пізніше побудовано церкву також на колонії Краків (тепер та колонія називається Увин) у 1917 р. Від того року Д. Вітюк виконував свої обов'язки пастора тільки в увинській Громаді, а в Заваллю були по черзі пасторами Березинський, Гутний, Залізник, Глова і Євстафієвич. Коли ж Д. Вітюк з причин старости вже не міг доглядати цієї Громади, тоді її обслуговував паст. Євстафієвич, а пізніше І. Глова до 1928 року. Від серпня того року перебрав працю в Андрю й Увин проп. Єфрем Періг і далі прова-

див її до липня 1945 р. По ньому прийшов проп. Т. Бай, якого місцем осідку стало містечко Андрю. Звідтіля він доїздив на колонію Увин.

Реформа в нас поступала поволі. В 1915 році запроваджено в нас загальну сповідь, а 1925 р. впроваджено євангельський порядок Богослуження. Новий календар прийнято 1942 р.

Першими організаторами Громади в Заваллю й Кракові були: П. Федун, Т. Королюк, Т. Федун, Н. Королюк і В. П. Федун, а симпатиків, які допомагали, було більше число. Старі організатори вже переважно відійшли на вічний спочинок, а молоді сини заняли їхні місця і далі провадять євангельську роботу на Христовій ниві.

Тут згадаю дещо й про своє особисте й родинне життя. 1906 року, коли Канадська Державна Залізниця була продовжена із Саскатуну до Едмонтону, якимсь чином я вирішив відкрити невеличку крамницю в Мондері, який був і є центром Греко- і Римо-Католицизму. Мені здавалося, що там не буде найменшого вигляду на успіх для мене з торгівлею, а воно сталося навпаки. Загал українців Мондеру та околиці зрозумів канадську свободу слова й сумління і багато з них приходили до нашої крамниці й купували різний крам у молодих “серафимців”. Ми здобули щонайкращих людей за наших покупців і наша торгівля щораз збільшувалася. Таким чином я мав нагоду зустрічатися з багатьома людьми. У тих роках я спроваджував багато книжок із Вінніпегу і давав їх читати своїм знайомим. Я мав книжки: “Путь паломника”, “Іван Гус”, “Історія і суть протестантизму”, часописи: “Ранок”, “Союз”, “Свідок Правди” — і роздавав їх читати людям. При багатьох нагодах я пояснював зацікавленим релігійні питання.

Моя праця в торгівлі, зустріч із багатьома людьми, обмін думками, обслуговування їх були для мене школою життя, в якій я навчився багато доброго. Я старався чесно обслуговувати своїх покупців, провадив своє життя й моєї родини взірцево, гідно і прийшов час, коли ті, що якийсь час ворогували проти мене, прилучились до моїх прихильників і вибрали мене членом заряду місцевої школи, а пізніше також міським урядником. Вони попросили мене допомогти їм заснувати читальню та підібрати для неї відповідні наукові книжки. Якийсь час я був скарбником тієї читальні. За час перебування в Мондері я здобув сотки симпатиків для УЄРуху. Моїми покупцями були духівники, як священник А. Крижанівський і П. Божик.

1915 р. я повернувся на фарму. Там вибрали мене урядником “Муніципалу” (міської управи) і директором політичної Партії Фармерської Єдності, а скоро після того фармерські організації 1921 р. без мого відома поставили мою кандидатуру на посла до Провінційного Парляменту. І хоч у моїй окрузі творили чисельну половину німці та англійці, проте великою більшістю голосів мої прихильники вибрали мене своїм послом.

1927 р. я зо своєю дружиною відвідали рідний край, а 1940 р. ми перезимували в Каліфорнії.

От так мене водив Господь Своїми дорогами. Я дякую Йому, що вивів мене з неволі темноти, бо показав мені Світло Євангелії Христової, Його правди і любови, що піднесло мене на вищий рівень життя. Господь підніс мене високо духовно, морально і матеріально. Я дякую Йому й за те, що дав мені добрих дітей, які під опікою доброї віруючої мами, вирости на віруючих і розумних людей. Але мимо всього я пам'ятаю своє горе, гоніння за віру євангельську і я переконаний, що моя вірність Христові була викликана й укріплена в моїй душі силою Божого Слова, а любов Божа провадила мене в моєму житті особистому, родинному й суспільному. Початком мого росту духовного були зерна правди Слова Божого, що їх посіяв у моєму серці І. Бодруг, той вельми заслужений борець за Євангелію правди й любови Божої, у 1903-му році". ("К.Р.", ч. 617 з 1946 р., стор. 6).

**
*

Історія Руху — це перш за все учителька життя для майбутніх діячів того Руху. Вони користатимуть із скарбниці досвіду попередніх діячів. А початковий досвід з історії УЄРРуху навчає, що євангельське християнство має свою майбутність саме на Рідних Землях — серед суцільної маси українського народу, але воно потрібне не менше і для українців в розсіянні.

УКРАЇНСЬКИЙ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНИЙ РУХ У США

Історія Українського Євангельсько-Реформованого Руху в Північній Америці має два головні розділи: канадський і американський. Поодинокі фази розвитку того Руху, пов'язаного з УЄОб'єднанням, як на канадському, так і американському терені, так органічно пов'язані між собою, що іноді майже неможливо розмежувати історію цього Руху в Канаді від його історії в США. У попередньому розділі, що його ми присвятили історії УЄРРуху в Канаді, представлено цей Рух у всіх його важливіших проявах як на віровизнанево-церковному, так і культурному, і нарешті громадському відтинку. До того ж це подано в мірилі назагал цілого північно-американського континенту, крім льокальних церковних Громад на терені США, про які буде мова в цьому розділі. Історію Руху ми почали від Канади тому, що тут головно зродився так званий популярно Бодругівський Рух — предтеча УЄРРуху, який почав ставити свої перші кроки організованим порядком на канадському ґрунті. Щоб обминути повторювань, нам залишається властиво в цьому розділі обговорити окремі льокальні церковні Громади та їхній релігійно-культурний і громадський вклад у цілість Руху.

Коли УЄРРух та дрібніші осередки на канадському терені були досить широко розгалужені в Альберті, Саскачевані, Манітобі й Онтарію (в провінції Квебек була Громада тільки в Монтреалі), то на терені США було тих церковних Громад менше, але це були назагал більші середовища, де зосереджувалося членство Руху. Це були, як на той час, добре зорганізовані Громади, а деякі з них особливо діяльні. У загальному УЄРРух на американському терені не був такий роздріблений на іноді невеличкі осередки, як в Канаді, тільки розвивався у кількох більших есередках, найбільш в Східніх Штатах.

Такий стан географічного розміщення Руху на північно-американському континенті відповідав умовам поступового еміграційного процесу українських поселенців. Прибуваючи до Канади, вони осідали здебільшого на віддалених від більших осель фармах ("гомстедах"), де й творилися українські євангельсько-реформовані провінційні осередки, а разом із ними й церковні Громади по більших містах (Вінніпег, Торонто, Монтреаль) у наслідок напливу українського елементу до міст. Трохи інакше було на американському терені. Виходячи з кораблів у Нью-Йорку, наші поселенці здебільшого так і залишалися на східньому побережжі

США, бо тут зосереджувалося життя американської України і працювати було легше. Тому й тут серед більш зосередженого українського елемента почав зроджуватися й діяти УЄРРух серед трохи інших умов, як у Канаді.

Евангелізаційну акцію серед слов'янських поселенців у США, а в тому й серед українців, започатковано в околицях Пітсбургу, Па., за почином і підтримкою Пресвітерської Церкви. Уже 1900 року на весняному засіданні Пітсбургської Пресвітерії порушено справу місійної діяльності серед слов'янських поселенців та вирішено запросити проповідника, який міг би почати таку працю серед слов'ян. Для того покликано до життя місійний комітет, що його очолив пастор МкЮвен, який мав узятися до цього діла. На місіонера, який мав працювати серед слов'ян, а в тому й серед українців, покликано чеського пастора Д-ра Лосу. На самих початках Д-р Лоса мав поважні труднощі, бо прив'язані до традиційної Церкви й обряду люди не виявляли зацікавлення у напрямі евангельської науки, але згодом почали виявлятися перші успіхи тієї діяльності. До перших наших поселенців у США, які зацікавилися евангелізмом, належали три брати Галенди — Петро, Дмитро й наймолодший Теодор та Василь Рьопка, в якого мешкали тоді всі три брати Галенди. Звісно, то були поки нечисленні одиниці, які зацікавилися евангельським християнством, а до початків організованого Українського Пресвітерського Руху прийшло трохи згодом. Якраз історії початків Руху між слов'янськими поселенцями, а в тому й українцями, присвячують трохи уваги короткі спомини — “Перші Початки Євангельського Руху між українцями в США”, що їх написав паст. Теодор Галенда, і перебувають вони в машинописі.

На американському терені місійна і культурно-громадська діяльність Руху проходила загально в кращих економічних можливостях, ніж на далеких і широких канадських просторах в умовах фермерського життя. Бо наш емігрант, міський робітник у Нью-Йорку, чи в його околиці, стояв фінансово краще від пересічного нашого поселенця на канадській фермі, яка потребувала великого вкладу не тільки праці, але й грошей, щоб купити рільничі машини й господарське знаряддя, та яка не раз ледве себе оплачувала. А наш робітник у Нью-Йорку, чи якомусь іншому американському місті мав завжди свіжий гріш, якщо була постійна праця. За кращих економічних умов можна було легше утримати постійного проповідника, який старався про свою церковну Громаду та дбав про її духовний і чисельний зріст, хоч і тут треба було переважно числити на допомогу Пресвітерської Церкви. Крім того тут можна було легше набути кращий церковний будинок із церковним устаткуванням, та крім релігійної праці взятися до культурної та громадської діяльності, а це було важче робити канадському фермерові на віддалених десятками, а то й більше милями від

головніших центрів фармах. В умовах більш зосередженого на відносно не дуже великому просторі українського євангельсько-реформованого життя по не дуже далеко віддалених один від одного осередках в Америці, була краща можливість організуватися й успішніше діяти. Коли говоримо про умови народжування й розвитку УЄРРуху в Канаді й США, то не можна поминути мовчанкою культурного й національно-громадського чинника. Українські євангеліки взагалі, а в тому УЄРРух у Канаді зроджувався на перших початках свого існування в умовах піонерського життя наших поселенців, — серед пустирів степової рівнини, у примітивних умовах побуту, комунікації та громадських взаємин. На терені Східного Побережжя США той самий Рух творився в умовах зовсім іншої цивілізації, і поселенці не мали до переборення стільки негативно діючих чинників.

Загально національно-громадські умови, серед яких постав і зростав Рух у США, також були пригожі. Під самий кінець 19-го і на початку 20-го століття на терені штатів: Нью-Йорк і Нью Джерзі почало поступово організуватися українське національно-культурне, а згодом і громадсько-політичне життя. Постав Український Народний Союз та почав виходити часопис “Свобода”, довкола яких гуртувався національно свідомий елемент тодішньої нашої еміграції в США. Діячі УЄРРуху не обмежувалися тільки пасивним сприйманням початкових досягнень американської України на перших кроках її розвитку. Вони включалися в те життя та в міру своїх спроможностей старалися співпрацювати в ньому.

Не зайво буде подати кілька прикладів такої співпраці поселенців-євангеліків саме того часу — початків організованого Руху. У дописі п. з. “Звіт з Нью-Йоркського Віча” (“Союз”, 23 листопада 1911 р., стор. 6), де говориться про велике народне віче в Нью-Йорку, що відбулося 12 листопада 1911 р. при здвизі понад однієї тисячі учасників, згадано двох діячів УЄРРуху, як активних учасників віча — д. Л. Бучака, заступника голови віча та д. В. Кузіва, як одного з головних промовців. Подаємо короткий уступ зі “Звіту” про виступ д. В. Кузіва: “Дальшим промовцем у просвітньо-народній справі був д. В. Кузів, який в довшій знаменній промові вияснив занепад національного самопізнання між українською дітворою та молоддю в Америці, і вказав на потребу просвітніх читальень та незалежних шкіл для дітей і молоді в Америці. По його промові ухвалено таку резолюцію: “Українське Народне Віче в Нью-Йорку, знаючи вагу просвіти, закликає українців, що поселилися в Америці, закладати просвітні читальні для народу й народні незалежні школи із кваліфікованими учителями для молоді й дітей”.

29 вересня 1912 р. відбулося в Мекіспорті, Па., віче в честь сороклітньої діяльності Івана Франка. Віче відкрив Іван Славута, і на його пропозицію вибрано на голову віча д. З. Бичинського —

відповідального редактора євангельсько-пресвітерського тижневика — “Союз”. З. Бичинський змалював у своїй доповіді картину життя І. Франка та його провідні ідеї (“Союз”, 3 жовтня 1912 р., стор. 1). Той самий З. Бичинський виголосив доповідь про життя й діяльність І. Франка на концерті з нагоди сороклітнього ювілею великого поета, сполученим із вічем, що відбулося 29 грудня 1912 р. заходами читальні “Просвіта” ім. М. Шашкевича в Пітсбургу. Не зайво буде подати, що крім чоловічого квартету, який відспівав Лисенка “Ой у полі жито”, та деяких деклямацій, виступав на згаданому концерті чоловічий хор під управою Р. Качмарського з такими нелегкими композиціями, як “Зазвенімо” — Воробкевича, “Закувала та сива зазуля” — Ніщинського та “Гуляли” — Нижаківського. З повищого бачимо, що культурне життя американської України за тих часів плило вже ширшим руслом (“Союз”, 19 грудня 1912 р., стор. 1, де є й програма цього концерту-віча). Під час цієї імпрези збирано пожертви на ювілейний фонд І. Франка.

В ім'я історичної правди нам доводиться ще раз підкреслити унікальність УЄРРуху в тлі історії загального Євангельського Руху в Україні в тому саме розумінні, що його провідні діячі й активніші члени включилися у національно-культурне життя ще перед Першою Світовою Війною — в початкових стадіях розвитку життя американсько-канадської України, коли іншим євангельсько-віровизнаневим рухам між українцями ще навіть на гадку не спадало виразно вступати на свій власний національний шлях, а всяка активніша участь в українській громадсько-культурній праці вважалася в них за “політику” і в дальшій послідовності — гріхом.

Участь діячів УЄРРуху в згаданій ділянці тим більше заслуговує на увагу, що за тих часів часто провадилася неперемінлива кампанія наших греко-католицьких кіл проти цього Руху та його діячів. Чимала частина нашого національно-культурного життя перебувала тоді під контролею цих клерикальних кіл. На перший погляд могло б видаватися, що не було можливостей у таких обставинах для українських протестантів співпрацювати в опанованому клерикалами громадсько-культурному житті, але вони все ж таки в міру тодішніх обставин і своїх спроможностей включалися в ту діяльність і залишали свої помітні сліди на сторінках історії життя американсько-канадської України.

Правда, тодішні українські протестанти також часто відгризалися з'їдливо на провокаційні напади наших клерикальних кіл чи то в пресі, чи на громадських зборах. Вони громили надужиття греко-католицького кліру та його церковну політику, але при тому всьому не відсувалися від народньої праці. Зрештою деякі виступи і неправдиві очорнювання з католицької сторони були такі безвідповідальні, що іноді не легко було не дати себе спровокувати.

Ми порушили тільки малий рубець недружніх стосунків у віроіспівдній ділянці між нашими поселенцями в США — членами

традиційної Церкви, і з другої сторони УЄРРуху, щоб показати щонайменше мініятурну картину тих нездорових стосунків серед нашої інтелігенції на американському ґрунті. Згодом ті взаємини трохи відшліфувалися й позбулися первісної гостроти, а головню в ім'я національної єдності під тиском важких історичних ударів, які падали на українство в кількох останніх десятиліттях нашого століття. Отже, в таких умовах національно-віровизнаневого життя заокеанської України доводилося співпрацювати на народній ниві українським реформованим євангеликам.

Початки УЄРРуху в США органічно пов'язані з тодішніми церковно-соціальними обставинами та моральною атмосферою серед цієї еміграції, які панували на загальному терені під кінець 19-го і на самому початку 20-го століття. То був час неунормованих, як слід, ні світськими, ні церковними чинниками взаємин у житті затурканих і запрацьованих на різних варстатах важкої праці, чи на фармах, без знання мови й порядків у тій країні — наших поселенців. У таких обставинах, головню на перших кроках їхнього поселенчого життя досить часто появлялися різні шарлатани й ошуканці, чужі, але траплялися між ними й "свої", які ошукували наших людей, вициганювали останній, тяжко запрацьований гріш, виманивши підпис на якомусь документі, позбавляли не одного з наших добродушних, а при тому й наївних людей власної фарми, чи хати. Такі самі неунормовані взаємини панували до певної міри й на церковному відтинку при відсутності не тільки власного, самостійного греко-католицького єпископа, але й при дошкульній недостатці священників. Українські поселенці-католики були на початках під зверхністю американського римо-католицького єпископату. А коли нарешті з дозволу Риму, приїхав до США гр.-кат. єпископ, то він виконував на самому початку обов'язки заступника єпископа, і був залежний від американського єпископату разом з гр.-кат. кліром та вірними. Щойно з часом УКЦерква на терені США вирвалася з-під влади американського єпископату, де засідали різні айриші, італійці і представники інших національностей.

То був час, коли католицький клір мав необмежений авторитет серед своїх вірних, найперше серед малоосвічених, нижчих верств суспільства, використовуючи іноді той авторитет і становище не тільки в церковній політиці, щоб зміцнити свою владу, але й для особистої вигоди. У таких обставинах священник у своїй парафії був не тільки необмеженим авторитетом у справах Церкви, віри й моралі, але й провідником (а іноді й необмеженим володарем!) у громадському житті, важливим, чи навіть вирішальним чинником в економічних справах і в ділянці приватного життя своїх парафіян — словом був "мозок" цілої парафії. Таке самодержавство виразного стилю було досить часто реальною дійсністю

на тлі тодішнього життя католицьких суспільств, головно романських і деяких слов'янських, а також між ірландцями.

Туди належали наші гр.-католики, які шукали за океаном кращої долі. Під час перших років розвитку тодішнього еміграційного процесу зарібкових поселенців, відмінно від пізнішої політичної еміграції, виїздили з Рідних Земель за океан і деякі духовні одиниці, наші гр.-кат. священники — одні скорше з ідейних мотивів, а інші зваживши власну користь у заокеанській країні від всевладного доляра, і майже необмежених можливостей. Приїхавши до США, деякі з них старалися використовувати брак священників, вишукували собі кращі парафії, поводитися там всевладно, вимагаючи великої платні, а коли виникав конфлікт між парафіянами й священником, покидали одні парафії та йшли на інші, кращі, де поводитися так само, як і перед тим. Це доводило не раз до конфліктів між парафіянами й деякими безсумлінними священниками, що бувало кінчалось скаргами до вищої церковної влади, а то й судовими процесами. Несумлінні священники часто вигравали справу, бо вміли її відповідно представити на суді, де позували, як церковні речники справедливості, а позатим вміли підшукати собі доброго адвоката та мали звичайно по своїй стороні вищу церковну владу, яка впливала на вислід судових процесів. До таких конфліктів долучувалася також справа правного посідання всіх церковних будинків, до яких висувала свої претенсії Католицька Церква через своїх речників — вищу церковну ієрархію. Коли ж якась новозорганізована Громада наших поселенців-католиків бувало придбає собі власний церковний будинок за зібраний, важко запрацьований гріш своїх парафіян, то єпископ ставив вимогу, щоб Громада записала ту будівлю на його ім'я. Він вживав для того різних виявів натиску на парафіян від єпископату, а також місцевого священства. Це, розуміється, поглиблювало конфлікт і доводило іноді до повного розриву між даною Громадою і католицькою ієрархією, а далі, коли конфлікт погіршувався, і Церквою. У таких випадках члени не одної Громади наших поселенців-католиків переходили до православ'я, а іноді до євангелізму — поодинок, масово, або таки цілою парафією.

За клясичний приклад такого явища може бути історія Першої Української Пресвітерської Церкви в Ньюарку, Н. Дж. То була спочатку новоорганізована гр.-кат. парафія. Історію причин переходу членів цієї парафії на протестантизм подано в короткому нарисі під заголовком: "Історія одної руської протестантської Церкви" в українському пресвітерському часописі "Союз" (31 липня 1913 р., стор. 2-3; 7 серпня 1913 р., стор. 2-3; 14 серпня 1913 р., стор. 2-3; 21 серпня 1913 р., стор. 2-3; 28 серпня 1913 р., стор. 2-3). Користуючись тим джерелом, про достовірність якого правдоподібно немає ніяких причин сумніватися, ми постараємось подати тільки найважливіші факти. Для порядку викладу належить

відзначити, що та стаття не має авторського підпису, а вступ до неї написала редакція "Союзу".

Року 1905 організовано в Ньюарку, Н. Дж., Українську Католицьку Церкву під проводом свящ. Н. Струтинського. Її заінкорпоровано щойно 1906 року згідно з правом церковних організацій неприбуткового характеру під назвою "Греко-Католицька Церква св. Івана Христителю в Ньюарку, Н. Дж." Не маючи власної церкви, Громада винаймала спершу приміщення для церковних відправ, а замість постійного священика доїздив до неї два рази на місяць свящ. Н. Струтинський, який отримував від Громади 30 доларів за неділю та брав прибутки за треби. Плянуючи побудувати власну церкву, парафіяни почали складати щедро окремі пожертви на це на руки свящ. Струтинського, який збирав гроші, але не провадив ніяких рахунків. Коли після року люди почали питати свящ. Струтинського, скільки вже зібрано, він на велике здивування заявив їм, що з тих назбираних грошей не залишилося нічого, бо все розійшлося на парафіяльні видатки. Звісно, це був викрут, бо парафіяльні витрати були відносно невеликі, а зібрано грошей на будову церкви багато більше. Крутість і факт нечесного присвоєння громадських грошей були очевидні. Коли парафіяни почали відверто обурюватися та закидати свящ. Струтинському нечесне присвоєння громадських грошей, він "образився" і покинув Ньюаркську Громаду. На його місце прийшов згодом правдоподібно насланий ним самим свящ. Стахів, але й він не закріпив довго місця в тій Громаді. Його пояснення одного тільки "Отчешашу" під час проповідей довгими місяцями так надокучили парафіянам, що вони почали нарікати на нього, і йому не залишилося нічого іншого, як тільки покинути Громаду. Йому на зміну прийшов свящ. Н. Улицький, але й він порізвився з Громадою, бо вимагав за свої священничі функції винагороду наперед, а на це Громада не погодилася. Парафіяни Ньюарку не могли також погодитися з свящ. А. Камінським, який заявив, що він належить до якоїсь там священничої унії (чи така колинебудь існувала?!), а згідно з її приписами священик не сміє брати менше платні, як 110 доларів місячно. І знову Громада залишилася на якийсь час без священика.

Люди сходилися на зібрання й думали над тим, що їм робити, бо прикрі досвіди з попередніми священиками та в наслідок того спричинений жалюгідний стан Ньюаркської Парафії впливав деморалізаційно на багатьох парафіян, з яких деякі перестали ходити до церкви, і взагалі цікавитися церковними справами. Треба було якось зарадити лихові. Для провідних членів Громади було ясно, що їхня Парафія зможе підвестися тільки тоді, коли буде своя власна церква й постійний священик, бо люди матимуть де зійтися на Богослуження й різні церковно-громадські зібрання, а далі побільшити число активних парафіян, і тоді збільшиться церковна каса.

Якраз того часу (1906 р.) траплялася нагода відкупити від німецької Євангельської Громади церковний будинок за 17.500 доларів. Наші люди зложили між собою 4.000 доларів, позичили в окремих осіб 3.500 доларів та вплатили першу рату за церкву, а решту мали зложити наприкінці року. Ніхто тоді з них не сподівався, що до купленої за їхні гроші церкви матиме претенсії католицький єпископат, згідно з римо-католицьким правом, на підставі якого церковні будинки становлять власність єпископату, як речника Ватикану. Купивши церкву, Громада домовилася з свящ. І. Дорожинським, що буде йому платити місячно 110 доларів і прибутки з треб. Свящ. Дорожинський був більше людяний та дбав за свою Парафію. Усе заповідалося якнайкраще, якби не приватне життя свящ. Дорожинського. Він залишив дружину в Краю, а тут, в Америці, тримав куховарку. Такі справи викликали згіршення і шемрання людей, що й примусило його не тільки звернутися з Ньюаркської парафії, а взагалі виїхати до Галичини.

Того часу приїхав до США єпископ Ортинський, який почав заводити свої порядки. Ньюаркську парафію перебрав свящ. А. Пеленський. Він почав діяти не тільки в душі нових єпископських розпоряджень, а також деспотизму, сріблολюбства й лукавства. То було десь 1907 року, коли свящ. Пеленський почав допускатися щораз то більше здирства, дійшло до відвертого конфлікту між ним і Громадою. До того всього долучилася ще й інша справа. Єп. Ортинський наказав своїм священикам агітувати по церквах, щоб окремі церковні Громади записували свої церкви на єпископат, бо, мовляв, всі церковні будинки й майно то власність Католицької Церкви та її представників — єпископів. У такому душі почав агітувати й свящ. Пеленський. Тоді Ньюаркська Громада вислала делегацію до єп. Сртинського зі скаргою проти священика Пеленського та зі запитом, як належить розуміти єпископські розпорядження щодо записування церков на єпископа. Побачивши, що єп. Ортинський вживає різних манерів, щоб намовляти їх на запис церкви, вони зрозуміли його політику, і тоді стали більше обережними. Почувши, що Ньюаркська Громада вислала була делегацію до єп. Ортинського, свящ. Пеленський і собі поїхав до нього, а вернувшись, заявив, що відтепер тільки він господар церковних справ Парафії, а єп. Ортинський — начальник та що церква мусить бути записана на єпископа, який має бути власником усіх гр.-кат. церковних будинків і майна. Церковний заряд Ньюаркської Громади ще раз попробував порозумітися з єп. Ортинським та опрацював пункти умови, де признавав єп. Ортинському й його заступникам повну духовну владу в справах Гр.-Кат. Церкви св. Івана Хр. в Ньюарку з усіма дальшими логічними наслідками, але без права власности на церкву та застережено, що папа не може змінити обряду без згоди парафіян. Єп. Ортинський не погодився на ту умову, і не підписав її. Тим часом між Громадою і свящ. Пе-

ленським вибухнув новий конфлікт за оплату великодньої сповіді. Нарешті після різних перипетій вдалося Громаді усунути з парафії свящ. Пеленського з допомогою судової влади.

Тим часом церковний заряд нав'язав контакт з Незалежною Православною Церквою в Канаді й запросив до себе основоположника й провідного діяча її — І. Бодруга, який приїхав, щоб обняти Ньюаркську Парафію. Однак свящ. Пеленський подбав інакше, і до Ньюарку приїхав свящ. А. Камінський, який з допомогою поліції порозбивав церковні двері й силою вдерся до церкви. Він служив у церкві під охороною дедективів, щоб показати Громаді, що він не боїться нікого, маючи за собою єпископа, адвокатів і поліцію. Така поведінка викликала ще більше огірчення між людьми до того, що жінки плювали в обличчя свящ. Камінському при дедективах.

Як уже було сказано, Громада запросила І. Бодруга на свого священника, а німецька Пресвітерська Церква на прохання громадського комітету відступила нашим людям залю недільної школи на Богослуження. Таким чином постала на терені Ньюарку Громада Незалежної Церкви. По довгих судових розправах виявилось, що Ньюаркська Громада не може виграти того процесу з тої простої причини, що всі католицькі церковні будинки й маєтки, як римо-католицькі, так і гр.-католицькі — вважалися за власність католицьких єпископатів і їх єпископів. Церковна Громада не мала в тій справі вирішального голосу. Так ця Парафія втратила свою церкву, а католицька сторона втратила з того приводу понад 200 українських родин у Ньюарку, бо вони остаточно пірвали з католицизмом після таких болючих подій з представниками гр.-кат. кліру.

Відповідаючи на католицький закид, що, мовляв, церковно-реформаційний Рух серед нашого народу штучний, автор зреферованої довшої статті про причину відходу Ньюаркської Парафії від католицизму ставить запитання: "Нарешті, маючи перед очима історію ньюаркської Євангельської Церкви, чи може хто назвати її постановня штучним?" ("Союз", 28 серпня 1913 р., стор. 2).

Згадуючи про вищеподаний дуже болючий досвід, не зайво буде сказати, що Ньюаркська Громада не була одна у тих своїх труднощах та конфлікті з представниками гр.-кат. кліру й взагалі з католицькими порядками на цілому північно-американському континенті.

Такі й подібні труднощі та конфлікти були й по інших парафіях, і вони породжували загальне огірчення, згіршення й навіть пасивну опозицію, але іноді й активну боротьбу. У наслідок цього деякі наші люди, стаючи антицерковниками, релігійно байдужими, а то й зовсім відвертими атеїстами, приставали до модного тоді, як в Україні, так і на еміграції, соціалістично-радикального Руху. Люди, більш прив'язані до східнього обряду, переходили до право-

славія. Ще інші, здатні більш критично ставитися до теорії й практики традиційної Церкви, як східньої, так і західньої, та послідовні в своїй боротьбі проти їх догматично-церковного надужиття, вступали на шлях протестантизму під впливом євангельських течій.

У світлі вищесказаного автор зреферованої статті доходить не без причин до переконання, що ніхто інший, як тільки католицькі впливові чинники, а найперше гр.-кат. священники типу Пеленського, Камінського й їм подібних, викликали своєю поведінкою й нерозумними потягненнями далекойдучу в своїх наслідках реакцію, яка остаточно завершилася крайнім гаслом: — Геть із Римом! При цьому всьому не можна поминути мовчанкою особи єп. Ортинського, який, замість налагодити порядок і втихомирити несумлінних священників та зрозуміти тих своїх людей — українських поселенців, толерував надужиття та йшов на руку чужій українству римо-кат. ієрархії в США.

Не відразу Ньюаркська Громада стала виразно на шлях протестантизму. Це ставалося поступово. На перших кроках, зірвавши єднання з католицизмом, вона опинилася під впливом Незалежної Православної Церкви, і запросила до себе священника І. Бодруга. То був час, коли в середині самої Незалежної Церкви в Канаді почалися непорозуміння. З'явилися деякі півінтелігенти, чи навіть інтелігенти, які своїм наставленням до І. Бодруга та тих, що спряглися з чужонаціональними пресвітерськими колами проти своїх, тобто І. Бодруга та його однодумців, довели остаточно до внутрішньої церковної кризи. Коли б навіть противники І. Бодруга за своїм розумінням і могли мати якусь рацію, виступаючи проти Бодругової настанови тимчасового компромісу між обрядовщиною традиційної Церкви та протестантизмом, то й тоді вони не були б праві щодо стосованої ними тактики. Як знаємо з мемуарних записок І. Бодруга, після згаданої церковної кризи наступив остаточно занепад Незалежної Православної Церкви в наслідок припинення фінансової допомоги від Пресвітерської Церкви в Канаді. Отже, як бачимо з вищесказаного, Ньюаркська Громада не могла залишитися довго під впливами НПЦеркви, яка після внутрішньої кризи самоліквідувалася, особливо в наслідок браку матеріяльних засобів, а тоді частина її діячів та членів перейшли офіційно до пресвітеріянства.

Зробивши перший рішучий крок у своєму відступі від католицизму, Ньюаркська Громада не могла залишитися на півдорозі, тим більше, що й сама НПЦерква в Канаді була в історії УЄРРуху на північно-американському континенті перехідною стадією від традиційної церковщини до реформованого євангелізму. Немає сумніву, що всі ті справи й фактори віроісповідного і психологічного характеру не залишилися без впливів на вирішення Ньюаркської Громади — зважитися остаточно прийняти офіційну назву

тієї, чи іншої протестантської течії. Та зрештою й те прийняття назви пресвітеріянства мало на самому початку більше номінальний характер, бо навіть зірвавши з минушиною, вона ще якийсь час залишилася все ще при деяких зовнішніх виявах традиційної церковщини. У часописі “Союз” (21 березня 1912 р., стор. 4), де є згадки про початки Пресвітерської Церкви в Ньюарку, говорить між іншим: “Наколи дитина плаче за забавкою, то добрий батько не б’є її задля марної забавки, але як дитина виросте, то сама пізнає, що без забавки обійтися може... Церемонії церковні й обряди, то не релігія, а тільки забавки: фелони, кадила, свічки, аналой, вівтар, хоругви й багато інших речей, то забавки. І коли русини в Ньюарку були дітьми, плакали за забавками, для того доти тримали всі обряди й церемонії, доки не прийшли до зрозуміння, що то все не те, що спасає, а якраз навпаки... Громадяни самі згодилися викинути аналой, свічки, ризи, вівтар і одноголосно вирішили триматися реформованого служебника й піснеслова, значить ухвалено на парафіяльних зборах, що все, що католицьке було до цього часу, більше в нас місця не має”.

На іншому місці в дописі п. з. “Дещо про Ньюарк, Н. Дж.” (“Союз”, 13 лютого 1913 р., стор. 7) говорить ще виразніше про остаточне зірвання усіх мостів, які ще лучили Українську Пресвітерську Церкву в Ньюарку із залишками церемоніялу традиційної церковщини: — “Вже рік доходить, як я прибув до Ньюарку й застав таке, що й годі про це говорити. Але при Божій допомозі ми вже перейшли найстрашніше. Що то було те найстрашніше? Ось я вам оповім, поважні читачі. Перше в нас було так: папи не любили й не визнавали, але всі шопки, всілякі “клеїноди”, “годносці”, то ані руш було полишити. Тому то католицькі генерали й менша бранжа почали описувати в Ньюаркських часописах, щō правиться і як співається, і як одягається пастор і так далі. Тоді Д-р Лоск, суперінтендент нашої Церкви, прийшов одного дня, зняв з престола скриньку, де подібно, як у католиків, наші хотіли Бога замикати, й наказав, щōб пастор не вживав жадного католицького вбрання. З тою хвилию почалася у нас справжня реформація. Тоді в нас розлучилися вівці від козлів. Ті, що розуміють і покладають більшу вагу на Святе Письмо, лишилися, а ті, які про Святе Письмо не конче дбають, відійшли. Чому відійшли? Тому, що їм не розходиться про душу, про правду, а про людське око”.

Отже, Укр. Пресв. Церква в Ньюарку не відразу зірвала з усім церемоніялом традиційних Церков. Дуже можливо, що ця Церква була якийсь час під впливом компромісової думки І. Бодруга, ще навіть на перших кроках, коли вона перейшла до пресвітеріянства. У дописі п. н. “Справоздання з Конференції в Ньюарку 12 і 13 липня” (“Союз” 18 липня 1912 р., стор. 6-7) пишеться ось що: “Добродій В. Кузів представив місійну роботу в Нью-Йорку й Нью-

арку. В обох тих місцях уживано літургії й церемонії за канадською системою". Якщо ту "канадську систему" вважати за компромісову політику НПЦеркви в Канаді, то наш здогад про вплив І. Бодруга в тому виді на Укр. Пресв. Церкву в Ньюарку тим більше заслуговує на увагу. Далі пишеться, що В. Кузів оправдував уживання літургії й церемоніялу тим, "що нарід тоді не мав ясно-го знання, що то за пресвітерська наука й система".

З повищого довідуємося також про поділ у Громаді на прихильників такого церемоніяльного компромісу й тих, які виявилися послідовниками в своєму переході на виразний протестантизм, що в дальшій послідовності мусіло обов'язково закінчитися відходом перших. Ось така праісторія "Першої Руської Пресвітерської Церкви в Ньюарку, Н. Дж.", яка перебула цілу духовну "подорож із пригодами" на етапах свого еволюційного процесу перетворення з Гр.-Кат. Церкви св. Івана Хр. на Пресвітерську Церкву.

При тому всьому належить пам'ятати, що ця Українська Пресвітерська Церква в Ньюарку взагалі багато заважила в історії розвитку УЄРРуху в Північній Америці, а зокрема на терені США. Той процес перетворення з погляду догматичного такий багатомовний і типовий, що промовчати це була б неоправдана прогалина в історії УЄРРуху.

У процесі тієї духовної і світоглядної зміни деяких наших поселенців поважно заважила євангельська преса, включно з тижневиком "Союз", що був заснований 1908 року й видавався спочатку в Нью-Йорку, Н. Й., а згодом у Пітсбургу, Па. Його редагував добр. Косовий, опісля паст. В. Кузів, а відтак паст. З. Бичинський ("Союз", 18 липня 1912 р., стор. 6). Ті світоглядні зміни відбувалися й кристалізувалися серед деяких наших поселенців в умовах віроісповідно-громадського напруження, коли дух нетолеранції, взаємного обвинувачення й відходу від загально людської та національно-громадської честі, панував тоді всевладно серед наших людей на еміграції за океаном, а головно на тлі релігійного життя та народжування УЄРРуху в Канаді та в США. Подібно до канадських відносин таке робилося й на терені США. Як "Ранок", так і американський "Союз" були переповнені примітивно редагованими протикатолицькими статтями й дописами, як відповідь на гр.-кат. пасквілі, писані на адресу УЄРуху взагалі, а зокрема на Пресвітерський Рух і його діячів. Щойно перед самою Першою Світовою Війною й уже в часі її розгару тематика наших еміграційних часописів, а в тому й євангельських, змінилася. До того ж наші провідні політичні чинники почали закликати, щоб припинити віровизнаневу та політично-партійну ворожнечу між українцями та йти до загально-національної єдності, поглядаючи на можливі сприятливі події в наслідку Першої Світової Війни.

Характеристичне явище для Ньюаркської Громади те, що вона стала твердою стопою на новий шлях, маючи ясну мету й діло-

вий провід. Щодо досить багатьох інших наших поселених Громад, що мали такі самі сумні переживання з католицизмом, як і українці в Ньюарку, то вони, не мавши належного проводу, зробили тільки початкові кроки, а далі в них не стало відваги й снаги в послідовності зробити остаточне вирішення. Такі люди верталися згодом до того самого католицизму, з якого були невдоволені, а інші блукали, не знаходячи ніде духовного пристановища. А були й такі, що стали такими ж заїлими комуністами, як перед тим були католиками. Злука Ньюаркської Незалежної Громади з пресвітеріанством ослабила її в самих початках чисельно, бо прив'язані до традиційної церковщини, деякі її члени та більш хиткий елемент повідпадали, але зате в громаді залишилися поступовіші у віроісповідному розумінні люди, здоровіше зерно числом щось із 88 членів, які стали основним ядром нової Громади.

Два головні чинники стали основою релігійної й громадської сили та росту Ньюаркської Громади: пов'язання її з Пресвітерським Рухом, що надало їй більш євангельський спосіб життя та більш демократичні основи церковно-громадської діяльності, а, подруге, створилася правдиво українська національно-громадська база, яка в тому часі була заборолом проти чужих впливів. Тому Укр. Пресв. Церква в Ньюарку стала на той час за вірець своєрідного поєднання протестантських і заразом національно-громадських понять та згодом центром Проводу УЄО в ПА, як організаційно-координаційного авангарду всього УЄРРуху в Північній Америці. Події з Першої Світової Війни — плянова акція допомоги Україні в її визвольній боротьбі, короткий, але незабутній час Державности України, а після програної визвольної боротьби дипломатичні акції американсько-канадійської України, щоб послабити окупаційні наслідки та намагання організувати економічну допомогу нашому народові на Рідних Землях через повоєнну матеріяльну кризу — все те активізував УЄРРух заокеанської України. Найперш це робилося на терені Ньюаркської Громади, де зосереджувалося у великій мірі церковно-організаційне життя Руху. І на решті ще один чинник, який став без сумніву важливим фактором активізації українського євангельсько-реформованого життя й діяльності на терені Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку — це акція євангелізації Західньої України. Туди вислано деяких наших заокеанських євангельських діячів і популярного в рядах Руху — паст. В. Кузіва, який очолював довший час УЄО і був кілька разів пастором Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку. Усі вищезгадані чинники мали великий вплив на оживлення діяльності Руху взагалі, а зокрема й самої Ньюаркської Громади. Тут ще подаємо найважливіші інформації з історії Першої Української Пресвітерської Церкви в Ньюарку. Цю Церкву організовано 20 червня 1909 року. Від того часу вона почала йти своїм незалежним від традиційної церковщини шляхом. У коротких нарисах історії тієї церковної

Громади (Golden Jubilee of the First Ukrainian Presbyterian Church in Irvington, N.J., 1959), а також — “Перша Українська Пресвітерська Церква, Ньюарк-Ірвінгтон, Н. Дж.” і “К. Ранок” за травень-липень 1960 р. (пишеться, що “ця пам’ятна подія початку цієї Церкви сталася наслідком праці пасторів І. Бодруга, Володимира Пиндиківського, Михайла Бачинського й світських осіб Михайла Барона та тих, що дбали за те, щоб нашу Церкву було прийнято до Ньюаркської Пресвітерії”). Немає сумніву, що найбільший вплив мав І. Бодруг, який обслуговував згадану Громаду короткий час, і він причинився до її звороту в напрямі протестантизму. То був час, коли І. Бодруг був особливо популярний серед наших, наближених до протестантизму, поселенців. На початку церковна Громада мала 88 членів, які вибрали з-поміж себе церковну старшину в такому складі: Дмитро Гриців, Степан Семенюк, Григорій Романків, Володимир Варницький, Данило Сас і Андрій Іванишин. Пастор В. Пиндиківський крім своїх душпастирських обов’язків був вибраний першим секретарем Сесії. До першої Церковної Ради, оформленої 24 липня того таки 1909 року, були вибрані: М. Барон, Михайло Мельник, Дмитро Попіль, Кость Яцентій, Д. Гриців, Михайло Співак, Гнат Слободяник, Дмитро Хом’як, Гнат Новак і Іван Гарцула. Незабаром виявилось, що їхнє тимчасове приміщення у недільношкільному будинку німецької Пресвітерської Церкви було замале. Тому із співучастю Ньюаркської Пресвітерії побудовано церкву при Бікон вулиці в Ньюарку, і яку посвячено 9 квітня 1911 року. 1912 року організовано при Церкві Недільну Школу, а 1917 року вона мала вже близько 100 дітей. Також організовано молитовні зібрання та лекції на релігійно-освітні теми. Року 1911-го організовано церковний хор, першим диригентом якого став Г. Романків. Коли 1912 року відійшов проп. В. Пиндиківський, на його місце прийшов проп. В. Кузів. Він обслуговував церковну Громаду в рр. 1912-1918. По цьому В. Кузів перейшов на місійну працю до Канади, а на його місце покликано проп. Івана Коцана з Канади, який старався впроваджувати в життя пляни дальшої розбудови церковного життя при Ньюаркській Церкві.

У другій половині 1925 року І. Коцан відмовився бути проповідником і В. Кузів повернувся на своє давнє місце в Ньюарку. Коли ж у другій половині двадцятих років виринула потреба евангелізаційної праці в Західній Україні, то туди крім інших діячів УЄРРуху в Північній Америці, було запрошено на голову тієї місії паст. В. Кузіва. Ньюаркську Церкву почав тоді обслуговувати проп. Олександр Куман. Він звернув особливу увагу на організацію євангельської молоді. За тих часів ця Громада виявила особливу активність у збиранні грошей на євангельську працю в Західній Україні. 1939 року проп. О. Куман відійшов з Ньюарку, а на його місце прийшов проп. Лука Стандрет, який обслуговував Громаду в рр. 1939-1948. Це був час різних труднощів через воєнні й без-

посередньо післявоєнні обставини. До того члени Громади почали щораз більше переселюватися на передмістя Ньюарку — все те разом приневолило Громаду продати церковний будинок. Богослуження відбувалися у тимчасовому приміщенні. Коли 1948 року проп. Л. Стандрет перестав обслуговувати церковну Громаду, його заступав тимчасово паст. В. Купчинський з Нью-Йорку.

Закінчивши свою працю, як представник Світової Ради Церков і ІМКА серед наших людей у переселених таборих Німеччини по війні, паст. В. Кузів повернувся й утретє став на своє старе місце духовного провідника Ньюаркської Громади на початку 1949 року. Тим часом вибудовано нову церкву на Гаррісон Плейс в Ірвінгтоні та відкрито її для церковного вжитку 21 травня 1950 року. Тоді пожвавилася діяльність Громади й місцевого Відділу УЄО. Проте, незабаром погіршення стану здоров'я проп. В. Кузіва примусило його залишити роботу в Церкві, а на його місце прийшов молодий пастор — Володимир Кучер у грудні 1955 р., який однак був там короткий час і в травні 1957 р. залишив без будь-якого попередження дану Громаду й повернувся до Канади. Церква вже перед тим перейшла на двомовну форму Богослужень, щоб затримати молоде покоління, в наслідок чого виникла актуальна потреба на такого проповідника, що володів би добре не тільки українською, а й англійською мовою. Виявилось, що цю проблему не так легко можна було розв'язати. Тим то обов'язки пастора церковної Громади виконував англословний паст. Дейвід Гюз, а по ньому паст. Д-р Б. Армстронг. Однак між членами тієї церковної Громади є ще такі люди, які, як патріоти саме УЄРРуху, розуміли вагу зберігання рідної мови в церковному житті на еміграції, а тим самим і збереження молодого й наймолодшого покоління для УЄРРуху в Північній Америці. На підставі нашої особистої розмови з одним із сучасних діячів Руху взагалі, а зокрема церковної Громади в Ірвінгтоні — інж. Вадимом Яровенком, маємо деякі підстави сподіватися, що в ній є ще досить національно відпорного елемента, який не дозволить на цілковите відкинення рідної мови з Богослужень. Також іде праця над українською дітворою тієї Церкви, щоб вона не пропала для українського евангелізму.

*

Передніше ми зазначили, що паст. В. Кучер залишив у травні 1957 р. без всякого попередження Укр. Пресв. Церкву в Ірвінгтоні. Тут треба до цього додати, що кілька років згодом він у своєму листі до тодішнього президента УЄО — добр. П. Ковальчука, а потім і до ексекютивного секретаря — паст. В. Боровського, пояснив це тим, що він упав жертвою чужих поррахунків. 19-го листопада він писав до паст. В. Боровського: "Мене, тоді молодого й недосвідченого пастора, використано для особистих цілей".

Про паст. В. Кучера тут ще треба додати: Народився він 15-го лютого 1925 р. в с. Мшанець на Тернопільщині. Учився в тернопільській гімназії. Богословські студії закінчив в Пресвітерській Богословській Семінарії в Торонті в 1954 р. Працював в англомовних і українських пресвітерських Церквах у Канаді. У США працював в Укр. Пресв. Церкві в Ірвінгтоні, Н. Дж., а в Канаді в таких самих українських церквах у Гамільтоні та Ошаві. Десь на початках 1975 р. він перенісся на працю в англомовній Церкві в Бері, Ont., і там 8-го січня трагічно загинув. Бувши в Гамільтоні та Ошаві, допомагав у праці місцевих відділів Комітету Українців Канади, а останніми часами також у проводі провінційної Філії КУК на Онтарію в Торонті. Співпрацював в українській ев.-реф. пресі, а також видав три книжечки. Більше про нього пишеться в “Св. Ранку”, ч. 1103 та 1106 за 1975 р.

**
*

Поданий в “К. Ранку” короткий огляд початків історії Ньюаркської Церкви відзначає ту церковно-громадську діяльність, якою могла в тому часі похвалитися ця Церква, та перераховує важливіші установи й гуртки, що їх організовано в її рамках. Той огляд замикається 1927 роком, а дальшу картину розвитку згаданих установ і гуртків маємо в цитованому вище виданні Золотою Ювілею (1959 р.).

До них належала перш за все дитяча школа українознавства, вчителем якої був д. Семен Гура. При цьому належить згадати Недільну Школу релігійного виховання, що її вела дияконка Марія Сопінка. В літніх місяцях під час вакацій шкільної молоді була діяльна Біблійна школа, де поглиблювано знання Святого Письма й основ християнства. У тій школі було пересічно кількості дітей, включно з дітьми батьків-неєвангеліків, які набували там при Церкві також і практичного знання (столярства, кошикарства, шиття тощо). Вакаційна школа уряджувала прогульки поза місто, забави й пікніки, що було дуже корисним для міських дітей, головно з робітничих родин, батьки яких не мали змоги висилати їх на літній відпочинок. Тут треба згадати й про Промислову школу, яка була чинною цілий рік (кожної суботи пополудню), та нарешті школу хатнього господарства для дівчат, де вчили куховарства, практичної хатньої роботи та гігієнічного утримання хати й родини.

На терені Ньюаркської Церкви діяло також Товариство Християнської Ревности, до якого належала молодь. Вона збиралася раз у тиждень для релігійного збудовання й розваги. Старші члени діяли також організовано. При Церкві постало Пресвітерське Братство Чоловіків щойно 1951 року. Першим головою його став Яків Кузів, син пастора В. Кузіва. 1958 р. Братство стало членом

Краєвої Ради Об'єднання Пресвітерських Чоловіків в США. Це Братство допомагає поширювати духовну діяльність Церкви та дбає про різні напрями й утримання церковного майна, а також допомагає в уряджуванні різних імпрез. При Громаді організовано також "Товариство Запорізька Січ", що було заплановане, як відділ "Українського Народного Союзу".

Жінки організувалися 10 квітня 1916 р., прибравши назву "Сестрицтво св. Тавити" й таким чином пішли за Біблійною традицією (Діяння Апостолів 9:36) виконувати добрі діла й вчинки милосердя. Першою головою цього Сестрицтва була Параскевія Варницька. Те Сестрицтво прибрало згодом назву "Сестрицтва Матерів і Дочок", а відтак — "Жіноче Допомогове Сестрицтво", очолюване головою Оленою Черномаз. Завдання тієї жіночої організації було й є працювати над піднесенням релігійно-національного життя серед українського жіноцтва. Крім молитовних зібрань та спільного студіювання Святого Письма євангельське жіноцтво дбає про красу церкви, відвідують хворих, дають допомогу вбогим і взагалі працюють в допомоговій ділянці церковного життя.

У двадцятих і тридцятих роках нашого століття членкині Сестрицтва збирали гроші на євангельську місію та на різні допомогові справи. Для того вони влаштовували театральні вистави, товариські забави, спільні обіди, базари та виставки українських вишивок. Головою тоді, коли в "К. Ранку" була поміщена згадана вище стаття, тобто 1927 року, була Єва Тарнавська. В одному із звідомлень про згадане Сестрицтво ("З Євангельського Руху в Ньюарку, Н. Дж.", "К. Ранок", 14 грудня 1926 р., стор. 4) написано ось що: —

"Жіноче Товариство св. Тавити, що знаменито виконало своє допомогове завдання минулої зими, далі допомагає братам в Галичині. У суботу, 13 листопада, це Товариство влаштувало базар у церковній залі. Свої й чужі люди приходили купувати українські вишивки й інші речі, що їх виготовили членкині Товариства. Гроші з базару, а також з інших підприємств, дають до УЄО на місійну роботу в Краю. Це добрий і похвальний приклад, і вірю, що жінки з інших околиць підуть слідом за тим прикладом наших енергійних жінок у Ньюарку".

Культурно-мистецьким завершенням усіх тих установ Ньюаркської Церкви був аматорський гурток і хор. Аматорський гурток розпоряджав театальною гардеробою, вартість якої мала доходити до 2.000 доларів у 1927-му році. Головою гуртка був Лев Герман. Крім того мішаний хор мав 25 членів і був під управою Семена Гури. Він співав у церкві та виступав на концертах, а також і по американських церквах Ньюарку й довколишніх місцевостей. Такі виступи хору були звичайно сполучені з відповідними промовама й доповідями про Україну та про УЄРРух, що

інформувало американців про українську справу та причинювалося до популяризації українського імені серед американського суспільства.

Окремим чималим досягненням цієї Церкви був Український Відділ при Богословській Семінарії в Блумфільді, Н. Дж., де крім богословських предметів українські студенти мали змогу вивчати як обов'язкові предмети: українську мову й літературу та історію й географію України. Для того в Блумфільдській Семінарії були українські вчителі В. Кузів і Д-р Л. Цегельський. До цієї справи ми ще повернемося.

Як бачимо з повищого ця Церква в Ньюарку займала особливо важливу позицію в житті УЄРРуху не тільки на терені США, а й взагалі в Північній Америці. Це був час перед Другою Світовою Війною.

Щоб дати читачеві загальну картину діяльності Ньюаркської Церкви в двадцятих роках нашого століття, зачитуємо деякі важливіші місця з річного звіту п. з. "З діяльності УЄГромади в Ньюарку Н. Дж." ("К. Ранок" з 1 березня 1927 р., стор. 5): "15 січня 1927 р. відбулися збори УЄГромади під числом 49 Бікон Вул. в Ньюарку. По короткій молитві пастиря В. Кузіва відкрив збори голова П. Ковальчук і попросив зібраних вибрати голову для перепроводження цих зборів. Вибрали Івана Тарнавського, а на писаря покликано І. Петрова. Після того дав справоздання пастор, а по ньому інші урядовці. Справоздання пастора: Приглянувшись загально до історії нашої Церкви від її початку по нинішній день, то рік 1926 був одним з найкращих. При Церкві групуються ось такі організації: два комітети, дві недільні школи, Сестрицтво св. Тавити, Християнська Ревність, Клюб Пластунів, Аматорський Гурток, Хор, Промислова Школа, Українська Школа, Запорізька Січ, Відділ Укр. Народного Союзу 371, куховарські курси... Діяльність Церкви: 1926 р. відбулася місія з позамісцевими проповідниками, яка тривала 9 днів. Відбулися дві спільні вечери, дві вистави з участю студентів з Блумфільду, дві вистави, що їх організувало Сестрицтво св. Тавити, два розвагові вечори й базар, три віча, дев'ять доповідей. Молитовні збори відбуваються кожної середи, неділями ввечері відбуваються лекції з історії Біблії із світляними образками, які Церква набула за 130 долярів. Один вечір показу світляних образків з місії УЄРРуху в Галичині. Хор під диригентурою Г. Романкова виступав 13 разів у чужих церквах і один раз в УМСА... Після того були звіти окремих урядовців. Усе це Збори прийняли до відома й висловили вотум довір'я. До Управи вибрано всіх попередніх урядовців, крім одного, який не був присутній на Зборах".

З повищого бачимо, яку діяльність провадила ця Церква в Ньюарку.

*

Передніше згадано, що при Укр. Пресв. Церкві в Ірвінгтоні був Відділ Укр. Народного Союзу ч. 371. Тут варто при цьому подати згадку, яка появилася в “Єв. Ранку”, ч. 1013-14 з 1967 р., стор. 14, в якій пишеться:

“З кінцем липня 1967 р. засновано в Торонті при Церкві Укр. Єв. Християн-П’ятидесятників Відділ Укр. Народного Союзу. Його засновником є паст. В. Давидюк. Недавно такий самий відділ був заснований при такій самій Церкві в Ньюарку, Н. Дж., а пізніше при Укр. Бапт. Церкві у Філядельфії. — Тут буде не зайво зазначити, що перший Укр. Єв. Відділ УНС був заснований з членів Укр. Пресвітерської Церкви в Ньюарку, Н. Дж., ще 1912 року, отже 55 років тому, і він ще існує (тепер під іншим числом) і має щось із 90 членів. Він є чи не найбільший відділ УНС, що складається з українських євангеліків. Як нас інформують, також близько 30 членів Укр. Пресв. Церкви в Ошаві, Онт., вже давно належать до УНС, але вони не об’єднані в своєму окремому відділі. Певна частина членів українських реформованих євангеліків у Північній Америці індивідуально належать не тільки до УНС, а також Укр. Робітничого Союзу”.

На жаль, цей факт, що українські реформовані євангеліки на 55 років попередили українських протестантів інших віровізнань своєю національною свідомістю, не наголошує й сам УНС, а шкода! Цим відмовляється належна заслуга і признання тим, які на це справді заслужили.

*
**

Проте більш тверезо вдумливі діячі Ньюаркської Церкви були свідомі тих небезпек, які чигають на неї в умовах еміграційної дійсності. У “К. Ранку” з 19 травня 1933 р., стор. 4, у своєму дописі п. з. “Українська Церква в Ірвінгтоні” І. Тарнавський пише: “...Мене примушує моя совість заговорити й про нашу УЄЦеркву. Молоді наші Церкви загрожені долею дійсності. Доведеться ще бути живими свідками, коли за кілька років з нашої УЄЦеркви залишиться тільки назва Українська, а дух і порядок Богослуження й мова будуть неукраїнські. Запитаймо себе самих: Хто в тому винен? Відповідь: Ми самі! Ми не дбаємо за нашу будучину, за нашу молодь. Ми не вціпили у нашу молодь українського духа. Перейдім до наших Богослужень ранішніх, то молодих людей нема, вони не звикли на них ходити, бо батьки мало дбали про те. В Недільній Школі повно англомовних вчительок, а української нема жадної. Коли я звертаю увагу на нашу Євангельську Церкву, то моє бажання — далі бачити наші Церкви такими, як ми їх бачили передніше в українському дусі й у Христовому”.

Як бачимо з повищого, навіть у такій, порівняльно добре організованій та з національно свідомими членами, Церкві почали

проявлятися вже у тридцятих роках виразні ознаки початків поступової асиміляції.

1934-го року згадана Церква відсвяткувала врочисто 25-літній Ювілей свого існування, про що було повідомлення у “К. Ранку” з 13-го липня 1934 р., стор. 4. Не зайво буде згадати про допис у “К. Ранку” з 1-го квітня 1956 р., стор. 5, п. з. “Вісті з Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку-Ірвінгтон” про річні Збори тієї Церкви, що відбулися 22 січня 1956 р., коли цю Церкву обслуговував паст. В. Кучер. Наприкінці звіту пишеться: “Ухвалено мати Богослуження двома мовами, а саме: українською для тих, що розуміють по-українському, та англійською для тих, що не розуміють української мови. Отже Церква взяла на себе подвійний обов’язок: поширення Євангелії двома мовами”.

Проте Укр. Пресв. Церква в Ірвінгтоні залишилася й надалі діяльною. Вона особливо дбала, щоб зібрати гроші на видання Нарису Історії УЄРРуху. В “Єв. Ранку” за травень 1967 р., стор. 14, І. Пасічник подає до відома: — “У неділю, 7 травня, в приміщенні Укр. Пресв. Церкви заходами місцевого відділу УЄО, голова якого інж. Вадим Яровенко, фінансовий секретар Семен Черномаз і протокольний секретар В. Багрій, відбулися важливі збори, завдання яких було розпочати кампанію збірки пожертв на Видавничий Фонд ім. паст. В. Кузіва. Щоб кожному зацікавленому було відомо, цей Фонд був заснований кілька років тому, а завдання його видати Історію УЄРРуху. Праця над цією Історією вже розпочалася. Збори відкрив голова відділу, попросивши паст. В. Домашовця провести молитву українською мовою, а англійською мовою молився місцевий пастор Д-р Б. Армстронг. У змістовній промові інж. В. Яровенко пояснив завдання зборів, підкресливши вагу й значення цієї кампанії. Добр. В. Багрій переповів майже те саме по-англійському для тих, що української мови не розуміють”.

Допис закінчився закликком: “Ми, друге покоління українських протестантів під проводом УЄО, зголошуємося видати намічену Історію. Це не легка праця. Якщо Ви, читачі, євангелики, пастори та взагалі протестантські християни бажаєте йти вперед, а не назад, зголосіть свою допомогу УЄО, щоб ця Історія вийшла, і щоб Ви її ще побачили своїми очима”.

Справді на Фонд видання Історії Руху охоче складали свої пожертви українські реформовані євангелики з усіх усюдів, але з українських реформованих Церков особливо Церква в Ірвінгтоні доклала до цього найбільш старань у цій кампанії.

При цій нагоді не зайво буде згадати ще один важливий вклад на видавничому полі, до якого спричинилася Церква в Ірвінгтоні, а саме про працю паст. В. Кузіва, як голови Ревізійного Комітету для перекладу на сучасну українську літературну мову Біблії, що його зробив проф. І. Огієнко. Членами того Ревізійного Комітету були паст. В. Кузів — голова, паст. Л. Жабко-Потапович — сек-

ретар (від українських баптистів) та митрополит Іларіон — перекладач з Української Греко-Православної Церкви в Канаді (Д-р І. Огієнко). Ініціатива цього перекладу та його видання виїшла з УЄО.

Так уже склалося, що Укр. Пресв. Церква в Ньюарку особливо заважила в історії УЄРРуху в Північній Америці. Найперше заслуговує тут на увагу постать паст. В. Кузіва. Під час Другої Світової Війни, а властиво по її закінченні, він мав відрядження до Європи подавати потрібну допомогу не тільки українським протестантам по скитальчих таборах, а взагалі зосередженій тоді в Німеччині нашій еміграції без різниці на віроісповідання. По Другій Світовій Війні Ньюаркська Церква включилася з особливою посвятою до роботи по організації можливостей спроваджувати скитальців до Америки та давати їм першу допомогу.

Побіжно також пригадаємо, що колишні члени тієї Церкви — паст. Л. Бучак і його дружина-дияконка вложили поважний влад праці над розвитком УЄРРуху в Західній Україні. Роля дияконіси була особливо важлива в піонерській діяльності заокеанських діячів Руху на західньо-українському ґрунті. До її обов'язків належала праця у недільній і біблійній школі, відвідини родин і хорих, ведення курсів куховарства, шиття й інших ручних робіт. При цій нагоді скажемо, що першими українськими дияконісами були: Марія Вацек, Марія Кухарська, Марія Корецька (відтак дружина паст. Л. Бучака), Марія Сопінка, Юлія Майстрович — дружина паст. М. Фесенка; Катерина Галенда — дружина паст. Д. Галенди; і місіонерка Олександра Боровська.

Вертаючись ще до Ньюаркської Церкви, треба згадати про Петра Ковальчука — члена церковної старшини тієї Церкви, що був zarazом першим світським головою УЄО. Теперішній голова УЄО, довголітній церковний діяч тієї Церкви — В. Багрій, а також голова тамтешнього відділу УЄО — інж. В. Яровенко теж дуже активні і віддані справі УЄРРуху, зокрема на Ньюаркському ґрунті. Дружина В. Багрія Марія Багрій була активна довгими роками при Жіночому Сестрицтві Церкви. Отже обоє Багрії посвятили себе вже від часів своєї молодости церковній праці. До того числа церковних діячів даної Церкви належать ще Г. Зелдер, Л. Герман, С. Чорномаз, Я. Мельничук, І. Пасічник й багато інших. Усі вони несли тягар церковно-громадської праці.

*

Згадавши вже про добр. В. Багрія (уродженого 15 березня 1906 р. у Львові) та про інж. В. Яровенка, треба тут ще додати, що обидва вони заслужені, громадсько вироблені, належно дисципліновані, ідейні й жертвенні релігійні та національні діячі. Обидва вони мають університетську освіту, і належать до визнач-

них фахівців у своїх професіях. Инж. В. Яровенко належить до передових науковців у США. У тридцятих роках він студював Реформоване Богослов'є у Варшавському Університеті. В. Багрій до відходу на емеритуру був на визначній державній посаді в Ньюарку, Н. Дж. В особах своїх дружин вони мають правдивих і відданих своїх співробітниць. Варто ще тут додати, що відомий у Нью-Йорку український індустріяліст — бл. п. Володимир Джус є дядьком В. Багрія.

Тут ще варто не забути церковного і американського військово-ветеранського діяча, поштового урядовця — Івана Драгана, уродженого 24 жовтня 1907 р. в Олд Фордж, Па., який був скарбником Пропаг'ятного Фонду ім. паст. В. Кузіва, що зібрав потрібні фонди на видання цієї історії. Докладніше про В. Багрія і І. Драгана пишеться в "Єв. Ранку", ч. 1127 з 1977 р., стор. 11.

*
**

Оповідуючи історію Церкви в Ньюарку, не можна не згадати діяльності її хору, зокрема під високо фаховим керівництвом покійного вже диригента Юрія Кириченка-Старшого. Сл. п. Ю. Кириченко, визначний член Української Державної Капелі проф. Олександра Кошиця, прибув до Ньюарку 1926 року та взявся керувати церковним хором тієї Церкви. Він зумів піднести хор до того мистецького рівня, що хорові виступи відбувалися з великим успіхом у таких загальнознаних місцях, як Карнегі Голл, Тавн Голл і Радіо Ситі Голл у Нью-Йорку, Н. Й. Хор давав концерти українських релігійних і світських пісень в американських церквах. Він виступав також на Світовій Конференції Пресвітерських Жінок в Ошен Гров, Н. Дж., 1951 року. Того самого року Ю. Кириченко трагічно помер (2 липня 1951 р. втопився під час купання на "Кони Айланд" у Нью-Йорку). Це завдало великий удар музично-вокальній культурі в рамках діяльності Руху. Лев Безручко написав широкий некролог п. н. "Пам'яті Професора Ю. Кириченка" на сторінках "К. Ранку" з 1 і 15 серпня 1951 р., стор. 10-11. Покійний залишив свого сина, Юрія Кириченка Молодшого, який далі провадив якийсь час роботу свого батька на становищі диригента церковного хору Церкви в Ірвінгтоні.

*

На закінчення опису історії Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку-Ірвінгтоні тут ще додаємо деякі життєписні дані про головніших діячів цієї церкви:

Починаємо з паст. **Василя Кузіва**, який народився 3-го лютого 1887 р. в гр.-кат. родині в с. Денисові на Тернопільщині. Мати його звалася Анна, а батько Іван, який був заможнішим господарем і членом Укр. Радикальної Партії. Спочатку Василь вчився в рід-

ному селі, а потім у гімназії в Бережанах. 1904 р. з батьками виїхав до США. 1907 р. записався на богословську науку в Пітсбургу, Па. Наступного року перенісся вчитися в Богословській Семінарії в Блумфільді, Н. Дж. Свою науку скінчив 1910 р. і був рукоположений на пастора. Тепер почав працювати над організацією Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку. Це було від квітня 1910 р. до квітня 1912 р.

19 квітня 1910 р. одружився з Софією Куш. На початку 1912 року Укр. Пресв. Церква в Ньюарку, Н. Дж., покликала його на свого пастора, де він працював до листопада 1917 р. 1913 р. за його стараннями було включено українознавчі науки в програму навчання Блумфільдської Колегії і Семінарії. Першим учителем українознавства тут став паст. В. Кузів. У роках 1919-1920 він працював на духовній і шкільній ниві в Канаді в околиці Райн, Канорщина в Саскачевані. Від 1920-1927 р. знову викладав у Блумфільді, а від 1921-1924 р. був в особливо близькому зв'язку з проф. М. Грушевським, якого він від 20-го липня до 4-го серпня 1927 р. відвідав у Києві. Тоді то визначний діяч Української Автокефальної Православної Церкви — Володимир Чехівський, у розмові з паст. В. Кузівом сказав оці історичного значення слова: "Ви йдіть революційною дорогою, а ми підемо еволюційною. Ми силою ухвал наших Соборів зреформуємо нашу Церкву і зійдемося з Вами і встановимо Церкву на Україні на двох засадах: на науці Нового Заповіту і владі українського народу". (Л. Биковський: "В. Кузів", стор. 41, Торонто, 1966 р.).

У 1922 р. паст. В. Кузів був одним з провідних основників УЄО в ПА. 31 січня 1925 р. поїхав в Галичину, щоб розглянутись, чи не можна б було там розпочати українську євангельсько-реформовану працю. В м. Городенці 22-го лютого 1925 р. відбув у домі адвоката Д-ра Романа Морозовича перше укр. єв. Богослуження, 25-го того ж місяця відбулося таке Богослуження в Коломиї, а 25-го березня у Львові.

Від восени 1925 р. до 1935 р. він знову працював в Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку, де він ще одночасно два роки вчителював у Блумфільді. При всьому цьому цікавився і чим міг помагав у розвитку УЄРРуху в Західній Україні. Для того він відбув 5 подорожей до Західної України. 15 вересня 1935 р. був рукоположений в Коломиї на єпископа УЄРЦеркви. У роках 1935-1936 очолив Ревізійну Комісію для справ перекладу Біблії на сучасну українську мову. Літом 1939 р. він відвіз свою дружину до Америки. 31 серпня того самого року виїхав назад до краю та вже через початок Другої Світової Війни не доїхав до нього. В часі війни він в Америці заробляв на життя звичайною працею.

11 листопада 1946 р. виїхав до Німеччини, щоб з рамени Світової Ради Церков давати допомогу українським і іншим скитальцям. 18 жовтня 1948 р. повернувся до Америки. Від грудня 1948 р.

знову став пастором Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні, де працював майже до 8-го грудня 1955 р. та очолював далі Ревізійну Комісію нового перекладу Біблії. Цей переклад побачив світ 1962 р. Дуже тяжко охопити в короткому життєписі діяльність паст. В. Кузіва, а вона була особливо багатогранна. Про неї говориться докладніше в різних місцях цієї Історії і в книжці Л. Биковського: “В. Кузів”, як і в річниках укр. єв.-реф. преси.

Помер паст. В. Кузів 24 липня 1958 р., залишивши двох синів Якова і Данила. Тут треба додати, що його дружина несла левину частину праці покійного. Вона багато працювала на утримання родини.

Пастора В. Кузіва так схарактеризував один з визначніших діячів української визвольної боротьби — Ісаак Базяк, що знав його понад 35 років: “Найвищий ідеал його був проповідувати ПРАВДУ Христову людям. У цій своїй праці він вибрав національний шлях... Його не приваблювали ні життєві американські вигоди, ні титули, нагороди, вдячність, ні слава...” (“К. Ранок”, чч. 903-904 з 1958 р., стор. 6).

Тут подаємо дещо з розмови пастора В. Кузіва з добр. Софроном Федівом, сином паст. В. Федіва з Коломиї, коли паст. В. Кузів відвідував табори наших скитальців в англійській зоні в Німеччині 1948 р. Ця розмова велася під час подорожі автом. Паст. В. Кузів був під враженням прикрих критичних зауважень англосаксонських провідників таборів для скитальців про українців, які на їхню думку не навчилися релігійної й політичної толеранції, і негідно паплюжили себе й ворогували між собою. Про це С. Федів пише:

“8-го травня 1948 р. їдемо з Лемго до ГанOVERу. Завважую, що суперінтендент троха чимось пригноблений. Говорить про конечну потребу духовного відродження нашого народу. Треба в тому напрямі почати настирливу працю. Ця потреба в релігійному, суспільному і політичному житті виростає до проблеми число перше. У цій праці мусять узяти участь усі... Це ми бачимо на кожному кроці. Нарід під натиском ворогів релігії, відвертається від Бога. Йому одну форму замінюють іншою, а слабого духа виривають. Чи народові прийдеться потонути в п'їтмі матеріалізму й звиродніння? Треба починати працю від основ. Треба поставити перед народом велику ідею Христа. Треба поставити її чистою, як вона є. Треба розбудити в серці народу віру в кращу, ліпшу людину і в кращий, ліпший світ. Треба дати народові Добру Новину — Євангелію. Треба зачерпнути з Праджерела... Сила ідеї Христа не в традиційному і формальному, а в її справжній живучості й життєздатності. Треба поставити кожного українця на християнський шлях любови до Бога і до його ближнього... Треба перевести здорові і конечні реформи в церковній ділянці... Ієрархія мусить стати взірцем усього, що є в Церкві найліпше, і стояти на сторожі духа в першу чергу в себе, а відтак і в народі. Коли так не буде,

то не стане Церкви, а згодом і народ перестане існувати, як духовна спільнота.

Інтенсивна й вперта праця і то всіх кіл нашого суспільства, не тільки духовенства, винесе нас понад ієрархічно-догматичні суперечки. Першими успіхами в праці буде те, що кожна Церква віднайде себе і своїх вірних, а кожний вірний віднайде свою Церкву. А всі вони будуть належати до Церкви Христової” (“К. Ранок”, ч. 658 з 1948 р., стор. 1-2).

І. Пасічник про паст. В. Кузіва пише: “Чи це була проповідь у церкві, чи стаття до газети, чи в приватній розмові — скрізь фігурував у паст. Кузіва Т. Шевченко, апостол України... Він його оцінював раз, як “п’ятого евангелиста”, другий —, як — “тринадцятого апостола” і не було в нього ані однієї проповіді, де не було б Шевченкових думок. Так само І. Франко, як і Шевченко, були “членами” нашої Церкви і їхні думки лунали з проповідницькими устами нашого пастора” (“Єв. Ранок”, ч. 967 з 1963 р., стор. 8-10). “І так, як Т. Шевченко огненним словом воскресив тіло з гробу (підняв Україну до свідомого життя), то так само й В. Кузів горів бажанням, щоб Євангелія Христова просякнула те тіло своїм духом, духом любови, пошани, зрозуміння і відповідальности перед Богом”. (“Єв. Ранок”, ч. 975-976 з 1964 р., стор. 14).

І. Пасічник про похорон паст. В. Кузіва пише: “Співав у церкві мішаний хор під орудою Ю. Кириченка (молодшого). Коли той хор, улюбленець В. Кузіва, заспівав йому востаннє “Вічну пам’ять”, уся Церква залилась сльозами і голосним схлипуванням. — Я бачив, що плакали “дуби”, мужчини, які мабуть від немовлят ще не плакали!.. А я думав собі: “Гей, гей! Ховаємо немов Богдана Хмельницького, тільки не того, що тягнув до Сходу, а того, що тягнув до Заходу! І без шаблі і без булави, тільки з Біблією у своїх руках...” (Л. Биковський: ВАСИЛЬ КУЗІВ, стор. 86).

Над могилою паст. В. Кузіва паст. В. Боровський сказав: “Те, що Бог розпочав через покійного пастора В. Кузіва та інших братів-піонерів, не така справа, яку могла б довершити якась одна одиниця за свого життя, а навіть і одне покоління. Це справа всіх вірних дітей Божих в українському народі, не тільки теперішнього, але й прийдешніх поколінь!... Хоч здобутки його життя видаються нам сьогодні й незначними, але вони багато більші, як ми собі їх уявляємо! Вони прочистили тернистий шлях євангельському реформованому християнству в український народ і увійшли в його історію”. (Л. Биковський: В. КУЗІВ, стор. 87).

Тут ще подаємо думки, які нуртували в пастора В. Кузіва, коли він літом 1927 р. повертався з відвідин України і професора М. Грушевського в Києві. Тут він міркував над претенсіями наших традиційних Церков, де кожна з них твердить, що вона — “єдино правда”, поминаючи вже те, що вони уважають себе “вірою

батьків". Ми не думаємо узагальнювати цих міркувань пастора В. Кузіва на всі періоди української історії і на всіх діячів цих Церков, але факт залишається той, що ці Церкви не завжди були цілком вірні Україні та своєму народові. Про це паст. В. Кузів у своїх споминах: "Моя подорож до Києва" пише:

"Великі люди, батьки нашого народу: Сковорода, Котляревський, Антонович, Шевченко, Куліш, Драгоманов, Франко, Грушевський і багато інших, не тільки бачили, але голосно говорили, що в тих "правдивих" Церквах було багато неправди, що вони завели народ до неволі. Вони допомагали "Матір катувати". Чи не так воно, вірні святої, рідної Православної Церкви? А ось: Україна апелювала до Москви в інтересах православної віри, заявила бажання мати царя своїм зверхником, дійти до об'єднання всіх православних у боротьбі з "єретиками", неприятелями православної віри". ("Хмельничина" проф. М. Грушевського). І так сталося. Цар став зверхником православної віри, "єретиків" козаччина здавила, але "реформації не оминула. Вона прийшла. І хто ж її переводить? Сталін!...

У Західній Європі велася Тридцятлітня Війна від 1618 до 1648 р. між протестантами і католиками за те, чи згинуть реформації чи жити. Війна була довга, кривава і в наслідках непевна. Шведський король Густав Адольф звернувся до козаків по допомогу проти спільного ворога — католицького світу та єзуїтів. Яку ж поміч він отримав? Великий церковник, свій "реформатор", митрополит П. Могила, якому лист у цій справі було доручено, відповів Борецькому, братові покійного митрополита Й. Борецького, який цікавився долею цього листа, що "за цей лист він вартий колеса", цебто тяжкої кари смерті, як "зрадник" (М. Грушевський: "З історії релігійної думки на Україні", друге видання, стор. 93-94, Детройт, 1962 р.). Протестанти перемогли католиків без допомоги козаків. Пізніше Б. Хмельницький взяв за союзника зрадливих татар, яким платив не землею, не золотом, а ясиром. У вирішному бою у війні з Польщею під Берестечком 1651 р. побила козаків не сама Польща, а й католицька коаліція в союзі із зрадою татар; — перемогли, здавалось, досі непереможного Богдана. Цю трагічну хвилю відчула сира земля, напоєна людською кров'ю, висловлюючи біль і розпуку безнадійности, висловлену нашим Єремією занепащеного народу:

"Я ще буду зеленіти,

А ви вже ніколи не вернетесь на волю.

Будете орати, та орючи проклинати долю".

По Переяславській Раді 1654 р., коли Україна з "варшавського сміття" влізла в "грязь Москви", звернувся Хмельницький до тих самих шведів по допомогу, але вони не допомогли, — було бо вже запізно. Так у світі буває, що "якою мірою міряєте, такою вам від-

міряють”. З того часу “сини нерозумних батьків” тиняються по світі, “товчуться як Марко по пеклі”, стукають у чужі двері і тішаться, як їм їх навіть не відчиняють.

Щоб доповнити чашу горя “ляхи прийшли на нас війною! Святі Божі міста ксьондзи скажені... прокляті... осквернили”. Не ходили ксьондзи по селах, а возили їх на людях із села в село (Т. Шевченко). Таке то виробляли католики, співаючи: “Тебе, Боже, хвалимо”, а православні — “Боже, царя храни!” Так поводитися свої “святі і правдиві” Церкви, що мали нести людям Царство Боже, аж поки не післав Бог пророка зі Своїм Словом: “Скажи їм ось що: “Брешуть боги, ті ідоли в чужих чертогах... Воскресни Мамо! І вернися в світлицю-хату; відпочинь. Бо ти аж надто вже втомилася, гріхи синовні несучи” (Т. Шевченко).

Так дивилися наші, вже нами згадані, батьки народу на ці “благословення”, що нам “ті ідоли в чужих чертогах” нанесли та шукали води, щоб нею змити “синовні гріхи”.

Ісус покликнув: “Коли хто прагне, — нехай прийде до Мене, і п’є!” “Хто вірує в Мене, як каже Писання, ріки води живої з нутра його потечуть” (Ів. 7:37). З цього джерела наші провідні батьки пили і нам стежку туди протоптали. Вони великі не тому, що пішли з народом, а тому, що пішли проти нього, проти хвилі. В Біблії читаємо: “Не ходитимеш слідом за юрбою, щоб чинити зло... Намагаючись за більшістю відхилити правду” (2 Мойс. 23:2). Треба відділити неправду від правди, половину від зерна. Ми шануємо цих батьків народу за те, що вони не боялися стати явно за засаду: “Неправда не просвіта!” — тому, що вони вірили в перемогу правди, що не лякались переслідувань від чужих і своїх. Шануємо їх за те, що відкрили уста перед фальшивими пророками. Високо їх возніс нарід за цю їхню дорогу, яка визволяє і по якій ми сміло несім вперед прапор перемоги!” (“К. Ранок”, ч. 729 з 1951 р., стор. 5-6).

*

Пастор **Іван Коцан** родом із с. Надіїв, повіт Долина, учителював у школах серед поселенців і був секретарем організації українських учителів у Західній Канаді. Часто містив свої статті в “К. Ранку” на релігійні і освітні теми та популярні лекції фермерам. Богословські студії закінчив у Манітобській Колегії у Вінніпегу. Був якийсь час пастором в Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку та вчителював у Блумфільдській Колегії. І. Пасічник про нього пише: “Про нього можу тільки написати все добре і більше нічого. Він був милий, глибоко релігійний і український патріот”. (І. Пасічник: “Укр. Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфільді”, стор. 27). І. Коцан пізніше опинився в православних.

*

Д-р Олександр Куман (Кумановський) народився 15 квітня 1901 р. в Товстому, пов. Тернопіль. Під час української визвольної боротьби був хорунжим в Українській Армії. В 1925 р. прибув з Української Подебрадської Академії в Чехо-Словаччині до США і вступив до Семінарії в Блумфільді, а закінчив свою науку у Принстонському Університеті. Якийсь час пасторував в американських церковних громадах у штатах Мишиган і Монтана, а потім в Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку, Н. Дж. Скінчивши студію суспільних наук у Колумбійському Університеті в Нью-Йорку, він учителював у різних колегіях, а під кінець свого життя у Вест Ліберти Державній Колегії у штаті Вірджинія. Помер 30 жовтня 1964 р. і похований у Кенсіко, Н. Й. Його дружина називається Михася з дому Журавецька, а сини Ігор і Мирослав". ("Єв. Ранок", ч. 979 з 1964 р., стор. 17).

*

Проф. Юрій Кириченко народився 5 травня 1888 р. в с. Луки, Вінницького повіту, на Поділлі. Скінчив Музичну Школу ім. М. Лисенка в Києві. Упродовж кількох років навчав співу й музики в п'ятьох школах у Києві. Довший час жив і працював за фахом у м. Сарнах на Волині. В роках 1917-1918 був членом Першого Українського Національного Хору в Києві. В лютому 1919 р., як член Української Республіканської Капелі під проводом О. Кошиця, виїздить із Києва в Західню Європу. У травні 1925 р. приїздить до США. Тут найдовше, бо аж 24 роки, диригує хором Укр. Пресв. Церкви в Нью-Йорку (паст. В. Купчинський) і одночасно хором Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку.

Найбільше відзначився як диригент, але був також відомий як музикант й компонував українські пісні, зокрема релігійні. Тут можна тільки назвати український евангельський співак "Пісні Радости", що їх він музично опрацював і скорегував для друку. 1938 р. заходом Укр. Протестантської Церкви в Нью-Йорку Видавництво "Рідна Пісня" видало перший десяток українських пісень на хори, що він їх з'аранжував.

Він був справжнім християнином, "не канонічним", не на словах, а на ділі.

Помер 2 липня 1951 р. Його ховали пастори В. Купчинський і В. Кузів. До 400 осіб прибуло на цей похорон. Поховано його на цвинтарі "Мейпл Вуд" за Нью-Йорком. ("К. Ранок", ч. 734 з 1951 року, стор. 10).

*

Петро Ковальчук народився 17 січня 1894 р. Красносільці, Збаражського повіту. Його мати звалася Софія, а батько Теодор, який був хліборобом, столяром і будівничим. До Америки приїхав

1913 р., а 1916 р. одружився з Теклею Бонячишин із с. Риків, пов. Золочів, яка народилася 26 листопада 1892 р. У 1916 році вони перейшли на протестантизм.

В Америці оселився в Ірвінгтоні. Спочатку працював столяром, а в 1925 р. заснував будівельне підприємство і перенісся жити в поблиському Лівінгстоні, де побудував понад 150 будинків.

Він виконував різні обов'язки в Укр. Пресв. Церкві в Нью-арку-Ірвінгтоні та був якийсь час старшим братом у Церковній Сесії. В 1957 р. був вибраний на президента УЄО в ПА, і виконував ці обов'язки майже до своєї смерти. Під кінець був почесним президентом УЄО.

П. Ковальчук був діяльним і в українському організаційному житті, і працював для кращої майбутності свого народу. Був якийсь час головою Українського Центрального Комітету в штаті Нью Джерзі, і був довший час головою свого відділу УНС і членом інших українських організацій. Щедро допомагав матеріально українським релігійним та національним працівникам.

Лишив доньку Соню і двох синів Андрія та Івана. Помер 29-го жовтня 1961 р.

Про П. Ковальчука паст. В. Боровський пише: “Для мене було особливо приємно співпрацювати з ним. Він мав глибоке розуміння для потреб і завдань УЄРРуху, вроджену інтелігенцію, духа примирливості, виrozumіння, такту і великої терпеливості.

Під час моєї останньої зустрічі з ним у 1961 р. він висловив до мене і інших присутніх братів кілька порад. Він радив робити все можливе, щоб українські реформовані євангеліки зрозуміли, що на нікого не треба покладати своїх надій, сподіваючись від когось допомоги в тому, що ми самі можемо добре з Божою допомогою зробити. Далі він твердив, що для нас є вбивчим вірити, що нібито ми вже таки чимось є і вже чогось досягнули у наших релігійних і національних прагненнях. Навпаки — нам треба постійно працювати над собою та розвивати свої моральні та духовні цінності і здібності. Ми ніколи не повинні задовольнятися тим станом, до якого ми дійшли в дану пору, бо в порівнянні з іншими ми відстаємо в багатьох ділянках життя. Він радив ніколи не дурити себе самих і не присипляти себе уявними здобутками”. (“Єв. Ранок”, ч. 943 з 1961 р., стор. 6).

І. Пасічник так висловлюється про П. Ковальчука: “У повній свідомості та без порожньої хвальби, я стверджую, що П. Ковальчук належить до тих людей, яких ап. Павло називає святими. Було б непростим гріхом, коли б ми пустили в забуття духовні його прикмети. Повторюю слова паст. В. Кузіва: “Як же мало в нас таких Ковальчуків!”

Упродовж десятих років він займав провідне місце в громаді українських протестантів... Його шанувала вся українська спільнота, яка тільки його знала... Він не мав високих наук, але від нього

могли б навчитися ті, що десятками років витирали лавки університетів”.

В одній своїй статті він писав: “Христос не терпів байдужих і лінивих християн. Він не терпить їх і тепер. Не спиняйте діла Божого своєю байдужістю. Час не стоїть, не стіймо й ми, а робімо свою частину”. (“Єв. Ранок”, чч. 1001-1004 і чч. 1007 до 1010 з 1967 р. в спомині І. Пасічника про Петра Ковальчука).

*

Д-р Лонгин Цегельський народився 1875 р., а помер 14 грудня 1950 р. у Філядельфії. Тоді він був заступником предсідника Пан-Американської Української Конференції та діяльним членом Українського Конгресового Комітету Америки.

1906 р. він став редактором щоденника “Діло” у Львові. 1907 року його вибрано послом до Австрійського Парляменту, а в 1913 році до Галицького Сойму. Був членом Загальної Української Ради та співробітником Союзу Визволення України. Написав книжку “Русь-Україна і Московщина”, в якій подав напрямок для тодішнього, сучасного і майбутніх поколінь у будівництві української державности.

В році 1918 був покликаний на державного секретаря внутрішніх справ Західньо-Української Народної Республіки, а 22 січня 1919 р. в імені Галичини вручив Урядові УНР заяву про об'єднання цієї вітки української землі з Великою Україною. Тоді він став заступником міністра закордонних справ УНР. З доручення Уряду УНР прибув 1920 р. до США, де став одним з найдіяльніших та провідних українських діячів на цій Землі.

Покійний народився в гр.-кат. священничій родині, однак із всеукраїнських позицій цікавився всіма проявами духовно-релігійного життя між українцями. Д-р Л. Цегельський брав чинну участь у праці Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку. В роках 1925-1928 був викладачем у Блумфільдській Колегії і Семінарії. Давав також відчити у вищезгаданій Церкві з ділянки евангелізму. Ця його праця досить докладно описана в цій частині Історії.

Зі знанням справи він написав книжечку: “Звідки і що то є евангельська віра?” і брошурку: “Що то є Укр. Автокефальна Національна Церква?”, в якій висловив свої думки про УАПЦеркву. Про Український Протестантизм він висловився, що “Він відгрожує нас раз на все від Москви та Варшави, а натомість дає нам зв'язки з найсильнішими і найкультурніши країнами світу”.

Д-р Цегельський не зривав з Гр.-Кат. Церквою. Навіть, коли згодом став співробітником укр. кат. щоденника “Америка”, він далі виявляв симпатії до українського евангелізму та демократизму”. (“К. Ранок”, ч. 719 з 1950 р., стор. 6 і ч. 923 з 1951 р., стор. 3).

Софрон Федів помер 26 січня 1965 р. на 56-му році життя. Він був сином пастора УЄРЦеркви в Західній Україні — Володимира Федіва, який був перед тим гр.-кат. священником. Софрон в Європі якийсь час студював єв.-реф. Богословіє, але пізніше захопився наукою друкарського ремесла. На еміграції в США був членом Консисторії УЄРЦеркви в екзилі. Довший час був керівником друкарні щоденника “Свобода”. Належав до видатних фахівців українського друкарства, фотографії і фільму. Був членом Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні, членом дирекції банку “Самопоміч” у Ньюарку і членом різних українських організацій.

Тут подаємо дещо зі згадки про С. Федіва, яку написав С. Федорик у газеті “Свобода” з 22 червня 1965 р.: “Його приятелі... погоджувалися в одному: він був інакший. Суть його особистості — правота і цілісність. Було щось з “неукраїнського” в особовості Софрона, бо де, звичайно, в нашому характері зустрічаємо традиційне мрійництво, що породжує лінивість й нахил до самоошуканства, у нього була тверезість і фактичність. Де зустрічаємо емоційність і настроєвість..., — там у нього була розумова поміркованість і цілеспрямована витриманість. Де у нас погоня за зовнішніми ефектами, там у нього була безпосередність і простолінійність, де він рахувався з дійсністю.

У Софрона була культура серця й сумління, його велике виробуміння й людська симпатія з’єднували йому приятелів без намірів. Він умів включатися, не скигнів. Широкий і ясний світ не був йому чужиною. Він добре знав, що нам на потребу, і, будши сам втіленням потягу до досконалости, нашій поверховності протиставив солідність, упрямова, потребу усучаснення й відвагу дивитися голим фактам у вічі... найкраще почувався в тій формі християнства, що, на його думку, давала найбільшу запоруку живого контакту з джерелом християнського життя й живої зустрічі з Христом.

Софрон живо цікавився ознаками здорового, рухливого процесу, подиктованого потребами живої християнської душі видобутися із непорушного й вбивчого для духа формалізму і повернення лицем до справжньої, живої суті християнства”. (“Єв. Ранок”, ч. 983 з 1965 р., стор. 19 і ч. 987, стор. 11).

Тимко Рудий помер на 73-му році життя, а його похорон відбувся 14 листопада 1959 р. Народився він в околиці м. Белза в Галичині. Вчився в народній школі, а потім в учительській семінарії. До США приїхав кілька років перед Першою Світовою Війною. Спочатку замешкував у Ньюарку і там одружився з Анною.

Три роки студіював у Блумфільдській Семінарії. Кілька років працював на євангельському місійному полі серед українців в Елізабет і Байон, Н. Дж. Потреба більших прибутків на утримання своєї родини приневолила його піти до праці на фабрику Форда, де він працював до 65-го року свого життя.

Був членом Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні і членом Церковної Сесії. Допомігав багато разом із своєю дружиною в церковній праці і був діяльний в загально-українському житті. Працював в організаціях Чорноморська Січ і Організації Державного Відродження України.

Був спокійної вдачі, симпатичний, товариський, згідливий, толерантний, словний, точний і працюючий. Часто дописував до "К. Ранку". Мешкав у Белвил, Н. Дж. Мав четверо дітей: Ольгу і Марію, Тараса і Тому. ("К. Ранок", ч. 754 з 1952 р., стор. 7 і ч. 922 з 1960 р., стор. 11).

*
**

Блумфільдська Колегія і Семінарія дуже поважно відзначилася в житті УЄРРуху взагалі, а зокрема в США, і особливо в розвитку суспільної церковної праці Укр. Пресв. Церкви тоді ще тільки в Ньюарку, тим то не зайво буде присвятити їй трохи уваги. За головне джерело до короткого нарису історії Блумфільдської Колегії, а найголовніше її Українського Відділу, послужив нам мемуарний нарис одного з членів тієї Колегії — Івана Пасічника (рукопис на 33 сторінки). (Цей нарис в часі опрацювання цієї Історії появився в 1974 р. окремою книжкою, правда значно доповнений, п. з. "Український Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфільді", накладом автора, стор. 149). Згаданий нарис написано досить барвисто та в загальному грамотно. З нього можна побачити, що автор досить добре орієнтується у даному матеріалі та в добрій вірі хотів сказати правду, і через те заслуговує на довір'я дослідника, який користує з початкового нарису. Блумфільдська Колегія, ведена і фінансована пресвітеріянами, мала чужонаціональні Відділи, де чужинці-студенти могли вчитися частково своєю рідною мовою, крім предметів, що їх викладали англійською мовою. Кожний з тих чужонаціональних Відділів (німецький, італійський, мадярський, український і московський, останній був найменший, бо мав тільки кілька студентів, і то малоросів та одного білоруса) мав своїх учителів, які вчили студентів відповідно до їхньої національності мови, літератури, історії й географії. Головна викладова мова була англійська. Шкільна структура й навчальна програма були тут такі: всі предмети були розложені на чотири роки в рамках навчальної програми так званої Академії, що мала бути комбінацією середньої школи ("гайскул") з колегією Після чотирирічної науки в Академії студенти, які бажали вчитися на проповідників, вступали ще на трирічні студії Богословія.

Переходячи до обговорення Українського Відділу при Блумфільдській Колегії, Пасічник подає існування того Відділу на роки — від 1913 до 1931. Він хронологічно подає тодішні події й факти в тому порядку, що В. Кузів закінчив Блумфільдську Семінарію 1910 року, два роки пізніше, тобто 1912 р., він став пастором Пресвітерської Церкви в Ньюарку, а рік пізніше з допомогою компетентних чинників тієї самої Колегії заклав там Український Відділ і став у ньому першим українським учителем. Таке датування не зовсім згідне з даними в цитованій вище брошурі англійською мовою “Золотий Ювілей”, де в українській частині говориться: — “В 1915 році, завдяки співпраці пастора Д-ра Генрі Й. Вебера, голови Богословського Відділу в Блумфільді, Н. Дж., були організовані богословські курси українською мовою. У 1916 році наша Церква мала 10 студентів, що студіювали Богословіє. Більшість із них працює тепер як пастори на цьому континенті. У цьому ранньому періоді викладали на Українському Відділі Блумфільдської Колегії пастори — В. Кузів, І. Коцан, як також Л. Цегельський, колишній неофіційний амбасадор України в США”.

Нас у даному випадку цікавить дата — 1915 рік, коли “були організовані богословські курси українською мовою”, як пишеться в ювілейній брошурі. Між датою початків існування цього Українського Відділу в Пасічника (1913 р.) і датою в тексті згаданої брошури можна бачити компроміс у тому розумінні, що перші кроки в організації того Відділу датуються 1913-тим роком, а завершення цілої справи могло бути 1915 року. Можна більше чим припускати, що організація Українського Відділу включно з вербуванням студентів та випрацювання навчання українознавства потребувало якийсь довший час. Користаючись цим нарисом Пасічника, належить мати на увазі, що сам автор відрізняє два короткі періоди історії цього Відділу. Перший період 1913 р. до 1924 р., про який Пасічник знає “тільки з оповідань і з тих свідків, що живими свідчили про себе” (стор. 6 рукопису) та другий період від 1924 року, що його автор знає як очевидець. Він пише: “Починаючи від 24 вересня 1924 р., я вже можу нотувати події в Українському Відділі, як очевидець і учасник” (стор. 7 рукопису). Така акуратність автора цього нарису, який служить нам за джерело, та свідомість його авторської відповідальності й наміру говорити правду, збільшує авторитет цього джерельного матеріалу.

У своїй книжці “Укр. Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфільді”, на стор. 11-ій, І. Пасічник про повищі справи стверджує, що виклади українознавства і деяких інших дисциплін відбувалися в цій школі від 1915 р. до 1926 р., але українські студенти взагалі вчилися там від 1908 до 1931 року.

Першими студентами, що зголосилися на богословську науку в Блумфільдській Семінарії, були: Л. Бучак, Л. Стандрет, І. Яцентій, Михайло Паньків, Володимир Кукурудз, Йосиф Валентійчук,

Т. Рудий, пізніше І. Р.-Ковалевич. Були й інші, які не закінчили школи. Так було до 1924 року. “Ця перша група студентів чи не була найкраща, найбільш ідейна й вірна Христовій Євангелії і їм ми завдячуємо те, що вона понесла гомін з Ньюарку...” (стор. 6-7 рукопису). До другої групи студентів від року 1924, що їх Пасічник називає “старшими студентами”, були: Дмитро Лазар, Микола Чесляк, Іван Заблоцький, Степан Витвицький, Михайло Петрівський, Іван Петрівський і Тома Слободян (останні три з Канади, оба брати Петрівські з Ошави, Онт.). До тієї другої групи належало більше студентів, але вони не закінчили школи. Новоприбулих студентів 1924 року Пасічник називає, щоб відрізнити їх від двох попередніх груп, “третьою групою” початківців. До них належали: Іван Кормило, Пилип Савчук, Василь Задорожний, Антім Калина, Микола Паробій, Богдан Гура і І. Пасічник, тобто автор нариса, яким ми користуємося.

Та “третья група” була доповнена після двох років ще такими студентами: Йосиф Андрійчук, Микола Козак, Омелян Глинський, Іван Кривуцький і Володимир Грицик. Виїжджаючи 1925 року до Європи в справі євангельської місії в Україні, В. Кузів відвідав по дорозі українців у Чехо-Словаччині й там вибрав шістьох наших студентів, колишніх вояків українських армій, людей уже зрілих віком з певним життєвим досвідом та освітою, і вислав їх до Америки, саме до Блумфільдської Семінарії, де вони мали вчитися на євангельських проповідників. Десь наприкінці листопада 1925 року приїхали згадані студенти з Чехо-Словаччини до Блумфільду. То були: Григорій Онищенко з Чернігівщини, Юрій Фрусевич із колишньої Подільської Губернії, Михайло Фесенко — козак із Кубані, Олександр Кумановський (опісля Куман), Йосиф Луційко і Петро Журавецький з Галичини. До тієї групи належали також і ті студенти, що прийшли до Блумфільдської Колегії ще пізніше й мали трохи вищої освіти з України: Василь Белнів, Юліян Баранюк, Григор Павлик і Борис Крат (рідний брат паст. П. Крата).

Заким В. Кузів виїхав до Європи 1925 року, йому пощастило завербувати Д-ра Л. Цегельського на вчителя у Блумфільдській Колегії, головно в Українському Відділі, а також і для інших дисциплін, що їх викладали англійською мовою. Після розпаду Українського Представництва у Вашингтоні Д-р Цегельський погодився на пропоновану йому працю в Колегії. В Українському Відділі В. Кузів вчив середняків і початківців, а Д-р Цегельський мав тих студентів, які мали більшу освіту. Крім науки в українських клясах Д-р Цегельський учителював і в загальній Колегії для студентів неукраїнців.

За підрахунком Пасічника в Українському Відділі було від 1913 до 1931 року 45 українських студентів. Тільки одна третина з усіх наших студентів оплачувала свою науку, приміщення й хар-

чі, а інші отримували допомогу від пресвітеріян. Шкільний рік у Колегії тривав дев'ять місяців. Наука й утримання одного студента за той час коштували 180 доларів. Шкільні підручники мусів собі студент купувати сам. Як бачимо, пресвітеріяни видавали кожного року поважну суму грошей на тих студентів, які не були спроможні оплатити собі школу, приміщення й харчі.

Окреме місце присвячує Пасічник у своєму нарисі програмі навчання (стор. 2-га). Крім українознавчих предметів, вивчали Євангелію й Біблію взагалі. Ці предмети викладали українською мовою. Предмети, що їх викладали американські учителі англійською мовою, були: англійська мова; початкова, а згодом вища математика, устрій США, проблеми американської демократії, початки латинської й грецької мови, американська література, історія США, всесвітня історія й географія, риторика (наука красномовства), фізика, хемія, музика (знання нот) і один раз на тиждень руханка (гра м'ячем — необов'язкова).

У Колегії була досить велика бібліотека. Була також і українська бібліотека, в якій мали бути “майже всі досьогочасні твори українських письменників”. Були також журнали й часописи: “Канадійський Ранок”, “Свобода”, “Народна Воля”, а з України приходили календарі, щоденники “Новий Час”, “Діло” та ілюстрований журнал “Світ”. У клясі Українського Відділу висіла на цілу стіну мапа України. У зв'язку з тим Пасічник пише: “У моїм житті це було перший раз, що я бачив на мапі землі, які творять соборну Україну” (стор. 12-13).

Раз на тиждень, у п'ятницю, після вечері, українські студенти збиралися в клясі Українського Відділу на молитовні сходи, під час яких читали Святе Письмо, головню Євангелію, молилися і проповідували. Це були своєрідні духовні вправи євангельського стилю. Під час таких сходів студенти не раз починали дискусію на політичні теми, порушуючи важке становище українського народу. Тому українські студенти в своїх молитвах часто згадували Україну. Пасічник пише: “Не забудьте, це були ще свіжі часи, коли то Україна лежала окровавлена, знесилена й голодна під ногами большевиків і поляків, як також зазнала чимало незрозумілих поличників від так званих західних “демократичних визволителів” покрою Франції та інших”. Ми умисно зупинилися над тими чуттєвими моментами, щоб показати наочно читачеві ту євангельсько-патріотичну атмосферу, серед якої жили й діяли українські студенти цієї Колегії. Тому з неї виходили не тільки євангельські проповідники, але й щирі українські патріоти, які вміли погодити релігійно-віровизнаневі ідеї з національними. В. Кузів був одним із перших українських реформованих євангеліків-діячів Руху, який дав добрий приклад на полі саме українського євангелізму, тобто творення здорового поєднання релігійно-віровизнаневих понять із

національними. Ті повні насаги старання знайшли свій відгомін і на сторінках мемуарного нарису Пасічника.

Ми не можемо стриматися, щоб не зачитувати один цікавий розділ із нарису Пасічника з деякими скороченнями: —

“Під кінець шкільного року, у травні 1926 р., сталася страшна несправедливість, ніколи непростена, невимовно жахлива трагедія й кривда українському народові в додаток усіх кривд, що український нарід зазнав — замордування Головного Отамана українських військ — Симона Петлюри большевиком-жидом у Парижі, у Франції. Коли ця сумна вістка на другий день після мордерства дійшла до нас у Блумфільді, ми всі були цим страшно потрясені й приголомшені. Ті, що знали С. Петлюру особисто, як Г. Онищенко, Ю. Фрусевич і Д-р Л. Цегельський, від зворушення і неповинної кривди аж плакали. Того дня на прохання В. Кузіва й Д-ра Цегельського президент школи спинив науку в Українському Відділі на цілий день і проголосив день жалоби на пошану великого сина України, С. Петлюри. По обіді Д-р Цегельський зарядив жалібні сходи в одній із більших кляс у школі, де виголосив двогодинну промову про С. Петлюру. У цих сходах взяли участь усі українські студенти, словаки, два білоруси й ті малороси, про яких я вже згадував перед тим, що самі собою творили “російський відділ”. Д-р Цегельський був прекрасний, першої шляси бесідник, що ніколи не заглядав у папірці за думками, але точив їх просто з серця й розуму й говорив зрозумілою українською мовою. Він був знавець української історії, а поточну історію української боротьби за визволення України знав ще тим більше, бо сам брав участь у ній, як дипломат, представник Західньої України під час свята злуки українських земель у Києві 1919 р. і нарешті український державний представник у Вашингтоні. Його промова до студентів була глибокозмістовна, зворушлива, перетикана світлими або трагічно сумними картинами нерівної боротьби України з ворогами на два фронти. С. Петлюру змалював, як найбільшу жертву України в боротьбі з московським большевизмом. Наприкінці своєї промови Д-р Цегельський дрижачим голосом, із сльозами на очах, наче заповіт, виголосив (записую з пам’яті): —

“Хай смерть С. Петлюри зцементує серця й дух усіх українців, сущих і грядучих, у боротьбі за волю України аж до дня остаточної перемоги!”

Помітно було, що навіть оці малороси, що не раз перед тим посміхалися над постанням України з царських руїн, слухали промову Д-ра Цегельського з напруженням і зацікавленням. Потім підходили до нього й потискали йому руку, дякуючи за інформації, яких вони дотепер ще не чули”.

Отже, боляче переживали українські студенти й учителі Блумфільдської Колегії трагічну смерть Головного Отамана С. Петлюри.

Про свідоме українство цих наших студентів промовляє також їхня акція проти “Московського Відділу” цієї Колегії. Ось що оповідає про це Пасічник: —

“По правді кажучи, у нас давно було бажання завалити той нібито “російський відділ”, де росіян власне не було, тільки оці безбатченки малороси, які із зміною царського режиму в Росії також змінилися тут в Америці, і вже підтягали большевицьку струнку, підхваляючи Леніна, Троцького та іншу большевицьку рать на “родіне”, дарма, що ніби то вчилися на протестантських проповідників. Українські студенти, головно ті із Східньої України, як і колишні стрільці УГА, ніде правди діти, своїм впливом та дискусіями таки допомогли завалити “російський відділ”, а тих кілька малоросів, що там “матір катували”, стидливо, ніби з поза плота, почали вже признаватися до українства”.

З культурно-освітньої діяльності Українського Відділу цієї Колегії на увагу заслуговує те, що наші студенти організували хор, а крім того раз на тиждень їздили на пробу співу до Пресвітерської Церкви в Ньюарку, де диригентом хору був Григорій Романків. Студентським хором диригував Юрій Фрусевич, який мав гарний голос. Він був сином православного священика з колишньої Подільської Губернії. Талановитий і сміливої вдачі Фрусевич познайомився з відомим винахідником електричної лампи-жарівки Т. Едісоном і його ріднею та бував не раз у гостині в Едісона. Студентський хор часто виступав з українськими піснями перед американцями, а до того долучувалася ще звичайна коротка доповідь на українські теми, щоб популяризувати українську справу. З доповіддю виступав не раз Богдан Гура, уроджений в Ошаві, Онт., який добре володів не тільки англійською, а й українською мовою, був український патріот та визнавався добре в українській проблематиці, хоча України ніколи не бачив. Українські студенти належали також до аматорського гуртка при Пресвітерській Церкві в Ньюарку та давали вистави. Щорічно студенти ходили колядувати разом із членами церковного хору до членів і прихильників Руху в Ньюарку й околиці.

Крім В. Кузіва й Д-ра Цегельського учителем у Блумфільдській Колегії був ще проп. І. Коцан. Року 1918 В. Кузів залишив Церкву в Ньюарку та Колегію і виїхав до Канади. Його місце зайняв І. Коцан, який став пастором у Ньюарку та вчителем у Колегії. За словами Пасічника І. Коцан пробув на становищі вчителя у Блумфільді два роки (1918-1920 рр.), поки не вернувся з Канади В. Кузів і не обняв становища вчителя. Зате І. Коцан затримав становище пастора в Ньюарку аж до 1925 р., після чого відійшов від пасторства в тій Церкві, а на його місце покликано вдруге В. Кузіва. Пасічник висловлюється про І. Коцана, що то “була дуже мила й щира людина. Він подбав, щоб при Церкві була українська Рідна Школа, де він сам особисто навчав дітей української мови.

Йому й я завдячую те, що він навчив мою майбутню дружину читати, писати й думати по-українському” (стор. 24).

У зв'язку з цим не зайво буде сказати також кілька слів про Д-ра Цегельського. Він був без сумніву окрасою Блумфільдської Колегії, а перш за все Українського Відділу, як в інтелектуально-педагогічному, так і національно-політичному розумінні. Чи він був переконаним і цілком виразним евангеликом, то це зовсім інша справа. У нарисі Пасічника маємо місце, що кидає певне світло на погляди Д-ра Цегельського. Цитуємо це місце: “Одного разу Д-р Вебер, славний тодішній президент Колегії й Семінарії, пропонував Д-рові Цегельському прийняти рукоположення і стати протестантським проповідником та тим самим зайняти вище становище в протестантському шкільництві. Д-р Цегельський до живого образився. Він відповів: “Хто, я проповідником? Ніколи! Я політик ціле життя і як політик помру” (стор. 26).

Під кінець свого нарису (стор. 32) Пасічник немов доповнює свою думку щодо Д-ра Цегельського: “Для пастора Кузів було дуже багато праці: і в школі, і в Церкві, і в нелегких заходах у розвитку евангельської місії в Україні. Він залишив Відділ, наче махнувши рукою на дальше вишколювання евангельських проповідників. Студенти українці, що ще були там, могли переходити до американського відділу, де також був Д-р Цегельський професором, але останній все таки був великий політик... Як довго паст. В. Кузів був Д-рові Цегельському проводом, то так довго він був там професором, а як тільки паст. В. Кузів відійшов зі школи, Д-р Цегельський покинув Колегію і Семінарію та й пішов у Нью-Йоркські джунглі політикувати...”

Головною причиною того, що Д-р Цегельський залишив Блумфільдську Колегію, було найправдоподібніше те, що Український Відділ тієї школи був на шляху поступової самоліквідації. Студентів ставало щораз менше, бо й ті, що закінчили школу, не всі могли дістати працю проповідника в найближчому часі. А, як пише Пасічник, ніхто майже не спішився вертатися до Європи. Абсолюенти Блумфільдської Школи сподівалися отримати проповідницькі становища в США, чи взагалі в Північній Америці, де життєвий рівень був вищий, як в Європі, а вже тим більше, як на Рідних Землях. Тільки одиниці, такі, як П. Крат, Л. Бучак, В. Кузів і ще кількох потрапили віддатися ідейно евангелізаційній праці серед свого народу на Рідних Землях, ділячи з ним долю й окупаційну недолю. В умовах самоліквідації Українського Відділу Д-р Цегельський втратив національну базу в Блумфілді, де він міг послужити своїм знанням на користь українській евангельській молоді. Йому залишився тільки англомовний відділ з чужими йому етнічно молодими людьми. Коли б він був виразний протестант, то можливо, що це вплинуло б на нього й він там залишився б на становищі вчителя. Але, як Пасічник пише, він найперше політик. 3

розпадом української державности та ліквідацією представництва УНР на американському терені треба було шукати іншої праці, щоб втриматися на поверхні життя. Тому Д-р Цегельський прийняв запропоноване йому становище учителя в Блумфілді, тим більше, що він міг у такому випадку працювати для своєї української, нехай і євангельської, молоді, у кожному разі в своєму, рідному середовищі. Видно, що Д-рові Цегельському нічого більш відповідного за тих часів не траплялося, тим більше в умовах тодішньої конкуренції між новоприбулими з України інтелігентами, які шукали становищ при УНС, в редакції “Свободи” тощо, або при українських католицьких установах. Коли ж своерідна база — Блумфільдський Український Відділ опинився в стані самоліквідації, не стало того головного чинника, який міг би його втримати далі при тій школі.

Симпатії до українського євангелізму та критичні думки щодо традиційної церковности Д-ра Л. Цегельського ще далеко не можна вважати за виразний євангелізм. Тому Д-р Цегельський вернувся до того середовища, з якого він походив і якого він ніколи не вирікся.

На увагу заслуговує ще й те, що Д-р Цегельський написав також брошуру п. з. “Перша Українська Пресвітерська Церква св. Петра і Павла в Ньюарку, Н. Дж.” Згідно із словами Пасічника — “Один вечір на тиждень — і це було впродовж якихось 8 років з малими перервами — Д-р Цегельський виголошував доповіді на різні теми в залі Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку. Він також виголошував свої “проповіді” під час поминальних Богослужень 1-го листопада, 22-го січня тощо в нашій церкві. Він не був богослов, але мав дар, подібно як генерал Сікевич, що жив у Канаді, довести до сліз слухачів, і сам плакав. Євангелію знав дуже добре й часто говорив студентам: “Кожний український інтелігент мусить знати Євангелію, інакше він недокінчений інтелігент”. (Стор. 26 рукопису). Ми умисно присвятили трохи більше місця тій небуденній постаті на ґрунті українського реформованого євангелізму — Д-рові Цегельському, який заслужив собі на таку теплу згадку на сторінках Історії УЄРРуху.

Чи були якісь непорозуміння між Д-ром Цегельським і кимсь із представників українського реформованого євангелізму? На це питання важко відповісти. Ось одне місце з нарису Пасічника (стор. 27 рукопису): “Справді думки Д-ра Цегельського були деінде. Він таки ще мав себе за дуже велику фігуру, забуваючи слова Т. Шевченка “Все йде, все минає і краю немає”. Він почав видавати газету п. н. “Український Вістник” у Нью-Йорку, мавши в допомогу там таки кількох багатших українців. Ця газета не мала нічого спільного з УЄРРухом. Вона скорше була відповіддю “Свободі”, яка дуже несприятливо опоганювала Д-ра Цегельського, називаючи його якимсь “русиним”, чи “почцівим русиним”. В цьому

також помагав проповідник В. Купчинський, але для якої потреби, то я й до сьогодні не второпав. У шкільному будинку ми мали спільну поштову скриньку. Одного разу з моїми листами й газетами я витягнув поштівку від сина Д-ра Цегельського зі Львова. На тому тлі сам Д-р Цегельський розказав мені, що польський уряд звертається до нього, щоб він вертався на Рідну Землю, і прощає йому “провини” супроти Польщі. До цього Д-р Цегельський додав: “Як довго ворог панує на українській землі, я ніколи не повернуся під його владу. Помру на чужині”. Це була найкраща відповідь очорнюванням “Свободи” та іншим його противникам”.

Від 1924 до 1929 р. Колегія й Семінарія в Блумфільдї видала таких абсольтентів: Д. Лазара, М. Чесляка, М. Фесенка, О. Кумана, Ю. Фрусевича, Г. Онищенко, Й. Луціейка, В. Белніва та П. Журавецького. З молодших студентів одні закінчили тільки Академію, і покинули школу, а інші не закінчили навіть Академії. Таким чином Український Відділ у Блумфільдї зліквідувався, проіснувавши 18 років (1913-1931 рр.). Останніми двома студентами, що закінчили Академію 1931 року, були Б. Гура й Й. Андрійчук.

За документ, який кидає трохи світла на історію Українського Відділу в Блумфільдї, може бути також лист (без дати!) того таки І. Пасічника до паст. В. Боровського. На підставі самого початку того листа можемо здогадатися, коли він міг бути приблизно написаний. Цитуємо: “В останньому числі “Єв. Ранку” за листопад і грудень 1961 р. був сумний допис про покійного Г. Онищенко, який від 1930 р. жив у Бразилії й 1960 р. там помер. Для мене ця вістка була невимовно сумна тим, що Покійного я знав особисто”. Отже лист був написаний десь після грудня 1961 р. В ньому Пасічник поділився жмутом споминів про покійного, що тим самим поширює картину історичної минувшини Українського Відділу в Блумфільдї. У цьому листі знаходимо певне вияснення Пасічника, де він пише: “Паст. В. Кузів ставився до кожного студента дуже толерантно, ані одному не зробив ніякої кривди, хоч сам за студентів терпів сором перед американцями. Багато з тих колишніх студентів ще живе в США, або в Канаді. Вони тут не були б, коли б не було Кузіва, коли б Кузів не заснував Українського Відділу в Блумфільдї, коли б В. Кузів не завербував їх до тієї школи. Знов же деякі, не всі, пішли в світ з українською “вдячністю” до Кузіва за хліб і сіль” (стор. 32-33 рукопису).

Лист того ж самого автора вияснює саме, чому В. Кузів іноді “за студентів терпів сором перед американцями”. Про шістьох студентів, що їх завербував В. Кузів у Чехо-Словаччині, Пасічник пише в листі (стор. 2-3): “Наші шість студентів, як виявилось пізніше тільки серед нас самих, не дуже мали високу університетську науку, а були собі ось так, як то кажуть, трохи пригладжені й до того вони були хлопці вже підготовані, колишні бійці

українських армій, мали життєвий досвід і, понад усе, вони вже мали свої певні світогляди в усьому, і також у релігії. Їх усе цікавило, але найменше цікавила їх релігія”.

Про Г. Онищенка Пасічник пише в листі: “Його український патріотизм, здається, був багато більший, як його релігійність” (стор. 7 листа). Усі ті, подані вище, згадки в листі промовляли б за те, що згадана група студентів, зрештою може не всі, не цікавилися особливо релігійними справами та не мали покликання до духовного стану. Вони, або, краще сказати, дехто з них, їхав до Америки, щоб втікти від злиднів післявоєнного життя в Європі, і зорганізувати собі на новому місці поселення якусь кращу майбутність. А трапилася нагода їхати на богословські студії до Америки, то чому не скористати з цього, а там далше, мовляв, побачимо. Буває не раз і таке, що покликання приходить уже в процесі навчання Богословія, що могло бути серед декого з цих студентів. Проте той брак покликання до звання євангельського проповідника показався найпомітнішим у Г. Онищенка, який почав щораз сміливіше критикувати між своїми колегами-студентами протестантизм та його церковні порядки, і висловлювався, що протестантизм чужий і “засухий” для українського народу. Таким чином він, користаючи з цілковитого безкоштовного утримання, приміщення й науки від пресвітеріян, які щиро й по-братерськи прийняли українських студентів, відплачувався їм за це невдячністю, легковаженням і навіть кпинами. Так поводячись, він поставив самого себе в конфлікт не тільки з товаришами-студентами, але й з компетентними чинниками Блумфільдської школи, які одначе обійшлися з ним справді по-християнському. Пасічник пише, що, вислухавши Онищенка, президент Колегії — Д-р Вебер — поблагословив Онищенка (замість кари) й побажав успіхів” (стор. 9 листа). Самий Пасічник подав до того такий коментар: —

“Через чотири роки школа давала щедрі харчі, кімнату й науку задармо, а під час великих свят дооколишні американські пресвітеріяни приносили для студентів дарунки, одіж, білизну, краватки, цукерки тощо. Я так і казав Онищенкові: “...кусаєте руку, яка ласкала вас” (стор. 10).

Кінець був такий, що Онищенко, який під час свого перебування в Блумфільді таємно відвідував православного священика та привчався виконувати священичі функції, після одруження висвятився на православного священика та згодом, не мавши американського громадянства, мусів був виїхати до Бразилії, де й помер. Бідуючи в Бразилії, Г. Онищенко нарешті покинув православ'я й з родиною вернувся назад до протестантизму. Це тільки й реабілітує його у великій мірі в очах українських реформованих євангеліків.

Г. Онищенко був національно свідомою людиною, яка правдоподібно побоювалася, щоб євангелизм не пріспішував процесу ви-

народовлення найперше молодшого покоління та його асиміляції в морі англосакського світу. На таке припущення вказувало б головню одно місце з листа Пасічника: “Від першої зустрічі Онищенко з нашою Пресвітерською Церквою в Ньюарку він виніс неприхильне й несмачне враження про неї. Його коментарі були досить терпкі. Головно висловлювався критично про молодь, яка між собою говорила по-англійському, а по-українському хіба тільки до своїх батьків, і то не конче добре. Його це боліло. Він обурювався проти порядків, а то й проти паст. В. Кузіва. І це, знаєте, Онищенкове обурення ніколи не згасало, а навпаки, воно збільшувалося й росло все гірше й гірше, і згодом доводилося вже чути суперечки між Онищенком і пастором Кузівим якраз на тому тлі, на тлі непогамованої асиміляції української молоді. Це явище не було і в інтересі паст. В. Кузіва, бо він ним болів більше, як інші, але Онищенко того чогось не міг зрозуміти. І пастор В. Кузів був багато більший український патріот, як Онищенко думав” (стор. 7 листа). Як новий емігрант, Онищенко, і йому подібні, не мав ще найменшого поняття про життя українського молодого покоління в нових умовах життя в США, де молодь попадає в зовсім нові, зовсім інші життєві умови, обставини і оточення, як це воно було в Рідному Краю, хоч і там не бракувало сильних чужих російських, чи польських впливів. З цією ситуацією мають тут до діла і сильніші від нас народи, як німці, жида й інші, а навіть українські католики і православні. До того досконале знання панівної англійської мови тут обов’язкове для нашої молоді, бо без цього вона тут не буде мати забезпеченої належної будуччини і перспектив. Правда, це не конечно має бути їй перешкодою до шанування і плекання своєї національно-культурної спадщини і тримання контактів з рідним народом в Україні, що й багато з неї дуже вміло робить.

Це світлі, а також порівняно невеликі тіні в історії Українського Відділу в Блумфільді, про які ми тут згадали з обов’язку дослідника минувшини. Цей Відділ позначився на сторінках історії УЄРРуху не тільки в творенні нових і молодих кадрів євангельських проповідників і діячів, а також у площині культурної та громадської діяльності серед УЄРГромад. Крім того загально національно-освідомлювальна праця серед американських кіл приєднувала серед чужинців приятелів для української справи. Цей Відділ був з релігійного й національного погляду ядром заокеанської євангельської молоді, а студенти з Європи — колишні вояки українських армій, були тією свіжою українською кров’ю в духово-національному організмі Руху. Та труднощі, що на них натрапляв В. Кузів на шляху утримання цього Відділу, треба припускати не дуже то добре відбивалися і на ньому самому. Коли ж заактивізувалася справа євангельської місії в Україні, В. Кузів, захочений проф. Грушевським, а також деякими надійними можливостями в

Західній Україні, присвятив себе тій справі, а Український Відділ у Блумфільді зліквідувався через брак допливу української молоді.

*
**

Недалеко від Ньюаркської Церкви було ще одне зорганізоване, хоч і невелике українське євангельсько-реформоване середовище, а саме Церква в Нью-Йорку. Після Першої Світової Війни було вже стільки наших людей у тому метрополітальному місті, що тут не могла не вирости бодай невелика громада українських протестантів. Близькість Ньюаркської Церкви тим більше впливала на деяких українців у Нью-Йорку, з яких дехто починав думати, схилиючись до євангелізму, і почав включатися в ряди УЄРРуху. Між цими двома Церквами була певна співпраця. Недалеке сусідство Українського Відділу в Блумфільді мало також вплив і на українських протестантів в Нью-Йорку, тим більше, що паст. В. Кузів обслуговував якийсь час і Церкву в Нью-Йорку.

Цитуємо згадку І. Пасічника про Громаду в Нью-Йорку (стор. 24 рукопису): — “У Нью-Йорку була громадка українських протестантів, яких організував проп. Олекса Бачинський. Повернувши назад до США з Канади й знову ставши учителем у Блумфільді, В. Кузів неділями доїжджав до тієї громадки проповідувати Слово Боже. Ця громадка, як говорив сам її пастор, була маленька числом, але в ній були інтелігентні й релігійні сили, які вказували на світлу майбутність. В. Кузів покладав великі надії на ту Церкву, тішився її поступом вперед, хоч сам він зазнав прикрих невигод у подорожуванні з Блумфільду до Нью-Йорку. Обслуговував він цю громадку аж до 1925 р. Того таки року були деякі пересунення і Церква в Ньюарку покликала В. Кузіва до себе на пастора другий раз. Він відмовився від проповідництва в Церкві в Нью-Йорку, а на своє місце порекомендував пастора В. Купчинського з Ошави, Онт. Так і сталося. Перед студентами В. Кузів висловлював свої великі надії на паст. В. Купчинського”.

Деякі важливіші дані з історії Церкви в Нью-Йорку подано в статті п. з. “Українська Протестантська Церква в Нью-Йорку” (“К. Ранок”, 15 березня 1956 р., стор. 5). Цю Церкву заснував відомий паст. І. Бодруг 1909 року. Приміщення цієї Церкви було тоді при 4-тій вулиці, а згодом перейшло на другу евеню між 6-тою і 7-мою вулицями Нью-Йорку. Між роками 1910-1912 проповідував у Церкві паст. В. Кузів. До 1918 року діючими там проповідниками були Андрій Іванишин та Іван Саластин. Після трьох років перерви В. Кузів відновив діяльність тієї Церкви 6-го листопада 1921 р. в “Мідл Коледжіят Чорч” при другій евеню. (Це був церковний будинок сильної колись і славної голляндської Реформованої Церкви. — О. Д.). Крім В. Кузіва працював над розвитком церковного життя цієї української Церкви в Нью-Йорку також і І. Коцан.

І. Пасічник у своєму мемуарному нарисі підтверджує, що 1925 року, на підставі рекомендації паст. В. Кузіва, Нью-Йоркське Місійне Товариство покликало на проповідника паст. Д-ра В. Купчинського. Він оживив діяльність цієї Церкви та реорганізував її. Тоді, як ця стаття була надрукована в "К. Ранку" (березень 1956 рік), Управа Церкви в Нью-Йорку складалася з таких осіб: пастор — Д-р В. Купчинський, скарбник — Юрій Полюга, секретар — Іван Дусаненко. У примітці є пояснення: "О. Полюга — це наш мистець-маляр, що здобув собі признання серед американських образотворчих кіл. Він учився архітектури в Карнегській Технічній Школі в Пітсбургу, а згодом учився малярства в Пенсильванській Академії в Філадельфії, і нарешті в Гранд Центральній Академії в Нью-Йорку. Щовесни та осени мистець Полюга виставляє свої твори в Грінвіч Виледжі". Першим органістом цієї Церкви був Роман Придаткевич, згодом Михайло Гайворонський, а опісля проф. Вадим Кіпа. Першим диригентом церковного хору був згаданий уже бл. п. Юрій Кириченко, а потім після його смерті працю батька далі провадив його син, Юрій Кириченко. Хор цієї Церкви виступав в американських церквах і на сценах, а паст. Д-р В. Купчинський використовував ті нагоди, щоб обізнавати американське суспільство з українською справою. Опис одного з таких виступів є в "Нью-Йорк Ворлд Телеграм", субота, 4 квітня 1942 р. Хор, зложений із 103-ьох осіб, під диригентурою бл. п. Юрія Кириченка, виступав під час Великоднього Богослуження в "Радіо Сити Мюзик Голл". Було на цьому Богослуженні щось із 10,000 осіб. Імпрезу передавано через усі важливіші радіовисильні.

Не зайво буде згадати й про допомогову діяльність як самої Церкви в Нью-Йорку, так і зокрема самого паст. В. Купчинського. Після Другої Світової Війни члени Церкви висилали особисто й збірно пакунки українцям, а також афідавіти за програмою допомоги українським скитальцям. Під контролею Укр. Прот. Церкви в Нью-Йорку було певне число ліжок у деяких нью-йоркських шпиталях, в тому й у Пресвітерському Шпиталі, з чого користали наші люди, які зверталися по допомогу до паст. В. Купчинського, як пишеться у згаданій статті про нью-йоркську Громаду: "Приватне мешкання паст. В. Купчинського стало допомоговою централею для наших емігрантів у Нью-Йорку та з найдальших закутин США". Він старався допомагати всім без різниці релігійних переконань. Кожна українська людина, що потребувала допомоги й зверталася до нього, діставала її в міру можливостей. Смерть перервала його допомогову діяльність 7 січня 1958 р. По його смерті цю Церкву обслуговував паст. Михайло Жук, який згодом виїхав до Канади. Не мавши сталого душпастиря, Церква запрошувала різних проповідників. В часі, коли пишеться ця праця, цю Церкву обслуговує проп. А. Григораш. Останніми часами багато членів помирає, Церква змаліла й має щось із 20 членів.

Пастор Д-р Володимир Купчинський народився 14-го червня 1888 р. в родині гр.-кат. священика в с. Розгадів, пов. Золочів. До Канади прибув уперше 1903 р. Тут він скінчив Богословську Семінарію. Пізніше вернувся до Галичини, але в 1912 р. вдруге приїхав до Канади, де від 1913 до 1925 р. працював, як пастор в Укр. Пресв. Церкві в Ошаві, Онт., залишивши там незатерті сліди. Цю його працю описав у своїх споминах Степан Салмерс. 1925 р. він переїхав до Нью-Йорку, де обняв працю в Укр. Пресв. Церкві. 1957 р. брав участь в Американській Місії Доброї Волі, що подорожувала по країнах Середнього Сходу та побував також у Палестині. Був членом масонської льожі. Його дружина називалася Теодосія. Купчинські мали п'ятеро дітей: Ольгу, Галину, Романа, Юліяна і Богдана. Роман Купчинський, автор відомих стрілецьких пісень, то його рідний брат. Помер паст. В. Купчинський 7 січня 1958 р. Поховано його на "Сайпрус Гілс" Цвинтарі в Брукліні. ("К. Ранок", ч. 892 з 1958 р., стор. 1, ч. 893, стор. 5 і ч. 848 з 1956 року, стор. 5).

С. Салмерс про працю паст. В. Купчинського в Ошаві писав: "Він був дуже приятельський, любив жартувати, оповідати різні пригоди із свого життя, а особливо з його побуту в гімназії в старому краю та Західній Канаді. Також часто дебатував на релігійні теми, і гостро виступав проти піяцтва й корчем". ("Св. Ранок", ч. 1054, стор. 7 і ч. 1060, стор. 10 з 1971 р.).

Дияконіса М. Сопінка про його працю в Нью-Йорку писала: "Він організував досить велику й сильну Громаду реформованих євангеліків у Нью-Йорку. Суворий і вимогливий до Громади, він був одночасно справедливий і безсторонній у ставленні до людей. Усі непорозуміння в Громаді полагоджував так, що врешті залишалися задоволені обидві сторони. Він користався великим авторитетом. Його слово було законом.

Він був добрим промовцем. Люди залюбки слухали його промови, які іноді бували досить довгі. Мало не щотижня він робив доповіді на літературні та історичні теми, щоб підняти національну свідомість Громади. Не забував він і про молоде покоління, організувавши українську школу для дітей. За вчителя в ній був досвідчений і добрий педагог Іван Кучмак, відомий український мистець-маляр". (М. Сопінка: "По стопах Христа", стор. 113, США, 1971 р.).

Даємо тут одне місце з репортажу паст. В. Боровського, поміщеного в "К. Ранку", ч. 832 з 1955 р., стор. 8 п. з. "З подорожніх вражень", у підрозділі "Відвідини паст. В. Купчинського". Автор пише:

"Другого дня по закінченні Конгресу Американських Українців я хотів трохи відпочити, а потім відвідати паст. В. Купчин-

ського в Нью-Йорку. Останніми часами померла його дружина, а також він мав клопіт з очима. Недавно йому робили операцію, а тепер він мав йти на другу.

Я його застав, як завжди, в доброму гуморі. Ми обмінялися думками на різні теми. Між іншим він оповідав мені про те, як по скінченні своєї богословської науки в Канаді, приїхав він відвідати могилу свого батька та свою матір у Галичині 1911 р. Його батько був приятелем митр. А. Шептицького. Митрополит запросив паст. В. Купчинського до себе і гостив цілий місяць, у надії — перемовити його вернутись у лоно Католицької Церкви. Коли всі аргументи не помагали, він в останніх днях пробував впливати на його почування. Покликався на те, що з його роду вийшло багато духовних, які вірно служили “апостольському престолові” та й тепер його батько простягає з могили свою руку та благає свого сина вернутися до “віри своїх батьків” і тим направити ту ганьбу, яку він зробив своєму народові. Молодий протестантський богослов, вислухавши цю мову, відповів, що він знає про другу простягнену до нього руку і другий голос, цебто руку й голос Христа, Який говорить: “Хто більше, як Мене, любить батька чи матір, той Мене недостойний” (Матв. 10:37). І митрополит А. Шептицький був змушений признати паст. В. Купчинському добре знання Св. Письма і лишити його в спокою.

Розказав також, що недавно один василіянський священик у Нью-Йорку в гр.-кат. церкві прилюдно в часі Богослуження висловив признання пасторові Купчинському за його добродійну діяльність. Після цього василіяни запросили його відвідати їхній монастир у Пенсильванії, де вони його тепло приймали, а це тому, що він багато помагав людям, яких вони до нього посилали”.

Православний архієпископ Марко (Іван Гундяк) у своїй характеристиці пастора В. Купчинського написав, як “Жмуток квітів блавату на свіжу могилу”, наступне, що подаємо в скороченні:

“Ми познайомились і стали друзями 30 років тому. Бували два-три рази щороку один в одного, але не було такого тижня, щоб ми не викликали один одного на розмову телефоном.

В. Купчинський — то була добровільна установа. Захворіє хто, треба лікарів, шпиталю, догляду — ідїть до Д-ра Купчинського, радили люди. Парафія не того віровизнання, в якому він був пастирем, опинилась у фінансовій скруті — Купчинський дістав їй довготермінову позичку, а далі переконає вірителів, що в час депресії ця громада заслуговує на те, щоб добру частину її боргу зліквідувати. Це наша, українська громада, — так каже пастор Купчинський.

Треба було, щоб він тільки дізнався, що земляк у клопоті, він, непрошений, радо спішив на допомогу. “Що робиш, друже?” — питали його. “Невже не доволі в тебе різних турбот?” Купчинський відповідав: “А знаєте, що Христос казав своїм учням, коли

тисячі народу зголодніли, слухаючи Його науки? Сказав: “Ви дайте їм їсти!” Така була його життєва філософія.

Знаходив людям приміщення в шпиталях, на першому місці в Пресвітерському Медичному Центрі в Нью-Йорку, де він мав великий вплив. Він був знайомий з десятками лікарів-спеціалістів, які його високо цінити за милу вдачу і високий розум. На мої прохання примістив у шпиталі не менше як 26 осіб, між ними бл. п. єпископа Йосифа Жука, моїх парафіян і мою дружину. Його заходам завдячую, що вона сьогодні між живими, а я був з провінції, з іншого штату.

Був хто у клопотах щодо набуття громадянства — Купчинський помагав. Були інші клопоти щодо іміграційних обмежень — ідіть до Купчинського. Треба їхати до Вашингтона — він поїхав. Умів знайти доступ до найвищих урядів, щоб тільки допомогти землякові.

Людина повного самозабуття і самовідречення. Був християнином, хоч не носив ознак своєї віри на чолі і не засвідчував цього формальними фразами. Його християнство виявлялося в ділах. Переконавання мав свої, тверді й непохитні, але нікому їх не накидав. Хто в нього шукав допомоги, єдина потрібна посвідка була: “Я — українець”. Між тими, кому спішив на допомогу, були люди різних звань і поглядів: єпископ, священники, співаки, редактори, студенти, чоловіки, жінки, діти й люди таких протилежних переконань, як покійні Д-р Лука Мишуга (редактор “Свободи”) і Микола Цеглинський.

П’ять тижнів тому я вступив до п. Солзера, урядовця в адміністрації Пресвітерського Шпиталю, нашого спільного приятеля. Зайшла мова про Купчинського, і ми погодились, що зним погано, а хто заступить його, коли він відійде на вічний спочинок? Таки з канцелярії п. Солзера ми викликали Д-ра Купчинського телефоном. А тоді він серйозно каже: “Друже, там у шпиталі лежить хворий мій колега з гімназії в Бродах, гр.-кат. священник. Зайдіть до нього й розважте його”.

В його особі зіллялися вдачі й наставлення двох сестер Лазаря — Марії, що слухала слів Спасителя, і Марти, що “клопоталась великою послугою”. Так, він слова Спасителя зберігав у серці і “клопотався великою послугою” своїм однокровним братам і сестрам. Жив для людей. Його життя та праця не раз пригадували те, що сказав безсмертний Іван Франко, що лише той, “кого людське горе смутить, а добро веселить — той цілий чоловік”.

Разом з твоїми синами і донями і братом твоїм Романом, і з плеядою твоїх друзів, схиляю голову перед твоєю пам’яттю, перед твоєю скромністю, перед величністю твого духа, мій незабутній друже, і кладу жмуток отих слабих слів, замість квіток, на твою могилу. Справді ти добрим змагом змагався, і свій біг закінчив чесно”. (“К. Ранок”, ч. 893 з 1958 р., стор. 8).

Нарешті ще зачитуємо таке місце про паст. В. Купчинського зі згадки про нього паст. В. Боровського: “Варто тут подати тільки такий приклад. Коли він раз почув, що українські православні брати почали посуджувати його в тому, що вся його добродійна діяльність, яку він провадить, помагаючи їм, має утаєну мету: здобути їхню симпатію, а потім перетягати їх на евангелізм, він їм одного разу на Загальних Зборах їхньої ж церковної Громади відверто заявив: “Не турбуйтеся! Ви зовсім протестантам непотрібні! Тримайтеся тієї віри, яку ви маєте, бо ви ліпшої не варті!” Хоч тут не бракує колючого гумору й сатири, але за ними захована глибока життєва правда, яку тільки глибше вдумливі люди можуть добачити. Діткнені нею не потребують ображатися. Ми переважно такі, як наша релігія, або ми маємо таку релігію, до якої ми доросли”. (“Єв. Ранок”, ч. 957-958 з 1963 р., стор. 5).

Після смерти паст. В. Купчинського обслуговували ще Церкву в Нью-Йорку — паст. М. Боровський, який помер по 6 місяцях обслуги. Допомігав цій Церкві паст. В. Кустодович, а по ньому допомагав ще добр. Д. Олійник. Не можна не відзначити тут у втриманні цієї Громади заслуг дочок бл. п. паст. В. Купчинського — Олени й Ольги, відомих адвокаток у Нью-Йорку, а також відомої дияконки Марії Сопінки, бр. Ю. Полюги, Володимира Мачуляка, І. Дусаненка та інших членів і членок, що ревно працювали для того.

*

Закінчуючи історію української евангельсько-реформованої праці в Нью-Йорку, тут ще додаємо життєписні дані про таких трьох осіб:

Марія Сопінка народилася 12 грудня 1892 року в с. Вислок Горішній, повіт Сянок, у родині заможнішого селянина Теодора Сопінки та Єви з дому Рьопка. Вчилася в народній школі. 1909 р. приїхала до Пітсбургу, щоб переконати свого брата Івана, щоб покинув протестантизм, яким він в Америці захопився. Тут вона мусіла стати до праці, і одночасно ходила вечорами на науку до середньої школи. Неділями відвідувала Пресвітерську Церкву, щоб самій переконатися, чим в дійсності є протестантизм. Тут вона почала набиратися переконання, що евангелізм, то таки правдива християнська віра, а з часом вона стала реформованою евангелічкою. Тоді вона вступила й закінчила школу дияконіс у Пітсбургу та почала працювати з паст. Д. Галендою, а одночасно півтора року вчилася в комерційній колегії. По цьому переїхала до Ньюарку і 7 років працювала в Укр. Пресв. Церкві. Перебравшись згодом до Нью-Йорку, вона вчилася два роки в Народньому Біблійному Інституті, а пізніше ще слухала лекції з історії, психології та Богословія в Колумбійському Університеті, готуючись до ширшої місіїної праці.

Під час Другої Світової Війни працювала у військовій установі. До світських організацій не належала, а посвячувалася виключно релігійній праці.

У старших роках перейшла на працю в кравецьку фабрику в Нью-Йорку. Двічі відвідала Україну в рр. 1928 і 1968. Написала і видала в 1971 р. своїм коштом свої цікаві спомини п. з. "По стопах Христа" (М. Сопінка: "По стопах Христа". Стор. 134, США, 1971 р.). М. Сопінка померла 1 березня 1978 р. і похована на цвинтарі Вудловн у Бронксі, Н. Й.

Іван Саластин народився в кінці 19-го століття в с. Медвин на Київщині, а помер 19-го квітня 1976 р. в Санта Круз у Каліфорнії. Тут подаємо витяги з його короткого життєпису, що його він сам написав:

"Середню освіту здобув я в учительській школі в Іржавці біля Канева. Ця школа мала вчителів, які любили Україну. Більшість студентів були синами бідних батьків. Перша моя вчительська посада була в с. Денехівка, Таращанського повіту, а друга в с. Березняки на Черкащині. З початком 1905 р. в Росії вибухла перша революція. З часом у Березняках з'явилися члени Революційного Комітету й почали організовувати місцевих селян. Революція сприяла поширенню національно-визвольного руху, але мене в кінці шкільного року звільнено з посади.

Після революції почала виходити українська газета "Рада", до якої я писав дописи. Під час свого безробіття я друкував на гектографі відозви, а вночі їх розносили по Медвині. Я переїхав до Києва і знайшов працю в асекураційному відділі Губернського Земства. 1907 р. я був арештований, а по звільненні я зміг нелегально в місяці листопаді приїхати до Америки.

Щодо моєї праці в УЄРРусі, то вона була незначна. Почав я її в 1915 р. Це був час війни. Я провадив культурно-освітню працю між дітьми і дорослими в Робітничому Домі. В м. Рочестері, Н. Й., я заснував українську бібліотеку при Публічній Бібліотеці. Видав книжку про "Збереження Здоров'я". Пізніше відчув, що такою роботою не зможу заробити на належне утримання своєї родини. Це була головна причина, що я відійшов з місійної праці, хоч не бракувало й інших труднощів, які я мав від лівих і фанатичних людей. Один допис в українській пресі зробив був із мене "зацофаного рабіна".

Я любив хемію і рішив поповнити своє знання в цій ділянці. Вечорами вчився в Університеті. У тих роках видав книжку "Експериментальна Хемія" і почав укладати "Українсько-Англійського Словника". Я доложив усіх старань, щоб цей Словник вийшов якнайкращий. Цей Словник має 75.000 слів. Праця над ним тягнулася 20 років. В тому часі, де було потрібно, я допомагав пасторові В. Купчинському".

Таким був І. Саластин, український євангелик і патріот. (“Єв. Ранок”, чч. 1127 і 1130 з 1977 р.).

Юрій Тищенко-Сірий народився в 1880 році на наддніпрянській Україні, а помер 28-го листопада 1953 року в Нью-Йорку. Він був один із найстарших українських письменників, видавців і книгарів. У молодших літах був завідувачем книгарні, редактором “Літературно-Наукового Вісника” в Києві, потім редагував часописи “Село” і “Засів”. Видав кілька сот книжок, писав оповідання, новелі, популярні книжки й дитячі оповідання. Опинившись у США, він відновив і тут видавничу діяльність і відкрив з А. Білоусом книгарню в Нью-Йорку. Стояв дуже близько до УВАН, був головою її Бібліографічної Секції і технічним редактором її видань. Був головою секції журналістів при Літературно-Мистецькому Клубі в Нью-Йорку.

Був правдивим протестантом-євангеликом. Його похорон відбувся з Української Пресвітерської Церкви в Нью-Йорку при великому числі визначних українців. Ховав його паст. В. Купчинський. (“К. Ранок”, ч. 793 з 1953 р., стор. 13).

УКРАЇНСЬКИЙ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНИЙ РУХ У ПІТСБУРГУ, ПА.

Організоване українське євангельсько-реформоване середовище в Пітсбургу було найстарше в США, бо воно бере свій початок від самого зародження реформованого євангелізму на ґрунті заокеанського українства, тобто від перших проблисків євангелізму серед наших поселенців на самому початку 20-го століття. Крім трьох братів Галендів до Євангельської Громади в Пітсбургу під впливом чеського проповідника Д-ра Вацлава Лоси і братів Галендів прилучилися ще такі особи: Василь Рьопка, Симеон Рьопка, Теодор Коцан, Іван Сопінка, Марія Сопінка, семеро осіб родини Якова Штайна, Марія Галенда, Христина Галенда, Степан Малий, брат і сестра Андрій та Катря Пелехи, а згодом і інші.

Згодом ввійшли до церковної Громади в Пітсбургу: колишній гр.-кат. богослов — Олександр Нижанковський, З. Бичинський (Д. Галенда в своєму мемуарному нарисі про УЄРРух у Пітсбургу називає З. Бичинського правником), В. Кузів, Л. Бучак, Й. Валентійчук, а також прибули з Канади на якийсь час І. Коцан та П. Крат. Слов'янська Місія в Пітсбургу так розрослася впродовж кількох років свого існування, що треба було її розділити 1906 року на три окремі Громади. Чеська Громада залишилася під духовним проводом Д-ра В. Лоси й перенеслася до Кореаполісу, Словацька Громада з чеським проповідником Франком Швахкою наїшла собі приміщення у Вест Парку, а Українська Громада, що її очолили Т. Галенда й З. Бичинський, залишалася на старому місці, тобто в Шонвілю (Мікізракс). Як бачимо, український елемент у

Слов'янській Місії мусів настільки збільшитися, що можна було організувати Українську Громаду. У даному випадку на увагу заслуговує ще й той факт, що поділ Слов'янської Місії пішов по лінії національного принципу.

Як слушно заявляє Д. Галенда в своєму нарисі — “Щоб розпочата чеськими працівниками євангельська місія між українцями могла втриматися, треба було на це мати своїх українських духовних робітників”. Для того наймолодший із трьох братів Галендів — Теодор залишив свою фабричну працю та взявся вивчати богословські науки. Це забрало йому понад 10 років часу. Він учився й одночасно кольпортував євангельсько-місійну літературу та виконував обов'язки проповідника в УЄРГромаді. Йому допомагав провадити цю роботу в Громаді студент Богословія — З. Бичинський, який був редактором українського євангельського тижневика “Союз”, що виходив у Пітсбургу.

З. Бичинський приїхав з Європи до США як колишній студент правничого факультету. Початкову богословську освіту здобув в Богословській Семінарії в Пітсбургу, а закінчив її у Вінніпегу, Канада. Згодом приїхав до Пітсбургу В. Кузів, який також узявся вивчати богословські науки, але в короткому часі переїхав до Блумфільдської Семінарії. Найстарший з трьох братів Галендів — Петро працював 45 років, як кольпортер євангельської літератури різними мовами, що давало йому нагоду відвідувати людей та ширити між ними як друкованим, так і живим словом євангельську науку. Середущий брат Галендів — Дмитро вчився у бурсі в Перемішлі. Закінчивши там науку, він виїхав до США й прибув до Пітсбургу 1899 року. Коли він почав цікавитися реформованим євангелізмом, Пітсбургська Пресвітерія запросила його виконувати деякі завдання, пов'язані з місійною діяльністю. Його обов'язок був відвідувати мешканців Пітсбургу — Південної Частини та списати їхнє етнічне походження. Виконання того завдання 1901 року взяло йому 8 місяців. Того самого року Д. Галенда вступив до школи євангелиста Д. Л. Мудді в Маунт Герман, Масачусетс. По двох роках повернувся до Пітсбургу та вписався до Богословської Семінарії там таки 1906 року, а 1909 року закінчив у ній богословську науку.

Щоб послабити упередження наших людей до євангелізму, Дмитро відвідував їх від хати до хати, говорив з ними на релігійні теми, заохочував читати Біблію та радив провадити чесне й побожне життя. Ту свою євангелізаційну працю він зміцнював допомогою роботою: допомагав хворим, ділився куском хліба з бідними, служив порадами тим, які потрапили в якусь халепу, та відкривав вечірні курси для неписьменних. Таким своїм християнським поступованням з людьми він здобув собі поступово їхнє довір'я та пошану. Також він організував недільні школи в різних місцях Пенсильванії.

На запрошення Пресвітерії в Бофало, Н. Й., Д. Галенда зробив список мешканців різного етнічного походження. Цей список потрібний був для організації місійної праці між ними. Він зробив його в Сейнт Кетеринс, Онтаріо, на запрошення Англіканської Церкви. 1907 року, тобто ще під час своєї науки в Богословській Семінарії, Д. Галенда отримав від шкільної влади дозвіл організувати курси англійської мови в Північній Частині Пітсбургу. Через рік він організував такі самі курси в Південній Частині того самого міста.

Здобувши популярність між нашими людьми такою діяльністю, він розпочав духовну працю між ними. Спочатку організував дитячу недільну школу, а згодом розпочав євангельські Богослуження для дорослих, але та євангелізаційна робота не мала успіхів. Не побачивши належних наслідків своєї праці, проп. Д. Галенда пішов до місійного суперінтендента — Д-ра Монтгомера та поділився з ним своїми сумними спостереженнями. Д. Галенда настоював, щоб припинити місійну роботу в Південній Частині міста, а зате розпочати її в такій околиці, де нема так багато греко-католицьких і православних Церков, тобто там, де люди, які належать до традиційних Церков, менше пов'язані зі своїми церковними середовищами. Після того настоювання Д. Галенди знаходимо в його нарисі досить цікаву згадку, що її вважаємо за відповідне подати тут: —

“По цих словах Д-р Монтгомери похилив голову й глибоко задумався. Це тривало кілька хвилин, а тоді подивився проп. Галенді просто у вічі й промовив: “Брате Галенда! Я знаю твоє місійне поле, твої труднощі, твою тяжку працю й тих, що в твоїй праці на перешкоді. Однак зробити так, як ти думаєш, не було б добре. Ти повинен знати й пам'ятати, що Христова робота на Південній Частині не твоя, а Божа. Отож з Божою допомогою й благословенням вона зродить у свій час багато плодів. Тепер, що я й Пітсбургська Пресвітерія бажають, це те, що ми радше хотіли б побачити в твоїй місії п'ять справді навернених осіб до Бога, ніж 500 ненавернених”.

Далі пишеться в цьому звідомленні, що після цієї розмови місійні обставини чимало поліпшилися.

1913 року знайшлася меценатка (пані Мікелві), яка зложила чималу суму грошей у Пітсбургській Пресвітерії на будову церкви для Української Місії. Ще того самого року побудовано церкву в центрі міста на півдні з каміння й цегли, з кольоровими вікнами та українськими гербами й написами.

На підставі звідомлення цього нарису довідуємося, що Церкву в Пітсбургу організовано 31 травня 1914 року з 18 членів під назвою “Перша Українська Пресвітерська Церква”. Першими старшими братами були вибрані такі члени Церкви: Михайло Пірко

й Павло Грошко. Пастором і головою Церковного Комітету (Сесії) став паст. Д. Галенда.

На початку уступу про УЄРРух у Пітсбургу ми подали на підставі нарису Д. Галенди, що із Слов'янської Місії, яка розділилася 1906 року на терені Пітсбургу, виникло три окремі церковні Громади, а в тому й українська. Тим часом із щойно поданого тут звідомлення виходить, що ніби українська частина поділеної 1906 року Слов'янської Місії на терені Пітсбургу являла собою ще неповноправну церковну Громаду, а тільки була радше національно-самостійною, євангельсько-реформованою групою з власним приміщенням та духовним опікуном. Це мусіла бути певна українська група, очолювана наймолодшим із трьох братів Галендів — Теодором, яка залишилася у Шонвілю (Мікізракс). Але в центрі Пітсбургу діяв трохи згодом середущий брат із Галендів — Дмитро, автор мемуарного нарису, з якого користаємо. Тому то Д. Галенді пощастило після довгих зусиль організувати другу церковну Громаду. На початку невелика Громадка згодом так розрослася, що була в стані організувати в себе хор із 35 хористів під керівництвом студента Романа Качмарського. Це мав бути один з найкращих українських хорів Пітсбургу, який не тільки співав у себе в церкві під час Богослужень, але також виступав і в англомовних церковних Громадах.

Того самого 1914 року паст. Д. Галенда організував і провадив лекції з допомогою своєї дружини в українській дитячій вечірній школі. Згодом, добр. Теодор Чемерис організував дитячу оркестру, яка пригравала під час співів церковних пісень. Він провадив також аматорський гурток, який давав театральні вистави.

Уся згадана діяльність Укр. Пресв. Церкви в Пітсбургу викликала велике зацікавлення та притягала людей до євангелізму. Так було до часу Першої Світової Війни. З вибухом цієї війни обставини почали мінятися на гірше, що й відбилося також і на місійній роботі. Чимале число молоді пішло до війська або на воєнну роботу, а в Церкві залишилися здебільша старші й діти. Нестало тих молодих сил, які із запалом горнулися до церковно-культурної праці, тягнучи часто за собою і старших. Після цієї Війни з'явилися нові державні розпорядження, які обмежували імміграцію з інших країн. Це припиняло наплив наших людей із Рідних Земель до США, а тим самим і доплив свіжої крові. Воно не могло не відбитися більше чи менше і на діяльності УЄРРуху в Америці. До того ж після цієї Війни дехто з членів і прихильників Руху вернулися до Рідного Краю. Навіть і дехто з діячів Руху, разом із паст. В. Кузівом, залишав на якийсь час Америку і, одушевлений бажанням перенести український реформований євангелізм на ґрунті рідної національної спільноти, їхав до Рідного Краю. За часів так званої депресії відносно багато членів Пітсбургської Церкви залишилися без праці. Деякі члени були примушені виїхати з Пітс-

бургу до інших місцевостей, на фарми, чи нарешті до Канади, сподіючись там знайти заробіток. Останнім ударом була Друга Світова Війна, в наслідок якої чимало нашої молоді було покликано до війська. Як пише в своєму нарисі паст. Д. Галенда: “При Церкві лишилося тільки 60 старших осіб і 40 діточок”. (Стор. 8 машинопису). Проте і це було досить помітне число членів Церкви.

Року 1948 Д. Галенді минуло 70 років. Пресвітерія перевела його в стан спочинку, призначивши йому невеличку пенсію, а його українську Церкву з недільною школою включено до сусідської англомовної Пресвітерської Церкви. Ось так його Церква була примушена припинити свою дальшу діяльність. Те саме сталося й з іншими національними, чи так званими “чужинецькими” місіями в Пітсбургу та його околиці. Такий був кінець цієї Церкви.

Після включення цієї Української Церкви до англомовної Пресвітерської Церкви Пресвітерія запросила паст. Д. Галенду ще на якийсь час проповідувати українською мовою тим уже включеним до англомовної Церкви українським членам, які ще не опанували добре англійської мови.

При самому кінці свого нарису паст. Д. Галенда подає до відома дуже знаменний факт: “Перед згаданою примусовою злукою Українська Церква просила Пресвітерію дозволити їй лишитися під провідництвом пастора Д. Галенди й далі в старій церкві, а всі церковні видатки покриватиме Громада, але Пресвітерія на це не погодилася”. Ці останні слова не потребують ніяких пояснень. Вони промовляють самі за себе. Зрештою Укр. Пресв. Церква в Пітсбургу не одна, якій компетентні чинники американського, чи канадського протестантизму “допомогли” зіллятися у спільну англомовну Церкву з усіма дальшими наслідками. Це один з виявів процесу асиміляції, діючий під заслоною іноді “ідейних” і “благородних” нібито релігійних мотивів.

Наприкінці обговорення минувшини Української Пресвітерської Церкви в Пітсбургу не зайво буде подати оцінку самого джерела, тобто мемуарного нарису паст. Д. Галенди. Цей нарис на 8 сторінках машинопису написаний в “особистому тоні”. Це здебільшого життєписні дані про братів Галендів, які й становлять головний зміст майже цілого нарису. Тому фактичний матеріал історії Пітсбургської Церкви, поданий у ньому, дуже скупий. Бракують також хронологічні дані й згадка про найвизначніших діячів Церкви. Користаючи з такого джерела, ми не могли подати щось більше.

Не зайво буде подати до відома, що згаданий нарис був надрукований у “Св. Ранку” за березень-квітень 1965 р. п. з. “З історії УЄРРуху в Пітсбургу”. У двох чергових числах “Св. Ранку”, травень і липень 1965 р., надруковане закінчення цього нарису. На увагу заслуговує ще одне місце, що його цитуємо: “Багато гарної української молоді в Пітсбургській Євангельській Місії було

навернено із широкого на вузький шлях. Вони пішли вслід за Христом до праці в Його винограднику, як про це вже згадувалося: нас трьох братів Галендів, а за нами і через наше служення пішли багато інших. З тих “інших” було навернено шість українських дівчат, які вступили до Школи Дияконіс, щоб приготуватися до місійної праці між українським народом. То були: Марія Галенда, Катря Пелех, Марія Сопінка, Марія Дацько, Марія Пуківна і Маланка Мучій.

За порадою і при нашій допомозі з нашої Церкви кілька здібних хлопців вступило до високих шкіл. Один із них Василь Галич (Варшавський) закінчив колегію в Дубюк, Айова, здобув докторат філософії і був професором колегії. Іван Сарахман також у Дубюк закінчив торговельний курс. Три інші хлопці, а саме: Володимир Малевич, Теодор Дорсей і Іван Жук стали інженерами, а інші три хлопці: Євген Чемерис (Емерсон), Михайло Медвідь і Альберт Медвідь стали лікарями” (“Єв. Ранок”, травень 1965 р., стор. 13).

Ми навели те місце, бо тут маємо деякі прізвища, пов’язані з історією УЄРЦеркви в Пітсбургу. До того ж це була тодішня євангельська молодь, з якої дівчата присвятилися званню дияконіс, а хлопці здобули високу освіту, збільшуючи тим ряди фахової інтелігенції. Маємо тут згадку й про В. Галича. В “Єв. Ранку” (листопад 1969 р.) знаходимо широку англомовну статтю про нього, де важливіші життєписні дані частково пов’язані з історією УЄРРуху в Пітсбургу.

Ми маємо під руками ще кілька документів, надрукованих у “Союзі”, з яких довідуємося про самий початок Громади в Пітсбургу. Найперше подаємо в цілості надруковане в “Союзі” (9-го жовтня 1913 р., стор. 1) запрошення на урочисте відкриття тієї Церкви, тобто нового церковного будинку.

“Отсим повідомляємо, що урочисте відкриття Першої Руської Пресвітерської Церкви на Савт Сайд у Пітсбургу під числом 1005-1007 Карсон вул. відбудеться в неділю, 12 жовтня.

Порядок Богослужень:

Рано в годині десятій починається урочиста Служба Божа з участю суперінтендента Пітсбургської Пресвітерії — Д-ра Монтегомера і таких священиків: проповідники: Василь Кузів з Ньюарку, З. Бичинський, В. Лоса, Т. Галенда й Д. Галенда, місцевий священик. Під час Богослуження буде співати місцевий хор.

Пополудню пів до третьої відбудеться Велика Вечірня з участю запрошених на цю урочистість американських проповідників і церковних достойників: Д-ра Мекювена, Д-ра Сніда, Д-ра Монтегомера, Д-ра Ніколса, Д-ра Гагвина і Д-ра Гордона. Богослуження будуть переплетені піснями, молитвами й проповідями.

Вечором, о годині пів до восьмої відбудеться величавий
Концерт в честь Івана Франка

з такою програмою: Вступне Слово — паст. В. Кузів. “Возвеселися”, псалом Бортнянського — мішаний хор. І. Франко: “Великдень”, деклямація панна М. Пук. Крижановського: “Реве та стогне”, тріо, відспівають пл. В. Шустакевич, П. Яечник, Р. Качмарський. Мендельсон: “На воді” — мішаний хор. Січинський: “Як почувеш яночі” — сольо тенорове, відспіває пан В. Шустакевич. Воробкевич: “Огні горять” — мішаний хор. Колесса: “Туга за мимим” — дуєт, відспівають Вовчко Марія і Вовчко Анна. Скрипкове сольо — грає О. Штан. Топольницький: “Ой три шляхи” — мішаний хор. На закінчення: “Ще не вмерла Україна”.

Під тим оголошенням є світлина церковного будинку.

Уже самий факт, що офіційне відкриття цієї церкви було пов'язане з концертом у честь І. Франка, говорить само за себе. Це ж був 1913 рік, а подія відбувалася далеко від Рідних Земель та й ще до того в середовищі “Руської Пресвітерської Церкви”, якому деколи закидувано брак національної свідомости. І ще одна замітка: на початку програми подано, що вступне слово виголосить паст. В. Кузів. Як бачимо, він уже тоді вибивався на першодове місце в житті УЄРРуху в Північній Америці.

У числі “Союзу” з 16 жовтня 1913 р., стор. 2, маємо звідомлення з цього відкриття повище згаданої церкви п. з. “Велике торжество в Пітсбургу”. На початку цього звідомлення пишеться, що 12 жовтня 1913 р. відбулося відкриття цієї Церкви. Це відбулося в гарно удекорованій квітами та українськими й американськими прапорами церкві. З участю “величезного здвигу народу” почалася церковна відправа, яку відслужили проповідники В. Кузів і Д. Галенда з участю місцевого хору. Молитви мали: проповідники Т. Галенда, В. Лоса й Д-р Шаф. Євангелію відчитав проп. З. Бичинський, а проповідь виголосив проп. В. Кузів. Під час пополудневої відправи Д-р Монтгомери розповів історію цієї Громади. Бін пригадав той час, коли проп. Д. Галенда проповідував у маленькій, невідповідній на Богослуження залі, яка була вщерть виповнена людьми. Тоді молитвою і гарячим бажанням Д-ра Монтгомера було постаратися для українців якесь краще приміщення на Богослуження. Згодом, пані Мікельві, донька пресвітерського пастора з Іст Либерті, зложила певну суму грошей, за що вибудовано церковний будинок для Укр. Пресв. Церкви в Пітсбургу. Цікаво буде подати до відома, що пані Мікельві не хотіла навіть згодитися на те, щоб виявити її ім'я.

Урочистість закінчилася народним святом — концертом у честь І. Франка. О годині 8-їй вечором заля під церквою заповнилася по береги людьми. Проп. В. Кузів виголосив вступне слово, після чого наступали поодинокі точки програми. Про життя й ді-

яльність великого поета говорив у своїй доповіді проп. З. Бичинський, який заохотив присутніх зложити дарунок для поета. Зібрано біля 30 доларів. Концерт закінчено відспіванням національного гімну й "Не пора". Так було перед Першою Світовою Війною.

*

Тут подаємо життєписи трьох визначних українських євангельських діячів у Пітсбургу:

Паст. Дмитро Галенда народився 1878 р. в с. Вислоці Горішньому, повіт Сянок. Його батько був освіченим хліборобом і називався Іван, а мати Марія. Від 1895 р. Дмитро вчився в дяковчительській школі в Перемишлі, яку скінчив. Він там жив у бурсі митрополита Снігурського. Приїхав до США в 1898 р. 12-го червня 1909 року одружився з дияконісою Катериною Пелех, яка походила з дяковчительської родини з Полтви в Галичині. Батько її звався Онуфрій, а мати Анастасія. Народилася Катерина 27-го травня 1890 року. Галенди мали трое дітей: сина Павла і дочок Ольгу згодом Вангер і Ліліян згодом Мадден. Помер паст. Д. Галенда 6 жовтня 1967 р.

Тут подаємо два важливі випадки з його життя. Перший — подала М. Сопінка. Про нього вона пише: "Родина Галендів, що залишилася в Вислоці, коли стало відомо, що їхні діти в Америці пристали до "Сальвишів" (від англійської назви "Армія Спасіння" — "Салвейшен Арми"), тобто, за їхнім поглядом, продали свої душі дияволу, терпіли за це нарікання і прокльони. Священик у церкві часто виголошував на цю тему проповіді, і картав батьків, що допустили до того своїх дітей. Особливо переживала це старенька мати, і вона вирішила сама поїхати до Америки, щоб повернути дітей на розум. Вона написала дітям, що хоче їх відвідати, і вони допомогли їй приїхати.

У першу неділю син Дмитро сказав матері, що запросив до себе свого приятеля-католика, і з ним вона зможе піти до католицької церкви на Богослуження. Але мати відмовилася, і сказала, що піде до тієї церкви, куди він ходить, і що вона для того й приїхала, щоб побачити, як там зневажають Христа. І пішла. А там саме проповідував її син Дмитро. Там вона почула таку пісню:

Не минай мене, Ісусе,
Вчуй мій голос теж,
І в мою зайди хатину,
Як до інших йдеш...

Крім того вона почула надхненну проповідь, перейняту глибокою вірою в Бога і Його Сина, Ісуса Христа.

Вернувшись додому, мати заплакала і промовила: "Боже! Прости мої гріхи, і прости всім тим, що говорили таку неправду

на тих “грішників”, — вони бо самі більші грішники, бо кажуть неправду”. (“Єв. Ранок”, ч. 1040 з 1969 року, стор. 12).

Другий випадок подає про себе сам паст. Д. Галенда: “В 1908 році, ще будучи в семінарії, постановив я відвідати свою стареньку матір в рідному селі в Галичині. Тоді я мав добру нагоду говорити з двома знайомими гр.-кат. священниками. Один з них був о. Роман Чайковський. Цей обіцяв був написати листа до свого шкільного товариша, що був покликаний на уряд єпископа Гр.-Кат. Церкви на всю Америку — Сотера Ортинського, і просити “їх пресвященство” прийняти Д. Галенду в число гр.-кат. духовенства й дати йому одну з найкращих парафій в Америці. Це все він мав зробити тоді, коли Д. Галенда погодиться покинути протестантизм та вернутися до “віри батьків”. За цю обіцянку я чемно подякував, а потім рішуче сказав: “Цього я вже не зроблю, бо коли б ваш єпископ давав мені не тільки найліпшу парафію в Америці, але також папський престіл з його короною, то й тоді я не вернувся б до католицизму, бо ця Церква не Христова установа, а людська”.

По цій розмові ми розійшлися. Священик пішов далі служити “святому” папі, а я — Христові”. (“Єв. Ранок”, ч. 983 з 1965 р., стор. 16).

Паст. Д. Галенда радить у церковній праці вживати способів, які вживав Сам Ісус Христос із Своїми апостолами:

“1. Треба бути самому народженою звиш через Духа Святого дитиною Божою.

2. Віддатися цілком Богові та Його волі.

3. Жити з Богом і плекати молитовну спільність з Ним.

4. Мати любов і милосердя до всіх людей, а найбільше до хворих, бідних, безпомічних, вдів, сиріт, старців, а особливо до грішників, що гинуть від своїх гріхів.

5. Плекати дух самопожертви для добра ближніх і для слави Божої.

А хто цих і подібних прикмет не має, такий не йде належно слідами Господа й Спаса нашого Ісуса Христа, і не є Його вірним послідовником”. (“Єв. Ранок”, ч. 983 з 1965 р., стор. 16).

Паст. Д. Галенда написав книжку: “Що нам робити, щоб спастися?” Цю книжку, що має 104 стор., видало в 1951 р. УЄО в ПА.

Паст. **Теодор Галенда**, рідний брат паст. Д. Галенди, народився 1 березня 1881 р. Прибувши до Америки, він скоро навчився англійської мови і на фабриці, де він працював, хотіли його зробити наглядачем над робітниками, але його тягнуло до освіти й до праці на Христовій ниві. Спочатку він фанатично тримався католицизму, але згодом став рішуче по стороні євангельського християнства. Він закінчив 1912 р. Богословську Семінарію в Пітс-

бургу. Спочатку працював на церковній ниві в Пітсбургу, а потім у Гартфорді, Коннектікут. По відході на пенсію жив спочатку в м. Тампа, Фльорида, а останні три роки в Короаполісі, Пенсильванія, біля родини своєї другої жінки, з якою одружився 1954 року. Помер 11 липня 1969 р. (“Єв. Ранок”, ч. 1040 з 1969 р., стор. 11).

Проф. **Василь Галич** народився 6 квітня 1896 року в с. Стрільбичі біля Старого Самбору в Галичині, де він і скінчив народню школу. 1912 р. приїхав до Пітсбургу до свого дядька Андрія Мовчка. Тут він познайомився з паст. Д. Галендою, до церкви якого він почав ходити зі своїм дядьком. Він також почав вчитися англійської мови на курсах, що їх провадив паст. Д. Галенда. За його допомогою В. Галич вступив до Блумфільдської Колегії, де він також мав нагоду поповнити свою середню освіту. 1918 р. він переїхав до Дубюк Університету в Айова. Він закінчив Університет зі ступнем Б.А.

У міжчасі він вирішив присвятити своє життя освітній діяльності, і став учителем американських середніх шкіл. У 1923 році досягнув магістерський ступінь з історії і політичних наук, а 1934 р. здобув докторат.

1934 р. сплатив свій довг за науку Пресвітерській Церкві, і хоч не став пастором, то допомагав в недільній і вакаційній біблійній школі в Пресвітерській і Конгрегаціональній Церквах.

1935 р. відвідав рідний край. Його мати гордилася своїм сином, професором, а він добре допоміг матеріально своїм двом сестрам і братові. Д-р В. Галич також докупив землі для родинного господарства. Вернувшись до Америки, оженився з учителькою середніх шкіл Маргаритою Б. Митчел. Останні 12 років викладав європейську, а в тому і російську історію в Стейтовому Університеті у Вісконсін, а також давав доповіді на українські і російські теми по інших університетах.

Він був перший, що написав книжку “Українці в США” в 1937 році, яку видало Видавництво Шікагського Університету. Його переклад на англійську мову “Історії України” проф. М. Грушевського видало Видавництво Єйльського Університету для Українського Народнього Союзу. Його статті й праці друкувалися в наукових американських і українських журналах і пресі. Він член різних наукових установ. (“Єв. Ранок”, ч. 1040 з 1969 р., стор. 9).

*
**

Ми маємо також не дуже багато матеріалів до історії УЄРЦеркви в Детройті, Міш. Тут треба назвати перш за все поміщену в “К. Ранку” за січень 1961 р., стор. 10–11, статтю п. з. “Українська Євангельсько-Реформована Церква в Детройті (У десятиліття її існування)”, і ще невеликий огляд історії тієї Церкви п. з. “Історія УЄРЦеркви в Детройті, Міш.”, що його написав

паст. В. Боровський. На підставі цих даних можна подати загальну картину минувшини цієї Церкви.

Року 1926 роблено спроби організувати Українську Пресвітерську Церкву в Детройті. У тому напрямі діяли тоді проповідники М. Паюк та О. Нижанковський, які розпочали в тому місті свою місійну роботу. Одначе їхні заходи не увінчалися тоді успіхом, хоч вони були активними в українському суспільно-культурному житті в тому місті, і навіть втішалися популярністю між нашими людьми. Заходи в тому напрямі відновив паст. В. Боровський, який, приїхавши 1947-го року з Європи до США, осів у Детройті та розпочав там місійну діяльність. Він найперше розшукав тих наших людей що вже щось знали про УЄРРух та були критично наставлені до традиційної церковщини, а тоді намагався шукати нових членів. Ця діяльність не була легка. Взагалі українська євангельсько-місійна праця в Детройті завжди була особливо тяжка й не знаходила сприятливого ґрунту для себе. Проте, час після Другої Світової Війни та новостворені відносини давали певну надію, що ряди УЄРРуху в Північній Америці скріпляться новими членами й прихильниками. То був час, коли з Європи приїздило до США досить багато наших скитальців. Провадячи в Детройті акцію серед протестантських Церков і організацій для спровадження як найбільшого числа наших скитальців, паст. В. Боровський з дружиною Олександрою мали тим більше можливість контактуватись з новоприбулими, між якими траплялися наші євангелики або прихильники УЄРРуху. Таким чином почав у Детройті зростати гурт українських реформованих євангеликів і прихильників та назрівати момент офіційного оформлення тих людей у церковну Громаду. 1-го жовтня 1950 року організовано УЄРЦеркву в Детройті, якої духовним опікуном став паст. В. Боровський.

Через брак власного приміщення ця Церква в Детройті відбувала впродовж п'ятих років свої Богослуження в приміщенні Вестмінстерської Пресвітерської Церкви, згодом перейшла до будинку Пресвітерської Церкви св. Андрія, а ще далі почала користуватися каплицею Пальмер Парк Пресвітерської Церкви. Тоді, як була надрукована згадана стаття на сторінках "К. Ранку" (січень 1961 р.), Церковний Заряд складався з таких членів Церкви: В. Боровський — пастор, Ілля Лисогір — голова, Микола Фос — заступник голови, Іван Петрашук — скарбник, Петро Гончар — секретар. В огляді авторства паст. В. Боровського п. з. "Історія УЄРЦеркви в Детройті, Міш." подано так: "Церковний Заряд складався дотепер переважно з таких осіб: В. Боровський — пастор, доцент М. Левицький — голова, П. Гончар — заступник голови, І. Петрашук — скарбник, М. Фос, К. Чирва, Віктор Боровський і І. Лисогір — члени".

Церковна Громада, особливо на початках свого існування, активно співпрацювала з Радою Церков міста Детройту та вияви-

ла чималу діяльність у справі переселення українських скитальців і популяризування української справи в тому місті. Церковний Заряд запрошував американських проповідників різних протестантських віровизнань та етнічних походжень виголошувати проповіді під час Богослужень.

Пастор В. Боровський, від 1955 р. обняв становище екзекутивного секретаря в УЄО в ПА, а від 1961 р. став редактором органу УЄО — “Євангельського Ранку”. Крім того він обслуговував також від 1961 року незалежну УЄРЦеркву в Торонті, яка найтісніше співпрацювала з УЄРЦерквою в Детройті. Як у кожній іншій Церкві, так само й у Церкві Детройту з часом ряди членів щодалі починали рідшати через відхід людей старшої генерації. Церква втратила через смерть таких активних членів і вірних своїх членів, як колишніх вояків Української Галицької Армії І. Петрашука і Карла Березюка, а там і паст. М. Боровського та інших. Деякі члени залишили Детройт, інші жили розкидані по надзвичайно далеко розкиданому місті і їм було нелегко в неділю дістатися на Богослуження тощо. Це відбивалося дуже некорисно на дальшому розвитку церковної праці.

27 листопада 1960 р. ця Церква відсвяткувала 10-літній ювілей свого існування в приміщенні Українсько-Американського Осередку при вул. Карпентер. О годині 10-тій вранці відбулося врочисте Богослуження, в якому взяли участь також і члени Української Баптистської Церкви разом із своїм проповідником В. Бурою, а також і інші гості, які приїхали з Торонта й Ошави. Проповідь виголосив паст. С. Біляк, викладач колегії Христової Церкви в Рочестер, Міш. Сестра Медвідь із Вінзору разом із своїм сином проспівала дві пісні, а молоденька сестра Якимова відіграла на скрипці “Отче наш” і ще одну євангельську пісню. Опісля в пополудневій порі відбувся спільний обід, а по ньому добр. Михайло Козак із Торонта, який недавно відвідав був Європу, а в тому й Україну, поділився з присутніми своїми цікавими спостереженнями з подорожі. Доповідь добр. Козака була ілюстрована показом фільму. На кінці допису про цей ювілей пишеться: “На цьому місці ми хотіли б особливо підкреслити дуже відрадне явище, а власне, що ці ювілейні святкування носили екуменічний характер. Варто подбати про те, щоб при особливих нагодах євангелики різних віровизнань старалися маніфестувати перед світом свою духовну єдність у Христі. Це тепер становить особливу вимогу часу. Нехай ім'я Господнє буде прославлене за всі ті благословення й допомогу, якими Він обдаровував цю Церкву в останньому десятилітті її праці”.

В 1970-му році Церква в Детройті мала близько 40 членів і прихильників.

Користаючи з життєпису паст. В. Боровського з 13-го липня 1972 року, вважаємо не зайвим подати до відома, що в наслідок

марних фінансових умов паст. В. Боровський був змушений піти до праці на фабрику від 5 червня 1948 р. до 13 серпня 1954 р. Таких випадків було більше, що проповідник мусів допомагати собі додатковою зарірковою працею, щоб вижити родину. Це тим більше розвіває міт про “долярову віру” не тільки на європейському, але навіть і на американському ґрунті. Та й тепер, будучи в стані спочинку, паст. В. Боровський ніякої емеритури не отримує, а має тільки на життя скромне соціальне забезпечення.

*

Коли ми ще провадимо мову про Детройт, то варто згадати й ті обставини, в яких там доводилося працювати. Про це знаходимо в “К. Ранку”, ч. 922 з 1960 р., стор. 10, допис пастора В. Боровського, де він пише:

“Час від часу ми свідки незрозумілих потягнень деяких українських католицьких священиків, які, керуючись релігійною нетерпимістю та дискримінацією до українців, що інакше вірують, спричиняються до підкопування національної єдності української спільноти.

Маємо тут на думці події, які недавно трапилися в Детройті, а власне в гр.-кат. парафії на Гамтрамку. Від якогось часу твердилося, що парох о. С. В. Кнапп там нарікав, що він не може брати участі в різних національних імпрезах, коли в них беруть участь духовні інших християнських віровизнань. Це означало, щоб світські організації таких духовних на свої імпрези не запрошували, а як вони прийдуть, то щоб їх трактувати, як звичайних гостей. Правда, не всі організації стисло дотримувалися цих “побожних” побажань свого пароха, але в кожному разі це створювало неприємні ускладнення.

Однак цей парох зовсім втратив рівновагу, коли він 17 жовтня 1959 р. побачив українського євангельського пастора за президіяльним столом у приміщенні укр. католицької школи на зборах, влаштованих українським жіноцтвом в Детройті, з приводу відвідин детройтської громади двома представницями, які брали цього літа участь у Світовому Конгресі Українського Жіноцтва в Нью-Йорку. Це дало йому нагоду найближчої неділі аж на трьох Богослуженнях виявити своє обурення. Його твердження було те, що не можна толерувати сектантів між українцями. Мотивує він це потребою затримати українську єдність.

Національну єдність, власне, найбільше розбивається подібними виступами таких парохів. Треба сподіватися, що українське громадянство рішуче й отверто відмежується від таких недемократичних методів боротьби з українцями, що інакше вірують, і виявить свою громадську зрілість, поборюючи будьяку нетерпимість та дискримінацію.

Чи не краще було б йому подумати над тим, що це не робить йому ніякої чести, коли суботня школа українознавства в Детройті-Схід змушена винаймати для себе приміщення в будинку державної школи, а не має приміщення в будинку парафіяльної школи, який збудовано за українські гроші. Для багатьох усе ще не ясно, чому діти католики не мають у ній забезпеченого навчання релігії?”

Тут треба додати, що цей випадок не був єдиним, бо на одному бенкеті українського Пласту, проти початкових протилежних запевнень, пастор В. Боровський був потрактований не так, як католицькі священики, які уважалися почесними гістьми, а його вважали за звичайного учасника, мотивуючи це тим, що УЄРЦерква не визнана українським громадянством. Це поступалося так з особою, яка організувала український Пласт на Рівенщині на Волині, була Польським Урядом за цю і просвітянську працю виселена з Волині, а навіть було урядове намагання виселити її взагалі з Польщі.

Подібних проявів було більше. Однак треба також признати, що після Першого Світового Конгресу Вільних Українців в Нью-Йорку, ситуація тут зовсім змінилася на краще. Були вже навіть спільні всенародні молебні в Детройті з участю православного, католицького і євангельського духовенства.

Тут не можна не згадати про довголітнього скарбника УЄРЦеркви в Детройті і Головної Управи УЄО — **Петра Гончаря**, який народився 1916 року на Чернігівщині, де він здобув середню освіту. Варта уваги його думка, яку він висловив про християнство: “Християнство ціню з глибини моєї душі, як символ людської гідності і братерства. Без цього людина нічого неварта”. (3 листа з 9 березня 1974 року в архіві УЄО).

У Детройті жили, або й живуть ще й тепер, такі більше чи менше визначні українці, які вважають себе за протестантів, як бл. п. Іван Кустодович і Дмитро Лазар, що вчилися в Блумфільдській Колегії і Семінарії; визначний і заслужений українсько-американський діяч — адвокат Іван Панчук, що був свого часу головою Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету; сестри Джін і Глор Волдс (Волощуки), укр. лютерський пастор Григорій Кузів з родиною, Микола та Юлія Шустакевичі з родиною та інші. Дехто з цих осіб були, або й є членами англомовних протестантських Церков. Якщо може й не всі, проте частина з них допомагали в праці УЄРЦеркви в цьому місті.

Як заслужені українські протестанти тут є відомі українські діячі, особливо в Клубі Українських Університетських Абсолювентів, обоє вчителі Михайло і Марія Віхорики. Вони члени УЄРЦеркви й однієї англомовної Конгрегаціональної Церкви, цебто мають подвійне членство. Їм треба дати належний кредит за те, що вони не тільки підтримують ці Церкви, але й використовують своє член-

ство в англомовній Церкві для поширення знання про Україну між високо інтелігентним і чисельним членством тієї Церкви. Вони влаштовують там доповіді на українські теми, культурні українські імпрези, покази тощо. Тут тільки Сам Господь може належно оцінити працю й заслуги таких українських євангельських християн в їхній любові й праці для добра свого народу й Америки.

Була б прогалина в цій праці, коли б ми промовчали тут громадську діяльність пастора В. Боровського. Маючи до обслуговування дві відділені одна від одної Церкви, одна в США, а другу в Канаді, і від 1-го квітня 1955 р. обов'язки ексекютивного секретаря УЄО, а крім того від 1961 року обов'язки редактора "Єв. Ранку", — паст. В. Боровський не відмовлявся від громадської роботи.

Найперше він репрезентував УЄО на конгресах американських українців у Нью-Йорку, в яких сам брав активну участь. Він приготував у великій мірі участь українських протестантів на Першому і Другому Світовому Конгресі Вільних Українців у Нью-Йорку і в Торонті в роках 1967-му і 1973-му. Він брав участь у відкритті пам'ятника Т. Шевченка у Вінніпегу 1961-го року та у Вашингтоні 1964-го року. У Вашингтоні під час кінцевих церемоній 1965 року біля пам'ятника Т. Шевченкові пастор В. Боровський, як представник УЄО, мав відповідну до обставин молитву, текст якої вмуровано разом з іншими документами в фундаменті того пам'ятника.

Не зайво буде також в ім'я правди згадати, що за допущення українських протестантів до такої молитви йшла довший час завзята боротьба.

Поза тим В. Боровський дописував не тільки до української євангельської преси, а й до інших наших загальнонаціональних часописів. У своїх статтях він інформував українську Громаду у вільному Світі про діяльність і успіхи УЄРРуху. Крім того він пропагував ідеї релігійно-віроісповідної толеранції, взаємної пошани, зрозуміння й можливої співпраці там, де вона тільки є доступна заради спільної боротьби проти сучасного безбожництва та всенаціональної єдності цілої української спільноти.

Після смерті президента УЄО — паст. І. Яцентія, що був представником українського протестантського світу в СКВУ, було доручено паст. В. Боровському докінчувати цю каденцію паст. І. Яцентія, яка скінчилася восени 1973 р.

В "Єв. Ранку", липень 1965 р., маємо статтю-репортаж паст. В. Боровського п. з. "У Вашингтоні 22-го травня 1965 року", де описаний виступ представника УЄО під час кінцевих церемоній біля пам'ятника Шевченка. Ця участь описується ось так: "Находила четверта година, коли саме мала розпочатися церемонія

вмурування документів. Добр. Давид Кухарський, співробітник журналу в англійській мові “Християнство Сьогодні”, повідомив мене, що вінок, який ми мали покласти від УЄО, вже привезений. Тоді ми обидва поклали його під пам’ятник. На жаль, наш вінок і ще один кіш квітів — це було все, що покладено того дня там...

Прийшла черга на мою молитву. Мікрофон працював добре. Слова молитви було чути виразно не тільки на площі, але й далеко поза нею. Виступ протестанта, представника УЄО в ПА, надзвичайно насторожив усіх присутніх. Це було для більшості з них справді сенсацією. Текст цієї молитви був вмуруваний разом з іншими документами в постамент пам’ятника, а також фільмувалася особа представника УЄО під час виголошення цієї молитви”.

В “Єв. Ранку” за травень 1965 р. подано молитву паст. В. Боровського, змовлену під час церемонії, і саме вмурування документів. Ми цитуємо невелику частину її: “І коли сьогодні тут вмурується земля з могили Т. Шевченка та ці документи в постамент цього пам’ятника, то нехай вони й цей пам’ятник стануть символом живих і невмирущих ідеалів, які були голошені Тарасом Шевченком. Нехай вони стануть вічною пригадкою в серцях не тільки нам, ще живучим, але й усім майбутнім українським поколінням, що ані ми, ані вони не мають спіхнути доти, поки ці найвищі завітні поривання та мрії нашого народу не будуть цілком здійснені на прославлення Твого святого Імени, а на добро нашої нації”.

Коли ми вже при Т. Шевченкові, то тут варто згадати, що коли українці в Аргентині з нагоди святкування 75-річчя свого поселення відкривали пам’ятника Т. Шевченкові у Буенос-Айресу 5-го грудня 1971 р., то присутній тоді там делегат УЄО в ПА — паст. І. Р.-Ковалевич з Канади, склав їм там оцей братній привіт:

“Дорогі Брати та Сестри! Вічно живий дух Генія України зібрав нас на це історичне місце, щоб спом’янути його “не злим, тихим словом”. У цей торжественний день відслонення пам’ятника Пророкові України — Тарасові Шевченкові в славній столиці соняшної Аргетини, у країні українського поселення, — ми, українці євангелики-протестанти з Канади й США, принесли Вам наш братерський і сердешний привіт та щирі побажання, а також гратуляції за те, що Ви здвинули цей чудовий пам’ятник на вічну славу і пам’ять великого Кобзаря — Борця за волю України, який буде завжди нагадувати Вам, дітям та внукам Вашим та всім співгромадянам цього краю, з якими Ви живете, про те, де наш рід, “хто ми, чії сини?...”

Хоч лютий ворог вигнав нас із рідної Батьківщини, живемо в розсіянні в різних країнах світу, але ми не є далекі і чужі собі, бож ми є одного Бога діти, сини і дочки однієї Матері-України і завжди вірні заповітам Батька-Тараса, який закликав і кличе нас:

“Моліться! Моліться Богу
І згадуйте один одного!
Свою Україну любіть,
Любіть її во время лоте,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!”

Як довго ми залишимося вірними Богові і вірними заповітам нашого національного Пророка Тараса, жодна брутальна й ворожа сила нас і нашого народу не переможе і в це ми глибоко віримо”. (“Єв. Ранок”, березень 1972 р.).

У “Єв. Ранку” за березень 1969 р., стор. 12-13, є цікава інформаційна стаття п. з. “З історії та праці УЄО в ПА”. Це інтерв’ю “Голосу Америки” з ексекутивним секретарем УЄО — паст. В. Боровським, яке відбулося 30 січня 1969 р. у Вашингтоні і було передане по радіо в Україну. Тут цитуємо одно з найцікавіших місць: —

“Питання: Які особливі досягнення та заслуги УЄО?

“Відповідь: Тут можна сказати, що наше Об’єднання допомагало нашим людям триматися свого народу, було добрим поштовхом до публікації української євангельської літератури. Часопис “Ранок”, а пізніше “Канадійський Ранок” переважно був у руках людей, які поділяли погляди УЄО. Тепер “Євангельський Ранок” — орган УЄО в ПА. Було видано двома накладками книжку проф. М. Грушевського: “З історії релігійної думки на Україні”, Б. Грагама: “Мир із Богом”, Л. Биковського: “Василь Кузів”, книжку “Християнство і Націоналізм” і т. д. Тепер працюється над виданням “Історії УЄРРуху”. УЄО багато причинилося до появи нового перекладу української Біблії митрополита Іларіона.

Багато було зроблено для оборони прав українців, які в наслідок війни опинилися закордоном, для їхнього переселення і влаштування в нових країнах після закінчення Другої Світової Війни. І під цю пору тільки УЄО — член УККАмерики та Комітету Українців Канади. Інші українські протестантські віровизнання ще не чуються в силі створити спільну репрезентацію українських протестантів, побоючись, що більшість їхнього членства ще не доросли до того, щоб зрозуміти важливість такого потягнення. Так, що коли постає потреба спільних виступів на загальних українських форумах, як це було на Світовому Конгресі Вільних Українців, у кожному окремому випадку Головна Управа УЄО мусить узгоджувати такі спільні виступи з об’єднаннями інших українських євангельських віровизнань.

УЄО не має претенсій бути репрезентацією всіх українських протестантів Північної Америки. Воно було б дуже вдоволене, коли б така спільна легітимна репрезентація постала, і в цьому напрямку УЄО одне з перших працює. Але, як виходить, то нема

в тому нічого дивного, що президент УЄО — паст. І. Яцентій тепер став першим представником українських протестантів у Постійному Секретаріаті СКВУ. Це тільки добре заслужене визнання заслуг УЄО. Це Об'єднання часто виступає в обороні прав українського народу, де й коли в цьому заходить потреба.

Тут конче треба згадати, що 1925 р. заходами УЄО було започатковано УЄРРух у Західній Україні, і 1934 року було покликано до життя УЄРЦеркву на чолі з єпископом В. Кузівим, яка 1939 року поділила долю УАПЦеркви”.

Зацитований уступ про діяльність УЄО говорить сам за себе. В “Єв. Ранку” (травень 1968 рік, стор. 14) є коротке повідомлення п. з. “Меморандум УЄО в ПА вислано до Тегерану”, де подано до відома, що від 22 квітня до 13 травня 1968 р. відбулася в столиці Ірану, Тегерані, Міжнародня Конференція Прав Людини, скликана Об'єднаними Націями з нагоди проголошення Об'єднаними Націями 1948 року Загальної Деклярації Прав Людини. УЄО не могло післати свого представника на ту Конференцію. Тому Головна Управа УЄО вислала на руки голови цієї Конференції меморандум, якого зміст був опублікований в англійському додатку поданого нами числа “Єв. Ранку”. Копію цього меморандуму вислано Світовій Раді Церков, Національній Раді Церков в США, Американській Раді Церков, Світовому Об'єднанню Пресвітерських і Реформованих Церков, а також іншим організаціям і пресі. УЄО протестує в даному випадку проти переслідувань євангеліків в Україні советською владою. Ще перед тим Головна Управа УЄО вислала до Комісії Людських Прав при Об'єднаних Націях протест проти переслідування кремлівськими большевиками українських інтелектуалістів в Україні. Це приклади з діяльності УЄО.

*

Коли ми вже оповідаємо про діяльність екзек. секретаря УЄО — паст. В. Боровського, то варто тут вже згадане про нього доповнити деякими даними з його життя:

Паст. **Володимир Боровський** народився в родині медичного фельдшера Луки і Домнікії з дому Сьомаш 18-го січня 1907 року в містечку Зінькові, Кам'янець Подільської губернії, а виріс у містечку Олександрії на Волині. Там він і здобув загальну освіту, а богословську освіту здобув в Духовній Семінарії у В'єнцборку в Західній Польщі. У молодих роках належав до організаторів українського пласту на Рівенщині. 1928-го року був виселений за освітню й пластову працю польським урядом з Волині, будучи бездержавним. 1931-го року йому було, за його релігійні переконання, Поморським Воевідством наказано виїхати з Польщі, але польське Міністерство Внутрішніх Справ через рік цей наказ уневажило, стоячи на позиціях, що в Польщі конституція запевняє ре-

лігійну свободу, і що паст. В. Боровський поведився в Польщі льояльно і морально. Мимо цього, йому не було дозволено жити на Волині. В 1932-му році паст. В. Боровський був рукоположений на пастора УЄРЦеркви і працював у церковних громадах у Галичині.

На початку 1940-го року через советські переслідування був змушений з родиною залишити рідні землі, і під час Другої Світової Війни перебував у Західній Німеччині. Під час війни і по її закінченні ніс духовну і іншу потіху і поміч українцям, які опинилися на чужині. В 1947-му році виїхав до США. Тут він провадив акцію в справі переселення українських і інших скитальців до США і працював на релігійно-добродійній ниві. Про його працю в Північній Америці вже дещо згадано вище і пишеться в інших місцях цієї Історії.

Паст. В. Боровський відомий також із своєї журналістичної праці в українській релігійній і світській пресі, і має написані спомини зі свого життя й інші праці, але вони ще не опубліковані.

Тут конче треба згадати й про дружину паст. В. Боровського — Олександру з дому Бура, яка народилася 22-го березня 1909 року в с. Великий Олексин біля міста Рівного в свідомій українській родині; брат її Микита за часів польської окупації був якийсь час послом до Польського Союму. Вона закінчила свою богословську науку в Англії і, як місіонерка, була дуже допоміжною в церковній і добродійній праці. Особливо їй тут ставало в пригоді знання англійської мови. Уже в США від надмірної праці на цьому полі, вона була сильно підірвала своє здоров'я, і минули роки, поки вона видужала.

Пастора В. Боровського сестра Віра згинула від побоїв, що їй зазнала під час енкаведистських тортурвань, а батьки з рештою родини були вивезені в 1947 році на Сибір, де його матір померла, а батько по десятиох роках вернувся спаралізований звідти у Західню Україну, а рік пізніше й помер. Паст. В. Боровський має два сини: Левко — торговельний підприємець, Віктор — адвокат, і дочку Дарію — дружину лікаря.

У 1972 році він відійшов у стан відпочинку, поселившись при родині дочки в Донвуді біля м. Атланти в штаті Джорджія, і там далі працює, як екзек. секретар УЄО, редактор "Єв. Ранку" та доглянув опрацьовання й видання цього Нарису Історії УЄРРуху.

Тут ще треба додати з новіших подій з діяльності паст. В. Боровського. 30-го січня 1974 року на рекомендацію УККА він, як представник УЄО, провів молитву перед відкриттям засідання Американського Конгресу у Вашингтоні. Тоді там було зроблено конгресову постанову, щоб текст цієї молитви й його життєпис були видруковані в журналі Конгресу п. з. "Конгресовий Рекорд" з дня 30 січня 1974 р.

26 липня 1976 р. на Українській Всенародній Маніфестації з нагоди 200-ліття незалежності США і в століття поселення українців у цій Країні — паст. В. Боровський, як представник УЄО, був запрошений відкрити молитвою цю маніфестацію під пам'ятником Джорджа Вашингтона у Вашингтоні.

Дня 18-го червня 1975 р. він зі своїм сином Віктором були на інтерв'ю на всеамериканській телевізійній програмі Християнської Телевізійної Сітки в Портсмуті, Вірджинія. На ній було порушено справу штучно створеного союзу голоду в Україні в роках 1932-33 і справу непошанування людських прав і релігійних прав у Соедінених Штатах, а особливо в Україні.

Життєписні дані про паст. В. Боровського подані у виданнях: "Who's Who in Religion," Marquis Publication, First edition 1975-1976, Chicago, Ill. і "Ukrainians in North America," published by The Association for the Advancement of Ukrainian Studies, Champaign, Ill., 1975.

**

Коротко описавши історію Укр. Церкви в Детройті, ми подали також кілька важливіших прикладів з діяльності УЄО останніми роками. Паст. В. Боровський, як ексекютивний секретар УЄО, крім своєї душпастирської праці в двох церковних Громадах, був якби головною пружиною як внутрішньої, так і зовнішньої діяльності УЄО.

Ми зупинилися довше на церковній Громаді в Ньюарку, а далі менше через брак джерельних матеріалів про церковні Громади в Нью-Йорку, Пітсбургу й Детройті. В інших місцевостях, як приміром у Пасейку, Рочестері, Клівелянді, Гартфорді й Шікаго, діяли також більші чи менші українські євангельсько-реформовані осередки та провадилася місійна діяльність між нашими людьми. Тільки з різних причин ті вогнища повигасали. Про деякі з них маємо дуже скупі, або майже ніякі відомості, бо в тих осередках не найшлося таких людей, що спромоглися б бодай у найскромнішій формі записати найважливіші події із своєї історії. Вони, дуже можливо, і не здавали собі справи з того, що така річ може бути колись комусь потрібна. Деякі короткі звідомлення подають нам відомості про Богослуження в тих осередках, або принагідні святочні зібрання, але потрібного для дослідника матеріалу там назагал не знайшлося.

*

Відомо, що якийсь час працював у Клівелянді паст. **Йосиф Валентійчук**. Він був зв'язаний з Євангельською Церквою Об'єднаних Братів, яка об'єднує в собі частину американських реформованих і баптистських християн. Ми маємо про паст. Валентійчука

тільки принагідні згадки. І. Пасічник про нього пише: “Паст. Й. Валентійчук мав три роки гімназійної освіти зі старого краю. Він учився чотири роки в Блумфільді та став проповідником у Пітсбургу. Також належав до засновників УЄО в ПА”. (І. Пасічник: “Укр. Відділ при Теол. Семінарії в Блумфільді”, стор. 125).

Петро Боднар у своєму листі до паст. В. Боровського з дня 14 листопада 1965 р. так схарактеризував бл. п. паст. Й. Валентійчука: “Я знаю про його життя тільки частково. За той час, що він і я разом працювали, ми мали великий успіх, аж поки від нас не відкололися баптистські члени, які почали провадити свою працю окремо. Відтоді наша Церква почала маліти. Пізніше й я з дружиною відійшов, а він залишився з невеличким числом членів далі працювати. Він найбільше відзначався тим, що багатьом скитальцям по Другій Світовій Війні багато допоміг у розшукуванні праці й у всяких потребах.

Немало йому й його родині довелося пережити біди в часах депресії. Нарешті він був тоді прилучився до американської Євангельської Церкви Об'єднаних Братів, де був заступником пастора. Це так тривало аж поки ми не умовилися разом працювати. З впливом скитальців ми розпочали місійну працю власне в тій Церкві, де він був за помічника.

Він знав єврейську, грецьку, німецьку, французьку, англійську, російську та інші мови. Був довготерпеливий. Все збував добром, прихильним відношенням”. (З листа П. Боднаря до паст. В. Боровського з 14 листопада 1965 р., з архіву УЄО).

Коли ми вже згадали про **П. Боднаря**, то варто тут дещо й про нього сказати. Він спочатку належав до “Дослідників Біблії”, але пізніше їх з певним українським гуртом покинув. До цього гуртку належав і колишній гр.-кат. священник-монах — Дмитро Хом'як, якого цей український гурт післав, як місіонера в Західню Україну. Коли ж і цей гурт через якісь розходження також розколовся, то тоді проп. Д. Хом'як був позбавлений грошевої допомоги і опинився в злиднях. Якийсь час він працював в УЄРЦеркві в Галичині, але з часом суперінтендент Т. Цеклер усунув його з праці. Ми не знаємо причин цього усунення, але знаємо, що він тоді був написав і видав у Галичині брошуру: “Чи Бог триединий?” Це свідчило про те, що він був унітаріанином. Цієї брошури він не поширив, а знищив її. Опинившись знову без засобів до життя, він вернувся в лоно Гр.-Кат. Церкви і поселився жити в монастирі.

З писань П. Боднаря було видно, що й він був унітаріанином, а до того ще й універсалістом, цебто вірив, що вкінці всі спасуться. Як і Д. Хом'як, так і він були милі і приємні люди. Останньо П. Боднар старався співпрацювати з українськими реформованими християнами й підтримувати їхню працю.

П. Боднар народився 27 листопада 1896 року в с. Ясенові, пов. Броди. До США прибув 1906 року. Помер 3 лютого 1967 року

і ховав його пастор Єван. Церкви Злучених Братів у Клівеленді на цвинтарі Бруклін Гайґс

Про причини свого відходу від “Дослідників Біблії” П. Боднар у своїй книжці: “Як Господь мене спас?” (стор. 10-12) написав: “1927 року наша церковна Громада, яку я очолював, відділилася від Міжнародного Товариства Дослідників Біблії, яке базувалося на неправильних духовних науках пастора Роселя. Причиною нашого відокремлення головним чином була неправильна наука про другий прихід нашого Господа Ісуса Христа. Пастор Росел доводив хронологічно в одній своїй книжці, що Христос, як невидима духовна Особа, повернувся 1878 року другий раз на землю, точно кажучи, в атмосферу землі. І тому, за Роселевою наукою, нема потреби чекати на другий прихід Христа. Такої науки ми не прийняли. Далі Росел доводив, що 1878 року Христос воскресив усіх святих, які були померли до 1878 року”. (“Єв. Ранок”, ч. 1007 з 1967 року, стор. 14).

Ми рішуче не поділяємо віроісповідних поглядів ані унітаріян, ані універсалістів, ані “дослідників Біблії”, але згадуємо тут про це, як факт, для історії, що праця УЄРРуху не все могла обминути цього типу людей.

Ще дещо можна сказати про церковну Громаду в Шікаго. У “К. Ранку”, з 10 березня 1933 р., стор. 4, знаходимо статтю інформаційного характеру: “УЄЦерква в Шікаго”, де описано самий початок тієї Громади, тобто звідомлення з її офіційного відкриття. На початку там говориться про те, що в Шікаго були кілька разів спроби організувати УЄРЦеркву, але без успіху, бо, як писалося, “Євангельська Церква, хоч і з'являлась вже кілька разів, то вона не могла знайти певного ґрунту в людських серцях через брак самопосвяти у проводі”. Після таких безуспішних спроб Пресвітерія Євангельської Церкви в Шікаго доручила проп. П. Сенькові відшукати зацікавлених у євангелізмі наших людей на терені того міста та уряджувати для них спільні молитовні зібрання й Богослуження в євангельській церкві при вулицях Кебел і Супіріор. За короткий час виявилось, що можна братися організувати церковну Управу. Церковні Збори скликано на 23 лютого 1933 року, година 7-ма вечором, в залі згаданої церкви та розпочато їх відспіванням пісні “Отче Небесний” і молитвою проп. Сенькова. На голову Зборів обрано Д-ра Гайдука, а на секретаря — добр. Максимика. На зборах був присутній американсько-італійський пастор Мерлянти, який у своїй промові висловив своє задоволення з почину організувати українське євангельське життя в Шікаго та заохочував до дальшої праці в тому великому місті. Промовляли також і члени нової Громади — проп. Сеньків, Д-р Гайдук і добр. Думанчук. Останній вніс пропозицію, щоб зараз таки вибрати церковний Уряд та офіційно покликати Громаду до життя. До президії були вибрані одноголосно такі особи: П. Бура — старший брат, Д-р В. Гайдук —

голова, Б. Фещун — заступник голови, Й. Максимик — секретар і скарбник та П. Ярема — контролер. Перші збори Церковного Заряду призначено на 2 березня в тій самій церкві. Обговорено ще деякі справи церковно-організаційного порядку та закрито Збори відспіванням молитви “Отче наш”. Наприкінці допису пишеться: “Мені хочеться вірити, що справді на тому зібранні управляла рука Божа, і Дух Святий наповняв серця присутніх, за допомогою Якого до Уряду цієї Громади вибрано людей розумних, енергійних, тепеливих і чесних”.

*

На закінчення цієї частини Нарису нашої Історії конче треба тут згадати про одного нашого євангельсько-реформованого “невідомого воїна”, якого канадський історик, Д-р М. Г. Марунчак, характеризує так: “Немає де правди діти, що **Сава Чернецький**, який мав псевдонім Чалий і Далешівський — це найбільший літературний і плідний талант піонерської доби Канади і США. Це перший співець української Канади, який залишив вдалі поетичні образи українського поселення в цій країні. Він на голову переріс фолкльорний рівень своїх у пізнішій появі ровесників, які своїми випадковими віршами не змогли творити української поетичної весни. Її створив для української літератури в Канаді Сава Чернецький, втілюючи свої поетичні образи в українську Людину — піонера Канади”. (“Укр. Голос” з 15 листопада 1972 року).

Хто ж був цей С. Чернецький? Народився він 13 грудня 1873 року в с. Далешева, Городенського повіту, в Галичині. В краю він учителював в своєму селі та містечку Чернелиця. До Канади приїхав 2 липня 1899 р. Жив там у роках 1899 і 1900. Його постійним осідком був Вінніпег, де він разом із Кирилом Геником організував першу українську читальню в Канаді, і писав свої дописи, поезії, гуморески та сатиру до часопису “Свобода” в США. З Канади він переїжджає до США, щоб стати співредактором “Свободи”. Його писання друкувалися також і в інших часописах.

У 1904 р. Сава повертає до рідної Далешеві, де думав залишитися на постійно. Він організує школи в таких місцевостях Городенки, як: Колінки, Далешева, Дубки і Репужинці, але діди с. Колінок — Каетан, запротестував проти закладання шкіл для неграмотних селян, щоб, мовляв, Сава “не вчив вола говорити, бо не буде кому на хліб робити”. Він покликав з Семаківців жандармів і хотів Саву заарештувати. Сава сховався в сусідньому лісі, позичив грошей у свояків, і вдруге поїхав до Америки і цим разом уже назавжди.

У 1905 і 1906-му роках він проживав у Нью-Йорку. У 1907 р. переїжджає до Північної Дакоти й проживає якийсь час серед української баптистської колонії в Белфорі, де жило тоді щось із

4.000 українських людей з Київщини. Там була організована “Українська Читальня”, в управі якої був С. Чернецький. Він тоді став українським євангельським діячем.

Український баптистський діяч Андрій Дубовий, що жив у Північній Дакоті, у своїх споминах про це пише так: “У 1907 р. прибув сюди один український діяч — С. Чернецький. Потім приїхали за ним і двох його приятелів: Володимир Гривняк і Олекса Нижанківський. Усі вони походили з Галичини... Цілих три роки відбували вони на нашій колонії свої зібрання, а потім закрили їх, але від нас не виїхали. Нижанківський став державним учителем в одній американській школі, С. Чернецький був кореспондентом “Свободи”, а Гривняк працював на інших роботах. С. Чернецький незабаром залишив Норт Дакоту й переїхав до штату Монтана, де десь 1909 чи 1910 року набув землю й випасав худобу. По цьому виїхав до Конектикут Нижанківський. Він вивчився там на дентиста і працював між українцями. Помер він десь чи не 1930 року.

Пізніше проп. І. Коцан дав А. Дубовому таке пояснення про місію трьох згаданих євангельських діячів: “Пресвітерська Місія, почувши, що до Норт Дакота приїхало багато людей з України, хотіла занести їм вістку Євангелії, не знаючи, що ті люди вже всі були віруючі. Довідавшись про те, Місія відкликала своїх місіонерів”.

Стан національної свідомості цих людей з Київщини А. Дубовий описує так: “Через тих трьох людей національна свідомість пробивала собі дорогу до нашої колонії, але пробити не могла. Наші люди всі говорили вдома, а також на вулиці між собою українською мовою, але вони не могли зрозуміти, що такою самою мовою можна говорити і в церкві. У нас були російські Біблії, російські співаники, тому й зашепилося в людей поняття, що в церкві мусить бути російська мова. Найкращим прикладом для цього служить випадок, який трапився в нашій церкві. Попала на нашу колонію перша українська Біблія. Я приніс цю Біблію на Богослуження, а один з наших братів почав її вголос читати. Тоді встав якийсь брат і на весь голос промовив: “Брати і сестри! Як можна так грубо понижувати Біблію! Слово Боже нам треба читати так, як його написали святі Божі пророки і апостоли — по-руськи...” (А. Дубовий: “На батьківщині і на чужині”. Стор. 64-67, Торонто, 1957 р.).

Дальші покоління цих українських баптистських переселенців переважно винародовилися й майже розплилися між різними американськими небаптистськими протестантськими віровизнаннями, які легше обходилися із своїми членами, не роблячи багато різних ригористичних заборон легалістичного характеру.

Сава одружився з Євою з дому Свида і прожив із нею якихось 25 чи 29 років. Спочатку вони жили в достатках, і Сава навіть писав Дубовому: “Чую, що ще можу придатися своєму народові пе-

ром і словом. Не маю дітей, а зате є в моїй голові повно немудрих ідеалів. Я взяв собі за мету життя придбати якнайбільше, щоб опісля ціле майно лишити на народні потреби. Вже навіть зробив “завіщання”. (Марунчак у “Новому Шляху”, ч. 9 з 1967 року, стор. 9). Однак депресія погіршувала його матеріальний стан. Він почав хорувати і помер 3-го вересня 1934 року. Його похоронили на пресвітерському цвинтарі в Луїставні, Монтана. На його могилі його дружина поставила пам’ятника, а сама довгий час проживала в тому місті, а пізніше переїхала до Феніксу, Арізона, де й померла 28-го вересня 1965 року. (Марунчак, як і попередньо).

Тут подаємо одну сатиричну, а другу релігійно-патріотичну поезію Сави. Перша носить назву “З американських надгробних написів”:

“Зглянься, Боже, і над цим,
Лежить ось тут Хрюк-Максим,
Життя ціле стукав, хрюкав,
Крутив, брехав, лизав, нюхав...
Моліться за ним.

Окрім того рив кругом,
Поводився, наче “бом”.
Лиш доляри мав за Бога,
Їм кланявся скільки мога...
Земля “му пером!”

Друга поезія п. н. “Псалом 140”, написана, коли він уже був євангельським діячем:

“Визволи нас, Боже милий,
Від людей неправих,
Від насильних, беззаконних,
Від катів лукавих —
Від цих клятих вороженьків,
Що гострять лиш зуби
І нагоди очікують
До нашої згуби...”

Такий короткий життєпис небуденного українського євангельсько-реформованого діяча, поета і піонера, що спочив на далекій, але близькій українському духові — вільній американській землі, мріючи про кращі часи для свого народу в далекій, але любій і дорогій його серцю Україні!

(О. Роїк: “До біографії С. Чернецького”, “Укр. Голос”, ч. 27 з 1967 р., стор. 17 і Д-р М. Г. Марунчак: “Ще декілька біографічних даних про першого співця піонерської долі в Канаді”, “Укр. Голос” з 15 листопада 1972 року).

**
*

Розвиток і діяльність УЄРРуху в Північній Америці відбувалися загально в неоднакових умовах, коли говорити про канадське й американське життя. У США крім хліборобства, також у великій мірі індустрія й характеристичні риси міського життя були тими головними чинниками, що лягли в основу розвитку економічного й інших проявів життя членів цього Руху. Це життя українських поселенців взагалі, а українських реформованих євангеліків зокрема, мало свій глибокий ідейний зміст і високі поривання в їхньому життєвому стремлінні — бути корисними і помічними, як своїй улюбленій Україні, так і Країні свого нового поселення, що розкривала перед ними необмежені і привабні вигляди і можливості. Дбаючи про дочасне, ці українські реформовані євангеліки старалися також пам'ятати і про вічне, згідно з нагадуванням, яке Христос залишив Своїм послідовникам: “Шукайте найперш Царства Божого та праведности його, — а все це (дочасне) додасться вам” (Матв. 6:33).

УКРАЇНСЬКИЙ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-РЕФОРМОВАНИЙ РУХ НА ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Початок і розвиток УЄРРуху на західно-українських землях були зумовлені різними чинниками. Обоювання людини в культурі святих, навчання про непомильність пап, роздмуханий культ образів і фігур, накидуване безженство духовенства, і нерідкі згіршення в зв'язку з ним, а крім того доводжуваній часто до непристойности релігійно-церковний формалізм при його зовнішній пишності й заразом убогості духа й змісту — усе те разом узятю стукало настирливо до дверей людських голів і серцець. Коли ж до того всього трапилося тут, чи там, що хтось з наших людей, які належали до традиційних Церков, узяв припадково в руки Біблію та почав читати Євангелію, Діяння Апостолів і їхні Послання, то не міг не звернути уваги на те, як яскраво різниться наука Божого Слова від навчання традиційних Церков, що його проповідує духовенство, і як усе те виглядає в щоденному житті. Іноді разюча розбіжність між наукою й поступованням духовенства відкривала очі вірним традиційних Церков, та звертала їх до духовного збайдужіння, ворожости до духовенства й пасивного спротиву, а декого змушувала шукати істини поза традиційними Церквами. Доба переваги влади Церкви й духовенства в громадському житті у беззастережно-сліпій вірі до церковних чинників почала хилитися до кінця й серед нашого суспільства в Галичині.

Деякі наші люди й молоді студенти виїздили закордон, а де-хто й за океан шукати заробітку, і там запізнавалися з іншим релігійним світоглядом, основаним на засадах Слова Божого й без людських додатків. До них належав між іншими пізніший заслужений український діяч, пастор і єпископ УЄРЦеркви — Василь Кузів. Деякі знову таки, а між ними наші студенти, входили в зв'язок з німецькою Євангельською Церквою в самій Галичині й на Буковині та ставали згодом не тільки симпатиками, але й вірними прихильниками Євангельської Церкви. Під час студій права в університеті в Чернівцях майбутній адвокат — Д-р Роман Морозович ходив постійно на Богослуження німецької Євангельської Церкви, і був у приятних стосунках із німецьким пастором. Разом із ним ходили на ті Богослуження також і інші українські студенти.

Одним із могутніх чинників, що розворушив застояне довгими десятиліттями, а то й століттями культурно-громадське та релігійне життя галицької гілки нашого народу, була Перша Світова Війна. Щодо галицьких українців, то багато з них, через

воєнні обставини опинилися на Заході, або на Сході, здебільшого на східно-українських землях. Це тому, що вони були в австрійській армії, а згодом в Українській Галицькій Армії, і потрапляли в полон, а в полоні зустрічалися безпосередньо із західно-європейським протестантизмом, чи східно-європейською формою “штундизму”. Дехто з галицьких українців опинилися на еміграції ще перед Першою Світовою Війною, або ж таки зразу на початках двадцятих років після програної нашої Визвольної Боротьби, і саме там вони зустрілися з протестантським світом. Повернувши на Рідні Землі, такі українці мали вже широке розуміння релігійних понять та засвоїли собі більше, чи менше здобуту на Заході культуру релігійної думки та віроісповідної терпимости. А дехто приїхав уже із виразно євангельським світоглядом. Не можна при тому не згадати й пізнішої діяльності різних закордонних протестантських місій у Західній Україні, які також причинювалися до усвідомлення одиниць західно-українського суспільства в напрямі євангелізму.

І нарешті вирішальним чинником, який завершив перші проблиски й успіхи в пробудженні євангельської свідомости та заактивізував УЄРРух на західно-українському ґрунті — була жертвенна акція українських реформованих євангеліків з американського континенту. Деякі земляки з нашої заокеанської еміграції ще з-перед Першої Світової Війни зіткнулися ближче в Північній Америці з протестантським світом, а найперше з УЄРРухом. Так і виник і почався УЄРРух серед нашої еміграції там, який дбав про те, щоб сполучити в одну світоглядову синтезу (поєднання) євангельсько-реформовану (кальвіністичну) науку із світоглядом і духом українського релігійно-культурного відродження. Тому ЄРРух серед українства, як спершу заокеанського, так згодом і на рідних землях, був Рухом не тільки релігійним, але, і то у великій мірі, свідомо національним, як це воно було завжди між протестантськими народами Західної Європи, чого не можна було сказати про інші євангельсько-віроісповідні осередки й Громади тодішнього часу, тобто на початку двадцятих років.

Радіючи з наших успіхів у Визвольній Боротьбі, а згодом боляючи тим, що ми програли в цій боротьбі, а в дальших наслідках боляючи з прикрих обставин, коли Україна потрапила під московсько-більшовицьку й польську окупацію, наші заокеанські, євангельсько-реформовані українці підтримували безперервний зв'язок із Рідною Країною. Про якубудь закроєну на ширшу скалю євангелізаційну акцію в умовах підсоветської дійсности не можна було навіть і мріяти. Залишалися ще західно-українські землі, де ширилася латинізація, і росли костьоли, як гриби після дощу, але все ж таки польська конституція формально гарантувала свободу совісти, і в таких умовах можна було ще с'як-так боротися параграфами з місцевою окупаційною владою.

Це стало причиною, що очі наших заокеанських євангельсько-реформованих земляків звернулися перш за все на Західню Україну. Вони прагнули до того, щоб своєю релігійною акцією, що мала також національний характер, гоїти духовні недомагання західнього українства, а також творити нові релігійно-духовні вартості на основі Христової Євангелії. Згідно з намірами проводу УЄРРуху ті нові вартості мали бути ліками не тільки проти всевладного релігійного формалізму, але й проти модерного безбожництва в формі чи то “невинної” релігійної байдужості, чи воївничого комуністичного атеїзму, як також і проти початої латинізації Гр.-Кат. Церкви, а в дальшому й польонізації західньо-українського народу. Отже наші американські реформовані євангелики думали не тільки про Церкву, бо це була їхня головна мета, а не в меншій мірі й про самий нарід, якому ця Церква мала служити.

Піславши перших реформованих місіонерів (П. Крат, В. Кузів, Л. Бучак з дружиною, а згодом і інших) та зорієнтувавшись, що західньо-український терен зі своїми високоідейними й жертвеними євангельсько-реформованими осередками духовно пригожий до сіяння євангельсько-реформованої науки й світогляду, УЄО в ПА перебрало в свої руки ініціативу організації на ширшу сқаду своєї місійної акції в Західній Україні. Звісно, його далекосяглі пляни не тільки в церковній ділянці, але й у культурній, потребували відповідного часу й поширення того Руху в Західній Україні.

Щоб мати яснішу картину обставин у Галичині, не зайво буде пригадати плянову акцію латинізації Гр.-Кат. Церкви під патронатом єпископа Хомишина, тобто так званого крила “западників” українського кліру. По церквах станіславівської єпархії запроваджували тоді латинізацію богослужебних відправ, накидали новий календарний стиль і примусове безженство духовенства. Єпископ прикривався тим, що, мовляв, з релігії не треба робити політики, і старався показатися якнайбільше льюальним до окупаційної влади та йти їй можливо на руку. Така подвійна, тобто і римо-католицька акція латинізації галицького суспільства — ззовні й зсередини, — не віщувала нічого доброго. У таких випадках починалося нібито від невинних речей, як зміна календаря, чи принагідний вступ по дорозі до ближчого костьола на один “Отче наш” чи “Богородице Діво”, а кінчалося не раз зміною метрики, цебто переходом на римо-католицизм. Працюючи в парафіяльній канцелярії архикатедрального храму св. Юра у Львові, один священник кілька років перед Другою Світовою Війною скаржився авторові цієї праці, що немає майже дня, щоб хтось із парафіян, або й по кілька осіб не приходили відбирати метрику з церкви, щоб занести її до костьола.

Там, де по селах були фільварки польських поміщиків, у яких працювали наші люди, поставали на скору руку “костьоли”, за-

хоронки з “матечками” (монашками) для польонізації українських дітей! Починався цей асиміляційний натиск спершу на працівників фільварку під загрозою звільнення з роботи, а тоді йшла згодом дальша поступова польонізація. УЄРРух із своїм світоглядом поєднанням евангелізму з національно свідомим і громадсько виробленим українством та після поширення серед українського суспільства міг був спричинитися до послаблення згаданого асиміляційного процесу в Західній Україні. Наші реформовані евангеліки були переконані, що правдиво український евангелізм — міг би стати нездобутою релігійно-національною твердиною як проти польського латинства, так і проти московського, чорносотенного православ'я — обох головних винародовлювальних чинників, які були вбивчими для українського народу.

До того всього приєднався ще один чинник, який ускладнював діяльність УЄРРуху на західньо-українському ґрунті в двадцятих і тридцятих роках нашого століття. Після Першої Світової Війни з'явилися на терені Західньої України невеличкі, але досить чисельні, розсіяні по цілій країні Громади різних евангельських віровизнань, як: баптисти, евангельські християни, п'ятидесятники, адвентисти, дослідники Біблії, або, як їх інакше називають, свідки Єгови, методисти, а також різні невеличкі групи з менш виразним віровизнаневим обличчям, які залюбки себе загально називали евангеліками, або евангельськими християнами, не бажаючи іноді докладніше виявити свою віровизнаневу приналежність. Так робили часто кольпортери, які ходили по хатах і розпродували різні свої релігійні журнали та літературу пропагандивного змісту.

Деякі з тих Громад і груп стояли на дуже низькому рівні як з погляду віровизнаневого, так розумово-культурного й громадсько-національного. Брак основної освіти, а часто-густо й цілковита неграмотність, обмеженість релігійної думки, назадництво, вузькоглядний сектантський дух — це головні ознаки деяких із згаданих тут середовищ. Через брак ясного віровизнанево-догматичного становища вони надолужували загально втертими своїми гаслами й моральними вимогами. Це були здебільшого люди, які дивилися нерадо на всілякі прояви суспільної діяльності й свідомого національного життя, вважаючи їх за “гріх” та “політику”.

У Галичині вони діяли під спільним дахом із своїми польськими однодумцями, а на Волині при спільному московському “котьолку”, будши керовані різними чужинецькими центрами, не виявляючи бажання звільнитися від цих чужих, часто-густо політично ворожих українству впливів, та формувати свої власні віровизнаневі й церковні середовища на базі національного принципу. Усі ті Громади й середовища виступали під загальною фірмою евангелізму, отже протестантизму, роблячи таким чином дуже погану рекламу протестантському світові взагалі, а УЄРРухові зокрема.

Не зайво буде пригадати, що як наші православні, так і наші католики були неперевершеними неуками у справах різниць між євангельськими визнаннями. А наші широкі маси не розрізняли майже зовсім поодиноких євангельських віровизнаневих осередків, окреслюючи їх усіх такими спільними, згідливими назвами, як: “сектанти”, “штундисти”, “безбожники!”, “долярова віра” тощо. Тому всі ці разюче від’ємні сторони деяких цих середовищ ішли в загально громадській opinii на рахунок УЄРРуху. У таких жалюгідних обставинах, наскрізь пересяканих незнанням і трагічним нерозумінням, що випливали з неосвіченості нашого суспільства в релігійно-віровизнаневій ділянці (Лютер і Кальвін були в opinii наших широких мас уосібленням зла й жорстокості, а з того знані вислови: “Ти, Лютре — ти, Кальвіне!”), українські реформовані євангелики мусіли, згідно із званою приповідкою доводити перед своїм суспільством, що вони... не верблюди. Правда, більшість із згаданих євангельських осередків почали згодом українізуватися та поступово звільнятися від чужих впливів. Разом із тим відбувався процес поступового зростання національної свідомості, головно серед молодшого покоління, але це все починало дозрівати щойно в тридцятих роках, за кілька років перед Другою Світовою Війною.

Порівнюючи УЄРРух з іншими нашими євангельськими осередками, треба, в ім’я історичної правди, ствердити, що цей Рух перевищував назагал ті інші осередки на цілу голову багато в чому. Цей рух був незалежний від чужих, неприхильних, або байдужих до українства чинників. У його основу ввійшов і національний принцип, тобто без спільних “дахів” у Галичині та “общих котлоків” на Волині з іншими національними євангельсько-реформованими групами. Хоч, правда, Союз Українських Євангельсько-Реформованих Громад оголосив був на перехідний час своє формальне приступлення до Євангельсько-Реформованої Церкви в Польській Республіці з осідком Консисторії у Варшаві 1932 року, але це був тільки юридично-тактичний крок для здобуття легалізації, тобто повноправного становища в державі з можливістю самостійно існувати й діяти.

Але навіть у часі тимчасового приступлення до ЄРЦеркви в Польщі — (до якої, крім незначного числа поляків, належали переважно чехи, німці й французи) СУЄРГромад користувався цілковитою автономією у своєму внутрішньо-церковному житті, про що ще буде мова далі. У порівнянні з іншими євангельськими осередками УЄРРух на західно-українських землях був досить численний своїм членством.

Коли українське членство різних наших євангельських середовищ походило, за незначними винятками, з пересічних верств нашої національної спільноти, і тим самим не мало доступу до української інтелігенції, а вже тим більше до світа української науки,

преси та загально культурно-національного сектора, то членство УЄРРуху, крім нашого назагал національно свідомого селянства й робітництва по містах, мало в своїх рядах також декого і з нашої інтелігенції. Це відкривало тому Рухові більший доступ до світа наших культурно-громадських середовищ. Духовенство й місійні робітники того Руху були національно свідомі українці, а деякі навіть з більшим стажем громадської діяльності, та люди з освітою. Вони кінчили відповідні богословські школи, а деякі були випусниками богословських факультетів західньо-європейських університетів. І це було тоді, коли проповідники й місійні працівники інших євангельських, національно мішаних Церков і середовищ, були в чималій мірі чужинці (німці, москалі, поляки й інші), або й наші переважно національно несвідомі люди. Щойно пізніше, вже в тридцятих роках, разом із поступовим зростанням національної свідомости українського членства й збільшеної акції його молодшого покоління, провідні чинники тих Рухів і середовищ були змушені новими обставинами заохочувати більше українців до релігійної праці, бо чужо-національні місійні працівники натрапляли на щораз то більші труднощі, а то й упередження при їхній діяльності серед української людности. Поза тим ті місійні робітники були здебільшого менш освічені та мало вироблені в культурно-суспільному розумінні.

Ми вже тут не згадуємо про тих місійних працівників різних євангельських осередків, що з Біблією під пахою не грішили ніяким знанням, крім завчених напам'ять найважливіших біблійних текстів та утертих, багато разів повторюваних фраз. Серед інших, голов-но менш вироблених у віровизнаневому й організаційному розумінні євангельських середовищах, не бракувало вузькоглядного духа, який змушував їхнє членство заклеплюватися щільно тільки в своєму середовищі, і не мати із "світом" нічого спільного.

Як виходить із звідомлень, друкованих на сторінках часописів і журналів УЄРРуху, його члени брали участь у культурно-громадській діяльності при Читальнях "Просвіти", при кооперативах, гуртках Сільського Господаря тощо. Позатим від УЄРРуху віяло більше західнім європеїзмом протестантського стилю. Можна було пізнати з відносно багатьох ознак, що цей Рух нехай і невеличка гілка європейського протестантизму, то між тим Рухом і добою Реформації існують певні світоглядіві й культурні нитки духовного зв'язку.

УЄРРух був саме в повному того слова значенні українським не тільки тому, що в основі його діяльності лежав національний принцип, а також у релігійно-культурному й психологічному відношенні. Провідні чинники того Руху не брали живцем чужих форм і зразків з чужонаціональних євангельсько-реформованих Церков на український ґрунт, а старалися знайти можливості, щоб зміст тих духовних вартостей прибрати в самоцвіти української

культури, і в такій формі подати їх українській людині, як духовну поживу. Провідні діячі того Руху не потребували робити перших кроків у спробі передавання цих ідей українській людині, бо ті перші кроки вже були зроблені між американсько-канадськими українцями євангельсько-реформованого віровизнання. Треба було тільки нав'язуватися до проробленого вже діла і йти власними шляхами для успішної євангелізації свого народу на Рідних Землях та закріплювати і поглиблювати живе поєднання українських духовних вартостей з євангельським християнством.

Не зайво буде згадати мимохіть, що крім своєї відданості справі реформованого християнства провідні особи УЄРРуху виявляли також свою відданість нашій загально національній справі. Під час свого перебування закордоном і участі в різних З'їздах і Конференціях загально світового, європейського, чи північно-американського протестантизму, вони інформували чужинецький протестантський світ і його провідних діячів найперше про тяжке становище українського народу за часів між Першою і Другою Світовими Війнами та старалися ширити правду про Україну. Приміром, пастор, а згодом єпископ УЄРЦеркви в Західній Україні — В. Кузів, виїздив шість разів з Америки до Західньої України, щоб там на Рідних Землях допомогти особисто в діяльності УЄРРуху. Під час тих своїх подорожей він затримувався довше, чи коротше в Західній Європі (Німеччина, Швейцарія, Чехо-Словаччина, Англія), де брав участь у різних релігійних З'їздах та крім церковних справ присвячував увагу ще й національним. УЄРРух був тоді чи не єдиним нашим віконцем на широкий протестантський світ. Той Рух тримався міцно своєї національної спільноти, а в традиції кальвінізму стоїть усе на першому місці сильна пов'язаність з широкими народніми масами. Немає сумнівів, що польська окупаційна влада зловмисно створювала труднощі тому Рухові, мабуть більше за його свідомо національний характер, яким відзначаються всі реформаційні Церкви Західньої Європи, як за його протестантське обличчя, чи навіть світоглядово-антикатолицьке наставлення. До цієї справи ми ще повернемося. Це ті безсумнівні позитиви, що відрізняли той Рух від інших євангельських Рухів і середовищ у Західній Україні.

На сторінках української преси, а іноді й популярних, брошуркових видань появлялися час від часу більші й дрібніші згадки про загально євангельський, зокрема УЄРРух у Західній Україні в тому часі в дуже необ'єктивному тоні та найчастіше, коли бракувало основних відомостей з тої ділянки. Тон і зміст деяких звідомлень переходили не раз границі звичайної пристойности й журналістичної етики в своїх злобних виступах проти реформованих євангеліків. Різні, найчастіше другорядні писаки, дошукувалися причин появи й діяльності євангельських Рухів між українцями в бажанні матеріальної наживи провідних діячів тих Рухів, тобто, як їх

окреслювано спільною назвою, — “долярової віри”, а далі в ненависті й інтригах щодо традиційних Церков, а навіть у підтримуваних і протегованих польськими урядовими чинниками агентурно-підривній акції для того, щоб розбивати національну єдність західного українства. Ті, що так писали, мабуть не знали того, що ненависть і сріблολюбство аж ніяк не можуть бути поштовхом до організації якоїнебудь християнської Церкви, бо така Церква не матиме Божого благословення й ніколи не зможе встоятися. Що більше, навіть світська організація, чи установа мусять мати в своїй основі якісь ідеалістичні мотиви, коли не хочуть стати швидко-минулим явищем. Закидання українським протестантам розбиття національної єдності західного українства обчислене на патріотичні почування українців, мовляв, тримайтеся здалека від того Руху, якщо не хочете бути зачисленими до шкідників, чи зрадників свого народу. Тим часом не було що розбивати, бо поперше тої єдності як у церковній, так і політичній ділянці й так не було, не було її найперше між самими українськими католиками, а подруге саме політичні, польські урядові чинники кидали колоди й зловмисно створювали труднощі саме тій “агентурно-підривній акції”, цебто УЄРРухові.

Таке нечесне упрощування причин появи діяльності Євангельського Руху взагалі, а УЄРРуху зокрема в Західній Україні тільки компромітувало й понижувало отих гр.-кат. “спеців” від євангельських справ. Глибших причин появи в тому часі євангельських Рухів, а в тому й УЄРРуху, треба дошукуватися у діянні безсторонніх закономірностей історичного розвитку. Заставлений південним карпатським бар’єром західно-український терен був силою різних обставин відокремлений століттями від впливів західно-європейського протестантизму. Сильно розвинені впливи Реформації на терені Польщі в другій половині XVI століття, а тим самим і на українському ґрунті, підупали через політично-історичні обставини. Їх остаточно зліквідувала протиреформаційна акція польсько-єзуїтської, як і московсько-православної сторони. Політично-віроісповідні умови в рамках державних кордонів католицько-напастицької Польщі та католицької Австрії, економічно-суспільний стан села з тавром панщини й залишків фєвдальних порядків та організованого в цехах і церковних братствах міщанства з тоненькою верствою тодішньої інтелігенції, та й то головно зі священничого стану, — тримало тодішнє русько-українське суспільство в ізоляції перед впливами західно-європейського протестантизму.

До того треба ще додати й те, що та інтелігенція пов’язана з колами людей, — що змагалися за впливи духовенства на політику й культуру, мала ментальність (духовість), яка випливала з традиційного консерватизму, і формувалася під переважним впливом тодішньої Уніятської Церкви — своєрідного на західно-україн-

ському ґрунті заборолa русько-української народности. Щойно в процесі культурно-національного відродження та громадсько-політичної активізації провідних верств західньо-українського суспільства, при наявності російської тюрми народів на Сході Європи з її політично-суспільними недомаганнями та низьким поземом культурного життя, почався енергійний зворот до Заходу й зразків його культурно-громадського життя в пошукуванні нових шляхів історичного походу народу, щоб дійти до своєї остаточної мети — своєї державности.

Франко, Драгоманів, Павлик і інші були носіями ідей того нового духового підсоння. У процесі розвитку світогляду й дій західньо-української людини почали проявлятися й нові мірила оцінки релігійно-церковних Рухів у Західній Європі, а тим самим Реформації. А мілітарно-політичне й народньо-культурне зрушення застояного дотепер десятиліттями, а то й століттями стану західньо-українського суспільства за часів Першої Світової Війни довершило поступ щодо світоглядности його багатьох людей. На тлі того поступу появилися перші ластівки духовної весни — євангельського християнства, скріпленого згодом акцією закордонних протестантських місій. У тій площині й треба розглядати зродження й історію діяльности УЄРРуху в Західній Україні.

Процес розвитку того Руху поступав уперед рівнобіжно з діями вищезгаданих чинників, що сприяли тому Рухові. Самі ж переслідування того Руху своїми й чужими скріплювали його ряди морально й численно. Приміром, згідно із статтею “Кров мучеників!” (“Віра і Наука”, травень 1926 р.) про напад намовленої місцевим парохом юрби греко-католиків у Молодятині (Коломийщина) на євангеліків, УЄРРух скористав на тому не тільки морально, а й збільшенням свого членства, бо, як каже звітлення: “Як відповідь свящ. Балицькому за погвалтовання євангельських пасторів дві гр.-кат. родини в Молодятині зголосили свій перехід на Євангельську Віру”. У звітленні говориться між іншим, що гр.-кат. Громада в Молодятині була обурена проти юрби, яка своїм дикунським вчинком стягнула ганьбу на їхнє село. Деякі кращі одиниці-католики з Молодятина відвідали побитих пасторів, виявляли своє обурення з приводу такого жалюгідного вчинку. Це згадано тільки одну ланку з довгого ланцюга прикроців і переслідувань УЄРРуху від наших таки людей на Рідних Землях, не згадуючи прикроців і переслідувань від “властьмущих”.

Те, що на Заході проходило між іншим у віровизнанево-церковному напрямі далеко швидше, на Сході появлялося із запізненням. У передреформаційній, а згодом реформаційній добі — іновірців також переслідували й убивали представники традиційної Церкви. Явище діяння безсторонніх закономірностей історичного розвитку проходило на віровизнаневому відтинку більш менш подібно як і на інших відтинках життя народів і суспільств, як на

економічно-політичному. Короткотривала революція в Англії за Кромвела в XVII столітті й французька революція під кінець XVIII століття знайшли свій жахливий відгомін на Сході Європи щойно в XX столітті. А Реформація відбилася (не беручи до уваги другої половини XVI століття, коли метеор її спалахнув і погас на терені Польщі) відгомонам своєї євангельської ідейности й жертвенности на східно-європейському терені й на пограниччі між східною й західною Європою щойно XIX і в продовженні акції в XX столітті. Схід назагал із відомих причин завжди відгукувався спізнено на східно-європейські духові течії й явища.

Не зайво буде згадати коротко про ще один відтинок, на якому УЄРРух мав чимале поле до діяння. Він був у великій мірі, відповідно до можливостей і розмірів своєї діяльності, успішним релігійним протизасобом до комуністичної, безбожницької пропаганди, яка між Першою і Другою Світовими Війнами продиралася через кордони на Збручі, або її поширювали місцеві комуністичні пропагандисти від так званої Комуністичної Партії Західної України, “наші” сельробы та їхні світоглядові поплентачі. Розуміється носії цієї рафінованої пропаганди давали собі легко раду в переконуванні наших робітників і селян про недоречність культу святих, образів і фігур, особистої сповіді на вухо, цілого церковного церемоніялу з театральноподібними шатами духовенства, свяченою водою, різними речами релігійного вжитку, свічками, кадилами, панахидами й парастасами тощо, тобто з виявими далекоїдучого унаочнення й матеріалізованя абстрактних релігійних понять. Вони в своїй комуністичній і zarazом протирелігійній пропаганді наголошували на іноді величезну економічно-суспільну різницю між представниками гр.-кат. приходства з десятками моргів поля, садом, городом, пасікою, священною платнею від держави, і крім того прибутками “з живого й померлого”, а при тому всьому ще й часто при використуванні сільського робітника на жнива й на іншій роботі, — а з другої сторони пересічними мешканцями сільської хатини, яким часто бракувало не тільки хліба, а навіть картоплі на переднівку. Така очевидна економічно-суспільна різниця промовляла сама за себе. Як не як, але ті аргументи досить яскраво промовляли до робітничих і селянських мас. Інша справа, що сельробівські, цебто скриті комуністично-атеїстичні пропагандисти старалися з допомогою демагогії “перевиконати” свою роботу, б’ючи пропагандивним тараном по економічно-суспільних порядках, таких невідрадних у житті українських селян і робітників під польською окупацією.

Протилежно до того зовсім інакше була справа з цією пропагандою на терені євангельських Рухів, а зокрема більш освічених кругів наших реформованих євангеликів, де не було ні виявів матеріалізованя абстрактних релігійних понять, ні інших кричущих виявів культу, свого роду багатобожжя, віри в чародійну си-

лу деяких предметів (неофетезизму), віри в існування душі в речах (анімізму), а крім того проповідники отримували скромну платню згідно з біблійною засадою — гідний робітник своєї заплати. Ті проповідники не мали на своїй голові ні жнив і возовиці до “попівського току”, ні інших господарських справ, тільки духовне піклування членами своїх церковних Громад. Тому комуністично-безбожницька пропаганда заломлювалася найперше на тих теренах, де існували й діяли наші євангельські Рухи, а найперше — національно свідомі, більш освічені й інтелектуально відпорніші українські реформовані євангелики.

На жаль, наше суспільство й його провідні кола, від яких можна було очікувати більш мужнього, справедливого й безстороннього підходу до важливих і основних справ нашого національного, а зокрема духовного життя, не здобулися на належну оцінку того Руху. Щойно на еміграції, в умовах зміненого життя й існування мільйонів протестантів різних віровизнаневих відтінків, які займають найвищі державні становища, викладають в університетах та впливають у великій мірі на творення громадської opinii, доводиться цьому українському емігрантському суспільству під тиском таких могутніх чинників змінити й свої погляди на протестантський світ і годитися з поглядом, що народність і віра — це дві окремі справи. Цю зміну поглядів помічаємо й на сторінках частини української еміграційної преси. А там, на Рідних Землях, під владою безбожного комунізму, український євангелізм росте, як здоровий опір на примусово насаджуване більшовицькою пропагандою і переслідуванням безбожництво, вірячи твердо, що адві ворота не переможуть Божої Церкви, і не зможуть вирвати Божої Правди із серця української людини.

Щоб викласти більш-менш відповідно в історичному дусі картину минулого згаданого Руху — історію його зародження, розвитку й діяльності між двома світовими війнами в Західній Україні, конче треба зупинитися найперше над його періодизацією, нехай і короткої, але багатой силою людського духа історії.

Перший період тієї історії починається на самому початку двадцятих років і триває до 1925 року, тобто до приїзду з Америки пастора П. Крата, В. Кузіва й Л. Бучака з дружиною — відомих діячів УЄРРуху та народньо-громадського життя. Без допомоги їх і взагалі УЄО в ПА згаданий Рух не міг би був виказатися так помітно своїм розвитком, який він здобув.

Згадуваний уже Д-р Р. Морозович разом з іншими прихильниками євангелізму звертався вже у 1911 році до провідників УЄРРуху в Америці, щоб вони розпочали євангельську місійну працю в Галичині. Незабаром вибухла світова війна, і саме через це було неможливо здійснити пропозицію Д-ра Морозовича та його друзів. Щойно коли закінчилася світова війна, він і інші поновили свої прохання. Тоді відповідні кола УЄО в ПА вирішили післати

деяких проповідників, щоб започаткувати євангельсько-реформовану роботу між українцями в Західній Україні.

Прибувши до Галичини, паст. В. Кузів відвідав зразу адвоката Морозовича, відбув з ним нараду та мав перше євангельське Богослуження в його домі в Городенці. Отож в лютому 1925 року паст. В. Кузів був уже в Західній Україні (Львів, Городенка, Коломия, і згодом в інших місцях). Незабаром відвідали Рідний Край й інші діячі-проповідники, а саме: О. Нижанківський, І. Яцентій, І. Р.-Ковалевич, Й. Валентійчук та інші. 1925 року маємо початки організованої місійної, євангельсько-реформованої праці в Західній Україні, коли були створені організаційні основи для УЄРЦеркви. Наступає поява перших УЄРГромад у таких місцевостях: Молодятин, Коломия, Воскресінці, Підгайчики, Станиславів, Крехівці, а в міжчасі й інші.

За перший помітний успіх того Руху можна вважати організовану церковну Громаду в селі Молодятині, повіт Коломия. Основоположником її був Роман Кваснюк. Селянин Р. Кваснюк попав під час Першої Світової Війни, як полонений вояк австрійської армії, на терен Росії. У таборі полонених були представники різних народів, а серед них і протестанти. Перебуваючи між ними, він увійшов у контакт із Біблією через одного адвентиста. Під впливом читання Св. Письма його релігійні погляди почали хитатися в бік євангелізму. Повернувши з полону додому, він почав поширювати євангелізм у своєму селі. Та прикрим явищем у тій його діяльності було те, що в селі ніхто не мав української Біблії. Якраз саме в тому часі прийшло на думку місцевому гр.-кат. парохові замовити певну кількість українських Біблій та розпродати їх своїм парафіянам. Цей парох не здавав собі справи з тих наслідків, які могли наступити, коли його парафіяни отримають у руки Біблії та будуть їх читати. Євангелізаційна діяльність Р. Кваснюка і читання односельчанами Біблії викликали в Молодятині духовну революцію. Почали відбуватися біблійні зібрання, під час яких читано й обговорювано біблійні теми в євангельському дусі, а з тим започаткувався конфлікт з гр.-кат. парохом. 1922 року під час Великодня дискутовано три дні про ставлення Католицької Церкви до Св. Письма. Усе те довело до більшого прояснення євангельського світогляду серед зацікавлених євангелізмом селян у Молодятині й причинилося до постанови в тому селі церковної Громади, першої ластівки УЄРРуху в Західній Україні. Тим то початок УЄРРуху в'яжеться саме із селом Молодятином. 17 жовтня 1925 р. паст. Л. Бучак мав перше Богослуження в Молодятині, у хаті Р. Кваснюка. Але щойно 9 квітня 1926 р. відбулося правне відкриття УЄРГромади в тому селі, як місійної станиці євангельської парафії Євангельської Церкви Авгсбургського й Гельвецького Віровизнання в Коломиї під головуванням німецького пастора Вайдауера, бо гр.-кат. парох не хотів видати метрик, потрібних до прохань про перехід

на євангельське віровизнання. Також і оплата державній владі за той перехід була висока, як на матеріальні спроможності незаможних селян. Церковна Громада в Молодятині становить клясичний приклад назрівання євангельської свідомості на ґрунті західно-українського села та початок євангельсько-церковної організованості. В обличчі таких подій гр.-кат. парох у Молодятині зареагував з допомогою різних перешкод, насилаючи на наших євангеликів польську поліцію та переслідуючи їх доносами перед владою, як “безбожників, революціонерів, большевиків” тощо. Але ті прикροсті й переслідування мали якраз протилежні наслідки: вони тільки скріпили духовно українських євангеликів у Молодятині так, як вогонь гартує залізо. Ціле Покуття, Гуцульщина й Галичина заговорили про Молодятин, який фактично став першою УЄРГромадою на західно-українському ґрунті.

Але з появою й діяльністю УЄРРуху були пов'язані різні проблеми й труднощі, що їх треба було перебороти, як на внутрішньому, так і зовнішньому відтинку боротьби за існування й успіхи. Тому Рухові була конче потрібна правна охорона та моральна й матеріальна допомога. У цій справі відповідні чинники УЄО в ПА вже перед тим провадили переговори із світовими євангельськими Церквами як в Америці, так і в Європі. Для того приїздили представники цих Церков, Д-р Біч (Beach) з Америки і проф. Адольф Келлер із Женеви. Оба ті представники займали високі становища. Д-р Біч був особистим приятелем президента США В. Вільсона, який був членом Церковного Заряду в його Церкві. Син Д-ра Біча був американським амбасадаром. Уже цього вистачає, як доказ, що паст. Біч був впливовою людиною не тільки в церковних, але й політичних колах. Д-р А. Келлер був секретарем “Центрального Бюра для Церковних Допомогових Акцій” в Женеві, а крім того викладав в університеті в Цюріху. Обидва згадані представники світового Євангельського Руху брали особисто участь в українських євангельських Богослуженнях та були захоплені українською піснею й українським народним одягом.

Та крім успіхів, почали появлятися хмари на зоряному небі Українського Євангелизму. Представники не тільки Греко-, але й Римо-Католицької Церков почали бити на сполох з приводу того, що дедалі, то ширше розгортається діяльність УЄРРуху. Вони нацьковували проти нього місцевих старост та адміністраційний і поліційний апарат. З кожним днем виринала щораз то більш пекуча потреба надати тому Рухові правну охорону та залегалізувати його перед державною владою. Таку охорону могла дати тільки якась історична Євангельська Церква, визнана державою. Такою Церквою в Галичині була німецька Євангельська Церква Авґсбургського й Гельвецького Віровизнання, тобто найперше лютеранська, яка мала під своєю опікою також і реформованих німців у Галичині на чолі із суперінтендентом — Д-ром Теодором Цекле-

ром. Після переговорів проводу УЄО в ПА з проводом тієї Церкви Д-р Цеклер погодився взяти під свою опіку всі новостворені українські євангельсько-реформовані Громади, гарантуючи їм автономні права, як і цілому УЄРРухові та обіцяючи не впливати на справи віровизнаєвої приналежності та внутрішні справи поодиноких Громад. У Коломиї постала Українська Євангельська Церковна Рада, яка взяла на себе цілковитий провід і відповідальність за весь УЄРРух. Органом тієї Ради став місячник "Віра і Наука", якого першим редактором став паст. П. Крат, а пізніше паст. В. Федів.

З різних сторін країни почали напливати до редакції згаданого журналу листи з проханнями в справі допомоги в організації УЄРГромад. Цілий ряд молодих людей зголошувалися на науку євангельського Богослов'я. УЄЦРада входить у зв'язок із світовими протестантськими чинниками. Євангельські Церкви Європи й Америки, поінформовані цією Радою, а найперше паст. В. Кузів та УЄО в ПА, присвячують більшу увагу УЄРРухові в Західній Україні. Отже про українців зговорив протестантський світ. У зв'язку з тим як у релігійній, так і світській пресі Швейцарії, Німеччині, Голляндії, Англії, Чехії, Америки й Канади почали появлятися статті про УЄРРух і взагалі про Україну. Українські євангельські студенти почали вступати на різні європейські університети, щоб там вивчати євангельське Богословіє. Крім західньої Польщі й Варшави, вони вчилися в Чехії, Німеччині, Швейцарії, Голляндії й Англії. Дехто з них уже за часу навчання містив статті про УЄРРух і про Україну в закордонній пресі.

Українські євангельсько-реформовані діячі не забували й про східноукраїнські землі. Головно паст. В. Кузів звернув увагу на Східню Україну, леліючи пляни нав'язати зв'язок із євангельськими течіями на тому ґрунті, а найперше з відповідними чинниками Української Автокефальної Православної Церкви, яка здобувала щораз то більшу популярність серед широких мас українського народу. Для того паст. В. Кузів побував від 20-го липня до 4-го серпня 1927 року в Києві, де мав нараду з проф. М. Грушевським, а також з представниками УАПЦеркви. Його представлено також митрополитові Василеві Липківському. Кремлівсько-більшовицька влада на східноукраїнських землях була в тому часі в наступі проти Церков, а особливо проти УАПЦеркви. У тих умовах жорстоких переслідувань і терору та взагалі советської дійсности не можна було до нічого путнього домовитися, а вже тим більше розпочинати якусь акцію на церковному полі. Більш-менш стало відомим тоді, що більшовики змусили митр. Липківського відійти від митрополичого уряду. Так то ці володарі здійснювали свій плян цілковитого знищення УАПЦеркви.

Побачивши, що в умовах тієї жахливої дійсности пляни євангелізації того терену наразі неможливі, наші євангельсько-рефор-

мовані діячі зосередили всю свою увагу на західньоукраїнський терен. Серед тих зовнішніх і внутрішніх обставин поставали й організувалися перші УЄРГромади на тому терені. Отже після легалізації УЄРЦеркви в Молодятині творяться такі самі Церкви в Коломиї, Слобідці Лісній, Станиславові, Воскресінцях, Камінках, Раківчику, Пістині, Косові, Заріччю, Добротові, Підгайчиках, Верховцях, Перемилові, Кобиловолоках, Яблоніві, Задубрівцях, Стрию, Миколаєві, Вислоку Горішньому, Львові, Стронятині, і ціла низка інших євангельсько-реформованих менших осередків, розкиданих по цілій Галичині. Звісно не без впливу залишилася Волинь, Полісся й інші частини Західньої України.

Волинь переживала одночасно своє національно-культурне відродження під впливом недавньої української національної революції, УНРівської групи патріотів, які діяли на тому терені; а також читалень Товариства "Просвіта" й інших культурно-освітніх й економічних установ. Національна й політична свідомість зростала. Серед шкільної молоді творилися українські пластові гуртки, які захоплювали нашу волинську молодь і спрямовували її на шлях ідейної, патріотичної діяльності. Бачивши невідрадні становище Волині між іншим і на релігійному відтинку, а також діяльність різних самозванчо-євангельських дрібних середовищ, які спричинювали віровизнаневий хаос та сектанську атмосферу, дуже некорисну для національно-культурного зростання Волині, дехто з тієї пластової молоді, як приміром В. Боровський, Т. Довгалюк, Т. Семенюк і інші звернули свою увагу на УЄРРух у Північній Америці. Вони нав'язали контакт із паст. П. Кратом у Канаді, а згодом з УЄЦРадою в Коломиї, і тоді національно здоровий УЄРРух почав ширитися також і на Волині. Тими пластунами, які стали євангеликами й започаткували українську євангельсько-реформовану місійну діяльність на Волині були вже вищезгадані В. Боровський (в 1928 році виселений поляками з Волині), Теодосій Довгалюк (замучений більшовиками в концентраційному таборі на Соловках у 1943 році) та Теодосій Семенюк (висланий на примусове поселення в Московщині). Тепер паст. В. Боровський виконує обов'язки ексекутивного секретаря УЄО в ПА. В наслідок того піонерського УЄРРуху на Волині, десь зразу ж після 1934 року постали церковні Громади в Рівному, Олександрії, Тучині, Кустині, Шубкові, Степані, Колесниках, Тростянці й Піскові. На Волині УЄРРух став стихійним явищем. На Західню Україну прийшли багаті духовні жнива, але женців було мало.

До тієї великої реформаційної акції треба було мати більше десятків високоідейних і відповідно освічених проповідників та інших місійних співробітників. Але, на жаль, їх тоді бракувало. У міжчасі паст. В. Кузів мусів вертатися до Америки, звідки далі робив, що тільки міг, від УЄО в ПА для дальшого розвитку цього Руху. Для реформаційної праці в Коломиї на якийсь час лишився

паст. П. Крат і паст. Л. Бучак з дружиною. До УЄЦРади входили на початках, як члени, пастори П. Крат, В. Федів і Л. Бучак, а крім того адвокат Р. Морозович і Клим Степанів, колишній старшина Української Галицької Армії.

Проте одночасно з тими безсумнівними успіхами прийшов досить несподівано, і то на початках розвитку Руху, і поважний удар, а саме роздвоєння УЄРРуху. Початковий Рух і вищезгадані церковні Громади називали себе УЄРРухом і мали на меті творити Українську Євангельсько-Реформовану Церкву, а німецька Євангельська Церква в Галичині, під якою правну охорону мусіли з тактичних причин підпорядкуватися новопосталі УЄРЦеркви, об'єднувала в собі німецькі лютеранські й реформовані Церкви. Ці реформовані Церкви творили меншість і мали свій власний Сенйорат під проводом пастора Павла Самуїла Роера. Він був надзвичайно відданий справам УЄРРуху і українцям. Сам з походження швайцарець, причинився дуже до популяризації УЄРРуху в Швейцарії, Німеччині, Франції та Голляндії. Своїми впливами також дуже допомагав українським євангельським студентам.

Глибшою причиною роздвоєння УЄРРуху стала церковна політика згаданої німецької Церкви, хоч не можна заперечити й того, що тут діяли ще якісь агентурні позакулісові темні ворожі чинники, чого на початках ніхто не підозрівав. Не мавши на самих початках організованого церковного життя відповідної кількості членів, Громад, і потрібного пасторського апарату, чого вимагали державні чинники, як мінімум, щоб здобути можливість легалізації, — УЄРРух не міг від самого початку виступати, як самостійна Церква. Польські державні чинники дивилися більш, ніж неприхильно на новопосталий УЄРРух, який почав виказувати незвичайну життєвість не тільки в релігійній площині, а й національній. Тому зв'язок того Руху із згаданою німецькою Церквою був конче потрібний щонайменше наразі для можливості існування УЄРРуху. Компетентні чинники цієї Церкви за досить короткий час почали надуживати своє опікунче становище. Д-р Т. Цеклер за певною намовою почав заступати думку, що УЄРух може ширитися між українцями двома напрямками: у лютерському й реформованому дусі. УЄРух мав би змогу, на йому підшептану думку, через те ще більше поширюватися. Цей погляд піддав йому колишній гр.-кат. священник Федір Сташинський, колишній бібліотекар митр. А. Шептицького, який почав провадити реформовану місійну працю на Станиславівщині, і то навіть у порозумінні з паст. В. Кузівом, але по від'їзді паст. В. Кузіва він з'їхав на лютеранізм. Д-р Т. Цеклер, як виходить, став тоді на позицію, що, коли "американці" можуть провадити між українцями свою місійну працю, то чому галицькі німці не мали б того робити, де українці живуть із ними в межу. Д-р Цеклер чомусь не хотів зрозуміти, що за тією "американською" роботою стояло УЄО в ПА, яке являло собою

чисто УЄРРух і що всяке розбиття послаблює будьякий Рух і в цьому випадку воно українцям зовсім непотрібне. Отже провідні чинники лютеран у досить короткому часі виявили, що союз між українським реформованим евангелізмом і німецьким лютеранізмом не виправдує себе. Тут треба дати признання паст. П. Рое-рові, що він усе стояв вірно у допомозі УЄРРухові і підтримував цей Рух, а не Д-ра Цеклера. Якщо зважити суть і форму УЄРРуху перед його роздвоєнням, то він був реформованим, і стояв на виразно біблійних і демократичних засадах, які цілком відповідали духові й вимогам української національної спільноти. Таким чином постало два віровизнання в УЄРусі — реформоване з центром у Коломиї, і лютерське, з центром у Станиславові. Рух пішов далі двома розгалуженнями, тобто в двох різних віровизнаневих напрямках. Провідником українського лютеранізму став згодом пастор Теодор Ярчук, колишній кандидат на гр.-кат. священика, що не годився із запровадженням у гр.-католиків celibату, а Ф. Сташинський покинув лютеранізм і повернувся до гр.-католицизму, очорнюючи український евангелізм, доказуючи, що він розбиває єдність українського народу. Таке він виписував в українській гр.-кат. пресі. По стороні реформованих залишився давніший провід — пастор П. Крат, Л. Бучак і В. Федів.

Поділено місійні терени, щоб одна віровизнанева група не конкурувала з іншою. Видавничим органом реформованих залишилася далі "Віра і Наука", видавана в Коломиї. Українські лютерани з центром у Станиславові покликали до життя свою Українську Лютеранську Місійну Раду, і почали видавати свій часопис "Стяг". Таке роздвоєння УЄРуху відбилосся негативно на дальшому його розвитку. Повернутися до попереднього стану, тобто організації однієї Української Євангельсько-Реформованої Церкви під одним проводом до кінця 1939 року не пощастило. УЄРРух треба було організувати в УЄРЦеркву, яка стала б цілком самостійною. Така була основна ідея пасторів В. Кузіва, П. Крата, і взагалі всього УЄО в ПА.

Коли В. Кузів 1927 року повернувся до Америки, у Галичині залишилися пастори П. Крат і Л. Бучак, які далі підготовляли усамостійнення УЄРРуху. З початком 1928 року, коли П. Крат був змушений вернутися до Канади, провідні кола УЄО в ПА вислали до Галичини, як свого представника, паст. Зенона Бичинського. Його завдання було провадити місійну діяльність згідно з наміченою лінією проводу УЄРРуху в Америці та прагнути до того, щоб усамостійнити УЄРЦеркву на західно-українському ґрунті. Тим часом паст. З. Бичинський почав діяти на власну руку. Увійшовши в контакт із Д-ром Цеклером і українськими лютеранами, він старався допровадити реформованих евангеліків і лютеран до ближчої співпраці, щоб відтак можна було створити одну Українську Євангельську Церкву міжвіровизнаневого характеру. Під його

впливом розв'язано УЄЦРаду реформованих у Коломиї, а також і Українську Лютеранську Місійну Раду в Станиславові, а на їх місце створено Українську Євангельську Місійну Раду, до якої ввійшли реформовані й лютерани. Журнал "Віру і Науку" перейменовано на "Українську Реформацію" й редакторами того журналу стали пастори З. Бичинський і Петро Яремко. Проте журнал "Віра і Наука" виходив далі під редакцією паст. Л. Бучака, який не погоджувався з акцією паст. З. Бичинського.

Місійна Рада з'їздила на свої засідання раз у місяць. Централю того спільного УЄРуху й редакцію "Української Реформації" перенесено до Львова.

Тим часом у Львові організовано УЄРЦеркву. Початки організації тієї Церкви дав паст. О. Нижанківський, який ще перед першим приїздом пасторів Кузіва й Крата був у Львові й кілька разів проповідував там. Опісля на Богослуження у Львові доїздив час від часу паст. Бучак із Коломиї, а також і паст. Крат. Спираючись на львівську Громаду, паст. Бичинський переніс центр УЄРуху до Львова. Туди він і скликав "Перший Український Євангельський З'їзд", щось ніби Синод, на якому були присутні делегати обох груп з цілої Галичини, а також майже всі проповідники. Згідно з домовленням проваджено спільно з місійними працівниками обох груп місійні тижні по всіх Громадах.

Паст. З. Бичинський виїхав із доповідями про УЄРух до Швайцарії, а відтак до Англії, куди був запрошений екуменічною Радою Церков у Женеві. Своєю поїздкою і доповідями він робив добре враження. З приводу того появилися інформації про УЄРух і про Україну в пресі у Швайцарії німецькою й французькою мовами. В Англії церковні кола зустріли його також дуже прихильно. Великі англійські щоденники друкували про УЄРух відповідні статті та про українську справу. Те саме було й в релігійно-церковній пресі. Паст. З. Бичинський володів добре англійською мовою, що допомагало йому в його контактах із закордонними чинниками. Він відвідав в Англії різні редакції та видавництва й давав скрізь короткі звіdomлення про УЄРух і Україну. Англійський міністер освіти й віровизнать прийняв його на побачення та цікавився українським релігійним і національним життям.

Пастори П. Крат і Л. Бучак були виразними противниками злуки обох згаданих груп українського євангелізму і тому ставилися негативно до місійної акції Бичинського, фактично їх боліло розбиття Руху. Паст. П. Крат здав звіт провідним чинникам УЄО в ПА про місійну акцію на західньоукраїнському терені, а особливо про толеранцію розбиття, що й підкопало довір'я УЄО до паст. З. Бичинського. Тим часом у Галичині паст. Л. Бучак відійшов від місійної співпраці з людьми підпорядкованими Д-рові Т. Цеклерові. Згідно з поглядом противників тісної співпраці й злуки обох груп

— УЄРух почався серед українців на основі реформованого евангелізму, і таким він повинен бути й далі. Якщо українські лютерани бажають співпрацювати, або й з'єднатися з реформованими, то ця справа має бути полагоджена між обома групами без впливу Д-ра Т. Цеклера. Поза тим, взагалі, наші реформовані євангеліки були того погляду, що лютеранізм світоглядowo й догматично не відповідає українському народові, бо кальвінізм стоїть тісно на чистих біблійних позиціях.

Відгомін Реформації на українських землях у другій половині XVI століття мав більше кальвіністичний характер, а Євангельський Рух на східньо-українських землях у XIX столітті також у своїй основі був кальвіністичним. Отже щодо історичної традиції, то реформований євангелізм був і є справді ближчий українству, як лютеранізм, що не звільняє нас від обов'язку глибоко й щиро шанувати лютеранські Церкви і народи. Демократична й суто біблійна концепція реформованого християнства відповідала й відповідає духові і потребам українського народу. Вона може бути важливим фактором у ділі релігійного uzдоровлення й національно-духовного відродження українського народу.

Причинившись до поділу УЄРРуху, провідні кола німецької Церкви протегували іноді лютеранську групу коштом реформованих євангеліків, викликаючи обурення покривджених. Активніші й більш принципові у віровизнаневому відношенні наші реформовані євангеліки поставилися опозиційно до такої політики провідних німецьких лютеран, наражуючись тим самим на різні неприємності від проводу цієї Церкви. Паст. Л. Бучак зірвав із місієюною акцією паст. Бичинського і провадив з допомогою світських проповідників самостійно реформовану місіюну працю в Галичині.

Коли ж виявилось, що паст. З. Бичинський загнався задалеко в своїх поступках Д-рові Цеклерові та в співпраці з лютеранами, і сам забув, що він реформований євангелік і одночасно пастор Пресвітерської Церкви Америки, він попав у поважний конфлікт з цією своєю Церквою.

Незабаром приїхав знову з Канади паст. П. Крат. Між реформованими прийшло до повного зірвання залежності від Церкви Д-ра Цеклера, хоч між українськими євангеліками обох віровизнань були й надалі приязні контакти. Невдоволені з такого союзу українські реформовані євангеліки оформилися 1927 року в незалежній від німецької Церкви церковній організації — Союзі Української Євангельської Реформованої Старшини, а 1930 року ця організація, тільки в поширених рамках, і після реорганізації, щоб дійти до кращих можливостей виконувати свої місійні завдання, прийняла назву — Союз Українських Євангельських Реформованих Християн.

*

Тут буде до речі сказати ще дещо про Д-ра Т. Цеклера. Безперечно, що він наробив поважної шкоди УЄРРухові. Він не зорієнтувався в тому, що Ф. Сташинський зовсім не був зацікавлений якоюсь Українською Лютеранською Церквою, а йому тільки йшло про те, як перешкодити в нормальному розвитку Українського Євангельсько-Реформаційного Руху. Однак тут Д-р Цеклер міг добачати приманливу перспективу, що могла мати якесь більше значення для німецько-українських взаємин надалі. Тому він почав докладати всіх зусиль до підтримки розвитку Українського Лютеранського Руху. Але одночасно, поза тим, що вже сказано, тут варто також додати, що сам Д-р Цеклер був непересічним християнином, душпастирем, людиною і добрим німецьким патріотом.

Про деякі його погляди, переконання й вчинки варто тут згадати, на підставі книжки про нього, що її написала вже по його смерті його дружина німецькою мовою під заголовком “Бог вислуховує молитви”. Сам він син університетського професора, і народився в Німеччині 5-го березня 1867 року, а помер 18-го вересня 1949 року. До Галичини приїхав 1891 року з тим, щоб навертати жидів на християнство, і осівся в Станиславові. Це йому не пощастило, але він зауважив, що тисячі німців-протестантів у Галичині не мали належної душпастирської опіки. Для цього він і присвятив своє дальше життя. З часом він став духовним провідником цих німців і на цьому полі він мав великі досягнення й заслуги.

Його дружина в своїй книжці згадує й про те, як поставився її чоловік до того, що українці проголосили самостійність Західньої України 1918 року. Вона пише: “У своєму непомильному почутті законности та ідеалізмi він вірив у справу самовизначення народів, а на основі цього права без будьякого сумніву Східня Галичина була безперечно українською етнографічною територією. З цих міркувань він ставився зовсім льояльно до української влади Західньої України, і заступав це становище в своєму часописі.

Українська влада ставилася приязно до німців, а також по-різному допомагала нашим добродійним інституціям”. Вона також згадує, що коли поляки окупували Галичину, вони дошкульно мстилися на галицьких німцях за цю льояльність до української влади.

Вона згадує й про те, як Д-р Т. Цеклер ставився до гітлерівського нацизму. Про це вона, на підставі обіжних листів, що їх її чоловік видавав ще перед 1939 роком — передруковує такі його думки:

“Ми все вважали, що коли йде про рятунок національних вартостей, тоді мусять духовники скинути свого фрака, і разом з селянами, підприємцями та робітниками працювати для рятунок дорогого народу, але кожний своєю зброєю. Ми, духовенство,

змагаймося тим найкращим і найсвятішим, що Бог дав нашому народові, а власне — Словом Божим, Євангелією, самовідданою любов'ю та виховною працею; — силами, що походять із віри. Так працювати ми хочемо й сьогодні, і я смію твердити, що ми працюємо так. Але ми мусимо з великою турботою ствердити, що зрозуміння для цих найважливіших і святіших джерел сили нашого народу загрожені радикальним напрямком національного соціалізму.

...Ми все наново стараємося здійснити те, що Ісус подарував нам в Євангелії, але це щось зовсім інше, як світогляд Розенберга, або те, що Бальфур фон Ширах намагається прищепити гітлерівській молоді. І передусім, коли Церква має відновитися, то це тільки може dokonатися в ній самій через Слово Боже та Духа Божого, але не через державу, або одну політичну партію...

У великій організації — “Гітлерівська Молодь” усе нівечиться. Там хочуть, щоб члени мали якнайменше своїх особистих поглядів, але на довшу мету це матиме дуже погані наслідки. Ми потребуємо не тільки в релігійному, але і в національному та громадському житті характерів і особистостей, а вони краще доспівають у малих гуртках”.

В оцінці Д-ра Цеклера, як людини і християнина, ми навели, в ім'я безсторонності, вище подані думки про нього, а також ним самим написані думки, з книжки його дружини. Ми пам'ятаємо ту кривду, що він нам свідомо, чи несвідомо зробив, але цінимо в ньому і все те добре, що він робив, проповідував і до чого змагав. (“К. Ранок”, ч. 830-831 з 1955 р.).

**

Після розколу УЄРРуху на реформовану й лютеранську групи стався поділ між самими реформованими євангеліками, бо крім тих, що вийшли зі союзу з німецькою Церквою й оформилися організаційно в Союзі Українських Євангельських Реформованих Християн, була ще й друга незначна група наших реформованих євангеліків, яка залишалася при Церкві Д-ра Цеклера. Але таким ненормальним станом роздвоєння боліли головню більш активні, ідейні кола як одної, так і другої реформованої групи, а найперше пастирі. Вони шукали порозуміння й об'єднання в один Реформований Рух. За відносно недовгий час здійснилися ті спільні бажання. Вже 19 серпня 1931 року відбувся в Молодятині спільний святочний З'їзд усіх українських реформованих євангеліків при спільному Богослуженні. 23 вересня того року відбулася спільна Конференція в Коломиї, під час якої прийшло до об'єднання обох повищих груп. Тепер вони назвали себе Союзом Українських Євангельських Реформованих Громад. Цей Союз і провадив далі місійну діяльність у євангельсько-реформованому дусі. В союзі з Церквою Д-ра Т. Цеклера залишився тільки паст. В. Федів, який

з незрозумілих і нічим неоправданих причин не міг знайти спільної мови ані з паст. П. Кратом, ані згодом із паст. В. Кузівом та рештою проповідників.

Усамотінення УЄРЦеркви в межах німецької Церкви натрапило на великі труднощі. Самий провід тієї Церкви не хотів на-строювати неприхильно проти себе польські державні чинники, буцім то, мовляв, німецькі євангелики підтримують український визвольний рух, а проте провід цієї Церкви старався за всяку ціну затримати українських реформованих євангеликів у межах своєї Церкви. Не зайво буде зазначити, що провідні кола німецьких лютеран робили перешкоди до такого спільного порозуміння й об'єднання українських реформованих євангеликів. Та група наших реформованих, що залишилася тимчасово при Церкві Д-ра Цеклера, крім паст. В. Федіва, з'єдналася з групою, яка скоріше вийшла з-під опіки Д-ра Цеклера, проти волі самого Д-ра Цеклера й його співробітників.

Основна мета цих реформованих євангеликів була добитися цілком самостійної Церкви, але перед проводом СУЄРГромад стали відразу ті самі проблеми, що були й перед тим. Союз не мав легалізації. Тому знову виринали думки, щоб прийняти протекторат тієї самої німецької Церкви. Почалися довгі переговори, але вони не увінчалися успіхом, бо Д-р Т. Цеклер не хотів визнати новоорганізованого СУЄРГромад та ставив такі умови, що їх провід Союзу не міг прийняти. Союз опинився перед двома можливостями, або прийняти умови Д-ра Цеклера, і тоді бути готовим до дальших труднощів, або зірвати остаточно раз назавжди з цією німецькою Церквою, тим більше, що її протекторат не давав УЄРРухові ніякої користі.

Найвищі державні чинники у Варшаві ставилися до справи євангельських місій у Польщі досить коректно, бо до цього їх змушувала державна конституція, проте майже всі воеводи, старости та поліційні органи на низах були під впливом католицького кліру й ставилися вороже до Євангельського Руху. Людей, що переходили на протестантське віровизнання, кликали до староства, робили їм різні неприємності, погрожували тощо. Кожний, хто хотів вступити в члени Євангельської Церкви, мусів подати писану заяву, за яку треба було добре оплачувати. У різних старост були різні приписи щодо цих оплат. Тим то все те було великою перешкодою, особливо для наших незаможних селян при зміні церковної приналежності. Адміністраційно-поліційні чинники дуже часто не давали дозволу на Богослуження, замикали під різними вимівками молитовні доми та не давали дозволу на будову нових церков, чи молитовних домів. Коли якась Громада будувала молитовний дім, треба було вживати всіляких тактичних підходів до цього. На те, щоб добути дозвіл, треба було звертатися кількадесят разів до різних будівельних урядів у воевідстві. При цьому потрібна була

не раз допомога найвищих урядів у Варшаві. Звісно, у таких випадках Церква Д-ра Цеклера не могла багато досягнути. Невідомий автор статті під наголовком "На властивий шлях. Сім років боротьби за реформовану справу" ("Сіач", жовтень-листопад 1932 рік) скаржився, що "Зрештою А. і Г. Церква, занадто афішуючися опікою над українцями перед цілим євангельським світом, не була в стані і не в силі дати УЄРГромадам і духовним повних прав. За сім років не утворено жадної самостійної української парафіяльної канцелярії, не було права уділяти науки релігії в школі українським євангельським дітям, без кінця були труднощі з офіційним вступом до Євангельської Церкви, з вибранням метрик у гр.-кат. парохів тощо. Суперінтендентура А. і Г. Церкви була безрадна й безвпливова, а всі ці ненормальності в церковно-адміністративному апараті дуже шкідливо відбивалися на цілій місійній роботі" (стор. 39-40). Як бачимо з цього Церква Д-ра Цеклера в Галичині не мала такого впливу й можливостей, щоб вона могла належно допомогти УЄРРухові. А зате своєю церковною політикою її провідні кола скоріш в'язали руки діячам того Руху, і розкололи його.

Зате багато більше можливостей і доступу до найвищих урядових чинників у Варшаві мала Євангельсько-Реформована Церква в Республіці Польській (офіційна назва) із своєю Консисто́рією у Варшаві. Суперінтендент тієї Церкви — Стефан Скерські був дуже поважаною і заслуженою особою у протестантському світі. Його брат був генералом польської армії і особистим приятелем Й. Пілсудського та генерала Складковського, прем'єр-міністра польського уряду, який належав офіційно до парафії суперінтендента Скерського і брав активну участь у релігійному житті тієї варшавської Церкви. Українські реформовані Громади були не раз змушені шукати допомоги в колах тієї Церкви, якої ціла Консисто́рія була прихильно наставлена до УЄРРуху, і навіть до українських справ у загальному, керуючись у своїх поглядах і діях християнськими принципами. Загально притаманний полякам шовінізм не мав місця на терені тієї Церкви, в якій членами були переважно чехи, німці і навіть французи. Сам суперінтендент С. Скерські був чеського походження. Стосунки серед них, а також і до інших євангельських Церков були братерські. В університеті у Варшаві вивчали протестантське Богословіє також деякі українські студенти, які підтримували контакт з тією Церквою. Довір'я і пошану серед тих кіл мав за часів свого навчання і коли закінчив свою науку — паст. Микола Жураковський. Те саме можна сказати й про паст. Петра Яремка, який скінчив свою богословську науку у Швейцарії і працював за тих часів у реформованих Громадах у Верхівцях і Перемилові на Поділлі, і будував тоді там молитовні доми й житлове помешкання для проповідника. Воєвідська влада робила великі труднощі з тими будовами.

Перебуваючи в такому беззахисному становищі після розбиття переговорів з Церквою Д-ра Цеклера, провідні кола СУЄРГромад вирішили просити Реформовану Церкву в Польщі перебрати УЄРРух під свою правну охорону. Її Консисторія дала свою згоду прийняти Союз під свій захист з дальшою метою допомогти йому згодом легалізуватися в Державі та здобути тим право самостійної Церкви. Обі сторони склали умову на засіданні в Коломиї 13-го липня 1932 року, а 7-го вересня того самого року Консисторія ЄРЦеркви в Польщі ухвалила прийняти Союз та подала те на затвердження до Міністерства Внутрішніх Справ та Релігійних Справ і Освіти. Провід Союзу Українських Євангельсько-Реформованих Громад затвердив ухвалу приступлення Союзу до ЄРЦеркви в Польщі на своїх нарадах у Воскресінцях 21-го вересня 1932 року. Отже від 1925 року через недоречний союз з Церквою Д-ра Т. Цеклера аж до зірвання з нею та нав'язання співпраці з ЄРЦерквою в Польщі — маємо **другий період** короткої історії УЄРРуху в Західній Україні.

Консисторія ЄРЦеркви в Польщі згодилася допомагати всіма силами й дати якомога скорше змогу СУЄРГромад організуватися в самостійну УЄРЦеркву та усунути перед урядовими чинниками всі ті перешкоди, які роблено УЄРРухові. СУЄРГромад мав далі ексекутиву в своїх руках. Створено Місійний Заряд СУЄРГромад, який далі самостійно керував цілим УЄРРухом.

Першим заходом до усамостійнення Руху було створення самостійних парафіяльних урядів на певні округи. Заходами суперінтендента Скерського у воевідствах закінчено будови церковних будинків у Верхівцях і Перемилові та dokonано їхнього відкриття, на якому були представники із Швейцарії, Німеччини й Варшави.

Відколи Консисторія ЄРЦеркви в Польщі зацікавилася правно УЄРРухом, він відразу скріпився і став чимраз більше поширюватися як у Галичині, так і на Волині. Про ті нові вигляди й можливості правного створення УЄРЦеркви повідомлено провід УЄО в ПА, а також і інші світові реформовані Церкви. Щоб якнайскорше взятися здійснювати усамостійнення СУЄРГромад у цілковито самостійну УЄРЦеркву, треба було мати свого досвідченого в церковних справах суперінтендента, тобто єпископа. На становище першого єпископа УЄРЦеркви покликано пастора Василя Кузіва, який знову залишив Америку та приїхав із дружиною до Коломиї, щоб очолювати УЄРРух.

Пастор, а згодом єпископ В. Кузів — здібний проповідник, відданий УЄРРухові душпастир і досвідчений організатор, виконував свою працю серед дуже складних, як зовнішніх, так і внутрішніх взаємин, доводячи до певних успіхів та розквіту українського євангелізму в Західній Україні. Видано чимало євангельської літератури, а між нею співаник, катехізм, І. Кальвіна: "Инсти-

туцію або навчання християнської релігії”, виходив місячний журнал “Віра і Наука”, а також додаток до цього журналу для дітей та підлітків “Приятель Дітей” і євангелізаційний листок “Сіяч”. За ініціативою УЄО в ПА і старанням єпископа В. Кузіва та інших українських протестантських віровизнань — проф. Іван Огієнко, пізніший митрополит Української Православної Церкви в Канаді, почав свій переклад Біблії на сучасну українську мову. Його переклад Нового Заповіту був виданий ще перед початком Другої Світової Війни у Варшаві, а другий наклад появився вже за часів цієї Війни у Фінляндії. Користуючись своїми зв'язками із західно-європейським протестантизмом і з закордонними університетами, В. Кузів вислав чимало студентів на науку євангельського Богослов'я закордон. Частина студентів училася у Варшаві та Західній Польщі. Він сам писав досить багато статей як для краю, так і закордонної євангельської преси. Українська реформаційна справа ставала голосною в широкому євангельсько-реформованому світі. Саме в рядах УЄРРуху була загально помітна велика національна свідомість та активність наших євангельсько-реформованих проповідників і церковного членства.

До Галичини досить часто приїздили представники світового реформованого євангелізму, передовсім зі Швейцарії, Німеччини, Голляндії та Північної Америки. Паст. П. Яремко вже за часів свого навчання в Швейцарії вів успішну інформаційну працю про УЄРРух та українську справу взагалі. Він помістив цілу низку статей у швейцарській пресі. У роках 1930-1938 він виїздив 5 разів до Швейцарії зі своїми доповідями про УЄРРух. Кожна така подорож тривала 8-10 тижнів. Таким чином він відвідав близько 300 реформованих Громад у Швейцарії. Він виступав у найбільших церквах швейцарських міст, а також і в малих сільських Громадах швейцарських Альп. Так збільшувалося число приятелів української справи в західноєвропейському світі.

Про декого з тих приятелів ми вже згадували передніше. Тими приятелями були різні реформовані діячі, професори університетів, заслужені й впливові пастори, а також активні члени поодиноких Церков і Парафій на Заході. Не зайво буде згадати декого з них. Передовсім заслуговує на теплу згадку пастор Д-р Буркгард Гантенбайн із Швейцарії, який щиро полюбив український нарід та віддано піклувався не тільки нашими студентами, але й УЄРРухом. Він приїздив кілька разів до Галичини, брав участь у Богослуженнях та промовляв до наших людей. Коли одного разу, під час відвідин пастором Гантенбайном Західної України, оповідалося йому, що греко-католики поширюють поголоски ніби поляки сприяють поширенню УЄРЦеркви, щоб тим допровадити до польонізації українців, то він темпераментно заявив: “Коли б поляки хотіли асимілювати українців через цю Церкву, то ми, швайцарці, перші якнайрішучіше запротестували б проти цього!”

Далі великим приятелем був проф. Ебергард Фішер, надзвичайно впливова й багата людина серед швайцарських світських і церковних кіл. На згадку заслуговує також родина швайцарських мільйонерів Штегелінів, найперше постать професора історії Церкви в університеті в Базилеї — Ернста Штегеліна, а також спорідненого з тією родиною пастора Рудольфа Штегеліна. Останній був дуже активним членом і секретарем Швайцарського Допомогового Комітету для Євангеліків на Сході. Він побував у Галичині та видав УЄРГромади. Таким самим приятелем УЄРРуху, і зокрема української справи, були також професори Д-р Брунер, Д-р Гут і Д-р А. Келлер. Про цього останнього ми вже згадували передніше.

Серед голляндців мали українські реформовані євангелики, а з ними й українська справа, великих приятелів в особах Д-ра Недерброда й пастора Франца Дресельгуїса. Вони обидва приїздили кілька разів до Галичини. Через паст. Дресельгуїса й Д-ра Недерброда зацікавилася справою УЄРРуху тоді сама голляндська престолонаслідниця Юліяна, яка з нагоди рукоположення єпископа В. Кузіва прислала привітання УЄРЦеркві. Українські реформовані євангелики, переслідувані чужою владою та своїми таки рідними по народі братами обох традиційних Церков, отримують привітання від престолонаслідниці однієї з найбільш культурних європейських країн. Чи ж це не своєрідний парадокс на ґрунті історії УЄРРуху? Історія цього Руху якраз багата такими дивними про-
явами.

Не зайво буде згадати, що перед покликанням пастора В. Кузіва на єпископа УЄРЦеркви, досить помітні були в Русі пастори П. Крат, Л. Бучак, П. Яремко, Т. Довгалюк, В. Боровський і паст. М. Жураковський. Останній був учасником усіх конференцій з Консисторією ЄРЦеркви в Польщі. Єпископ В. Кузів жив якийсь час при його родині. В оцінці особи і праці паст. М. Жураковського існують розбіжності між діячами УЄРРуху. Дехто висловлює погляд, що він досить невиразна постать на тлі цього Руху. Одно тільки певне, що члени тодішнього проводу УЄРРуху, що його очолював паст. Жураковський, переконавшись, що він не раз без їхньої згоди і без порозуміння з ними втягав у внутрішні справи УЄРЦеркви суперінтендента С. Скерского, вважали, що це може привести до нової і цілковитої залежності їхньої Церкви від Варшави. Правда, тут треба признати, що суперінтендент Скерський був дуже коректний і чесний щодо цього, і не затаював перед членами проводу УЄРРуху утаєних дій паст. М. Жураковського. Це й стало за причину, що вирішили були покликати на єпископа УЄРЦеркви паст. В. Кузіва, який користався повним довір'ям, як тих членів, так і проповідників цієї Церкви.

Звільнившись з-під опіки Церкви Д-ра Т. Цеклера, УЄРРух мав перед собою поважні труднощі до переборення. Проте про-

відні кола й члени цього Руху справлялися загалом із тими труднощами дуже добре, користаючи широко з Божої дивної опіки й допомоги.

Єпископ В. Кузів стояв на чолі проводу УЄРЦеркви з посвятою, виявляючи незвичайну енергію, витривалість і любов до Христової справи та до свого народу. Він мав також велике розуміння для справ виховання євангельської молоді. Покликано до життя в Коломиї українську євангельську школу, яку провадив директор Карло Новак. Усі Громади як у Галичині, так і на Волині були належно обслуговувані проповідниками. Де тільки була можливість, будовано по Громадах церкви або молитовні доми. Треба безсторонньо признати, що без допомоги УЄО в ПА та світового реформованого протестантизму такі успіхи були б неможливі. Навіть під опікою Церкви Д-ра Цеклера цей Рух мав свої успіхи завдяки жертвеності його діячів, як проповідників, так і його рядових членів. Перехід УЄРРуху з правних причин до ЄРЦеркви в Польщі відкрив перед тим Рухом ще ширший шлях діяльності.

Більш-менш у тому самому часі, коли Заряд СУЄРГромад затвердив свій перехід до ЄРЦеркви в Польщі, до Союзу належали євангельсько-реформовані Громади й місійні станиці в таких місцевостях: Добротів, Воскресінці, П'ядики, Уторопи, Пістень, Раківчик, Слобідка Лісна, Перемилів, Львів, Стронятин, Вислок Горішний, Камінка Мала, Іспас, Ворона, Чортівець, Микитинці, Париші, Тишківці, Чорнятин, Семаківці та інші. У тому часі працювали в Союзі пастори: П. Крат, Л. Бучак, М. Жураковський, П. Яремко, дияконіса Марія Бучак та проповідники: Т. Довгалюк і В. Боровський. Крім того пляновано покликати до церковної праці Т. Семенюка, В. Вінявського й Андрія Максим'юка. Союз підготовляв також нові кадри місійних працівників. Союз видавав щомісячно часопис "Сіяч" у Коломиї.

І справді, не минув ще навіть цілий рік, як Союз пов'язався з ЄРЦерквою в Польщі, а вже наші реформовані євангелики, здавалося, наблизилися до своєї мети, тобто власної самостійної Церкви. Союз здобув мінімум організаційного й чисельного стану Церкви, потрібного для того, щоб її затвердила держава, як самостійну Церкву. У половині 1933 року Союз мав уже 8 рукоположених проповідників і трьох євангелистів, які ще чекали на рукоположення, а крім того відповідне число Громад і членства, які були організовані в трьох округових парафіях.

У наслідок такого стану на Синоді ЄРЦеркви в Польщі ухвалено 12-го червня 1933 року піднести Союз Українських Євангельсько-Реформованих Громад до статусу самостійної УЄРЦеркви. Ухвала Синоду була зформована так:

"Синод вислухавши пропозиції Консистерії в справі ЄРРуху серед українців, у наслідок ухвали Конференції більшістю духов-

них ЄРЦеркви в Польщі, і маючи на увазі добро й повагу ЄРРуху серед українців, — ухвалює:

1. Покликати на внесок українських делегатів іменем Синоду на керманича місії згаданого Руху пастора професора Василя Кузіва, як Суперінтендента УЄРЦеркви.

2. Просити Виконавчий і Місійний Заряд СУЄРГромад, щоб він опрацював проект статуту УЄРЦеркви згідно з II точкою приєднання СУЄРГромад до ЄРЦеркви в Польщі.

Ця ухвала становить впровадження в життя й здійснення другої точки акцесу, а саме утворення самостійної УЄРЦеркви в Польщі.

Прийнято на Синоді ЄРЦеркви в Польщі у Варшаві дня 12-го червня 1933 р.

Голова Синоду (-) А. Каршо-Седлевскі

За згідність свідчить 19 червня 1933 р. секретар Консисторії

(-) С. Бреч”

(Печатка Консисторії)

(Стаття “Остаточний крок у творенні УЄРЦеркви”, “Сіяч” за липень 1933 рік).

Як уже згадано передніше, тимчасова злука СУЄРГромад з ЄРЦерквою в Польщі з тактичних мотивів викликала була обурення не тільки деяких кіл українських, але й деяких нечисленних так наших євангеліків (лютерани і паст. В. Федів), що з вузькогрупових причин, чи особистих амбіцій були в опозиції до СУЄРГромад і старалися використати ту злуку скорше для своїх пропагандивних потреб. Вони осуджували зовсім несправедливо “польонофільські тенденції” та “угодовщину” провідних кіл Союзу. На сторінках деяких українських часописів можна було вичитати важкі обвинувачення на адресу Руху й його керівників, що вони, мовляв, “запродалися” полякам.

У зв'язку з тим не зайво буде подати цілий документ з тих часів, що стосується безпосередньо до самого акту тієї тимчасової злуки та промовляє сам за себе, оправдуючи провід СУЄРГромад. Журнал “Сіяч” (лютий 1933 р.) подає під заголовком “Спростовання” таке:

“Свого часу надіслав суперінтендент ЄРЦеркви в Польщі до редакції “Нового Часу” у Львові спростовання на незгідні з правдою закиди, пороблені в “Новому Часі” українським реформованим євангелікам. Того спростовання “Новий Час” досі не надрукував, тим то подаємо його тут до відома нашого загалу:

До Редакції часопису “Новий Час” у Львові.

На підставі параграфу 19 пресового закону прошу надрукувати в часописі Шановних Панів таке спростовання: “В ч. 244 з дня 4 листопада ц. р. часопису “Новий Час” редакція згаданого часопису помістила передрук двох статей з церковного часопису —

Церкви Євангельсько-Реформованої — “Єднота” під заголовком “Дві ординації на пасторів” і “Акцес українців до Костела Євангельсько-Реформованого в Річпосполитій Польській”. Той передрук редакція часопису “Новий Час” доповнила своєю допискою, що ті статті редакція подає без змін і коментарів. Супроти того стверджую, що статті “Єдноти”, подані в часописі “Новий Час”, неточні, бо пропущено відомість, що заяву кільканадцятьох громад і проповідничих станиць про акцес до ЄРЦеркви в Польщі переслано через Консисторію тієї Церкви до Міністерства Релігійних Визнань і Публічної Освіти, як рівнож до Міністерства Внутрішніх Справ з виясненням, що Консисторія погодилась на прохання співвизнавців українців з проханням підтвердити те приступлення. Далі редакція “Нового Часу” всупереч своєму твердженню, що ті статті передруковує без коментарів, а тим часом додає від себе коментарі, які для згаданих в “Єдноті” чотирьох пасторів становлять наклеп і образу. Неправдиво закидається тим пасторам, що вони хочуть через акцес тягнути грошеву користь, бо так хіба належить розуміти слова коментаря часопису “Новий Час”: “А скінчилося на... польським костелі. Видно, що там повна каса”... Супроти того заявляю рішучо, що ані один із згаданих пасторів не отримав і не отримує від ЄРЦеркви в Польщі ані одного гроша. Далі неправильно закидається, що то, мовляв, пастори мали б бути відступниками від свого народу через приступлення до ЄРЦеркви в Польщі. У відповідь на це стверджую, що згаданий акцес не становить влучення українців до згаданої Церкви, а прилучення до неї “СУЄРГромад”, як автономної групи, щоб здобути правне й церковне становище в Польщі. ЄРЦерква в Польщі, до якої належать також німці, чехи і французи, не уважає за своє завдання винародовлювати українців, які, як реформовані євангелики, можуть бути такими самими добрими синами свого народу, як і греко-католики. Прошу помістити це моє спростовання у Вашому цінному часописі на тому самому місці і тими самими черенками.

С. Скерскі

Суперінтендент Євангельсько-Реформованої Церкви
в Польщі і редактор часопису “Єдноти”.

Варшава, 10-го листопада 1932.”

Як бачимо з цього “Спростовання”, самий суперінтендент С. Скерскі вияснив справу згаданої злуки, підкреслюючи шляхетні мотиви тієї Церкви. Крім того, до поданого документу долучимо слова суперінтендента Скерского, висловлені до представника одного Місійного Товариства в Німеччині: “Ми справді нічого не хочемо ані для нас, ані для нашої Церкви. Наше бажання: допомогти молодій Українській Церкві так скоро, як це тільки буде можливим, дійти до цілковитої самостійності. І ми сподіваємося, що це з Божою допомогою нам пощастить”. (“Dein Reich komme”, ч. 1 з 1933 р.

— подано в статті “Церковна Єдність”, “Сіяч”, березень 1933 р.).

Тепер, коли дивимося на ті справи з перспективи кількох десятиліть, здаємо собі справу, які несправедливі були ті закиди, що їх робили представники нашого суспільства й преси на адресу проводу УЄРРуху, який у критичному для себе моменті звернувся по допомогу до ЄРЦеркви в Польщі.

Коли згадуємо про цькування членів УЄРРуху від деяких кіл західноукраїнського суспільства, головно католиків, і частини нашої преси, то не зайво буде подати тут ще один документ, який викриває етичний і культурний рівень наклепів духовенства, звернених проти наших реформованих євангеліків. “Сіяч” (березень 1933 рік) опублікував ще одне багатомовне “Спростовання”, що його подаємо в цілості:

“У зв’язку з тим, що станиславівський гр.-кат. єпископ Г. Хомишин у своєму останньому “Пастирському Листі” — закинув українським євангелікам узагальнюючо різні неймовірні вчинки, Виконавчий і Місійний Заряд Пресвітерії нашого Союзу вислав на адресу часопису “Нова Зоря”, на сторінках якого друкувався той лист, такого змісту спростовання, яке та газета помістили в ч. 31 з дня 4 травня 1933 р.:

“На підставі 19 параграфа пресового закону просимо помістити у Вашому цінному часописі таке спростовання:

В ч. 26 і 27-му з 9 і 16 квітня 1933 р. Вашого часопису в розміщені Вами “Пастирським Листі” — Преосвященного Григорія Хомишина, Єпископа Станиславівського, під заг. “Про грозу духової руїни”, в якому узагальнено на всіх євангеліків, не зважаючи на їх визнаневу приналежність, певні неймовірні вчинки, як уділювання Господньої Вечері замість вина — горілкою бонгу, мирування перфумою та рициною і хрищення бензиною, Місійний і Виконавчий Заряд Пресвітерії СУЄРГромад — категорично стверджує, що:

1. Неправда, щоб когонебудь чи себе хтось з проповідників згаданого Союзу причащав при Господній Вечері горілкою бонгу. Натомість правда, що рукоположені проповідники євангельсько-реформованого визнання уділяють Господню Вечерю причасникам і собі за установою нашого Спасителя Ісуса Христа під видом вина й прісного хліба.

2. Неправда, щоб єв.-реф. проповідники мирували когось перфумою, чи рициною. Натомість правда, що мирування в нас ніколи не провадилося й не провадиться, як не згідне із Святим Письмом і єв.-реф. віровизнанням.

3. Неправда, щоб хтось з єв.-реф. проповідників христит бензиною. Натомість правда, що в нас христять дітей звичайною водою.

4. Нарешті заявляємо також, що неправда, що наче б то частина сектантських проповідників постаралася про злуку з поль-

ськими протестантами у Варшаві. Натомість правда, що Союз Укр. Єв.-Реф. Громад зголосив свій акцес до ЄРЦеркви в Польщі, щоб здобути собі самостійне, правне становище.

Просимо помістити це наше спростовання в черговому числі Вашого цінного часопису на тому самому місці й тими самими черенками. В протилежному разі будемо змушені за публічну образу релігійних почувань нашого членства і нас, як визнання, правно признаного в Польщі, віддати цю справу на судову дорогу”.

(печатка)

Підписи Керманича Місії і Секретаря.

Читаючи тепер подане спростовання не можна не дивуватися, як єпископ традиційної Церкви міг написати такий пасквіль проти Християнської Церкви іншого віровизнання. Яка ж тоді мусіла була панувати неперебірлива боротьба й пропаганда проти носіїв євангельських ідей нижчих кіл духовенства й церковників, коли єпископ допустився написати таку клевету. Не можна не згадати й того нездорового явища на відтинку нашої журналістики, що деякі наші часописи закидали українським євангеликам розбивання національної єдності, а після проголошення акцесу СУЄРГромад до ЄРЦеркви в Польщі затаврували наших реформованих євангеликів опортуністами, забуваючи, чи скорше збуваючи рівночасно мовчанкою далекойдучу розбіжність між самими українськими католиками та понадльояльно-угодову політику єпископа Хомишина щодо польських державних чинників. Така подвійна бухгалтерія свідчила про грубу односторонність та дуже непевної вартости християнську етику тих, які мали у великій мірі творити громадську опінію.

Існування й діяльність УЄРРуху від часу легалізації й здобуття певного роду статусу самостійної УЄРЦеркви до 1939 року, тобто початків Другої Світової Війни — це **останній період** щодо недовгої історії УЄРРуху в Західній Україні. З приходом большевиків у вересні 1939 року НКВД забралосся відразу до ліквідації УЄРЦеркви. Проповідник Барна згинув у загадкових обставинах, Т. Довгалюка і Т. Семенюка арештовано і засуджено на заслання, де Т. Довгалюка замучено, а П. Чирва скалічений врятувався чудом, через прихід німців, просидівші більше, як рік у тюрмі. Він вийшов із тюрми з пораненою ногою. Частина проповідників врятувалася, втікши на Захід, тобто спершу до Польщі, а згодом до Німеччини. Єпископ В. Кузів під час вибуху війни був у Швейцарії, звідки був змушений вертатися до Америки, не мавши змоги повернутися до Коломиї. Члени УЄРГромад, крім одиниць, залишилися на своїх місцях. Ті українські євангелики, що подалися на Захід, були розкинені по різних таборах і місцевостях у всіх трьох зонах окупованої альянтами Західньої Німеччини. Після того, коли прийшли можливості виїхати з Німеччини, вони разом з іншими, найперше українськими скитальцями, подалися на нові місця по-

селення, головно на американсько-канадські терени, де включилися до місцевих євангельсько-реформованих Церков, тобто до УЄО в ПА.

Періодизацію історії УЄРРуху в Західній Україні можна в загальному охопити в таких схематичних рамках: —

1. Від кінця Першої Світової Війни до 1925 року.

а. Перші мало організовані осередки УЄРРуху.

2. Від 1925 року, тобто від приїзду наших заокеанських діячів УЄРРуху до 1932 року — до остаточного зірвання з Церквою Д-ра Т. Цеклера.

а. Приїзд пасторів П. Крата, В. Кузіва й Л. і М. Бучаків.

б. Організація Руху та об'єднання його з Церквою Д-ра Т. Цеклера з умовою затримати свої автономні права.

в. Провідні кола цієї Церкви надуживають свої права та спричинюються до розколу УЄРРуху на реформованих і лютеран.

г. 1927 року українські євангельсько-реформовані опозиціонери виходять з-під правної опіки тієї Церкви, і утворюють СУЄРСтаршини.

г. 1930 року той Союз поширено, переорганізовано та переіменовано на Союз Українських Євангельських Реформованих Християн.

д. 19 серпня 1931 року відбувся спільний З'їзд усіх українських євангельсько-реформованих євангеліків в Молодятині, а 23 вересня того самого року відбулася спільна Конференція в Коломиї, під час якої уложено точки спільного порозуміння й остаточного об'єднання обох груп українських реформованих євангеліків в одну спільну організацію — Союз Українських Євангельських Реформованих Громад.

е. Після довгих переговорів без успіху цей Союз зриває остаточно з Церквою Д-ра Т. Цеклера та нав'язує контакт з ЄРЦерквою в Польщі.

3. Короткий період приступлення СУЄРГромад до ЄРЦеркви в Польщі від 13 липня 1932р. до 12 червня 1933 р., тобто до ухвали створення самостійної УЄРЦеркви на Синоді ЄРЦеркви в Польщі, що пішло на затвердження до Міністерства Віровизнань.

4. Від 1933 року, тобто від ухвали про створення УЄРЦеркви, до вересня 1939 року — початку Другої Світової Війни.

5. П'ятий період історії УЄРРуху в Західній Україні — це воєнна (1939-1945) і післявоєнна доба аж до часу писання цих рядків. То доба важких і болючих досвідів, переслідувань та напівкатакомбного релігійного життя членів і симпатиків українського реформованого євангелізму. Про цю добу через брак певних джерельних даних не можемо нічого певного сказати.

Пишучи історію УЄРРуху на західноукраїнському ґрунті, дослідник, через недостачу джерельних даних, може іноді вагатися,

або таки й не знати, де саме включити якусь подію, явище, чи факт — до історії УЄРРуху, чи українського лютеранізму. А в додатку, як одні, так і другі були під спільною опікою Церкви Д-ра Т. Цеклера, аж поки остаточно українські євангельсько-реформовані опозиціонери сказали тверде слово, і наважилася на ще рішучішу дію.

Не зайво буде подати тут у цілості два документи тієї доби тісної співпраці обох груп. Вони виявляють і без наших пояснень атмосферу тієї співпраці та виразні наміри авторів тієї концепції в напрямі злиття обох груп в одну “Українську Євангельську Церкву”.

На сторінках “Української Реформації” (листопад 1929 р., стор. 36-37) маємо звіт про п. з. “Конференція місійних робітників у Станиславові”, що його подаємо в цілості: —

“Дня 9 жовтня відбулася в Станиславові конференція всіх місійних робітників. На порядку нарад були такі справи: 1. Створення Української Євангельської Місійної Ради. 2. Справа видання “Української Реформації”. 3. Пастирські конференції. 4. Наука релігії в школі (недільні шкілки). 5. Місійна література. 6. Дискусія на тему: “Місія і політика”. 7. Внески. 8. Резолюції: а. До Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці, б. до інших віровизнань.

Ухвалено одногосно: Створити Українську Євангельську Місійну Раду — вужчу і ширшу. До складу Вужчої Місійної Ради входять усі місіонери і запрошені члени, а до складу Ширшої Місійної Ради, крім місіонерів і запрошених членів, увіходять ще представники поодиноких євангельських Громад.

Кожний місійний робітник доти перебуває членом Місійної Ради, доки працює в місії. Так само всі інші, що їх запросила та Рада. Вужча УЄРада становить ексекутиву УЄРуху. Представники поодиноких Громад вибрані на час одного року. Вужча Місійна Рада буде збиратися кожного місяця. Ширша Місійна Рада буде збиратися на наради постійно що шість місяців, а в разі потреби частіше. УЄМРада творить собою самостійне, виключно українське тіло з правом ексекутиви в рамках місії. До складу Української Євангельської Місійної Вужчої Ради входять такі активні і запрошені члени: Пастори З. Бичинський, В. Федів, Петро Яремко, Д-р Р. Морозович, проф. Гусаківський, пастори Теодор Ярчук, Володимир Демчишин, Іван Володимир Пищук і Яків Кравчук. І відсутні через навчання: Ярослав Гаванський, Іван Журило і Микола Жураковський.

Вужча Місійна Рада буде збиратися в першу середу кожного місяця. Коли в ту середу випаде яке свято, то на зібрання визначиться на останнім засіданні інший день.

До Управи Місійної Ради вибрано одногосно таких членів: Голова — паст. З. Бичинський, Заступник Голови — паст. В. Фе-

дів, Секретар — паст. Теодор Ярчук, Скарбник — Д-р Р. Морозович, Бібліотекар — паст. П. Яремко.

У дальшій ході нарад ухвалено одноголосно, що орган українських євангеліків “Українська Реформація” має бути редактований і видаваний у Львові, вулиця Піскова ч. 38. Друкуватиметься в друкарні “Наукового Товариства ім. Шевченка”. До Редакційного Комітету вибрано: пасторів З. Бичинського, В. Федіва, Т. Ярчука, а відповідального редактора паст. П. Яремка.

Обмірковано також справу науки релігії для євангельських дітей. Відтак — справу Богослужбника.

У дискусії на тему “Місія і політика” одобрено одноголосно думку, щоб місійні робітники сконцентрували свої сили на духовну працю відродження народу, як плекання характеру і сили духа. У справах загально народніх наша Євангельська Місія має йти з народом. Вузькопартійні справи, як справи особисті, не можуть цікавити місії, бо вона створена для всього народу. У справі місійної літератури ухвалено подбати про таку, яка вже існує, і творити нову та видати популярну історію Церкви. Врешті ухвалено опрацювати резолюції, зокрема до УЄО в ПА та інших релігійних віровизнань”.

На цьому закінчено конференцію.

З поданого документу довідуємося про загальні дані організації структури того своєрідного Руху, спільного видавничого фронту і про те, що головну ролю там відігравали пастори З. Бичинський, В. Федів, Т. Ярчук, П. Яремко і Д-р Р. Морозович. Інші пастори, а вже тим більше делегати з поодиноких Громад були скорше допоміжним чинником. Як виходить із звідомлення, всі ухвали відбувалися “одноголосно”, а ті самі особи виступають як в Управі Місійної Ради, так і в Редакційному Комітеті, який мав творити євангельсько-громадську опінію на сторінках “Української Реформації”. В “Укр. Реформації (грудень 1929 р., стор. 15-16) саме опубліковано резолюцію з тієї конференції до УЄО в ПА, що її тут подаємо в цілості з огляду на висловлену аргументацію в обороні задуму спільної дії українських реформованих євангеліків з українськими лютеранами.

“Резолюція. До УЄО в ПА.

Дорогі Брати у Христі!

Євангельське християнство черпає свою силу з жертвености й любови. Суть цілого християнства дається з'ясувати в одній заповіді Божій, яка звучить: “Люби ближнього, як самого себе”. Ця любов має об'єднувати нас усіх українців, які взялися нести світло Христової правди нашому народові.

Взявши під розвагу, що:

1. Американський і Центральний Європейський Комітет спільно віддали провід над Українською Євангельською Місією Комітетові П'ятох,

2. що Євангельська Конференція в Базелі 23 і 24 серпня 1929 року схвалила це вирішення й висловилася, що підтримає такий євангельський рух між українцями, який прагне створити питому **УКРАЇНСЬКУ ЄВАНГЕЛЬСЬКУ ЦЕРКВУ**,

3. що так американський, як і європейський комітет, а також і конференція в Базелі, до справи поширення між українцями сектанства поставилися негативно,

4. що сектанство ослаблює нас не тільки релігійно, а й у всьому іншому,

5. що визнана владою за Церкву є Євангельська Церква А. і Г. В. в Польщі, усі інші віровизнання тільки толеровані,

6. що правно може існувати наша Євангельська Місія тільки під опікою А. і Г. Церкви,

7. що народ виявляє своє бажання мати одну об'єднану Українську Євангельську Церкву,

8. що ініціативу до заснування Української Євангельської Місії в Європі дало УЄО в ПА, тому згідно з постановою конференції всіх євангельських робітників у Львові 29 серпня ц. р., ми зібрані на засіданню Місійної Ради в Станиславові дня 30 жовтня ц. р. будемо як і досі, так і надалі жити з усіма братами в Америці в згоді і любові, яку проповідуємо народові з тим, що наше завдання й мета — прагнути до об'єднання всіх наших євангельських напрямків, і до діяльності на створення Української Євангельської Церкви. У цій справі просимо Божої допомоги й вашої співпраці. Нехай Всевишній дасть нам усім Свогого Духа, який згуртував би нас під одним проводом і завданням працювати над заспокоєнням духовного голоду сердець рідного народу в будові Української Євангельської Церкви.

З УЄО в ПА бажаємо жити в якнайтісніших зв'язках, які кріпили б нас взаємно і промощували б дорогу до Царства Божого серед нашого народу.

Остаємось з братньою любов'ю, менші брати в Христі:

З. Бичинський, В. Федів, І. Пищук, Т. Ярчук, П. Яремко, Я. Кравчук, Д-р Р. Морозович і В. Демчишин”.

Розуміється, ця “Резолюція” не могла викликати захоплення між провідними колами УЄО в ПА, яке стояло на світоглядово-віровизнаневих позиціях реформованого євангелізму.

У такому самому дусі відбувся Перший Український Євангельський Конгрес у Львові Ширшого Місійного Комітету 5 березня 1930 року, про який пишеться в “Українській Реформації” (квітень 1930 р., стор. 2-11). На тому Конгресі паст. З. Бичинський згадає про ухвалу “обидві групи злити в одно, що здійснилось вилоненням Вужчої й Ширшої Місійної Ради, чи Комітету і випрацюванням статуту Місійної Ради...” та заявляє, що “від часу довершення об'єднання обох галузок Рух почав ширшати, спільна праця закріплює діло та відкриває безмежне поле для діяльності. Огнище

Руху Коломия, Станиславів, Тернопіль, Сянок і Львів” (стор. 3-4). На пропозицію паст. З. Бичинського Збори вибрали комісію, що мала б зредагувати резолюції. До складу тієї комісії ввійшли — Д-р Морозович, а крім нього пастори Федів і Ярчук. Подаємо тут зміст ухвалених резолюцій: —

“Ухвалено всіма ось що:

1. З’їзд одноголосно ухвалює провадити пропам’ятну книгу УЄРуху у кожній Громаді.

2. Працю цього року присвятити поширенню української євангельської літератури.

3. Проголосити органом УЄРуху “Українську Реформацію”, схвалює його видання і закликає докласти всіх зусиль, щоб “Укр. Реформація” здобула якнайбільше передплатників і висловлює признання для його дотеперішньої напрямної.

4. Сердешно закликає, щоб пресвітерія кожної євангельської Громади стала представником “Укр. Реформації” і допомагала поширювати українську євангельську літературу, Св. Письмо, як і свій часопис.

5. Виготувати “Євангельський Требник” і подати його наступному З’їздові Ширшої Місійної Ради на затвердження.

6. Звернути якнайбільшу увагу в справі закладання недільних шкіл і навчання дітей Св. Письма, а особливо Нового Заповіту.

7. Співпрацювати в протиалькогольній акції та особливо закликає членів передплачувати часопис “Відродження”.

8. Присвятити в “Укр. Реформації” постійну сторінку для боротьби з алькоголем.

9. Висловити повне довір’я Комітетові П’ятьох і подяку тому Комітетові за моральну і матеріальну допомогу УЄРухові, а особливо голові його Д-рові Адольфові Келлерові в Женеві, як великому приятелеві українців за його дотеперішні подвиги для УЄРуху, як і також Д-рові Цеклерові із Станиславова за дотеперішню його допомогу.

10. З’їзд схвалює статут Української Місійної Ширшої Ради, як показник і регулятор євангелізаційної роботи”. (“Укр. Реформація”, квітень 1930 р., стор. 10).

З цього звідомлення про “Перший УЄКонгрес у Львові” довідуємося між іншим і про те, що паст. З. Бичинський був членом Європейського Місійного Комітету П’ятьох, якому Американський і Центральний Європейський Комітет віддали провід над провадженням УЄМісії, як це пишеться у вищеподаній Резолюції до УЄО в ПА. Головою того Комітету П’ятьох був Д-р А. Келлер. У резолюціях звернено увагу на практичну місійну діяльність без наголосу на справу злиття обох груп українського євангелізму. Звичайно, УЄО в ПА не могло толерувати такої церковної політики й напевно було змушене вплинути на те, щоб було стримано ці акції паст. З. Бичинського. Тут характеристичне те, що поміж іменами

пасторів, які пішли на задалекойдучу співпрацю з лютеранізмом, не бачимо ніде паст. Л. Бучака. Під час неприсутності паст. П. Крата він відійшов від тих кіл і, хоч осамітнений, тримався принципово при реформованому евангелізмові, і в опозиції до Руху в напрямі злиття обох груп. Коли ж паст. П. Крат вернувся з Америки, оба ті пастори повели акцію проти церковної політики паст. З. Бичинського.

*

Прибічники паст. З. Бичинського в оборону його тодішніх потягнень дають більш-менш такі міркування, які ми беремо поважно і з пошаною: Будьякі єднання під чужу опіку непопулярні і приймаються боляче. У світлі цього стану речей признання опіки Церкви А. і Г. Віровизнання в Галичині, як і тактичного "єднання" із ЄРЦерквою в Польщі, являють собою співмірно неприємні події, що їм належить з історичної перспективи справедлива оцінка. Паст. З. Бичинський вважав, що в Польщі з національного погляду німці менше небезпечні, ніж поляки. Згідно з його поглядами незалежність не може постати з якоїбудь угоди, але мусить виникнути як факт, через численність і силу. Творити цю численність він думав через об'єднання із іншими евангельськими групами та українськими лютеранами найперше. Потягнення паст. Бичинського мали у великій мірі об'єднувальний характер і відкривали більші можливості для українського евангелізму. Вони також притягали до дискусії інші евангельські віровизнання і готували підложжя до співпраці. Цей підхід можна б назвати евангельським екуменізмом, але він був передчасний і зустрівся з гострою реакцією. У висліді цього обурений, чи ображений паст. З. Бичинський усунувся зовсім з активної праці в УЄРРусі, а навіть у Пресвітерській Церкві Америки, коли вона не одобрила його діяльності, але про подробиці цього всього ми наразі не маємо ніяких докладніших інформацій.

Протилежна сторона на це відповіла приблизно так: Вона знала, що будьяка залежність від чужих чинників небезпечна, але з двох зол вибирається менше. Сама ідея Української Об'єднаної Євангельської Церкви ніколи не була їй чужа, але вона була певна, що до цієї Церкви тоді були б не прилучилися ані баптисти, ані п'ятидесятники із своїх віровизнаневих міркувань. Українські лютеранські проповідники в своїй більшості були готові прилучитися до УЄРЦеркви, але тільки після того, коли б її справді визнав був польський уряд, і щоб вона могла їм запевнити матеріяльне утримання. Ані одного, ані другого до вересня 1939 року їм не можна було запевнити, але паст. В. Демчишин все таки від лютеран перейшов до реформованих.

Як виглядала насправді акція за об'єднання українських евангельських Церков у тих часах, паст. Л. Бучак писав про це 27-го

грудня 1929 року з Коломиї до паст. П. Крата в Канаду таке: “Вчора тут був і ночував у нас пан Х. З його мови можна було винести враження, що він прийшов, щоб поінформувати мене, що “Місійна Рада” пастора Бичинського вислала протест 11 грудня 1929 р. проти мене і проти мого поступовання, що я поширюю сектанство, що наша група братається з баптистами і методистами, що я бунтую студентів і інше... Річ ясна, що як це так, як пан Х. говорить, то це зовсім не “обвинувачення”, а якраз саме ідеал протестантського світу, щоб єднатися. А подруге, — перші переговори з баптистами вів Д-р Морозович, паст. В. Кузів і Ви... Робилося все відверто і задля загальної ідеї. Тепер ці люди вважають, що в цьому я роблю якийсь великий переступ”. (З архіву УЄО).

Паст. П. Крат про мету УЄО в ПА на полі церковно-реформаційної праці і майбутність УЄРРуху в Україні, писав таке: “Хоч паст. В. Кузів та П. Крат були переконань пресвітерського віровизнання, цебто реформованого, однак вони не їхали до Старого Краю, щоб там конче насадити своє релігійне переконання. Молитвою цілого УЄО в ПА було, щоб Господь просвітив Україну Світлом Євангелії, а яка форма буде майбутньої УЄЦеркви, це наші місіонери лишали Божій волі. Року 1925 на Волині, а подекуди і в Галичині, уже поширилися були баптисти, і П. Крат, який по від’їзді паст. В. Кузіва до Америки того самого літа лишився сам у Західній Україні далі провадити діло Благовістя, дивився в напрямку до баптистів, щоб з ними створити насамперед якесь об’єднання”. (Недокінчений манускрипт нарису П. Крата: “УЄРух, а Єв. Церква А. і Г. Віровизнання в Польщі”. Стор. 5 з архіву УЄО).

З повищого бачимо, що справа української церковно-реформаційної праці в Західній Україні була такою заплутаною і ускладненою через ворожі позакулісові інтриги і провокації, що тільки аж тепер вона прояснюється і дає досить певну можливість здогадуватися, яка агентура й які агенти були за всім тим заховані. Ані одна, ані друга зацікавлена сторона тоді того ніяк не могли собі усвідомлювати. Вони впали жертвою того всього. Противник не спав і застосовував свою методу: діли і пануй! Докладніше про це пишеться далі в цій історії. Тепер це вже належить до історії. Перед Рухом стоять нові завдання, хоч обставини не дуже то змінилися, бо противник евангелизму та взагалі будьякої релігії і тепер в Україні і поза нею не спить.

Ніяк не можна відмовити певних і поважних заслуг у розвитку УЄРРуху в Північній Америці паст. З. Бичинському, особливо в літературно-видавничій ділянці. Треба тільки шкодувати, що він не зміг з’орієнтуватися в тодішніх обставинах і складних проблемах розвитку УЄРРуху в Західній Україні. Те, що він відійшов від активної діяльності в Пресвітерській Церкві в США і в УЄО в ПА, треба вважати за неfortunне потягнення. Він міг бути дуже ко-

рисним для УЄРРуху в Канаді і в США. Паст. В. Кузів твердив у свій час пасторові В. Боровському, що він усе чувся приятелем паст. З. Бичинського і не знає, як дійшло тоді до того, що він усунувся від праці на українській релігійній ниві.

*
**

Ми присвятили трохи більше уваги тому явищу співпраці між реформованими й лютеранами, бо це особливий і цікавий момент в історії УЄРРуху.

Той другий період в історії УЄРРуху — це справжнє змагання за розвиток того Руху, за його права, за принциповість у віровизнанево-догматичному напрямі, за поширену місійну діяльність і нарешті за здобуття довір'я серед широких кіл українського суспільства. У цій своїй боротьбі українська євангельсько-реформована група принципіалістів змінювала кілька разів свою організаційну назву і це має свою глибоку вимову в історії тої боротьби та опозиції до німецької, переважно лютеранської Церкви. Перша назва СУЄРСтаршин виявляє, що першим авангардом у боротьбі за права й гідний шлях діяльності українського реформованого євангелізму був провід того Руху, його діячі — провідники і старші брати, тобто члени церковних Зарядів. Друга назва — СУЄРХристиян вказує на те, що в боротьбу включилися також окремі члени Руху свідомі своїх завдань щодо того Руху. А третя назва СУЄРГромад каже нам, що в ту боротьбу включилися вже цілі УЄРГромади. Три головні фази боротьби, які виявляють розвиток свідомости й послідовности серед членів того Руху — від старшини, яка дала приклад, через окремих, свідомих свого завдання, членів до масової участі в тій боротьбі цілих Громад. Така еволюція свідомости серед широких кіл членства та організаційне завершення тієї боротьби закінчилися спільним З'їздом усіх назгал українських реформованих євангеліків у Молодятині 19 серпня 1931 року та відбулася спільна Конференція в Коломиї 28 вересня того самого року, де всі прийшли до спільного порозуміння, і сталося остаточне об'єднання реформованих євангеліків. Це переломовий час в історії УЄРРуху.

Поодинокі, активніші члени УЄРРуху, більш вироблені суспільно та досвідчені в громадській праці, брали жваву участь у просвітянській, кооперативній та загально громадській роботі.

Останніми часами перед Другою Світовою Війною окремі члени Руху почали особливо розуміти важливість освіти й визнали потребу здобувати більше освіти. У журналі "Віра і Наука" (лютий 1939 рік) маємо поданий "Проект організації та програми Євангельського Народнього Університету для української молоді". Це особливий і цікавий документ. Він заслуговує на те, щоб увійти в історію Руху. Подаємо його в цілості: —

“Народні університети для молоді найбільше поширені в скандинавських державах (у Данії та Швеції), у країнах, до речі, протестантських, що стоять на високому культурному рівні. Творець цієї освіти Грунтіг, данський письменник і релігійний діяч ХІХ століття. Серед інших народів закладаються ці університети на зразок скандинавських, відповідно до питомих потреб і умов людности. На мою думку, для української євангельської молоді придатним був би народній університет такого зразку:

Народній університет повинен мати власний будинок відповідних розмірів, де можна було б примістити бурсу, кухню, їдальню, світлицю та викладові залі. При університеті конче треба мати кусок поля (2-3 гектари), щоб провадити взірцевий город і садок. Навчальний плян ділиться на два курси: хлоп'ячий і дівочий. Кожний зокрема триває по 4-5 місяців. Хлопці вчатьс я восени та взимі, дівчата навесні та вліті. На науку приймати не тільки євангельську молодь, а й молодь інших християнських віровизнань — дівчат від 16 років, хлопців від 18. Під психологічним оглядом цей вік дуже відповідний для ґрунтовної роботи, бо тоді молодь формує світогляд і характер. Вихованці повинні мати щонайменше народню школу. Для успішної роботи творити невеликі групи (30-40 осіб). Університетом кермує та надає йому тон управитель, що підбирає педагогічний персонал. Крім виховників, що живуть у бурсі разом зо слухачами й мають над молоддю постійну опіку та догляд, до університету запрошується і сторонніх доповідачів з цікавими доповідями.

Слухачам на утримання встановити стипендії. Крім того брати від них місячні оплати, залежно від стану заможности (10-20 злотих).

Подаю деякі теми, які конче треба було б розгорнути й поглибити в Євангельському Народньому Університеті. Не претендую на повноту програми, бо її укладатиме педагогічний персонал університету в порозумінні з єпископом.

Проблеми релігійно-морального характеру.

1. Головні моменти з історії Церкви (узгляднити історію Реформації, на українських землях зокрема).

2. Біблія та її розповсюдження (підкреслити добу перекладів на нові мови народів).

3. Євангельський рух у світі та на українських землях (походження й природа сект).

4. Суспільні та політичні рухи останніх століть в освітленні Євангелії.

5. Марксизм і релігія (релігійний рух у Совегах).

6. Християнство й соціяльні питання.

7. Євангелізм і кооперація (розвиток кооперації на наших землях).
8. Любов до Батьківщини в освітленні Євангелії.
9. Євангельська культура на селі та в місті тощо.

Українознавство.

1. Головні моменти з історії України. Культурна місія нашого народу на сході Європи. Призначення України.
2. Головні моменти з історії українського письменства. Християнство в Україні. Гуманізм і Реформація. Український літературний рух під Московщиною й Австрією.
3. Поети й письменники з християнським світоглядом (Шевченко, Куліш, Костомарів, Марко-Вовчок, І. Франко та інші). Головні ідеї їхньої творчості.
4. Найновіша, пореволюційна українська література. Трагедія українських письменників під червоним режимом за Збручем.
5. Село та селяни в українській літературі (В. Стефаник, У. Самчук та інші).
6. Українські землі (будова, границі, природні багатства, населення).

Загально-наукові теми.

1. Цикл викладів з історії всесвітньої культури (підкреслити, як люди шукали істини з найдавніших віків). Виклади мають історично-філософську основу.
2. Боротьба духа з матерією впродовж віків. Відкриття й винаходи.
3. Історія земної кулі. Земля в усесвіті. Як постало життя на землі.
4. Виклади з ділянки анатомії, гігієни й естетики. Про статеве життя.
5. Фрагменти й образки з життя в чужих країнах (Швеція, Данія, Швейцарія, Англія тощо).

Для дівочих курсів треба опрацювати трохи відмінну програму. Присвятити чимало викладів жіночому рухові, хатньому господарству, гігієні й естетиці помешкання, а також вихованню дітей. Найголовніше звернути увагу на значення родини в житті нації та держави.

Крім тих, чисто наукових, викладів, звернути увагу на організаційне й товариське життя. Тут підходять такі теми: Що таке організація? Завдання організації за наших часів. Культура організованого життя. — Обговорити всі можливі форми культурно-освітньої роботи в КУЄМ (Кружок Української Євангельської Молоді), — виклади, гутірки, часописи, бібліотека, радіо, прогульки, хори, інсценізації, театр, жива газета тощо.

Народній університет провадить внутрішнє життя згідно з опрацьованим правильником, в яким будуть точно визначені години праці, обідня пора, години вечірніх навчань і відпочинку. Певний час призначається на молитву й читання Св. Письма. На Богослуженнях у церкві присутність слухачів обов'язкова”.

Загально цей проект зредагований граматно й віддзеркалює ясність і культуру думки автора та практичний підхід до справи. Коли б було не дійшло до вибуху Другої Світової Війни, то при здійсненні вищеподаного “Проекту” українська євангельська молодь стала б справжньою окрасою УЄРРуху та його надійною майбутністю. У даному випадку українські євангельські кола, як здається, випередили західньоукраїнських католиків і православних, бо ніде не було чути, щоб там хтось плянував організувати народні університети для ширших кіл української молоді. Друга Світова Війна перервала діяльність згаданого Руху, який саме почав розростатися та кріпшати.

Зогляду на те, що діяльність реформованого євангелізму й лютеранізму в Західній Україні не тільки зазублювалася, а іноді набувала характеру стислої й координованої співпраці, не зайво буде коротко згадати й про **Лютеранський Рух** серед західнього українства.

Уже на самому початку українського організованого Євангельського Руху в половині двадцятих років колишній гр.-кат. священик, сумної слави **Федір Сташинський** приступив до УЄРРуху, а відтак визнав себе за лютеранина, і за благословенням суперінтендента німецької переважно лютеранської Церкви — Д-ра Т. Цеклера, почав провадити місійну роботу в Станиславові й околиці. Йому в допомогу став колишній “православний монах”, не зовсім виразного духовного обличчя — **Яків Кравчук**. Церква Д-ра Т. Цеклера дала їм у цьому напрямі свою підтримку. Сташинському найважливіші були обряди Гр.-Кат. Церкви, що їх він старався затримати в певній мірі в УЛЦеркві. Найперше він перебрав літургію Івана Золотоустого та в дещо скороченому виді вживав при лютерському Богослуженні. Він мав возитися зі свяченою водою, кропилом, образами, хоругвами й навіть практикував свячення пасок.

Та після короткого часу своєї діяльності Сташинський зник з українського лютерського ґрунту й знову повернувся до Гр.-Кат. Церкви, залишивши по собі в Станиславові дуже сумні спомини та багато боргів. Згодом стало відомо, що він опинився в Чехо-Словаччині й там зліквідовано його, згідно за деякими джерелами, як провокатора. Одного ранку найдено його застріленого на вулиці одного міста в Чехо-Словаччині.

*

Коли ми вже тут опинилися при тих, що були основоположниками УЛРуху в Галичині, то варто тут поза Ф. Сташинським, згадати й про його “однодумця” — **Якова Кравчука**. Про нього ми маємо деякі інформації, і вони досить багатомовні.

У “Вірі і Науці” за квітень 1934 р., ч. 4, стор. 14, із статті “Важлива пересторога”, що її написав проп. Т. Довгалюк (псевдонім Кир), довідуємося, що 1934 р. Я. Кравчук опинився був на Волині, і під протекторатом Лютерської Церкви з консисторією у Варшаві організував в м. Луцьку “Євангельську Церкву Східного Обряду”. Про нього там пишеться, що він колишній православний, якийсь час був у гр.-кат. місії Редемптористів і там навертав православних волиняків до “Унії східного обряду”. Звідти він опинився проповідником в українських лютеранських Громадах у Церкві Д-ра Цеклера в Галичині, де провадив непристойне життя. Там він попав до тюрми за підроблення документів. По цьому його провід Лютеранської Церкви в Станиславові післав на науку Богословія до Німеччини. За каригідне поступовання його викинули з духовної семінарії, а Д-р Цеклер усунув його з числа своїх проповідників. Тоді він опинився на Волині, але й тут він не побув довго, і звернувся з проханням, щоб його прийняли назад до Православної Церкви. Якийсь час про Я. Кравчука не було чути нічого.

Аж у книжці З. Книша: “Перед походом на схід”, яка вийшла після Другої Світової Війни в Торонті, на стор. 70-72 читаємо:

“Не знати точно коли появився в Югославії осібняк, на прізвище Я. Кравчук, родом мабуть з Волині. Крутився він по Білгороді та весь час шукав дороги до сербської поліції. Студентка Оксана пригадувала його з Луцька, там він вдавав себе за протестантського пастора, весь час терся біля місцевого УНО, були на нього підозріння, як на провокатора. До Югославії приїхав з Парижу, де крутився біля протоєрея Бриндзана. Співпрацював досить грубо з польським консулятом, який, мабуть, “відступив” його білгородській політичній поліції. Післали його в Босню стежити за українцями, там він прикидався українським православним священником. І от одного дня він зробив наглий донос, наче б то розкрив він тайну шпигунську організацію серед українців, спрямовану на співпрацю з німцями проти безпеки югославської держави. Кравчук плутався при доочних переслуханнях, не знав, як брехати, попадав у суперечності. Це надокучило сербам, і вони збили його на кисле яблуко, а всіх арештованих випустили, ще й перепросили. Пізніше Я. Кравчук був на службі Гестапа Люблинського Дистрикту в Польщі”.

Один українець, що жив тоді в Югославії, до паст. В. Боровського про повищесказане писав дня 16 вересня 1975 року таке: “Зустрів я Я. Кравчука тільки раз. Після його відвідин нас арештовано. Закидали нам зв'язки з хорватськими “Усташами”. Тоді

говорилося, що донос на нас зробив о. Кравчук. Усі до нього відчували несмак, чи радше погорду”.

У листі до паст. В. Боровського від другого українця з дня 13 вересня 1975 р. пишеться: “Я. Кравчук прикривався православним (у сербській Церкві) священником. У рясі він зустрічався, річ ясна, з блакитно-жовтою стрічкою на грудях з нашими студентами і не студентами. Говорив дуже патріотично. У суді виступав проти арештованих, які завдяки йому й були арештовані. Мабуть його ніхто не підозрівав, що він на чийсь службі”.

Коли скінчилася війна, Я. Кравчук опинився в таборах Переміщених Осіб у Західній Німеччині, а коли його там викрито, він десь зник. По якомусь часі прийшла вістка, що він опинився в Харкові. Виходить, що він вернувся туди, звідки й прийшов.

Незадовго перед друком цієї Історії потрапила в наші руки копія листа, що його написав був пастор Л. Бучак з Коломиї 27-го грудня 1929 року до пастора П. Крата. У ній він пише про долю Ф. Сташинського таке:

“Кажуть, УВО (Українська Військова Організація) розстріляла Сташинського за провокацію... Це для нас наука: не треба брати до праці невідомих людей та ще давати їм провід”. (З архіву УЄО).

Паст. П. Крат у своєму нарисі “УЄРух та Євангельська Церква А. і Г. Віровизнання в Польщі”, який у недокінченому манускрипті переховується в архіві УЄО, висловлює такі думки про Ф. Сташинського:

“Не раз здавалося, що Сташинський поліцейний агент, а часом він виявляв велику прихильність до большевизму; у кожному разі доведено, що Сташинський був у близьких взаєминах з редакцією “хлібодського” (угодового) органу “Селянське Слово” в Станиславові”.

У цій самій праці паст. П. Крат отак характеризує Сташинського:

“Сташинський був розп'ячений... гр.-кат. духовник, що вже був і православним священником в Росії і гр.-кат. місіонером в Бразилії. Мав великі здібності до схоплення науки, але не мав жадних основних чеснот. Попри п'ятику курив майже безперестанку. Десь на Великій Україні мав полишену жінку і дитину”. (З архіву УЄО).

Саме коротко перед тим, як ця праця мала йти до друку, в наші руки попав тижневик “Новий Шлях” з дня 11-го листопада 1978 р., в якому ми знайшли на 3-тій сторінці розвідку Зиновія Книша: “На життя і смерть...”, в якій згадується й Федора Сташинського. Про нього там пишеться:

“Федір Сташинський, з Перемишлянського повіту в Галичині, перед війною виховувався в оо. Василіян, покинув їх, перейшов на православ'я, потім знову вернувся до католицизму. Його спеціальність — нищпорити коло церковних кіл. Підсунувся навіть до мит-

рополита Шептицького, як стенографіст його проповідей. Нарешті перекинувся до всяких розвідок, якийсь час навіть пливав у грошах і жив на широку скалю в Празі. Потім подався за шефа протирозвідки Української Військової Організації. Тепер остаточно і скрізь скомпрометований. — Скільки таких більших чи менших донощиків, польських вислужників топтали галицько-волинську землю — не сила взяти на облік... Деяких таки досягнула каральна рука УВО, ще заки почалася війна. І знову ж майже нічого про них не відомо, бо в таких справах ані ніхто не списував протоколів, ані не заводив реєстрів”.

Як уже було зазначено: в роз'єднанні УЄРРуху зовсім певно діяли і таємні ворожі агентурні чинники, бо не тільки загадково згинув Ф. Сташинський, про якого ми тільки можемо майже певно здогадуватися, на чийх послугах він був, але й його близький “однодумець” — Я. Кравчук, виявився пізніше також агентурною особою. Отже читачеві не тяжко тут додуматися, хто стояв за цими осібняками, і чому саме?

Та якби там воно не було, коли б обидва згадані євангельські рухи були могли далі нормально розвиватися, то напевно було б дійшло до церковної єдності між ними. Це була тільки справа часу. Все це залежало від здобуття повної самостійності УЄРЦеркви й матеріального забезпечення для українських лютеранських проповідників. В обох рухах про це поважно думалося, і в цьому напрямку діялося. Кожен українець-євангелик, що був патріотом, бачив, що тут щось не в порядку, а в лютеран у цьому напрямку провід провадив паст. Іларіон Шебець, колишній вояка Української Галицької Армії.

**
*

Так започаткований УЛРух у Західній Україні не міг належно розвиватися. Провід Церкви Д-ра Цеклера старався за всяку ціну рятувати УЛРух між українцями. Він старався знайти відповідного провідника, який зміг би очолити той Рух. У тому часі вивчав у Тюбінгені (Німеччина) лютерське Богословіє **Теодор Ярчук**, який перед тим скінчив католицьке Богословіє в Римі. Через латинство, що до нього тягнув єпископ Хомишин, і цілібат запроваджуваний у Гр.-Кат. Церкві, Т. Ярчук, який мав наречену, перед своїм висвяченням на гр.-кат. священника, перейшов на сторону українського лютеранства. Закінчуючи свої студії в Римі, він отримав перед своїм висвяченням відпустку в 1926 році, щоб вернутися на батьківщину і отримати від батьків благословення. Затримавшись по дорозі в Станиславові, він почув з євангельської церкви спів українських релігійних пісень. Вступив до церкви, він завважив велику різницю між обладнанням католицької й євангельської церков, перейнявся євангельським Богослуженням і, замість вернутися згодом до Риму, пов'язався з Д-ром Цеклером і його Церквою. Т. Яр-

чук став пастором УЛГромади в Станиславові. (Hilarius Schebetz: DAS EVANGELIUM IN DER UKRAINE, Erlangen 1932, стор. 6). Отже його взяв Д-р Т. Цеклер до Станиславова, щоб він перебрав місце Сташинського і став у проводі УЛРуху. Паст. Т. Ярчук узявся дуже совісно до своїх завдань. Він почав поступово усувати театральність, що її запровадив Сташинський, затримуючи тільки де-що, що на його думку було важливим, між іншим, співану літургію, яку сам переробив з літургії Івана Золотоустого. Він був здібною людиною, добрим організатором та мав публіцистичний талант. Його деякі оповідання й нариси, поміщені в "Українській Реформації", зраджують іноді непересічний хист. Він перебрав у Станиславові провід Української Місійної Лютеранської Ради, видавав часопис "Стяг", місячний журнальчик "Новий Світ" та летючку "Прозри", а крім того написав низку євангельських брошур, звернених проти навчання й порядків, як Католицької, так і Православної Церков, будучи непримиренним визнавцем навчання Д-ра Мартина Лютера. Пастор Т. Ярчук підібрав чимало молодих людей та вислав їх на науку лютеранського Богословія, щоб посилити між українцями лютеранізм. Він обстоював погляд, що лютеранство відповідає більше духовним вимогам українського народу, що свого часу "твердив" і Ф. Сташинський. Його піонерська місійна праця при поширюванні навчання лютеранізму серед українців виставила його на становище одного з творців українського лютеранізму.

До 1939 року було zatrudнених у місійній лютеранській діяльності між українцями близько 15 місійних робітників при їхніх церковних Громадах у Галичині та започаткованій місійній роботі на Волині. З тих Громад найважливіші були в таких місцевостях: Станиславів, Богородчани, Манява, Єзупіль, Побереже, Товмач, Палагіче, Верб'ятин, Лазарівка, Камінне, а також кілька осередків на Волині, між іншим у Луцьку.

Паст. Т. Ярчук, а також І. Шебець, мають чималі заслуги в розбудові та поширенні УЛРуху в Західній Україні. Вони поставили його на національну основу. Обидва вони були віддані своєму народові й своїй Церкві та трудилися для української євангельської справи лютеранського віровизнання. Різнилися вони між собою в їхній діяльності хіба тільки тим, що коли паст. Ярчук проявляв майже сліпу відданість Д-рові Цеклерові, то паст. Шебець прагнув цілий час до усамостійнення УЛРуху та до пов'язання його з УЄРРухом.

У 1939 році паст. Ярчук був арештований органами НКВД і засуджений на 10 років важких робіт. Від тієї пори не пощастило нічого певного довідатися про нього, тим то не знати, чи він ще живий, чи загинув десь на Сибіру. Паст. Шебець помер під час Другої Світової Війни. Він очолював тоді провід УЛРуху в Галичині. Не тільки УЄРЦерква, але також і УЛЦерква мала свої втра-

ти в людях від большевицького терору. Більшість з їхніх місійних працівників врятували тоді себе тим, що подалися на Захід. Між арештованими й вивезеними тоді українськими лютеранськими місійними робітниками були ще — пастори Василь Волосянка, Сергій Остапович та Іван Пищук.

Український лютеранізм міг бути трохи слабшим Рухом від реформованого евангелізму в Західній Україні. Він не мав на новітньому українському ґрунті такої підготовки, як реформований евангелізм, якому допомагали заокеанські евангельсько-реформовані діячі з УЄО в ПА. Цей Рух врятували пастори Т. Ярчук і І. Шебець, які своєю діяльністю зуміли зреабілітувати його в очах, як українського, так і чужинецького протестантського світу.

Після загальної характеристики поодиноких періодів історії УЄРРуху в Західній Україні та зупинці на деяких особливих помітніших його моментах не зайво буде перейти до докладнішого огляду явищ, подій і фактів того Руху за останніх років перед Другою Світовою Війною, бо вони важливі для безсторонньої оцінки історії УЄРЦеркви.

Як уже зазначено, кожний із згаданих періодів історії УЄРРуху в Західній Україні між двома світовими війнами потребує окремої міри в оцінці, бо кожний із них має свої питоменності. Перший період — це рання весна першого евангельського посіву на ґрунті сердець західніх українців. То був час, коли світ евангельських ідей робив перші кроки в промоцванні собі шляху серед перешкод і від своїх і від чужих. Наші евангеліки збиралися на біблійні години (“штунди”) й Богослуження. Діяльність загального УЄРуху, а в тому і УЄРРуху, у перших роках після Першої Світової Війни мала не раз напів-катакомбний характер. Цих наших евангеліків цькували, виклинали в проповідях, відсуджували від честі, сумління й патріотизму, роблено труднощі в похованнях померлих на цвинтарі, як недостойних лежати з католиками, при чому траплялися випадки, коли їм давано місце на цвинтарі серед похованих злочинців і самогубців, бо місцеві парохі не дозволяли ховати їх серед своїх парафіян (R. Wagner: DIE UKRAINISCH-REFORMATORISCHE BEWEGUNG IN OSTGALIZIEN. Marburg 1938, стор. 25-28). До речі, ми не подаємо цитат з цієї німецької книжки, щоб ствердити наші слова про переслідування, бож це загально відомі факти. Даною життєписною нотаткою ми хочемо тільки показати, що ті переслідування українських евангеліків від своїх таки людей знайшли відгомін на сторінках чужих публікацій, що аж ніяк не може принести доброго імені новітньому українству, бож то робилося на території Європи в ХХ столітті! Але в тих переслідуваннях гартувався і поширювався УЄРух. Ряди наших евангеліків побільшувалися з часом, по селах творилися нові гуртки людей, які думали згідно з евангельською наукою й поступово приставали до Руху.

І серед нашої інтелігенції траплялися одиниці, які наважувалися покинути “батьківську віру” та перейти до євангельського табору. У двадцятих роках нашого століття на Рідних Землях робити це було не так легко. Така людина практично майже опинялася поза межами товариського життя, а іноді й громадського. У місті таких людей часто бойкотовано, а на селі іноді переконавано з допомогою кулаків і погроз, до речі часто не без тихої заохоти з боку своїх парохів. Для прикладу таких переслідувань згадаємо про напад 9 квітня 1926 року на євангельських реформованих проповідників між Печеніжином і Молодятином, про що ми вже передніше згадували. Паст. Л. Бучак, який жив якийсь час у Молодятині, не їздив до Коломиї через Печеніжин, тільки був змушений добиратися горами до залізничної станції в Саджавці, бо завжди можна було сподіватися на небезпеку нападу. Одного літа відбувся похорон немовляти в селі Іспасі. Ховав паст. В. Боровський. Це міг бути 1932 або 1933 рік. Коли похоронний похід підійшов до цвинтаря, кілька місцевих селян не впустили його на цвинтар, хоч це була власність Громади. Учасники походу на чолі з проповідником були змушені залишити домовину з немовлятком перед цвинтарною брамою на відповідальність вїйта села. Щойно на другий день повітове староство в Коломиї наказало вїйтові не перешкоджати в похороні, і дитину поховано на цвинтарі. Навіть паламар гр.-кат. Церкви почав дзвонити на дзвіниці під час докінчування похорону, за що дістав догану від священика. Знову ж один похорон у Підгайчиках мав зовсім інший вигляд. Одна католицька жінка, що була на одному євангельському похороні, заявила, що по її смерті вона хоче бути похована євангеликами. Не минув рік, як вона справді померла. Перед смертю вона ще раз просила, що вона таки бажає євангельського похорону. Це був особливий похорон, на якому було дуже багато людей. Усе відбулося врочисто й без ніяких перешкод.

Зокрема на увагу заслуговує те, як ставився український загаль до УЄРРуху в особливих умовах західньоукраїнського життя. Було б помилково обвинувачувати в чомусь цілий загаль. Цей загаль ставився до свого Руху різно, залежно під яким впливом хто перебував. Провідна верства цього суспільства здебільшого турбувалася політичною проблематикою. Національне-політичне визволення — ось що становило головну мету їх життєвих змагань. Провідні чинники цієї верстви вважали, що шкода витратити час і енергію на змагання в релігійній площині. Вони були того погляду, що українські євангелики, а в тому й УЄРРух, створює релігійну крамолу й роздвоєння в народі. Так думали кола католицького й православного духовенства, політична партія Українське Національне Демократичне Об'єднання (УНДО), наш націоналістичний табір молодшої генерації, кола, пов'язані з Католицькою Акцією та інші, які безпосередньо, чи посередньо були під впливом

згаданих чинників. Деякі кола нашого селянства й робітничого загалу, які більше, чи менше схилились до ідей таких наших поста-тей, як І. Франко, М. Драгоманів та інші, ставилися назагал при-хильно до УЄРРуху, але що ж можна було діяти, коли кола Като-лицької Акції й поодинокі її фракції, а також головні наші полі-тично-громадські організації тримали в своїх руках і під своїми впливами майже ціле наше загально громадське, культурно-освіт-не й економічне життя? Назагал кожний, хто мав працю в різних українських інституціях і товариствах, не міг навіть думати, щоб стати членом УЄРРуху, бо тим самим міг втратити працю. Тому багато з наших інтелігентів були невільниками своєї професії у даному випадку. Це було помітне також серед наших інтелігентів вільної професії, найперше на провінції. Вони тримтіли за своїх клієнтів. Коли я, мовляв, зірву з традиційною Церквою, то мене буде бойкотувати моя клієнтура.

У таких умовах тільки сильні та здібні до самопосвяти одиниці наважувалися приступати до УЄРРуху. У літку 1925 року при-став до УЄРРуху гр.-кат. священик В. Федів. Взагалі на Покутті започаткували УЄРух кілька осіб, які вирізнялися своїм походжен-ням і станом. Перший із них був адвокат — Д-р Р. Морозович із Городенки. Другий священик В. Федів, парох села Камінок Малих біля Коломиї. Він симпатизував Українській Автокефальній Пра-вославній Церкві в Україні та почав був запроваджувати україн-ську мову в Богослуженнях у своїй парафії без згоди свого епис-копа Г. Хомишина. За це В. Федів потрапив у конфлікт із своєю церковною владою. Третій був селянин — Р. Кваснюк. З наших інтелігентів належить також згадати Д-ра Романа Домбчевського зі Стрия, який був адвокатом і також перейнявся евангельським Рухом.

Перший період історії УЄРРуху в Західній Україні зростав спонтанно головно силою внутрішніх, тобто українських обставин — релігійно-психічних чинників, а саме, з глибокої віри й при ба-жанні пізнати Божу Правду зі Святого Письма — Біблії. У своєму остаточному висновку вищевитований пастор Д-р Р. Вагнер у своїй публікації старається в деякій мірі пов'язати УЄРух, а зокре-ма УЄРРух із німецькими культуртрегерськими амбіціями, цебто бути носіями культури, а може й політично-експансивними, які ви-явилися за часів Другої Світової Війни на Сході Європи. Він пи-ше: “Релігійна й духовна історія українців у чималій мірі була під впливами німецької культури. Німецька колонізація також у релі-гійному відношенні була діючим носієм німецького культурного післанництва у Східній Європі” (стор. 50). Того роду погляди на-лежить прийняти більш, як з поважним застереженням, як виразні симптоми аргументації німецького походу на Схід Європи. Ясно, що від таких тверджень віє духом німецького “гону на схід”. УЄРух взагалі, а зокрема УЄРРух, при своїх релігійно-церковних,

загально національних, культурних і соціальних умовах і можливостях не конче потребує опиратися на взірцях чужих культур-духовостей, хоч він може й дещо від інших запозичити. Взагалі в світі існує обмін духовними й всілякими іншими вартостями. Скарбниця української культури-духовости й історично-національних та релігійних традицій така прадавня й багата, що згаданий Рух має з чого для себе черпати для свого релігійно-культурного оформлення. І такий саме курс повели відповідальні чинники УЄРРуху від самих початків свого організованого життя й діяльності. Релігійно-церковне й культурне життя й діяльність того Руху базувалися найперше на національному, а не на інтернаціональному, хоч і останнього не легковажилося. Другий період історії того Руху був творчим шляхом поєднання євангельського християнства з українською духовістю — творення єднання українського світогляду з євангельською наукою Ісуса Христа та Словом Божим взагалі.

Не зайво буде подати в'язанку подій і фактів, з яких деякі були чисто місцевого характеру. З них читач зможе виробити собі загальну картину тодішнього росту УЄРРуху в Західній Україні серед перешкод і переслідувань після приїзду з Америки передніше згаданих проповідників. Неможливо подати на цих сторінках всіх євангельських Богослужень, конференцій і зборів. Завдання автора в даному випадку — змалювати загальну картину розвитку того Руху, тим більше на чужині в умовах певної недостатці джерельного матеріялу, як особисто-архівного характеру, так і євангельських публікацій. Усе ж таки деякі більш особливі й джерельно доступні нам дані з історичних матеріялів того Руху можуть бодай частково причинитися до ліпшого навітлення його росту й діяльності.

Ось 8-го січня 1926 року відбулося в німецькій євангельській церкві в Коломиї-Багінсберг урочисте українське євангельське Богослуження з участю українського й німецького хору та сольо-співу Д-ра Р. Морозовича. Позатим виступали, як промовці — паст. В. Федів і німецькі пастори Вайдауер з Коломиї та Клей із Станиславова.

20-го червня 1926 року членство українських євангельських міських Громад — Станиславова й Коломиї складалося вже із сотні вірних.

Із села Микитинці, якихось 4 кілометри від Станиславова, приходило досить багато селян на євангельські Богослуження до Станиславова, заявляючи, що й інші селяни з їхнього села бажали б почути проповідь Євангелії. Їхнє бажання виконано й 4-го липня 1926 року відбулося в тому селі перше євангельське Богослуження з участю багатьох мешканців села, і то так, що не можна було їх усіх вмістити в селянській хаті, пристосованій на скору руку на молитовне приміщення.

У селі Крехівці біля Станиславова евангелізм також здобув собі прихильників і вірних. Деякі з мешканців того села перейнялися тим Рухом і щонеділі приходили до Станиславова на евангельські Богослуження.

На особливу увагу заслуговує також село Підгайчики. УЄРГромада належала там до найкращих і найбільш здисциплінованих Громад того Руху вже в початках його існування. Вона виявила себе зрілою також і в національно-громадському відношенні, бо під час сільських виборів 1927 року здобула в сільській Раді на 40 радних 13 місць для своїх членів-євангеліків і 8 місць для прихильно настроєних до евангелізму селян. Начальником Громади і секретарем були особи з УЄРРуху. З 450 хат у Підгайчиках 150 належало до тих, що перейшли на евангелізм. Підгайчики стали церковною Громадою парафіяльної округи Коломия від 1928 року.

В окрузі Копичинці на Поділлі УЄРРух почав робити великий поступ у своїй роботі, тим то виявилася потреба закласти там нову місійну станицю 21-го листопада 1929 року в селі Перемилові. Для Богослуження вибрано залю місцевої Читальні "Просвіти". На святочне відкриття тієї станиці прибуло шість проповідників, німецький евангельсько-реформований пастор П. Роєр, вікарій Д-ра Т. Цеклера — паст. Клей, і пастори З. Бичинський, П. Яремко, І. Пишук і Т. Ярчук. У залі було близько 400 осіб, не беручи до уваги тих, які з браку місця були примушені стояти надворі й слухати проповіді через відчинені вікна.

Разом із ростом УЄРРуху давався відчувати дошкульно брак молитовних домів і приміщень, потрібних у церковному й культурному житті українських євангеліків. Адміністраційна влада робила перешкоди у відбудованні Богослужень, мовляв, у приватних хатах не вільно збиратися. Тим то в другій половині двадцятих і на початках тридцятих років почалося будівництво українських евангельських молитовних домів, каплиць, чи церков.

Ось 19-го серпня 1927 року відбулося в Молодятині відкриття першої української єв.-реф. церковці, що її побудовано на ґрунті Р. Кваснюка. В тому відкритті взяло участь біля 300 осіб, як наших євангеліків, так і симпатиків Руху. У Богослуженні брали участь такі проповідники: В. Федів, П. Крат, Л. Бучак і Іван Яцентій із США. Присутніми були також чотири українські студенти, які вивчали евангельське богословіє. Відкриття перепровадив паст. П. Роєр із Йозефсбергу біля Стрия, заступавши Д-ра Т. Цеклера.

21-го серпня 1927 року відбулося відкриття єв.-реф. молитовного дому в Підгайчиках, що його перепровадив паст. П. Роєр. Один з українських євангеліків, який виїхав до Америки, залишив УЄРГромаді там свій дім, що його перероблено на молитовний дім. У відкритті взяло участь якихось 600-700 осіб.

22-го червня 1930 року відкрито церковцю УЄРСтаниці в селі Верхівці на Поділлі. Святочну промову виголосив паст. П. Яремко,

який тоді обслуговував ту околицю, а відкриття перепровадив паст. П. Роєр з участю багатьох людей.

14-го грудня (чи 14-го березня?) 1930 року відкрито в Коломиї церкву з приміщенням для парафіяльного уряду. Відкриття перепровадив Д-р Т. Цеклер, а святочну проповідь виголосив пастор В. Демчишин із Станиславова. Після відспівання пісні “Могутня в нас Твердиня-Бог!” виголошувались привітання.

10-го серпня 1936 року відкрито в Коломиї першу УЄРШколу ім. М. Грушевського, що мала мати 7 клас. З тієї нагоди з’явилася в журналі “Віра і Наука” за жовтень 1936 рік інформаційна стаття. Ця школа постала завдяки фінансовій допомозі організованого в Голляндії Комітету “Українська Шкільна Поміч”, очолюваного пастором Ф. Дресельгоїсом. Відкриття перепровадив єпископ В. Кузів. З огляду на важливість події подаємо статтю з “Віри і Науки” в скороченні:

“Заходами Окружного Парафіяльного Уряду УЄРЦеркви в Коломиї з цим шкільним роком відкрито першу на українських землях євангельську школу. Це великий здобуток в ділі УЄРРуху, яким радіють серця всіх членів УЄРЦеркви і її симпатиків.

Одною з причин відкриття цієї школи було те, що діти євангелики, у наявних школах державних, чи українських приватних, були трактовані не по-людському, найперше від уніятського духовенства, а також від учительського персоналу. Злоба й ненависть виявлялися в кожному слові чи ділі так, що ці маленькі діти були правдивими мучениками за правду Христову. Скарги до шкільної влади мало допомагали.

Але Господь у Своїм милосердю післав нашим діточкам приятелів в особі пастора Дресельгойса та великого числа голляндських учителів, які допомогли своїми жертвами відкрити нам свою школу... Честь і слава цим нашим братам у Христі за їх чесну і безкорисну допомогу, бо то вияв справжньої євангельської любови між народами, що увірували і прийняли Христа, як Світло свого щоденного життя.

Нововідкрита школа має вже тепер 32 дітей різних клас і дві учительські сили. Управитель її п. Карло Новак, досвідчена педагогічна сила, що дає цілковиту певність доброго навчання й належного виховання дітвори, і бути їй на належній висоті. Половина учнів — то діти з довколишніх сіл, батьки яких зрозуміли вагу євангельської школи та не пошкодували коштів, щоб примістити їх у місті, на спільнім помешканні, де також їм забезпечений відповідний догляд і опіка”. Автор статті узагальнює дещо справу, бож всюди не переслідувано українську євангельську дітвору.

Як видно з вищеподаного, то Коломия стала осідком українського євангельсько-реформованого життя, а найперше місцем урядування єпископа В. Кузіва.

Євангельська Церква А. і Г. Віровизнання в Галичині мала між іншим 10 українських лютеранських проповідників і 2 українські євангельсько-реформовані. При тому не зайво буде пригадати, що при тій Церкві залишилося крім української лютеранської групи ще й дуже незначна частина українських реформованих євангеліків, тоді як переважна частина реформованих українців оформилася у свій Союз, який зірвав остаточно з Церквою Д-ра Т. Цеклера, і після приступлення до ЄРЦеркви в Польщі здобув статус в лоні тієї Церкви, як самостійна УЄРЦерква.

У зв'язку із цим статусом став актуальним вибір єпископа тієї Церкви. Рукоположення на єпископа — пастора В. Кузіва відбулося в німецькій євангельській церкві в Коломиї 15-го вересня 1935 року. Рукополагав його суперінтендент С. Скерскі з участю українських і закордонних пасторів. Рукоположення єпископа В. Кузіва становило надзвичайну подію в історії того ж Руху. Тому не дивно, що з приводу тієї події появилася на сторінках “Віри і Науки” широка стаття-документ даної події: “В день Ювілею УЄРЦеркви”. Подаємо її в цілості:

“Дня 15 вересня ц. р. наша Церква святкувала Ювілей свого десятилітнього відродження. Цього пам'ятного дня, в Коломиї, в дотеперішньому центрі УЄРРуху, відбувалася велика врочистість, в якій взяли участь представники світових Євангельсько-Реформованих Церков та велике число членів і делегатів наших Громад. Ця небуденна подія в житті нашого народу, це велике свято здійснення ідей великих Синів України розпочалося о годині 9-тій ранішнім Богослуженням, до якого стали всі духовники нашої Церкви, як і представники закордонних Церков.

При звичайних умовах велика заля місцевої церкви на цей раз стала тісна. Крім стиску велике число вірних стояло у дверях і біля вікон. Особливо радісний настрій панував у серцях сестер і братів, що з далеких околиць прийшли звеличати ці історичні хвили. У молитвах і піснях відчувалися бадьорість, певність і стійкість, бо й справді шлях десятилітньої боротьби був надто тернистий, повний наруг, кпин і понижень, а закінчення його — радісне у світлій перемозі. Так, цей десятилітній Ювілей і все те, що цього дня сталося, це велика перемога, це воскресіння з духовної мертвоти до нового й радісного життя у Христі.

І щиро й повно раділи наші серця, раділо й небо, бо щедрою рукою промінням свого сонця золотого благословило хвилі завершення нашої перемоги.

Спільна молитва, пісня “Боже Єдиний”, благословення і — духовні й вірні покидають церкву, щоб на вулиці стати в довгі ряди й рушити походом на Багінсберг, до німецької євангельської церкви, де тому 10 років, тут на Покутті, вперше по кількох століттях відбулося перше українське євангельсько-реформоване Богослуження.

У поході взяло участь близько 600 сестер і братів з ближчих і дальших громад нашого Покуття й далекого Поділля (Кобилово-локи). А загальне число учасників Ювілею переходило поза тисячку.

На чолі походу йшли маленькі діти, щось із сто, прибрані в мальовниче гуцульське вбрання. Попереду двоє дітей несло гарно прибраний напис, на якому було намальоване Святе Євангеліє і текст: “Слова, що Я кажу вам, це дух і життя”. За дітьми йшли вищі духовники нашої й закордонних Євангельсько-Реформованих Церков на чолі з пастиром-кандидатом на єпископа проф. В. Кузівом. Позаду йшли делегати й члени громад.

На Багінсбергу місцева німецька євангельська громада, на чолі із своїм пастором дуже тепло зустрічали наш похід. Вже зда-лека було чути радісне биття дзвонів, а коли духовенство й гості переступили поріг церкви, місцевий хор привітав їх могутньою піснею: — “Вітайте!”

Простора німецька церква ледве вмістила в своїх мурах таке велике число вірних, що прийшли зложити подяку Богові за багаті жнива на Його ниві.

Розпочалося урочисте Богослуження з участю хорів коломиї-ської Церкви та “Каменярів” з с. Княздвору. Коротку, але змістовну проповідь виголосив паст. М. Жураковський. Опісля розпочався акт рукоположення на уряд Єпископа — паст. Василя Кузіва, який перепровадив Суперінтендент С. Скерські при асисті двох сеньйорів, пасторів Шефера і Роєра.

Першого Єпископа УЄРЦеркви гарячим словом вітали достойні гості — представники закордонних Церков, бажаючи йому і цілій УЄРЦеркві великих жнив між нашим народом. Стільки тепла, бадьорости, стільки братерської любови звучало в їх промовах, що у кожного з присутніх серце наповнилось щирою подякою небесному Отцеві за те, що післав нам так багато щирих приятелів. Ця врочистість закінчилася хрищенням трьох дітей, що збагатили собою ряди Христових воїнів, — ряди тих, яких батьківською вірою буде не традиція, не обрядовість, а Заповіт Христов.

Пополудні відбулася врочиста Академія з широкою програмою, на яку зложилися: спільна молитва, похвальна пісня, промова Єпископа В. Кузіва, відчитання надісланих привітань і виголошення усних представниками Канади й Великої Британії, чеських реформованих Громад — Д-ром Жіжкою і промова редактора “Віри і Науки”, деклямація, спів хору “Каменярів” з с. Княздвора й вистава п’єси”.

Так виглядає розповідь про рукоположення пастора В. Кузіва на єпископа УЄРЦеркви. Характеристичне явище тут те, що акт рукоположення відбувся по двох роках від ухвали утворення самостійної УЄРЦеркви на Синоді ЄРЦеркви в Польщі. Десятиліт-

ній Ювілей УЄРЦеркви (1925–1935) став саме доброю нагодою для відбуття акту рукоположення.

Українські реформовані євангеліки виявили також діяльність і в суспільно-допомоговій площині. Були спроби опіки і над українськими сиротами. Їх робив паст. В. Федів, який був прийняв декого з сиріт до власної хати. 1926 року заложено фундамент під будову українського євангельського сиротинця в Коломиї, який, на жаль, проіснував недовго.

Згадаємо ще кілька важливіших моментів з історії того Руху.

16-го вересня 1928 року відбулося відкриття лютеранської церквці в с. Крехівці. Урочисте свято розпочав вступним словом і молитвою Д-р Т. Цеклер, а паст. В. Федів виголосив проповідь. Після виступів хору паст. Л. Бучак пригадав у своєму слові присутнім, що перші корені євангелізму серед українського народу постали вже в добі Реформації. Громади й поодинокі члени зокрема пам'ятали й про християнський обов'язок плекання і поглиблення свого духовного життя. У місяці березні 1934 року відбулися в поодиноких наших євангельських Громадах молитовно-місійні тижні, а при тому також спеціальні тижневі Богослуження для дітей.

Звісно, що ми маємо на сторінках тодішньої євангельської преси багато більше дрібних різних звідомлень, дописів про відбуття Богослужень, зібрань старших, чи молоді, діяльності різних гуртків, епізодів із різних євангельських осередків і поодиноких осіб та з тодішніх обставин, серед яких доводилося працювати. Активні учасники тих, на перший погляд, дрібних подій, стали посередніми творцями важливих і світлих моментів бувальщини УЄРРуху в Західній Україні. Це ті часто незнані воїни й безіменні герої сірої, повсякденної праці на ниві церковного життя, і особистої місійної діяльності кожного члена й навіть активного симпатика Руху. Їм ото ж і належить признання й вдячність, тим більше, що їхні імена часто забуті в дрібних хроніках місцевих євангельсько-реформованих осередків. Без них і провід Руху не міг би був багато зробити.

Реформовані євангеліки, євангельські християни, баптисти і християни євангельської віри — п'ятидесятники стали в загально протестантському світі найближчими одні до одних у віровизнанні, тобто у світоглядно-догматичному розумінні.

Присвятивши в історії УЄРРуху в Західній Україні трохи уваги Українському Лютеранізму з приводу спільних моментів у їхній історії, не зайво буде згадати й про Рух Українських Баптистів, тим більше, що від реформованого євангелізму до баптистів майже один догматичний крок — справа хрищення. Як відомо, баптисти христять у свідомому віці через занурення дорослих осіб. В історії загально Євангельського Руху в Україні приходило не раз до братніх відносин і певної співпраці через особисті зв'язки і через

міждерковну співпрацю реформованого евангелізму з баптистами і п'ятидесятниками. Тим більше, що зародження східноукраїнського баптизму в минулому столітті мало свої корені в пієтистичному евангелізмі реформованих німецьких колоністів у Східній Україні, про що вже була докладніша мова у вступі видавця до цієї історії.

У Західній Україні також були особисті зв'язки між членами обидвох тих віровизнань, що могло навіть позначитися деякими впливами одних на одних, якщо вже не в світоглядово-догматичному розумінні, то щонайменше у виміні думок, видань та товариському й громадському житті, тим більше, що й на ґрунті західноукраїнського баптизму й п'ятидесятників появились освічені й національно свідомі одиниці. До цих баптистських діячів можна зачислити: Івана Підгорецького, Івана Петраша, Симона Білинського, першого редактора журналу "Післанець Правди"; Григорія Домашовця, В. Перетятка, Іллю Кубрина, Петра Олишка, Л. Жабка-Потаповича, Г. Урбана, Миколу Лютого, Івана Майкута, Никодима Лукіянука та інших. Все це були ідейні і жертвенні релігійні діячі.

На Волині, Поліссю й Підляшшю були знані й поширені ще з часів царської Росії різні евангельські угруповання, а між ними евангельські християни й баптисти, а пізніше п'ятидесятники. Цей Євангельський Рух на українських землях провадився в чисто російському дусі, а їхні Богослуження відбувалися московською мовою. Проповідниками цього Руху були між іншими, росіянин І. Проханов і українець В. Марцінковський. За часів Першої Світової Війни деякі наші люди в Галичині потрапили, як австрійські воєнки, в російський полон, і там познайомилися також і з баптизмом. Повернувшись із полону, вони й стали зав'язком Баптистського Руху. Отже в Галичині Рух Євангельських Християн і Баптистів почався щойно від початку двадцятих років. Між евангельськими християнами й баптистами немає майже ніякої віровизнаневої різниці. Тому обидва ті Рухи злилися в Галичині в одно, назвавши себе українськими баптистами. Перенесений з Волині й Великої України баптизм у Галичину мусів силою факту українізуватися серед назагал національно свідомої західноукраїнської спільноти, коли хотів мати якісь успіхи. Отже проповідування українською мовою, користування українською Біблією та видання релігійної літератури цією мовою стало передумовою успіху.

Той Рух почався від селянських, а згодом і робітничих кіл галицьких міст, людей без належної освіти й національної свідомості. Але він успішно поширювався. 1921 року вернувся з Північної Америки молодий проповідник баптистів, який закінчив там проповідницьку школу — Іван Семенина. Уже на початках своєї місійної діяльності він видав співаник "Пісні Паломника" українською мовою. Цей Рух не мав на початку відповідно вишколених

людей, які могли б обняти провід, але з часом знайшлися й відповідні одиниці на провідні становища цього Руху.

Після упадку української державности 1917-1920 років багато з інтелігенції, а в тому й старшин українських військових формацій, залишили Східню Україну, подавшись чи то до Польщі, чи ще далі на Захід. Дехто з них перейшов на шляху своїх воєнних і після-воєнних переживань процес духовного відродження й навернення при наближенні до світу ідей Христової Євангелії. Такими нашими людьми з вищою освітою були — колишній гімназійний учитель Л. Жабко-Потапович і Симон Білинський. Вони стали провідниками Руху євангельських християн і баптистів. У дальшому розвитку й поширенні того Руху в Західній Україні поклав багато роботи проп. Д-р Л. Жабко-Потапович. Це ідейна людина, ентузіяст місійної діяльності, національно свідомий українець, а поза тим людина непересічного знання. Він бачив, яка небезпека грозила УБРухові без належного проводу та виразної національної свідомости, і це між іншим спонукало його стати в ряди баптистських проповідників і надати тому Рухові виразне українське обличчя. Його й можна вважати за сеньйора авторів з'єднання баптизму з українством.

Після смерти проповідника Василя Перетятка проп. Л. Жабко-Потапович перебрав на себе редагування баптистського журналу "Післанця Правди", а крім того видавав і іншу релігійну літературу. Його публікація — "Христове Світло в Україні", Історія УЄБРуху, Вінніпег-Честер, 1952 р., стор. 173, — становить помітний вклад популярного характеру в досліди історії загального УЄРуху, а в тому особливо УЄБРуху на тлі розвитку процесу духовности нашого народу. Згадана праця має тим більше значення, що вона базується на деяких джерельних даних і важливішій літературі передреволюційної доби, але також і на власних спостереженнях довголітнього проповідника, надзвичайно діяльного в УЄБРусі. Ті контакти між членством українського реформованого євангелізму й баптизму, а найголовніше між провідними чинниками обидвох тих віровизнань, далі підтримуються й на чужині. Поза тим провідні представники обидвох тих Рухів зустрічаються на терені національно-громадської діяльності. УЄРРух уже давно, іще на Рідних Землях, включився в організоване національне життя та далі підтримує свою національну активність і на чужині в рамках діяльності УЄО в ПА, а провідні кола українських баптистів почали включатися в це наше життя не так давно на нових місцях поселення, головню на американсько-канадському терені.

*

Тількищо було описано постання і працю українських баптистів у Галичині. При цьому було побіжно згадано і про Волинь, яка вже належала з іншими українськими територіями до північної

частини Західньої України, що знаходилася під Польщею. Ця частина України довгий час була під пануванням Росії і тут політично-суспільна структура й життя були зовсім відмінні від життя в Галичині. У цьому випадку нас цікавить Євангельський Рух між українцями на цих землях. Вже було згадано, що цей Рух не мав українського національного характеру, а перебував під впливами й проводами різних чужонаціональних місій і провідників, які все були тієї думки, що це російські землі і тому провадили свою місійну працю в російському дусі й московською мовою, а десть у тридцятих роках почали помалу переходити і на польську мову.

Тут було Об'єднання Євангельських Християн під проводом поляка Шендеровського з Варшави, що об'єднувало євангельських християн, які до 1920-го року належали до подібного Об'єднання І. С. Проханова в Росії. Було також чисто баптистичне Об'єднання в Польщі, яке очолював німець з України — Вальдемар Гутше. Це Об'єднання поза московською і польською літературою видавало український журнал “Післанець Правди” та іншу українську літературу, маючи в себе національно свідомих українських проповідників. Християни Євангельської Віри — П'ятидесятники мали свій український журнал “Будівничий Церкви Божої”, що його видавав у Крем'янці Дем'ян Гарасевич і видавали деяку іншу літературу українською мовою. Однак були й інші місійні товариства баптистських напрямків, чи посвоячені з ними, як місія — В. Фетлера (німця), Б. Гетце (німця), Рауда (американця), Союзу Церков Христових, що була утримувана з Америки, що нею керував К. Ярошевич. Місія московсько-українських баптистів Північної Америки, що видавала свій часопис московською мовою “Сеятель Істини” під редакцією Платона Давидюка у Філядельфії. Цей часопис досить широко розповсюджувався в Західній Україні. Під кінець у ньому траплявся український відділ, але не постійно. На жаль, цей часопис допомагав чимало в русифікації наших людей. Місії Фетлера, Гетце, Ярошевича та інші послуговувалися у своїй місійній роботі тільки московською мовою і літературою. Тут подаємо два приклади. Б. Гетце, одній місіонерці-українці, яка молилася українською мовою, з обуренням звернув увагу, чому вона не молиться московською мовою? На одному великому євангелізаційному зібранні в Рівному на Волині, яким проводив сам паст. В. Фетлер, мусіла аж польська влада йому заявити, що він на тому зібранні не може вживати московської мови, бо він не знаходиться на території Росії, а Польщі. Це не стосувалося української мови.

Тут треба з правдивою пошаною також згадати і паст. Мойсея Гітліна, який хоч був християнином жидівського походження, але ставився із розумінням і повною прихильністю до українських національних заходів і духовних потреб. Він навіть боронив добре ім'я й честь Симона Петлюри, якого деякі жиди тенденційно за комуністичною пропагандою обвинувачували в жидівських погро-

мах в Україні. З його школи під Варшовою вийшло певне число й української молоді. Він також проповідував між українцями.

Щоб читач міг краще зрозуміти ситуацію, яка тоді панувала в північній частині Західньої України, ми передруковуємо статтю з “Віри й Науки”, ч. 5 з 1926 року, стор. 12, п. з. “В справі українізації Євангельського Руху на Волині”. У першій частині цієї статті подано редакційні зауваги до листа, якого написали тоді ще симпатички УЄРРуху — Т. Довгалюк, В. Боровський і Т. Семенюк з м-ка Олександрії до паст. В. Фетлера в Ригу (Латвія). У другій частині подається повністю зміст цього листа. Оце зміст вступу редакції:

“Перше ніж УЄО в ПА взяло в свої руки провід над євангельським рухом між українцями на Волині та в Галичині, цей рух дістався подекуди, особливо на Волині, під чужинецький вплив. Одним з таких впливів був вплив пастора В. Фетлера з Риги. Пастор Фетлер належить до скрайньо-лівого крила баптистів, хоч зве себе євангельським християнином. Нас не обходить віровизнання паст. В. Фетлера, і ми не противимось тисячам тих українців на Волині, що до того віровизнання належать — вони для нас брати-євангелики. Ми тільки хочемо усунути з нашого євангельського життя одно шкідливе явище, яке спричинив паст. Фетлер, і певно, як німець, із свого незнання української справи.

Пастор Фетлер і досі уявляє собі, що навіть Польща, Литва, Латвія та Лівонія — це все Росія. То ж як йому може вміститись у голові якась Україна й українська справа? Паст. Фетлер захопленим бажанням з’євангелізувати цілу колишню російську імперію. З тією метою він за допомогою американських та канадських баптистів та інших євангеліків заклад був у Філядельфії богословську школу, щоб приготувати “для Росії” проповідників. Багато набрав він і національно несвідомих українців по американських містах до тієї школи. Наука відбувалась у Фетлерівській семінарії московською мовою, а в 1920 році він привіз кількадесят своїх учнів і розмістив їх на Волині та в Галичині, як місіонерів євангелізму. Ці місіонери, вивчені в московському дусі і мові, і по цей день провадять свою працю в названому дусі. Тільки трохи є між баптистськими проповідниками щирих українців, а решта мусять ще національно освідомитися.

Та на Волині з’явилась трійця щирих українців євангеліків, які розвинули невтомну працю над поборюванням московщини в нашому євангелізмі. Вони написали до паст. Фетлера листа в надії освідомити його, що Волинь не Росія, і що кожному народові належить за духом Євангелії проповідь, молитва, пісня і читання Слова Божого його рідною мовою.

Що цей лист наших молодих братів має історичну вагу, ми його тут подаємо до відома нашим людям:

“До пастора В. Фетлера, редактора журналу «Гость» в м. Ризі.

“Не те, щоб я шукав дару, а шукаю овочу, що
намножується на користь вашу” (Филип. 4:17).

Благословення Боже й ласка Спаса нашого Ісуса Христа нехай
нам збільшаться!

Довідавшись, що між євангельськими християнами нашої во-
линської землі шириться, достарчаючи нашій людності духовну по-
живу, Ваш цінний часопис, якого й ми мали нагоду читати, почу-
ваємося до обов'язку, як перед Богом, так і перед народом нашим,
про дещо Вас поінформувати.

Не будемо спинятися над початками й розвитком євангель-
ського руху в наших сторонах, бо це Вам відомо. Звернемо лише
увагу на те, що між українським народом за царату євангельська
правда проповідувалась мовою московською. Коли зважимо обста-
вини й дух часу, в яких це діялось, то на це ще можна знайти
оправдання. Однак революційні й пореволюційні часи на наших
землях починаючи від 1917 р., рушили український нарід у бо-
ротьбі за свої духові і національні права далеко наперед. Відновле-
на 1917 року на широку скалку боротьба української нації за свої
права провадиться й тепер. І хоч по скінченні нещасливої бороть-
би, Україну знову поділено між СРСР, Польщею, Чехо-Словаччи-
ною та Румунією, — то наш нарід іде енергійно вперед до повного
культурного, економічного і політичного відродження. Для доказу
цього на наших відсталих північно-західніх землях (Волинь, Холм-
щина, Полісся і Підляшшя) маємо на культурному полі повітові
культурно-освітні товариства “Просвіта”, по селах читальні, ама-
торські театральні гуртки, бібліотеки, прагнення в масах до рідної
школи, де ще такої нема; будування народніх домів, твориться
своя преса, існує кілька українських приватних гімназій тощо. На
економічній ділянці маємо кооперативні крамниці, банки, а нашу
політичну силу виказує наша українська парламентарна репрезен-
тація в польському соймі.

Ми не маємо на меті над цим ширше розписуватись, бо стави-
вимо собі за ціль говорити дещо більше про релігійне життя на-
шого народу. До недавнього часу ця найважливіша сторінка люд-
ського існування була в наших сторонах цілком занедбана.

Наш нарід духовно в певній мірі був темний і в часи перед-
революційні, а навіть і тепер, бо він був та є під опікою прошених
і непрошених релігійних провідників, які в інтересі царської влади,
служачи часто її брудним і нехристиянським замірам, тримали на-
родні маси в релігійній темноті й забобонах, щоб вони стояли далі
від духа часу й поступу взагалі. Однак з волі Божої український на-
рід, хоч би в наших сторонах, починає нарешті бачити відсталість
і розуміти ту несправедливість і гірке зло, яким відживлювано

його. Він береться сам за те, щоб вийти на новий ясний певний шлях, що веде до Царства Божого на змученій гріхами землі. Страшні в своїх наслідках рештки військової та революційної хуртовини, як атеїзм, деморалізація тощо, — виснажили-змучили наш нарід і він шукає Бога — Бога живого.

Як наслідок цього, хоч би в своєму таборі православні, провадять боротьбу за впровадження в церковні відправи рідної мови. А число прихильників і ревливих прибічників цього щодня збільшується. Від якогось часу чуються також домагання — скликання Православного Церковного Собору, в якому взяли б участь і миряни, який унормував би та частинно зреформував би півмертву Православну Церкву в Польщі. Провідники цього руху між православними, як і прихильники його, об'єднуються біля журналу церковного відродження "На Варті", що виходить у Володимирі-Волинському.

Друга яскрава ознака прагнень до релігійного відродження на наших землях — це евангелізм. Між українцями на наших землях панівна релігія — православіє. Євангельська віра, що почала в нас ширитися кілька років тому, щойно угрунтовується й **можливо матиме перед собою майбутність, якщо провідники цієї ясної ідеї зрозуміють належно її призначення**, що можливе тільки тоді, коли вони всебічно обізнаються з життям даного народу, **і пристосують цю велику ідею до духа того народу.**

Одна з найбільших помилок у ширенні євангельської правди в наших сторонах; помилка, яка наразі дуже помітно стримує цю роботу, та, що в релігійному житті взагалі, а в Богослуженнях зокрема (проповіді, співі, молитвах тощо) в наших євангельських громадах панівна мова московська. Мова українська, мова матірня, нашими братами євангеліками, всупереч науці Святого Письма (Діяння 2:4; 1 Кор. 14-тий розділ), понижується, вважається, як непридатна до церковного вжитку, якби непотрібна, вулична тощо. Явище це між євангеліками в світі ніде непрактиковане, бо навіть і православні пішли в цьому напрямку вже далеко вперед.

Це явище й багато дечого іншого, як гордування освітою, недоцінювання заслужених людей для народу, чи людства, цілковите відчуження від культурного, народнього й суспільного життя, доводять низький культурний рівень наших євангеліків.

І здається, що саме ця ворожість, чи байдужість з боку цих братів євангеліків до рідної мови і української справи взагалі будить у масі нашого громадянства до них ненависть і злобу, що між іншим і підтверджують це дописи в краєвій українській пресі, а це тільки йде на шкоду чистоті євангельського християнства і на користь його супротивникам.

Однак цим нашим братам євангелікам ми мусимо це простити і їх оправдати, бо це ті неосвічені прості люди, що вирости й виховалися в атмосфері царського рабства і незнання, а тепер на

велике щастя вони хоч просвітилися світлом Євангелії. Жадати від місцевих братів євангеліків чогось вищого — годі, бо це означало б ставити їх понад дійсність. Не можна однак оправдати ні в якому разі провідників цього руху в наших сторонах, не можна оправдати проводу, оскільки такий існує, що не думають про добробут довірених їм людей та про світлу майбутність євангельської ідеї в нас.

З жалем треба признати, що донедавна в нас майже не було євангельської літератури рідною мовою. Покликані чинники до творення і ширення її цим мабуть не журилися і не цікавилися, а нарід ішов за прикладом проводу, в ім'я віри йшов сам проти себе, а десь далі шукати дорогого рідного слова не міг, хоч український євангельський рух, що сильно розвинений між українською еміграцією в Америці, вже таку літературу має.

Завдяки ласці Божій в Америці зорганізовано Українське Євангельське Об'єднання. Це організація, що між іншим має на меті ширення євангельської новини між нашим народом по всьому світі. Це УЄО вислало своїх місійних робітників, які покищо працюють між нашим народом у Галичині. Там є Українська Євангельська Церковна Рада, яка буде між українцями Євангельську Церкву. Ця УЄЦРада видає євангельський журнал "Віра і Наука" українською мовою, який містить статті на актуальні релігійні теми, студію Біблії, проповіді, церковні пісні з нотами, дописи про місцеве євангельське життя тощо. УЄЦРада поширює також євангельські брошури і книжки. Тепер УЄЦРада погодилася з проповідником Іваном Петрашем, представником організації єв. християн і баптистів у Галичині щодо спільного вживання місячника "Віра і Наука" і запрошень на спільні молитовні збори. (Див. "В. і Н", ч. 4 з 1926 р.). Отже нема тепер найменшої розумної причини нашим братам євангелікам на Волині ставитися до української мови так, як це вони робили дотепер, і відмовлятися браком літератури матірною мовою.

Волинські громади баптистів і євангельських християн — члени Союзу Євангельських Християн і Баптистів, чільний провідник якого проп. Петраш серед тутешніх братів цього Союзу тішитися також авторитетом. А те, що проп. Петраш в ім'я великих завдань євангельського руху нав'язує переговори й згоду з УЄЦРадою в Галичині, доводить, що євангельська література з Галичини не може внести в табір наших євангельських християн і баптистів змішання та небажаних наслідків.

Оскільки Ви зацікавлені "Вірою і Наукою" та взагалі працюю УЄЦРади, то з Вашої ласки нав'яжіть з нею контакт, а тому, що Ваш цінний часопис "Гость" правдоподібно масово розходитья поміж українськими євангеліками християнами й баптистами наших околиць і земель і користається пошаною між віруючим народом, ми ласкаво просимо Вас зробити наступне:

Поруште в своїм часописі дуже пекучі та важливі на наш час справи:

1. Щоб ці наші євангелики на наших землях зацікавилися матірною мовою, вживали її в проповідях, співах, молитвах тощо. Щоб вони цінити й розповсюджували вартісну й корисну свою українську духовну літературу.

2. Порекомендуйте цим братам цікавитися також просвітнім, культурним і економічним рухом та відродженням свого народу.

Інші теми до писання надіємося Ви знайдете самі, а в міру потреб і можливости ми дещо напишемо також від себе.

З певністю, що Ви нас зрозумієте і в ім'я ширення Царства Божого на нашій землі причинитеся в чималій мірі через свій часопис до зрушення цих наших братів євангеликів із стану Вам описаного. — Зостаємося з ласкою і любов'ю нашого Спаса і Христа, і просимо молитися за нас.

М-ко Олександрія, 27 січня 1926 р.”

Після цього листа було вислано два місяці пізніше цими самими молодими особами ще одного листа до паст. Фетлера, яким удокументовувалося релігійну ситуацію на Волині цитатами з української преси і публікацій, мимо того, що автори свого листа ще не отримали були відповіді від паст. Фетлера на свій перший лист. По цьому другому листі відповідь прийшла. Оце вона:

“Пишу Вам з припорушення паст. В. А. Фетлера, який тепер виїхав закордон і тому особисто не мав спромоги Вам відписати. Ми мусимо підкреслити, що ми однаково цікавимося як московською, так і українською роботою. Тільки ті обставини, що нема в нас під цю хвилю співробітників, що знають українську мову, а також матеріальні недостачі, не дають нам змоги розвинути українську роботу уже тепер. Однак, при першій можливості ми, з Божою допомогою, хочемо взятися за видання укр. літератури. На довершення сказаного хочемо ще раз підкреслити, що християнство й його Євангелія не особливність якоїсь однієї нації, і тому не сміє бути використовувано для жадної національно-політичної мети. І коли можна говорити про різні інтернаціонали, то нема більшого від євангельської вістки Христової і Церкви Христової. Тому правдиві приятелі дійсного християнства повинні б були творити між українцями те переконання, що Христос для всіх народів той самий і що примушене обставинами проповідування Його правди та науки московською, польською або німецькою мовою не буде чином обмосковлення, польщення, або німечення українського народу.

Прийміть запевнення у повнім пошанівку. Хай буде з Вами спокій Господа Ісуса Христа.

Товариш місіонера-інструктора.
(Підпис нечиткий)”.

На цю відповідь редакція “В. і Н.”, ч. 6 з 1926 р., стор. 19-20, дала такий свій коментар:

“Радо вітаємо бажання паст. В. Фетлера розпочати й для українського народу видання євангельської літератури його рідною мовою, а вчити нас про “християнський інтернаціонал” та “братську любов” нема потреби. Доки українську Волинь буде паст. Фетлер zalивати своєю літературою московською мовою, доти у нас буде певний настрій недовір'я до його можливо й святого бажання відродити наш нарід духом Св. Євангелії.

Оправдуватись браком українських співробітників — нема чого. Та й щодо фондів паст. Фетлер не повинен тиснутись. Цю справу легко поладнати, а, власне, почати видавати “Гостя” замість московською мовою — по-українському.

У кожному разі ми і далі заохочуємо наших волиняків змагатися за українізацію євангельського руху в них. “Просіть і дасться вам; стукайте і відчинять”.

Зазначаємо нашим братам, що коли ми домагаємось ширення євангелізму між нашим народом його рідною мовою, то це не ніякі “національно-політичеські віди”, а лише не хочемо робити євангельського руху в очах нашої суспільности небажаним явищем. Коли натомість хтось заєдно зазначає свій християнський інтернаціонал, а не узгляднює потреб українського євангельського руху, то це вказує на нехристиянську нещирість, а навіть неясну мету, яка ще менше для нас бажана”.

Мимо своєї обіцянки ані місія Фетлера, ані Гетцого, ані Равда, ані Ярошевича, як і деякі інші чужинецькі місії, до початку Другої Світової Війни такої літератури для українців не видавали, а закидали їх літературою і Бібліями російською мовою й далі. І цю роботу вони творять і досі, коли пишуться ці рядки 1978 року. Майже всі релігійні радіопрограми в Советський Союз, що їх надають чужинецькі місії Америки, чи Європи, надаються російською мовою, не беручи під увагу національного складу народів Советського Союзу. Цим тільки зміцнюється російський імперіялізм, колоніялізм і шовінізм. І це робиться тоді, коли червоний Кремль лицемірно прикривається гаслом, що він “несе національне визволення” народам Азії, Африки й іншим. Для великої частини американських і європейських християн усе ще не існує Советський Союз із різними національними республіками, а існує тільки Росія з росіянами в ній. Тяжко зрозуміти, як ці люди можуть бавитися в різні місії, не беручи під увагу національно-культурних питоменностей і потреб тих народів, між якими вони хочуть працювати? Чи вони може уважають, що ті народи такі дикуни, що з їхніми питоменностями й потребами нема чого числитися. Вони напевно уважають, що вони і так роблять тим народам велику ласку, що знижуються до них. Проте якби вони чулися, будши німцями, англійцями, чи іншими, коли б хтось таку винародовну акцію під ли-

цемірним прикриттям християнства провадив між їхніми рідними народами і в їхніх рідних країнах? Переважно вони про це не думають, хоч уже тепер їм про це гостро пригадують різні азійські й африканські народи, які для себе не бажають такого роду місіонерів, а хочуть, щоб у таких місіях працювали місіонери, які походять із їхнього власного народу.

Дуже прикро, що все ще є люди в християнських місіях, що не знають сучасної історії і географії, тобто які щодо цього повні анальфабети. Що більше, вони, що свідомо, чи несвідомо помішали релігію з політикою, підтримуючи імперіялізм, колоніялізм і шовінізм поневолювачів, ще мають відвагу закидати поневоленням народам, коли вони домагаються пошановання їхньої мови і людських основних прав, що вони “націоналісти”, або “політики” в негативному розумінні цих понять. Вони могли б дуже добре поширювати Євангелію Христову, лишаючись тут цілком політично неутральними, щиро шануючи мову й культуру народу, між яким вони працюють.

*
**

Пишучи історію УЄРРуху в Західній Україні, автор не міг промовчати того факту, що Покуття між двома світовими війнами було своєрідним українським євангельським п'ємонтом галицької гілки України. Провід УЄРЦеркви був у Коломиї. У будинку УЄРЦеркви в Коломиї був осідок централі того Руху. Там само містилася редакція і видавництво, яке випускало українську євангельську літературу. З головних видань згадаємо співаник “Книга Хвали”, книжку З. Бичинського “Іван Гус”, М. Грушевського “З історії релігійної думки на Україні”, яку видано коштом УЄО в ПА, “Гайдельберзький Катехізм”, скорочене видання “Інституції, або навчання християнської релігії” Івана Кальвіна, “Звідки взялася і що то є євангельська віра?” Л. Цегельського. Паст. В. Федів видав Требник УЄРЦеркви. Правда, його майже ніколи не вживалося. Там таки друковано і менші брошури. У Коломиї виходив до 1939-го року журнал “Віра і Наука”. Редакторами його були пастори П. Крат, В. Федів і Л. Бучак, а також добродії Василь Микитчук і д-р Михайло Костів. Крім того паст. Федів якийсь час сам видавав журнал “Українська Реформація”, а пастори Т. Довгалюк і В. Боровський видавали півтора року місячник “Сіач”.

Громади УЄРЦеркви були на Покутті в таких місцевостях: Коломия, Молодятин, Раківчик, Слобідка Лісна, Підгайчики, Іспас, Воскресінці, Камінка Мала, Турка, Ценів, П'ядики, Уторопи, Залуче, Корнич, Замулинці. З Коломийщини той Рух поширився в Косівщину — Громади в Пістині, Косові та в околиці Заліщик. Згадаємо ще Громаду Задубрівці, а відтак Заріче, Добротів і Підлісне біля Делятина, а відтак і самий Делятин. Не згадаємо тут про церковні Громади, що постали на Поділлі, Львівщині та Волині. Як

бачимо, отже, Коломия стала центром УЄРРуху, і то не тільки церковно-організаційного, а й освітньо-видавничого.

Тираж кожного з передніше згаданих журналів був тисяча примірників. Співробітниками тих видань були визначніші українські євангельські діячі, але не бракувало також і перекладів з інших мов. Кожний назагал євангельський журнал мав також досить багатий відділ дописів та листування з редакцією. Співробітники й дописувачі з різних місцевостей Західної України та Північної Америки. Діячі УЄРРуху були дуже зацікавлені в піднесенні не тільки духовному, але й національному взагалі, та зокрема культурному та економічно-господарчому нашого народу. Тому в тих журналах містили досить часто статті з тих ділянок. У різних місцевостях, де були УЄРГромади, можна було спостерігати наслідки тієї роботи на полі освідомлювання членів Громади, а також і широких кіл нашого селянства в сільському господарстві. Приміром, у селі Воскресінці жив Іван Винничук, що під цим впливом, особливо пасторів П. Крата і В. Федіва, зумів дуже модерно провадити своє городництво, з якого мав добрий прибуток.

З Коломийщини вийшли такі українські єв.-реф. працівники, як Іван Гуцуляк, що походив із с. Воскресінці і скінчив свою богословську науку в Оломунці, Чехо-Словаччина; М. Жураковський з Коломій, що скінчив свою науку у варшавському університеті. Там само вчився Володимир Лехник із Воскресінців і М. Генік-Березовський з Березова Вижного. Деяке число українських дівчат післано до протестантських шкіл домашнього господарства в Західній Польщі. При тому належить згадати й проповідника Андрія Максим'юка із с. Саджавок, що працював довгий час у селі Кобиловолоки на Поділлі. Його можна вважати за єдиного місійного робітника, що зумів провадити свою працю без перерви до 1945 року на Рідних Землях. Він пережив жахливі переслідування, в нього забрали більшовики Біблію і тогу та наказали платити непосильні податки. Він помер у 1945 році на якусь заразливу недугу в тих самих Кобиловолоках. З Коломийщини походив також студент Богословія — Олекса Ферлей.

Визначнішими діячами з народу в тому Русі були: Іван Винничук із Підгайчик, Іван Винничук із Воскресінців, на початках Клим Стефанів, Карло Березюк, Роман Діденко, Дмитро Червінський, Володимир Стрільбицький із Коломій і Іван Петрашук із Підліснева. Про Р. Кваснюка вже була згадка. Дуже близько цікавився нашим УЄРРухом і допомагав у його розвитку науковець і письменник Антін Крушельницький, який пізніше виїхав до Східної України, збаламучений советською пропагандою так званої українізації, і там трагічно загинув, а з ним і його діти. В одній із своїх мемуарних записок про своє перебування в Коломій паст. В. Боровський згадує між іншим дуже тепло бл. п. А. Крушельницького, який у тому часі був директором жидівської гімназії в Ко-

ломиї. Паст. Боровський пише, що родина Крушельницьких зробила на нього особливе враження. Одного вечора він і родина Крушельницьких були в гостях у паст. В. Федіва. Як оповідає паст. В. Боровський, він прислуховувався до надзвичайно цікавих розмов, що провадилися між директором Крушельницьким і пастором Федівим на тему дальшого культурно-освітнього, духовного і взагалі національного розвитку нашого народу. Свою згадку про Крушельницьких він закінчує словами: “Пізнавши й полюбивши там директора А. Крушельницького з його надзвичайно здібними й патріотичними дітьми, я не міг і не можу віджалувати того, що всі вони впали жертвою свого ідеалізму та наївної легковірності, хоч мали тільки одне бажання — служити своєму народові”.

Польська влада дивилася косим оком на покутський П’ємонт українського евангелізму, кидаючи колоди на шлях його розвитку. Одначе найсильнішого удару зазнав той Рух із приходом до Західньої України советської влади. Частина проповідників була змушена податися на Захід, а в тому й паст. Жураковський зі своєю родиною, частина була арештована, а інші, сяк-так животіючи, ледве могли проявляти якусь церковну діяльність. Тоді якраз загинув у таємничих обставинах проповідник Роман Барна з Обертину. Як розказують, він сам вибрався на мотоциклі в дорогу, і хтось тоді застрілив його. Він був син хворого емеритованого вчителя, і в тому часі їхня родина боролася з поважними життєвими труднощами. Його втрата була черговим сильним ударом по їхній долі.

УЄРРух ожив трохи з приходом німців у 1941 році. Скрізь відновилася робота й ожили церковні Громади. Недоставало тільки місійних робітників, які не всі мали можливість вернутися на свої давні місця. Але проповідники, як Іван Журило, І. Гуцуляк, М. Генік-Березовський, що пережили в Галичині першу советську інвазію в рр. 1939–1941, робили все можливе, щоб знову оживити церковну діяльність. До них ще був долучився паст. Л. Бучак, який зміг повернутися зі Заходу до Галичини.

*

Тут подаємо докладніший опис стану УЄРРуху в Західній Україні після того, як її окупували совети у вересні 1939 р. Автор опису **паст. Андрій Максим’юк**, що лишився був працювати в своїй Громаді в с. Кобиловолоках на Поділлі. Цього листа він написав до паст. В. Боровського в Західню Німеччину після того, коли в 1941 р. німці вже були в Галичині. Між іншим він пише:

“Щоб українські евангельські громади і я з ними пережили за час советського лихоліття, цього ніхто не може уявити. Це переростає найбільшу фантазію про жорстокість. Це друга “свята” інквізиція...

Може Ви собі пригадуєте, як при останній зустрічі з Вами я казав: хоч би найстрашніша небезпека мені грозила, то я таки

остануся проповідником у своїй околиці. За кілька місяців я в цій основі пізнав порядок советів, а тим самим і своє безвихідне становище. Вже навіть мав думку й спосіб виїхати закордон, але розваживши все докладно над собою й людьми, ще раз, і то останній, сказав собі: ні! Мені стало жаль людей... Я вирішив гинути разом із ними. На початку 1940 р. я вже був погодився з долею, що від смерти не втечу, або щонайменше від заслання. Від тієї хвилини мені ніщо не було страшне. Я тільки нетерпеливо чекав, коли по мене прийдуть. Рятуватись я вже не хотів і не міг. Без жодного страху все приходив на заклик НКВД.

У літку 1940 року НКВД і Наросвіта конче хотіли притягнути мене до "праці для народу". Нарешті обіцяли мені вчительство таки в місті мого замешкання. На всі їхні пропозиції я все згоджувався з умовою, щоб дозволили мені в неділі й свята відбувати Богослуження. Це їх лютило до оскаженілости. Найрізномроднішими ганьбами, погрозами та просьбами хотіли втягнути мене в своє ярмо та я все викручувався. Помимо всіляких перешкод я все точно відбував Богослуження в своїх громадах. Відвідував по різних громадах людей. Здебільшого скрізь мандрував пішки. Незабаром заборонено мені відбувати Богослуження поза моїм місцем замешкання. Тоді я відбував Богослуження тільки в місці мого замешкання, а працю по інших громадах обмежив тільки до відвідин і душпастирської опіки. По цьому заборонено позамісцевим приходити до мого села на Богослуження, а за тим заборонено мені без відома сільради виходити з села.

Найбільше тяганини й клопоту було з тим, "з чого я живу?" Я казав, як насправді було — працюю в одного селянина й живу з праці рук, цебто, що я справжній пролетар. Тоді влада наложила на того селянина 1200 карбованців податку за те, що він тримає слугу(!). Нібито в советів не можна тримати слуг(?), а хто тримає, то за те платить грубий податок. З дуже тяжкою бідною той селянин і я податок заплатили. Не було майже ані одного тижня, щоб мене не тягали на різні допити в НКВД, міліцію, райвиконком, чи аж в обвиконком. Не раз я їх своєю байдужою поведінкою доводив до оскаженілости. Мені це було байдуже й смішно, бо я знав, що мені нічого гіршого від смерти не зроблять, а на смерть я вже давно наважився.

Навесні 1941 р. прийшли були мене арештувати. Мене на той час не було вдома. За мене тоді взяли найвірнішого комуніста за те, що він мене не допильнував. Але я не ховався, ходив собі явно-славно скрізь. Другим разом приїхала автом міліція, а я ще тільки вийшов з хати до сусіда, нічого не знавши. Подібних випадків було більше. Так воно колотилося до вибуху війни з Німеччиною.

Совети зробили дуже велику нагінку на українських евангеліків тому, що вони були меншістю. Більшість, тобто греко-католиків і православних, лишали, бо не хотіли зражувати себе для

всього населення. Перше хотіли розправитися з меншістю. Друга причина нагинки була та, що антирелігійна пропаганда була для євангеліків дуже слабенька в своїх аргументах; коротше сказавши — дурна. З католиками і православними їм було легше, бо там є що критикувати та виставляти на посміховисько. В євангеліків Бог шанувався і стояв зависоко, щоб сякий-такий безбожник міг Його досягнути. Тому й зо звірським осканенням дихали на євангеліків. Я дякую Всевишньому, що дозволив мені ще ходити по світі...

Знаєте, що євангеліки незаможні; на них не можна багато числити. Я справді живу тепер у холоді й голоді. За два роки я зовсім знищив убрання, взуття, хоч я їх не багато мав. За цей час нічого не купив, бо не мав за що купити. Я не маю навіть на поштові марки та добре, що з голоду, або в кігтях советських не згинув. Мою тогу забрали. Більшість моїх книжок я мусів сам спалити на очах людей і НКВД, що не роздав людям, забрали і спалили. Дехто з наших євангеліків чудом спасся з льохів НКВД. Дісталися туди за те, що не хотіли прилюдно заявити, що релігія це обман та за те, що мене оправдували. На воловій шкірі не можна описати того жаху й страху, що тут треба було пережити”.

Про життя проповідника Максим'юка і працю під німецькою окупацією говорить його лист, писаний 16-го липня 1943 р. до проп. В. Боровського. Між іншим він пише: “Обставини, в яких доводиться тепер тут жити, взагалі виводять людину з рівноваги. Про систематичну працю нема що й казати. Загалом наша праця помаленько йде вперед. Ухвалено, щоб кожний другий місяць я і проповідник Г. через два тижні на зміну приїздили в Коломийщину помагати тамтешньому проповідникові. Він має аж 15 громад. В Коломийщині рух іде краще, навіть зголошуються нові громади, але покищо їм кажемо трохи почекати. Д-р Морозович тепер жвавіше працює для місії...

Прикро й гірко мені писати про те, що в мене сталося, але хоч-не-хоч мушу. Стрінуло мене знову велике нещастя. Тількищо повернув з подорожі в Коломийщину, а вже застав у цих околицях большевицькі банди, що як дика орда пересувалися. Надвечір прийшли до мене, але я ще встиг сховатися. Забрали в мене і в мого господаря мало що не всю одягу та багато інших речей. В мене й так було скупо з нею, а тепер я дослівно лишився в латках... Як можете, радьте що, а як ні, то може Бог допоможе мені ще й це перебути... Надходить зима, а я, мов турецький святий. Тут одіж на вагу золота, де мені дійти до неї?”

Так виглядало страдницьке життя українського реформованого проповідника, що геройсько вистояв на своїй позиції аж до кінця, не йдучи на ніякі компроміси з дияволом.

Тут варто ще додати, що проп. А. Максим'юк народився 1908 року в с. Саджавка біля Коломиї в селянській родині. Вчився в гім-

назії в Коломиї. Провід УЄРЦеркви післав був його до методистської Богословської Семінарії в Клярисові біля Варшави. 1933 року він був прийнятий в число місійних робітників. Найдовше він працював в с. Кобиліволоках на Поділлі, і там помер 4-го червня 1945 року, після того як совети знову окупували Галичину. Причини його смерти ближче не знаємо. (“К. Ранок”, ч. 734 з 1951 р., стор. 1).

*
**

Коли совети знову окупували Коломийщину в 1944 році, вони якийсь час толерували УЄРРух, а згодом “порадили” провідним чинникам “возсоединитися” з Російською Православною Церквою. Як звичайно в таких випадках буває, дехто пішов на таку співпрацю з протегованим совето-російським православієм, а решта членства розбрелися — хто куди. На підставі відомостей пастор Федів став був десь у Галичині священиком “возсоединьоной” Церкви, а Д-р Морозович — дяком. Паст. М. Жураковський вернувся з родиною після десятиох років примусової праці з заслання та опинився православним священиком в одному гірському селі біля Косова. Церковний будинок УЄРЦеркви в Коломиї советська влада передала православним москалям на їхню православну церкву. Так гарно започаткована діяльність піонерами УЄРРуху на Покутті найшла наразі свій трагічний епілог в умовах підсоветської дійсності, яка напевно не вічна.

*

З проповідників, які через події Другої Світової Війни опинилися на Заході, ми знаємо, що деякі з них переважно виїхали до Північної Америки, але тут згадаємо про одного з них, що погодився бути пастором в одній німецькій ЄРЦеркві в Західній Німеччині. Ми маємо про нього життєписні дані, тому можемо тут про нього згадати. Це паст. **Юліян Шульга**, який народився 11-го серпня 1904 р. у Винниках біля Львова. Він скінчив Академічну Гімназію у Львові і там же вивчав філософію в університеті. Євангельсько-реформоване Богословіє вивчав в університетах Цюріху і Амстердаму. В Амстердамі він переклав скорочену працю І. Кальвіна з голляндської на українську мову, а це: “Інституція або навчання християнської релігії”. Вона появилася друком у світ 1939 року, саме перед вибухом Другої Світової Війни. У роках 1937-39 паст. Ю. Шульга був проповідником у Коломиї, а в роках 1950-73 працював пастором у місцевості Вельферсгайм, провінція Гессен. Його добре зроблений переклад книжки І. Кальвіна — це поважний здобуток на полі збагачення досить бідної української євангельсько-реформованої літератури. (З архіву УЄО).

*
**

Окремий розділ в історії УЄРРуху творить Волинь. Коли УЄО в ПА вислало своїх проповідників до Західної України провадити місійну діяльність, то на Волині знайшлися українці, які привітали

той новий Рух. Паст. П. Крат, який працював тоді з іншими проповідниками в Галичині, приїздив не раз на Волинь. Він відвідував там своїх численних старих приятелів та допомагав чим тільки міг Д-рові А. Річинському з Володимира Волинського в його стараннях українізувати Православну Церкву на Волині.

Місячник УЄРРуху — “Віра і Наука” розходився по Волині, виконуючи своє діло між волинською молоддю баптистів, євангельських християн і інших. Перших ревних прихильників знайшов УЄРРух у містечку Олександрії, рівенського повіту. Вони десь близько 1923 року захопилися церковно-реформаційними ідеями та почали поширювати видання того Руху. Ними були Теодосій Довгалюк, Теодосій Семенюк та В. Боровський, які 1928 року виїхали на науку євангельського Богословія в Духовній Семінарії в місті Венцборку у Західній Польщі. Згодом виїхали й інші на богословську науку, а саме: Теодор Бурко з містечка Степаня до Швайцарії, Михайло Боровський до Голляндії, а Антін Заборовець, Потап Чирва зі села Кустина та Филимон Семенюк зі села Бичаля також до Венцборка, але А. Заборовець і П. Чирва не загрили там довго місця і звідти повтікали.

Початки організації УЄРГромад на Волині треба датувати десь 1934-им роком. Перша Громада була організована таки у м-ку Олександрії й там само побудовано перший молитовний дім на площі, що її подарував проп. Т. Довгалюк.

УЄРГромади постали в таких місцевостях Волині: Олександрія, Рівне, Тучин, Шубків, Степань, Тростянець, Кустин і Колесники. Були прохання від місцевих людей, щоб розпочати місійну працю в селах Шпанів, Ремель, Головин та Пісків, але державна влада не дала дозволу на таку працю в цих місцевостях, мотивуючи, що там не було відповідних приміщень на Богослуження. Члени та симпатики УЄРРуху були крім того ще в таких місцевостях: Олексин Великий, Сергіївка, Гориньгород, Хоцінь, Ходоси, Свяття, Тютьковичі, Клевань, Олешва, Мар'янівка, Бегень, Митків, Велика Любаша, Костопіль, Міцьків, Гутвин, Труди і в інших місцевостях.

Усі згадані Громади були організовані в двох окружних євангельсько-реформованих парафіяльних урядах у Рівному та в Степані. Працювали такі проповідники: Т. Семенюк, Т. Довгалюк, студенти П. Чирва, А. Заборовець (волиняки) та проповідники І. Гуцуляк, В. Демчишин, М. Жураковський і В. Вінявський. Останні чотири з Галичини. Ще допомагали в цьому студенти Т. Бурко та Ф. Семенюк (волиняки). Волинські УЄРГромади були підпорядковані Консистерії УЄРЦеркви в Галичині, творячи одну Церкву на чолі з єпископом — В. Кузівом, що було виразним непризнанням так званого “сокальського кордону” (неофіційна заборона польською владою ширших зв'язків між українцями Галичини й Волині, чого намагався берегти польський уряд).

З огляду на виразний протестантський, а крім того й народній характер того Руху, він був наражений на перешкоди й переслідування від місцевої адміністраційної влади, яка старалася здушити будьякі прояви розвитку української національної свідомости, а на Волині зокрема. Ця діяльність перекреслювала в значній мірі польонізаційні заміри державних чинників.

Методи переслідування Руху на Волині від польської влади були такі самі, як і в Галичині, а іноді ще більш самовільні. Переслідування проповідників і симпатиків Руху набирали різного характеру. Влада заборонила відбувати Богослуження у звичайних помешканнях. Звичайні сходини членів і симпатиків Руху з проповідниками зачислювано до нелегальних зборів, роблено труднощі ходити на Різдво з колядою, арештовувано проповідників та ведено їх пішки під ескортою поліції по кілька десятків кілометрів, а відтак суджено їх, закидаючи їм український націоналізм та протидержавну діяльність. Паст. М. Жураковському та студентові А. Заборовцеві після процесу, на якому їх засуджено по місяцеві тюрми, заборонено виконувати церковну діяльність між українцями на Волині. Проп. В. Боровський, що ще в 1928 році був виселений, як бездержавний, за культурно-освітню й пластову діяльність із Волині, не одержав аж до приходу большевиків дозволу на поворот до церковної праці на Волині, хоч йому було дозволено жити й працювати в Галичині, де йому до приходу советів в 1939 році не роблено ніяких перешкод, і влада до нього ставилася дуже коректно. Звичайних членів та симпатиків Руху на Волині поліційні органи обкладали часто різними грошовими карами під всякими вигаданими причинами.

УЄРЦерква могла розвивати свою церковну діяльність тільки короткий час, до початків Другої Світової Війни. Той початок був для неї злочасний. Уже в перших днях війни поляки вивезли до Картузької Берези на Поліссі (загально відомого концентраційного табору в Польщі, куди засилано здебільшого національно активних українців) — пастора степанської Громади — В. Вінявського та арештували під закидом шпигунства на користь Німеччини пастора тучинської Громади — Т. Довгалюка, і тримали його в рівенській в'язниці та знущалися над ним нелюдськими засобами. Коли у вересні 1939 року розпалася Польща, тоді українці, що служили в польській армії, визволили паст. Т. Довгалюка з тюрми.

Прихід большевиків на Волинь тільки продовжив та зміцнив ці переслідування. Досить швидко після окупації Волині большевиками арештували проповідників Т. Довгалюка і Т. Семенюка, студента А. Заборовця й деяких членів Церкви. Судили їх та двох перших відправили на заслання до концентраційних таборів. Проповідник Т. Довгалюк помер там у 1943 році. Большевики вивезли також дружину проп. Т. Семенюка, яка була вбита на праці в лісі на Сибірі деревом, а її дитину адоптувала якась польська родина.

Побачивши, що діється, частина інших проповідників була змушена рятуватися втечею на Захід. До них належали — пастори В. Демчишин, В. Вінявський, В. Боровський і інші. Большевики планували переселити всіх членів УЄРЦеркви на далекі сибірські простори. Це було б сталося, але несподіваний напад німців на совєтів перекреслив їхні плани.

Большевики арештували також між іншим проп. П. Чирву та двоє молодих і дуже активних дівчат — Віру Заборовську зі села Свяття та Любу Рудакову з Олександрії. Їм закидали приналежність до таємної Української Військової Організації. Усіх тих 3 осіб тримали в дубенській в'язниці. А коли почалася німецько-совєтська війна 1941 року, большевики, не маючи змоги евакуювати в'язнів, почали їх мордувати, кидаючи гранати в камери. Тоді в обіймах загинули обі ті молоді і надійні членкині УЄРЦеркви, які поводитися по-геройському під час большевицької судової розправи й гордо признавалися, що вони належать до УЄРЦеркви. Студент П. Чирва чудом врятувався, коли опинився з покаліченою від гранати ногою під трупами інших помордованих в'язнів.

Трагічна підсовєтська дійсність загнала цілу УЄРЦеркву на Волині в підпілля людських душ. За перебування німців ця Церква могла ще на короткий час вийти на поверхню, хоч той час був зовсім непригожий для дальшого її розвитку. Терени, на яких були поширені Громади та впливи УЄРЦеркви, були тоді головною базою українського партизанського Руху. Багато молодих членів цієї Церкви опинилися від самих початків у лавах цього партизанського Руху. Проповідник Ф. Семенюк, який знав німецьку мову, мав згинуті в боях по стороні українських партизанів. Поновне опановання Волині большевиками спиноло зовсім дальший розвиток цієї Церкви.

За браком статистичних даних важко подати тут число членів цієї Церкви на Волині. Згідно з поглядом паст. В. Боровського, який особливо цікавився ростом УЄРРуху на Волині, число членів цієї Церкви могло доходити там до 5 000, не враховуючи суди численних прихильників цього Руху.

Деякими, нехай і другорядними джерелами до історії УЄРРуху в Західній Україні, а в тому й на Волині, можуть бути іноді невеличкі, але цінні, бо писані очевидцями публікації (не раз тільки в рукописах) про тодішнє релігійне життя Волині. Такі мемуарні нотатки тим більше цінні, коли їхні автори були проповідниками й церковними працівниками УЄРЦеркви. Ми маємо в даному випадку на увазі книжечку паст. В. Боровського "Історія мого визволення", в якій він згадує про свої молоді літа й про перші кроки УЄРРуху на волинській землі. Книжечка вийшла в Детройті в 1950-му році. У ній маємо накреслену загальну картину тодішніх релігійно-віроісповідних стосунків на Волині — змагань за українізацію Православної Церкви, діяльності євангельських Рухів і

дрібніших середовищ, а особливо євангельських християн і баптистів та нарешті перших кроків УЄРРуху на волинському терені. Ця книжечка перш за все цікава тим, що порушує у великій мірі релігійно-психологічну сторону даної справи. Тут ми знаходимо схоплення головних фаз зміни релігійного світогляду при одночасному затриманні й ще більшому утвердженні національної свідомості. Вона допомагає ліпше розуміти не тільки історично-побутові, але й психологічні чинники народження й розвитку УЄРРуху в Західній Україні, а на Волині зокрема.

Волинь щойно в двадцятих роках нашого століття почала переживати початкові стадії свого культурно-національного відродження, а УЄРРух вніс багато оживлення в це життя. Книжечка паст. В. Боровського тільки підтверджує загально відому істину, що сама зміна віровизнання не послаблює національного чинника в людині. Коли національно вироблена українська людина зі стійким характером змінює своє віровизнання й переходить із “віри батьків” на євангелізм, тобто в зреформований християнський табір, вона залишається далі вірною своїм національним ідеалам та активною в праці на користь своєї національної спільноти. Причиною національного відступництва може бути тільки слабкий характер людини, чи, як говориться, безхребетність, а не зміна віровизнання. Скільки ж то “наших” ренегатів вийшло з рядів тих, що признаються офіційно до “батьківської віри”? А коли хтось національно мало свідомий, чи взагалі несвідомий при “вірі батьків”, то після зміни свого віровизнаневого переконання й переходу на євангелізм він так і далі залишається мертвою душею в національно-суспільному розумінні. Вихована в національному дусі українська людина завжди залишається українською. Бувають і винятки, але вони підтверджують тільки загальне правило. Скільки ж то членів УЄРРуху залишилися й надалі національно свідомими і активними в народній праці, не зважаючи на перешкоди й переслідування.

У часописі “Віра і Наука” за лютий з 1934 року маємо підписану ініціалами В. Б. (В. Боровський) статтю під заголовком “Через реформацію українізація”. Автор статті під таким багатомовним заголовком пише про релігійні стосунки на Волині в тридцятих роках нашого століття. Він порушив саме справу змагань волинських українців за українізацію Православної Церкви, які набували іноді безкомпромісного і політично-бойового характеру. Автор статті старається переконати свідомих волинських українців, що найкращий засіб українізації церковного життя це спрямовання його на шлях реформації. Він пише: —

“Певна річ, що чисто євангельські течії будуть у нашому народі щораз більше зростати. Чи це не знак часу? Чи це для нас не пересторога й нагадування, що оздоровлювати Церкву треба іншими засобами, хоч вони можуть нам тепер здаватися задуже

радикальні й чужі. Треба піти дорогою основної церковної реформи, повної, а не половинчастої. Це не те, як дехто думає — потреба злучитися з Римом. Ні, бо це було б з-під дощу та під ринву. — Тут треба вернутися до праджерела й чистих основ науки Євангелії Христової, так, як це зробили інші народи (швайцарці, німці, голляндці, данці і інші вже 400 років тому). І коли тоді в нас не був пригожий час до цієї роботи, то тепер він багато відповідніший, бо йому вже втоптана дорога муками й кров'ю перших українських євангельських піонерів-мучеників. Викинути з Церкви всі незгідні з духом Євангелії обряди, церемонії, звичаї, почитання образів, кадила з кропилами й усе, що до цього належить, як про це писав свого часу й Т. Шевченко:

(в цьому місці сконфісковано кільканадцять рядків)
а почати поклонятися Богові — духом і правдою, як цього навчав Христос. Тоді та реформація має обняти не тільки саму Церкву, її обряди і науку, звичаї і обичаї народні, а й особисте життя кожного з нас, а що за цим іде й життя всього народу. Бож каже Христос: “Коли хто не народився звиш, то не може бачити Царства Божого” (Івана 3:3). Слово Боже, Його жива проповідь і чинне християнство, християнство будня, а не тільки парадних свят, мають стати осередком нашого релігійного життя, а тоді тільки й українізація і соборність щось заважать і “сектярство” згубить ґрунт під собою, бо ті, що шукають правди — прості і інтелігентні душі, знайдуть те, чого вони перед тим не могли знайти в традиційній Церкві.

Це не якась вимріяна фантазія. Пригадаймо собі, що власне цього й хотіли наші великі попередники як: Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомарів і інші. Вони вже давно цього домагалися і тому вже найвищий час узятися здійснювати їхні пророчі мрії. Ми мусимо бути рішучими в нашій боротьбі, але й радикальними в наших вимогах. Дарма, чи православний український загал це зрозуміє чи ні. Ми вже маємо в нашому народі, і то поміж православними українцями тих, що цією дорогою йдуть, і ми певні, і віримо в те, що число їх буде щораз то більше зростати, і здійсняться колись у всій своїй красі пророчі слова Панька Куліша:

Збудується Церква нова,
Під небо взнесеться,
Як істини вічне слово
На весь мир проллється”.

Таку то пораду давав автор цієї статті свідомим волинським українцям, скеровуючи справу українізації церковного життя Волині на шлях реформації.

Це безперечно насторожувало ще більше польську владу проти УЄРРуху й його активних чинників. У тому самому часописі “Віра і Наука” за листопад 1934 р. маємо інформаційну статтю

п. з. “З нашої місійної праці на Волині. Розвиток, переслідування, арешти”. У ній пишеться між іншим таке:

“12 жовтня ц. р. відбулися арешти в Олександрії. Поліція зробила докладний трус у проп. Т. Довгалюка, а також у наших прихильників: Луки Крисюка й Пилипа Довгалюка. Шукали нелегальну націоналістичну літературу, але нічого такого не знайшли. Забрали тільки листування, писані проповіді, деякі книжки, між ними також пачку протиалькогольних брошур “25 літ боротьби за тверезість” — виданих Українським Протиалькогольним Товариством “Відродження” у Львові. Проповідників Т. Семенюка, Т. Довгалюка, а також диригента Л. Крисюка арештовано й всаджено до малого, брудного й смердючого арешту в Олександрії. Там просиділи вони цілу добу. Комендант поліції поводився з ними дуже некультурно, кричав на них і страшив засланням до Берези Картузької.

13-го жовтня ц. р. в годині 10 рано взяли арештованих на постерунок поліції, там наложено їм на руки кайдани і під ескортою двох поліцаїв відпроваджено їх піхотою до Рівного, 18 кілометрів дороги. Була жахлива погода, лютував зимний вітер, ішов дощ, і було грузьке болото, то заарештовані проповідники хотіли найняти фіру, але на це не дано дозволу, а гнали їх піхотою. Навмисно вели їх закованих через Олександрію і село Кустин, де вони працювали, як духовні діячі. Все це на те, щоб стероризувати і застрашити людність.

В неділю, 14 жовтня, православне духовенство в цілій околиці голосило про цей арешт по церквах і грозило всім, що горнутья до реформованих, кайданами й тюремними ґратами. Навіть священник в Олександрії на науці релігії в школі говорив злорадісно з дітьми про арешт.

У Рівному приведено наших ув'язнених братів до поліційного слідчого відділу. Тут зроблено ще докладний особистий обшук і відпроваджено до льохів, відділивши їх один від одного. Практиковано кримінальні штуки: в камеру, де сидів проп. Т. Семенюк, вкидувано різних п'яниць, шпіцлів, авантюрників тощо. До камери, де сидів бр. Л. Крисюк, вкинено п'яну повію. Арештованим не дозволено читати Біблію.

14 жовтня вночі почалися довжелезні поліційні допити. Арештованим закидувано, що на євангельських Богослуженнях співано національний гімн “Ще не вмерла Україна”, що вони під видом Церкви ведуть протидержавну, націоналістичну роботу, що вони бунтують народ, грозять священникам і силою змушують людей ставати членами УЄРЦеркви.

Зразу по арештуванні наших братів повідомлено про це керманича євангельсько-реформованої місії — пастора М. Жураковського в Коломій. Дня 14 і 15 жовтня паст. М. Жураковський був на побаченні в осіб відповідної влади. Там ще раз повторено на-

клепи й погрозу нашим місійним робітникам, а також нашим студентам на Волині. Консисторія поручилася за арештованих, тим то їх 15-го в годині 1-шій по пополудні випустили на волю. Керівник слідчого відділу прощав їх гострим словом і сказав, що справу віддасть до прокуратора.

На 14 жовтня призначено було наше Богослуження в Михайлівці в повіті Рівно в чеській реформованій церкві. Проповідники були арештовані, тим то Богослуження не могло відбутися. Згромаджених на це Богослуження людей мав повідомити про арешт проповідників наш післанець із Олександрії. Навіть про це довідалася поліція і післанця притримано на постеренку поліції в Олександрії.

Серед таких страшних обставин треба було провадити справу Царства Божого і Церкви Христової на Волині. Однак задля цієї справи готові наші брати терпіти з радістю. Тому наші арештовані брати ввесь час були усміхнені, співали в казематах євангельські пісні, і просили Бога, щоб Він всемілосердний і всесильний обернув і цей арешт та переслідування на славу Своєї Церкви, а на сором і вічну ганьбу противникам.

Після звільнення наших місіонерів відбулося 16 жовтня ввечері в селі Кустині дуже врочисте Богослуження. Проповідували пастор М. Жураковський і проповідники Т. Семенюк та Т. Довгалюк при згромадженій великій масі народу, заохочуючи вірних, щоб вони однією душею й цілим серцем стояли й боролися за віру євангельську, ні в чому не жахаючись противників. Після цього Богослуження вночі з'явилася в селі Кустині поліція й щось із 12 осіб з молоді потягнуто на постерунок поліції в Олександрії. Загрожувано їм і списувано протоколи за участь на Богослуженні.

З цього бачимо, що переслідування невинних людей за саму участь у євангельських Богослуженнях тривають далі. Ми свідомі того, що слова Божого не скувати, але просимо всіх наших братів і сестер по вірі, тут і закордоном, гаряче молитися за справу Божу на Волині та заступатися за нами". Т. Д. (Т. Довгалюк)

У "Вірі і Науці" за грудень 1934 р. маємо допис п. з. "З місійної праці на Волині", з якого подаємо деякі важливіші місця.

"27 жовтня ц. р. відбулися нові арешти. В Олександрії арештовано знову проп. Т. Семенюка й диригента Л. Крисюка. Їх заковано і відставлено до слідчого будинку в Рівному. Того самого дня в годині 8-мій вечора зроблено обшук у проп. Т. Довгалюка в Пістині на Гуцульщині. При обшуці нічого компромітуючого не знайшли. Забрали тільки багато фотографій, приватні листи і кілька легальних книжок. Тиждень перед тим повернувся проп. Т. Довгалюк з Волині. Після обшуку арештовано його і під ескортою поліції через дві ночі й один день відправлено знову до Рівного.

Брати просиділи в арешті до 31 жовтня, сидючи в льохах се-

ред жакливиx умовин і холоду. Вони потерпіли дуже на здоров'ю. Їх допитували знову в слідчому відділі поліції, а потім відправлено до суду і допитувано в слідчого судді. Як і першого разу закидувано їм, що під виглядом церковної роботи вони провадять протидержавну агітацію на користь Організації Українських Націоналістів. Ясна річ, що всі ці закиди неправдиві. Обвинувачені їх рішуче заперечували і подавали відповідних свідків. 31 жовтня слідчий суддя видав постанову, якою всіх трьох братів звільнено з арешту, але тому, що слідство провадиться далі, віддано їх під суворий нагляд поліції. Що другий день вони мусять зголошуватися в поліції. Слідчий суддя, звільняючи арештованих, назвав їх агітаторами, казав, щоб забиралися з Волині та їхали до Галичини, а найкраще до Німеччини до Гітлера і Міллера.

Поза цим усім у неділю, 28 листопада ц. р. в євангельській церкві в Рівному відбулося УЄРБогослуження, що його перепроваджував проп. Іван Журило. Він два дні тому приїхав був з Галичини. Богослуження пройшло дуже гарно при численній участі вірних. Зразу по Богослуженні підійшла до проп. І. Журила тайна поліція і повела його до слідчого відділу. Там перепитали його й зробили ревізію в течці. Молодого хлопця з Кустина, Артема Кундушу, який підносив проп. Журилі течку, на вулиці перед комісаріятom затримано, посаджено до арешту і там він просидів два дні.

У богословській семінарії у Венцборку на Помор'ю вчаться три наші хлопці з Волині. У неділю, 28 жовтня, цих студентів: Ф. Семенюка, П. Чирву і А. Заборовця арештовано у Венцборку і закованих чотири дні везено до Рівного. Тут вони просиділи два дні. Їм нічого не закинули, тільки допитували, чи вони добровільно перейшли на євангельське віровизнання і чи добровільно поїхали до школи. Загрожували їм, щоб, скінчивши науку, на Волинь не верталися, а їхали до СРСР на вертати Сталіна, або до Німеччини на вертати Гітлера. 2-го листопада ц. р. студентів звільнено, але хто їм дасть гроші на поворот до Венцборку? З усього сказаного бачимо, що за справу Євангелії й рідної Церкви на Волині треба ще багато терпіти”.

У “Вірі і Науці” за червень 1935 р. у статті “Нові переслідування єв.-реф. праці й євангеліків на Волині” пишеться про арешт проп. І. Гуцуляка і члена Грицька Ярмольюка. Подаємо кілька більш характеристичних моментів:

“У Степані по арештах поліція запечатала Народній Дім і повела дальшу протиакцію. 19 червня ц. р. прийшла поліція до помешкання проп. І. Гуцуляка і вдруге зробила обшук. Забрала його тогу й чашу УЄРГромади в Олександрії, яку позичили на час Зелених Свят.

Зроблено обшук у прихильника Олександра Кудри. Цей Кудря слабого здоров'я, зімлів. Комендант, приводячи його до притомности, так устромляв йому ложку в рот, що виломив йому зуба.

Комендант списав усіх членів євангельського хору, доставши до рук світлину хору, грозив, що всіх хористів арештує. Назагал у Степані запанував страшний терор. Переважає враження, що поліція стоїть на послугах духовенства традиційних Церков, і хоче євангельську справу зліквідувати. Та не тільки поліція, але й уряд гміни зневажає євангельську віру. Серед місцевої людности велике огірчення. 22 червня ц. р. перевезено проп. І. Гуцуляка закованого із ще одним братом арештованим до Рівного і замкено до в'язниці. Слідчий суддя в Костополі передав його справу прокуророві Окружного Суду в Рівному.

Якщо вглянутися і вслухатися в усю цю атмосферу згаданих подій та взяти до уваги особливі відносини на Волині, то це промовляє за те, що це попівська та таємна провокаційна робота”.

Ми умисно подали вищеподані статті. У них інформується про переслідування польською поліцією УЄРРуху на Волині, щоб виявити, що діялося у католицькій державі, яку польські політичні хворі на манію величності діячі вважали “пшедмужем хшесьціяньства”. Тоді як у Галичині ця влада все ж таки маскувала до певної міри ці свої акції параграфами права й іншими формальними вигадками, то на Волині ті переслідування відбувалися вже без маски. Перший ліпший комендант поліції поводився в селі, чи містечку, як пан життя й смерті довколишніх мешканців. Так то польська влада старалася використати особливі стосунки на Волині, трактуючи її на практиці, як колоніяльний терен. Польській владі було вигідніше мати діло з відсталим населенням і панувати над ним посередньо через здебільшого московське, або москвофільське, по-рабському услужливе до державних чинників, православне духовенство, як з національно свідомим євангельсько-реформованим елементом, вихованим на основах світогляду євангельської демократії, шанування прав людини й народу та дуже далеким до рабської услужливості владі.

У “В. і Н.” за серпень 1935 р. була невеличка стаття “З місійної праці на Волині” Т. Довгалюка, яка містить цікавий матеріял про початки УЄРРуху на Волині. З огляду на поданий в ній фактичний матеріял уміщуємо тут її в цілості: —

“З хвилею, як розпочався УЄРРух у Галичині 10 років тому почали й на Волинь доходити його впливи через євангельську пресу й літературу. Перші місійні подорожі по Волині відбули 1932 року проповідники Т. Довгалюк і Т. Семенюк. Вони відбули низку Богослужень по селах Луцького й Рівенського повітів. Виявилось велике зацікавлення проповіддю Слова Божого рідною мовою.

У жовтні 1933 року призначено на Волинь проп. Т. Семенюка, тоді ж розпочато тут організаційну роботу від УЄРЦеркви в м. Олександрії. Проп. Т. Семенюк відвідував інші місцевості — Михайлівка, Плоска, Малий Житин, Глажова, Луцьк, Боратин, Озерани тощо, і проповідував там Слово Боже.

Від самого початку діяльності проп. Семенюка в Олександрії поліція робила труднощі й перешкоди. Регулярну діяльність можна було провадити аж через півроку. У травні 1934 р. відбувся в Олександрії перший місійний тиждень і робота зачала добре поступати наперед. Волинь відвідували й у місійній роботі допомагали пастори В. Демчишин, М. Жураковський, Л. Бучак, проп. Т. Довгалюк і В. Вінявський. У червні 1934 р. розпочато працю в Рівному, а у вересні того самого року в Кустині. У жовтні 1934 р. через доноси православного духовенства почалися переслідування місійної роботи й євангеліків. Арештовано було двічі проповідників Т. Семенюка, Т. Довгалюка і бр. Л. Крисюка, а також наших трьох студентів волиняків у Венцборку.

У грудні 1934 р. проп. Т. Семенюк виїхав до Галичини. На його місце призначено проп. І. Журила. У січні 1935 р. переслідування відновлено, молитовні домівки в Олександрії і Кустині замкнено. Того самого часу на місце проп. І. Журила призначено проп. І. Гуцуляка. Тоді відбувалися Богослуження в Рівному в німецькій євангельській церкві, яка мала польського пастора Сікору, а для членів з Олександрії й Кустина в євангельській каплиці на німецькій колонії Пухава. Не зважаючи ні на що люди були бадьорі духом.

У березні 1935 р. проп. І. Гуцуляк розпочав працю в Степані, Костопільського повіту. Рух там дуже швидко поширився. Проп. І. Гуцуляк жив у Степані, а на Рівенщину призначено проп. Т. Довгалюка. У травні відкрито в Олександрії й Кустині домівки й відновлено роботу. У Рівному відкрито парафіяльний уряд.

У Степані поведено проти реформації страшну акцію. У червні арештовано проп. І. Гуцуляка й посаджено до в'язниці в Рівному. У Степані запечатано Народній Дім, бо там відбувалися євангельські Богослуження. Людей тероризують, Богослужень відбувати не вільно. Цей стан триває досі, проп. Гуцуляк сидить у в'язниці. Є нові зголошення в Костопільському повіті, щоб почати там роботу, але невільно. На Рівенщині робота йде вперед, влада перешкод не робить”.

Як бачимо, цей допис інформує читача, в якому часі та в яких місцевостях та які місійні працівники розпочали місійну роботу від УЄРЦеркви на Волині. Як у попередніх звідомленнях, так і тут говориться про переслідування Руху від польської влади. Мимо всього УЄРРух на Волині не здавався і не думав поступатися перед противниками українського євангелізму. Переслідування гартували ще більше духа членів УЄРРуху, а найперше ідейну молодь.

У “В. і Н.” за липень 1938 р. маємо гарний вірш, підписаний автором Я. Надгоринець, написаний з нагоди “з”їзду української реформованої молоді в Олександрії 12-14 червня 1938 р. на Волині. З цього вірша пробивається дух невгнутости й вірности ідеям українського реформованого євангелізму.

НАША МОЛОДЬ

(З нагоди з'їзду української євангельської молоді в Олександрії
12-14 червня 1938 р.)

Щось нове, наче цвіт на весні,
Вироста, розцвіта.
В світлім пориві, в творчім огні
Всі ми йдемо в струнких і завзятих рядах
На могутні діла, на величні пісні...
Перед нами сіяє Мета.

Темні сили назустріч нам пруть
І готують удар.
Темні сили заслонюють путь,
Щоб згасити наш юний, промінний розгар.
Ми в рядах, прагнем Світло і Правду здобуть,
Не лякаючись бур і примар.

Сильні духом, мов юні орли,
Діти сонця й весни!
І хоч хмари кругом залягли,
Йдемо звеном нестримним, міцним.
Горе підлим, нікчемним і злим —
Всім, що прагнуть із нами війни!
Шлях тернистий веде до Мети!

—————
О, наш Спасе, Ти нас просвіти
І зміцни Ти нам сили, думки й почуття.
За Ідею готові ми всі полягти
І за Правду віддати життя.

Цей вірш — це немов тверда відповідь тодішньої нашої реформованої молоді усім тодішнім противникам.

Ми маємо декілька документів з часів діяльності УЄРЦеркви в Західній Україні, що знайшлися випадково на американському терені. Коли взяти під увагу, що архівні матеріали того Руху в Західній Україні пропали з приходом советів, то кожний такий документ має тим більшу свою вартість для історії Руху. Тому ми подаємо їх у цілості тут. Перший документ — то річний звіт УЄРЦеркви за 1936 рік:

“Звіт цей покриває стан і діяльність нашої Церкви за останній рік у внутрішньому й зверхньому огляді. Хоч євангельська праця між українцями розпочалась ще 1925 р., проте УЄРЦерква оформилась, як окрема організація, аж 21 вересня 1932 р. Через це то цей шостий З'їзд Пресвітерії приймає цей річний звіт. Який стан і який поступ зроблено в останньому році? Наше завдання з'ясувати це все в цьому звіті, і це буде з'ясовано також у звітах інших місійних працівників.

Вся діяльність провадиться згідно з ухвалами останнього з'їзду. У загальному огляді й усіх подробицях цей з'їзд важливий для нас тим, що він виявляє помітний поступ. Це вказує на велику, живу силу Руху, що посувається вперед серед важких перепонов і труднощів. Поза багатьма пророкуваннями і сподіваннями, що наш Рух заломиться, він наперекір і здивування противників могутніе, міцніше й простує до щораз кращого розвитку. Коли не стається так, як люди бажали, чи передбачали, то це доказ того, що Рухом керує й опікується Чиясь Інша рука й воля, і тому хвала за цей поступ належиться Богові, що нашим Рухом опікується й його благословляє! Приемно зазначити, що поступ можливий і на майбутнє, бо місійні працівники, як і церковні Комітети виявили добру волю до дружньої співпраці та ревність для ідеї духовного відродження нашої нації. І чим ця співпраця та ревність будуть виразніше виявлятися, то будуть більші можливості перемоги Руху і на майбутнє.

Звіт ділиться на дві головні частини:

1. Внутрішній стан і діяльність Церкви;
2. Зв'язки й її акція закордоном.

СТАТИСТИКА

Округові парафії:

1. Коломия	Єп. В. Кузів
1. Коломия, Воскресінці — обслуговує	Єп. В. Кузів
2. Слобідка Лісна, Раківчик, Молодятин	Т. Семенюк
Тепер (від 1-го квітня)	П. Яремко
3. Підгайчики, Турка, Ценів	Р. Барна
4. Іспас	М. Костів
5. Делятин, Заріче, Добротів, Підлісне	І. Журило
6. Косів, Пістинь, Уторопи	М. Боровський
7. Задубрівці	П. Чирва
2. Львів	Л. Бучак
1. Львів, Вислок, Стронятин, Радиничі	Л. Бучак
2. Миколаїв, Демня, Стрий, Хромогорб	І Гуцуляк
3. Перемишль	В. Демчишин
1. Перемишль, Верхівці	В. Демчишин
2. Кобиловолоки	А. Максим'юк
3. Яблонів	В. Боровський
4. Рівне (на Волині)	Т. Довгалюк
1. Рівне, Олександрія, Кустин, Святге	Т. Довгалюк
Від 1-го квітня допомагає	Т. Бурко
2. Тучин, Шубків	В. Вінявський
5. Степань (утворена 1936 р.)	М. Жураковський
1. Степань	М. Жураковський
2. Тростянець	А. Заборовець

Усіх Громад, в яких правильно відбуваються Богослуження, було 35, з цього 20 організованих. Усіх Громад, з якими місія в зв'язку, 68. У Громадах, де не відбуваються правильно Богослуження, чи то через брак проповідника, чи то через брак приміщення, підготовчу роботу провадить найближчий місійний робітник. За організовану Громаду вважається така, що її організацію перепроваджено згідно із статутом Церкви, а її церковну старшину зареєстровано у державної влади. Це викликає труднощі в деяких околицях, бо влада не дозволяє перепроваджувати Богослуження в приватних хатах.

1. Нові Громади в 1936 р.:

Волинь: Роботу було розпочато в Костопільському повіті в селах: Тростянець, Любаша, Вербче, Яблонне й Гутвин. У Рівенському повіті в селах: Ремель, Ходоси, Шпанів, Шубків і Тучин. З перерахованих місцевостей далі провадиться робота тільки в Тростянці, Шубкові й Тучині, бо в інших заборонено через брак, законом приписаних, приміщень.

Галичина: Розпочато роботу в селах: Демня біля Миколаєва, Ценева біля Коломиї, а в Рогатинщині в селах Книгиничі та Явче. У цих двох останніх селах Богослужень досі не відбувано через брак будьякого приміщення. Крім того зголосилась до нашої Церкви Баптистська Громада в Задубрівцях, пов. Снятин, і її прийнято.

2. Членство

1. Число членів в 1935 р. доходило до 2434.
2. В 1936 р. прибуло членів 345, а вибуло 19.
3. Разом усіх членів 2760.

3. Місійні тижні були уряджені в таких місцевостях: Коломия, Воскресінці, Молодятин, Слобідка Лісна, Підгайчики, Турка, Іспас, Задубрівці, Делятин, Заріче, Верхівці, Кобиловолоки, Яблонів, Кустин, Рівне й Степань. Число учасників доходило до 6 000 людей. До причастя приступило 1 380 душ.

4. Недільна Шкілка

Усіх дітей в 20 недільних шкілках було 360. Науку релігії в народніх школах проваджено цього року тільки в таких Громадах: Молодятин, Підгайчики, Перемилів, Степань і Тучин. Крім того проваджено науку релігії в українській євангельській школі ім. М. Грушевського в Коломиї, до якої ходять діти з Коломиї, Воскресінця і околиці. Разом усіх дітей 28. Дітей євангеліків у шкільному віці 250.

5. Статистика округових парафіяльних урядів: хрищень 55, шлюбів 22, похоронів 15.

6. Місійні робітники

1. Минулого року було в Місії 17 осіб, з того пасторів 5, євангелістів-проповідників 8, ляїків 1, студентів 3.

Єпископ В. Кузів, Л. Бучак, М. Жураковський, П. Яремко, В. Демчишин, В. Боровський, Т. Довгалюк, Т. Семенюк, А. Максим'юк, І. Гуцуляк, В. Вінявський, І. Журило, Р. Барна, М. Костів, М. Боровський, П. Чирва й А. Заборовець. Частково були в роботі К. Новак, директор школи, і М. Мішкевич, студент Богословія. Від 1 квітня 1937 р. покликано до роботи на терені Олександрії й Кустина, студента Богословія з Венцборку — Т. Бурка.

2. Від 2-4 червня відбулася в Коломиї конференція місійних робітників для обговорення справ, що стосуються поглиблення й поширення місійної роботи.

3. На річних зборах Пресвітерської Церкви рукоположили на проповідників: В. Вінявського, І. Гуцуляка, А. Максим'юка, Р. Барну й І. Журила. Рукоположені зложил приписаний іспит перед комісією, що її назначив Провід Церкви.

7. Студенти

1. Студентів, що готуються до роботи на ниві Господній, було 9. Із них вчаться в університеті у Варшаві: М. Лехник, П. Хом'як, В. Яровенко; в Амстердамі: Ю. Шульга; в Базилеї М. Яремко; в Кампен, Голляндія, — В. Слободян; у Семінарії у Венцборку — Т. Саяк, В. Малевич, О. Ферлей, Ф. Семенюк. Пророблено заходи, щоб допустити кандидатів до університетів у Шкоції й у Франції. Є надія, що кандидати будуть прийняті до цих шкіл дальшого шкільного року.

2. Студентки

Місійна школа в Альтоні в Німеччині була прийняла 1936 р. п'ять кандидаток, а саме: К. Вінявську, Віру Заборовську, О. Діченко, А. Оксенюк і О. Кудру. Однак влада на Волині відмовилася видати їм пашпорти. Тому й досі цієї нагоди не використано.

3. На підготовчий курс до роботи між молоддю мав виїхати до Голляндії проп. Т. Довгалюк, але досі не пощастило йому дістати закордонний пашпорт.

4. У пляні було післати теж і когось із дівчат закордон до Голляндії для того самого, однак досі не було відповідних на це кандидаток.

8. Будови

Одна з найбільших пекучих потреб і найтяжчих проблем до розв'язання — це будова церковних будинків. Через брак грошевих засобів на 35 Громад досі побудовано заледве:

1. Молитовні доми в Коломиї, Молодятині, Перемилові й Верхівцях.

2. Недокінчені будови у Вислоку на Лемківщині й Підгайчиках. У Вислоку молитовна домівка цього року має бути докінчена. Гроші на це жертвували євангельські кола в Пітсбурщині в Америці. Дім у Підгайчиках розпочато ще 1935 р., однак через брак грошей будову не закінчено й досі. Взимі були прислані гроші на за-

кінчення із Швейцарії, але на цеглу треба чекати аж до липня й тоді тільки можна буде братися до дальшої роботи.

Дотеперішні кошти виносять 1.945,27 злотих.

На закінчення треба ще 9.507,50 злотих.

3. Нові будови й кошторис. Під розвагу береться пляни будов у найближчому часі в Громадах: Степань 5.000 зл., Олександрія 2.500 зл., Кустин 2.000 зл., Пістинь 3.000 зл., Кобиловолоки 6.000 зл., Миколаїв 2.000 зл., Іспас 3.000 зл., Косів 1.000 зл., Слобідка Лісна 2.000 зл., Львів 10.000 зл., Тростянець 800 зл. **Разом 42.607,50 злотих.**

Зроблено потрібну напругу й докінчення дому в Коломиї коштом 203,66 зл. Часткову допомогу дано Громадам: Косів 190 зл., Іспас 153,99 зл., Слобідка Лісна 130,00 зл., Кобиловолоки 100,00 зл., Олександрія 700,00 зл. і Любаша 300,00 зл.

На закінчення дому в Коломиї одержано окрему пожертву від паст. Альтгера. Зроблено теж запис церковного дому на округову коломийську парафію коштом 176,50 зл.

Даровані земельні ділянки під будову: Олександрія, Кобиловолоки, Миколаїв, Косів, Слобідка й Вислок.

Куплені ділянки: Іспас і Підгайчики.

Цвинтарі: Молодятин, Підгайчики, Пістинь, Уторопи, Перемилів, Кобиловолоки і Косів. Останнього літа посвячено площу в Кобиловолоках і цвинтар у Пістині.

Чинш: Місія оплачувала чинш за домівку для місійної діяльності у Львові 360 зл., в Делятині 80 зл., в Пістині 60 зл. річно.

Власних домів молитви 4.

Відправа наших Богослужень у німецьких церквах 3

Наймані домівки 11

Приватні хати 17

—

Разом 35

9. Література

Літературний фонд виносив 1.812,00 злотих

Наклад виданих книжок 20.000

Продано книжок на суму 249,80 злотих

Роздано безкоштовно 551 примірник.

10. Кольпортаж

1. **Видані твори.** Чудо книжка, Помилування переступника, Що таке спасіння?, Історія одного вірша, Звідки взялася євангельська віра?, Проповідування й навернення, Духові орли, Правда про євангельський рух, Йосафат Кунцевич, Пригоди Біблії, Я вірю в Бога, Запізно, Надія християнина.

2. **Біблія:** Досі проф. І. Огієнко переклав 4 Євангелії й Дії Апостольські. З друку вийшла вже Євангелія від Матвія.

3. Співаник і требник. Узялися до видання співаника й требника для вжитку по церквах, з нотами на чотири голоси, спільними заходами Церков в Америці, Канаді й УЄРЦеркви в Західній Україні. Кошти друку покриває частково Місійне Жіноче Товариство Пресвітерської Церкви в Канаді.

11. "Віра і Наука"

Тираж	1.000 примірників
Число передплатників	293
а. Європа	207
б. Америка	86

Завдяки допомозі Д-ра Недербрагта запрошено Д-ра Домбчевського, як сталого дописувача до "Віри і Науки".

12. Допомогова акція. Завдяки жертвенності євангельських кіл у Швейцарії прислано для Місії 24 сотнари старого вбрання й взуття, що й роздано по Громадах.

13. Войовничий католицизм. Останніми часами проти наступ Гр.-Кат. Церкви проти Євангельської Церкви став більш видний і страшний у наслідках, як будьколи давніше. Провокування з проповідальниць і преси довели до кривавих нападів у Тумирі, де був випадок смерті, в Шпиколосах, Ремезові, Панчинцях, Волі Кобиловій тощо. Від цих нападів багато нововірців потерпіло від побоїв і на майні. У Громадах нашої Церкви, Богові дяка, ніяких організованих нападів не було.

Процеси 1936 року

1. Влас Ничук, провідник Громади в Тростянці, за пропаганду проти Православної Церкви.

2. Дмитро Мотрук, протест проти палення Біблії на Місії в Підліснім.

3. Василь Фесюк, півзваний Миколою Фесюком за допис у "Віри і Науці".

Всі кошти виносили 135,00 зл.

14. Українська Євангельська Школа. На початку шкільного року 1936/37 заходом директора К. Новака організовано й розпочато науку дітей в українській євангельській школі.

1. Бюджет школи: Прибуток 2.472,14 злотих
Витрати 2,472.14 злотих

2. Статистика: дітей 28 і дві учительські сили, директор К. Новак і учителька І. Мельниківна.

3. Бурса: Дітей 13 з провінції приміщено в окремій помешканні. Утримання: допомога родичів грішми й харчами 128,00 зл., зі шкільного бюджету 120 зл., з пожертв головно з Америки...

15. Правне існування. Воно не змінилось в останньому році нічим. Це значить, що статут і консисторія не були затверджені. Це залежить від державного уряду, коли буде правне становище

і в якій формі урегульоване. Статут і склад консисторії подано урядові до рекомендації через Синод у Варшаві. Як далі буде стояти справа, покаже Синод, що збирається 13 червня 1937 р. На ньому наша Церква буде заступлена й у порозумінні з ним будуть наші бажання представлені урядові.

16. **Фінанси.** Звіт фінансовий і бюджет на 1937 р. будуть зреферовані окремо. Загальний стан представляється так:

Прибуток	56.045,30 зл.
Витрати	52.040.14 зл.

Однак ця сума не вистачає на покриття всіх конче потрібних видатків, а тим самим на більше поширення місійної акції. Останній рік під оглядом фінансовим був вельми тяжкий. До загальної кризи причинились ще спад закордонної валюти й т. зв. девізові обмеження, що забороняють у деяких країнах висилання грошей закордон. Між цими країнами є й Швейцарія, де міститься Центральне Бюро, на руки якого надходять не тільки гроші з Церков різних країн, але Швейцарія найбільше цікавиться нашою місією, і від неї йшла досі найбільша допомога. З цієї причини цілими місяцями не висилано грошей взагалі, а коли надходили, то менше, як прийнято в бюджеті. Найбільше відчувають цю неправильність місійні робітники, для яких ця допомога становить єдине джерело прибутку. Та треба з признанням ствердити, що всі, за малими винятками, переносять ці недоліки бадьоро й мужньо. Бож пам'ятають вони, що їх завдання служити вірно й достойно в погоду й у негоду, в достатках і в недостатках. Про цей стан наших робітників повинна пам'ятати наша Церква й найперше почувати більшу відповідальність за матеріальні потреби й по всій своїй спроможності скласти свою жертву шири й щедро на жертівнику Євангелії.

Закордонна діяльність

Провід Церкви був у тісному контакті з представниками Центрального Бюра в Женеві й Нью-Йорку, і таких країн: Швейцарії, Америки, Канади, Голляндії, Німеччини, Англії і Шотляндії. Два рази вислано всім представникам закордону, що цікавляться нашою Місією, піврічний звіт із життя й нашої праці. Крім того вислано кілька разів заклик у справі будови наших молитовних домів по наших Громадах.

У першому кварталі звітного року паст. П. Яремко відбув місійну подорож із доповідями до Швейцарії, де робив збірку для нашої Місії. Наша Місія викликала велике зацікавлення в особі Д-ра Недербрагта, що два роки тому відвідував нашу Централю й Громади на Волині. Враження із своєї подорожі описав в євангельській пресі в Голляндії.

У вересні відкрито першу українську євангельську школу ім. М. Грушевського в Коломиї. При тій нагоді відвідав нашу Централю й Громади на Волині представник Голляндського Українського

Шкільного Комітету — паст. Ф. Дрессельгойс з Голляндії. При відкритті школи були присутні теж і деякі представники голляндського вчителства, як Ц. Ц. Ф. Гордію, і вони також відвідали деякі наші Громади.

25 і 26 вересня еп. В. Кузів брав участь у Конференції в Празі, на якій обговорювано справу УЄРРуху.

У звітному році зросло серед українців в Америці й Канаді зацікавлення євангельською справою, а разом із тим збільшилося число передплатників “Віри і Науки” й матеріяльні пожертви для нашої Місії”.

Ми оце подали Річний Звіт УЄРЦеркви за 1936 рік, виготовлений в канцелярії єпископа В. Кузіва. Для нас цей Звіт являє собою особливу джерельну вартість. Тут також важне звідомлення про правне становище Церкви. На практиці той процес ще не був у тому часі цілком завершений. З цього бачимо, які урядові труднощі треба було переборювати представникам УЄРРуху, і як довго доводилося чекати на урядове затвердження статуту й складу консисторії.

З деяких інших звітів окремих місійних робітників за 1935-36 роки довідуємося, що Рух здобув новий місійний терен між іншим у відомому гірському селі Жаб'є, в якому знайшлося досить велике число прихильників УЄРРуху. У тому селі роздано понад 50 Біблій і велике число дрібної євангельської літератури. Понад 20 мешканців Жаб'я читало “Віру і Науку”. Прихильні до євангелизму мешканці великого Жаб'я виявили охоту побудувати власним коштом одну, або й дві молитовні каплиці. Про це звітував Д-р М. Костів. Зі звіту Р. Барни виходить, що він між іншим нав'язав контакт з п'ятидесятниками в селі Повії (Товмаччина), а також і в інших селах, які виявили свій намір приступити до УЄРРуху. На увагу заслуговує також звіт пастора Жураковського зі Степаня й околиці. Там люди горнулися до євангелизму, але влада робила перешкоди. Такі самі втішні звіти В. Вінявського, Т. Семенюка з подорожі по Волині, та інших. В одному із звідомлень є окрема згадка про студента Василя Малевича, сина померлого православного священника, який з посвятою працював для євангельської справи на терені сіл Ходоси й Хоцінь на Рівенщині. З цих звідомлень виходить недвозначно, що УЄРРухом починали цікавитися деякі представники української інтелігенції на провінції та запрошували проповідників цього Руху розпочинати місійну працю на теренах, де вони жили та виконували свою професійну працю. До таких осіб належав Д-р М. Баб'юк, адвокат у Рогатині; Д-р Домбчевський із Стрия, Д-р Скебінський з Дрогобича й інші.

Паралельно з акцією Руху активізувалася протиакція традиційних Церков у формі друкування пропагандивної літератури, ангажовання світських людей і висилання їх скрізь по краю з відчистами проти УЄРРуху та уряджування місій, під час яких ставлено

місійні хрести й навіть трапилися випадки палення під ними Біблій (приміром у Підлісній і Полянцях, де працював під час ферій кандидат Богословія Мгр. Мішкевич).

На увагу заслуговує ще й те, що в тому часі (1935-36 роки) відзивалися голоси окремих діячів Руху, щоб свою Централю перенести з Коломиї до Львова — головного центру українського життя, а також і з причин адміністраційних потреб. УЄРРух виходив за тих часів із перших, тимчасових стадій свого існування в більш стабільні форми свого життя. І це було б напевно сталося, коли б не вибухнула Друга Світова Війна.

Із збережених документів, які заслуговують на більшу увагу, подаємо один з обіжників, що насвітлює діяльність Руху: —

Єпископ
Української Єв.-Реф. Церкви
в Польщі

Коломия, дня 10-го квітня 1937 р.

До всіх місійних працівників УЄРЦеркви
“Борись доброю боротьбою віри”. 1 Тим. 6:12.

Дорогі у Христі Брати! Слава Ісусу Христу!

Оце вступили ми в атмосферу весни річного круговороту. Сподіваємося, що й по наших Громадах та серед місійних робітників провадиться успішна місійна праця, роблячи щораз нові поступи і здобутки. Маємо перед нами багато роботи і завдань. Незабаром усіх нас чекає багато дечого для спільного обговорення, що далі подається до Вашого відома:

У першому тижні місяця червня ц. р. відбудеться в Коломиї засідання Пастирської Конференції та Пресвітерії нашої Церкви. Конференція буде тривати три-чотири дні і відбудеться в Коломиї або Делятині. Про певне місце ще повідомиться окремо. Вона розпочнеться короткою проповіддю, що її матиме один з місійних працівників, а потім буде виголошено низку рефератів та їхнього обговорення. Реферати будуть такі:

1. Кальвін і кальвінізм — паст. Яремко, 2. Євангелізація — єп. В. Кузів, 3. Нові світові погляди — Д-р Р. Домбчевський, або паст. Жураковський, 4. Молитва, як конче потрібний чинник у житті й місійній роботі — проп. В. Вінявський, 5. Недільна Школа (література, оповідання) — проп. В. Боровський, 6. Молодь — проп. Т. Довгалюк, 7. Біблійна година — проп. І. Журило, 8. Література і “Віра і Наука” — ред. М. Костів, 9. Євангельська школа — дирек. К. Новак, 10. Культурно-освітня робота — проп. А. Максим'юк, 11. Організація Церкви та товариств і перепроводжування треб — ще не визначено, Статут Церкви — паст. М. Жураковський, 12. Забезпечення місійних працівників — паст. П. Яремко, 13. Місійний огляд (статистика, нові Громади, парафіяльні уряди, досягнення, недомагання) — єп. В. Кузів, 14. Спів в Євангельській Церкві — проп. М. Боровський, 15. Студенти — ще не визначено,

16. Поширення місії в нових теренах і її проблеми — проп. Т. Довгалюк, 17. Співаник і требник — ще не визначено, 18. Докладний звіт Громад за останній рік, 19. Різне.

По закінченні Конференції відбудеться Засідання Пресвітерії УЄРЦеркви, до якої вже треба заздалегідь готуватися щодо вислання делегатів та роздобуття коштів подорожі.

Богослуження, зв'язані із засіданням Пресвітерії, проводитимуть проповідники В. Демчишин і І. Гуцуляк. Вступна проповідь — паст. Л. Бучак.

Щодо поданої програми Конференції проситься прислати свої зауваження й пропозиції.

2. Справа зміни віровизнання в Галичині. Останніми часами воевідства видали до староств зарядження щодо переходу на евангелізм, чи інше віровизнання. Акт переходу тепер відбувається так: Вже не вноситься деклярації, як було передніше, а людина йде особисто до староства, до референта релігійних справ, і в його присутності виповнює на спеціальному блянку акт переходу. Цей акт штемплюється за 5 злотих. Для ствердження дати уродження треба мати з собою метрику народження, чи витяг з метрики, військову книжку, паспорт, свідоцтво шкільне, чи будьякий інший документ. Метрика народження тепер не обов'язкова. Усім Громадам в Галичині доручається пристосуватися до цього нового розпорядження.

3. Свято Матері. На урядження Свята Матері можна дістати в Коломиї в Книгарні Учительської Спільки гарний збірничок поезій Уляни Кравченко: “Шелести барвінку” в ціні 1 зл. та п'єси “Свято Матері” в ціні 0.60 зл. На пересилку додати 0.25 зл., якщо хто хотів би цю літературу замовити.

4. Поширення терену праці. Місійні робітники, що мають до обслуги тільки по одній Громаді, мусять старатися збільшити терен своєї роботи.

5. Округові З'їзди. Місійні робітники в даних районах праці, як Волинь (Рівенщина, Костопільщина), Поділля, Львівщина тощо, мусять старатися уряджувати Округові З'їзди церковних Рад, Громад, молоді, фотографувати моменти з праці даної округи разом із місійними працівниками та обговорювати на них поточні місійні справи.

6. Недільна школа. Відділ недільношкільний при УЄРЦеркві просить подати до Централі у двох примірниках такі дані: 1. Скільки обслуговується Громад? 2. Чи в усіх Громадах провадиться правильна робота з дітьми? 3. Скільки є в кожній Громаді дітей? 4. В яких Громадах можна було б провадити роботу з дітьми? 3 наявних Недільних шкілок подати докладний список дітей, їх вік, до якої школи і класи ходять? Хто провадить Недільну школу? Чи є помічники? Як нема, чи є хтось, щоб до цієї праці на-

давався? Ці інформації зволють місійні працівники подати нам у найближчому часі.

Бажаючи Вам усім успішного готування та перепроводження Великодніх Свят і засилаючи Вам мої найкращі поздоровлення, остаюся в молитві за Вас і зріст нашої Церкви.

Ваш в Господі (-) В. Кузів”.

У цьому обіжному листі подаються нові зарядження влади щодо переходів на інше віровизнання, як і порушується різні актуальні справи.

Нарешті подаємо ще один Обіжник, що його підписав секретар Пресвітерії УЄРЦеркви — Т. Довгалюк:

“Обіжник ч. 6/37

Коломия, дня 6 грудня 1937 р.

До всіх місійних робітників УЄРЦеркви.

“О, прийди, Господи Ісусе!” Об’явл. 22:20.

Дорогі у Христі Брати! Слава Ісусу Христу!

Стоїмо в передріздвяному часі, званому в Церкві адвентом (пришестям). Час цей — це час очікування Господа нашого Ісуса Христа. Цей час пригадає нам про другий прихід Спасителя в Його славі та силі. Він також готує наші серця до зустрічі Різдвяних Свят. Молімося за апостолом Іваном: “О, прийди, Господи Ісусе!” Прийди ще більше між наш український народ, прийди в мою Громаду, мою родину, у мое серце...”

1. Цими днями розіслано всім лекції недільної школи за місяць грудень. За дальші місяці незабаром вишлемо. Тепер розсилаємо докладно опрацьований матеріал до роботи з молоддю, разом 12 сторінок друку, відбитого на циклостилї. Є там найперше правильник для кружків молоді. Він входить у життя з днем 15 грудня ц. р. Тим самим касується проект статуту, поміщений у “В. і Н.”, бо правильник цей це той самий статут, тільки краще і докладніше опрацьований та оформлений. Опріч правильника є вказівки про те, як заснувати Кружок Української Євангельської Молоді та як провадити в ньому роботу. Подано взірці для діловодства, і також докладну програму роботи та куємського вишколу. Подаємо в скороченні лекції про Біблію, КУЄМ, історію Церкви та про віровизнання різниці поміж Церквами. Подано список книжок з українознавства, поведінки тощо. Усе, як на долоні! Тепер ніхто не може сказати, що не знає, як почати роботу з молоддю і що взагалі робити. Пригадується постанову останньої Пастирської Конференції, щоб на працю з молоддю звертати головну увагу. Згідно з правильником від нового року треба подавати на окремому аркуші паперу звіт про працю з молоддю та про роботу КУЄМ-му разом із загальним звітом. Щоб мати в централі докладний перегляд роботи між молоддю в останнім році, доручається в перших днях січня на окремому аркуші опрацювати докладний звіт про роботу з молоддю 1937 року. Звіт прислати до Канцелярії Єпископа.

2. Розсилаємо деякі деклямації та текст деяких пісень на Різдвяні Свята. Вже тепер треба почати готуватися до ялинки з дітьми та молоддю. Пригадується, щоб усі місійні робітники надсилали до Централі різні відповідні вірші, що надавалися б до деклямації на різні свята. Таким чином усі разом створимо з часом гарний збірник деклямацій.

3. Розсилається формулярі на річні звіти про стан та діяльність наших Громад і місійних станиць за 1937 рік. Звіти ці докладно виповнити й надіслати до Централі найпізніше до 15 січня 1938 р. Так само до того часу надіслати річні вкладки від Громад за 1937 р. Деякі Громади свої вкладки вже надіслали (Косів, Миколаїв, Демня).

4. Деякі місійні робітники не надсилають місійних звітів так, як треба, згідно з виразними вказівками Єпископа, що на кожну Громаду, чи місійну станицю має бути звіт на окремому бланкеті, щоб мати ясний перегляд праці в даній місцевості. Буває, що в якійсь Громаді проповідує не раз упродовж місяця два, чи більше місійних робітників, то все ж таки хтось один провадить Громаду й за неї відповідає. Він обов'язаний висилати звіт, в якому зазначається, коли й хто мав у Громаді Богослуження. Так приміром паст. Демчишин має тепер Рівне, Олександрію й Кустин. На кожну місцевість має бути звіт на окремому бланку. Коли приміром бр. Журило, чи бр. Барна має 4-5 місцевостей, то на кожне село має бути звіт на окремому бланку. Від нового року це обов'язково припилювати.

5. Так само не зрозуміли деякі робітники Єпископського зарядження в справі місячних звітів про поширену літературу. Подають прізвища осіб, які купили книжки. Цих прізвищ зовсім не потрібно. Треба подати назву книжок, що їх продано й кількість, як рівнож грошеву суму за них отриману.

6. Дехто з місійних робітників плутає окреслення наших церковних тіл. Особливо поплутано це на Поділлі, де Громади названо чомусь офіційально "проповідничими станицями". Такого окреслення в нашій Церкві нема. Є дві назви: "Громада УЄРЦеркви", або "УЄРГромада" та друге окреслення: "Місійна Станиця УЄРЦеркви". Громада є там, де вже місійну працю організовано, де є хоч трохи офіційних членів, де вже вибрано церковну старшину Громади. У такій Громаді не конче мусить мешкати пастор, бо вона все ж таки Громада. Місійна станиця це місцевість, де вже від нашої Церкви розпочато працю, де робота ця перебуває в стадії організації. Коли вже є офіційні члени, тоді скликається збори Громади, на яких вибирається Церковну Старшину, ухвалюється членські вкладки й Станиця тим самим перетворюється в Громаду. Кожний місцевий робітник нехай подасть із кінцем року список своїх Громад і Станиць, щоб Централь могла зробити докладний список зо всього краю.

7. Доручається, щоб кожний місійний робітник відбив на трьох чистих аркушах паперу всі печатки парафіяльного Уряду, Громади, чи Станиці, печатки давніші й теперішні, і прислав це якнайскорше до Централі. Справа печаток буде незабаром унормована, щоб по всіх Громадах, чи Станицях УЄРЦеркви печатки були однакові.

8. Розміщення місійних робітників під цю пору виглядає так: Воевідство в Луцьку зажадало від Проводу нашої Церкви, щоб паст. Жураковського забрати з Волині. Він тим часом без меблів переїхав з родиною до Коломиї, допомагає тут в околиці та очікує на призначення від Єпископа йому терену сталої праці. У Степані є бр. Вінявський, в Тучині бр. Семенюк. Любашу і Пісків перебрав від бр. Т. Семенюка бр. А. Заборовець, що має добру Громаду в Тростянці. У Рівному, Олександрії й Кустині працює бр. Демчишин, допомагає йому, не отримуючи тепер жадної заповоги, бр. Чирва, що мешкає в своєму родинному селі — Кустині. Бр. В. Боровський мешкає в Перемилові, бр. Максим'юк далі в Кобилово-локах. Останні два разом обслуговують також Громаду в Яблонові. Бр. Бурко осівся в Задубірцях, пов. Снятин. У Львові — бр. Бучак, в Миколаєві — бр. Гуцуляк, в Делятині — бр. Журило, в Косові — бр. Костів, в Коломийщині — бр. Барна. Єпископ вертається десь близько 10 грудня ц. р. З його приїздом бр. Довгалюк їде на місії, насамперед до Львова, Миколаєва та Демні. У кінці грудня відбудеться засідання Проводу нашої Церкви, можливо, що в розташуванні проповідників зайдуть деякі зміни. Дуже потрібний один робітник на Лемківщину, один на Дубенщину, а один на Підляшшя.

9. Власне Підляшшя й низка сіл на Дубенщині (Волинь) — це наші нові теперішні терени. На Підляшші був уже паст. Демчишин і прислав дуже рожевий звіт про прихильність людей до нашої Церкви. Тим часом свою роботу робить там часопис "В. і Н." В Дубенському повіті села Грабовець, Волковиї й інші також приготовані через "В. і Н." Найближчими днями має поїхати туди паст. Демчишин, бо приходили звідти люди до Рівного 95 км. піхотою. Молімся особливо за ці нові терени.

10. Під теперішню пору має наша місія таких студентів: В. Лехник і В. Яровенко у Варшаві. Яровенко робить старання на виїзд до Голляндії, до Амстердаму. Ф. Семенюк у Венцборку, В. Слободян і М. Боровський в Кампен, Голляндія, М. Яремко в Цюріху, Ю. Ключевський в Едінбургу, Шотляндія, П. Хом'як в Монтеліє у Франції. Бурко й Заборовець працюють у своїх теренах, Ферлей, Саяк, Малевич і Чирва сидять тимчасово вдома. Цими днями виїжджає до Німеччини сестра Марія Майданюк з Косова до школи дияконіс в Альтоні-Ельбе. Це єдина кандидатка із п'ятьох зголошених. Три сестри з Волині не дістали пашпортів, сестра К. Вінявська вийшла заміж. Зо школи дияконіс пишуть, що там є вільні

місця. Отже через те, що з Волині отримати паспорт неможливо, коли є по Громадах у Галичині відповідні кандидатки з відповідною освітою й моральними кваліфікаціями, то можна їх зголосити в Централі через церковну Старшину й пастора даної Громади. Кошти за паспорт і подорожні платять кандидатки. Місія не видає на них ані сотика, як рівнож не дає запевнення, що вони отримають працю в Місії по закінченні школи. Курс триває три роки. Такі закінчені дяконіси можуть бути дуже помічними по Громадах.

11. Єпископ нашої Церкви перебуває тепер у Голляндії. Як уже подано, він вернеться близько 10 грудня ц. р. Зо Швайцарії приходили від Єпископа добрі й утішні вісті; є надія на вирівняння платень. Кожний місійний робітник тепер при кінці року нехай докладно обчислить свої залеглості платень, коштів переносу, подорожей тощо. Повідомляємо, що дотепер висилалося гроші на рахунок платень. Так приміром всі гроші, що дістав паст. Демчишин, думаючи, що це на перенесення з Перемилова до Рівного, почислено в касі на рахунок платень. Можливо, що це сталося також і з іншими робітниками. Тому нехай кожний подбає сам про себе і, не гніваючись, пришле ще раз до Централі свої грошеві претенсії. Як також коли хто має які грошеві прохання, як додаток на приміщення під канцелярію, чи домівку (Львів-Рівне), чи додаток на диригента, нехай ті прохання з приїздом Єпископа відновить, бо без нього ті справи не могли бути полагоджені.

Бажаючи всім багато успіхів у місійній роботі та в житті, остаюся в молитвах та в братній любові.

З євангельським привітом

Ваш Т. Довгалюк

П.С. Коли хто має "Віру і Науку" ч. 8-9, за серпень-вересень ц. р., то просимо негайно прислати, бо треба зложити хоч кілька річників, а в адміністрації лишився з цього числа тільки один примірник. Присилайте скоро.

Тому, що зближається перше півріччя шкільного року, десь близько 15 грудня треба всім нашим шкільним дітям по всіх школах виставити оцінки з релігії. Не знати, чи до Різдвяних Свят виїде ще один обіжник. Тому пригадується, щоб по всіх Громадах у часі свят відбути коляду, найкраще йдучи від хати до хати з колядою на Церкву й шкільні потреби. Частину коляди з галицьких Громад обов'язково прислати на євангельську школу й бурсу в Коломиї, частину коляди з волинських Громад прислати на Освітній Фонд в Рівному, що опікується вбогими реформованими учнями.

Щоб легше було виповнювати річні звіти в кожній Громаді, треба мати книжку, де вписувалося б усі Богослуження, Біблійні години, співанки, свята, кількість учасників, збірку тощо. Де ще нема, запровадити!"

Цей Обіжник заслуговує на увагу з огляду на декілька поданих у ньому розпоряджень та інформацій.

Наші документальні дані завершуємо наприкінці Пресовим Коментаром Консисторії УЄРЦеркви в Коломиї з 1938 року: —

“Українські Землі під Польщею в огні ревіндикації*”
(Переслідування УЄРРуху)

Українські Землі під Польщею переживають тепер часи важкого релігійного переслідування та примусового навертання українців на римо-католицизм. У першому вогні перебувають волинські землі, де УЄРЦерква має багато членів і прихильників. Звіти, надіслані з тамошніх сторін, яскраво відзеркалюють ситуацію на Волині.

До Централі УЄРЦеркви голосяться все нові й нові терени з проханням, щоб у них починати наші Богослуження. Дня 3 січня 1938 р. зголосилася делегація з с. Колесники, пов. Рівне, до паст. Демчишина в Рівному, щоб він прибув заснувати в них УЄРГромаду. 18 січня прибув паст. Демчишин до Колесник, де відбув інформаційне зібрання, що на ньому вписалося зразу 33 офіційні члени з переходом. 24 січня паст. Демчишин повідомив урядово староство в Рівному, що, почавши від 30 січня він буде відбувати Богослуження в с. Вільгорі біля Колесник в домівці євангельських християн. Однак до сьогодні староство відповіді не дало, не зважаючи на кількаразове нагадування у тій справі, але після 23 січня почалася в Колесниках нагінка на наших членів від коменданта поліції в Бугрині й бугринського війта. Комендант висловився в крамниці добр. Павлюка в присутності його сина та свідка Теодосія Павлюка, що буде мститися за реформовану акцію, і буде на кожному кроці робити реформованим карні протоколи, чи буде за що, чи ні. Тепер найближчими днями списав комендант протокол на таких осіб та покарав їх гривною: 1. Павлюк Іларіон — 20 зл., 2. Дубич Петро — 20, 3. Павлюк Константин — 15, 4. Павлюк Теодосій — 20, 5. Павлюк Іларіон — 20, 6. Павлюк Іларіон — 10, 7. Павлюк Теодосій — 20, 8. Усар Георгій — 5, 9. Процюк Гнат син Тодона, 10. Процюк Самуїл син Петра, 11. Процюк Зіновія жінка Полікарпа, 12. Лисюк Федір син Григорія.

До того ж уночі ходив комендант по хатах наших членів та перевіряв, чи є вони вдома.

30 січня мало відбутися перше наше Богослуження в домі євангельських християн. Зійшлися сотні людей, але безпосередньо по приїзді паст. Демчишина комендант арештував його, а людей розігнав. Після того скликав війт разом із комендантом збори ці-

---

*) Ревіндикація — так тоді в Польщі називали примусове навернення українців польською владою на римо-католицизм і польщення їх, особливо у прикордонних полосах.

лої Громади, і загрожував реформованим пацифікацією, прилюдно назвав нашу справу акцією німецькою, небажаною для польської держави, та заохочував людей, що стали евангеліками, щоб вони, коли їм не подобається православ'є, переходили на римо-католицизм. Сам вїт православний, з походження українець.

22 лютого паст. Демчишин зголосив у старостві на реєстрацію домівку в Колесниках, бо довідався, що комендант постерунку стероризував евангельських християн за те, що вони погодилися відступити домівку й загрозив, що заборонить їм через те відбувати їхні Богослуження. Дня 28 лютого був паст. Демчишин у справі Громади в Колесниках у старости в Рівному, який прийняв його дуже неввічливо й назвав реформовану акцію провокаторською та заявив, що сам буде нас переслідувати, як заколотників спокою в його повіті.

Згодом з тяжким трудом добився паст. Демчишин дозволу на відбуття Богослужень у Колесниках і то тимчасово. Поліція і вїт робили великі труднощі в затвердженні домівки, заглядали в комин, під стріху, до комори, списали цілу купу паперу до староства. Домівка наша дуже гарна й велика. Громада купила вже площу під будову власної молитовної домівки в центрі села, в найкращому, видному місці, і паст. Демчишин вніс вже до воевідства прохання про дозвіл зробити умову купівлі. Реформовані Богослуження викликали в цілій околиці нечуваний ентузіазм. Села Новосілки і Вільгор прилучилися до Громади Колесник, в обох селах є вже офіційні члени. Молодь на 100% евангельського наставлення, із старших самі поважні господарі, що справляють враження дуже релігійних. Уже на перших Богослуженнях співав хор на чотири голоси, вишколений рівенським диригентом. Офіційних членів у цій новій Громаді зареєстровано 164, а є ще близько 50 декларацій до полагодження.

Село Колесники лежить під самою границею в терені, де переводиться на вернення на римо-католицизм. Вїт — українець зо всіми урядниками громадськими перейшов на римо-католицизм, забрав свого сина з української гімназії й проголосив, що переведе цілу Громаду на римо-католицизм. Одначе наше членство свідоме й вїт дав їм реченець до тижня дати відповідь, чи перейдуть на “жондову” державну релігію, чи ні. Як перейдуть, то обіцяв їм усякі блага. Одначе наші члени відповіли письмово: “Добрий кожух, та не на нас шитий”.

До нових теренів, що їх Господь так щедро відкриває перед Реформацією, належить Дубенщина на Волині. На першому Богослуженні в Дубні були присутні не тільки люди з Дубна, але й навколишніх сіл, як: Тараканів, Кривуха, Підборці, Страклів, Вигнанка. В Дубні мешкав наш кольпортер Я. Л., що працює сам у бетонярні й провадить акцію між тамошнім робітництвом. Щоб нашу працю в Дубенщині організувати, конче треба, щоб у Дубні осівся

сталий місійний робітник, одначе брак грошей не дозволяє Місії це наразі здійснити.

В іншій місцевості на Волині, в с. Піскові, УЄРГромада переживає переслідування від влади та місцевого православного священика Володимира Довбенка. Він відібрав від дітей у школі євангельські катехізми й погрожував їм при інших учнях, що “покаже” їм і їхнім батькам, як запроваджувати іншу віру та будувати Україну. Мовляв: — “Я вас позапроторюю туди до Рівного на гору” (тобто до в'язниці). Однак батьки дітей написали до правління місцевої народньої школи заяву, що їхні діти євангелики і вони бажають, щоб їх звільнили від навчання православної релігії. На це правління школи відповіло, що державна влада не дала їм ніяких відомостей про цю зміну віри їхніх дітей. Під час години релігії православний священик тероризує євангельських дітей, називаючи їх бандитами, Христопродавцями тощо. Недільної школи в тому селі провадити не вільно, а Богослуження для дітей теж не можна відбувати через брак відповідної домівки. Отже діти, поминувши вже старших громадян, залишаються без будьякої духовної опіки.

На терені с. Пісків і Любаша відбуваються т. зв. “жондове роботи”, де селяни мають нагоду заробити якийсь гріш. Ціле село ходить на ту роботу, крім реформованих євангеликів, бо їх не беруть на роботу. Кажуть: “Ту комуністув не потшебуєми на робоце!” Громадяни потребують заробити якийсь гріш, бо малий клаптик убогої землі не дає змоги прожити не раз численній родині селянина. Православний священик — довірений донощик поліції і в заряді “державної роботи” в цей спосіб боляче мстить на тих, що покинули його стадо і пішли за Христом.

В с. Збуж (5 км. від Тростянця) помітне велике духовне пробудження. Кожної неділі й свята люди масово приходять на Богослуження до Тростянця. Старалися знайти відповідну домівку в себе, щоб у Збужі розпочати Богослуження. Одначе поліція з Янкової Долини видала сільському старості наказ, щоб зібрав Громаду й попередив, що коли хто із Збужа покажеться в Тростянці на євангельському Богослуженні, то може наперед знати, що його не приймуть на роботу в державній каменоломні. Це саме діється в с. Яполоть і Золоталин.

Громада Тростянець на Волині в місяці червні ц. р. зазнала міцного удару від влади.

1. Їхнього місійного робітника — студента А. Заборовця, що працював там два роки, вислала поза межі костопільського повіту, мотивуючи це тим, що він покараний судово місячним арештом, і що саме тепер відсиджує кару. 14 червня А. Заборовець мусів виїхати з Тростянця.

2. Молитовну домівку, де відбувалися два роки Богослуження, зразу закрито.

3. Наказано, щоб А. Заборовець відбув місячний арешт, а 12 членів Громади, переважно молоді хлопці та декілька старших осіб, відбули двотижневий арешт. Цією карою засуджено їх усіх за організоване колядування і, мовляв, вони мали тоді провокувати поліцію, тоді як поліція їх провокувала. Ще перед тим поліція дуже цікавилася самою роботою в Громаді. І навіть дійшло до того, що влада заборонила роботу з дітьми в тому напрямі, а тільки, щоб тих зі старших дітей, що не вміють читати, ні писати, навчити грамоти. Отже не вільно дітей вивести з темряви безграмотности. Поліція й влада звертала увагу на те, щоб не давати дітям і старшим читати українські книжки.

У с. Тростянці перед приходом Реформації були: ненависть до обнови, темнота, пияцтво, розбишацтво, розпуста, злодійство, сварня, процеси тощо. Коли ж почала прийматися євангельська наука, усі ці явища ослабли, а згодом зовсім зникли. Люди протверезіли й виявилось бажання освідомити себе та релігійно відродитися. По двох роках місійної діяльності члени УЄРГромади в Тростянці стверджують, що пияцтво в них зникає, злодійства нема, розбої втихли, навіть один одному почали звертати увагу, щоб не лаялися. Одночасно наступило певне поліпшення щодо господарського становища, люди почали видобуватися із своїх матеріальних злиднів. Навіть сама поліція в одній “приятній” розмові з А. Заборовцем зазначила, що відколи в Тростянці Реформація, там зникла злочинність, але зате зросли інші прагнення, небажані для держави.

В с. Велика Любаша в державній копальні каміння в Яновій Долині працює дехто з молоді, але до копальні не приймають на роботу тих, про яких довідуються, що читають українські книжки й симпатизують УЄРРухові, бо це “недобра” опінія в розумінні керівників каменоломні. Трапилось, що коли до одного хлопця, члена УЄРЦеркви, прийшли в гостину товариші із сусіднього села, що працюють у каменоломні в Яновій Долині, незабаром по тому з’явилася поліція і, ховаючись у житі й кущах, пильнувала хлопців, щоб знати, що вони роблять та говорять.

У костопільському повіті навіть неможливо користати з німецької євангельської церкви в Костополі, щоб у ній відбувати Богослуження.

У таких умовах доводиться провадити місійну роботу УЄРЦеркві на українських землях під Польщею. Останніми часами обставини ще більше загострилися через те, що в усіх повітах, крім одного Львова, де є УЄРГромада, пристосовано закони “прикордонної смуги”. Обмеження в прикордонній смузі такі: 1. Щоб жити в ній, треба мати дозвіл староства. 2. Обов’язок обмеження та зголошення нічного руху. 3. Не вільно тримати фотографічні апарати, голубів, мати телефони, радіо тощо. 4. Староста може окремим особам, “неприємним” для держави, заборонити жити в

повіті, коли цього вимагає оборона кордону. 5. В цілій прикордонній смузі держава може вивласнити кожний ґрунт, чи будинок для оборони держави. 6. Позатим є ще обмеження в справі обороту землі, об'єктів тощо.

Всі ці обмеження дуже боляче відбиваються на стихійному поширенні на всю широчінь УЄРРуху. Вічні “заборони” й неполаджені переходові деклярації до нашої Церкви, а то й кари на членів, чи симпатиків УЄРРуху, до того фінансова скрута — це ті від'ємні явища нашого життя. Та попри все переважає посвята, запал і ентузіязм членів Церкви й це доводить, що ласкавий Господь благословить нас своєю щедрою рукою (і це додає сили перемогти все з думкою: “або смерть, або перемога”). (Подана в лапках остання частина речення скреслена червоним олівцем. — О. Д.).

Просимо наших братів, сестер, друзів і близьких у Христі Ісусі молитися за нас і нашу цілковиту перемогу; Ваша молитва зміцнить наші серця й наші змагання за світлу перемогу Євангелії над духом темряви, нападництва та католицького середньовіччя”.

Увесь поданий Комунікат Консистерії УЄРЦеркви в Коломиї з 1938 року стосується місійної діяльності Руху на Волині. Цей Рух там став ніби синонімом протизасобів до польської політики насаджування римо-католицизму, тримання української волинської людности в неграмотності, темноті та економічно-соціальних злиднях. Цей Рух приносив із собою українську Біблію, українську пресу й книжку, взірцеву церковну організацію по УЄРГромадах, оживлювану не тільки релігійною, але й культурною діяльністю.

Запроваджуючі особливі закони для “прикордонних смуг”, польська влада спрямувала їх проти української людности, а найперше проти її національно найсвідомішого елемента. Не треба й згадувати, що місцеві старости й поліційні органи грубо надуживали їх. Ці закони допомагали владі виселювати українців, а на їх місце насаджувати з корінної Польщі мазурів для колонізації етнографічно української території. Прикордонні закони були спрямовані й проти активніших діячів УЄРРуху. В якій мірі цей Рух був сіллю в оці польської влади, можна бачити з того, що реформованих українців не приймали на роботу, бо місійна діяльність УЄРРуху була не тільки акцією “запровадження іншої віри”, а й “будування України” (вислів свящ. Довбенка).

Людина, яка родилася й виховувалася в умовах релігійної толеранції й свободи на північно-американському терені, не може собі уявити тих перешкод і переслідувань, що їх доводилося зносити як окремим членам і симпатикам, так і церковним Громадам та нарешті й цілому Рухові під польською займанщиною. Польський агресивний католицизм не хотів толерувати євангелизму на терені польської держави, а польський шовінізм не хотів тим більше тер-

п'яти українського евангелізму органічно пов'язаного з духовно-культурним традиційним духом українства.

Правда, на терені Польщі, а власне західньої, жили німецькі протестанти, і була в Галичині згадана вже німецька Лютерансько-Реформована Церква, але самий німецький протестантизм зі своєю традицією ще з часів австрійського й пруського панування на тих теренах не насторожував компетентних польських чинників з Варшави до них та понасаджував з них місцевих служак по воевідствах і старостах. Німці відомі з того, що вони живуть компактною масою, а як порозкидані по терені колоністи, вони не тільки виказують свою далекойдучу лояльність до влади даної країни, але навіть деякий відсоток з них стає патріотами народу, серед якого перебувають. Щойно останніми часами перед Другою Світовою Війною, коли через політично-мілітарні заходи гітлерівської Німеччини воєнна гарячка опанувала польське суспільство включно з урядовими колами, почалася нагінка на німців у Польщі, і це не залишилося без впливів і на релігійно-церковному житті німецьких протестантів.

З українським евангелізмом, а зокрема реформованим була зовсім інша справа. Українська людність була тубільним елементом, що жила компактною масою на загарбаних Польщею теренах, названих "східні границі". Залишаючи на боці польську відданість католицизмові, у даному випадку відіграли свою роль й деякі політичні міркування. З огляду на своє геополітичне становище та історичний досвід з німцями — поляки були перечулені на всілякі справжні й уявні прояви німецької експансії на Схід. У таких витворених умовах ширення протестантизму серед західніх українців набирало в польських очах політичного забарвлення. Бо коли можна говорити про російське чорносотенне православ'я, як засіб московщення й великодержавно-російської політики, і коли самі поляки відчували, що їхній римо-католицизм гармонізується з вшехпольсько-ендецькою політичною програмою Романа Дмовського "на знищене Русі", то чому ж їм було не вважати протестантизму, як одного із засобів німецької експансії на Схід? Так більш-менш польська сторона дивилася на протестантський Рух серед західніх українців, упрощуючи й вульгаризуючи політизованню справи складне в релігійно-культурному й психологічному розумінні явище евангелізму на українським ґрунті. Поза тим протестантські течії в минулому викликали не раз соціально-національні Рухи серед суспільно й національно поневолених народів і переважно були за відділення Церкви від Держави. У протилежність до деяких евангельських Церков і осередків з національно менш свідомим елементом у двадцятих роках нашого століття УЄРРух прибрав від самих початків у Західній Україні вірне до свого народу обличчя. Цілий тон української евангельсько-реформованої преси з її статтями на релігійно-культурні теми не зали-

шав жадних сумнівів щодо українського характеру цього Руху, який у своїй основі був далекий від того, щоб втручатися в яку-будь політику.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ Й ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЄРРУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Як ми вже казали, УЄРРух крім своєї релігійної діяльності активізувався й на ниві культурно-освітнього й загально національного життя західноукраїнської спільноти в міру свого росту й запускання духовних коренів у душу свого народу. Найголовніше завдання світоглядного порядку була початкова й перша робота над формуванням світогляду українського евангелізму. Треба було здійснювати в щоденному житті живе поєднання евангельського християнства з українською духовістю, як особистої, так і суспільної етики й моралі. Процес формування такого типу української людини вимагав без сумніву довшого часу й міг успішно проходити поступовими етапами свого розвитку.

Якби було не прийшло до вибуху Другої Світової Війни та пов'язаних з нею нових обставин, то організований і скоординований УЄРРух був би правдоподібно створив у Західній Україні новий тип української людини та поставив би її на службу Богові та Батьківщині. Але при тому всьому є підстави думати, що нововихований тип української людини на безцінних зразках Христової науки — не поступивби в нічому перед тими нашими жертвеними одиницями, приналежними до наших традиційних Церков, які вміли не тільки жити для свого народу, але, як треба було, й вмирати за нього.

На сторінках преси УЄРРуху вживано часто такі терміни, як “Західня Україна”, “західноукраїнський” тощо. У пресі крім релігійних статей були також статті загально національного характеру — про життя й діяльність світочів української культури, деякі моменти з історії України та дещо із сучасного національного життя. Все це було назагал у якомусь пов'язані з християнською тематикою і навчанням. Такий релігійно-національний зміст цієї преси виявляв виразно не тільки протестантське, але й до того національне обличчя Руху та його пляни на майбутнє. Таке становище УЄРРуху виявляло його бажання стояти на народніх позиціях, як це остаточно всюди роблять протестантські Церкви західного світу. Цього не можна було сказати про інші наші віровизнанево-евангельські осередки за тих часів в Західній Україні, крім хіба групи українських лютеран, яка щодо національної свідомости допасовувалася загально до наших реформованих евангеліків.

Надзвичайно корисне явище на ниві діяльності Руху було практичне застосування евангельських принципів не тільки у своїх

Громадах, а де тільки можливо було скрізь у суспільному житті, де тільки українська євангельська людина брала участь у громадській роботі.

Звісно, не треба робити з наших євангеліків янголів. Проте той євангелізм, якщо його щиро взяти до серця, ставить перепону людським похотям тіла і духа — людській злобі, заздрості, жадобі грошей і слави за будуще тощо. Як бачимо отже, разом із щодалі більшим вкладом УЄРРуху в культурно-суспільне життя свого народу відбувався, немов автоматично, вклад християнських етично-моральних вартостей — братньої любови, більшого взаємного розуміння між людьми, пошани й вірности до ближнього та жертвенности при суспільній праці. До цього вкладу духовних вартостей у наше життя належить зачислити найперш ідеалізм євангельського стилю. Відштовхувані часто, висміювані й погорджувані “штунди” з УЄРРуху, не зважаючи на це все, горнулися до народньої праці, добре розуміючи своїх українських православних і католицьких братів, що вони виховувалися з покоління в покоління у “вірі батьків”, а в дальшій послідовності й у тій духовній атмосфері, якій був чужий дух віросповідної терпимости та пошани інших релігійних переконань. Українські євангеліки немов наперекір власній долі горнулися до своєї національної спільноти та працювали для неї в міру своїх скромних можливостей.

Дальшим вкладом Руху в приватне й народне життя західно-української гілки нашого народу була діяльність більшости його провідних кіл і членів, скерована на те, щоб люди стримувалися від алкоголю й тютюну. У статті паст. В. Боровського “Найближчі завдання УЄРРуху, або дещо про завдання реформації на ниві догматично-обрядово-звичаєвій” (“Сіяч”, березень 1933 р., стор. 8) автор закликає “позбутися звичаїв — уряджування різних урочистостей, як “храму”, весілля, хрестин, похоронів і подібного з дикою пиятикою і гульнею. Це вже зовсім не пасує не тільки правдивому християнинові, але й культурній людині. **Кожного правдивого українського протестанта-євангеліка має характеризувати найперше цілковита відмова від уживання п'яних напоїв і нікотини**”. УЄРЦерква нікому не накидає цілковитого стримування від алкогольних напоїв і тютюну, але має біблійну підставу вимагати від своїх членів далекойдучої поміркованости в уживанні алкоголю. Слово Боже рішуче забороняє п'янство й нетверезість. Ми знаємо, яке велике моральне, фізичне й матеріяльне спустошення спричиняє між нашим народом алкоголь. Наше село було особливо діткнене тією пошестю. Воно, правда, що вже минули ті часи, коли люди просто з церкви йшли до корчми “підкріпитися”. Просвітянський рух і тим зміцнення національної свідомости між нашим народом, а в тому при діяльності протиалкогольного Товариства “Відродження”, дуже послабили значення корчми, хоч в Америці це місце зайняла “бара”. А проте алкогольні напої поруч

нікотини становили помітну частину бюджету нашого села. УЄРРух виявив тут зразу своє рішуче становище в цій справі. УЄРГромади стали автоматично осередками протиалькогольної пропаганди. І це був черговий вклад Руху в життя нашого народу. До того долучувалася також і протинікотинова пропаганда, хоч далеко не в такій мірі, як протиалькогольна. Викурювання тютюну також забиало багато грошей і це тільки поглиблювало вбогість наших людей. Український протестантизм провадив серед нашої спільноти усвідомлювальну акцію, керуючись евангельськими принципами й добром нашого народу.

Як уже згадувалося передніше УЄРРух у цілості та окремі його проповідники й діяльніші члени включалися в різні допомогові акції — збірки на народні потреби, допомоги погорілим, хворим, інвалідам, сиротам тощо. Як наявний доказ співпраці наших реформованих евангеликів з Українським Краєвим Товариством Опіки над Інвалідами знаходимо передрук заклику того Товариства у “Вірі і Науці” за червень 1927 року. Цей заклик безперечно визначає національне обличчя журналу й цілого Руху. Цей заклик був тоді також опублікований у всій тодішній українській пресі, включно з церковними часописами Укр. Гр.-Кат. Церкви.

Деякі риси політичного зацікавлення провідних кіл і членства Руху зраджує стаття “Вибори й евангелики” у “Вірі і Науці” з грудня 1927 року. У цій статті найважливіше те, що УЄРРух уже на світанку свого існування й діяльності почав реагувати на політичні події, пов’язані з українською та евангельською справою. Як зрештою й треба було, у цій статті порушено два головні моменти: релігійний і національно-політичний. Паст. П. Крат — речник тодішнього УЄРРуху в Західній Україні, пропонує ось які спільні виборчі гасла: спершу “українська справа”, тобто оборона життєвих інтересів західних українців під польською владою, тоді “відокремлення Церкви від держави”, та вимога етично-моральних властивостей від українських кандидатів на послів до сойму.

У “Вірі і Науці” за квітень 1928 року той самий автор написав другу статтю “Повиборчі міркування”, в якій закинув українським партіям брак єдності під час виборчої кампанії. Під кінець її автор заявляє: “Українські евангелики 99% голосували на листу 22 тому, що програма Української Соціялістично-Радикальної Партії стоїть за відокремлення Церкви від держави, і тому, що ставлення до Христової віри у тієї партії не вороже, а безсторонне, як і личить кожній мудрій політиці”. Виходить, що інші українські партії не мали цього у своїх програмах.

Під час 60-літнього ювілею Товариства “Просвіта” появилася на сторінках “Віри і Науки” за грудень 1928 р. коротка стаття про цей ювілей, а далі передруковано в цілості звернення Ювілейного Комітету до західньоукраїнського суспільства. Це доводить, що

провідні кола УЄРРуху належно оцінювали заслуги “Просвіти”. Згадані матеріяли виявляють, що українське національне життя в умовах тодішньої польської окупації не було чуже провідним колам УЄРРуху.

Не зайво буде згадати тут також бодай кількома словами про порушувану в євангельсько-реформованій пресі тематику українського шкільництва та взагалі виховування дівчор і молоді. На увагу заслуговує найперше більша стаття “Дитяче господарство — основа української діяльної школи” (“В. і Н.”, серпень 1927 р.). Автор її загально відомий педагог — Антін Крушельницький. У цій статті він порушив справу перебудови шкільництва “Рідної Школи” та часткового пристосування його до практичних потреб села. Автор пригадав гасло: “Виховуймо діяльних громадян не для урядничої кар’єри, а для вільного життя. Даваймо крім теоретичної загальної ще й фахову освіту. Виховуймо молодь так, щоб вона самостійно пробивалася крізь життя, не ведена на мотузочку урядничої кар’єри”. Автор висунув друге гасло: “Засновуймо по селах свої рідні, приватні школи”. Головною основою в цих школах має бути робота в “Дитячому господарстві Рідної Школи”, яка ділилася б на працю в шкільному садку й городі та на шкільному господарському обійстю. У програму “курсів Рідної Школи” при сільських гуртках Р. Ш. має входити уладження обійстя, де діти вчилися б плекати бодай два роди домашніх звірят, найпоплатніших: курей і кріликів. Під містами або й у містах можна б завести в цих господарствах теплярні для плекання квітів. Автор бере за приклад Голляндію, яка засипає свіжими квітами Париж, Лондон (квіти приставляють літаками), а всю Європу добірним насінням квітів. В околицях, де це можливе, можна б у шкільному городі уладити саджавку й провести навчання про годівлю риби.

З легших, більш простих завдань дитячого господарства, залежно від околиці (гірської, лісової), була б наука про сушення грибів, маринования рижок і підпеньків, навчання робити наливки, наприклад з малин, чорниці, сливок; варення конфітур на продаж. У додаток вказівки щодо збирання й сушення лічничого зілля — дуже малоскладної, але вельми корисної справи.

Жіночий відділ у “Дитячому господарстві” — повинен звернути пильну увагу на підготовання дівчат до майбутнього життя, головню в обсягу шиття і куховарства.

Ми подали тільки деякі вижливіші місця із названої статті. Останньою проблемою, яку порушує автор, це справа фахового вчительства, яке могло б повести навчання у згаданих ділянках селянського життя та його економіки. Це дало б молодим людям практичний фах та зробило б їх незалежними в умовах недопускання українців на державну працю та в дальшій послідовності творення власних вартостей праці й джерел прибутку на базі кооперації й власної економіки.

Що А. Крушельницький міг подати свою статтю у “Вірі і Науці”, показує цілковите зрозуміння діячами УЄРРуху актуальних проблем і вимог тодішнього життя.

Не зайво буде сказати, що в тодішніх колах УЄРРуху йшли спроби творити самостійні варстати праці та шукати нових шляхів прожитку. На сторінках української євангельської преси не раз стояла рубом поставлена справа економічного унезалежнення себе. На жаль ті ідеї не пощастило масово здійснити в системі навчання тодішньої “Рідної Школи”.

Так само варто пригадати, що плян організації шкільництва з практичними науками як для хлопців, так і для дівчат було частково здійснено у малому засягу на ґрунті українського реформованого євангелізму в Америці. Про це звітувалося у статті “Перша Українська Пресвітерська Церква св. Петра і Павла в Ньюарку, Н. Дж.” у “Вірі і Науці” ч. 17-18, за вересень 1927 р., стор. 7.

Ми згадали про деякі важливіші статті, опубліковані в нашій реформованій пресі. Вони становлять наочний доказ, що УЄРРух стояв на позиціях суспільної активності в рамках можливостей релігійної організації. Ще раз і ще раз треба підкреслити ту істину на ґрунті загального УЄРуху, що УЄРРух у Західній Україні був із усіх інших євангельських течій найбільше пов’язаний з народом та не цурався національно-громадської діяльності. Провід і активні члени Руху реагували позитивно на актуальні справи й потреби народу, головно на провінції, де були УЄРГромади, тоді як інші українські євангельсько-віроісповідні середовища, як євангельські християни, баптисти, адвентисти, п’ятдесятники й інші тільки дуже повільно дозрівали в національній свідомості та й то далеко не всі їхні члени.

У протилежність до загальних статей не зайво буде згадати тут один документ, що виявляє тодішнє засліплення деяких наших гр.-кат. парохів в їхній нетерпимості щодо українського євангелізму. Це засліплення було іноді таке, що, як це виявляє згаданий документ (“В. і Н.” за січень 1927 р.), один із тодішніх гр.-кат. парохів, Й. Смеречинський, із с. Воскресінці біля Коломиї, був схильний радше віддати українського хлопчину-сирітку до польського сиротинця, аніж залишити його в українському євангельському сиротинці. Звісно, ми далекі від того, щоб тут згаданий випадок узагальнювати на ціле українське католицьке духовенство. Проте немає сумнівів, що між тим духовенством було чимало таких, яким польський католицизм був набагато ближчий, як український євангелізм. Сюди треба зарахувати найперше покійного єпископа Хомишина та його однодумців. Цією згаданою сиріткою був Дмитро Гавришук.

Наприкінці буде не зайво присвятити трохи уваги бодай дуже загально виявам культури друкованого слова в нашій єв.-рефор-

мованій пресі в Західній Україні. Ми маємо на увазі крім богословських писань також і деякі кращі спроби літературної й публіцистичної творчости. Це нехай і дуже скромний, проте це певний вклад української ев.-реформованої творчости в загальну скарбницю української культури.

Найперше на увагу заслуговують різні богословські й церковні статті широкої протестантської проблематики. Головний зміст тих статей становлять порушені догматичні питання з погляду ев.-реформованого "вірую", головні ті питання, які творять світоглядно-церковну різницю між реформованими євангеликами та католицизмом і православ'єм. До того долучуються ще питання з історії Церкви, а особливо з доби Реформації. Головну увагу тут присвячується життєписно-світоглядовому наświetленню діяльності реформаторів. Характеристичну ознаку тих статей становить часто підхід з погляду теперішніх обставин УЄРРуху та в дальшій послідовності актуалізація справи колишньої Реформації в розумінні потреби новореформаційного Руху на українському ґрунті. Ті богословські статті писані не в суто академічному тоні й зраджують мету освідомити читача, проте вони на досить високому рівні. Позатим треба пам'ятати, що вони були призначені для пересічного читача з метою ширення зрозуміння євангельської правди.

На увагу заслуговують загально євангельсько-світоглядіві та нарешті й публіцистичні статті на різні теми, пов'язані з життям, діяльністю й зацікавленням проводу та членства УЄРРуху. Для прикладу в журналі "Сіач" за 1932-33 роки маємо серію статей п. н. "Найближчі завдання Українського Церковно-Реформаційного Руху". Ці статті написав паст. В. Боровський. Це вдумливо написані статті про шляхи діяльності УЄРРуху та актуальні завдання українського євангелізму. У журналі "Віра і Наука" час від часу подавано українські переклади з німецького, англійського й чеського та спроби літературних нарисів.

У процесі УЄРРуху маємо також досить вдало написані поезії. Ось кілька прикладів: —

НАТХНЕННЯ

З етерних хвиль
Далеких, небосайних
Ловлю натхнення...
У натхненні ходжу по землі
Та в очі вам дивлюся,
заглядаю,
співчуюю.

Бо бачу скорбно-гіркий біль
І хочу влити радість піль
і щастя раю
в уста одчаю...
З етерних хвиль
Блакитних, небограйних
Ловлю натхнення...
Сную в пісні
І бачу дні
Обнови
Й воскресіння...

Т. Д.

Подаємо другий піонерсько-пробоевий вірш, що нагадує дух Франкових “Каменярів”: —

НОВУ ЕПОХУ ТВОРИМО

Нову епоху творимо!
Любови море чуємо в серцях,
Обнови зерно сієм на полях,
І кличем всіх на правди ясний шлях!...

Неволю духа боремо!
У пориві натхнення,
Голосимо спасіння
І вічне воскресіння...

І свідомо руйнуємо
Темряву многих літ,
Що мов колючий дріт
Снує нездалий світ...

І в запалі будуємо
Свободи пишний храм,
Щоб правда Божа там —
Сіяла всім серцям!...

Т. Д.

Як бачимо, ці два вірші підписані ініціалами Т. Д. Автором їх був Т. Довгалюк. Ці поезії подано на сторінках “Сіяча” за серпень і грудень 1932 р.

Подані приклади поезії закінчуємо патріотичним віршем із “Сіяча” за червень 1933 р.: —

Біжіть, діти,
Рвіте квіти —
У вінок плетіть!

Біжіть, милі,
На могилі —
Той вінок зложіть!...

В тій могилі наші стрільці,
Що лягли в бою,
Що народню чашу горя
Пилю за свою...

В тій могилі наша слава —
Сонце наших втіх.
Цініть славу, щоб не впала
Ворогам на сміх!...

Наберіться сили, діти, —
На труні святій,
Щоб Україну любити
І єднатись в ній.
Щоб в любові виростати

І серця сталить,
Щоб Україну підняти
І на волі жить...

Біжіть, діти,
Рвіте квіти,
У вінок плетіть.
Біжіть, милі,
На могилі
Той вінок зложіть!...

Т. Д.

Цей вірш був поміщений у журналі “Сіач” за місяць червень, тобто в тому часі, коли з нагоди католицьких Зелених Свят західньоукраїнське суспільство відвідувало організованим порядком наші Стрілецькі Могили, вшановували їх та складано вінки. Останній поданий вірш — це саме символічний вінок представника українського реформованого евангелізму на Стрілецьку Могилу.

Коли вже писати про скромний вклад УЄРРуху в скарбницю культури й духовости новітнього українства, то не можна промовчати поданих у цій пресі більш вдалих зразків гомілетики, тобто проповідей та споминів з евангельсько-реформованого життя. Хроніка та відділ “Із листів до Редакції” завершують доволі широкий збір тематики, порушеної в тій пресі. Ця хроніка достачає матеріяли дослідникові історії УЄРРуху, а відділ “Із листів до Редакції” обізнає читача з голосами читачів і приятелів Руху, як вони реагували, головню нові члени й симпатіки, на місійну діяльність цього Руху. Ті іноді дуже ентузіястичні голоси були справжньою насолодою в нелегкому житті переслідуваного своїми й чужими Руху. Вони були доброю заохотою для піонерів того Руху до їхньої дальшої праці.

*

Попередню було подано кілька поезій, що їх написав паст. Т. Довгалюк. Було б великою кривдою для цього одного з перших мучеників УЄРЦеркви не подати тут дещо більше з його життєпису, що ми тут і робимо:

Паст. **Теодосій Довгалюк** народився 3-го травня 1907 р. в містечку Олександрії на Волині, у міщанській родині. Батько його, Кирило, був тесляр і хлібороб. Його мати була мила людина; хорувала на серце. Т. Довгалюк допомагав у вільний час у праці на господарстві, а також батькові в теслярстві, і навчився також столярства. Брати й сестри його належали до національно-свідомого активу містечка. До народньої школи ходив в Олександрії, і там таки 1922 р. скінчив Вищу Початкову Школу. Належав до найкращих учнів. Вигляди на дальшу освіту були прикрі й він доповнював свою освіту самотужки.

Від 1918 р. під впливом української школи прийшов до національної свідомости. 1922 року він із своїми товаришами створив у м. Олександрії з підлітків “Малу Січ”, але незабаром після того було нав’язано зв’язок з Львовом, отримано звіттам пластову літературу, і цю Січ було перетворено на український пласт. 16-18-літній Довгалюк із своїми товаришами провадять головний провід у праці читальні “Просвіти” й інших організаціях в м. Олександрії. Т. Довгалюк видає рукописний журнальчик олександрійського пласту “Скоб”, виконує часто обов’язки курінного, кошового, або впорядчика. Стає організаційним референтом Повітової Пластової Команди в Рівному та одним із провідних організаторів двох славних Пластових Зустрічей в олександрійському селянському лісі. Остання зустріч відбулася 1927 р., на якій були пластуни Волині й Галичини та народні діячі із старшого громадянства. 1927 року польська влада розв’язала пласт на Волині.

Між 1923 та 1927 роками назріває в Т. Довгалюка новий процес у формуванні його релігійного світогляду. Спершу він боронив православіє перед “штундизмом”. Згодом змагався за розмосковщення Православної Церкви. Коли ж дістав у свої руки українську Біблію та українську євангельську літературу з Канади, він переживає основну внутрішню революцію й приходить до висновку, що треба розмосковщити не тільки Православну Церкву й “штундизм”, а треба також розкріпачити поневолену національно і релігійно душу українського народу. Нарід відроджений в Бозі справиться з часом і зо всіма іншими проблемами свого існування, бо Бог буде з ним. Він пристає до новорозпочатої церковно-реформаційної праці між українцями. Із своїми товаришами поширює на Волині “Віру і Науку”. Їде в 1926-27 роках на 7-місячний Садівничо-Господарський Курс до Миловання в Галичині. У 1928 році старанням УЄО в ПА виїздить на 4-річну науку до Богословської Семінарії у Венцборку, на польському Помор’ю. Цю науку він скінчив замість чотирьох за три роки. Ця Семінарія належала до пієтистичної Християнської Спільноти в лоні Злученої Євангельської Церкви в Західній Польщі, де якої належали німецькі лютерани і реформовані.

Улітку 1931 року приїздить до праці в Галичині і запізнається ближче з українським життям у тій частині Західної України. Галичина проти Волині мала свої чималі національні надбання. Спочатку в парі з проповідництвом він працює й як секретар Заряду УЄРЦеркви в Коломиї. 1932 року разом із проп. В. Боровським почав видавати журнал "Сіяч". Коли відновлено "Віру і Науку", "Сіяч" припинив свою появу, а Т. Довгалюк почав співпрацювати у "Вірі і Науці". Він мав також поетичний талант. Писав поезії на світські й релігійні теми, які містив у світському журналі "Вісник" та в українській євангельській пресі. Видав збірничок своїх поезій "Змагання". Писав статті, короткі оповідання, доповіді тощо.

Під кінець 1932 р. обняв місійну працю в с. Перемилові на Поділлі. Звідсіль його перенесено до праці в с. Пістинь на Гуцульщині, а далі на рідну Волинь. Він був талановитим промовцем. Умів сполучувати глибоку євангельську думку із щирим патріотизмом та розумінням соціально-національних проблем своїх слухачів.

На Волині береться енергійно до праці, але й перешкод там не бракувало. Місцева польська влада боялася цього Руху за його виразний релігійно-народний характер, хоч цей Рух, як чисто церковний, був далекий від якихбудь політичних прагнень. Спочатку працював у Рівному, а потім у Тучині. Організував фонд допомоги українській гімназійній молоді в Рівному. За його старанням організовано при УЄРГромадах Гуртки Української Євангельської Молоді.

З вибухом німецько-польської війни, поляки його арештували й тримали понад два тижні в тюрмі в Рівному. Там вони били його, прив'язували у висячій позиції за ноги й руки, наливали в ніс оливи тощо. Хотіли конче зробити з нього "німецького шпигуна". Визволили його з в'язниці українські вояки польської армії тоді, коли совети почали окупувати Волинь. Змордований він ледве доволікся додому в Олександрії.

Т. Довгалюк, як і багато інших українців, упав жертвою віри, що може большевики за 20 років покультурнішали. Він навіть став учителем у місцевій школі. Радили йому втікати на Захід, однак він і від гітлерівців не очікував нічого доброго для українського народу. Чувся фізично дуже ослабленим. Одного ранку, як "попа", забрало його НКВД. Оповідають, що руки йому тряслися, коли він одягався. Пішов із своїми катами, як ягня, що його ведуть на заріз.

Сидів понад рік у тюрмі в Рівному та Дубні. Тримався гідно. Підтримував інших на душі. Була поголоска, що його засудили на 10 років концентраційного табору й позбавлення громадянських прав. Помер 1943 року в таборі на Соловках. Це велика і дорога жертва УЄРРуху. Уже колись писав реформатор М. Лютер:

“Хоч в нас беруть життя,
Жінок, дітей, майно
І честь, — та кривда та,
Їм не дає хісна:
Встоїть Твердиня Божа”.

Ми знаємо з історії, що кров мучеників завжди була тільки добрим насінням Церкви.

Проповідники Т. Довгалюк, Теодосій Семенюк і В. Боровський належали до “волинської трійки”, як їх звали напочатку в проводі УЄРЦеркви в Коломиї. Кожний з них мав свої окремі природні обдаровання, але разом вони себе дуже добре доповнювали й творили цілість. Ми дуже шкодуємо, що не маємо докладніших інформацій про життя **Т. Семенюка**. Знаємо, що він народився 1905 року в м. Олександрії в селянській і свідомій українській родині. Один його брат поляг як вояк армії Української Народньої Республіки. Т. Семенюк учився в тих самих школах, що й паст. Т. Довгалюк і В. Боровський, і працював у тих самих українських організаціях в м. Олександрії. Т. Семенюк працював як проповідник УЄРЦеркви і якийсь час був секретарем Консисторії цієї Церкви в Коломиї, поки там не оженився. На останку був проповідником в Олександрії, звідки його й забрали в советську тюрму. (В. Боровський: “Теодосій Довгалюк”, видано в Детройті 1949 р., в серії “Бібліотеки Українського Євангелика”).

*

Зближаючись до закінчення Нарису цієї Історії, ми хочемо подати лист, що його написав колишній посол до Альбертійського Провінційного Парляменту в Канаді, свідомий і заслужений громадський діяч і український реформований євангелик — Василь П. Федун, до журналу “Віра і наука”, ч. 5 з 1937 року, стор. 16: “Дорогі Брати Рідної Землі!

Читаю “Віру і Науку” і час від часу знаходжу місця, де пишеться, що ви, брати євангелики, терпите від своїх братів католиків. Казав Христос: “Мене гонили і вас будуть гонити, будьте вірні аж до смерті”. Читаю, що католицькі попи палять Біблію, то знову в селі Тумир побили колами “бадачів Св. Письма”. Так само і на Христа приходили з колами такі самі люди під’юджені архієреями. Не страхайтесь, Бог з вами, ті, що роблять вам кривду, ще будуть плакати і просити у вас прощення. Ми в Канаді терпіли докладнісінько те саме, що ви брати нині терпите. І в нас у Канаді палили католики Біблії, і в нас у Канаді Оришак католик замордував євангельсько-реформованого проповідника Й. Чернявського. Нам євангеликам католики шкодили на кожному кроці нашого життя, як могли. У ті страшні часи гоніння я переживав у містечку Мондер, у серці католицизму, бо там був монастир Васи-

ліян, і провадив торгівлю мішаного краму. Попи наказали своїм вірним, щоб ніхто не важився в мене щобудь купувати, бо то еретик. Та час минув, я здобув найкращих людей і самі католицькі і православні священики були моїми покупцями. В 1921 році вибрали мене своїм послом до Альбертійського Парляменту. У тих самих людей і нині я маю пошану, хоч усі знають, що я непоборний євангелик. Станеться те саме і з вами, що сталось зо мною.

Мої Дорогі Брати! На моїй рідній землі, де я родився і прожив свої молоді роки, я був у 1927 році в селі Завидче, повіт Радехів. Я відвідав там сусідні села і містечка. Був і в Коломиї в Редакції “Віри і Науки”. Тоді ще малий був прояв євангелизму, а тепер чую, що нарід встає з вікового сну до Світла Правди”.

Посол В. П. Федун мав велику і цілковиту рацію, бо в тому самому числі “Віри і Науки” на стор. 14 ми маємо статтю з дуже прихильною характеристикою УЄРРуху на Волині. Вона була перед тим надрукована в світському часописі “Українські Вісті”, ч. 73 з 1937 р. У ній оповідається про розкладову працю Православної Церкви на Волині та зверталось увагу на здорову й корисну діяльність УЄРЦеркви. Там писалося:

“Зовсім інакше представляється справа УЄРЦеркви (кальвінської) на Рівенщині. Хоч і натрапляє вона на великі труднощі, проте дуже успішно розвиває свою діяльність. Передусім треба відзначити, що УЄРЦерква незалежна відчужосторонніх чинників та, що вона на 100% зукраїнізована. Ця Церква тепер єдина правдива національна Церква на Рівенщині. У місцевостях Олександрії, Кустині, Степані та багато інших існують уже реформовані громади, які і під оглядом етично-релігійним і національно-громадським вибиваються на найкращі громади в окрузі. Велика тут заслуга реформованого єпископа Кузіва та проповідника Довгалюка. Це не тільки глибоко релігійні люди, що вміють зашепити гарячу та активну віру в Христа своїм одновірцям, але й правдиві українці, що дорожать своєю національністю.

Невже ж гарний приклад душпастирської праці не збудить зі сну та мертвечини нашу Українську Православну Церкву, що постопає в тенетах zdeгенерованої кацапської верхівки?”

*

Тут подаємо деякі міркування на тему сучасного і майбутнього українського християнства з книжки українського православного діяча — Д-ра Арсена Річинського: “Проблеми української релігійної свідомости”, виданої у Володимирі Волинському в 1933 році, сторінок 282. Це беремо разом із деякими поясненнями зі статті паст. В. Боровського, надрукованої у “В. і Н.”, ч. 7 з 1934 року, стор. 7-9. У ній читаємо:

“Про потребу релігії в ній пишеться:

“Життєздатність націй, як і життєва витривалість окремих людей, залежить не тільки від їх фізичного здоров'я та матеріального добробуту, а також від їхнього духового наставлення, від їхньої світоглядної бази, та від заховання серед них поваги авторитету. Без вищого життя для людини взагалі нема життя, і чоловік готовий, як самогубець, — власними руками покласти край вузькому й нікчемному життю, позбавленому ідеалів.

Усі вищі прагнення людини безумовно охороняють здоров'я людської особи й людського роду”.*) Ці знаменні слова про біологічне значення вищих цінностей для життя людини й нації — безумовно не раз відкрили б і нам глибшу причину наших історичних невдач і поразок. Бо, повторюю, здоров'я нації, ще більше, ніж життя одиниць, залежить від здорової духової основи та від світоглядних напрямних загально-національного розвитку”. (Стор. 34-45).

Далі твердить Д-р Річинський, що в своїх початках християнство на Україні не християнізувало наш нарід, а навпаки — само поганізувалося, аж до часів упадку української державности за княжих часів (стор. 48), а далі він пише про ті часи:

“Процес християнізації народу, якщо говорити про правдиве засвоєння євангельської науки й перебудови життя на нових основах, ще ані не починався”. (Стор. 49).

“Хто має на думці правдиву християнізацію мас, той не повинен із чужої обрядової мови творити кумира, який тільки затримує просякнення євангельської науки в народній побут (стор. 57). Чи ми й далі маємо триматися ще примітивної магії **слів**, замість зрозуміти, що містика християнства полягає в глибині ідей”. (Стор. 64).

Він стверджує нахил українців до вільнодумства і віротерпимости, а навіть і до раціоналізму, всупереч прикметам російського народу та перевагу духа над формою, і за проф. М. Грушевським подає:

“Суспільність заховала погляди ширші, свобідніші, толерантніші, критичніші — те свободомислення, проти якого даремно боролась потім офіційна ієрархія*) (стор. 82). **Тою перевагою духа над формою** українські сектанти взагалі відрізняються від московських (стор. 83). Презирство Сковороди до буквоїдства й сектярства, гострі виступи проти зовнішньої обрядовости, підкреслення внутрішнього змісту, перевага духа над формою, все це також прикмети українського ґрунту (стор. 84-85)”.

Про потребу своєї Церкви промовляють в автора наступні життєві аргументи:

*) Проф. І. А. Сикорский: “Всеобщая психология”, Київ 1912 р.

*) М. Грушевський: “Історія української літератури”. Том I, стор. 65.

“Своєрідна релігійно-національна культура, це те слово, яке кожний нарід має сказати, розв’язуючи по-своєму вічні питання людського життя; це збірний досвід, найцінніші здобутки численних поколінь, окремих, єдиний для нього шлях до вічності (Діян. 17:26-27). І нарід український також мусить дати цю відповідь (стор. 253). Очевидно, не мусить кожний нарід мати окремого бога..., але кожний нарід має свій окремий шлях до Бога” (стор. 254).

На думку автора відносини в майбутній Церкві Українського Народу мали б більш-менш виглядати так:

“Можна сподіватися, що в Українській Церкві існуватиме кілька обрядів, які відповідатимуть теперішнім різницям православною, католицького та євангельського віровизнань, — подібно як в Англійській Церкві існують високий, низький і широкий обряди, що відрізняються чимало в культурі, але разом творять одну національну Церкву.

Українська релігійна ідея, це ідея синтетичної (поєднальної) християнської культури, це відновлення єдності Церкви, нині поділеної людською сліпотою. Релігійна реформа за Володимира Великого йшла разом із глибокими змінами відносин соціально-економічних, культурних і загально державних; не тільки суспільне, але й приватне життя піддалося тоді основній перебудові, так буде й тепер”. (Стор. 279).

Не маємо тепер певної потреби сушити собі голови тим, чи воно буде дослівно так, як думає Д-р Річинський, чи трохи інакше. — Все це покищо ідеал, хоч і не відірваний від життя. Йде про те, щоб були створені передумови до здійснення подібних ідей. На влучно схоплену думку автора вони такі:

“Для розбудови своєї релігійно-національної культури нарід мусить дійти до певного ступня національної свідомості й певного розвитку матеріальної й духової культури; мусить також забезпечити собі можливості всебічного й свобідного національного розвитку — створенням на своїй землі незалежної держави. Внутрішній двигун на цьому шляху — це почуття територіяльного патріотизму. Тому бельгійський кардинал Мерсіє навіть під німецькою окупацією казав: “Релігія Христа зробила з патріотизму закон: нема досконалого християнина, який не був би досконалим патріотом”. (Стор. 248). Однак, ще надто низько стоїть на Україні матеріальна культура та економічна організація населення. Між тим тільки на цьому ґрунті може розцвітати життя духове”. (Стор. 257).

Висловлені повище думки мають у собі багато дечого доброго. Вони важливі для сучасного й майбутніх українських поколінь. Ми маємо дуже пильно працювати над сучасністю, але й мати також перед нашим духовним зором і майбутність. Ми маємо готуватися й до неї, але завжди й при всьому пам’ятати слова Христа:

“Шукайте найперше Царства Божого та Правди Його, а все це додасться вам” (Матв. 6:33). Життя не стоїть на місці. Тиранії не вічні. Все мінливе, тільки незмінний Бог, Його Слово і відвічні Його пляни й закони. Тільки Він Пан історії. Про це в своєму пророчому надхненні — паст. Т. Довгалюк, що загинув за УЄРЦеркву в 1943 р. на Соловках, пише в своєму вірші “Христос воскрес!” так:

Не вічна, ні, скроставлена Голгота,
Не вічна, ні, всіх Юд і Каїнів робота!
Лунає гімн побід воскресних до небес,
Христос устав, не вмре повік, воскрес!...

Не вічні, ні, тортури і знуцання;
Невічний Сталін-кат, кайдани і страждання;
Промінням ясним Дні Нові сіяють —
І великодні дзвони пісню волі грають!...

Не вічні, ні, Твої, Народє, муки,
Лиш простягни до Бога чисті, щирі руки!
Христос воскрес! Розкрилась домовина,
Воскресне й зацвіте навіки Україна!...

*

Як кінцевий акорд подаємо тут вічне в своєму значенні наставлення духовного батька УЄРРуху — паст. І. Бодруга. Це наставлення під заголовком “Ідіть шляхом вічної правди!” — важливе не тільки для духовенства, діячів і членів УЄРРуху, але для християн усіх українських християнських віровизнань. У ньому він ще 1928 року писав:

“Тепер же перед вами, Любі Браття, стелиться праця над дальшим відродженням нашого народу. Перед вами видніють тепер три шляхи:

1. Шлях старий, утоптаний церковного фундаменталізму;
2. Шлях новітній, ледве протоптаний, модернізму, і
3. Шлях вузький, але простий, середній, це шлях Вічної Правди.

Перед нами стара книга Біблія, якої модерна наука зо всіма своїми здобутками не змогла захитати. Її віковичного духовного свідчення не змогла заперечити. Біблія, вічна, як скеля, залишається навіки вдохновенною книгою. Одначе в Біблії не все вдохновение, не все пригоже на збудування. Ця книга, як той горіх для тіла, не вся пригожа на поживу душам нашим. Є в ній всередині солодке, поживне, здорове, божественне зерно, яке має в собі хліб життя вічного; але те зерно ховається в твердій, висохлій, недуд-

ховній лущині, яка, хоч конечна для збереження зерна, то сама по собі ця лущина не надається на здорову поживу для людей. Старі Церкви годують своїх вірних цілими біблійними горіхами з лущиною, та від того люди хворіють на вікову сплячку, або мучаться в конвульсіях догматизму та вмирають духовно на недугу раціоналізму або сплячки.

Модерні Церкви, а радше деякі церковні секти, стараються геть вилучити з Біблії фундаментальні (основні) правила віри — без яких Біблія остається тільки лущиною з цілого горіха. Так пересіяна Біблія не має в собі ніякої духовної поживи, і ні на що не годиться вона, а прихильники модернізму мусять душевно загибати.

Ви ж, браття, просіть премудрости від Бога, щоб дав вам зрозуміння приймати цілу Біблію, а прийнявши її, вміти вилучити з неї невидне-духовне зерно, як хліб життя для себе та для душ усього українського народу. Не легка це річ вірити в невидиме, але якщо проситимете допомоги від Духа Господнього, то Він вам дасть дар зрозуміння Слова Божого і відкриє вам духовний зір і слух на збудовання. Оце той вузький, але простий, середній шлях, яким треба йти і за собою вести свій народ до Господа.

Ніколи не спішіться відкидати геть старі біблійні правди задля якихось “наукових” доказів, бо ті “докази” ще не доказані, а настануть інші вчені і докажуть їх знову зовсім інакше. Правда ж Господня пізнається Духом, а не науковими доказами. Вона вічна та невідмінна, записана в серцях віруючих у Господа. Відкидайте не те, чого не розумієте, бо воно духовне, а відкидайте те, що противне здоровому розумові.

Наше життя не для тіла, а навпаки — наше тіло тимчасове знаряддя для невмирущого життя. Як вічна правда лишається той факт, що всі померлі в Господі не мертві, а вони живуть вільнішим і повнішим життям, як це було тоді, коли вони перебували в тілі. І вони житимуть навіки в Христі Ісусі Господі наших.

Успіх вашої праці на ниві Христовій буде залежати від двох умов:

Перше, — якщо ви будете проповідувати Христа задля Христа, а не задля власної наживи; якщо ви самі перейметесь проповіддю й ревністю Христовою аж до самозабуття, до загублення життя свого у цій праці, щоб потім знайти те життя, тоді успіх вашої праці буде певний. А щоб лишитися таким ревним проповідником Слова, ви мусите пам'ятати дві речі, а саме — завжди серцем бажати Царства Божого на землі, а не наживи й слави для себе. Бажання поширення Царства Божого повинно статися вашою безнастанною молитвою.

Друге, — ви ніколи не повинні дозволити вашим думкам розкошувати в багнах змисловости. Ви мусите звірюку свою міцно

приборкувати та тримати тіло своє чистою святинею Духа Божого. Інакше ви втратите силу Духа, і праця ваша буде безуспішна. Бо не ви успішно проповідуєте, і не ви спасаєте грішників, а Дух Святий, що перебуває у вас. Зрозумівши цю таємницю, ви запитайте кожен себе в своєму серці, хто з вас проповідував би Євангелію по змозі своїх сил, коли б не було матеріальної допомоги від чужих людей добродіїв? Одна тільки підтверджувальна відповідь кваліфікує вас на доморядників Христових на землі. Заперечлива ж відповідь у вашому серці зовсім певно запевняє вам невдачу у вашій місійній праці. Тоді даремна ваша праця й даремно марнується поміч чужих людей, призначена на діло Христове.

Далі: якщо ви своїм життям і поведінкою вдома й поза ним переконаєте громаду, що ви не тільки проповідуєте, але й життям своїм представляєте Христа, тоді світло ваше ясно світитиме в темряві і просвітить багатьом той шлях, що веде до Царства Божого.

Нехай Дух Божий пошле вам згори роси благословення на зелені ниви українські і благословить сіячів Слова Божого й зростаючі ниви Христові. Амінь”.

*

А останнім звуком цього кінцевого акорду нехай таки будуть слова Самого Господа Церкви і нашого Спасителя — Ісуса Христа, — Який живе і діє сьогодні, і Який для нас найвищий авторитет, бо ми тільки Його слуги, — в яких Він до Своїх послідовників говорить:

“Вірте Мені, що Я — в Отці, а Отець — у Мені. Коли ж ні, — то ради самих учинків вірте Мені. Істинно, істинно кажу вам: Той, хто вірує в Мене, діла, що Я роблю, — робитиме й він, і більші від них робитиме, — бо Я йду до Отця Мого. І що тільки попросите в ім'я Моє, — те Я вчиню, щоб прославився Отець у Сині. Коли проситимете що в ім'я Моє, — те вчиню. Якщо любите Мене, — заповіді Мої зберігайте. І Я вблагаю Отця, і дасть Він вам іншого Утішителя, — щоб перебував із вами повік, — Духа Правди, Якого світ не може прийняти, — бо не бачить Його і не знає Його. Ви ж знаєте Його, — бо Він із вами перебуває, і у вас буде. Не полишу вас сиротами, — Я прийду до вас.

Ще недовго, і світ мене більш уже не побачить. Ви ж Мене будете бачити, — бо Я живу, і ви будете жити. Того дня знатимете, що Я — в Моїм Отці, і ви в Мені, а Я у вас. Хто має Мої заповіді, і береже їх, — той любить Мене; хто ж любить Мене — полюбить його Отець Мій. І Я полюблю його, і об'явлю Себе йому” (Івана 14:11-21).

“Але Утішитель, — Дух Святий, Якого пошле Отець в ім'я Моє, Він навчить вас усього, і пригадає вам усе, що Я говорив

вам. Мир залишаю вам, — Мій мир даю вам; не так, як світ дає, даю вам. Нехай не тривожиться серце ваше, і нехай не лякається! Ви чули, що Я говорив вам: Я відходжу, і знову прийду до вас” (Івана 14:26-28). “Той, Хто свідкує, говорить оце: “Так, — незабаром прийду!” Амінь. Прийди, Господи Ісусе!” (Об’явл. 22:20).

К і н е ц ь .

OUTLINE OF THE HISTORY OF THE UKRAINIAN EVANGELICAL-REFORMED MOVEMENT

by Alexander Dombrowsky

S U M M A R Y

The Outline of the History of the Ukrainian Evangelical-Reformed Movement (U.E.-R. Movement) by Prof. Alexander Dombrowsky, Ph.D., the first endeavor to present a synthesis of the life and achievements of the Movement, is limited in scope as a result of chronological and territorial factors.

This work is a portrayal of the Movement's growth among the Ukrainian settlers in Canada and the United States of America, in addition to its history in Western Ukraine (Galicia and Volhynia), where it was enhanced and strengthened through the significant influence of the Ukrainian Evangelical-Reformed Movement in North America. Unfortunately, it was not possible to provide a more detailed history of the Movement in Western Ukraine from the end of World War II to the present. Sources and factual material became unavailable as a result of Muscovite-Bolshevik occupation of that land. Under actual Soviet conditions—brutal primarily to Ukrainians, and particularly toward the manifestation of any independent religious life—Ukrainian Churches, including the Ukrainian Evangelical-Reformed Church, were driven into latter-day catacombs, thus nullifying the historian's efforts to do any inquiry on the Movement from the onset of the occupation. For this reason, this work cannot claim to offer a complete synthesis, but only an outline of the Movement's history.

Following the author's and publisher's prefaces, succeeding chapters deal with the above-mentioned subjects. For, example, the chapter "Ukrainian Cultural Luminaries' more Important Critical Thoughts on Errors—particularly Religious Formalism in the Christian World—, and their Expressions of their Harmony with the World of Evangelical Ideas" contains quotations and explanations of statements made by the following authors: T. Shevchenko, M. Kostomariv, M. Drachmaniv, H. Skovoroda, M. Hrushevsky, S. Rudansky. There is abundance of such critical views found in world literature, in scholarly and popular works, publicist writings, and even in folklore of peoples and societies that, by tradition, are Orthodox or Catholic. Likewise, Ukrain-

ian prose and poetry, scholarly and popular works, and publicist works are not free of these critical views. That is indicated by the fact that the very members of the traditional churches, born and reared in their systems, developed critical views not only regarding their outward religious form (i. e., ceremonial aspects), ethical-moral values of the leadership and laity of the Orthodox and Catholic congregations, but also of their dogmas. Though critical of these Churches, they remained within the system by which they and their forebears were nurtured. They were nominal members of their Churches, yet remained outside their denominations; and, more often than not, were closer to Protestantism than to the religion of their forefathers.

The critical views discussed in that chapter represent an insignificant number of creators of Ukrainian culture and science, yet they signify that Evangelical Christianity among Ukrainians is not a "new religion" of recent decades. To the contrary, in their writings, prominent representatives of Ukrainian culture, critical of the traditional Churches' teachings and ceremonialism, openly confessed their Evangelical views, and considered them as guides to be followed in religious and national life. Thus, one finds direct and indirect evidence of Evangelical Christianity in Ukrainian spirituality.

Subsequent chapters describe the history of the U.E.-R. Movement in North America (Canada and U.S.A.) and in Western Ukraine. The chapter "Ukrainian Independent Orthodox Church in Canada," portrays the beginnings, growth and decline of that Church organization as an unusual phenomenon in the history of religio-church thought and practice in general; and a unique phenomenon of unification of Orthodoxy and Evangelical Christianity in the area of Ukrainian experimental Evangelical Christianity in particular. The Ukrainian Independent Orthodox Church in Canada was close to Orthodoxy, yet independent of the hierarchy of the Eastern Church. In essence, it gravitated toward Evangelical Christianity.

Understanding the attachment of the Ukrainian immigrants in Canada to their traditional Churches and their rites as an expression of their national spirituality, the pioneers of the movement of the Independent Church—especially its founder and leader, John Bodrug, a confirmed Protestant as is stated in his memoirs, articles and other writings—were intent on organizing a denominational Church of such form and tenet as would progressively develop into full-fledged Evangelical Christianity in creed and dogma.

That was the first phase in the development and crystalization of the Evangelical Movement among Canadian Ukrainians. The Ukrainian Independent Orthodox Church lasted approximately from 1903 to 1912. The primary reason for its demise was its economic difficulty resulting from the discontinuance of financial aid by the Presbyterian Church of Canada. The newly arrived Ukrainian immigrants, settling in the west

wilderness of central Canada without any material resources, were struggling to establish themselves financially, and were thus unable to render adequate support. In addition, not all settlers were spiritually prepared to embrace Evangelical Christianity. Following the dissolution of this Church, the majority of the leading workers and some members joined the Presbyterian Church.

The subsequent chapters, "History of Ukrainian Evangelical-Reformed Movement in Canada", depicts the record of the already promulgated ideology of the now crystalized reformed evangelism among Ukrainian immigrants in Canada. Several factors contributed to the turning of some Ukrainian immigrants away from Catholicism and Orthodoxy to Protestantism. Among the religio-psychological factors considered are the following: religious freedom in Canada; Ukrainian immigrants (mainly from Western Ukraine), living in a Protestant community, notably Anglo-Saxon; lack of a sufficient number of Greek-Catholic clergy to provide the necessary spiritual ministry; dependence upon foreign, Roman Catholic clergy and episcopates, and instances of clerical abuse and impiety. A very important factor was the desire to have their own Church organization, independent of non-Ukrainian authorities or centers of the traditional Churches, which hopefully could be achieved in a Protestant climate. At that time, it must be noted, there was not a single instance of any pressure being exerted by the Protestant administrative centers in Canada. In fact, these centers, particularly the Presbyterian Church, offered moral and material help, as revealed in the history of the Ukrainian Independent Orthodox Church in Canada. This aid continued to some degree after the demise of that Church that had served as a religio-psychological bridge between Ukrainian Orthodoxy and the U.E.-R. Movement.

It must be kept in mind that the U.E.-R. Movement among Ukrainian settlers in Canada was actually a Ukrainian movement, since Ukrainian pioneers of Evangelical persuasion—and not non-Ukrainians—labored among their fellow countrymen, and brought to them the meaning and teachings of Evangelical Christianity. Active among the Ukrainians were those of Presbyterian persuasion, to some extent Methodist and Baptist, and to a lesser degree Anglican.

The beginnings of the U.E.-R. Movement in North America may be viewed from two aspects. The one dealt with individual Evangelical awakening and conversion to Protestantism. The other involved a more systematic and substantially organized missionary work which initiated and accelerated the U.E.-R. Movement. Instrumental in fostering the Movement among Ukrainian settlers in North America at the beginning of the twentieth century were the Halenda brothers of Pittsburgh, Pennsylvania.

As a result of systematically conducted missionary work, the First Ukrainian Presbyterian Congregation in Edmonton, Canada, was es-

lished on August 20, 1911—about the time the Ukrainian Independent Orthodox Church was closing its doors. In time other Ukrainian Presbyterian Congregations were organized in various Ukrainian settlements in Canada. Events were moving quickly. On July 6-7, 1915, the First Convention of Ukrainian Presbyterian Churches was held in Vegreville, Alberta, Canada, attended by delegates from other Churches in Canada, and by the Rev. B. Kusiw, pastor of the First Ukrainian Presbyterian Church in Newark, New Jersey. Thanks to church-organizational cooperation and the trend to coordinate missionary work of the U.E.-R. Movement in North America, the main convention and meetings of the Movement were held in the U.S.A. and Canada on a continental basis; local conventions were either on a local or national basis as the situation warranted.

The First Ukrainian Evangelical Convention in North America convened on March 14-16, 1922, in Rochester, New York. As a result of the enthusiastic support by the delegates for the formation of a central coordinating body for the Movement, the Ukrainian Evangelical Alliance of North America was established immediately following the convention. Through the united efforts of the U.E.-R. Movement in North America, a group of preachers, headed by the Rev. B. Kusiw, was sent to Western Ukraine (occupied by Poland between World War I and II), where the Ukrainian Evangelical-Reformed Church was established. This event is probably the most important achievement of the U.E.-R. Movement of North America. After the Second World War, Ukrainian Evangelical-Reformed Christians in Canada and the U.S.A. carried on an active aid program for the Ukrainians in displaced persons camps in Germany, who were forced to leave their native land occupied by Soviet armed forces, and to emigrate abroad—mainly to the U.S.A. and Canada.

At U.E.-R. Movement meetings and conventions there were discussed, and outlined, plans not only for Evangelical-Reformed missionary work, church organizational and coordinating activities, but also plans for publishing work, educational endeavors particularly directed to Evangelical youth, and overall cultural and community undertakings among the Ukrainians. The U.E.-R. Movement, under the guidance of the Ukrainian Evangelical Alliance of North America, manifested itself not only by its activity and loyalty in Evangelical-Reformed missionary endeavors, but also, to a great extent, by its clear-cut national-cultural stance in spiritual, cultural and civic beneficent services to its people.

The chapter, "Ukrainian Evangelical-Reformed Movement in the U.S.A." describes the work of the Movement in the "Land of Washington" where Ukrainian Presbyterian Churches were founded and grew parallel to their growth in Canada. There was unanimity in purpose as evidenced by the formerly mentioned establishment of the Ukrainian Evangelical Alliance of North America, by joint meetings and conven-

tions, and even by the same preachers alternating their ministry between Ukrainian congregations in the two countries.

In Canada, Ukrainian Presbyterian congregations and smaller centers of that denomination were widely dispersed throughout the provinces of Alberta, Saskatchewan, Manitoba and Ontario. There was only one congregation in the province of Quebec—in Montreal.

In the U.S.A. there were fewer Presbyterian congregations and small centers, but there were in larger communities with greater concentration of members and sympathizers. Considering those early times, the congregations in the U.S.A. already were well organized, and some very active. The U.E.-R. Movement in the U.S.A., thus, was not fragmented into smaller centers as it was in Canada, but developed in several major cities, mainly in the Eastern States.

The Evangelical Protestant movement among Slavic, including Ukrainian settlers in the U.S.A., started in the Pittsburgh, Pennsylvania area through the initiative of the Presbyterian Church as early as 1900. Among the early immigrants interested in Evangelical Christianity were Vasyi Riopka and the three Halenda brothers—Petro, Dmytro and Theodore. Their fervor was instrumental in the founding, in that city, of the oldest Ukrainian Presbyterian Church in the U.S.A. In Newark, New Jersey, the First Ukrainian Presbyterian Church was subsequently established—on June 20, 1909,—as a result of the concerns and interests among members of the Ukrainian Catholic parish in that city. The Church moved to Irvington, a nearby city, in 1950. This Church was the center of many ardent Ukrainian Evangelical workers, and was a significantly active nucleus of the Ukrainian Evangelical Alliance of North America.

Not far from the above-mentioned Ukrainian Presbyterian Church (in Newark) was the Presbyterian administered and financed Bloomfield College and Seminary which had a foreign language department, including Ukrainian. The Ukrainian department headed by the Rev. B. Kusiw and Dr. L. Cehelsky, educated Ukrainian students for the ministry during 1913-1931. These students actively participated in that Church's religious, cultural and community work, thus enhancing the growth of the Church and service in the community. Added to these forward-looking events was the founding of the Ukrainian Presbyterian Church in New York City, which, with a small beginning, grew under the ministry of the Rev. Dr. W. Kupchinsky. The Ukrainian Evangelical-Reformed congregation in Detroit was organized by Rev. W. Borowsky following his arrival from Europe in 1947. The afore-mentioned Churches represented the larger Ukrainian Presbyterian congregations in the U.S.A. Naturally, there were smaller groups as well as individual members throughout the U.S.A., particularly in the Eastern States.

As a result of the spirited efforts of the workers in the U.E.-R. Movement of North America, the Movement was introduced into

Western Ukraine. Following the first visit there by Evangelical-Reformed leaders from North America—pastors P. Crath, B. Kusiw, and L. Buchak and his wife (a deaconess)—the Ukrainian Evangelical Alliance of North America took the initiative in organizing and expanding missionary work there. Of course, at the close of the First World War, there already were a number, though scant, of highly principled Evangelical centers, appropriate for the expansion of missionary work. In early 1925, pastor B. Kusiw toured cities of Western Ukraine: Horodenka, Kolomyya, Lwiw and other localities. The first stop in his itinerary was the city of Horodenka where he conferred with Dr. Morozowych, an attorney—and one of the earliest of Western Ukrainian leaders in the U.E.-R. Movement—and led, in the Doctor's home, the first Evangelical-Reformed worship service ever held there. Subsequently, other prominent preachers of the Movement's Ukrainian Evangelical Alliance of North America visited Western Ukraine. Among them were pastors O. Nyzhankivsky, J. Jacenty, J. Robert-Kovalevitch, J. Walenteichuk. Thus, 1925 was a significant year, marking the beginning of planned and organized Ukrainian Evangelical-Reformed activities and missionary work in Western Ukraine to which endeavor the more active persons, and newly organized congregations and centers gave their vigorous support, thus laying the foundation for the eventual establishment of the Ukrainian Evangelical-Reformed Church in Western Ukraine.

Organizing and establishing the first Ukrainian Evangelical-Reformed congregations followed in these localities: Stanislaviv, Krekhivtzi, Kolomyya, Molodiatyn, Voskresintzi, Pidhaychyky, Kaminky, Rakhivchuk, Pistyn, Kosiv, Zaritchcha, Dobrotiv, Verkhivtzi, Peremyliv, Zadubrivtzi, Stryy, Mykolayiv, Vyslok Horishny, Stroniatyn, and a host of minor centers, scattered throughout Galicia. The territories of Volhynia and Polissia and others, likewise, were affected by these events. As a result, the following major congregations were started in the Volhynia communities: Rivne, Aleksandria, Stepan, Tuchyn, Kustyn, Shubkiv, Kolesnyky and others.

In the beginning, the U.E.-R. Movement in Galicia, seeking legal sanctuary, was forced to link itself to the predominantly Lutheran German Evangelical Church of the Augsburg and Helvetic Confession whose Superintendent was Dr. Th.Zoeckler. The tie was severed by the Movement as a result of Dr. Zoeckler's tactics: proselytizing and interference in the internal affairs of the Movement. The U.E.-R. Movement then established a brief tie with the Evangelical-Reformed Church in the Polish Republic, whose Superintendent, Dr. Stefan Skerski (a Czech), was influential in Polish government circles. Through his efforts the Synod of that Church approved in 1933, the independence of the Ukrainian Evangelical-Reformed Church, and, for confirmation, forwarded its action to the Polish government's Ministry for Religious Affairs. The Ministry failed to act as late as 1939—the year Poland

collapsed, and World War II began. That period, 1933 to 1939, represents the final phase of the short but vigorous growth of the U.E.-R. Movement in Western Ukraine. With the advent, in 1939, of Soviet occupation of Western Ukraine, the new regime brutally liquidated the U.E.-R. Movement and its leaders. The remainder of the faithful and sympathizers went underground.

In assessing the U.E.-R. Movement in Western Ukraine between World Wars I and II, it is appropriate to point out that, in addition to its religious, missionary work, it was active in the cultural-educational field, as revealed by its plan, proposed shortly before World War II, to establish a Ukrainian Evangelical People's University for Ukrainian youth. The war prevented its implementation. Prior to that effort, in August 1936, the first Ukrainian Evangelical Reformed school in Kolo-myia was opened—a seven-class facility called the M. Hrushevsky school in honor of the leading Ukrainian historian and first president of the short-lived Ukrainian National Republic. Though their funds were limited, Ukrainian Evangelical-Reformed Christians carried on social welfare work among Ukrainian Evangelical orphans, the sick and the aged.

Volhynia is the subject of another chapter on the history of the U.E.-R. Movement in Western Ukraine. There, Russian Eastern Orthodoxy exerted a marked influence, later to be supplanted by an aggressive Polish Roman-Catholic influence supported by the Polish government. Contrasted to these influences, the U.E.-R. Movement began its work in this area on clear-cut Evangelical and national paths. Its earliest energetic supporters were found in the town of Aleksandria, county of Rivne, approximately in 1923. Later, in 1928, three young residents of Volhynia—T. Dowhaliuk, T. Semeniuk and W. Borowsky—went to Western Poland to study Evangelical theology.

The Polish government, while harassing the Movement in Galicia, covertly waging an anti-Evangelical campaign by invoking articles of law, brazenly and openly displayed its chicanery and persecution in Volhynia. In spite of the oppression, the Movement grew and became deeply rooted in Ukrainian society.

The history of the Movement bestows a special tribute on those preachers, loyal laborers, the faithful, the sympathizers who suffered persecution and martyrdom in its cause.

In his preface to the "Outline of the History of the Ukrainian Evangelical-Reformed Movement," the publisher expressed the following about the role, the fate, and the future of the Movement:

"Both the Ukrainian Autocephalus Orthodox Church and the Ukr. Evangelical-Reformed Church could not develop and sustain themselves properly in Ukraine because of the prevailing political-historical conditions. Their ideas were considered dangerous for the imperialist-colonial policies of the modern-day Kremlin chieftains. Just as the

Russian Tsars, so they too have set themselves the goal to completely assimilate peoples they have conquered, and to propagate the Russian culture and language, including Russian Eastern Orthodoxy—though in theory considering themselves atheists. “Unfortunately, these two Churches did not find the necessary understanding and support even among the Ukrainian immigrants in North America. At present, our people are still backward in comprehending religious matters, blindly conservative, or utterly indifferent to them. However, it would be unforgivably sinful and delinquent on our part not to record in literature all that had happened, and still linked, to the legacy and work of the pioneers of the Ukrainian Evangelical-Reformed Movement in North America and in Western Ukraine, where the Movement was halted by fiat and terror of contemporary Kremlin despots.

“The memory of these unusual Ukrainian Christian activists and patriots should be treasured, for it is to be their last testament for the contemporary and future generations of the Ukrainian people. Their spiritual experience will some day stand in good stead for all those in Ukraine, who will undertake to revive and rebuild the spiritual life of the Ukrainian people—once true religious and national freedom are introduced in Ukraine. Both Churches mentioned above would then be able to renew their activities. Even today, there are people in Ukraine who dream of choosing the best the various Christian Churches throughout the world have to offer, and of forming something united, e. g., a single Christian Church. They feel that the situation, as it is now, does not satisfy the human spirit and the spiritual needs of the Ukrainian people. There are also those who talk of the need for an “enlightened Christianity.”

“The fact that neither the Ukrainian Autocephalus Orthodox Church nor the Ukrainian Evangelical-Reformed Church has been properly appreciated and understood by the majority of Ukrainians proves that not the pioneers but rather the prevailing conditions and the spiritual-religious backwardness of our people are to blame. A fine example and proof of this is revealed in the life and deeds of John the Baptist, forerunner of Jesus Christ. It has been written that he was the ‘voice crying in the wilderness,’ that is, he found himself in a spiritual vacuum prevailing among the Jewish people of that time. Many listened to him, but were not capable of understanding him. Yet, his work, as recorded in the Gospel, was not in vain. He prepared the way for the advent of Christ. Jesus called him one of the greatest prophets—says the Gospel (Luke 7:28). His preachings and deeds exerted great influence upon the further development of the idea of the Kingdom of God among his people and throughout the world. Such an appraisal might well be applied also to our pioneers of the two religious movements mentioned above.

“Undoubtedly, we all entertain hopes for better and freer possibilities of religious spiritual life and work in Ukraine, for sound

revival of Ukrainian religious life, for better brotherly cooperation between Ukrainians of the various denominations, for unification of Ukrainian Churches, et cetera. Given the limitations of the human minds, it is almost impossible today to give an answer or advice as to when and how all this is to come about. One thing, however, is certain: Our Heavenly Father knows all this; and even more than we. If we do not have the answer to these issues, then certainly God does. This is already evident in the Charismatic movement. We are witnesses to the fact that at the congresses of the Christian charismatics—who hail from divergent denominational camps so utterly irreconcilable at one time—the spirit of brotherly reconciliation and mutual understanding prevail without human coercion. It is left to us only to have trust in the wisdom, power, and wonderful Providence of our great God. He will do all in His good time. But, we should not be indifferent or indolent, waste our time or bury our talents given us by God.”

Pastor Theodosy Dovhaliuk, a pioneer of the U.E.-R. Movement in Volhynia, who perished in a Soviet concentration camp on the Solovky in 1943, in one of his poems written before 1939, said the following in his prophetic vision about the views cited above:

Though one hundred years go by,
Or two hundred more,
Yes, though a thousand more run out,
Superstition, folly and gloom shall fade;
Again the sun will shine,
Christ, our holy one will come
And people truly will be people,
Christians—truly Christians.

Now, we see but glimmers,
Some snow-drops in the snow...
Now, 't is to suffer and endure—
By those who love the Truth
And fill their hearts with Light of God...

But do not falter, valiant pioneers!
God blessed those crystal-clear ideals,
Rewarded heroes of His Light...
To you belongs the future,
World rebirth, to your sons!...

СВІТЛИНИ З ЖИТТЯ І ПРАЦІ УЄРРуху

На жаль, упорядчики Нарису Історії УЄРРуху мали тільки малий і принагідний вибір фотографій з життя і праці цього Руху. Їхні апелі до українського євангельсько-реформованого загалу в цій справі не все мали задовільний відгук. Отже тут поміщено те, що можна було роздобути. Однак хочемо тут зазначити, що зацікавлені особи, чи майбутні історики, будуть могли ще знайти чимале число фотографій в українській євангельсько-реформованій пресі, що видавалася в Північній Америці та в Західній Україні, а також у книжках: Л. Биковський: “Василь Кузів”, І. Пасічник: “Український Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфільді” і М. Сопінки: “По стопах Христа”.

УЄРРух у Канаді

Родина пастора Івана Бодруга. Світлина зроблена на фармі в Онтаріо 1928 р. У першому ряді зліва тєсть паст. І. Бодруга — Олекса Бачинський зі своєю дружиною, а далі дочка паст. І. Бодруга — Марія, його дружина Ольга і він сам. У другому ряді зліва сини Ярослав, Нєстор і Едвард. Двох його дочок — Лідії та Олесі не має на цій світлині.

Зліва перший церковний будинок УНПЦеркви в Канаді побудований на розі вулиць Причард і МакГрегор у Вінніпегу, Ман. Пізніше побіч нього був побудований другий більший церковний будинок, який ми тут бачимо, а в першому будинку містилася друкарня.

Паст. Іван Данильчук зі своєю дружиною.

Паст. Г. Тимчук зі своєю родиною в 1914 році. Жив тоді в Етельберті, Ман.

Колишній посол до Альбертійського Парляменту Василь Федун із своєю дружиною Меланією з Увин, Альберта.

FIRST RUTHENIAN PRESBYTERIAN CONVENTION OF ALBERTA
—KEBREVILLE JULY 6TH 1915—
H. J. ROYER
SECRETARY

Перша Руська (Українська) Пресвітерська Конвенція у Вегривил, Альберта, 6-го липня 1915 р.

1-ШИЙ РЯД: Зліва сидить на землі п'ять студентів вегревільської приватної присвітерської школи: 1. Михайло Пухкий, 2. Теодор Періх, 3. Іван Орчук, 4. Іван Верхомир, 5. Василь Орчук. Перед ними лежить на траві Семен Гура, диригент церковного хору; біля нього сидить на землі пастор А. М. Залізник, місцевий душпастир і вчитель. Біля нього сидить суперінтендент місії Rev. Wm. Simons і знову чотири студенти тої самої школи: перший — Василь Франчук, другий Іван Рурик, третій Іля Порайко і Дмитро Никифорок. Ліворуч від нього, в кінці ряду сидять двоє малих дітей пастора Андрія Вільчинського. Спереду останньо згаданих студентів сидять діти пастора А. М. Залізняка.

2-ГИЙ РЯД: Тут на кріслах сидять делегати й гості: Перша зліва є мама покійного пастора Йосифа Чернявського, замордованого католицьким фанатиком у Гудеве, Саск. 2. Учителька школи Miss E. Stuart, 3. учителька Miss McKie, 4. з дитиною на руках дружина паст. Ілії Евстафіївича, 5. дяконка Miss Lang, 6. Mrs. Alexander Brown, дружина доктора Брауна, 7. Mrs. G. R. Lang, дружина Д-ра G. R. Lang'a, convener'a Пресвітерії, 8. Mrs. D. G. MacQueen, дружина модератора Альбертійського Синоду, Д-ра D. G. MacQueen, 9. Mrs. R. H. McPherson, дружина секретаря Пресвітерії, паст. R. H. Pherson, 10. Емілія Плав'юк, дружина паст. Володимира Плав'юка, 11. А. Вільчинська, дружина паст. А. Вільчинського, 12. Анна Залізник, дружина паст. А. М. Залізняка, 13. Дві сестри (студентки) Стася й Настуня Мельниківни.

3-ТИЙ РЯД: 1. Делегатка П. Федорова, 2. Микола Чернявський, брат замордованого паст. Чернявського, 3. Григорій Винничук, 4. Микола Харук, 5. Іван Томашевський, 6. паст. Д. Вітюк, 7. паст. Андрій Вільчинський, 8. паст. Василь Кузів, 9. паст. Д-р Александер Браун, модератор Пресвітерії, 10. паст. Д-р D. G. MacQueen, модератор Синоду, 11. паст. R. H. McPherson, секретар Пресвітерії, 12. паст. Володимир Плав'юк, 13. паст. Іля Евстафіївич, 14. делегатка Марія Харук, 15. делегатка Н. Симотюк, 16. делегатка П. Мельник, 17. Софія Харук, 18. К. Томашевська.

4-ТИЙ РЯД: Паст. G. R. Lang, convener, 2. делегат Н. Ташук, 3. делегат Петро Зварич, 4. паст. Іван Данильчук, 5. делегат Федір Вінничук, 6. дел. Йосиф Янишевський, 7. дел. Д. Шерстянка.

5-ТИЙ РЯД: Делегат В. Ільків, 2. Василь Фербей, 3. Никола Симотюк, 4. Михайло Чернявський, брат замордованого пастора, 5. дел. Василь Федун, бувший перший посол до Альбертійського Парляменту, 6. Павло Рудик, 7. Василь Драпак, 8. дел. Павло Федорків, 9. Іван Мельник, 10. Василь Чернявський, батько замордованого паст. Чернявського, 11. дел. Андрій Зварич, 12. Григорій Кордовський, 13. Стефан Юрчак, 14. Василь Романюк, 15. Н. Ілюк.

Конференція українських проповідників у Вінніпезі 1916 р. ("К. Ранок", ч. 806 з 1954 р).

1-ШИЙ РЯД: зліва М. Залізник, А. Максимчук, В. Пиндиківський.

2-ИЙ РЯД: зліва Д. Рошко, Ю. Попель, В. Купчинський, Д-р О. Сушко, З. Бичинський, І. Бодруг, П. Рудик (делегат),
дияконка Марія Кохалик, І. Глова, Є. Періг, В. Нагірний (делегат), О. Бівчар (делегат).

3-ТІЙ РЯД: І. Шовкеник (делегат), Г. Тимчук, П. Гонський (делегат), М. П. Березинський, А. Вільчинський, П. Крат,
І. Коцан, І. Данильчук, Петро Угринюк, І. Григораш, Т. Бай, В. С. Плав'юк, М. Гутний і І. Євстафіївч-Юстас.

Визначний український і світський евангеліський діяч в Едмонтоні — Павло Д. Рудик зі своєю дружиною. Світлина з 1931 року.

Українська Пресвітерська Громада в Мусідорі, Альберта, в 1915 р. Праворуч сидить проп. М. Залізник.

Місце нового поховання замордованого греко-католицьким фанатиком проп. Йосифа Чернявського, якого тлінні останки перевезено зі Саскачевану до його родинної околиці, до Коломиї-Січ в Альберті біля м. Вегревил 9 серпня 1914 р.

Паст. А. Баб'юк у 66-му році життя. Проповідник М. Залізняк у 1913 р.

На згаищі спаленої противниками УЄРРуху першої церковці в Горліц, Саск. (З альбому Н. П. Левчука в Канорі, Саск.)

Спільний обід по Богослуженню біля нової Української Пресвітерської Церкви в Горліц. На дальшому тлі видно могили українських євангельських піонерів в Горліц. (З альбому Н. П. Левчука в Канорі, Саск.)

**Друга Конференція Незалежної УЄЦеркви в Канаді в Горлиці 20 вересня 1942 р.
Між учасниками сидять пастори П. Крат і О. Корсаков.**

**Фотографія, зроблена у вересні 1917 р., з приводу приїзду до Канори паст. З.
Бичинського (сидить спереду між своїми дітьми), де він був обняв місце
завідувача місцевої бурси.**

Святкування сорокліття євангельсько-реформованої праці між українцями в Канаді, у Канорі 2-го липня 1944 р. Між проповідниками, які сидять, видно пастора І. Григораша й інших гостей-проповідників.

Відкриття Української Злученої Церкви в Сван Плейні, Саск., 27 червня 1937 р. Між учасниками сидять місцевий пастор І. Григораш і пастори Г. Тимчук, І. Р.-Ковалевич і Д-р Николс, представник Пресвітерії.

**Паст. І. Григораш з своєю дружиною
Броніславою й двома дітьми.**

Паст. І. Яцентій.

**Після Богослуження в Глен Елдер, Саск. в 1956 р. Спереду посередині видно
приклонених пасторів І. Р.-Ковалевича і В. Вінявського.**

Перша Конференція УЄО в днях 14-16 серпня 1925 р. в Райні, Саск. Між учасниками видно спереду між іншими пасторів З. Бичинського і В. Кузіва.

Родина піонера УСРРуху в Райні, Саск. — Івана Шовкеника.

І. Шовкеник показує пасторам В. Кузіву і І. Р.-Ковалевичеві свій лан канадійської пшениці.

Світлина, зроблена 1940 року після відкриття цієї новозбудованої церковці в Пайн Ривері, Ман.

Після Богослуження в церкві в Гарлянді, Ман. в 1956 р. Спереду сидять пастори: Михайло Жук, І. Р.-Ковалевич і В. Вінявський.

Після Богослуження в Українській Злученій Церкві в Росбурні, Ман. 1956 р. Між учасниками видно пасторів І. Р.-Ковалевича і В. Вінявського.

Похорон сина паст. Г. Тимчука — Івана в Етельберті, Ман., 31 липня 1940 р.

Манітобська Колегія й Богословська Семінарія у Вінніпегу, де вчилися пастори І. Бодруг, І. Глова, В. Купчинський, І. Р.-Ковалевич і багато інших наших діячів. Через цю високу школу перейшли сотки українців у 20 столітті. УЄРРух і наші поселенці в Канаді багато завдячують цій школі.

Відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вінніпегу 8-9 липня 1961 р.,
в якому брала участь і делегація УЄО в ПА.

Паст. О. Максимчук у 1916 р.

Шлюбна фотографія
паст. І. Р.-Ковалевича і його дружини.

Паст. Юрій Попель у 1915 р.

Визначний піонер УЄРРуху в Канаді
Василь Овчар із своєю дружиною
Меланією з околиць Канори, Саск.

Український методистський
пастор Терентій Ганочко пра-
цював в Альберті.

Український євангельський діяч
Филимон Леськів із Саскачевану,
який дописував до української
євангельсько-реформованої преси,
а також у 1953 р. видав свою
книжку: "Піонерське життя в Ка-
наді".

Український методистський пастор Д. Понич із своєю дружиною й п'ятьма синами. Світлина зроблена 1935 р. в Едмонтоні, Альберта.

Українська Пресвітерська Церква у Форт Віліямі, Онт., де був проповідником В. Пиндиківський, швагер паст. І. Бодруга. Світлина зроблена 29 липня 1914 р.

Паст. П. Крат зо своїми учнями Народнього Університету в Торонті 1918 р.

Українські євангельські проповідники на своєму З'їзді в Торонті. Світлина зроблена 25 грудня 1928 р. Зліва направо пастори О. Бачинський, Д. Шумило, Л. Стандрет, П. Крат, І. Данильчук, И. Корсаков і І. Бодруг.

Хор при Злученій Українській Церкві в Торонті, де диригентом був Павло Сич, а проповідником Церкви — І. Р.-Ковалевич. Світлина з 1932 р.

Учасники відкриття новобудованого церковного будинку Укр. Пресвітерської Громади в Гамільтоні, що відбулося 22 травня 1960 року.

Члени й гості Богослуження з нагоди 25-го ювілею існування УЄРЦеркви в Торонті, що відбулося 23 квітня 1972 р. Друга в першому ряді сидить дружина паст. П. Крата — Софія, а далі паст. В. Боровський, евангеліст Михайло Козак, а біля нього оперовий співак — Петро Черняк, який зо своєю дружиною, також оперовою співачкою — Іраїдою (друга з правої сторони в другому ряді) багато допомагали цій церковній Громаді своїми музично-співацькими талантами.

Учасники Богослуження, що відбулося з нагоди Собору УЄО 27 вересня 1970 р в. Українській Пресвітерській Церкві в Ошаві, Онт.

Проповідники, які брали участь у Соборі УЄО 22-26 серпня 1947 р. в Торонті з нагоди 25-ліття існування УЄО. Зліва В. Боровський, Л. Стандрет, І. Яцентій, Д. Галенда, І. Бодруг, І. Р.-Ковалевич, П. Крат і Л. Бучак.

Після Соборового Богослуження УЄО в Укр. Пресвітерській Церкві 6 вересня 1964 р. в Торонті. У другому ряді зліва починаючи, сидять пастори: М. Фесенко, В. Кучер, В. Боровський, євангелист М. Козак, паст. І. Яцентій, добр. Володимир Багрій, паст. І. Р.-Ковалевич, паст. В. Кустодович і історик Д-р О. Домбровський.

Будинок Укр. Пресв. Церкви в Гамільтоні, Онт., що був побудований там за пасторування паст. Л. Бучака.

Учасники Собору УЄО, що відбувся від 31 серпня до 2 вересня 1957 року в Гамільтоні.

Делегати УЄО на відслоненні пам'ятника Т. Шевченкові в Буенос-Айресі, Аргентина, що відбулося 5 грудня 1971 р. Зліва паст. І. Р.-Ковалевич, адвокат Андрій Козак з своїм батьком — євангелистом — Михайлом Козаком, усі з Канади.

Паст. П. Крат з своєю дружиною Софією й дочками.

УЄРРух у США

Українська Пресвітерська Церква Петра й Павла в Ньюарку. Перший будинок.

Паст. В. Кузів посередині Першої Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку, Н.Дж. Світлина з 1925 р. Образи з новозаповітними подіями подарував Іван Плішко.

Закладання наріжного каменя під Першу Українську Пресвітерську Церкву Петра й Павла 1910 р. в Ньюарку, Н. Дж., Паст. В. Кузів (+) в епітрахилі. Збудована церква була посвячена 9-го квітня 1911-го року.

Жіноче Допомогове Сестрицтво при Українській Пресвітерській Церкві в Ньюарку, Н.Дж., 1910 року.

Церковний Провід Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку, Н.Дж., 1912 р.
ПЕРШИЙ РЯД ЗЛІВА: Іван Паньків, Антін Печений, Данило Воловіна, паст. В. Кузів, Тимко Рудий, особа невідома і Дмитро Попіль.
ЗАДНІЙ РЯД ЗЛІВА: Михайло Рудий, особа невідома, Кость Яцентій, Григорій Романків, Іван Гарнавський, Дмитро Соловей і хтось ближче невідомий.

Тут бачимо молодь, що вперше приступила до Причастя в 1924 р. Сидять зліва: Марія Печена, Софія Гарцула, паст. І. Коцан, Анна Руда й Анна Драган. Стоять зліва: Андрій Варницький, Яким Коцан, Едвард Воловіна, Антін Романків і Іван Попіль.

Хор Української Пресвітерської Церкви в Ньюарку 1926 р. Посередині сидить диригент Григорій Романків.

Молодь Української Пресвітерської Церкви в Ньюарку, що приступила вперше до Причастя 1927 року. Посередині сидить паст. В. Кузів.

Церковна Рада і Будівельний Комітет Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні в грудні 1948 р. Сидять зліва: П. Ковальчук, Соня Варницька-Ріген, паст. В. Кузів, Софія Салюк і Лев Герман. Стоять зліва: Василь Горбач, Тимко Рудий, І. Пасічник і В. Багрій.

Недільна Школа при Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку перед 1918-тим роком. Ліворуч під прапором стоїть паст. В. Кузів, а праворуч — Д-р Давид Лоск (чех), завідувач Місійного Заряду при Ньюаркській Пресвітерії.

Паст. Л. Стандрет.

Паст. Д-р О. Куман. Був пастором шість років в Укр. Пресв. Церкві в Ньюарку, а пізніше був професором в Альфред Університеті в Нью Амстердамі, Н.И. і інших місцевостях.

Адвокат д-р Віктор Боровський, член Головної Управи УЄО в ПА та один із основників Союзу Українських Американських Адвокатів і перший президент цієї організації.

І. Пасічник. Вчився в Блумфільдській Колегії й Семінарії. Діяльний член Укр. Пресв. Церкви в Ньюарку-Ірвінгтоні, співробітник укр. ев. преси й автор книжки "Український Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфільді".

Будинок колишньої приватної школи при Ліберті вулиці в Блум-філді, збудований у початках 19-го століття, опісля Богословська Семінарія закупила його на бурсу для студентів. По правому боці переважно жили укр. студенти, а по лівому боці мешкав паст. В. Кузів зі своєю родиною. На другому поверсі справа жив Д-р Л. Цегельський.

Будинок Блумфільдської Колегії та Семінарії, де був і Український Відділ.

Паст. В. Кузів, ініціатор і професор Українського Відділу при Богословській Семінарії й Колегії в Блумфілді.

Д-р Генрі Вебер, президент Богословської Семінарії й Колегії в Блумфілді. Він був великим приятелем українських студентів і українського народу. Походив з німців.

Дияконіса Марія Сопінка по закінченні Бібл. семінару в Нью Йорку 1932 р.

Д-р Л. Цегельський, професор Українського Відділу в Блумфілдській Богословській Семінарії й Колегії.

**Українські студенти Богословської Семінарії й Колегії в Блумфілді 1921 року.
У першому ряді сидять зліва: проф. Ф. Ковач, проф. Микола Гаєвський з Києва, Д-р Ф. Физмер,
Д-р Г. Вебер, професор італієць, проф. Ф. Целер і проф. Дж. Дикович (мадяр).**

Паст. В. Кузів зі своєю родиною. Світлина зроблена в початках 1918 р.

Українські студенти в Блумфільдській Семінарії й Колегії 1922 року. Другий з борідкою у першому ряді Д-р Персиваль Конде, англієць з Канади, студент в Українському Відділі, де він учився української мови, а згодом перекладав українських письменників на англійську мову. Далі другий паст. В. Кузів, третій Д-р Осип Назарук, гість, який тоді відвідав Український Відділ; п'ятий Д-р Г. Вебер, шостий паст. І. Коцан. Про решту осіб можна знайти пояснення в книжці І. Пасічника "Укр. Відділ при Теологічній Семінарії в Блумфільді", стор. 35.

Українські студенти в Блумфілді в 1925 році зі своїми професорами. У першому ряді зліва сидить Д-р Л. Цегельський.

Перший Собор УЄО в ПА, що відбувся 14-16 березня 1922 р. в м. Рочестері, Н. Й.

ГОРИШНИЙ РЯД (читай зліва направо): Проп. Іван Саластин — тоді в Рочестер, Н. Й.; Семен Гура, диригент хору — тоді в Ошаві, Онт.; паст. М. П. Березинський; паст. В. Купчинський; Д-р В. Лоса (чех) з Пітсбургу, Па.; Шоста і сьома особи ближче невідомі; паст. Ілія М. Глова з Едмонтону; паст. Іван Бодруг — тоді в Монреалі, Квеб.; студент богословія — Іван Робертс-Ковалевич; паст. Олекса Нижанківський, — тоді в Гартфорд, Конн.; паст. Лев Бучак, — тоді в Торонто, Онт., Канада; паст. П. Крат.

СЕРЕДНІЙ РЯД: Пані Коритко з дитиною, Рочестер, Н. Й.; паст. Й. Й. Валентійчук з Пітсбургу, Па.; дияконка Марія Сопінка з Пітсбургу, Па.; бр. Романів, кольпортер Святого Письма в Детройті, Міч.; паст. М. Паюк, тоді ще студент в Гартфорді, Конн.; дияконка Марія Бучакова з Корецьких; американець, прізвище нам не знає; паст. Іван Яцентій, Пассаїк, Н. Дж.; бр. Петро Галенда, кольпортер Святого Письма з Мексик Рокс, Па.; паст. Іван Коцан, тоді в Ньюарку, Н. Дж.; паст. Теодор Галенда, тоді в Пітсбуржчині; паст. Василь Кузів, тоді професор в Блумфільдській Семінарії; паст. Зенон Бичинський, редактор "Канадійського Ранку"; бр. Ол. Шумський, старший брат Укр. Пресвітерської Церкви в Ньюарку, Н. Дж.; паст. Дмитро Галенда з Пітсбургу, Па.; дияконка Марія Дацко з Пітсбургу, Па.; жінка поруч неї не знає.

ПЕРШИЙ РЯД: с. Саластинова, паст. Вандорен, в церкві якого відбувався Собор, паст. Дж. М. Шейвер, тоді в Форт Вільям, Онт., Д-р В. Д. Лоск, суперінтендент в Ньюарку, Н. Дж.; Д-р Дж. А. Гонтер з Тюлон, Ман.; далі сидить двох американських проповідників, а ще далі один канадійський пастор — прізвища усіх трьох незнані; Д-р Колин Йонг, суперінтендент неанглосакських місій в Пресвітерській Церкві Канади; остання — с. Галенда з Пітсбургу, Па.

Вакаційна Біблійна Школа для дітей при Укр. Пресв. Церкві в Пітсбургу, Па., 1923 р.

Паст. З. Бичинський зі своєю родиною.

Українські студенти, що приїхали з Української Господарської Академії в Подєбрадах, Чехо-Словаччина, на науку до Богословської Семінарії в Блумфілді. Сидять зліва М. Фесенко, справа О. Куман. Стоять зліва: Йосиф Луційєко, Григорій Онищенко, Ю. Фрусевич і Петро Журавецький.

Члени й гості УЄРГромади в Детройті після різдвяного Богослуження в каплиці Вестмінстерської Пресвітерської Церкви 1954 р.

Паст. Д-р В. Купчинський. Портрет роботи І. Кучмака з 1936 року.

Проф. Д-р Василь Галич у 1969 році.

Паст. М. В. Паук із своєю дружиною, сином і свояком Іваном Кустодовичем у Детройті в 1926 р., де він з паст. О. Нижанківським пробував організувати Українську Пресвітерську Громаду.

Паст. О. Нижанківський із своєю дружиною 1920 року.

Учасники Богослуження, яке відбулося з нагоди Субору УЄО в ПА 4-го вересня 1955 р. в Детройті, Міш. У першому ряді зліва укр. баптистський пастор Никодим Лукіянук, а далі пастори Л. Бучак, Йосип Валентійчук, І. Р.-Ковалевич, В. Кузів, В. Боровський, Д. Галенда, Т. Галенда і добр. Іван Петрашук.

Учасники Богослуження, що відбулося в Пресвітеріській Церкві при Нью-Йорк Евею з нагоди відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні дня 27-го червня 1964 р. У першому ряді зліва Василь Авраменко, а посередині пастор Іван Яцентій.

Член УЄРЦеркви в Детройті Карло Березюк з Коломиї, колишній вояк Укр. Галицької Армії.

Представник УЄО в ПА — паст. В. Боровський молиться на кінцевій церемонії відкриття пам'ятника Т. Шевченкові дня 22 травня 1965 р.

Група прихильників УЄРРуху в Детройті з паст. М. В. Паюком у 1926 році.

УЄРРух у Західній Україні

Піонер УЄРРуху в Галичині адвокат Д-р Р. Морозович з Городенки у своїй канцелярії 1917 року.

Піонер УЄРРуху в Галичині Роман Кваснюк з с. Молодятина зо своєю дружиною, дочкою, зятем і двома внуками.

Після укр. ев. Богослуження перед німецькою Євангельською Церквою в Коломиї 1926 року. 1. Паст. Й. Валентійчук з Америки, 2. дияконка Марія Бучак, 3. паст. Лев Бучак, 4. паст. Павло Крат, 5. Д-р С. Біч з Америки (наліво від паст. П. Крата), 6. Д-р Адольф Келлер із Швейцарії, 7. Д-р Ганс Кох з Відня, 8. паст. Павло Роєр, сеньйор реформованих німців в Галичині, сам швайцарець. Ліворуч від нього паст. Володимир Федів, 9. Д-р Роман Морозович з Городенки, 10. паст. Василь Кузів.

Перед парафіяльним будинком німецької Євангельської Церкви на Багінсбергу, зліва паст. Яків Жак з Німеччини, паст. В. Федів і німецький пастор Вайдауер з Коломиї.

Дияконка М. Бучак перед хатою, в якій вона й її чоловік жили в Молодятині.

Пастори П. Крат і В. Федів перед домом паст. В. Федіва в Коломиї 1926 р.

Піонер УСРРуху в Галичині паст. В. Федів з Коломиї на тлі німецької Євангельської Церкви на Багінсбергу, передмістю Коломиї.

Після особливого Богослуження в с. Підгайчицях біля Коломиї 1928 року в присутності чужих гостей. Між ними видно Д-ра А. Келлера зо Швейцарії й сеньйора Павла Роєра.

Після Богослуження 19 серпня 1931 р. в УЄРЦеркві в Молодятині. Зліва пастори: Ярослав Гаванський, Дмитро Хом'як, П. Крат, В. Демчишин, М. Жураковський і П. Яремко.

Федір Сташинський, що відіграв сумну роль в роботі УЄРРуху в Західній Україні. На цій світлинці подарованій ним пасторові В. Кузіву, який його прийняв до місійної праці, він 31-го листопада 1925 р. на відворотній стороні цієї фотографії написав: "На спомин від многогрішного Федора Сташинського". Отже він був свідомий того, що він робив брудну роботу, але інші про те й не догадувалися. Це аж тепер вийшло наверх.

Після Богослуження в с. Камінках Малих біля Коломиї в 1926 році.

Конференція Проводу УСРЦеркви 1932 року в с. Воскресінцях біля Коломиї.

Членкині УЄРГромади в с. Воскресінях 1931 р.

Проп. В. Боровський з дітьми Недільної Школи з с. Воскресінці. Зима 1932-33 р.

Паст. Л. Бучак з членами Церковного Заряду УЄРГромади в Молодятині. З правої сторони в першому ряді Р. Кваснюк.

Паст. В. Федів проповідує в УЄРЦеркві в Коломиї.

Нарада Проводу УЄРРуху в Коломиї 20 вересня 1932 р. в домі батьків паст. М. Жураковського (батьки були греко-католики), де в тому часі також жили проповідники Т. Довгалюк і В. Боровський. У першому ряді зліва: Роман Діденко, Іван Винничук з Воскресінець, паст. М. Жураковський, суперінтендент С. Скерські, пастори Л. Бучак, П. Крат і добр. Р. Кваснюк. Другий ряд: проповідники В. Боровський, П. Яремко й Т. Довгалюк.

Недільна Школа в с. Молодятині 1933-го р. На світлині видно проповідників В. Боровського і Т. Довгалюка.

Після Богослуження в УЄРЦеркві в Молодятині 1933-го р. На фотографії видно паст. В. Кузіва з Америки.

Провід УЄРЦеркви в с. Підгайчиках. Сидить суперінтендент С. Скерскі. Світлина з 21-го травня 1933 р.

УЄРГромада в с. Пістині, пов. Косів, з паст. Т. Довгалоюком.

Члени УЄРГромади в Косові з гістьми з Пістинської Громади у день Свята Реформації після спільного Богослуження 1933 р. Сидять у тогах зліва проповідники В. Боровський і Т. Довгалюк.

Членкиня Марія Шведюк з Косова, яка навчилася при Церкві українського письма, щоб могли читати Біблію. Стоїть перша ліворуч у другому ряді зі своєю сестрою біля неї, а її мама (сидить) з двома своїми внучками. Світлина зроблена в День Матері 15 травня 1934 р.

УЕРГромада в с. Заріччю біля Делятина 21 квітня 1935 р. У тогах зліва паст. Т. Семенюк і В. Вінявський.

Частина українських реформованих і лютеранських проповідників на духовно-збудовуючому З'їзді в м. Станиславові 27 липня 1935 р. з ректором Богословської Семінарії у Венцборку на Помор'ю — паст. Густавом Ляссаном спереду посередині. Праворуч від нього провідник Укр. Лютерської Місії — паст. Теодор Ярчук. Проповідники на цій світлині, крім паст. Т. Ярчука, це вихованці згаданої Богословської Семінарії. Ректора Г. Ляссана треба вважати нащадком французьких гугенотів. Він багато зробив добра для українських студентів і УЕРуху.

УЄРГромада в с. Іспасі, пов. Коломия, 1935-го р. Зліва в першому ряді сидить Д-р Михайло Костів (з дружиною і сином), який провадив духовну обслугу цієї Громади.

Визначні краєві й закордонні гості з проповідниками УЄРЦеркви перед будинком УЄРГромади в Коломиї з нагоди святкування 10-літнього ювілею УЄРЦеркви 15-го вересня 1935 р. Перший ряд зліва: паст. М. Жураковський, паст. В. Кузів, сеньйор П. Роєр, паст. В. Федів, суперінтендент С. Скерскі, Д-р Б. Гантенбайн із Швайцарії з донечкою паст. М. Жураковського. Другий справа в першому ряді — паст. Ф. Дресельгойс з Голляндії.

Будинок УЄРЦеркви в Коломиї перед формуванням процесійного походу до німецької Євангельської Церкви в Багінсбергу з нагоди святкування 10-ліття УЄРЦеркви дня 15-го вересня 1935 р.

Процесійний похід українських реформованих євангеліків в Коломиї 15-го вересня 1935 року з нагоди 10-ої річниці розпочаття УЄРРуху в Західній Україні. Тут бачимо чоло походу перед Українським Народнім Домом.

Рукоположення на уряд єпископа УЄРЦеркви — паст. В. Кузіва в Євангельській Церкві на Багінсбергу 15 вересня 1935 р. Рукополагає суперінтендент С. Скерскі. Праворуч стоїть у тозі сеньйор П. Роєр.

Пастирська Конференція УЄРЦеркви, що відбулася 2-7 червня 1937 року в м. Делятині в Галичині.

ПЕРШИЙ РЯД зліва направо: Д-р Михайло Костів, пастори: Л. Бучак, Петро Яремко, єпископ В. Кузів, адвокат Д-р Роман Домбчевський, паст. Іван Журило. **ДРУГИЙ РЯД**: Пастори Микола Жураковський, Володимир Боровський, Михайло Боровський (тоді ще студент), Андрій Максим'юк, В. Вінявський, Іван Гуцуляк. **ТРЕТІЙ РЯД**: Студент богословія Теодосій Бурко, пастори Теодосій Семенюк, Теодосій Довгалюк, студент А. Заборовець, бр. Лука Крисюк і паст. Роман Барна.

Учасники Богослуження під час Пастирської Конференції УЄРЦеркви в Делятині, що відбулося 6-го червня 1937 р.

Пастори Б. Гантенбайн і В. Кузів. Світлина зроблена в Швейцарії в жовтні 1937 р.

УЄРГромада в с. Любківцях, пов. Снятин, у 1938 р. У тозі сидить студент Богословія Теодор Бурко.

УЄРГромада в с. Яблоніві, пов. Копичинці, 1937 р. Посередині сидить проп. В. Боровський зі своєю дружиною Олександрою і сином Левком. У другому ряді справа за дівчинкою стоять піонери УЄРРуху в Яблоніві — Василь Глова (з краваткою) , а біля нього Василь Кащишин (без краватки), в якого домі відбувалися Богослуження.

Українська євангельська дітвора з Перемилова, Яблонова і Кобилуволка відвідує зо своїми проповідниками руїни історичного замку в м. Теревовлі 18 липня 1937 р.

УЄРГромада в с. Кобыловолоках на Поділлі, біля Теремовлі в 1939 р. Єпископ В. Кузів сидить праворуч у тозі з хрестом, а біля нього стоїть у тозі проп. А. Максим'юк, душпастир цієї Громади.

Учасники відкриття Молитовного Дому в с. Перемилові на Поділлі 23 жовтня 1932 р. Будову цього дому фінансували швейцарські реформовані євангелики. У цьому домі було також помешкання для проповідника.

Єпископ УЄРЦеркви В. Кузів відвідує 1939-го р. УЄРГромаду в Перемилові. Душпастирем тоді був паст. В. Боровський.

Недільна Школа УЄРГромади в Перемилові. Посередині сидить еп. В. Кузів, а далі справа проп. А. Максим'юк, місіонерка О. Боровська і проп. В. Боровський. Світлина з 1939 р.

Волинь

Піонери УСРРуху на Волині — проповідники В. Боровський зліва і Т. Довгалюк справа з пастором П. Кратом, якого вони вважали за свого духовного батька. Тут бракує третього піонера проп. Т. Семенюка. Світлина з 1932 р.

Єпископ В. Кузів бере участь у Святі Реформації в місті Рівному на Волині 25-го жовтня 1936 р. Зліва направо паст. М. Жураковський і лютерський пастор міста Рівного Сікора, польського походження, надзвичайно мила й сердечна особа, у церкві якого відбулося це свято, а далі єп. В. Кузів і пастори Т. Довгалюк і В. Вінявський.

Після Богослуження в м. Олександрії на Волині 29 травня 1934 р. Посередині сидять: старший медичинський фельдшер Лука Боровський, один з піонерів УЄРРуху в Олександрії, а далі пастори В. Демчишин і Т. Довгалоук. Праворуч, зразу за паст. Т. Довгалоуком, стоїть його сестра Анастасія. Ліворуч від Л. Боровського сидить мати паст. Т. Семенюка, а біля неї ліворуч сидить сестра паст. Т. Довгалоука — Марія. Третій праворуч у третьому ряді сидить зо своїм сином Толею брат паст. Т. Семенюка — Павло Семенюк.

УЄРГромада в м. Степані на Волині. Посередині сидять суперінтендент С. Скерскі і єпископ В. Кузів. Світлина з 21 червня 1936 р.

Родина і рідня пастора В. Боровського 1937-го року. В першому ряді сидять зліва: брат пастора В. Боровського — Михайло, мати Домнікія, яка померла на засланні в Омську на Сибірі 7 березня 1949 р.; син Левко і його батько Лука, який помер в Галичині 8 листопада 1957 р., повернувшись з Сибіру частинно спаралізований 1956 р.; — сестра Євгенія, яка повернулася разом з батьком із Сибіру. Другий ряд: паст. В. Боровський, його дружина Олександра, сестра Віра, яка померла в наслідок тортуровань енкаведистами 1946 р. і брат Олександр, артист-маляр. Ця родина — це один з типічних прикладів, що багато родин, членів і прихильників УЄРРуху мусли перетерпіти в сучасній Україні за свої релігійні і національні переконання.

По Богослуженні в с. Тростянець на Волині 31-го травня 1937 р. Сидять у тогах студент Богословія А. Заборовець і паст. Т. Довгалоук.

Церковний будинок УЄРГромади в Олександрії побудований на ґрунті, подарованому паст. Т. Довгалюком. Третій зліва паст. Т. Семенюк, п'ятий Л. Боровський, шостий Т. Довгалюк, сьомий Павло Семенюк. Світлина з 5-го жовтня 1937 р.

Недільна Школа УЄРГромади в м. Степані. Рік 1939. Ззаду стоїть паст. В. Вінявський.

Зустріч української євангельсько-реформованої молоді в м-ку Олександрії 12-14 червня 1938 р.

Похорон члена-евангелика української охоронної поліції в м. Тучині, пов. Рівне, в початках 1943 р., який згинув у боротьбі з советськими партизанами. Ховав паст. В. Боровський, який саме в тому часі був на Волині.

Паст. В. Вінявський в 1947 р.

Відділ УЄО в ПА в Парижі, Франція, десь у роках 1925-1930.

З праці між українськими скитальцями по Другій Світовій Війні в Німеччині

Єпископ В. Кузів з групою українських євангеліків (баптистів) та членами провуду табору для українських скитальців в Корнбергу, Німеччина, в 1947-му році.

Єпископ В. Кузів у Корнбергу біля авта, в якому він відвідував табори скитальців. Ліворуч від нього паст. В. Боровський, який zorganizував ті відвідини та супроводив його в тій подорожі, а праворуч біля нього український баптистський пастор Олекса Гарбузюк.

Єпископ В. Кузів з президентом УНРеспубліки в екзилі — Андрієм Лівичьким у таборі в Ашанфенбурзі 1947 року.

Єпископ В. Кузів серед українських євангельських скитальців (реформованих і баптистів) у таборі в Ашафенбурзі (Баварія) 11-го травня 1947 р. Ліворуч у першому ряді сидить інж. В. Яровенко.

Єпископ В. Кузів серед українських євангельських скитальців (лютеран і реформованих) у Носендетельсау (Баварія) 22-го травня 1947 р. з нагоди Першого Укр. Євангельського З'їзду в Німеччині.

Єпископ В. Кузів із своїми односельчанами, знайомими й проводом українського табору в м. Бамбергу, Німеччина, квітень 1947 р.

По українському єв. Богослуженні в м. Аугсбургу, Німеччина, 1947-го року. Посередині єп. В. Кузів. Ліворуч німецький пастор (прізвище невідоме), праворуч Д-р Михайло Яремко.

**Другий Український Міжвіровизнаневий Євангельський З'їзд у Німеччині.
Паст. В. Кузів сидить посередині.**

**Паст. Юліян Шульга, який
по Другій Світовій Війні
лишився працювати в одній
німецькій єв.-реф. парафії
в Німеччині.**

Додаткові світлини отримані з опізненням

З урочистости посвячення нової Української Пресвітерської Церкви в Ірвінгтоні-Ньюарк, Н. Дж., 21 грудня 1950 р.

Будинок Середньої Колегіальної Реформованої Церкви (реформованих голляндців) на розі Другої евеню і 7-мої вулиці в Нью Йорку, де багато років відбувалися українські євангельські Богослуження за пастора Д-ра В. Купчинського.

Богослуження під час відкриття нової Української Пресвітерської Церкви в Ірвінгтоні 1950 р. Сидить третій у першому ряді диригент церковного хору Юрій Кириченко.

Учасники святкувань 50-ліття Укр. Пресв. Церкви в Ірвінгтоні і Собору УСО в ПА 27-го червня 1959 р.

Частина членів Української Євангельської Церкви в Увіні, Альберта. Зліва паст. І. Р.-Ковалевич, а другий справа паст. В. Вінявський. Світлина з вересня 1957 р.

Частина членів Укр. Єв. Церкви в Андру, Альберта, в 1959 р.

Марія та Лев Биковські в 1960 р.

Українська Євангельська Церква
в Росбурні, Ман.

Марта Віхорек з Детройту.

Михайло Віхорек з Детройту.

Ця світлина зроблена під час Собору УЄО в ПА, що відбувся 3-6 грудня 1948 р. в Ошаві, Канада. Перший ряд зліва: пастори Л. Бучак, І. Яцентій, В. Кузів, Л. Стандрет, Т. Галенда. Задній ряд: бр. І. Семенюк, паст. Д. Галенда, бр. Д. Червінський, А. Заборовець, пастори В. Боровський, І. Р.-Ковалевич, бр. П. Ковальчук і паст. Р. Кацунов.

Хор УЄРГромади в Тучині на Волині 12 листопада 1937 р. В другому ряді 5-тий зліва сидить паст. В. Вінявський, а біля нього справа — диригент хору Петро Дем'янчук.

30-го січня 1974 р. на рекомендацію УККАмерики паст. В. Боровський, як представник УЄО в ПА, з нагоди відзначення роковин Української Незалежності — започаткував молитвою наради Палати Репрезентантів у Вашингтоні. Другий зліва д-р Віктор Боровський, четвертий паст. В. Боровський, п'ятий спікер Палати Репрезентантів — конгресмен Карл Альберт. Третій справа капелян Палати Е. Г. Лач, другий конгресмен з Джорджії Блэкбурн, який представив Палаті паст. В. Боровського. Фотографія зроблена в канцелярії спікера Палати.

Українська Протестантська Громада в Нью Йорку в 1950 році. Посередині в чорному убранню стоїть паст. Д-р В. Купчинський. В першому ряді друга справа сидить адвокатка — Ольга Купчинська, а в другому ряді зліва стоїть адвокатка — Елена Купчинська, обі дочки паст. В. Купчинського.

Ю. Кириченко диригує хором Укр. Протестантської Громади в Нью Йорку. При тому виступі допомагали також хористи з Укр. Православної Церкви Св. Володимира в Нью Йорку.

REV. BASIL KUSIW MEMORIAL FUND

Donors and amounts donated toward publication of

OUTLINE OF THE HISTORY OF UKRAINIAN EVANGELICAL-REFORMED MOVEMENT (To October 31, 1979, incl.)

<p>Ukr. Ev.-Reformed Church, Toronto ..... \$2,075.00</p> <p>First Ukr. Presb. Church, Irvington, N.J. \$1,800.00</p> <p>Kowalchuk Peter ..... \$1,250.00</p> <p>Kozak Michael ..... \$1,000.00</p> <p>Pasichnyk John ..... \$1,000.00</p> <p>Bahrey William ..... \$ 820.00</p> <p>Ukrainian Canadian Foundation of T. Shevchenko \$ 750.00</p> <p>Jarowenko Wadym ..... \$ 720.00</p> <p>Baron John ..... \$ 250.00</p> <p>Kewalchuk Andrew ..... \$ 250.00</p> <p>Kovalevitch J. R., Rev. \$ 400.00</p> <p>Kowalchuk Evelyn; Kuibida Stella; Romankiw Julia \$ 255.00</p> <p>Kusiw James ..... \$ 435.00</p> <p>Petriw John and Diana ..... \$ 300.00</p> <p>Winiawsky W., Rev. \$ 350.00</p> <p>Kusiw Sophie ..... \$ 240.00</p> <p>Sawicki Julian ..... \$ 225.00</p> <p>Wichorek Michael and Mary ..... \$ 275.00</p> <p>Borowsky Victor, Dr. \$ 160.00</p> <p>Ponich D. M., Rev. .. \$ 150.00</p> <p>Ukr. Ev.-Ref. Church, Detroit ..... \$ 150.00</p> <p>Bahrey Robert ..... \$ 100.00</p> <p>Borowsky L. W. .... \$ 100.00</p> <p>Borowsky W., Rev. .. \$ 100.00</p> <p>Chimboryk Justina, Mrs. .... \$ 215.00</p> <p>Chmara Fred ..... \$ 100.00</p> <p>Dragon John ..... \$ 145.00</p> <p>Dusanenko John and Anna ..... \$ 100.00</p> <p>Kovalevitch J. R., Jr. \$ 100.00</p>	<p>Kusiw Daniel ..... \$ 110.00</p> <p>Lissner Gertrude ..... \$ 100.00</p> <p>Lytwyn Myron ..... \$ 125.00</p> <p>McCarroll R. S., Rev. \$ 100.00</p> <p>McCarroll R. S., Mrs. \$ 100.00</p> <p>Semanek Joseph ..... \$ 100.00</p> <p>Sopinka Mary ..... \$ 120.00</p> <p>Syrotiuk Tania ..... \$ 100.00</p> <p>Rozhin Basil, Dr. \$ 100.00</p> <p>P. H. .... \$ 125.00</p> <p>Umrysh Mary in memory of husband John \$ 115.00</p> <p>Burko Theodore ..... \$ 80.00</p> <p>Loda T. .... \$ 80.00</p> <p>Women's Auxiliary (First Ukr. Presb. Church, Irving- ton, N.J.) ..... \$ 95.00</p> <p>Chornomaz Sam and Helen ..... \$ 75.00</p> <p>Glidden Olga ..... \$ 85.00</p> <p>Latino Mabel ..... \$ 75.00</p> <p>Romankow Theodore \$ 80.00</p> <p>Zomer Martha ..... \$ 85.00</p> <p>Babiuk Anton, Rev. .. \$ 50.00</p> <p>Burke Wm. III ..... \$ 50.00</p> <p>Chimboryk A. .... \$ 50.00</p> <p>Horback Olga in memory of Mother Sophie Bolita ..... \$ 50.00</p> <p>Jacenty Konstanty \$ 50.00</p> <p>Krywyj Wasyl ..... \$ 60.00</p> <p>Kusiw Sophie and Severe Carol ..... \$ 50.00</p> <p>Livingston Friends on Montgomery Rd. \$ 60.00</p> <p>Lytwyn & Lytwyn ... \$ 50.00</p> <p>Morawska Katherine \$ 60.00</p> <p>Pasichnyk Paul ..... \$ 50.00</p>
--	---

Obelnycky Joseph	\$	50.00	Semenchuk T.	\$	30.00
United Presb. Men's Org. (First Ukr. Presb. Church, Irvington)	\$	50.00	Shuster Raymond J. in loving memory of parents Nicholas and Julia		
Den Hartigh Helen	\$	50.00	Shustakewich	\$	25.00
Gontschar Peter	\$	60.00	Stefaniw Mychajlo, Dr.	\$	25.00
Saluk Frank	\$	60.00	Warnetzka Parania	\$	25.00
Bemko J. B., Dr.	\$	25.00	Witwick Mary	\$	35.00
Biddle Lydia	\$	25.00	Atamanec John	\$	10.00
Bojdrug Edward	\$	30.00	Breidenbach & Taylor	\$	10.00
Cestone V.	\$	25.00	Berkenmeier & Co.	\$	10.00
Decker Elsie	\$	25.00	Basisty A.	\$	10.00
Dzus Theodore, Sr.	\$	35.00	Basniak Xenia	\$	10.00
Foss Nicholas	\$	30.00	Bryk M., Dr., Netherlands	\$	11.75
Fedunec Annie	\$	25.00	Buchak M.	\$	10.00
Gesser William	\$	35.00	Chepesiuk M. W.	\$	20.00
Gibba Walter	\$	25.00	Cherwinsky D. J.	\$	20.00
Hayes Richard Mr. & Mrs.	\$	35.00	Connally Rose	\$	10.00
Horback William	\$	35.00	Dragon Carol	\$	10.00
Horbay D.	\$	25.00	Dragon Mary	\$	10.00
Halich W., Dr.	\$	35.00	Evancew Nicholas and Sandra	\$	10.00
Jacenty Nicholas	\$	25.00	Folarno Frank, Mr. & Mrs.	\$	10.00
Jarowenko Mark	\$	25.00	Giltner David and Elaine	\$	10.00
Jarowenko Mary	\$	25.00	Gooral Theodore	\$	12.00
Kirschner Samuel	\$	25.00	Gregorash B.	\$	20.00
Landyga Wasylina	\$	25.00	Grysiuck W.	\$	45.00
Lysohir Illa	\$	25.00	Helm Margie	\$	20.00
Machulak Mary, Mrs.	\$	25.00	Horbay Mary	\$	35.00
Machulak Walter	\$	40.00	Hughes David, Rev.	\$	20.00
Meyer Stefania	\$	25.00	Kardashinetz Imre	\$	15.00
Pankow Alex	\$	40.00	Korol Albert Mr. & Mrs.	\$	10.00
Pettigrew Mary in loving memory of Mother Nancy Sopinka and Aunt Mary Sopinka	\$	25.00	Holowan Mykola	\$	10.00
Presb. Church Canada Mission Board	\$	25.00	Kowalchuk Eve., Mrs.	\$	20.00
Procinsky Jessie	\$	25.00	Kowalchuk M.	\$	15.00
Renz Janet	\$	35.00	Kravetz Mary	\$	10.00
Sawicki Marie	\$	25.00	Krawczuk Ivan	\$	10.00
Sawicki Michael	\$	25.00	Krysalka Stephen, Rev.	\$	10.00
Semka Fedor	\$	30.00	Kubida Alex	\$	10.00
Seliger T., Mr. & Mrs.	\$	45.00	Kubida Stella	\$	20.00

Kuchkuda William	\$	10.00	Yuzik J. K.	\$	10.00
Kusiw Gregor	\$	15.00	Zabolotsky John	\$	20.00
Lewenec John	\$	20.00	Marchak G., England	\$	17.05
Lobay W. & E.	\$	20.00	Melnychuk J.	\$	10.00
Lobodocky A.	\$	10.00	Bura Alexander	\$	5.00
Lissner Albert	\$	15.00	Bykovsky L.	\$	5.00
Meyer Diane	\$	15.00	Bereziuk M.,		
Meyer Henry	\$	10.00	Mr. & Mrs.	\$	5.00
Mickelson Anne	\$	10.00	Conine E. P., Rev.	\$	5.00
Onaschuk Anna	\$	10.00	Dudak P.	\$	5.00
Pankiw John	\$	20.00	Dubilowski J.	\$	6.00
Palijenko A.	\$	10.00	Hoot Sam	\$	5.00
Kawa Michael	\$	15.00	Jacenty Mary	\$	5.00
Petraszczuk A.	\$	10.00	Kowalchuk Walter	\$	5.00
Phillips Pearl	\$	10.00	Kravchuk Sam	\$	5.00
Reagan Sonia	\$	10.00	Kubida A., Mrs.	\$	5.00
Radczuk G.	\$	10.00	Kunikewich Simon	\$	7.00
Riznyenzenko D., Mrs.	\$	20.00	Nychka Hryhor	\$	5.00
Romankiw Julia, Mrs.	\$	10.00	Ostrowsky H.	\$	5.00
Rozhin E.	\$	10.00	Pawluk Annie	\$	5.00
Rudy Ann	\$	10.00	Popow Anhelyna	\$	5.00
Sawicki W.	\$	10.00	Rudy Michael	\$	5.00
Schultz A. J.	\$	20.00	Stefanovich E.	\$	7.00
Shevkenyk Wm.	\$	20.00	Witwitsky Stephen	\$	5.00
Smith Peter	\$	10.00	Warnicki J., Mrs.	\$	5.00
Sopinka J.	\$	10.00	Zador M., Mr. & Mrs.	\$	5.00
Shumsky Wm.	\$	20.00	Zelder Olga	\$	5.00
Sparrow Mary	\$	10.00	Yushkewich K.	\$	5.00
Stanislawska N., Miss	\$	15.00	Burack S.	\$	2.00
Stoles F. & Son	\$	10.00	Butowski J.	\$	2.00
Sych D.	\$	10.00	Braznyck F. A.	\$	3.00
Tracy Olga	\$	10.00	Chornenko W.	\$	1.00
Traver Wm.	\$	10.00	Dudra A.	\$	1.00
Uhrin J., Rev.	\$	15.00	Matwinski S.	\$	1.00
Uladyslau Rzyzy-Ryski	\$	10.00	Mykolajenko M.	\$	3.00
Uljanec I.	\$	15.00	Nesterenko G.	\$	1.00
Wardyniec I. M.	\$	20.00	Parchoma J.	\$	1.00
Warner Emil	\$	15.00	Salastin J.	\$	3.00
Warnetzke Theodore	\$	10.00	Tymchyshyn P.	\$	2.00
West Emily	\$	10.00	Zadorozny M.	\$	3.00
Wolds Jean	\$	10.00			
Wysochansky John, Mrs.	\$	10.00			

ПОКАЗНИК ІМЕН

Тут подані тільки імена осіб згаданих у тексті цієї книжки.

- Адамс Григорій 20, 291
Альтгер 475
Алкид 46
Ананійчук Прокоп 290
Ангиленюк П. 191
Андрійчук Йосип 349, 355
Антонович 341
Антонович Д. 260
Армстронг Б. 330, 335
Ардан Іван 21, 132, 151, 152
Ардт Йоганн 18
- Баб'юк Антін 20, 301, 302
Баб'юк М. 478
Багрій Володимир 6, 26, 271,
273, 274, 275, 279, 281, 285,
291, 309, 311, 335, 336, 337
Багрій Марія 336
Багрянний І. П. 256
Базяк Ісаак 339
Бай Теодор 20, 155, 174, 191,
195, 205, 281, 282, 283, 285,
288, 314
Балабан 13, 14
Балицький 399
Баранюк Юліян 349
Барвінський 206
Барна Роман 421, 457, 472, 474,
478, 482, 483
Барон М. 329
Бачинський Михайло 20, 141,
148, 163, 257, 329
Бачинський Олекса 20, 21, 133,
135, 137, 138, 139, 140, 141,
143, 144, 149, 163, 312, 358
Безручко Лев 337
Белегай Михайло 182, 292, 293
Беліна Василь 349
Белнів В. 355
Березинський Максим П. 20, 22,
152, 153, 155, 161, 189, 194,
195, 205, 222, 231, 232, 240
243, 252, 254, 313
- Березовський Петро М. 20
Березюк Карло 376, 456
Берліс Г. А. 180
Биковський Лев 23, 275, 276,
338, 339, 340, 381
Бичинський Зенон 20, 21, 22,
152, 153, 154, 195, 199, 203,
205, 206, 207, 215, 216, 222,
223, 228, 232, 251, 252, 253,
254, 290, 305, 318, 319, 327,
365, 366, 370, 371, 372, 407,
408, 409, 423, 424, 425, 426,
427, 428, 429, 441, 455
Білецький Л. 62
Білінський Симон 446, 447
Біляк С. 376
Біч С. В. 227, 403
Блажеєвський П. 278
Бовкун О. 279, 285
Боднар Петро 252, 385
Бодруг Іван 7, 20, 21, 22, 23, 122,
123, 124, 126, 127, 128, 129,
131, 132, 133, 134, 135, 136,
139, 140, 141, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 160, 161, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 171, 174, 175,
176, 177, 181, 188, 190, 192,
194, 199, 206, 209, 220, 222,
249, 251, 254, 257, 258, 260,
266, 283, 284, 286, 287, 294,
296, 302, 304, 312, 313, 324,
325, 327, 329, 358, 510
Богонько Юліян 20, 304
Божик П. 304, 314
Бойкович Т. 143
Бонекемпер Йоган 12, 13, 14
Бонекемпер Карл 12, 14
Бонячишин Текля 344
Борецький Й. 341
Боровський Віктор 264, 265,
279, 375

- Боровський Володимир 5, 6, 20,
 21, 22, 24, 26, 110, 111, 116,
 132, 249, 250, 251, 255, 256,
 261, 263, 264, 265, 271, 272,
 273, 274, 275, 276, 278, 279,
 284, 285, 291, 297, 302, 303,
 309, 311, 330, 340, 344, 355,
 360, 363, 375, 376, 377, 378,
 379, 380, 381, 382, 383, 384,
 385, 405, 416, 417, 429, 433,
 434, 438, 449, 455, 456, 457,
 459, 461, 462, 463, 464, 472,
 474, 479, 483, 492, 496, 500,
 501, 502, 513, 515
 Боровський Михайло 21, 264,
 271, 272, 363, 376, 472, 474
 483
 Боровська Олександра 255, 311,
 336
 Бравн В. Г. 183, 184, 185, 186
 Бреч С. 418
 Бриндзан 433
 Брунер 416
 Будка Никита 156, 205, 207, 208
 Бунт Андрій 181
 Бунт Ілля 181
 Бура Василь 376
 Бурко Теодор 279, 461, 474, 483
 Бучак (Корецька) Марія 21, 22,
 249, 263, 336, 417
 Бучак Лев 20, 21, 22, 222, 229,
 247, 248, 249, 250, 251, 255,
 263, 271, 272, 273, 274, 275,
 318, 336, 348, 353, 365, 401,
 406, 407, 408, 409, 416, 417,
 422, 427, 434, 441, 445, 455,
 457, 470, 472, 474, 480, 483,
 514
 Вагилевич 90
 Вагнер Р. 437, 439
 Вайдауер 402
 Валентійчук Йосип 21, 22, 222,
 255, 348, 365, 384, 385, 402,
 514
 Ван Дорен 22
 Варницька Параскевія 332
 Варницький Володимир 329
 Вацек Марія 336
 Вебер Генрі Й. 348, 353, 356
 Винничук 140
 Винничук Іван з Воскресінець 456
 Винничук І. з Підгайчик 456
 Витвицький Степан 349
 Вишенський 112
 Вівчар Василь 143
 Вівчар Іван 232
 Вівчар Онуфрій 275, 284, 285,
 289, 290
 Візнюк Докія 21
 Візнюк Йосип 20, 252
 Вікліф Іван 116
 Вілсон В. 403
 Вільчинський Андрій 20, 136,
 179, 182, 187, 189, 195, 290,
 305
 Вінявська К. 474, 483
 Вінявський Василь 6, 20, 271,
 272, 273, 274, 275, 278, 279,
 309, 417, 461, 462, 463, 470,
 472, 474, 478, 479, 483
 Віхорек Марія 378
 Віхорек Михайло 378
 Вітюк Д. 20, 312, 313
 Владика І. 278
 Вовчко Анна 371
 Вовчко Марія 371
 Вовк П. 187
 Войценко І. 312
 Войценко П. 149
 Волдс (Волощук) Джін 378
 Волдс (Волощук) Глор 378
 Володимир Великий 504
 Волосянка Василь 437
 Вольф 140
 Воробкевич 371
 Гаванський Ярослав 423
 Гаврищук Дмитро 495
 Гайворонський Михайло 359
 Гайдук В. 386
 Галабіцький Дмитро 189

- Галас Іван 181
 Галенда Дмитро 7, 21, 22, 23,
 222, 223, 227, 232, 249, 255,
 317, 363, 365, 366, 367, 368,
 369, 370, 371, 372, 373, 374,
 513
 Галенда Катерина 21, 336
 Галенда Марія 370
 Галенда Петро 21, 22, 173, 317,
 513
 Галенда Теодор 21, 22, 173, 174,
 228, 232, 255, 278, 317, 370,
 373, 513
 Галич Василь 279, 370, 374
 Ганочко Терентій 20, 252, 292,
 293
 Гарун Марія 287
 Гарцула Іван 329
 Геблі Й. Г. 14, 15
 Геманик М. 187
 Герард 114
 Герман Лев 311, 332, 336
 Гіллс 22
 Глинський Омелян 349
 Гоголь Іван Ем. 181
 Головацький 90
 Голубовська Анна 266
 Гонтер А. Дж. 146, 147, 195, 204,
 205, 215, 223, 228, 243, 252
 Гончар Петро 271, 274, 275, 278,
 279, 375, 378
 Горанін Г. 195
 Готеровський 84
 Гривняк Володимир 388
 Григораш (Кудриницький) Іван
 20, 205, 240, 252, 267, 268,
 290, 305
 Григорчук Петро 143
 Грисюк Василь 274, 275, 278,
 279, 285
 Грицик Володимир 349
 Гриців Дмитро 329
 Грігораш Антін 21, 359
 Грушевський Михайло 23, 98,
 99, 100, 108, 112, 113, 114,
 118, 214, 227, 239, 271, 279,
 287, 294, 338, 340, 341, 357,
 374, 381, 404, 442, 455, 473,
 477, 503, 509
 Гура Богдан 349, 352, 355
 Гус Іван 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
 38, 44, 46, 47, 106, 116, 135,
 185, 186, 252, 455
 Гутний 313
 Гутнікевич Михайло 20
 Гуцуляк Іван 272, 456, 457, 461,
 468, 469, 470, 472, 474, 480,
 483
 Гюз Дейвід 330
 Гагвин 370
 Гантенбайн Буркгард 415
 Геник-Березовський Кирило 122,
 123, 124, 126, 132, 133
 Геник-Березовський М. 456, 457
 Геник Микола 143
 Гетце Б. 448, 454
 Гігейчук Павло 148
 Гітлін Мойсей 448
 Гласко Йосип 21
 Глова Ілля М. 20, 22, 157, 158,
 159, 176, 178, 194, 195, 199,
 205, 227, 257, 259, 267, 268,
 269, 270, 295, 313
 Гнойова Розалія 257
 Голд В. Ф. 184
 Гольденвейзер Симеон Яковле-
 вич 162
 Гонський (Гонсет) Роман 195,
 196
 Гордію Ц. Ц. Ф. 478
 Гордон Ч. В. 252, 370
 Грагам Б. 381
 Грент Ендрю 157, 195
 Гротефенд 65
 Грошко Павло 368
 Грунтвіг 430
 Гудрич Ч. В. 227
 Гура Семен 22, 177, 182, 227,
 331, 332
 Густав Адольф 341
 Гут 416

Гутше Вальдемар 12, 13, 448

Давидюк Платон 448

Данильчук Іван 20, 134, 135, 141,
143, 144, 155, 181, 182, 185,
195, 205

Дацьків-Кухарська Марія 21, 22,
336

Делярій А. 121, 123, 131, 150

Дем'янюк Петро 272

Демчишин Володимир 423, 425,
427, 461, 463, 470, 472, 474,
480, 482, 483, 485, 486

Джевел 22

Джус Володимир 337

Джус Микола 143

Діденко Роман 456

Діченко О. 474

Дмитрів Нестор 121

Дністрянський С. 214

Довбенко Володимир 487

Довгалюк Пилип 466

Довгалюк Теодосій 25, 274, 275,
405, 416, 417, 421, 449, 455,
461, 462, 466, 467, 469, 470,
472, 474, 479, 480, 481, 483,
484, 497, 498, 499, 500, 501,
502, 515, 517

Домашовець Володимир 335

Домашовець Григорій 446

Домбровський Олександр 6, 24,
280, 509

Домбровський Святослав 279

Домбчевський Роман 439, 476,
478, 479

Донцов Дмитро 260

Дорожинський І. 323

Дорсей Теодор 370

Доячек Ф. 254

Драгоманив Михайло 91, 92, 106,
108, 109, 118, 166, 341, 399,
439

Драгоманив Світозар 257

Драган Іван 6, 311, 337

Дресельгойс Ф. 416, 442, 478

Дрогомирецький Петро 143

Дубовий Андрій 388

Дудар Степан 279

Дулярій 304

Думанчук 386

Дусаненко Іван 359, 363

Дутковська 301

Жабко-Потапович Л. 13, 277,
311, 335, 446, 447

Жижка 37

Жіжка 444

Жолдак Василь 124

Жук Іван 370

Жук Йосип 362

Жук Михайло 359

Журавецька Михася 343

Журавецький Петро 349, 355

Жураковський Микола 273, 413,
416, 417, 423, 444, 456, 457,
460, 461, 462, 466, 467, 470,
472, 474, 478, 479, 483

Журило Іван 423, 457, 468, 470,
472, 474, 479, 482, 483

Заблоцький Іван 349

Заборовець Антін 250, 461, 462,
468, 472, 474, 483, 487, 488

Заборовська Віра 463, 474

Задорожний Василь 349

Зазуляк Іван 20, 209, 257

Зайцев Никола 20, 126

Заклинський І. 131

Залізняк Максим А. 20, 155, 174,
176, 177, 181, 182, 183, 186,
187, 195, 205, 206, 313

Заліщук Николай 236

Залявський В. 187

Зарицький Йосип 236

Заяць 290

Зварич Петро 139, 183, 186, 187,
199

Зелдер Г. 336

Іванишин Андрій 21, 358

Іларіон — див. Огієнко Іван

Йонг Колин 22, 197, 209

Калина Антін 349

- Кальвін Іван 15, 23, 113, 116,
183, 414, 455, 460, 479
- Каменецький Теофан 264
- Камінський А. 322, 324, 325
- Кандія Олекса 20
- Карабут М. 243
- Кармайкел 146, 147, 148, 153,
154, 157, 161, 178
- Карманський П. 156
- Карнаух Г. 228, 229, 232
- Кархут Амвросій 153
- Каршо-Седлевські А. 418
- Кацунов Радослав Г. 20, 239,
240, 257, 299, 300
- Качмарський Р. 319, 368, 371
- Кваснюк Роман 402, 439, 441,
456
- Квенштедт 114
- Келлер Адольф 403, 416, 426
- Килимник С. 287
- Кириченко Юрій (батько) 22,
337, 343, 359
- Кириченко Юрій (син) 22, 337,
340, 359
- Кирстюк Дмитро 20
- Кіндрат Петро 245, 277, 278
- Кіпа Вадим 359
- Кмета-Єфимович Іван 13, 14
- Кнапп С. В. 377
- Клей 441
- Ключевський Ю. 483
- Книш З. 433, 434
- Ковалевич Іван (Роберт-Кова-
левич) 6, 19, 20, 22, 23, 26,
220, 222, 228, 232, 239, 240,
241, 243, 244, 245, 247, 248,
249, 250, 251, 252, 255, 256,
257, 262, 263, 264, 265, 271,
273, 274, 275, 277, 278, 279,
282, 283, 285, 284, 290, 291,
299, 300, 305, 309, 311, 349,
380, 402, 514
- Ковалінський Михайло 109, 111
- Ковальчук Петро 232, 264, 271,
274, 330, 333, 336, 343, 344,
345
- Козак Андрій 279
- Козак Михайло 6, 246, 247, 248,
249, 250, 264, 271, 273, 274,
275, 278, 279, 284, 285, 286,
309, 311, 376
- Корецька Марія (див. також
Бучак Марія) 336
- Коржан М. 278
- Кормило Іван 349
- Кормі Дж. А. 243
- Королюк Н. 314
- Королюк Т. 313, 314
- Корсаков Осип 20, 271, 285, 290
- Косовий Осип 327
- Костів Михайло 455, 472, 474,
478, 479, 483
- Костомарів Микола 99, 104, 106,
118, 166, 431, 465, 509
- Котик М. 250
- Котляревський 341
- Кохалик Марія 21
- Коцан Іван 20, 21, 22, 191, 194,
195, 205, 210, 222, 227, 257,
329, 342, 348, 352, 358, 365,
388
- Коцан Теодор 365
- Кошиць Олександр 178, 337,
343
- Кравченко Уляна 480
- Кравчук Петро 132, 133
- Кравчук Яків 423, 425, 432, 433,
435
- Крайківський Григорій 179, 182,
294
- Кранстон 180
- Крат Борис 20, 349
- Крат Павло 7, 20, 22, 23, 178,
191, 197, 199, 202, 205, 209,
218, 220, 221, 222, 224, 225,
227, 228, 229, 230, 231, 232,
233, 236, 239, 244, 247, 248,
249, 250, 251, 258, 259, 260,
261, 262, 276, 283, 284, 285,
286, 287, 295, 296, 353, 365,
401, 404, 405, 406, 407, 408,
409, 412, 416, 417, 422, 427,

- 428, 434, 441, 455, 456, 461,
493, 514
- Крат Софія 262, 285
- Крат Юрій 259
- Крет Яків 20, 152
- Крижанівський А. 314
- Кривуцький Іван 349
- Крисюк Лука 466, 467, 470
- Кромвел 400
- Крушельницький Антін 456, 457,
495
- Кубей Іван 143
- Кубрин Ілля 446
- Кудиба П. 304
- Кудра Олександр 468, 474
- Кудринецький Іван 268
- Кузів Василь 7, 20, 21, 22, 23,
183, 184, 217, 218, 220, 222,
224, 225, 226, 227, 228, 229,
230,, 232, 238, 242, 246, 247,
248, 250, 251, 255, 256, 260,
263, 264, 267, 275, 276, 296,
306, 318, 327, 328, 329, 330,
331, 333, 335, 336, 337, 338,
339, 340, 341, 343, 348, 349,
350, 351, 352, 353, 357, 358,
359, 365, 366, 368, 370, 371,
381, 382, 397, 401, 402, 404,
405, 406, 407, 408, 412, 414,
415, 416, 417, 418, 421, 428,
429, 442, 443, 444, 461, 472,
474, 478, 479, 481, 502, 512,
513, 514
- Кузів Григорій 378
- Кузів Яків 331
- Куїловський Юліян 107
- Кукурудз Володимир 20, 348
- Куліш Пантелеймон 98, 100, 101,
106, 117, 118, 166, 247, 341,
431, 465
- Кулявий 304
- Куляві (брати священики) 121,
123, 131
- Куман (Кумановський) Олександр 21, 238, 239, 240, 329, 343,
349, 355
- Кундуша Артем 468
- Кунцевич Йосафат 475
- Купчинський Володимир 20, 21,
22, 194, 205, 223, 227, 229,
230, 232, 251, 267, 272, 283,
285, 288, 290, 330, 343, 355,
358, 359, 360, 361, 362, 364,
513
- Курилів 253
- Кустодович Василь 20, 21, 275,
278, 311, 363
- Кустодович Іван 378
- Кухарська Марія (див. також
Дацьків-Кухарська М.) 336
- Кухарський Давид 380
- Кучер Володимир 20, 21, 249,
274, 276, 278, 279, 311, 330,
331, 335
- Кучмак Іван 360
- Куш Софія 338
- Кушнір Василь 310
- Лазар Дмитро 349, 355, 378
- Левицький М. 375
- Левицький Остап 101, 102
- Ленг І. Р. 183
- Лепкий Богдан 214
- Леськів Филімон 165
- Лехник Володимир 456, 483
- Лехник М. 474
- Липківський Василь 160, 286,
404
- Лисенко 319
- Лисогір Ілля 375
- Лисюк Федір 485
- Литвинович Спиридон 107
- Лівицький А. 256
- Лобай В. 277
- Ловфорд 293, 294
- Лозинський Михайло 214
- Лоса Вацлав 317, 365, 370, 371
- Лоск 22, 326
- Лотоцький Олександр 214
- Лукаріс Кирило 113
- Лукиянчук Никодим 446
- Луційейко Йосип 349, 355

- Лютер Мартин 104, 105, 106,
 113, 116, 203, 252, 302, 436,
 500
 Лютий Микола 446
 Маєвський П. 286
 Майданюк Марія 483
 Майкут Іван 446
 Майстрович Юлія 336
 Маквін 174, 183, 185
 Маковей Осип 102, 103, 118
 Максимик Й. 386, 387
 Максимчук Олександр 20, 191,
 195, 205, 216, 251, 283, 285
 Максим'юк Андрій 417, 456, 457,
 459, 472, 474, 479
 Макферсон 183
 Малевич Василь 474, 478
 Малевич Володимир 370
 Марко Вовчок 431
 Марко (Іван Гундяк) 361
 Марунчак Михайло 132, 143,
 163, 164, 165, 387, 389
 Марцінковський Володимир 446
 Матвієцький Є. 273
 Махній Г. 304
 Мачуляк Володимир 363
 Медвідь 376
 Медвідь Альберт 370
 Медвідь Михайло 370
 МекФеден 22
 Мекювен 370
 Мелетій 113
 Мельник Михайло 329
 Мельниківна І. 476
 Мельничук Петро 20, 149, 304
 Мельничук Я. 336
 Мерлянті 386
 Мигайчук Е. 192
 Микитчук Василь 455
 Митчел Маргарита Б. 374
 Мишуга Лука 362
 Мікельві 367, 371
 Міров Михайло 20
 Міхновський М. 260, 261
 Мішкевич М. 474, 479
 МкЮвен 317
 Могила П. 114, 341
 Монро 210
 Монтгомер 367, 370, 371
 Мончаленко Макарій 126, 128,
 131
 Морей 210
 Морозович Роман 338, 391, 401,
 402, 406, 423, 424, 425, 426,
 428, 439, 440, 459, 460, 514
 Мосендз Леонід 276
 Мотрук Дмитро 476
 Мунро 197
 Мучій Маланка 370
 Надгоринець Я. 470
 Назарук Осип 214
 Недербрагт 416, 476, 477
 Негрич Іван 20, 122, 123, 126,
 127, 128, 131, 132, 133, 135,
 140, 149, 153, 163
 Негрич Розалія 155
 Нечуй-Левицький Іван 117
 Нижанківський Олекса 21, 22,
 222, 227, 319, 365, 375, 388,
 402, 408, 514
 Николайчук 293
 Ничук Влас 476
 Ніколс 370
 Ніщинський 319
 Новак В. 144
 Новак Гнат 149, 329
 Новак Карло 417, 442, 474, 476,
 479
 Овчар В. 301, 303
 Огієнко Іван (Іларіон) 117, 335,
 336, 415, 475
 Одинський Олекса 179
 Оксенюк А. 474
 Олишко Петро 446
 Онищенко Григорій 349, 351,
 355, 356, 357
 Онищенко Іван 12
 Онкен 14
 Орищак 313, 501
 Ортинський 323, 325

- Остапович Сергій 437
 Острозький 112, 166
- Павлик Григор 349
 Павлик М. 92, 260, 399
 Павлюк Іларіон 485
 Павлюк Константин 485
 Павлюк Теодосій 485
 Пайк В. Г. 294
 Палій Семен 60
 Панчишин Катерина 288
 Панчук Іван 378
 Паньків Михайло 21, 227, 228,
 232, 348
 Парк Ч. 189
 Паробій Микола 349
 Пасічник Іван 23, 244, 335, 336,
 340, 342, 344, 345, 347, 348,
 349, 350, 351, 352, 353, 354,
 355, 356, 357, 358, 359, 385
 Паук М. 21, 22, 375
 Пелех Катря 370, 372
 Пеленський А. 323, 324, 325
 Перетятко Василь 446, 447
 Періг Єфрем 20, 141, 178, 187,
 194, 204, 205, 252, 257, 313
 Петлюра Симон 351, 448
 Петраш Іван 446, 452
 Петрашук Іван 264, 271, 272,
 274, 275, 375, 376, 456
 Петрівський Іван 349
 Петрівський Михайло 349
 Петров І. 333
 Петрушевич Євген 214, 215
 Пиндиківський Володимир 20,
 152, 180, 181, 193, 194, 195,
 205, 287, 329
 Пинявський 152
 Пирч Денис 20, 148
 Пищук Іван Володимир 423, 425,
 437, 441
 Пігач Григорій 20
 Підгорецький Іван 446
 Пілсудскі Й. 413
 Пінюта Г. 301, 305
 Пірко Михайло 367
- Плав'юк Володимир 20, 155, 186,
 190, 195, 205, 290, 305
 Плав'юк Микола 279
 Подворняк Михайло 250, 279,
 283
 Полюга Юрій 359, 363
 Пулюй Іван 117
 Пониц Дмитро М. 20, 292, 293
 Попель Г. 195
 Попель Юрій Т. 20, 158, 179,
 205, 257, 290, 305
 Попіль Дмитро 329
 Попович Іван 178, 206
 Попович М. 206
 Потій 113
 Придаткевич Роман 359
 Прокопець Софія 259
 Прокопович Теофан 114
 Проханов Іван 446
 Процюк Гнат 485
 Процюк Зіновія 485
 Процюк Самуїл 485
 Псьолівна Олександра 19
 Пук М. 370, 371
- Ратушний Михайло 12, 13, 166
 Рауд 448
 Репніна Варвара 18, 19
 Рибалка 13
 Річинський Арсен 461, 502, 503,
 504
 Роберт-Ковалевич Іван — див.
 Ковалевич Іван
 Роєр Павло Самуїл 406, 407,
 441, 442, 444
 Розенберг 411
 Романів Дмитро 21
 Романів Теодор 22
 Романків Григорій 22, 227, 228,
 329, 333, 352
 Романюк Микита 148
 Рос Доглас 279
 Росель 386
 Росс 294
 Рошко Никола 20, 195
 Руданський Степан 115, 509

- Рудаков Люба 463
 Рудий Тимко 21, 346, 349
 Рудик Павло 143, 182, 184, 194,
 195, 199, 205, 259, 294
 Рябошапка Іван 13, 166
 Русов М. 260
 Рьопка Василь 173, 513
 Рьопка Симеон 365

 Савицька М. 285
 Савицький Михайло 247, 249,
 250, 264, 271, 273, 274, 275,
 278, 284, 286, 287
 Савчук Пилип 349
 Саймонс 183
 Саластин Іван 21, 22, 58, 364,
 365
 Салмерс Степан Ігор 279, 285,
 291
 Салмерс Степан 22, 247, 249,
 250, 255, 278, 287, 288, 290,
 360
 Саяк Т. 474, 483
 Самчук Улас 281, 431
 Сандуляк Іван 304
 Сарахман Іван 370
 Сас Данило 329
 Сас С. 255
 Свистун Василь 211
 Сембратович Йосип 107
 Сембратович Сильвестер 107
 Семенина Іван 446
 Семенюк Й. 247
 Семенюк Степан 329
 Семенюк Теодосій 405, 417, 421,
 449, 461, 462, 466, 467, 469,
 470, 472, 474, 478, 483, 501,
 515
 Семенюк Ф. 461, 463, 468, 474,
 483
 Семет 294
 Семотюк Симон 152
 Сеньків Петро 20, 386
 Серафим 125, 126, 127, 128, 132,
 133, 134, 135, 136, 139, 140,
 141, 142, 144, 145, 156, 162,
 163, 164, 177, 312, 313
 Сикорський І. А. 503
 Сильвестер 84
 Ситник Юліян 20, 152, 155
 Сич Павло 21, 250, 286
 Сікевич 354
 Сіжора Никола 20, 220, 304
 Сіжора 470
 Сікорський Йосип 136, 137
 Сіммонс 194
 Скебінський 478
 Скерські Стефан 413, 414, 416,
 419, 443, 444, 514
 Сковорода Григорій 18, 25, 109,
 110, 111, 118, 166, 279, 291,
 306, 341, 503, 509
 Скорина 166
 Славута Іван 318
 Слободян В. 474, 483
 Слободян Тома 349
 Слободяник Гнат 329
 Смеречинський Й. 495
 Смит Д. 22
 Смит Петро 274, 275
 Снід 370
 Сокілка А. 279
 Солзер 362
 Сопінка Іван 365
 Сопінка Марія 21, 22, 23, 331,
 336, 360, 363, 364, 370, 372
 Сопінка Теодор 363
 Співак Михайло 329
 Сталін 341
 Стандрет Лука 20, 21, 236, 239,
 240, 243, 245, 246, 249, 250,
 255, 257, 265, 266, 271, 273,
 274, 285, 288, 329, 330, 348
 Стахів 322
 Сташинський Федір 406, 407,
 410, 432, 434, 435, 436
 Стефанік В. 431
 Стефанік Теодор 126, 127, 133,
 148
 Стефанів Клим 406, 456
 Стечишин Юліян 149, 150
 Стольмайстер Йосиф М. 221

- Стригун 13
 Стрільбицький Володимир 456
 Струтинський Н. 322
 Студинський Кирило 229
 Сушко О. 156, 194, 195, 196, 197,
 202, 204, 205, 206
- Тальников Е. 195, 205
 Тарнавська Єва 332
 Тарнавський Богдан 256
 Тарнавський Іван 333, 334
 Терненко Павло (П. Крат) 259
 Тесля Іван 297
 Тимців М. 285, 291
 Тимчук Гавриїл 20, 136, 189,
 190, 195, 205, 232, 290, 305
 Тищенко-Сірій Юрій 364
 Ткач Іван 304
 Тодорський Симон 18
 Томас Х. 279
 Томашевський Тома 132
 Трач Меланія 303
 Туркало Кость 24
 Турянський І. 118
- Угринюк Петро 20, 195, 205
 Улицький Н. 322
 Унгер Авраам 12
 Урбан Г. 446
 Усар Георгій 485
 Уствольський Стефан 125
 Дивись також Серафим
- Файдула 191
 Федак Степан 213
 Федів Володимир 339, 346, 404,
 406, 407, 411, 412, 418, 423,
 424, 425, 426, 439, 440, 441,
 445, 455, 456, 457, 460
 Федів Софрон 263, 272, 339, 346
 Федорик С. 346
 Федун Василь П. 311, 314, 501,
 502
 Федун П. 314
 Федун Т. 314
 Фербей Василь 179
 Ферлей Олекса 456, 474, 483
- Ферлей Тарас 148
 Ферлей Т. 255
 Фесенко Михайло 6, 20, 236,
 239, 240, 243, 244, 245, 250,
 255, 262, 264, 265, 271, 275,
 276, 285, 349, 355
 Фесюк Василь 476
 Фесюк Микола 476
 Фетлер В. 448, 449, 450, 453, 454
 Фещун Б. 387
 Финдлейтер 189
 Фищукова Магдалина 293
 Філяс 140
 Фішер Ебергард 416
 Фос М. 274, 375
 Франко Іван 64, 65, 66, 67, 68,
 72, 73, 74, 75, 80, 81, 82, 84,
 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 97, 98, 103, 106, 107,
 108, 132, 133, 166, 192, 239,
 283, 285, 318, 319, 340, 341,
 362, 371, 399, 431, 439
 Франко Петро 214
 Фрунчак В. 293
 Фрусевиц Юрій 349, 351, 352,
 355
 Фуярчук 140
- Хабун Олекса 290
 Харамбура Онуфрій 152
 Хмельницький Богдан 340, 341
 Хоменко Іван 117
 Хомишин Г. 74, 420, 421, 435,
 439, 495
 Хом'як Дмитро 329, 385
 Хом'як П. 474, 483
 Хом'як Р. 133
- Царук Іван 189
 Царук Никифор 189
 Цвінглі Ульрих 15, 113, 116
 Цегельський Лонгин 23, 214,
 215, 227, 228, 333, 345, 348,
 349, 351, 352, 353, 354, 355,
 455, 513
 Целевич Володимир 213
 Цеглинський Микола 362

- Цеклер Теодор 233, 385, 403,
 406, 407, 408, 409, 410, 411,
 412, 413, 414, 416, 417, 422,
 423, 426, 432, 433, 435, 436,
 441, 442, 443, 445, 514
 Цимбал Юхим 12, 13
 Чайковський Роман 373
 Чемерис (Емерсон) Євген 370
 Чепман В. И. 227
 Чемерис Теодор 368
 Червінський Дмитро 250, 456
 Чері 22
 Чернецький Сава 387, 388, 389
 Чернявський Василь 143
 Чернявський Йосип 20, 140, 156,
 157, 259, 290, 301, 302, 303,
 304, 305, 313, 501
 Черняк Іраїда 278, 285, 291
 Черняк Петро 278, 279, 285
 Чесляк Микола 349, 355
 Чехівський Володимир 338
 Чижевський Д. 109, 110
 Чикаленко-Келлер Г. 19
 Чирва К. 375
 Чирва П. 421, 461, 463, 468, 472,
 474
 Черномаз Олена 332
 Черномаз Семен 335, 336
 Шакотько Іван 245
 Шарик Михайло 268
 Шаф 371
 Шафарик 32
 Шашкевич 90
 Шебець Іларіон 435, 436, 437
 Шевченко Тарас 18, 19, 25, 31,
 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 61,
 62, 63, 64, 72, 93, 102, 106,
 118, 165, 166, 177, 184, 185,
 204, 205, 215, 239, 252, 266,
 273, 275, 283, 284, 340, 342,
 379, 380, 431, 465, 509
 Шевчишин Г. 304
 Шейвер 22
 Шептицький Андрій 107, 156,
 361, 406
 Шефер 444
 Штайн Яків 365
 Штан О. 371
 Штегелін Ернст 416
 Штегелін Рудольф 416
 Шульга Лідія 255
 Шульга Юліян 460, 474
 Шумський Олекса 22
 Шумило Д. 20
 Шустакевич В. 371
 Шустакевич М. 378
 Шустакевич Ю. 378
 Шустер Ф. 276
 Щербінін Михайло 20, 139, 143,
 147, 149, 283, 285
 Юркевич В. 264
 Яворський 114
 Яечник П. 371
 Якимович Григорій 107
 Яремій Дмитро 20, 142, 143, 257
 Яремко Михайло 20, 250, 301,
 306, 474, 483
 Яремко Петро 302, 306, 408, 413,
 415, 416, 417, 423, 424, 425,
 441, 472, 474, 479
 Ярмолюк Грицько 468
 Яровенко Вадим 6, 253, 272, 290,
 291, 311, 330, 335, 336, 337,
 474, 483
 Яровенко Ольга 290
 Яровенко Юрій 290
 Ярошевич К. 448, 454
 Ярчук Теодор 407, 424, 425, 426,
 435, 436, 437, 441
 Яцентій Іван 6, 20, 21, 22, 227,
 229, 232, 240, 243, 244, 246,
 249, 250, 251, 255, 256, 257,
 271, 274, 275, 277, 278, 279,
 280, 281, 311, 348, 379, 382,
 402, 441, 514
 Яцентій Кость 329
 Яцура 127

З М І С Т

Слово від автора	5
Вступ видавця	7
Скорочення назв організацій, установ і публікацій	27
Критичні думки світочів української культури про хиби та релігійний формалізм у християнському світі, а разом із тим — вислови симпатій до світу євангельських ідей	29
Українська Незалежна Православна Церква в Канаді	120
Історія Українського Євангельсько-Реформованого Руху в Канаді	168
Український Євангельсько-Реформований Рух у США	316
Український Євангельсько-Реформований Рух на Західньо-Українських Землях	391
Резюме англійською мовою	509
Світлини з життя й праці УЄРРуху	518
УЄРРух в Канаді	519
УЄРРух у США	545
УЄРРух у Західній Україні	564
З праці між українськими скитальцями в Німеччині по Другій Світовій Війні	594
Додаткові світлини отримані з опізненням	599
Виказ жертводавців	608
Показник імен	611
Зміст	622